

The collection of articles of the XI International Research-to-Practice Conference “Society Transformations in Social and Human Sciences” contains the articles written by lecturers, post-graduate students, Ph.D. candidates, Master’s students and professional practitioners. The collection includes 66 articles dealing with topical issues of economics, entrepreneurship, finance, legal science, psychology, social work, design, regional policy and European studies. Rīga: BSA, 2023. 368 lpp.

Konferences organizācijas komiteja. Organizing committee of the conference

Dr. oec., assoc. professor **S. Buka** (Baltic International Academy)

Dr.psych., professor **I. Kokina** (Daugavpils University)

Dr. sc. soc., professor **V. Bakirov** (V. N. Karazin Kharkiv National University; National Academy of Sciences of Ukraine)

Dr. oec., assoc. professor **V. Ponomarenko** (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine)

Dr. oec., professor **I. Hubarieva** (Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine)

Dr.habil.sc.pol., professor **J. Zielinsky** (Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland)

Professor **E. L. Meszáros** (University of Oradea, Romania)

Dr. sc.soc., assoc. professor **B. Svagzdienė** (Lithuanian Sports University, Lithuania)

Dr.psych., professor **I. Plotka** (Baltic International Academy)

Dr.sc.soc., assoc. professor **V. Volkov** (Baltic International Academy)

Dr.oec., docent **B. Heimanis** (Baltic International Academy)

Dr.oec., assoc. professor **T. Yurkevich** (Baltic International Academy)

Dr.polit., assoc. professor **M. Gunare** (Baltic International Academy)

© Baltijas Starptautiskā akadēmija, 2023

Lomonosova iela 4, Rīga LV-1003

ISBN 978-9984-47-289-8

Par tēžu saturu atbild to autori

DIGITĀLĀ EKONOMIKA, FINANSES UN UZŅĒMĒJDARBĪBA / DIGITAL ECONOMICS, FINANCE AND ENTREPRENEURSHIP

Tahir Abulfazov	
The effectiveness of Social Media Marketing in banking industry	10
Ali Rizwan	
Project Approach to Creating a New Industry of Aviation Services Using Drones for Agriculture in Pakistan	13
Феруза Забирова	
Инструменты продвижения этнических брендов в индустрии моды	24
Alexey (Oleksii) Aleksandrov	
Digital State & Business: Practical Implementation of NFT Technologies	29
Barbaros Oguz Tasci	
SEO On Example Site: Casinobee.com	35
Aslı Duman, Şaban Çelik	
The Efficiency of Fintechs in the Context of Digital Transformation of the Finance Sector and Sustainable Finance	38
Зора Джубалиева	
Развитие цифровой экосистемы рынка труда в Казахстане	50
Christiane Carine Edoa Mballa Epse Faussi	
Evaluation of financial position: A comparative analysis of VEF and TRIGON property development companies	60
Вікторія Хаустова, Ірина Губарева	
Теоретичний підхід до вибору стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу	69
Jurijs Baibakovs	
Grāmatvedis uzņēmuma pārējas apstākļos	75
Kenne Foussa Giresse Magloire	
Effects of mobile money transfer on Micro Finance Institution	80
Indrė Knyvienė, Giedrė Gudeliunienė	
Cost Accounting Practice on Activity Based Costing (ABC) Method	85

Indrė Knyvienė, Giedrė Gudeliuniėnė	
Effectiveness of financial resources management: case study of Lithuanian company	92
Iryna Kovshova	
Transformation of management decision making system in force majeure circumstances: Ukrainian experience	100
Kutlu Ergün	
Consumer Economics: Key Behaviors Required For Financial Success	104
Diana Micevičienė	
Digital transformation in work based learning: trends, prospects and limitations	108
Игорь Кузнецов, Малика Миленская	
Современные методы управления человеческими ресурсами в сфере услуг	112
Innola Novykova	
Innovative Tools in Global Financial Markets	115
Azamjon Sulonov, Lada Širjajeva	
Identification of the main factors of external marketing affecting the improvement of the Coffee House performance in the post-pandemic period	119
Kristīne Torjanika, Andrejs Surmačs	
Kopstrādes pakalpojumu tirgus attīstība pasaulē Covid pandēmijas ietekmē	127
Viktorija Latkovska, Renāte Indrika	
Elektronisko dokumentu pārvaldības sistēmas ieviešanas iespējas Latvijas Republikas privātajā sektorā	131
Wenhua Wei	
Research on Tax Evasion under the Background of Digital Economy	138
Kristīne Rebiņa, Andrejs Surmačs	
Nepilnības starptautiskajos normatīvajos regulējumos komercbanku darbībā Latvijā un ar to saistītās finanses, nelegāli iegūto līdzekļu legalizācijas terorisma finansēšanas novēršanas jomā	141

Сэбит Елдос Жасқайратұлы

Кредитование малого и среднего бизнеса в условиях экономической неопределенности 145

TIESĪBU ZINĀTNE / LEGAL SCIENCE

Aija Baške

Bāriņtiesu darbība tiesas nolēmuma par saskarsmes tiesībām nepildīšanā 153

Guna Šteinberga

Zemesgrāmatās nostiprināto terminēto lietu tiesību dzēšanas kārtība..... 157

Arturs Avakjans, Armen Gabrielyan

Par dažām privāto militāro un drošības kompāniju starptautiski tiesiskā statusa problēma 160

Armen Gabrielyan, Jekaterina Žukovska

Pasīvās eitanāzijas jēdziens un galvenie tiesiskie pamati 164

Jānis Baumanis

Sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīgās izmantošanas bez mantkārīga nolūka kaitīgums 168

Andis Kauliņš

Speciālā izmeklēšanas darbība – speciālais izmeklēšanas eksperiments 174

Irina Kudelina

Provokācijas nepieļaujamība speciālajā izmeklēšanas eksperimentā 181

Vladimirs Meļņikovs

Jūrnieku darba un atpūtas laika tiesiskais regulējums 186

Andrejs Nikiforovs

Risk of forfeiture of legally acquired property 191

Sniedze Irbe

Darījumi ar nekustamo īpašumu, būtiskie juridiskie aspekti Latvijā un Eiropas Savienības valstīs 195

Iryna Senyuta

The Convention on Human Rights and Biomedicine: Fundamental principles and the ratification value for Ukraine 198

Jekaterina Sredņakova

Mantas arests kriminālprocesā 202

Konstantins Žurno

Civilprocesa pierādīšanas procesa definīcijas izstrādāšanas problemātika..... 207

**PROBLĒMAS MŪSDIENU PSIHOLOĢIJĀ: TEORIJA UN PRAKSE /
TOPICAL ISSUES OF PSYCHOLOGY: THEORY AND PRACTICE**

Алена Гирсе

Связь стиля детско-родительских отношений с акцентуацией характера у подростков 212

Veronika Balicka

Исследование связи между жизнестойкостью и ее компонентами с мотивацией достижения у экспертов опасного оборудования..... 216

Игорь Белков

Исследование связи эмоционального интеллекта и субъективного благополучия в возрастной группе от 25 до 45 лет..... 221

Jevgeni Nietosniitty

Research of relationship between academic achievement motivation with anxiety and aspects of state self-esteem..... 226

Юлия Дрелевска

Исследование связи аттитюдов к насилию и самоконтроля у студентов мужского пола 234

Kristiāna Linture

Humors un humora stilu pielietojums saistībās ar personības iezīmēm pusaudžiem 239

Viktorija Ļisa

Sakarības izpēte starp attieksmēm pret vardarbību un piesaistes stiliem vīriešu dzimuma studentiem..... 244

Marina Jegorova

Pētījums par saistību starp subjektīvo vientulības sajūtu un depresīvo stāvokli studentiem 248

Aleksandra Teterina

Study of the relationship between self-esteem and achievement motivation among students..... 252

Ирина Диманте
Деловое общение в публичном пространстве: типы речевого поведения 256

Maria Stepanko
Research of emotional intelligence and psychological well-being..... 263

**REĢIONĀLĀ POLITIKA, EIROPAS PĒTĪJUMI / REGIONAL POLICY,
EUROPEAN STUDIES**

Марина Бірюкова
**Соціальне самопочуття біженців та тимчасово переміщених осіб на початку
війни 2022 року 268**

Irina Cvetkova
Politiskais nepotisms un meritokrātija 272

Olando Ngalim Fonyuy
US -Saudi Relations From 1931 To 2018 And the Birth of Petro-Dollar 275

Виктор Козлов
**Влияние экономической активности представителей старших возрастных
групп в обеспечение экономики Латвии трудовыми ресурсами 284**

Daniil Danileiko
Problems and risks of integration of drones into Latvian economics 292

Vladislav Volkov
**Interethnic Communication as Interaction of Carriers of Various Collective
Ethno-cultural Identities 297**

Irina Plotka, Valentyna Podshyvalkina
**"Long Road to the Dunes": Implicit Competence and Self-determination of
Forced Ukrainian Migrants in Latvia 303**

**IEKĻAUŠANAS RISINĀJUMI TULKOŠANĀ, PEDAGOĢIJĀ UN
SOCIĀLAJĀ DARBĀ / INCLUSION SOLUTIONS IN TRANSLATION,
PEDAGOGY AND SOCIAL WORK**

Sigita Gedvila
**Sociālās palīdzības organizatora profesionālās izdegšanas sindroma veicinošie
faktori un preventīvie pasākumi Rīgas Sociālajā dienestā 320**

Agrita Katajeva	
Covid-19 pandēmijas noteikto ierobežojumu ietekme uz antisociālas uzvedības tendencēm Jauniešu mājā dzīvojošajiem jauniešiem	325
Olga Loiteršteine	
Sociālā darba resursi vardarbības mazināšanai izglītības iestādē	330
Tatjana Liepa	
Resiliences pieeja sociālajā darbā ar jauniešiem.....	334
Inese Upe	
Starpinstitucionālās sadarbības modelis bez vecāku gādības palikušā bērna reintegrācijai sabiedrībā	337
Ina Timermane	
Preventīvais sociālais darbs ar jauniešiem.....	341

MĀKSLA UN DIZAINS / ART HISTORY AND DESIGN

Katrīna Megija Deičmane	
Funkcionālu ofisu interjera kritiskā analīze	346
Kristīne Ilze Ziemulāne	
Mākslas un dizaina tehnoloģiskā korupcija	350
Polina Judina	
Vinila ierakstu interneta veikala lapas koncepcija.....	354

KOMUNIKĀCIJU TEHNOLOĢIJAS UN TŪRISMS / COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND TOURISM

Darja Stankovska	
Adaptation of the Latvian Tourism Enterprises under Covid-19 Conditions	361
Ramal Sadiyev	
Перспективные направления рекреационно-оздоровительного туризма в Азербайджане	364

DIGITĀLĀ EKONOMIKA, FINANSES UN UZŅĒMĒJDARBĪBA

DIGITAL ECONOMICS, FINANCE AND ENTREPRENEURSHIP

The effectiveness of Social Media Marketing in banking industry

Tahir Abulfazov, Latvia,
Baltic International Academy, Riga,
Business Management and Administration faculty
Email: tahirabulfazov@gmail.com

Scientific supervisor: Dr. oec., as. prof. **Alla Iljina**

ABSTRACT

The aim of the article is to review the benefits of using SMM tools in the banking sector. The use of modern promotion tools is especially important for banks to attract potential customers and maintain the loyalty of existing ones. The growth in the number of social network users and low-cost social media marketing strategies make it possible to draw conclusions about their effectiveness and preference over other advertising media.

Keywords: Social Media Marketing, banking sector, advertising efficiency, advertising costs

АННОТАЦИЯ

Целью статьи является обзор преимуществ использования инструментов SMM в банковской сфере. Использование современных инструментов продвижения особенно актуально для привлечения банками потенциальных клиентов и сохранения лояльности уже имеющих. Рост числа пользователей социальных сетей и малобюджетные стратегии маркетинга в социальных сетях позволяют сделать выводы об их эффективности и предпочтениях их использования по сравнению с другими рекламными носителями.

Ключевые слова: Social Media Marketing, банковский сектор эффективность рекламы, расходы на рекламу

INTRODUCTION. ВВЕДЕНИЕ

Today, the banking industry is a highly competitive environment that requires the active use of marketing communications to attract new customers, build long-term relationships and increase loyalty. Bank marketing uses various types of promotion and advertising aimed at strengthening the image, increasing brand awareness, and increasing demand for services. An important role in the complex of marketing communications that banks use for these purposes is played by the use of Social Media Marketing. At the same time, in order for advertising efforts to have the expected result, it is necessary to accurately assess the possibilities of SMM in comparison with other promotion tools. To date, a significant number of studies have been presented that describe the use of SMM strategies in the banking sector, for example, studies of Azarova [11], Mudondo, C.D. et. al. [4], Y. Sokolenko [8], as well as researchers describe the advantages of SMM in comparison with classical advertising tools (see, for example, R. Nadaraja R. and R. Yazdanifard [5], A. Joshi [3]). Promotion in social networks is actively developing, new formats appear, and therefore new advantages of its use arise. As a result, there is an increasing need to study and evaluate the effectiveness of SMM for banking industry.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

To date, banks are actively using both traditional types and media of advertising (television, radio, print media, outdoor advertising, etc.), as well as modern innovative ones, in particular: online advertising, mobile advertising. A special role is played by the use of Social Media Marketing, since this particular promotion tool has a whole set of advantages compared to others.

SMM can be defined as the use of social media channels to interact with customers to build brands, increase sales, and drive website traffic.

It is extremely important for the banking sector to maintain the trust of its customers; therefore, significant investments are made in maintaining the good image and reputation. Obviously, the main benefits of social media marketing are cost reduction and increased reach. Today banks have their own teams of SM marketers. In fact, the main costs fall on paying for the services of these specialists. The viral nature of social media suggests that every person who reads the messages, can help spread the news further so that the information can reach a larger audience in a shorter time [9], (Weinberg, 2009). Of course, in order for information to be transmitted in this way, the content must be interesting, useful for potential users and fit the format of social networks. JagaJam Company studied customer preferences and identified the three most relevant forms of content: 1) image + text (images are designed to draw attention to the text component: the illustration declares the theme of the accompanying text, opening up the possibility of discussing issues that are urgent for clients, announcing innovations and changes, etc.). 2) links to the site (answers to popular questions and information about new offers of the bank), 3) video (it is important to use subtitles, as subscribers often watch videos without sound) [10].

Another very important advantage that social networks provide is the support of bank customers. For the convenience of customers, it is desirable for banks to be present in many social networks and not be limited to only 2-3 most popular ones. Different categories of customers have their own preferences for choosing social networks, this may depend on age, gender, financial status, place of residence, etc, for example, in Russia, the top 5 social networks among young people are as follows: 1. Instagram, 2. VKontakte, 3. Facebook, 4. Telegram, 5. Tik Tok, and the most unpopular is the social network Odnoklassniki, which is used by older people [12]. The effectiveness of direct interaction with clients on social networks is measured by the speed of consultants' responses. Today, the average effective reaction rates fluctuate in the range of 1-3 hours. Users are getting used to the fact that bank employees answer them online and this helps to reduce the burden on office workers. It should be noted that the response time depends on the type of mention and the social network. For example, Twitter often needs lightning-fast responses and one hour can be fatal, while Facebook page tags can take longer to respond without a direct page tag.

Another major benefit of social media is the personalization and finer targeting of ads and messages. For example, Facebook and Instagram ads allow the bank to target based on location, age, gender, career, education, and interests, etc. This setting allows the bank to select a specific audience and send them the most appropriate message in a certain time period. By highlighting when products are most popular (study loans in August-September, new car loans in January-April), SM marketers can create specific campaigns that target the people most likely to need them using emotional aspects of the product, not the product itself.

Many studies indicate that consumer confidence in information received on social networks is higher than advertising in traditional media. For example, P. Huang, N. Lurie and S. Mitra indicate that people pay more attention to the tips and information shared on social networks, and having reviews about services from other users helps to decide on a purchase [2]. According to the Local Consumer Review Survey, 98% of users in 2021 read reviews at least "sometimes". At the same time, 49% of those surveyed trust consumer reviews as much as personal recommendations from friends and family, and 28% trust reviews as much as professionally written articles by subject matter experts, at the same time, consumer use of Facebook to evaluate local businesses was 48% in 2021[6].

Banks actively involve bloggers, influencers and trendsetters in cooperation; interacting with them on social networks is especially effective due to the fact that they can bring a large audience. For example, Russian Alfa-Bank, Tinkoff, Sberbank actively cooperate with bloggers. Advertising of their services could be seen in Instagram accounts and integrations in the popular YouTube channels "vDud", LABELCOM, "#EasyRep" by Morgenstern. One of the most successful examples of the use of influencer marketing on social media was the American bank Current, which was able to attract more than 200,000 new customers during the peak of the Covid-19 pandemic in April and May 2020

[7]. The bank developed new services for Millennials and Generation Z, and realized that in order to reach the desired audience, it needs to target the platforms on which the audience spends most of their time - social media channels. Current focused on messaging and creativity, working closely with influencers. Current Bank communicates brand goals and inclusive banking through influencers such as Kyle and Jade (with 90.5 million likes and 4 million followers on TikTok) and Kelz Washington (38.2 million likes and 2.9 million followers on TikTok). The COMPEREMEDIA research indicates that most financial institutions tend to work with mid-level influencers (50,000 to 500,000 followers, accounting for 63%) [1]. The success of cooperation with influencers depends on the correct understanding of the needs of the audience, the right choice guarantees the achievement of the set communication goals.

CONCLUSIONS. ВЫВОДЫ

Thus, it can be concluded that, taking into account the specifics of the services provided by the banking sector, the use of SMM tools is highly effective and contributes to building relationships with customers, maintaining reputation and expanding services. Among the main advantages of SMM for the banking sector are a wide audience coverage, a small budget, targeted targeting, an emotional connection with followers, interactivity and customer trust. The cost of SMM activities should be considered as an investment in the profitability of banks, while given that this tool is the most low-budget, and the main share of the costs is the salaries of specialists, banks should hire the best SM marketers.

REFERENCES. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ

- 1.Comperemedia. (2022). Financial Services Marketing Trends. [Accessed 9 September 2022] Available at: <https://welcome.comperemedia.com/financial-services-marketing-trends/>
2. Huang, P., Lurie, N.H. & Mitra, S. (2009). Searching for experience on the web: an empirical examination of consumer behavior for search and experience goods. *Journal of Marketing*, 73(2), pp. 55–69. DOI: 10.1509/jmkg.73.2.55
3. Joshi A. (2022). Benefits of Social Media Marketing for all Kinds of Businesses. [Accessed 9 September 2021] Available at: <https://iide.co/blog/social-media-benefits-for-business/>
4. Mudondo, C.D. et. al. (2021). Social Media Marketing and Bank Customers' Behaviour: Conceptualizing a Relationship Model. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(2), pp. 1955-1972. DOI:10.17762/turcomat.v12i2.1792
5. Nadaraja R. & Yazdanifard R. (2013). Social Media Marketing: Advantages and Disadvantages. *Social Media Marketing*, 1. [Accessed 9 September 2022] Available at: https://www.researchgate.net/publication/256296291_Social_Media_Marketing_SOCIAL_MEDIA_MARKETING_ADVANTAGES_AND_DISADVANTAGES
6. Pitman J. (2022). Local Consumer Review Survey 2022. [Accessed 9 September 2021] Available at: <https://www.brightlocal.com/research/local-consumer-review-survey/>
7. Rajarshi. (2022). How Current Aced Banking For Millennials Gen Z: Masterclass in Growth and Influencer Marketing [Accessed 9 September 2022] Available at: <https://www.moengage.com/blog/banking-for-millennials-genz-current-challenger-bank/>
8. Sokolenko Y. (2021). A SMM-promotion algorithm for the banking sector. *Finance and Credit*, 1 (805), pp. 211v224. DOI:10.24891/fc.27.1.211
9. Weinberg, T. (2009). The new community rules: Marketing on the social Web. Sebastopol, CA: O'Reilly Media Inc
10. AdIndex (2018). Как банки продвигаются в соцсетях – вовлеченность и интересные кейсы. [Accessed 9 September 2021] Available at: <https://adindex.ru/publication/opinion/internet/2018/06/19/172204.phtml>
11. Азарова С. (2019). Инструменты продвижения банковских продуктов в онлайн-среде. *Экономика. Бизнес. Банки*, 7, с. 76–84. [Accessed 9 September 2021] Available at: <http://rimuniver.ru/wp-content/uploads/2019/12/%D0%90%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0-1-1.pdf>
12. Назайкин А. (2017). Социальные сети-лидеры среди молодых российских и китайских пользователей. [Accessed 9 September 2022] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-seti-lidery-sredi-molodyh-rossiyskih-i-kitayskih-polzovateley/viewer>

Project Approach to Creating a New Industry of Aviation Services Using Drones for Agriculture in Pakistan

Ali Rizwan

Latvia

Baltic International Academy

MBA Entrepreneurship Management

rizrizwanali94@gmail.com

Scientific supervisor:

Dr. sc. Viatcheslav Zhilinsky

ABSTRACT

The purpose of this research is associated with gaining a better understanding of the operation of Drones as significant aviation service in the agriculture sector of Pakistan. Also, this research is proposed to study the role that unmanned aerial vehicles (UAVs) play in the agriculture industry of Pakistan in terms of both the regulation of effective practices and the enhancement of efficiency. The method used in this research is based on primary data and secondary data, using a qualitative research framework to conduct the investigation. Primary data is based on an observational study design whereas secondary data is based on review of the literature. Results reveal that the use of drones as aviation services have significant impact on the overall aspects of agricultural sector of Pakistan.

Keywords: Agriculture, Drones, Unmanned Aerial Vehicles (UAVs)

INTRODUCTION

Topicality – Unmanned Aerial Vehicles, or UAVs, are more generally referred to as "Drones," and they are rapidly becoming tools that are vital in a wide variety of contemporary sectors. In the realm of defense and military operations, unmanned aerial vehicles, or drones, are commonplace and frequently seen as vital; nevertheless, their uses extend far beyond these spheres. This report is founded on extensive research into the numerous components of unmanned aerial vehicle (UAV) technology and how they are being utilized to improve the effectiveness and sustainability of Pakistan's agriculture sector.

Problem Statement – Data indicates that the country's tropical environment and a variety of other outside elements necessitate the need for efficient monitoring and intelligent management of crops, animals, and other agricultural operations. This requirement is necessary because of the tropical climate. Due to these considerations, risk control as well as quality management in agricultural activities necessitate an effective monitoring system in order to meet the requirements.

Goals – The defined goal have been taken into consideration when designing the structure of this study.

- Conducting research to gain a better understanding of how unmanned aerial vehicles (UAVs) work and determining the benefits that UAVs offer in comparison to other forms of surveillance.
- Investigating whether this intelligence monitoring system of unmanned aerial vehicles (UAVs) can be implemented to the procedures of the agricultural sector and determining the reasons why it is employed.
- Gaining an understanding of the role that unmanned aerial vehicles (UAVs) play in the agriculture industry of Pakistan in terms of both the regulation of effective practices and the enhancement of efficiency.

Research Methods and Source Information – On the basis of two main sources of evidence, namely primary data and secondary data, using a qualitative research framework to conduct the investigation. The secondary information has been drawn from a wide variety of reputable research articles, articles, peer reviews, and paper works that provide content that is pertinent to the topic at hand. The primary data will come from observational research that will be conducted in Pakistan with the participation of farmers, agriculturalists, and other field professionals evaluating the effects that UAVs have had on the agricultural sector.

THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

The UAV as a drone is capable of flying by itself which have typically been built on a rock-solid foundation of aerodynamics, momentum systems, and the pragmatic rules of theoretical physics.

Additionally, in the most recent years, it has become a band of intelligent agriculture. The collection and analysis of data is at the heart of precision agriculture. Unmanned aerial vehicles (UAVs) are ideally suited to accurately acquire and fairly disseminate such data, empowering farmers to tailor their practices to the specific conditions of their fields [1]. There are a variety of industries in which UAVs play a significant role, including precision farming, crop management, regional tracking, and crop scouting. Image processing is at the heart of what a UAV can do. During image analysis, the photographs are immediately collected by a UAV camera, and they are then altered to boost the quality using a variety of software in order to investigate generally and accurately the target region and accurately distinguish the unconventional things. Image processing is utilized in an appropriate manner by agricultural UAVs to save a complete depiction of the growth of plants, the quality of the active medium, pest management, and other related topics [2]. The contemporary UAV market is now highly fragmented, with numerous software suppliers and professionals engaged in tough competition in addition to market-leading manufacturers. It is anticipated that the value of UAV Services will exceed \$32 billion in the agriculture business [3].

Due to the rapid expansion of the human population, there is an ever-increasing requirement for farming practices that are highly productive, highly efficient, and environmentally friendly. More than sixty percent of the world's population naturally relies on agriculture as their primary means of subsistence in the world as it is today. It is an essential component for the protection of natural systems in poor countries. It is imperative that agriculture be modernized because doing so will raise both productivity and the availability of food. Unmanned aerial vehicles (UAVs) are quickly evolving into one of the most valuable machines for today's agriculture. The application of fertilizer and pesticides using UAVs is still a relatively straightforward process [4]. The use of UAVs for spraying helps limit the number of fertilizers, insecticides, and other potentially hazardous compounds that come into contact with humans. The use of unmanned aerial vehicles (UAVs) for agricultural surveillance has already begun in earnest in a number of emerging nations, including India, Pakistan, China, and Japan [5]. In addition, wealthy nations such as the United States are unquestionably in the driver's seat when it comes to this lucrative industry. Figure 1 presents an accurate representation of a layout of the agricultural control system.

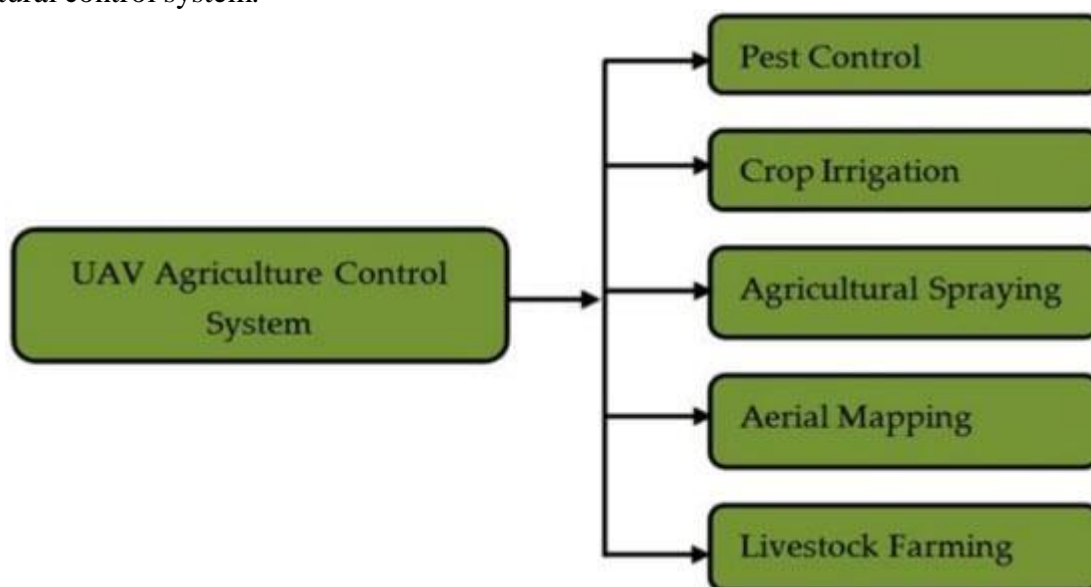

Figure 1: Framework of UAV Agriculture Control system

According to research conducted by Lui, the incorporation of information and communication technologies (ICT) into conventional farming methods has led to what is being referred to as the 4th industrial revolution (Agriculture 4.0) in the agricultural industry over the past several years. The use of technologies such as Remote Sensing, Wireless sensor Networks, and Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) i.e., drones, are particularly promising, and they have the potential to provide a major innovation in agricultural methods. In agricultural production, a wide variety of agricultural variables

can be supervised to help farmers, to bring down costs, and to optimize procedure inputs. These parameters include the state of the environment, economic expansion, social standing, soil status, water sources, pest and fertilizer management, weed control, etc. Smart farming aims to improve agricultural output, improve efficiency, and optimize procedure factors of production. Traditional farming leaves a larger effect on the environment than does smart farming, which makes smart farming an example of green technology. Further reduction of drainage difficulties and toxins, as well as the consequences of climate change, can be accomplished by the use of smart farming techniques such as smart irrigated agriculture and the limited use of pesticides and fertilizers in agricultural production [5].

The Internet of Things (IoT) is among the most game-changing innovations in the field of modern wireless technology. The fundamental idea is based on the interaction that can take place between a wide range of physical objects or things that make use of particular addressing systems and are linked to the internet. The Internet of Things (IoT) technology has the potential to be implemented in a variety of vertical markets, such as agriculture, industry, aviation, healthcare, cars, and smart homes. In the context of agriculture, Internet of Things devices act as an indicator on a wide variety of physical factors, which can be used to improve cultivation techniques. Because wireless data transmission is the foundation of the great majority of Internet of Things applications across a variety of markets, the function that Wireless Sensor play in IoT technology is of the utmost significance [7].

Another innovative technology that has enormous promise in the field of smart farming is the utilization of unmanned aircraft systems (UAS) as systems for monitoring and/or communication. It was developed as a low-cost additional method for high temporal and spatial optical imaging acquisition, pollution management, and higher resolution, respectively. Today, more and more farmers are turning to the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) in agriculture to help them with monitoring and decision-making on the farm. A variety of agricultural techniques, such as water management, fertilization, pesticide application, weed management, and so on, all make use of unmanned aerial systems (UAS). In addition to this, the integration of UAS innovation with alternative strategies for 3D reconstruction modelling has made it possible to monitor the treatments significantly of the crop on a plant-by-plant basis [8].

The agricultural industry is undergoing significant change by incorporating a number of important new technologies in order to assistance in a new and highly hopeful era of agricultural and food production, dubbed "Agri-Food 4.0". The Internet of Things (IoT) technology, impacting, signal processing, unmanned aerial vehicle (UAV) innovation, low power wireless connections, and remote monitoring, etc. are all included. These technologies for intelligent farming can be divided into three categories: data collecting, data processing, and assessment and accuracy skills development programs [9].

Pakistan is primarily an agricultural nation, and the agricultural sector is widely regarded as the economic key player of the nation. Pakistan's agricultural sector has been plagued with problems in recent years. One of these problems, which is of considerable importance, is the lack of training among farmers and knowledge about new discoveries in the world of agriculture. This is one of the issues that has been brought up repeatedly. At that time, the amenities that were granted towards the farmers, such as transportation, diesel oil, and storage centres, were in low supply, which contributed to the problems that the farmers were experiencing and was also comprehensible. Modern agriculture innovations are being developed in many places in response to the rise in the population. If these technologies are put to good use, it will be much simpler for people to improve their standard of living and income [10].

More than 50% of Pakistan's demography is employed in agriculture in some capacity, and the agricultural sector is a significant contributor to the country's gross domestic product. Pakistan's economy is highly dependent on this sector. Despite this, Pakistan's agricultural industry is currently facing a large number of challenges that are preventing it from reaching its full potential [11]. Changes in climate, an increasing population, a lack of available investment options for businesses that manufacture agricultural commodities, the high cost of agronomic transportation and distribution, and

the fact that Pakistan's local production is heavily dependent on agricultural merchandise purchased from other countries are a few of the most difficult problems that Pakistan's agricultural is currently facing.

Agriculture is sometimes thought of being an economy in and of itself. Agriculture is frequently considered to be an economy's "backbone." The purpose of this study is to investigate Pakistan's agricultural sector in addition to the impact that sector has on the economy of Pakistan. This paper also discusses the challenges that are now being faced by agriculture in addition to the possible solutions to those problems. The research provided use of time information, and the information that is used originates from a range of sources, comprising papers, articles, including webpages. Time-series data are utilised in this study. In this research paper, the many different aspects of agriculture, such as both major and minor consumables, crops, and forest management, are examined and investigated. Also included in this study is the topic of forestry. There are a number of challenges that are being faced by Pakistan's agriculture industry, all of which are having a detrimental impact on the economy of the nation. These problems include, but are not limited to, a dearth of water, inefficient administration, and the occurrence of natural disasters. According to the findings, fluctuations in Impact of financial development (GDP) are occurring due of problems with agriculture; as a consequence, it is anticipated that Pakistan's financial growth would decelerate in the near future. As a consequence of these unpredictabilities, the overall manufacturing effect is going to go through a period of reduced activity [12].

Pakistan's agricultural industry makes a considerable contribution to the country's GDP, making it one of Pakistan's most important economic sectors. There are a number of factors that contribute to this issue, some of which include a lack of available water due to drought and water shortages, power outages that linger for a prolonged period of time, inadequate agricultural extension, and a failure to execute land reforms. In addition, there is a failure to disseminate recognized kinds, costs for fertilizer are too high, and intentional use of defective, unrecommended, or even banned pesticides are all elements that lead to this issue. It's also not being put to good use because of a lack of suitable waste land, an ecologically sustainable cropping pattern, innovative agricultural practices, clear interaction between farmers as well as the strong market, and the use of waste land. A lack of crop insurance, forest destruction, and the imitation of farming materials and equipment engaged in agriculture are some of the issues that are now affecting the agricultural business. Other issues include the theft of agricultural patents and trade secrets. The loss of Pakistan's agricultural sector may be traced back to a number of factors, two of the most significant of which are an absence of sophisticated technologies and outbreaks of infectious diseases [13].

Irrigation pipelines in the fields used to be prohibitively expensive. Extreme water loss may occur. Growers were dissatisfied with the system. However, modern irrigation methods make it possible to water the entire field in a single day. With its built-in camera system, a drone can efficiently water fields. Cameras of this type could be standard or infrared. Through these, just as with a bird's eyes, we can spy on farmers' irrigation practices. Drones' cameras can be set up and positioned in a way that allows us to zoom in on any given area. Typically, two XT-quality cameras are utilized, which produce an exceptionally detailed view of the ground. Drones operate like robots, providing us with insights that enable us to make the right calls at the right times, leading to increased crop yields [14]

Pakistan's use of drones has earned it a generally negative reputation. Even as affordable commercial UAVs grow more commonplace, the word "drone" still conjures up images of heavily armed military planes ready to launch pinpoint strikes [15]. Even still, Pakistani universities and technologists are working behind the scenes on projects that could usher in a drone revolution here at home. Small civilian drones may seem more at home in Silicon Valley now, but in a few years' time, they may also be commonplace in Pakistan, bringing groceries, medical aid, and other necessities [16].

Farmers are amazed at how much drone technology has improved their lives and the agriculture industry. With this technology, tree planting is a breeze, and vast forested areas may be cultivated with relative ease. Drones are utilized to conduct an aerial survey of potential crop sites. Information is shown in a three-dimensional map, assuming that the survey is accurate, an aircraft or drone can be

built specifically for planting purposes, using a programme based on the photographic principle. The rotor, which is made up of a seed-gun, is used in the second step of the process. Chemical or fertilizer-infused seeds are fired from drones as they fly over the layout. The bio-carbon engineering process uses this method to speed up plant growth to one day. The grains, or projectiles, in the seed-gun are made up of several bio-ingredients that protect plants from the elements [17].

An aerial drone can be used to survey a farm's fields and produce an accurate plan for planting. After 3D cameras, GPS systems have become widely employed in drones for navigation, location, and acceleration. Using GPS, drones can travel farther and faster than humans when measuring plant height. Agriculture is greatly aided by GPS, which can identify multiple disease outbreaks and assist in a wide variety of other chores. It tells farmers how hot or cold it is outside, so they know whether or not to plant or harvest [18].

This technology can work in dark using the installed software and positioning system. Heavy metals like aluminium and mercury, as well as sodium and potassium ions, can enhance the acidity of the soil when it rains. Soil acidity is another consequence of carbon dioxide emissions. High-pH soil is the worst kind of soil and is known as basic soil. Basic soil sampling, which is used to assess soil health, may be carried out with ease with the help of drone technology. Since gathering soil samples might take anything from 5 years to a decade, you can imagine how complicated the procedure is. The usage of drone technology makes for a complicated procedure. The drone takes soil samples from wherever they're needed, analyses them with its software, and tells if the land is acidic or basic. Drone technology can aid in plant growth analysis by allowing us to see how individual plots of land are contributing to the overall yield [19].

Drones can be used by farmers to keep track on where their herds of livestock are, as well as to pinpoint suitable grazing areas. Drones with built-in GPS systems can help veterinarians find injured or ill animals, as well as those that have dislocated joints or are giving birth. Despite the novelty of the technology, it is expected that Pakistani farmers will embrace it. Farmers need to be incentivized by the government to learn how to use this technology, and that means investing in their own education and training.

The agriculture industry was endangered by a locust crisis last year. The Pakistan's National Disaster Authority will be given control of drones after the Pakistani minister of technology and science struck a deal with the private business ABM-SATUMA to use them in agriculture and fight locust crises. The minister continued by saying that farmers might rent rather than buy the Hex copter drones because of their low cost and ease of usage [20].

Nearly 60 districts across the country would employ the technology to spray insecticide. Covering 4000-6000 m² in 10 minutes is possible with the help of the fly Dragons E616S, which is 40-60 considerably faster than human spraying [21]. The E616 6 core drone has been updated, and this is the new version. It has a watertight quality, weighs only 7.5 kilograms, and can hold 16 liters of liquid thanks to its foldable design and C-type arm fastening clip.

Knowledge-driven, these non-structural interventions produce far greater results and efficiency than more traditional forms of penalty.

Sense, Collect, and Anticipate

Methodologies, software, and hardware for estimating crop parameters at the farm level based on international best practises, using data collected from satellites and/or aircraft equipped with multi- and hyperspectral sensors and data gathered from ground-based sources.

The Calculation of Useful Data

For the benefit of farmers and policymakers, it is important to create intuitive user interfaces for advanced software programmes that draw upon AI methods and agro-ecological modelling.

Accessibility, Distribution, and Availability

Crop data from Pakistan, along with relevant meteorological, agricultural, hydrodynamic, and economic variables, will be used to inform the creation of a web-based, accessible Crop Exchange Platform.

Capacity Development

Component I. Collaborative academic and research efforts with domestic and foreign universities, labs, and research institutes.

Subcomponent II: Educating farmers and policymakers through seminars and workshops on cutting-edge technical solutions and systems.

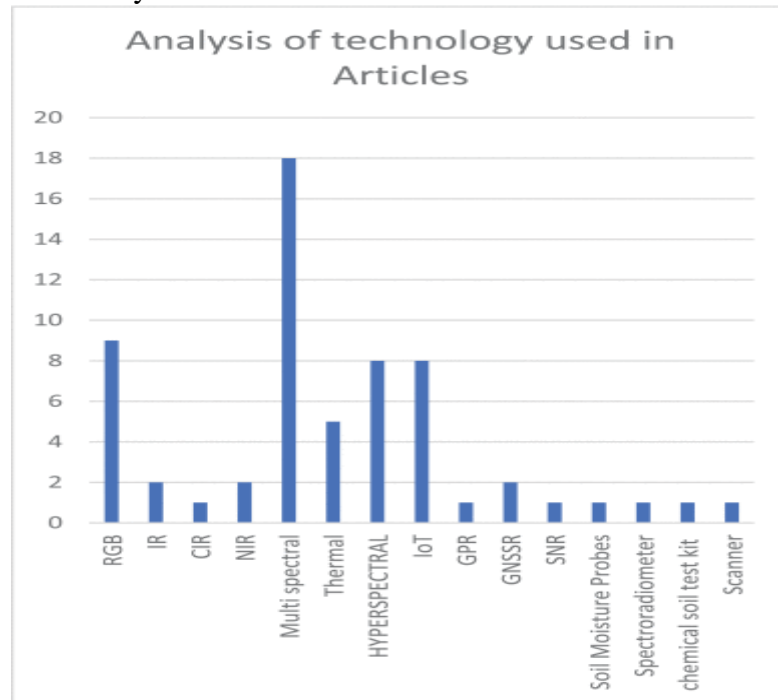

Figure 2: Technology Analysis

An additional drone manufacturer, Ahmad Rehan, emphasized the positive civilian uses of drones in the agricultural sector. Instead of risking the farmers' wellbeing during the hand spraying of insecticides or other harmful liquids, he proposed they employ drones. In his opinion, Prime Minister Imran Khan's One Billion Trees Flood Project would be impossible to carry out without the usage of drones [22].

Pakistan's government declared its intention to create a Nationwide Drone Policy in July 2020, and in March 2021, Prime Minister Imran Khan announced the formation of the Civil Drone Authority to oversee unmanned aircraft in the country [23]. With the advent of agriculture collaboration under CPEC, the demand for agricultural drones has skyrocketed. Through CPEC partnerships, farmers have been able to use drone technology to expand their operations. Drones help farmers cut costs by sixty dollars per hectare on wheat, rice, and maize by reducing labor costs by twenty to thirty percent per day, cutting water use by eighty percent, reducing pesticide use by twenty five percent, and improving plant protection by thirty percent [24].

Machines simplify the lives in every respect. In order to meet current needs, agricultural practices must be updated. Producing crops by hand results in lower yields than using mechanical labor, which needs less time but greater expertise. In this setting, drones are incredibly useful for cutting down on the expense and effort required to grow food. However, the government should implement SOPs for the implementation of this technology. Companies and academic institutions should be incentivized to spend money on developing and updating this technology. In order to increase harvest success, it is necessary to build dedicated training facilities for the employment of drones in agriculture [25].

As the breadth of usage for drones develops, so do the options for their use, and that in turn causes pricing in the path towards being more affordable. Drones are no longer only a corporate tool; consumers are buying them to show off their cutting-edge taste. The military, law enforcement, as well as the elite no longer possess patent on the utilization of aerial drones (UAVs) [26]. Drones that are unmanned (UAVs) offer substantial cost reductions in commercial applications by eliminating the

need for a number of personnel, vehicles, and processes. When compared to the expense of flying an airplane to perform the same examination, the total cost of owning and operating a drone is far lower. In addition, one won't need to spend money on renting a ladder, a boom lift, or anything else of the sort.

Results

Pakistan's agricultural sector has traditionally been the country's most important economic sector due to its large contribution to GDP. Despite the sector's crucial importance, it faces a number of obstacles. These problems are illustrated in Figure.

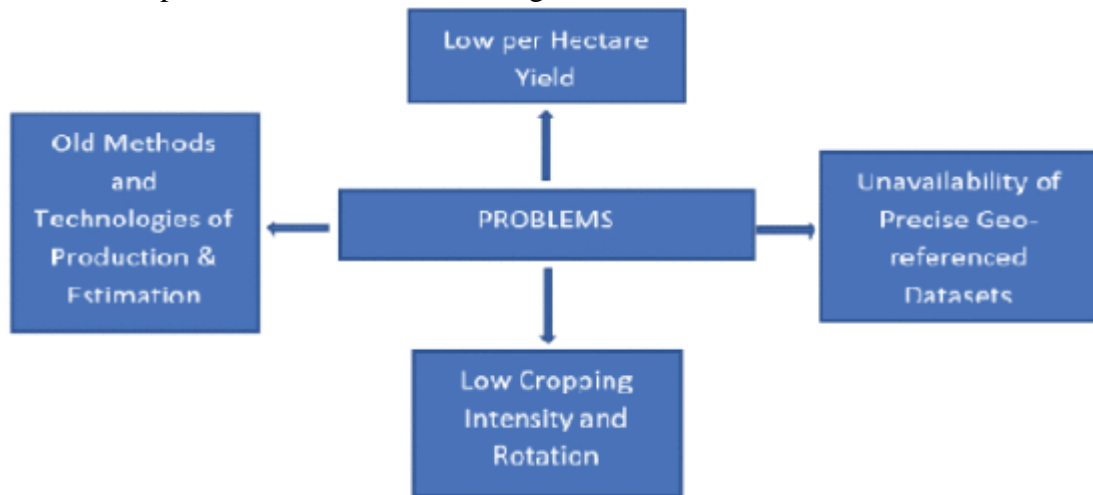

Figure 3: Problems with Agricultural Sector of Pakistan

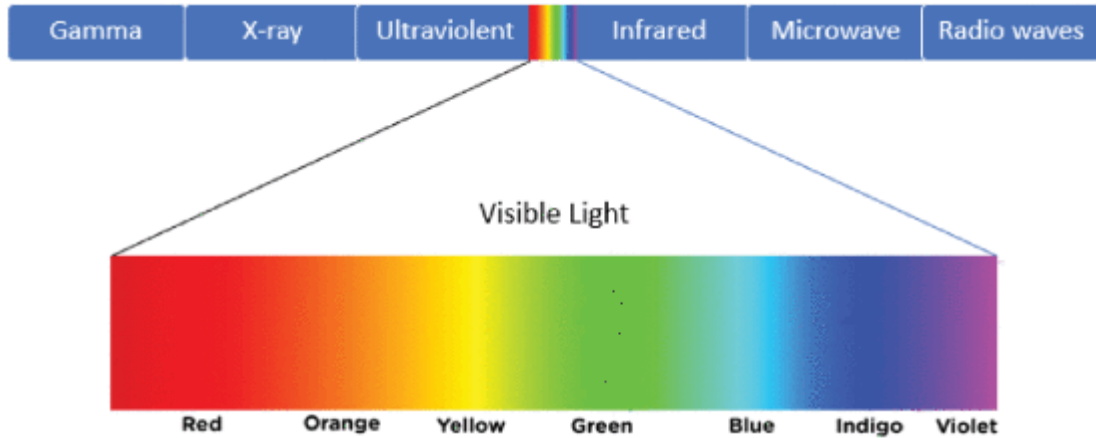
Drones in agriculture are a fantastic example of how technology has evolved over time. Theoretical analyses sometimes include a literature review, wherein the authors highlight specific uses, future trends in robot adoption, benefits, and success stories, such as those involving the deployment of drones in agriculture.

Recently, drones have become increasingly important in several industries, including agriculture. Drones are being used in agriculture to supplement time-honored methods. Agriculture is making increasing use of UGVs and UAVs for tasks such as crop health evaluation, irrigation management, crop monitoring and evaluation, crop spraying, seeding, soil and crop analysis, and field mapping. The authors have compiled a wealth of literature and provided actionable, long-term information on how to employ robots in agriculture. The authors of present a comprehensive review of path planning soil surface robots for use in farming.

Drones in agriculture allow for precise image capture, opening the door to the discovery of hitherto unknown characteristics. Take pictures with the right camera in light of the area of research and analyse the photographs, one might get the answers the looking for. The authors surveyed available imaging methods and ML approaches for diagnosing horticultural diseases.

The most common types of cameras used in drones in agriculture are often RGB, Multispectral, Thermal Camera, Near Infra-Red (NIR), and Hyperspectral cameras to collect the necessary

information.

Figure 4: Shows Red, Green and Blue (RGB) bands and their ranges

As the world's population rises, so does the importance of agriculture in providing for its members' basic necessities. From planting to reaping, the agricultural industry encounters numerous obstacles. Since agriculture accounts for a sizable portion of the country's economy, addressing the problems is crucial.

By leveraging available technologies, "smart agriculture" helps farmers produce goods that both consumers and the market value [27]. Inaccurate and partial data on crops can finally be collected and analysed thanks to aerial intelligence gathered by drones.

Implementing technological elements into farming systems, such as tracking and monitoring the entire process from agricultural production, manufacturing, transportation, purchases, and other procedures, is one way that agricultural intelligence researchers have found to effectively combat the aforementioned challenges.

UAVs in plant/crop farming

Based on the results of this study, it can be predicted that UAVs will revolutionize agricultural practices by facilitating real-time data collection and analysis for use in strategic planning. UAV-powered agriculture solution market is estimated to be worth \$32.4 billion by PwC [28]. With a growing worldwide population comes increased demand for food, necessitating the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) in agriculture. Concerns over food security are on the rise as the world's expanding population outpaces the rate at which crops can be produced. Farmers around the world have adapted sophisticated and automated solutions to this problem in an effort to meet the ever-changing agricultural demands of the global population. Unmanned aerial vehicles (UAVs) are one such tool that could boost agricultural output. The following subsections give an overview of some UAV application areas,

Soil and field

Using UAVs at the beginning of a crop cycle to collect soil data is a good idea. The information gathered is helpful for early soil analysis and for arranging planting patterns for seeds. The farmer can use this information to schedule irrigation and calculate how much fertiliser should be applied to the soil as well as field after seeding. Farmers can increase their crop yields while using less resources (such fertiliser and pesticides) if they adopt a data-driven strategy. With the help of UAV image analysis, all of this is achievable in the first place. The use of UAV photography to develop targeted strategies for weed management has significant opportunities. Farmers may use these high-resolution photos to accurately identify weeds nearly as soon as they appear, allowing them to control the spread with a minimum amount of herbicide. Using six-band multi-spectral cameras mounted on an unmanned aerial vehicle (UAV), the authors of conducted an Object-Based Image Analysis (OBIA) of a Spanish corn field. For Early Season Site-Specific Weed Management (ESSWM), technical details and configuration of a UAV for remote picture acquisition are provided in. The spatial and spectral imaging features critical for weed seedling discrimination were also assessed in this work [29]. They used an unmanned aerial vehicle (UAV) fitted with multi spectral cameras and assessed its technical

requirements and arrangement to produce images at perceptions; with the high resolution sufficient for the localization and detection of weed sprouts in a seed oil field. The research findings may be useful in deciding what kind of sensor to use and how to set up the airborne mission for ESSWM.

Planting

Crop planting is labor-intensive, time-consuming, and resource-intensive. UAVs have made it easier for agriculture to plant their crops by allowing them to quickly and accurately cover enormous areas of land. High-end unmanned aerial vehicle (UAV) farming technology today provides Aircraft planting methods that cut planting expenses by as much as 85%. As a consequence of the UAV's capacity to handle several jobs simultaneously, planting expenses have been cut.

Crop and spot spraying

Spraying crops is a labor-intensive and time-consuming process for farms and agricultural businesses. It requires extensive coverage of vast swaths of land to guarantee optimal conditions for plant development. Farming has been made much easier with the advent of agricultural UAVs, which can spray a huge area of land in a short amount of time. Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) can automatically change their spraying elevation throughout irregular fields by using sensors. This results in more precise spraying and less waste.

Similar to how crop spraying is done, spot spraying only affects unwanted weeds. High-resolution cameras allow the UAV to zero in on weeds with pinpoint accuracy, then spray them with herbicide. Chemical pesticide costs can be reduced by as much as 90% when spot-spraying. There have been a lot of studies done on the effectiveness of UAVs for pinpoint spraying. It was important to strike a good balance between the UAVs' speed and altitude and the spraying altitude and precision, as well as to take into account the amount of particulate matter, spray intensity, and the potential effects of the UAVs' services flowing direction.

Crop monitoring

Some of the biggest problems in farming come from having to deal with both expansive farmland and an inefficient crop monitoring system. The issue of monitoring is further worsened by unexpected poor weather, which actually increase risk & field cost of maintenance. A farmer can get around some of these difficulties with the aid of an agricultural UAV. The farmer can keep an eye on his property thanks to UAVs equipped with thermal imaging cameras. In this way, the farmer is able to see where his or her crops stand and where immediate attention is needed. A higher return and more money made is the end outcome. The significance of UAV remote sensing when applied to precision Agriculture was established in, and the prospect of developing quantifiable charting products such plant stress assessments from UAV photos was underlined. The research used a monorotor UAV (unmanned aerial vehicle) fitted with multiple frequency cameras, and then created a framework to analyse the UAV photos and generate patchwork images that can be synchronized with maps for future GIS integration.

Irrigation

UAVs used in agriculture that are equipped with thermal imagery cameras can reveal a wealth of information about the source of various farm problems. Farmers can use thermal imaging cameras to assess the overall condition of their crops, identify dry spots in the soil, find waterlogged areas, and identify plants that need watering. Traditional farming methods either couldn't provide the level of precision and specificity required for such monitoring, or they were ineffective at doing it. Thanks to UAVs, farmers can handle these tasks on their own. Vineyard water condition variations was investigated in using UAV-captured thermal and multispectral data.

Health assessment

Assessing the health of a farm is essential for finding diseases like mould and bacteria. Using both conventional and relatively close light, UAV-carried devices may scan a crop to detect spatial and temporal reflectivity differences, which can be linked to the farm's health and used to initiate early interventions, saving the farm as a whole. As a result of these two factors, plants are better able to fight against infection. And if the crops fail, the farmer will have better records to use when filing insurance

claims. Unmanned aerial vehicles (UAVs) present cutting-edge approaches to precisely monitoring and analyzing insect damage that must be explored [30].

CONCLUSION

As this research has shown, it is now common practice to employ drones in agriculture. Drones are quite inexpensive in Pakistan, opening up new possibilities for precision farming. All the way through the growing cycle, these robots can take precise measurements. This aids farmers by decreasing the amount of human labour required and increasing agricultural yields. The decreasing cost of seeding is just one benefit of drones' increasing prevalence in farming. The price of agricultural drones used for seeding is expected to fall in the next years. The value of a drone for planting in agriculture will vary with the capabilities it provides, much like the cost of every other piece of agricultural technology. Large, open areas with a clear path are ideal for repaired drones. To the contrary, multi-rotor drones excel in spot checks and limited regions. Drones in agriculture have multiple applications beyond just spot spraying. This is made possible due to the loading device housed within the drones. Farmers have a variety of sensor options to select from, depending on the payload. A sensor is an instrument that may be mounted to a drone and used to determine the quantity of fertiliser or pesticide spread over a certain area. A drone's high-resolution camera can also be used to assess crop health. Drones are also useful for spotting agricultural diseases and deficiencies.

REFERENCES

1. Shaikh, T., Rasool, T. & Lone, F., 2022. Towards leveraging the role of machine learning and artificial intelligence in precision agriculture and smart farming. *Computers and Electronics in Agriculture*.
2. Javaid, M., Haleem, A., Singh, R.P. and Suman, R. (2022). Enhancing smart farming through the applications of Agriculture 4.0 technologies. *International Journal of Intelligent Networks*, 3, pp.150–164. doi:10.1016/j.ijin.2022.09.004.
3. Pavón-Pulido, N., López-Riquelme, J.A., Torres, R., Morais, R. and Pastor, J.A. (2017). New trends in precision agriculture: a novel cloud-based system for enabling data storage and agricultural task planning and automation. *Precision Agriculture*, 18(6), pp.1038–1068. doi:10.1007/s11119-017-9532-7.
4. Singh, J., Singh, G., Muskan and Aggarwal, G. (2022). *Inclusion of Aerial Computing in Internet of Things: Prospects and Applications*. [online] IEEE Xplore. doi:10.1109/ICICICT54557.2022.9917985.
5. Senith, S. et al., 2022. Unmanned Aerial Vehicle Brands Fan Page Engagement Behavior Analytics. *Unmanned Aerial Vehicles and Multidisciplinary Applications Using AI Techniques*, pp. 166-187.
6. Liu, Y., Ma, X., Shu, L., Hancke, G.P. and Abu-Mahfouz, A.M. (2021). From Industry 4.0 to Agriculture 4.0: Current Status, Enabling Technologies, and Research Challenges. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 17(6), pp.4322–4334. doi:10.1109/tii.2020.3003910.
7. Nasiri, M., Tura, N. and Ojanen, V. (2017). Developing Disruptive Innovations for Sustainability: A Review on Impact of Internet of Things (IOT). *2017 Portland International Conference on Management of Engineering and Technology (PICMET)*. [online] doi:10.23919/picmet.2017.8125369.
8. de Castro, A.I., Shi, Y., Maja, J.M. and Peña, J.M. (2021). UAVs for Vegetation Monitoring: Overview and Recent Scientific Contributions. *Remote Sensing*, 13(11), p.2139. doi:10.3390/rs13112139.
9. Lezoche, M., Hernandez, J.E., Alemany Díaz, M. del M.E., Panetto, H. and Kacprzyk, J. (2020). Agri-food 4.0: A survey of the supply chains and technologies for the future agriculture. *Computers in Industry*, 117, p.103187. doi:10.1016/j.compind.2020.103187.
10. Arora, N.K. (2019). Impact of climate change on agriculture production and its sustainable solutions. *Environmental Sustainability*, [online] 2(2), pp.95–96. doi:10.1007/s42398-019-00078-w.
11. Khan, Y., Bin, Q. and Hassan, T. (2019). The impact of climate changes on agriculture export trade in Pakistan: Evidence from time-series analysis. *Growth and Change*. doi:10.1111/grow.12333.
12. Raza, M.Y., Wu, R. and Lin, B. (2022). A decoupling process of Pakistan's agriculture sector: Insights from energy and economic perspectives. *Energy*, [online] 263, p.125658. doi:10.1016/j.energy.2022.125658.
13. Zheng, L., Abbasi, K.R., Salem, S., Irfan, M., Alvarado, R. and Lv, K. (2022). How technological innovation and institutional quality affect sectoral energy consumption in Pakistan? Fresh policy insights from novel econometric approach. *Technological Forecasting and Social Change*, 183, p.121900. doi:10.1016/j.techfore.2022.121900.
14. Talaviya, T., Shah, D., Patel, N., Yagnik, H. and Shah, M. (2020). Implementation of artificial intelligence in agriculture for optimisation of irrigation and application of pesticides and herbicides. *Artificial Intelligence in Agriculture*, [online] 4. doi:10.1016/j.aiia.2020.04.002.
15. Bevilacqua, M., Morelli, D. and Uzan, P.S.R. (2021). Striking the implied volatility of US drone companies. *International Review of Financial Analysis*, 77, p.101832. doi:10.1016/j.irfa.2021.101832.

16. Jaeger, L., 2022. History of Technology and Its Future in the Context of Human Development. *Sustainability, Technology, and Finance*, pp. 19-45
17. Siddharth, D., Saini, D.K. and Kumar, A. (2021). Precision Agriculture With Technologies for Smart Farming Towards Agriculture 5.0. *Unmanned Aerial Vehicles for Internet of Things (IoT)*, pp.247–276. doi:10.1002/9781119769170.ch14.
18. Kumar, A. (2021). Real-Time Performance Comparison of Vision-Based Autonomous Landing of Quadcopter on a Ground Moving Target. *IETE Journal of Research*, pp.1–18. doi:10.1080/03772063.2021.1963332.
19. Chen, R., Zhang, C., Xu, B. & Zhu, Y., 2022. Predicting individual apple tree yield using UAV multi-source remote sensing data and ensemble learning. *Computers and Electronics in Agriculture*.
20. Sanjrani Manzoor, A., (2022). Disaster risk management: Focused to flood hazard and its impact in Pakistan.
21. Sualia, I., Ti, L.H., Amanuma, N. and Ichimura, M. (2017). *Technological innovation for enhancing agricultural resilience to natural disasters and climate change*. [online] repository.unescap.org. Centre for Alleviation of Poverty through Sustainable Agriculture (CAPSA). Available at: <https://repository.unescap.org/handle/20.500.12870/3803> [Accessed 1 Dec. 2022].
22. Schmidt, H., de Vries, G., Renes, R.J. and Schmehl, R. (2022). The Social Acceptance of Airborne Wind Energy: A Literature Review. *Energies*, [online] 15(4), p.1384. doi:10.3390/en15041384.
23. Akhtar, A.S. (2020). The War of Terror in Praetorian Pakistan: The Emergence and Struggle of the Pashtun Tahaffuz Movement. *Journal of Contemporary Asia*, 51(3), pp.516–529. doi:10.1080/00472336.2020.1809008.
24. Raheem, D., Dayoub, M., Birech, R. & Nakiyemba, A., 2021. The contribution of cereal grains to food security and sustainability in Africa: potential application of UAV in Ghana, Nigeria, Uganda, and Namibia. *Urban Science*.
25. Rehman, A., Saba, T., Kashif, M., Fati, S.M., Bahaj, S.A. and Chaudhry, H. (2022). A Revisit of Internet of Things Technologies for Monitoring and Control Strategies in Smart Agriculture. *Agronomy*, 12(1), p.127. doi:10.3390/agronomy12010127.
26. West, J.P., Klostad, C.A., Uscinski, J.E. and Connolly, J.M. (2018). Citizen Support for Domestic Drone Use and Regulation. *American Politics Research*, 47(1), pp.119–151. doi:10.1177/1532673x18782208.
27. Sinha, A., Shrivastava, G. & Kumar, P., 2019. Architecting user-centric internet of things for smart agriculture. *Sustainable Computing: Informatics and Systems*, pp. 88-102.
28. A, S.M. (2022). Disaster risk management: Focused to flood hazard and its impact in Pakistan. *Global NEST: the international Journal*. doi:10.30955/gnj.004223.
29. Guan, S., Fukami, K., Matsunaka, H., Okami, M., Tanaka, R., Nakano, H., Sakai, T., Nakano, K., Ohdan, H. and Takahashi, K. (2019). Assessing Correlation of High-Resolution NDVI with Fertilizer Application Level and Yield of Rice and Wheat Crops Using Small UAVs. *Remote Sensing*, [online] 11(2), p.112. doi:10.3390/rs11020112.
30. S, S., Kirubaraj, A., Malini, N., M, J., Vijaykumar, P. and S, P.K. (2022). *Unmanned Aerial Vehicle Brands Fan Page Engagement Behavior Analytics*. [online] Unmanned Aerial Vehicles and Multidisciplinary Applications Using AI Techniques. Available at: <https://www.igi-global.com/chapter/unmanned-aerial-vehicle-brands-fan-page-engagement-behavior-analytics/310544>.

Инструменты продвижения этнических брендов в индустрии моды

Феруза Забирова, Латвия
Балтийская Международная Академия, Рига
Стратегическое управление коммуникациями в индустрии отдыха и развлечений
gabdulinaferuza@gmail.com

Научный руководитель: Dr. oec, as. prof. **Алла Ильина**
Балтийская Международная Академия, Рига
iljina@balticom.lv

АННОТАЦИЯ

Исследование посвящено коммуникационным стратегиям, которые используют этнические бренды одежды в модной индустрии, преимущественно Social Media Marketing, на примере анализа брендов Norlha и Vita Kin. Были проанализированы аккаунты компаний в социальных сетях Instagram, Facebook на предмет содержания контента, охвата аудитории, интерактивности, коммуникативного поведения.

Ключевые слова: promotion, fashion brand, ethnic wear, social media marketing

ABSTRACT

The article is devoted to communication strategies used by ethnic clothing brands in the fashion industry, mainly SMM, on the example of the analysis of ethnic brands Norlha, Vita Kin. Accounts of companies in social networks Instagram, Facebook were analyzed for the style of presentation of material, activity, interactivity, communicative behaviour.

Key words: promotion, fashion brand, ethnic wear, social media marketing

INTRODUCTION. ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы обусловлена ростом спроса на одежду в этническом стиле. Согласно отчету Research and Markets [1] спрос на этническую одежду достигнет 126,2 млрд долларов США, и его рост увеличится на 6,3% в период с 2021 по 2028 год. Ставя задачу скорейшего продвижения, модные дома используют современные методы продвижения в условиях высококонкурентной среды. Таким образом, чтобы рекламные усилия имели ожидаемый результат при выборе правильных каналов маркетинговых коммуникаций, необходима адекватная оценка возможностей SMM в стратегиях продвижения. Набор элементов продвижения в модной индустрии включает в себя продажи в модных торговых точках, показы мод, PR продвижение, традиционную рекламу и др.

В настоящее время активно развиваются исследования по использованию различных инструментов продвижения брендов в фэшн-индустрии. Применение современных инструментов интернет маркетинга, в частности, представлено в работах M. Oklander и A. Kudina [2], R.L. Muniesa и C.G. Giménez [3], F. Kawaf и D. Istanbuluoglu, [4] и др. Технологии продвижения SMM актуальны как для фэшн-брендов категории "Люкс" (см. например, исследования M. T. Romão, S. Moro, P. Rita и P. Ramos [5], S.-C. Chu, S. Kamal и Y. Kim [6], J.E. Lee, S. Hur и B. Watkins [7], H. Kefi и D. Maar [8], так и в сегменте масс-маркета: Y. Wang, A. C. Chowdhury, S. Deng и H. Wang [9], Ł. Sułkowski и D. Kaczorowska-Spychalska [10] и др.

Внимание исследователей также привлекает такое направление как селебрити-маркетинг, использование которого совместно с SMM позволяет достичь синергетического эффекта, что играет положительную роль в продвижении фэшн продуктов (D. Martín-Consuegra и M. Faraoni [11], C. McKeown и L. Shearer [12]).

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Этнический стиль — это стиль, в котором комплекты одежды воспроизводят черты национального костюма определенного народного этноса, не повторяя традицию целиком. В научной литературе в дополнение к термину этническая одежда также используются другие термины: народная или традиционная одежда [13]. Использование этнических элементов при моделировании современной одежды — это интересное и перспективное решение в области современного дизайна, получившее устойчивую популярность, поскольку этно-бренды привлекают потребителей самобытностью и наличием разнообразных вариаций.

Согласно L Rienda, L. Ruiz-Fernández и L. Carey [14], модные бренды этнической одежды все чаще используют социальные сети в маркетинговом продвижении, и, как отмечает S. Koohnavard, важным при этом является применение инновационных методов [15]. Как отмечают А. В. Mohammed и М. Alkubise, преимущество SMM продвижения базируется на показателях роста пользователей социальных сетей, а также удешевления стратегий продвижения [16].

Для оценки продвижения и специфики позиционирования этнических брендов в интернет-пространстве были рассмотрены аккаунты этнических брендов Norlha и Vita Kin в социальных сетях Facebook и Instagram. Выбор данных социальных сетей может быть объяснен тем, что эти социальные сети являются наиболее популярными, с широким охватом аудитории. Так как компании производят одежду с узкой сегментированной направленностью, необходимо привлекать потребителей с высоким доходом, приверженцев сегмента «люкс».

Китайский бренд этнической одежды Norlha был создан в 2007 году Ким и Дечен Еши. Головной офис компании находится в районе Тибетского нагорья. Norlha позиционирует себя как социально ориентированный бренд. Изделия Norlha изготавливаются вручную и сочетают традиции прядения из шерсти яков хулу, шелка, органического хлопка с использованием современных технологий производства. Продуктовая линейка включает декор для дома, мужскую, женскую и детскую одежду. Сезонность выпускаемых изделий – 4 коллекции в год, обусловлена трудоемкостью процесса производства.

Бренд ориентирован как на местную, так и на западноевропейскую и американскую аудиторию. Основным инструментом продвижения компании — это SMM в социальных сетях Facebook и Instagram. На ноябрь 2022 года на Instagram аккаунт бренда было подписано более 46,1 тыс. человек, на аккаунт в Facebook — 9,993. Больше количество подписчиков предпочитают именно Instagram, в нем публикуется большее количество постов (см. таблицу 1).

Контент аккаунтов идентичен по содержанию, состоит из фотографии изделий, историй применяемых в производстве ремесленнических техник, анонсах о новых коллекциях, скидках и информационных публикаций, в которых бренд предлагает подписаться на рассылку. Однако активность распространения постов в Instagram значительно выше, чем в Facebook. Контент рассылки называется "Новости для ума, тела и духа", он создается в сотрудничестве с лидерами мнений сообществ, такими как Tamara Orjola (@tamaraorjola), Peter Matthews (@peter_matthews_artist). При продвижении продукции компания также использует возможности селебрити-маркетинга, в частности Norlha активно сотрудничает с казахско-британской виолончелисткой Галией Бисенгалиевой [17]. Значительное количество постов в сети Instagram представляют информацию о продукции бренда, именно эти посты лидируют по количеству комментариев и лайков, что может свидетельствовать о большей заинтересованности аудитории в приобретении товаров.

Таблица 1.

Анализ аккаунтов бренда Norlha в социальных сетях на (ноябрь 2022г.)

		Instagram @norlha_atelier [18]	Facebook Norlha Atelier [19]
Язык		Английский	Английский
Количество подписчиков		46,1 к.	9.993к.
Тематическая направленность		Профессионально ориентированный Повествование-«Сторителлинг»	Профессионально ориентированный Повествование-«Сторителлинг»
Тип контента:	Информационный бюллетень(подписка)	1 раз в месяц	1 раз в месяц
	Истории	Истории традиций региона Тибет	Истории традиций региона Тибет
	продающий	+	+
Частота обновлений постов		3-8 дней	4-11 дней
Количество лайков за пост		От170 до8,700	От 3 до 418
Комментарии		От 2 до187	От 1 до 16
Ответы компании на комментарии		Редкие, в основном индивидуальны, не в полной мере соответствуют общению	Редкие, в основном индивидуальны, не в полной мере соответствуют общению
Хештеги		-	-
Сториз		-	-
Селебрити		+	-
Поделились		Нет информации	От 1 до 54 человек
Среднее количество постов в месяц		9	4
Среднее количество знаков в посте		400	400

Примером использования этнических традиций в создании одежды может также служить бренд Vita Kin (Украина). В основе концепции бренда лежит традиционная рубашка-вышиванка, выполненная из льна с обилием вышивки. Vita Kin позиционирует себя как бренд, базирующийся на богатом культурном этническом наследии, и представлен в сегменте «Премиум». Ассортимент бренда — это женская одежда, обувь, декор для дома. Vita Kin выпускает одежду исходя из запроса магазинов-партнеров, изредка повторяя изделия. Изделия выполнены из натуральных тканей с применением вышивки, аппликации, и при их производстве применяют ручной труд. Бренд также прибегает к использованию этнических узоров других народов, что находит свое отражение в публикуемых «moodboard» на официальном сайте и на страницах компании в социальных сетях Facebook и Instagram. На страницах аккаунтов также публикуются фотографии изделий со ссылкой на партнерский сайт, где можно приобрести упомянутую продукцию, и фотографии знаменитостей и клиентов в одежде от Vita Kin. При продвижении бренда активно используется инструмент селебрити-маркетинга, в частности одежду Vita Kin рекламируют Кейт Мосс, Рамия Гиангола, Анна Делло Руссо и Мирослава Дума. Большинство фотографий селебритиз сделаны на фоне пейзажей природы в южных странах и престижных курортных достопримечательностей. Такая стратегия помогает бренду подчеркивать высокий статус изделий и поддерживать эмоциональную связь с потребителями. Летом 2022 года бренд представил результаты сотрудничества с итальянским домом Gucci, создав для него капсульную коллекцию [20].

Официальный аккаунт Vita Kin в Instagram пользуется большой популярностью, количество подписчиков превышает 45 тысяч, что в 5 раз выше, чем в социальной сети Facebook. Количество комментариев и лайков в Instagram также значительно выше (см. таблицу 2). Следует отметить, что пользователи платформы Instagram — это люди самых разных возрастов, тогда как платформа Facebook состоит из более взрослых людей с высоким образованием, менее поддающиеся влиянию знаменитостей бренда. В связи с этим, именно в Instagram активно используется инструмент сториз, в то время как на странице в Facebook он не задействован.

Таблица 2.

Анализ аккаунтов бренда Vita Kin в социальных сетях на (ноябрь 2022г.)

		Instagram @vitakin_originals [21]	Facebook VITA KIN Originals [22]
Язык		Английский	Английский
Количество подписчиков		180к.	20.488к.
Тематическая направленность		Профессионально ориентированный	Профессионально ориентированный
Тип контента:	информационный	1 раз в сезон(коллаж)	1 раз в сезон(коллаж)
	Истории	-	-
	продающий	+	+
Частота обновлений постов		От 3 до 8 дней	От 4 до 11 дней
Количество лайков за пост		От 86 до 27,1к.	От 1 до 980
Комментарии		От 1 до 800	От 1 до 23
Ответы компании на комментарии		Редкие, в основном индивидуальные, не в полной мере соответствуют общению	Редкие, в основном индивидуальные, не в полной мере соответствуют общению
Хештеги		#Vitakin, #originalvitakin, #chicnationalbyvitakin, #vishivankaday, #vitakinmini, #guccivault	#Vitakin, #originalvitakin, #chicnationalbyvitakin, #vishivankaday, #vitakinmini, #guccivault
Сториз		Клиенты в одежде бренда с отметкой аккаунта	редко
Селебрити		+	+
Поделились		Нет информации	От 1 до 107 репостов
Среднее количество постов в месяц		6	6
Среднее количество знаков в посте		80	80

Анализ аккаунтов в социальных сетях обоих брендов показал, что основным контентом является качественный репортажный фото и видео материал, повествование от первого лица в формате сторителлинг, публикации в сториз с отметками бренда. Все это, побуждает пользователей к активному соучастию в создании контента с отметкой аккаунтов брендов.

CONCLUSION. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, можно заключить что этнические бренды индустрии моды активно используют возможности социальных сетей для продвижения своих продуктов и образа компании в целом, что положительно сказывается на заинтересованности аудитории в приобретении изделий брендов и ее лояльности. Дальнейшее успешное развитие маркетинговых коммуникаций компаний может быть связано с привлечением авторов блогов, специализирующихся на вопросах устойчивого потребления, трендсеттеров, знаменитостей, что позволит расширить охват аудитории, и таким образом положительно скажется на экономических показателях брендов этнической одежды.

REFERENCES. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ

1. Grand View Research (2021) *Ethnic Wear Market Size*, (80)2pp. Report ID: GVR-4-68039-709-7
2. Oklander, M., & Kudina, A. (2021). *Channels for Promotion of Fashion Brands in the Online Space*. Baltic Journal of Economic Studies, 7(2), pp. 179-187. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-2-179-187>
3. Muniesa, R.L. & Giménez, C.G. (2020). *The Importance of the Loyalty of Fashion Brands through Digital Marketing*. Journal of Spatial and Organizational Dynamics, 8(3), p. 230-243.
4. Kawaf, F. & Istanbuluoglu, D. (2019). *Online fashion shopping paradox: The role of customer reviews and facebook marketing*. Journal of Retailing and Consumer Services, 48: pp. 144-153.
5. Romão, M. T., Moro, S., Rita, P. & Ramos, P. (2018). *Leveraging a luxury fashion brand through social media*. European Research on Management and Business Economics, 25(1). DOI:10.1016/j.iedeen.2018.10.002
6. Chu, S.-C., Kamal, S. & Kim, Y. (2019). *Re-examining of consumers' responses toward social media advertising and purchase intention toward luxury products from 2013 to 2018: A retrospective commentary*. Journal of Global Fashion Marketing, 10(1), pp. 81-92.
7. Lee, J.E., Hur, S. & Watkins, B. (2018). *Visual communication of luxury fashion brands on social media: effects of visual complexity and brand familiarity*. Journal of Brand Management, 25(5), pp. 449-462.
8. Kefi, H. & Maar, D. (2018). *The power of lurking: Assessing the online experience of luxury brand fan page followers*. Journal of Business Research, 117, pp. 579-586.
9. Wang, Y., Chowdhury A.S., Deng, S., & Wang, H. (2019). *Success of social media marketing efforts in retaining sustainable online consumers: An empirical analysis on the online fashion retail market*. Sustainability, 11(13), p. 3596. <https://doi.org/10.3390/su11133596>
10. Sułkowski Ł. & Kaczorowska-Spychalska D. (2015). *Marketing Aspects of Social Media Absorption in the Clothing Industry in the Light of Own Research*. Information Management and Business Review, 7(5), pp. 27-35. DOI:10.22610/imbr.v7i5.1172
11. Díaz, E. & Ranfagni, S. (2018). *Exploring relationships among brand credibility, purchase intention and social media for fashion brands: A conditional mediation model*. Journal of Global Fashion Marketing, 9(3), pp.237-251.
12. McKeown, C. & Shearer, L. (2019). *Taking sustainable fashion mainstream: Social media and the institutional celebrity entrepreneur*. Journal of Consumer Behaviour, 18(5), pp.406-414.
13. Suzanne Baizerman, Joanne B. Eicher & Catherine Cerny (2018). *Eurocentrism in the Study of Ethnic Dress*. Pages 19-32 | Published online: 18 Jul 2013, <https://doi.org/10.1179/036121193805298291>
14. Демшина А.Ю. (2011) *Этнотенденции в пространстве современной моды*. Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. pp. 161–164
15. Koohnavard, Saina. (2022) *Fashion and game design as hybrid practices: approaches in education to creating fashion-related experiences in digital worlds*. International Journal of Fashion Design, Technology and Education. doi: 10.1080/17543266.2022.2103591
16. Mohammed, A. B., and Alkubise, M. (2012). *How do Online Advertisements Affects Consumer Purchasing Intention: Empirical evidence from a developing country*. European journal of business and management, 4(7), pp 208-218.
17. Norlha (2022) *Home series x Galya Bisengalieva* <https://www.norlha.com/blogs/life-at-norlha-blog/home-series-x-galya-bisengalieva>
18. Norlha (2022) Официальный аккаунт Instagram https://www.instagram.com/norlha_atelier/
19. Norlha (2022) Официальный аккаунт Facebook <https://www.facebook.com/NorlhaAtelier>
20. Vita Kin (2022) Капсульная коллекция для дома Гуччи. <https://www.instagram.com/p/CfuQyPvr0pp/>
21. Vita Kin (2022) Официальный аккаунт Instagram. https://www.instagram.com/vitakin_originals
22. Vita Kin (2022) Официальный аккаунт в Facebook. <https://www.facebook.com/vitakinoriginals/>

Digital State & Business: Practical Implementation of NFT Technologies

Alexey (Oleksii) Aleksandrov

author: Doctor of Economics, MBA

Professor of MIM – Kyiv Business School (Kyiv, Ukraine)

Professor of Baltic International Academy (Riga, Latvia)

Phones: + 352 621733910, + 371 203 858 98 e-mail: alvasaleksandrov40@gmail.com

ABSTRACT

Abstract: Decentralized finance technologies and solutions (DeFi) using Non Fungible Tokens (NFT) are increasingly used in the world of real assets, realizing the concept of Phygital interaction (an effective combination of solutions in digital business and the world of real assets and physical interaction). The introduction of technologies in the rhythm of the digital state concept will ensure control and operational management of solutions in the field of real estate and movable property, finance, marketplaces, etc. Modern challenges are the creation of a legally developed implementation base and the interaction process at the level of using NFT smart contracts. The amount of funds using these technologies, with explosive dynamic of development, allows us to attribute them to the so-called digital disrappers, changing the modern paradigm of business, the rhythm of the state and institutions familiar to us, the creation of such bright industries as digital art, etc.

Keywords: Digital economy, blockchain, NFT (Non Fungible Token), cryptocurrency, bitcoin (BTC), phygital, CryptoPunks, CryptoArt, Digital State

*The next generation for markets, the next generation for securities,
will be tokenization of securities*

Larry Fink

BlackRock CEO

INTRODUCTION

The development of modern digital solutions based on blockchain technology continues to change the world systematically. The term NFT (Non Fungible Token) is recognized as the word of 2021 according to the Collins English Dictionary. And the popularity of NFT technology will continue to grow. According to various sources, the volume of financial transactions with NFTs grew in impressive amounts: from 62 million USD in 2019 to the level of 250 million USD in 2020, about 24.9 billion USD in 2021, with subsequent growth in 2022 [1].

The most recent research shows that NFT technology is moving from the virtual world to the real business world and is already attracting attention of the government in studies on the digital state of the near future [2].

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

The term NTF itself is defined in more detail as a unique digital certificate located in the block chain, which allows you to secure ownership of assets such as works of art or collectibles [3].

It is the nature of the uniqueness of each NFT (the presence of a unique digital identifier) that distinguishes it from fungible cryptocurrencies, where each bitcoin or ether is homogeneous and indistinguishable from each other. A more accurate characteristic can be displayed in the table 1.

The comparison of banknotes and tickets to a rock concert often used by specialists in the IT industry allows us to understand to a greater extent the concept of a non-fungible token. If you take a banknote of one hundred euros and then change it by the same one, the difference will be indistinguishable, even if we accept the fact that each banknote contains a number of unique features (series and issue number). Based on their face value, they are equivalent and replace each other. Cryptocurrency works the same way in the digital world. Any bitcoin is equal to the same, because each has a fungible token.

Table 1. Token’s characteristics: difference between fungible & non-fungible tokens [3]

Parameters	Fungible	Non-Fungible
Exchangeability	Fungible tokens can be exchanged with other tokens of the same type (BTC, ETH)	Non-Fungible tokens cannot be exchanged with similar type NFT’s. For example: a car cannot be exchanged with another car
Uniformity	All Fungible tokens are identical to each other	NFT’s are unique and not similar to each other
Fractionalization (token divisibility)	Fungible tokens can be divided into smaller units. For example: a 100 USD note can be exchanged with another 100 USD (or two 50 USD notes). BTC can be divided on 0,00000001 BTC for the best liquidity.	NFT’s cannot be divided but are one entire unit Could have a problem with quick liquidity

As an example of a partially replaceable token can be a ticket to a rock concert of your favorite artist. If you buy a ticket to a huge fan zone (common hall), it will not be unique: other fans have the same tickets that can be exchanged. If you purchase a ticket to a specific part of the hall, where a specific place is indicated, then there cannot be another ticket of the kind. In the digital world, this ticket would combine the characteristics of a fungible token (fans can exchange tickets and attend a concert) and a non-fungible one, because it specifies a specific location that is unique in the concert hall. So, a ticket to a rock concert with a specific location would receive a partially-fungible token.

If you buy a painting that is sold in a single copy, you can no longer replace it with a copy: this would be another work of art with its own characteristics. When such a work exists only in the digital world, the object has got a non-fungible token (NFT).

In fact, the verification of authentication and the efficiency of transactions – is the most acute problem of non-fungible assets. There is an entire storage industry, and there are well-known experts who are capable to verify and validate art objects. Quite often, we come across the articles with stories about fake purchase and sale.

The digital world has essentially the same problems: creating copies or digital object’s assigning ownership is not difficult, and perhaps in digital reality it is even easier than in reality. There is no any systematic control of property rights, guaranteed by law.

The use of NFT technologies is aimed at solving above problems.

NFTs take advantage of smart contract technology to store and record unique information on the blockchain, which means that when such a token is generated, there is only one unit of it. The blockchain itself allows you to control the origin and chain of ownership of a particular digital asset: information about when it was created, what purchase and sale transactions were carried out with it, see the list of owners, the cost of each previous operation and other information that will be included in token smart contract

Now there is an obvious trend of using non-fungible tokens in various business areas, while the start was made by professionals close to the IT industry: gamers, digital artists.

Gamers, for whom the game is both main interest of life and business, are concerned with the opportunity to have proven unique items in games.

In 2014, New York-artist Kevin McCoy launched the Quantum NFT token on the Namecoin blockchain, which is considered one of the first examples of tokenized digital art [3].

Further development came in the field of digital collecting and hobbies: in 2017, CryptoPunks digital cards appeared. They turned to be one of the first ever NFT collections. The collection consisted

of 10 thousand copies and was sold for 4.2 thousand ethers, which at that time was equal to 7.57 million US dollars. This was followed by the game CryptoKitties, in which players could breed different virtual cats, and the sales amount exceeded 100 thousand US dollars [4].

The real explosion of technology development happened in 2020-2021. Several factors contributed to this:

1. Pandemic of coronavirus COVID 19. Mankind has been forced to move to on-line communication and work for a significant period of time. Art fairs, auctions, galleries and museums were forced to switch to the same regime;

2. The level of communication through social networks, including professional ones, has increased. The Clubhouse social network appeared, where new technologies were actively discussed, including NFT: the growing popularity of tokens;

3. Optimistic dynamics of growth in the value of cryptocurrencies, which attracted additional investors to purchase tokens (and related assets);

4. Involvement in NFT transactions of the largest well-known auction houses and museums, such as Christie's or the State Hermitage Museum, which increased the confidence of potential users and investors;

5. Formation and implementation of new technological solutions that allow more technologically advanced mass user and professionals to operate with NFT.

The sales breakthrough of an NFT token at Christie's auction in March 2012 is a digital collage "Everydays - The First 5000 Days", consisting of 5000 images, created by artist Mike Winkelmann, known by the pseudonym Beeple. It was sold for a record \$69.3 million (in ETH) [5].

After that, events progressed with incredible speed: actors, athletes and musicians, designers and game developers began to create their own NFTs. Among them are singer Grimes and Paris Hilton, famous artists: Damien Hirst presented the NFT series, and Andy Warhol's drawings were tokenized by a team of experts.

Famous brands were involved into NFTs sale, including Coca Cola and Gucci. An interesting solution combining digital and "physical" art was offered by the State Hermitage by selling the collection "Your Token is Stored in the Hermitage" at the NFT auction. It includes digital copies of world masterpieces such as "Madonna Litta" by Leonardo da Vinci, "Judith" by Giorgione, "Lilac Bush" by Vincent van Gogh, "Composition VI" by Wassily Kandinsky and "A Corner of the Garden at Montgeron" by Claude Monea, etc. At the same time, each digital work was created in duplicate. The first copies will be stored in the Hermitage, and the second copies were put up for auction on Binance NFT [6].

And the categorical series of bright performances aimed at popularizing this art direction (and NFT technology) is significant: the burning of physical works of artists and the preservation of only digital works, campaigns in the information space, etc. The negative side of this was the fact that NFT technology is basically associated with some kind of hype, digital art or game collectibles.

At the same time, it is indicated that, at the end of 2021, works in the NFT format made a third of the cost of online sales of the Contemporary Art market, and the popularity of tokenized art increased the demand for contemporary works of art.

But besides this, there are obvious advantages that, as the technology is applied and developed, become more and more obvious and, which is not unimportant, applicable in other business sectors.

The digital art itself creates new opportunities for its creators. First of all, this is the ability to control and prove copyright without the involvement of specialists - experts, the possibility of independent implementation of works on specialized online marketplaces: OpenSea, Rarible, Nifty Gateway and others.

Each artist (creator of a digital art object) can initially regulate the number of copies and this will be similarly indicated in the smart contract data of the NFT token; will confirm the uniqueness of the art object for its owner and the rights of the owner.

Thanks to tokenization, the art market has become more democratic and open. A whole layer is leaving, forming additional commissions and risk variations, such as dealers, auction houses, various kinds of experts, and so on.

There is the possibility of selling in fractional ownership, that is, one work is bought by a group of people, which means significantly lower costs for one particular investor. Anyone from anywhere in the world can participate in auctions and marketplaces, and online platforms are more loyal to creators and buyers than traditional auction houses.

The conditions for positioning works are similar, the owner can exhibit them on virtual platforms such as Decentraland, TerraVirtua and Cryptovoxels.

Thanks to these already established solutions, the understanding comes that it is possible to mark real assets using NFT, which in turn opens up a whole range of new opportunities.

NFT technologies are a bright connecting element of the world of digital and real assets, one of the factors of the modern phenomenon of PHYGITAL, the world of business solutions that combine the digital economy and the world of real assets and a person [7].

One of the promising areas is real estate. Experts working on practical application identify three possible tokenization scenarios [8]:

1. Shared ownership of the property;
2. Ownership of the entire asset (in our case, the property);
3. Different degrees of rights to use the property.

If the first two points are more or less obvious in terms of examples in the world of digital art, then an example of paragraph 3 can be the so-called "smart home", the functionality of which is specified in the smart contract. If the contract is executed improperly, the system simply disables either some functionality (water, electricity, internet) or blocks access to the premises.

The great advantage of the potential tokenization of real estate operations is the ability to control transactions with NFT. This greatly reduces the risk of fraud, theft or any corrupt practices.

Consider the closest and most disturbing example of the modern world: Russia's aggression and war actions against Ukraine. There will be a time when the question of the revival of cities, destroyed infrastructure facilities, and the targeted use of the supplied equipment and funds will arise.

The risk of a corruption component, taking into consideration the entire modern history of Ukraine, is more than evident. The use of a digital approach will help to eliminate above risk: assigning NFT to each object and piece of expensive equipment. The human factor, the factor of an official or an unscrupulous performer will be largely leveled!

And if the equipment is movable, then its intended use can be controlled, using the geolocation functionality specified in the smart contract of a particular token.

The same functionality can be applied in the case of car tokenization in a leasing or car sharing system.

The marketplaces (exchanges) are the interesting examples of the already existing use of NFT tokens, where the clients are given the opportunity to invest in a real asset marked with a unique NFT.

The first example is the VNX exchange, operating in the jurisdictions of Luxembourg and Liechtenstein, which allows you to work with tokenized precious metals (gold and others) [9]. Here, each purchased gold bar is NFT-labeled and properly, securely and certified stored by a professional market operator.

Thus, there is a unique symbiosis of digital and the world of real assets, effective and reliable.

The second example is the solution of the Czech-French platform Winessy, which provides the NFT investor with the tokenization of investment wine and at the same time guarantees its reliable and proper storage with a professional operator in Bordeaux [10]. Likewise, an effective example from the world of Phygital.

The potential use of NFT tokens in the financial sector is very, very significant. The simplest example is when a digital lending system is created, the conditions and parameters of which are prescribed in smart contracts and the execution is carried out through direct interaction outside the traditional system of institutional intermediaries, or with their involvement.

And the most obvious visible space for the potential application of NFT is the securities market.

Of course, the potential for further use of this technology in the virtual world remains, primarily in the gaming industry and the world of digital art, but solutions will always be interesting, perhaps not as global as real estate or investing in securities or assets such as wine or precious metals, but necessary for solving practical issues: tickets and the fight against fraud or the resale industry.

If the NFT token is officially equated with a legal document (or its equivalent in the digital world), this may allow it to be actively used in the decisions of the so-called digital state.

One of the elements of such a state, which in turn reduces any bureaucracy to nothing, is decentralization.

Thanks to blockchain technology, it is possible to eliminate various intermediaries, which are: officials, lawyers, politicians, banks, etc. You can no longer depend on their additional conditions or emotional background: there are smart contracts that do not require a person to execute.

The machine code will work out everything as accurately and quickly as possible, there is bitcoin - a currency, wallets, all transactions with which are securely protected, there is NFT, which allows you to transfer any product to the blockchain and simplify all interactions with it.

Here it is necessary to touch upon the issues related to the existing risks and challenges of the digital industry.

The first and the most significant: the lack of accumulated legal framework, inflexibility (and often simply unwillingness and incompetence) of state bodies in interaction with representatives of the digital industry. Often declared "digital ministries" remain only a beautiful slogan. Work with real estate or transport scares away many companies by the need to work closely with regulatory authorities.

A similar situation with financial markets:

1. Verification procedures (KYC). In the absence of digital regulation in this area at the state level, significant work with regulators will be required.

2. From a legal point of view, tokens can easily be considered as securities and, therefore, can attract excessive attention from various government agencies involved in financial monitoring, taxation and control of work on the stock exchange.

3. It is necessary to develop the integration of the functionality of the transfer of property rights in digital form, it is necessary to integrate electronic contracts and qualified digital signatures for their signing

And all above make a small portion of technological and legal issues to be solved.

In addition, there is a problem of trust and readiness of society (citizens) to use certain digital solutions. The first blockchain ideas focused on elimination of corruption, fraud, theft, and misuse of public resources by government and citizens. But scammers are ready for that, and there have been high-profile cases of theft and forgery of works, the disappearance of purchased files from crypto wallets (special storages), which showed that even the blockchain does not provide one hundred percent security.

The case of bankruptcy of one of the largest crypto exchanges FTX and criminal cases brought against its creators do not contribute into legacy to digital solutions [11].

CONCLUSION

In conclusion, it should be noted that NFT labeling of real assets is becoming a rapidly growing industry and has the most significant potential. These technologies become another integrated element of Phygital technologies.

There is a number of challenges that are need to be considered in the development of the market for the use of NFT technologies:

1. A well-developed legal framework (a specific state and associations such as the EU). So far, the legal status of non-fungible tokens is rather vague, it is necessary that it be clearly spelled out in legislation as a type of digital property right;

2. Creation of an official register of digitized property rights with a history of the transfer of property rights. In particular, when issuing NFTs, it is necessary to adequately assess the value for resale and the value of every transaction. This problem will be solved by real estate experts and integration with existing registries of real estate. The cadastral value of the object will be known – the benchmark.

3. NFTs should not be associated in the mass consciousness exclusively with the digital industry. Both at the level of investors and producers and at the state level, a media campaign or campaigns are needed, when the main attention will be paid to the transactions of buying and selling real assets marked with the help of NFT;

4. Elements of control and avoiding the “hype” effect, when the desire to make money exceeds the quality control of NFT projects, which causes the consumer to get the idea that NFT is air trade and fraud.

REFERENCES

1. Reuters (2021). *NFT sales volume*. Retrieved from www.reuters.com/technology/nft-sales-volume-surges-25-bln-2021-first-half-2021-07-05/
2. KPMG (2022). *Voices on 2030. Digitalizing government*. Retrieved from www.home.kpmg/voicesondigitalgov
3. Goin Gecko, Benjamin Hor (2022). *How to NFT*. Independently published. 232p.
4. Aditya Das (2021) *Visa bought a CryptoPunk as the NFT markets booms*. Retrieved from www.bravenewcoin.com/insights/what-are-cryptopunks-NFTs
5. *Non-Fungible Tokens (NFTs) are Seeing a Big Boom with Over \$100 Million Sold in 2021 So Far*. Retrieved from www.bitcoinke.io/2021/02/nfts-big-boom-in-2021/
6. Binance NFT (2021) *Your token is kept in the Hermitage*. Retrieved from www.binance.com/en/nft/events/winterpalace?utm_source=ixbtcom
7. Aleksandrov A. (2021). *Phyigital technology in banking*. Bankovskoe Delo # 7. p.66-70.
8. Antonovici A. (2022). *Tokeny presents case study on Real Estate asset tokenization*. Retrieved from www.securities.io
9. VNX (2022). *World Knowledge Forum: crypto market and its regulation*. Retrieved from www.vnx.li/world-knowledge-forum-alexander-tkachenkos-view-on-crypto-market-and-its-regulation/
10. Winessy (2022). *Why should we have started it vice – versa?* Retrieved from www.winessy.com/blog/france/why-should-we-have-started-it-vice-versa/
11. The Economist (2022). *After FTX. Crypto's downfall*. November 19-25, # 9322. p.13

SEO On Example Site: Casinobee.com

Barbaros Oguz Tasci

Turkey

Baltic International Academy

Master of Business and Administration

barbarosoguz@outlook.com

Scientific supervisor:

Dr. Sc. Viatcheslav Zhilinsky

ANOTĀCIJA

Mūsdienās meklētājprogrammu optimizācija (SEO) ir viena no konkurētspējīgākajām tiešsaistes mārketinga vertikālēm. iGaming jeb tiešsaistes azartspēļu nozare ir nozare, kas gūst labumu no SEO līderu ģenerēšanai un konversijai, un tā kļūst arvien pievilcīgāka, jo vairāk jurisdikciju legalizē azartspēles un pieprasījums pēc SEO palielinās. Autors analizē tiešsaistes kazino filiāļu vietnes casinobee.com SEO veiktspēju. Viņš arī uzsver iespējamās vietnes uzlabojumus, pamatojoties uz satura un atpakaļsaišu trūkuma novēršanu.

Atslēgvārdi: SEO, veiktspēja, tiešsaistes, web

ABSTRACT

Search engine optimisation (SEO) is one of the most competitive online marketing verticals today. iGaming, or online gambling, is an industry that benefits from SEO for lead generation and conversion, and it also becomes compelling as more jurisdictions legalise it and demand for SEO increases. The author analyses the SEO performance of casinobee.com, an online casino affiliate website. He further emphasises the potential improvements of the website based on filling the content & backlink gap.

Keywords: SEO, performance, online marketing, web

INTRODUCTION: ABOUT SEO, THE IGAMING INDUSTRY, AND THE COMPETITION

SEO, or search engine optimisation, is an online marketing practice that aims to rank as high as possible on the search engine result pages, also known as SERPs. While a good SEO performance has more than a dozen of indicators to succeed, the main aspects are divided in three, which are technical SEO, on-page SEO, and off-page SEO.

Technical SEO consists of optimising technical performance of the code of a website, such as structured data, site speed, meta data, headers, and html schema mark ups, if any. On-page SEO, on the other hand, consists of the content displayed on the frontend, including the text, images, videos, videographics, gifs, and tables. Off-page SEO, last but not least, is meant for receiving backlinks from other resources on the web, ideally high-authority websites with high organic traffic.

iGaming, or iGaming industry has been active for more than two decades, and it gets more popular all around the world as more governments legalise online gambling. Today, it is legal in almost entire Europe, some of the countries issuing their licenses, while others allow players to gamble at online that are regulated by any European Union member country.

As a result of that, the demand for online marketing has skyrocketed all across the iGaming industry, and search engine optimisation is chief amongst those marketing verticals. Today, almost thirty-thousand people are monthly searching for online casino keyword only in the UK. Meanwhile, globally almost three hundred thousand users search for it on a monthly basis.

Considering the fact that online gambling is both legal and popular, more and more operators and affiliates started to join the competition especially during the previous decade. This resulted in oversaturation and caused newcomers to face compelling challenges to keep up with the competition.

The purpose of this paper is to conduct an analysis of casinobee.com's performance and position in the current market in accordance with the latest SEO best practices. To prepare the paper, the author has used Ahrefs, Semrush, gtmatrix and Google's its own tools in order to collect and compare data.

ABOUT CASINOBEE.COM

Casinobee.com is an online casino affiliate website that accounts Google as the primary source of traffic. To this date, the website has been focused on various markets all across the globe, namely Japan, Germany, Norway, Poland, Finland, Spain, the UK, New Zealand, and the rest of the world.

The website was launched in May, 2020, and ever since that date numerous content in multiple languages have been published on it. In addition to that, there has been an ongoing link building operations over hundreds of domains have been conducted.

While most of the content published on casinobee.com were targeting high volume and high competition keywords like main and subcategories, additional pieces of news, blogs, game and operator reviews have been published in order to garnish them with internal linking, and convert leads.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

As one of the relatively newcomers of the iGaming affiliation industry, casinobee.com has a big challenge ahead, which is competing with the well-established brands. Despite the fact that the website has shown a somewhat good performance over the past two years, there is more to achieve.

Compared to its main competitors, casinobee.com has a really low traffic. According to Ahrefs, the website welcomes almost twenty-six thousand monthly visitors, while its competitors can achieve between thirty thousand to two and a half million visitors.

On the technical part of the comparison, casinobee.com shows no specific deficiency; with a score of 94 on Google's page speed performance test and B on gtmatrix' performance report. All the structured data and the meta data are set in an optimised way. However, once investigated, it turned out that there is a huge content and backlink gap between the website and its competitors.

According to Keyword Magic Tool by Semrush, casinobee.com ranks for one thousand and seven hundred keywords, while its top competitors rank anywhere from eleven thousand to thirty-one thousand and four hundred keywords organically. In other words, the website is missing an opportunity to get indexed for at least ten to twenty times more keywords.

When it comes to backlink gap, it has been extracted through Ahrefs that the website has less than a thousand referring domains. Its competitors, on the hand, has ten to forty thousand referring domains to their profile, which means that their domain authority has been recognised by more than ten times of casinobee.com, so that they could get positioned higher by Google's algorithm.

CONCLUSION

In conclusion, it has been observed that despite all the technical quality the website has to present, its deficiency on both content and backlink hold it behind. Content gap, on the one hand, disallows casinobee.com to get indexed and visible on search engine result pages as there is nothing present to target those keywords. Backlink gap, on another one, prevents the website to establish and authority over the references, and have a leap over the SERPs(search engine result pages).

Therefore, to compete with the websites that get multiple times of its traffic, casinobee.com should publish more content targeting the missing keywords to be indexed on more queries. On top of that, it is expected to get higher rankings on the existing pages by getting more backlinks from high-authority and relevant websites.

REFERENCES

1. Sonya Zhang. (2016). Search Engine Optimization: Comparison of Link Building and Social Sharing. Available on: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08874417.2016.1183447>
2. Vikas M. Patil, Amruta V. Patil. (2018). SEO: On-Page + Off-Page Analysis. Available on: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8533836>
3. Carlos Lopezosa, Lluís Codina, Carlos Gonzalo-Penela. (2018). Off-page SEO and link building strategies and authority transfer in the digital news media. Available on: <http://profesionaldelainformacion.com/contenidos/2019/ene/09.pdf>

The Efficiency of Fintechs in the Context of Digital Transformation of the Finance Sector and Sustainable Finance

Aslı Duman

Turkey

İzmir Katip Çelebi University

Business and Administration

dumann.asli@gmail.com

Researcher

Şaban Çelik

Turkey

İzmir Katip Çelebi University

Business and Administration

saban.celik@ikcu.edu.tr

Assoc.Prof.Dr.

ABSTRACT

The new digital age, Industry 4.0, which is the last wave of globalization, was first put forward at the Hannover Fair held in Germany in 2011. Industry 4.0, which is defined as a revolution, has drawn the whole world into a new digital transformation. The purpose of the present study is to explain the efficiency of fintechs in the context of digital transformation of the finance sector and sustainable finance. For this purpose, digitization steps of the financial sector, sustainable finance and fintech, green fintech, key features of fintech and the concept of sustainable development are examined within the framework of content analysis.

Keywords: Industry 4.0, Digital Transformation, Fintech, Sustainable Finance

INTRODUCTION

A strong system framed by technology and innovation is required for a strong industry. With the introduction and successful implementation of internet-based applications in the finance sector, a change has been created in the traditional structure of the sector. The last stop of this change is financial technologies, which we can briefly describe as "Fintech". Fintech is the services that make it possible to respond quickly and practically to the needs of the age by combining the long-standing traditional financial services and technology.

In the financial services sector, it is observed that alternative distribution channels are used intensely due to the increasing competition, changing price mechanisms and general trends that have become dominant in the world. When evaluated in terms of the advantages it provides to banks and customers, it can be said that internet banking is among the most important alternative distribution channels.

The financial technology industry has become one of the fastest growing entrepreneurship fields in the world after the Global Financial Crisis in 2008. Too many bank customers have been victimized by the impact of the crisis and the trust in banks has been lost. This has turned into an advantage for Fintech companies. The approach of Fintechs is to provide innovative products that can solve customer problems faster and more effectively in financial terms by using technology. According to the report (2020) published by KPMG; In 2019, global Fintech investments have reached 137.5 billion dollars. Turkey's economy shares in the amount of 102 million dollars are expressed in the same report. These two figures alone reveal the importance of Fintech investments.

Today, under the title of Finance 4.0, development and transformation in the financial sector with the help of technologies such as financial digitalization, Internet of Things and Artificial Intelligence is defined. At this point, the importance of Fintechs in the ever-expanding digital ecosystem is increasing. At the same time, Fintechs find a place for themselves in the concept of Sustainable Finance, which is increasingly important. The Greening of Financial Systems Network, created by the gathering of 8 Central Banks in 2017, to strengthen the role of financial services in achieving the goals set by the Paris Agreement, to understand and define financial risks, to mobilize capital for green and low-carbon investments, and to contribute to sustainable economic development on a large scale. was established for. Fintechs have the potential to provide significant support on the way to these targets set by central banks. For a carbon neutral system and economy, payment systems where Fintechs can contribute to green finance and develop applications, investments and data analysis are the areas where they spread to large masses and bring solutions.

Industry 4.0, which we can define as the last wave of the globalization process, is also defined as the new digital age. The concept of digitalization has entered our lives with the widespread use of computers and internet. Historically, this process took place during the Third Industrial Revolution. In this context, the Third Industrial Revolution is called the digital age. Industry 4.0, which was pronounced for the first time in 2011, has attracted the attention of the public and academia as well as the industry today with the technologies that created it.

The effects of the industrial revolutions were felt first in industry and then on the economy and society. It can be said that the effects of Industry 4.0 are felt more rapidly on the economy and society when compared to other industrial revolutions. One of the main reasons for this situation is the active participation of the public in the process. Industry 4.0 is a revolution with great potential, and governments have prepared various plans and programs to raise public awareness at the point of early adaptation to this revolution. In the plans prepared, firstly, country-specific titles that will define the new revolution were determined and the road maps to be followed in the process of adaptation to Industry 4.0 were explained.

Industry 4.0 does not only provide a framework that transforms production methods. The technologies that created this revolution deeply affect many industries today. The finance sector, which is in a leading position in terms of adaptation to digital and technologies, is one of the sectors that benefit from these technologies. Banks, which we can define as the major players of the sector, develop themselves day by day in technology-based product and service delivery and keep up with digital transformation. However, another concept that defines the digitalization of the financial sector is Fintech. Fintech, which is pronounced as the abbreviation of financial technologies, appears as a growing entrepreneurship arm especially after the 2008 Global Financial Crisis. While the amount of global investment made in this sector, which was growing rapidly with the effect of the crisis, was 920 million USD in 2008, this amount has tripled and reached approximately 3 billion USD by 2013 [1]. These technologies basically contribute to the digitalization of the sector by combining traditional financial services with technology and make it possible to respond quickly and practically to the needs of the age.

The approach of Fintechs is to provide innovative products that can solve customer problems faster and more effectively in financial terms by using technology. According to the report (2020) published by KPMG; In 2019, global Fintech investments reached 137.5 billion dollars. In the same report, the share of the Turkish economy from this amount was stated as 102 million dollars. These two figures alone reveal the importance of Fintech investments.

Fintechs and Insurtech and Regtech concepts are located on the same platform. Defining the digital transformation of the insurance industry, Insurtech has a growing market day by day. Anadolu Insurance Company, one of the leaders of the insurance industry today, has placed this concept at the

basis of its competitive strategy. Regtech is the abbreviation of regulation technologies. Basically, it is used to describe the change in regulation processes with the support of digital technologies. Although it is a very new concept, it has managed to attract a total of 4.5 billion dollars of investment in 2019 on a global scale. In addition to these concepts, Bigtech is used to describe technology giants that dominate their industries such as Apple, Facebook, Amazon and Google. These technology giants can best meet customer expectations and dominate the markets they enter by processing the data they obtain from their customer portfolios.

Financial technologies, which have many examples such as payment systems, credit inquiry, comparison of insurance companies, personal finance management in the world, are used in various fields [2]. The fintech sector is a rapidly growing sector that attracts the attention of investors day by day with the services it offers.

Today, under the title of Finance 4.0, development and transformation in the financial sector is defined with the help of technologies such as financial digitalization, Internet of Things and Artificial Intelligence. At this point, the importance of Fintechs in the ever-expanding digital ecosystem is increasing. At the same time, Fintechs find a place for themselves in the concept of Sustainable Finance, which is increasingly important. The Greening of Financial Systems Network, created by the gathering of 8 Central Banks in 2017, to strengthen the role of financial services in achieving the goals set by the Paris Agreement, to understand and define financial risks, to mobilize capital for green and low-carbon investments, and to contribute to sustainable economic development on a large scale. was established for. Fintechs have the potential to provide significant support on the way to these targets set by central banks. For a carbon neutral system and economy, Fintechs have the technological infrastructure that can develop applications that can contribute to green finance.

Consumers and financial institutions to be aware of environmental and climate risks in every transaction they perform and contribute to sustainability will create tangible and significant effects in order to prevent the global climate and environmental crisis [3]. In the United Nations Climate Change Conference (COP24) held in Poland, the financial dimensions of sustainability were discussed as well as the social dimensions [4]. It draws attention to the issue in the European Union. The Action Plan prepared in 2018 within the European Union (EU) defines the basic steps to be taken within the scope of Sustainable Finance. Within the scope of this Plan, the goals set by the EU to ensure sustainability until 2030; (i) to reduce carbon gas emissions by at least 40% of the 1990s level; (ii) to increase the share of renewable energy to a minimum of 32% in final energy consumption and (iii) to achieve a minimum of 32.5% energy savings compared to normal operations [5]. While countries implement macro-based policies in achieving these goals, there are businesses that update their business conduct on the axis of sustainability. Green Fintech companies, in particular, offer sustainable financial services that respect the environment.

Digitization Steps of the Financial Sector

Digitalization, which is among the trending topics of recent years, is defined as creating value, optimizing processes that directly affect customers, and developing talents that will support all forms of business [6]. When we consider it as a process, the invention and widespread use of the computer have been effective in opening the door to the digital world, and the invention and widespread use of the internet have accelerated the process. Although the finance sector has a lot of players from banks, factoring companies, financial leasing companies to independent audit institutions, the biggest share in the sector is in the banks. Banks started digitalization studies and got involved in the process in the 1980s. The first internet banking service was offered over the Homelink system developed by the Bank of Scotland in 1984. With the beginning of the 2000s, the internet banking service started to become popular. The concept of mobile banking came to the fore when Apple launched the first smartphone in 2007. In line with the advantages created by internet-based applications, investments in this field have started to increase.

In the World Fintech Report 2020, prepared with the partnership of Capgemini Research Institute and Efma, the following data about the general view of the banks were shared [7]:

- 19% of banks have a special innovation team with decision-making authority,
- 31% of banks have a ring-fence startup culture,
- 25% of banks have fast error approach practices,
- Only 6% of the banks can get the return on investment from cooperation,
- 21% of banks consult various experts (such as mentorship),
- 27% of banks consider it easy to integrate Fintechs into their processes,
- 58% of banks still provide services under old infrastructure conditions,
- 21% of banks argue that systems are agile enough for collaboration.

In parallel with the digital transformation process, banks keep up with this transformation and continue to offer products and services framed by technology and innovation. Financial services, which have become electronic with the contribution of technology, are preferred by most people today, basically because they are fast and practical. Nowadays, most transactions can be solved through internet-based applications without going to the bank branch. Internet-based applications have a great contribution in increasing customer comfort and decreasing operational costs.

Today, concepts such as Fintech, Insurtech and Regtech are used to describe the digitalization of the sector. Interest in financial technologies, which basically combine traditional financial services with technological infrastructure, started to increase after the 2008 crisis and especially Fintech investments started to increase worldwide as of 2010 [8]. The advantages provided by technological progress in all areas of our lives are referred to by these names in the financial sector. Fintechs and Insurtech and Regtech concepts are located on the same platform. Defining the digital transformation of the insurance industry, Insurtech has a growing market day by day. Anadolu Insurance Company, one of the leaders of the insurance industry today, has placed this concept at the basis of its competitive strategy. Regtech is the abbreviation of regulation technologies. Basically, it is used to describe the change in regulation processes with the support of digital technologies. Although it is a very new concept, it has managed to attract a total of 4.5 billion dollars of investment in 2019 on a global scale.

Traditional financial institutions are in an advantageous position in terms of volume and scale compared to Fintechs due to the high number of customers [9]. However, according to the report titled 'Bank of the Future' published by Deloitte, it is estimated that 75% of the generation Y will be more interested in the new financial services offered by the giants such as Google, Apple, Facebook and Amazon, rather than banks [10].

According to the "Pulse of Fintech" report prepared by KPMG, a total Fintech investment of \$ 105.3 billion was made with 2.861 transactions in 2020 [11]. The Fintech ecosystem, which is a growing sector day by day, takes its power from digital technologies. In this context, it can be said that it contributed to the digitalization of the sector.

For the finance sector, Fintechs are called Finance 2.0, Blockchain Technology Finance 3.0 and Finance 4.0 between the integration of transactional financials with Artificial Intelligence and Internet of Things, and the basic concept of Finance 4.0 is listed as follows [12] :

- Establishing a framework for pricing and trading different types of externalities,
- Establishing a conceptual framework for a multidimensional financial system,
- The possibility of bottom-up creation of money,
- A framework for an appropriate feedback and incentive system to enable socio-economic systems to be self-organizing in a favorable way.
- To create a circular and sharing economy,

- To create new opportunities for taxation and the European Central Bank's adjustment of the parameters of the financial system.

Sustainable Finance And Fintech

Problems such as destructions of nature, global warming problem, destruction of natural resources, increased thirst problem and deterioration of ecological balance with the industrialization process reveal the importance of the concept of sustainability on a global scale. Sustainability, defined in the Brundland Conference, is dealt with especially with the concept of development. The concept of continuous and balanced development or sustainable development is used to express the desired balance between economy, environment and society.

The concept of sustainable development is a broad concept that includes economic growth. Growth figures alone are not enough to talk about the development of a country. However, social welfare and respect for the environment in that country are also important. Likewise, the concept of sustainable finance has emerged from this framework. Considering approaches that only consider shareholder welfare causes many companies to externalize their social and environmental costs [13]. In this context, financial decisions made by taking environmental and social factors into consideration, as well as products and services created by considering these factors constitute the basis of the concept of sustainable finance. The core of the subject is the concepts of social and environmental responsibility. Socially responsible investors had a high share in the emergence and development of this concept.

One of the prominent topics within the scope of sustainable finance is ESG investments. ESG is an acronym created using the initials of the words environment, social and governance. An investor who will make an investment in ESG considers these three criteria. Under the heading of environment, the success of the business to be invested in, such as carbon footprint, carbon intensity, climate change policies, and recycling practices, is investigated. Under the social heading, issues such as the company's establishment purpose, mission, employee and consumer satisfaction are examined. Under the heading of governance, researches are conducted on subjects such as the corporate governance structure of the enterprise, the roles of the manager and CEO, the structure of the board of directors and relations with stakeholders.

The fact that investors turn to companies with carbon footprint reports and invest in green bonds contributes to keeping the concept of sustainable finance on the agenda. Paying attention to these concepts also contributes to the creation of a low carbon economy. The European Union has demonstrated its commitment to the issue with the "European Green Consensus" it has prepared. The European Green Consensus is a plan prepared to make the European Union's economy sustainable. The strategies determined within the scope of this plan include realizing economic growth independently from resource use, enabling the creation of a resource-efficient and competitive economy, and providing financial support and technical assistance to those affected in the transition to a green economy with the Fair Transition Mechanism [14]. Within the scope of this reconciliation, a road map that will realize the "carbon neutral" target until 2050 has been prepared. Some of the steps to be taken within the scope of the road map can be listed as follows [15]):

- Investing in environmentally friendly technologies,
- To support the industry for innovation,
- To provide cleaner, cheaper and healthier private and public transportation vehicles,
- To decarbonize the energy sector,
- To increase the energy efficiency of buildings and
- Working with international partners to improve global environmental standards.

In addition to the Sustainable Finance strategy, another policy area at the point of building a strong financial structure of the European Union is the Fintech Action Plan. Within the scope of this action

plan, Fintech is defined as technology-supported innovations provided in financial services, but it is seen as a tool for Europe's financial markets to be more integrated, safer and more accessible [16]. Opportunities to be created by Fintechs were also emphasized in the prepared plan. In this context, Fintechs especially, cloud computing, big data analysis, artificial intelligence, etc. It offers various opportunities in areas such as improving financial participation with the help of technologies, increasing operational efficiency, contributing to the competitiveness of the European Union economy, providing data-oriented solutions, facilitating financial reporting and improving auditing. Sustainable finance and Fintechs can be handled under the same heading in this context. With the use of technology in the financial sector, costs can be reduced, transactions can be carried out faster, and most importantly, products and services can be offered on the axis of sustainability thanks to the technologies used.

Fintechs increase the competition in the financial sector with the online services they offer, and also contribute to the increase of the industry's interoperability. At this point, especially the cooperation with banks contributes to the development of Fintechs and their development of customer portfolios, as well as the banks' gaining agility in their way of doing business. In the World Fintech Report 2020 prepared with the partnership of Capgemini Research Institute and Efma, attention was drawn to the issues explained in Table 1 at the point of cooperation between banks and Fintechs.

Table 1. Bank-Fintech Cooperation

Operation culture	<ul style="list-style-type: none"> • 7 out of 10 Fintech companies do not have the same ideas (cultural, organizational, etc.) with the banks they cooperate with. • The old infrastructure applications of the banks and the complex business processes prevent the fast pace of Fintechs.
Process barriers	<ul style="list-style-type: none"> • More than 70% of Fintechs think that process barriers make it difficult to achieve the goals. • Fintechs are disturbed by the isolated structures of banks. • The complex business lines of banks hinder direct communication.
Financing/Funds	<ul style="list-style-type: none"> • Half of the Fintechs do not have funds to scale their operations. • The low financing of newly established Fintechs makes it difficult for operational expansion and commercialization of their products.
Leadership involvement	<ul style="list-style-type: none"> • 6 out of 10 Fintech think that there is a lack of CXO level managers in the banks they cooperate with. • The indifference of senior bank personnel leads to loyalty problems and deterioration of cooperation.
Incompatible Cooperation	<ul style="list-style-type: none"> • More than half of fintech executives say they haven't found the right collaborative partner. • The wrong evaluations of Fintechs about the business problems of the banks or their products and scales can create incompatibility in cooperation and cause the project to fail.

The traditional structures of banks, the complexity of their operations, their multi-layered structure and their uniformity in the provision of products and services make it difficult for banks and Fintech to work in cooperation. Cooperation between banks and Fintech contributes to the digitalization of the financial system. However, their greatest contribution to the financial market is that they create a sustainable ecosystem. In sustainable platforms, it is easier for environmentally sustainable businesses to access finance and more cost-effective resources. In addition, an alternative market is offered to

investors to invest in [17]. Some of the practices that gather sustainability and Fintech applications under the same roof can be listed as follows [18]:

- By establishing a transparent record of food reliability and supply chain traceability, a sustainable supply chain is implemented, corruption and dishonest practices are prevented.
- In the work where the blockchain application is used, the possibility of trust and control increases and people can work together in making sustainable decisions.
- Fintechs can transform individuals into both producers and consumers by eliminating intermediaries in accessing agricultural equipment or green energy resources.
- Fintechs can offer advanced identity applications through usage and property traceability without applying to official institutions such as banks or government.
- Fintechs can offer various applications at the point of disaster prediction and management to help supply chains overcome these undesirable situations in the lightest way.
- Fintechs can offer applications that will support investors to move towards more sustainable investments, where they can monitor their investments and keep track of their funds, compared to traditional investment activities.

Today, environmental problems, which we encounter as a global problem, make it necessary to take precautions and implement various policies. In the Brundtland Report published in 1987, sustainability was taken together with the concept of development and defined as "Development that meets today's requirements without compromising the ability to meet the needs of future generations" [19]. When the literature is examined, it is seen that this concept is often discussed together with the concept of development. Considering the concept of sustainability with development began to be explored in academia as of the 1980s, and sustainability-based studies began to intensify as of the 1990s [20] [21] [22] [23] [24] [25] [26].

In the 2000s, with the understanding of the importance of the concept of sustainability, corporate social responsibility awareness began to emerge. Social responsibility reports prepared and presented in this context have gained importance [27]. In addition to various indicators that reveal their financial success, businesses have started to make various reports that reveal their sensitivity to the environment and society while continuing their activities. These reports are reports in which financial data as well as non-financial information are presented to the company concerned. In the literature, these reports appear as social responsibility reports, sustainability reports, corporate social responsibility reports and integrated reporting [28] [29] [30] [31] [32] [33] [34] [35] [36] [37] [38] [39] [40].

Increasing public awareness on issues such as climate change, global warming and pollution creates change in the financial sector, supports the development of green finance and increases the use of investment tools and financial products and services that benefit the environment [41] [42] [43]. In the emergence and development of the concept of green finance, policy makers, contributing to ecological improvement by implementing policies that keep financial institutions and investors away from companies that harm the environment, and investors' transfer of their capital to companies that protect the environment in a sustainable way have been effective [44] [45]. Within the framework of this concept, an optimization can be achieved in the allocation of financial resources and an improvement can be achieved in the industry with green finance resources with high efficiency [46].

Fintechs are seen as a tool in making the financial system sustainable [47]. The increase in the effectiveness of digital technologies in all areas of our lives, the use of big data, artificial intelligence, Internet of Things and blockchain technologies in the finance sector provide diversity in financial products and services. At this point, Fintechs, which provide technology-based financial products and services, are also on the rise [48]. The solutions offered with the support of these technologies reduce the risks, activate the audit and control processes, generate meaningful results by analyzing the data, and contribute to the construction of a more transparent and reliable environment [49].

Fintechs play a leading role in the creation of a new finance industry and in the digitalization of the industry [50]. The development of the internet-based economy, the convenient, fast and less costly financial transactions with digital devices are accelerating the digital transformation process of the financial sector. During the Covid-19 pandemic process, current restrictions and difficulties in accessing banks have revealed the comfort provided by digital applications. Within the scope of this transformation, Fintechs contribute to the emergence of new business models, the execution of reliable and efficient business processes, and the provision of personalized products and services within the scope of the opportunities offered by technology [51] [52]. Fintechs who challenge traditional products and services within the financial system with their technological infrastructure and meet customer satisfaction at the highest level by quickly integrating the latest technologies into their systems and processes, especially in various areas such as payment systems, credit inquiries, insurance transactions. play an active role [53] [54] [55] [56] [57].

Green Fintech

As Fintechs grow day by day with the innovations they provide, they also take care to offer sustainable solutions. In this context, the concept of Green Fintech is used to describe Fintechs that serve exactly this purpose. As a new concept, Green Fintechs offer research areas in various fields such as green bonds and emission allowance markets, sustainable crowdfunding and crypto money markets [58]. Basically, the difference between Fintechs and Green Fintechs is that Green Fintechs see sustainability as their basic values in their business manner and product and service provision in their sectors and support the Sustainable Development Goals of the United Nations [59]. In addition, Green Fintechs are also used to define practices that emerge at the point of diversifying investments that can be handled within the scope of green finance, evaluating the risks and returns of emerging green sectors, and making investors' portfolios sustainable [60].

Green Fintechs, which are a new concept for the literature, are directly related to the concept of sustainable finance. Green Fintech initiatives serve the structure that is aimed to be established under the title of sustainable finance and respects the environment and society as much as the economy. Today, global Fintech investments are increasing day by day. The innovative, practical and customizable services offered increase the interest in these technologies and attract the attention of investors.

In the report named "Fintech and Sustainable Development Asswssing the Implications", the term "DNA bases" is used to explain the basic features of Fintechs and the concept of Sustainable Development. Within the scope of this definition, the basic features are as explained in Table 2 [61].

Table 2. Key Features of Fintech and the Concept of Sustainable Development

DNA bases of Fintechs	DNA bases of Sustainable Development
<ul style="list-style-type: none"> • Increased access to the financial system and a decentralized system, • A transparent structure, • High accountability and cooperation, • Advanced risk management and diversification, • Low costs thanks to the efficient, fast and automated system, • High competition within the system, • Creating value on the axis of sustainability. 	<ul style="list-style-type: none"> • Increased well-being for all, • Increasing solidarity environment, • Enhanced natural resource productivity, • Increased social, economic and environmental resilience, • Increased cyclicality, • Providing a safe and livable world for future generations.

With the right combination of Internet of Things, blockchain and Artificial Intelligence technologies, applications within the scope of Sustainable Development can be implemented effectively. Fintechs, which can integrate innovative technologies into business processes, directly or indirectly serve to achieve the goals. In order for Sustainable Development and Fintech to be handled more frequently on the same platforms, the following steps can be followed [62]:

1. Establishing an FT4SD (Fintech for Sustainable Development) fund to develop and support projects that contribute to the realization of Sustainable Development goals,
2. Establishment of regional FT4SD innovation centers for multi-stakeholder partnerships,
3. FT4SD Venture Capital and raise social impact funds.

The Fintechs covered under the 'Fintech 100' report have been subjected to a dual assessment, and the report is (i) the world's 'Top 50' Fintech firms in terms of innovation, capital raising activities, size and location, and (ii) at the forefront of innovative technology and application delivery. has been placed in two sub-lists as the 'Rising 50' company. Within the scope of this section, information about 5 Fintech companies in the list will be shared, and information about the areas where Fintechs provide service will be tried to be given [63].

- JD Digits is a technology company that combines financial services with digital technologies. With the help of Big Data, Artificial Intelligence, Internet of Things and Blockchain technologies, the company offers its customers digital risk management capability, user operation capability, industrial know-how capability and corporate service capability based on the B2B2C (business to business-to-customer) business model.
- Du Xiaoman Financial collaborates with various financial institutions to provide reliable financial services with its technical infrastructure and the power of Artificial Intelligence technology. The company, which was established in 2015 and provides short-term loans and offers solutions to its customers at the point of investment services, has reached the level of 28 billion Yuan by the end of 2017.
- Founded in 2015, OakNorth is a finance company specializing in small and medium business lending. Benefiting from process excellence, machine learning and cutting-edge technologies, the company also contributes to the automation of banking services in optimizing credit processes and creating data-driven decision-making processes. The company combines data provided by the borrower with non-traditional data such as news, macroeconomic indicators, geographic and sectoral information in order to increase the quality of the service provided and to evaluate customers who will use loans from OakNorth from a wider perspective. In addition to data science, machine learning is among the core technologies of the OakNorth company in areas such as smooth running of processes, reviewing financial documents, revealing anomalies in financial statements, and tracking the company portfolio.
- OneConnect Financial Technology, founded in 2015 and listed on the New York Stock Exchange in 2019, combines financial services and technological innovations to offer technology-supported business applications to financial institutions. Growing day by day, the company has built innovative technologies at the basis of its business models in order to provide financial solutions to small and medium-sized banks, to increase revenue, to provide cost and risk control, and to increase the competitiveness of enterprises. The company basically uses Big Data, Blockchain, Financial Cloud and other technologies used in the establishment of the Smart Finance system in providing financial technology-oriented solutions.
- Papara, serving with its competitive and user-oriented solutions against traditional financial applications, continues its activities in the status of "electronic money institution". The company, which started its operations in 2016, has produced and made available a card independent of banks for the first time. Papara Card can be used in 81 different countries and 65 different currencies without any problem. Four years after its establishment, Papara has turned into a company that provides services to nearly 5 million customers and nearly 1000 businesses with the applications it

offers. Today, 1 out of every 4 people prefer Papara, which is a Fintech Startup that offers financial technology-based services and alternative payment methods, creates various advantages regarding financial processes.

CONCLUSION

In the world that is becoming digital day by day, traditional business models and processes are undergoing a transformation. One of the sectors that closely follows the concept of digital transformation, which is among the trend topics of recent years, is the finance sector. Banks, which have the largest share in this sector, can always be with their customers with the internet-based applications they offer. Digital applications, which basically increase customer comfort and provide speed and practicality in transactions and processes, are the basis of the basic competitive strategies of banks today. Another important concept that should be evaluated at the digitalization point of the financial sector is Fintech. Fintechs contribute to the digitalization of the financial sector as a result of their own products and services and their collaborations with other stakeholders in the sector.

Fintechs, which contribute to the digitalization of the finance sector, also find a place for themselves in the concept of Sustainable Finance. Fintechs with high technology infrastructure can reduce costs with the use of technology, operations can be carried out faster, and most importantly, products and services can be offered on the axis of sustainability thanks to the technologies used. In this context, investments in Fintech, which is a growing sector day by day, are also increasing. However, customer portfolios are expanding day by day with the sustainable solutions offered by Fintechs.

Fintechs, whose shares in the finance sector are increasing day by day, draw attention with their business models and solutions they offer. Among these Fintechs, there are those who place the concept of sustainability at the center of their business models. These enterprises, which can be named as Green Fintech, contribute to the realization of the Sustainable Development Goals. Green Fintechs, which is a new concept for the literature, are also used to define the practices that emerge in the point of diversifying the investments that can be handled within the scope of green finance, evaluating the risks and returns of the emerging green sectors and making the investors' portfolios sustainable.

In order to leave a more livable world to future generations, the concept of sustainability should be at the center of the decisions to be taken. In addition to being economic institutions, Green Fintech initiatives design socially responsible business models with their social and environmental awareness and serve to establish the balance between economy-environment-society.

REFERENCES

1. Shim, Y., Shin, D. H. (2016). Analyzing China's Fintech Industry from the Perspective of Actor – Network Theory. *Telecommunications Policy*. 40(2): 168-181.
2. Castilla-Rubio, J. C., Zadek, S., Robin, N. (2016). Fintech and Sustainable Development Assessing the Implications. *UNEP*. http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/12/Fintech_and_Sustainable_Development_Assessing_the_Implications.pdf, (11.05.2021).
3. Ergun, G. (2020). Yeşil Fintek. *Fintechtime*. <http://fintechtime.com/wp-content/uploads/2020/01/Gunes-Ergun-Ocak2020-1.jpg>, (11.02.2021).
4. Ünlü, D. (2018). Sürdürülebilirliğin Finansmanı 'Yeni Normalimiz' Oldu. *Dünya Gazetesi*. <https://www.dunya.com/amp/kose-yazisi/surdurulebilirliğin-finansmanı-yeni-normalimiz-oldu/434495>, (11.02.2021).
5. Turguttopbaş, N. (2020). Sürdürülebilirlik, Yeşil Finans ve İlk Türk Yeşil Tahvil İhracı. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 12(22): 268-283.
6. Schallmo, D. R. A., Williams, C. A. (2018). History of Digital Transformation. In: *Digital Transformation Now!*. SpringerBriefs in Business. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-72844-5_2.
7. Capgemini Research Institute and Efma, (2020). World Fintech Report 2020. https://fintechworldreport.com/wp-content/uploads/sites/9/2020/04/World-FinTech-Report-WFTR-2020_Web.pdf, (12.05.2020).
8. Danacı, C., Çetintaş, Ö. (2020). Bankalarda Finansal Teknoloji ve Yenilikler. *Turkish Business Journal*. 1(2): 52-79.

9. Nicoletti, B. (2018) Fintech and Procurement Finance 4.0. In: Procurement Finance. Palgrave Studies in Financial Services Technology. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02140-5_6.
10. Deloitte, (2017). *Bank of the Future*. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/be/Documents/Bank-of-the-Future_Final.pdf, (01.04.2021).
11. KPMG, (2020). Pulse of Fintech. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2021/02/pulse-of-fintech-h2-2020.pdf>, (01.05.2021).
12. Dapp, M. M., Klauser, S., Ballandies, M. (2018). Finance 4.0 Concept (Technical Report). *ETH Zurich*. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000286469>.
13. Fatemi, A. M., Fooladi, I. J. (2013). Sustainable Finance: A New Paradigm. *Global Finance Journal*. 24: 101-113.
14. European Union, (2019). A European Green Deal. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en#actions, (03.05.2021).
15. European Union, (2019). A European Green Deal. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en#actions, (03.05.2021).
16. European Commission, (2018). Fintech Action Plan: Fore a more competitive and innovative European financial sector. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0109>, (04.05.2021).
17. European Banking Institute, (2020). Sustainable finance and Fintech: can technology contribute to achieving environmental goals? A preliminary assessment of 'Green FinTech'. *EBI Working Paper Series*. 2020 - no.71.
18. Blakstad, S., Allen, R. (2018). *Fintech Revolution Universal Inclusion in the New Financial Ecosystem*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-76014-8>.
19. United Nations, (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. <https://www.are.admin.ch/are/en/home/sustainable-development/international-cooperation/2030agenda/un-milestones-in-sustainable-development/1987--brundtland-report.html>, (09.05.2021).
20. Jamieson, D. (1998). Sustainability and beyond. *Ecological Economics*. 24(2-3). 183-192.
21. Mebratu, D. (1998). Sustainability and sustainable development: Historical and conceptual review. *Environmental Impact Assessment Review*. 18(6): 493-520.
22. Köhn, J. (1998). Thinking in terms of system hierarchies and velocities. What makes development sustainable?. *Ecological Economics*. 26(2): 173-187.
23. Shinya, W. M. (1998). Canada's new minerals and metals policy: Advancing the concept of sustainable development in the minerals and metals industry. *Resources Policy*. 24(2): 94-104.
24. Wallner, H. P. (1999). Towards sustainable development of industry: networking, complexity and eco-clusters. *Journal of Cleaner Production*. 7(1): 49-58.
25. Halbert, C. L., Erbguth, W. (1999). The challenge of environmental law as a tool for balancing environmental and economic interests, in the search for sustainable development. *Limnologica*. 29(3): 362-365.
26. Callens, I., Tyteca, D. (1999). Towards indicators of sustainable development for firms: A productive efficiency perspective. *Ecological Economics*. 28(1): 41-53.
27. Şahin, Z., Çankaya, F. (2018). Türkiye'de Gri Rehberine Göre Hazırlanan Sürdürülebilirlik Raporlarının İçerik Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*. 20(4): 860-879.
28. Esrock, S. L., Leichty, G. B. (1998). Social responsibility and corporate web pages: Self-presentation or agenda-setting?. *Public Relation Review*. 24(3): 305-319.
29. Line, M., Hawley, H., Krut, R. (2002). The Development of Global Environmental and Social Reporting. *Corporate Environmental Strategy*. 9(1): 69-78.
30. Maltby, J. (2004). Hadfields Ltd: its annual general meeting 1903-1939 and their relevance for contemporary corporate social reporting. *The British Accounting Review*. 36(4): 415-439.
31. Perrini, F. (2005). Building a European Portrait of Corporate Social Responsibility Reporting. *European Management Journal*. 23(6): 611-627.
32. Daub, C. H. (2007). Assessing the quality of sustainability reporting: an alternative methodological approach. *Journal of Cleaner Production*. 15(1): 75-85.
33. Lozano, R., Huisingh, D. (2011). Inter-linking issues and dimensions in sustainability reporting. *Journal of Cleaner Production*. 19(2-3): 99-107.
34. Yanık, S., Türker, İ. (2012). Sürdürülebilirlik ve Sosyal Sorumluluk Raporlamasındaki Gelişmeler (Tümleşik Raporlama). *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 47: 291-308.
35. Thijssens, T., Bollen, L., Hassink, H. (2016). Managing sustainability reporting: many ways to publish exemplary reports. *Journal of Cleaner Production*. 136: 86-101.
36. Melloni, G., Caglio, A., Perego, P. (2017). Saying more with less? Disclosure conciseness, completeness and balance in Integrated Reports. *Journal of Accounting AND public Policy*. 36(3): 220-238.
37. Rosati, F., Faria, L. G. D. (2019). Addressing the SDGs in sustainability reports: The relationship with institutional factors. *Journal of Cleaner Production*. 215: 1312-1326.
38. Pavlopoulos, A., Magnis, C., Latridis, G. E. (2019). Integrated reporting: An accounting disclosure tool for high quality financial reporting. *Research in International Business and Finance*. 49: 13-40.
39. Higgins, C., Tang, S., Stubbs, W. (2020). On managing hypocrisy: The transparency of sustainability reports. *Journal of Business Research*. 114: 395-407.

40. Lin, Y. (2021). Legitimation strategies in corporate discourse: A comparison of UK and Chinese corporate social responsibility reports. *Journal of Pragmatics*. 177: 157-169.
41. Falcone, P. M., Morone, P., Sica, E. (2018). Greening of the financial system and fuelling a sustainability transition: A discursive approach to assess landscape pressures on the Italian financial system. *Technological Forecasting and Social Change*. 127: 23-37.
42. Farhad, T. H., Yoshino, N. (2019). The way to induce private participation in green finance and investment. *Finance Research Letters*. 31: 98-103.
43. Dikau, S., Volz, U. (2021). Central bank mandates, sustainability objectives and the promotion of green finance. *Ecological Economics*. 184: 1-20.
44. Ozili, P. K. (2021). Digital Finance, Green Finance and Social Finance. *Financial Internet Quarterly 'e-Finance'*. 17(1): 1-7.
45. Chenggang, L., Yong, G. (2021). The spatial spillover effects of green finance on ecological environment – empirical research based on spatial econometric model. *Environmental Science and Pollution Research*. 28(5): 5651-5665.
46. Gu, B., Chen, F., Zhang, K. (2021). The policy effect of green finance in promoting industrial transformation and upgrading efficiency in China: analysis from the perspective of government regulation and public environmental demands. *Environmental Science and Pollution Research*. 1-18.
47. Macchiavello, E., Siri, M. (2020). Sustainable Finance and Fintech: Can Technology Contribute to Achieving Environmental Goals? A Preliminary Assessment of 'Green Fintech'. European Banking Institute Working Paper Series. No. 71: 1-40.
48. Wang, M., Li, X., Wang, S. (2021). Discovering research trends and opportunities of green finance and energy policy: A data-driven scientometric analysis. *Energy Policy*. 154: 1-12.
49. Blakstad, S., Allen, R. (2018). *Fintech Revolution Universal Inclusion in the New Financial Ecosystem*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-76014-8>.
50. Sezal, L. (2020). Fintek Hizmetlerinin Finans Sektörüne Etkileri ve Sağlanan Devlet Teşvikleri. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*. 2(3): 233-248.
51. Shim, Y., Shin, D. H. (2016). Analyzing China's Fintech Industry from the Perspective of Actor – Network Theory. *Telecommunications Policy*. 40(2): 168-181.
52. Gomber, P., Koch, J. A., Siering, M. (2017). Digital Finance and FinTech: current research and future research directions. *Journal of Business Economics*. 87: 537-580.
53. Leong, C., Tan, B., Xiao, X., Tan, F. T. C., Sun, Y. (2017). Nurturing a Fintech ecosystem: The case of a youth microloan startup in China. *International Journal of Information Management*. 37: 92-97.
54. Thompson, B. S. (2017). Can Financial Technology Innovate Benefit Distribution in Payments for Ecosystem Services and REDD+?. *Ecological Economics*. 139: 150-157.
55. Lee, I., Shin, Y. J. (2018). Fintech: Ecosystem, business models, investment decisions, and challenges. *Business Horizons*. 61(1): 35-46.
56. Gai, K., Qui, M., Sun, X. (2018). A survey on Fintech. *Journal of Network and Computer Applications*. 103: 262-273.
57. Cheng, M., Qu, Y. (2020). Does bank FinTech reduce credit risk? Evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*. 63. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2020.101398>.
58. Macchiavello, E., Siri, M. (2020). Sustainable Finance and Fintech: Can Technology Contribute to Achieving Environmental Goals? A Preliminary Assessment of 'Green Fintech'. European Banking Institute Working Paper Series. No. 71: 1-40.
59. Blakstad, S., Allen, R. (2018). *Fintech Revolution Universal Inclusion in the New Financial Ecosystem*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-76014-8>.
60. Tao, J., Azhgaliyeva, D. (2018). The Role of Green Fintech for Singapore: Risks and Benefits. *ESI Bulletin*. 11(1): 8-10.
61. Castilla-Rubio, J. C., Zadek, S., Robin, N. (2016). Fintech and Sustainable Development Assessing the Implications. *UNEP*. http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/12/Fintech_and_Sustainable_Development_Assessing_the_Implications.pdf, (11.05.2021).
62. Castilla-Rubio, J. C., Zadek, S., Robin, N. (2016). Fintech and Sustainable Development Assessing the Implications. *UNEP*. http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/12/Fintech_and_Sustainable_Development_Assessing_the_Implications.pdf, (11.05.2021).
63. H2 Ventures and KPMG (2019). *2019 Fintech 100 Leading Global Fintech Innovators*. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/01/2019-fintech-100.pdf>, (01.05.2021).

Развитие цифровой экосистемы рынка труда в Казахстане

Зора Джубалиева
Республика Казахстан
КазНПУ имени Абая
zora.dzhubalieva@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Процессы цифровой трансформации охватывают все сферы деятельности, ставя задачи по привлечению профессионалов с необходимыми навыками. В условиях цифровизации Казахстан, как и многие страны, испытывает нехватку квалифицированных специалистов. Наличие хороших кадров имеет решающее значение для развития отдельных компаний и государства в целом. В данной работе рассматривается влияние цифровизации на развитие рынка труда. Анализ отечественных и зарубежных источников позволяет уточнить значение цифровых технологий в дальнейшем развитии рынка труда, снижении дефицита кадров с необходимой квалификацией, преодолении проблем цифрового неравенства, доступа к сети Интернет городских и сельских жителей

Ключевые слова: цифровизация, рынок труда, цифровые технологии на рынке труда

ABSTRACT

The processes of digital transformation cover all spheres of activity, posing the challenges of attracting professionals with the necessary skills. In the context of digitalization, Kazakhstan, like many countries, faces shortage of qualified specialists. The availability of good staff is crucial for the development of individual companies and the state as a whole. This paper examines the impact of digitalization on the development of the labor market. Analysis of domestic and foreign sources allows to clarify the importance of digital technology in the further development of the labor market, reducing the shortage of personnel with the necessary skills, overcoming the problems of digital inequality, access to Internet by urban and rural residents.

Keywords: digitalization, labor market, digital technology in the labor market

ВВЕДЕНИЕ. INTRODUCTION

Состояние и происходящие изменения на рынке труда имеют важное значение в экономическом развитии. Развитие рынка труда как важного элемента экономической системы направлено на обеспечение условий реализации намеченных социально-экономических преобразований и стабильности развития общества. Эффективность его функционирования оказывает определяющее влияние на развитие благополучия населения и характер многих социальных процессов, усиливая или сглаживая возникающие противоречия. Современное состояние развития рынка труда Казахстана характеризуется сохранением многих проблем, проявляющихся в недостаточной гибкости и скорости реакции на рыночные сигналы. Принимаемые меры по развитию занятости направлены на содействие занятости и мобильности трудовых ресурсов, развитие массового предпринимательства, обеспечение краткосрочного обучения для безработного населения. Основные направления действий отражены в Государственной программе развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек», Дорожной карте занятости на 2020-2021 гг. [1, 2]. Вместе с тем, наряду с решением актуальных задач развития рынка труда, направленных на оздоровление экономики и обеспечение благосостояния населения, под влиянием происходящих внешних и внутренних воздействий предпринимаются меры, направленные на преодоление последствий пандемии, связанных с трудоустройством отдельных групп населения, преобразованиями на рынке труда и появлением новых форм занятости. Также в развитии рынка труда находят отражением происходящие процессы цифровой трансформации, связанные с переходом в электронный формат принимаемых мер и процессов содействия занятости, а также в рассмотрении вопросов обеспечения потребностей рынка труда в специалистах IT-направления.

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Если рассматривать показатели, характеризующие развитие рынка труда за последние десятилетия, то можно видеть, что в период 2001-2021гг. численность рабочей силы ежегодно увеличивалась с 7479,1 тыс. чел. (в 2001г.) до 9256,8 тыс. чел. (в 2021г.), то есть увеличение составило 23,8%. Согласно данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, темпы роста населения трудоспособного возраста ежегодно составляли 4-5%. Данный рост был обусловлен складывающейся благоприятной конъюнктурой рынка, ростом цен на основные экспортные товары, что отразилось на повышении общей численности населения и количества рабочей силы (рисунок 1). Таким образом, численность рабочей силы возрастала, сохранялась на достаточно высоком уровне 70% до последнего времени и в результате негативного влияния пандемии это значение стало несколько меньше (до 69% в 2021г.). В тоже время можно видеть, что количество присутствующих на рынке людей, не входящих в состав рабочей силы, также увеличивалось.

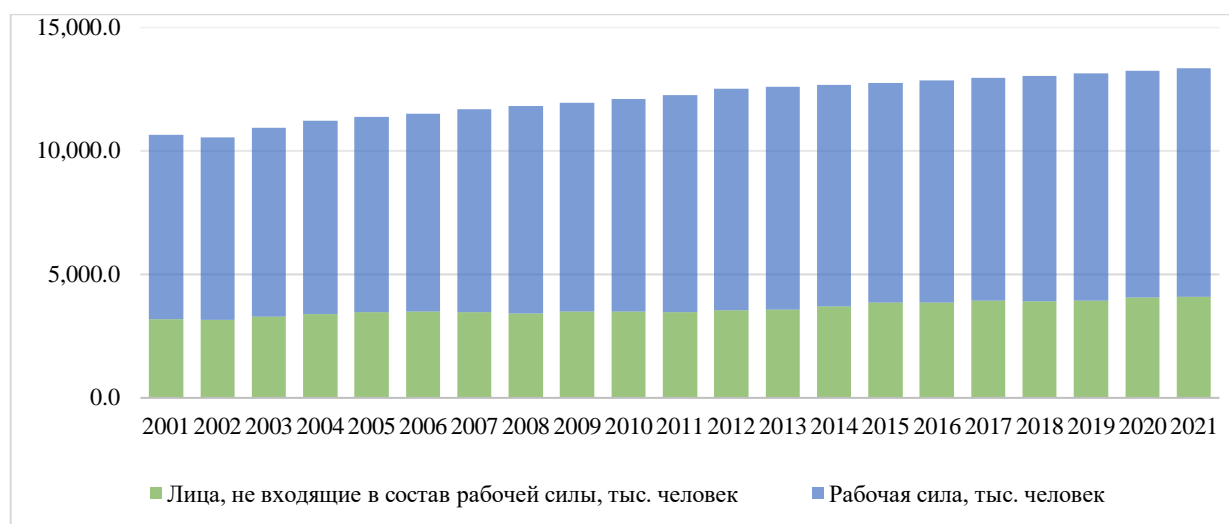

Рисунок 1 – Основные показатели развития рынка труда Республики Казахстан в 2001-2021гг., тыс. человек

Примечание: рисунок составлен по источнику [3]

Как видно из рисунка, доля экономически неактивного населения возрастала с 3175,8 тыс. человек в 2001г. (29,8%) до 4093,29 тыс. человек (или 30,6%) в 2021г. Эта группа представляет экономически неактивную часть населения трудоспособного возраста, которые по различным причинам не заинтересованы в поиске работы, либо проявляют интерес, но не имеют возможности трудоустроиться, либо не находят достойных предложений на рынке труда. Причины, по которым некоторые лица относятся к экономически неактивным, могут быть разными [4]. Рост данной группы населения возможно был связан с особенностями или недостатками развития отечественного рынка труда, и можно предполагать, что в этой части экономически неактивного населения представлены некоторые формы скрытой безработицы. Исследователями и представителями бизнес сообщества отмечается важность решения сохраняющихся проблем, связанных с недостаточным согласованием спроса и предложения на рынке труда, а также вопросов развития молодежной, женской занятости для поощрения предпринимательской и инновационной активности [5, 6].

Рассматривая структуру занятого населения можно видеть, что количество наемных работников за период 2001-2021 гг. заметно возросло, с 3863,3 тыс. человек (в 2001г.) до 6710,206 тыс. человек в 2021г., то есть рост составил 73,7% (рисунок 2). Благоприятные условия экономического развития способствовали росту числа наемных работников, в том числе за счет

перехода в их состав части самозанятого населения. Стабильное повышение количества наемных работников сохранялось до 2019г., дальнейший рост несколько замедлился, но тем не менее, положительная динамика сохранилась. Количество самостоятельно занятого населения за этот же период сокращалось с 2835,5 тыс. человек в 2001г. (38% в рабочей силе) до 2096,907 тыс. человек в 2021г. (22,7%). Доля самозанятых долгое время сохранялась на высоком уровне, вплоть до 2013г. (30,6%), затем их количество стало заметно сокращаться и это было обусловлено с одной стороны за счет активного создания рабочих мест, а также повышенным вниманием к проблемам самозанятого населения и стремлением их вовлечения в состав продуктивно занятых. Количество безработных, согласно данным статистики, ежегодно сокращалось: в 2001г. было зарегистрировано 780,3 тыс. человек безработных, и в 2021г. из количество составляло 449,6 тыс. человек.

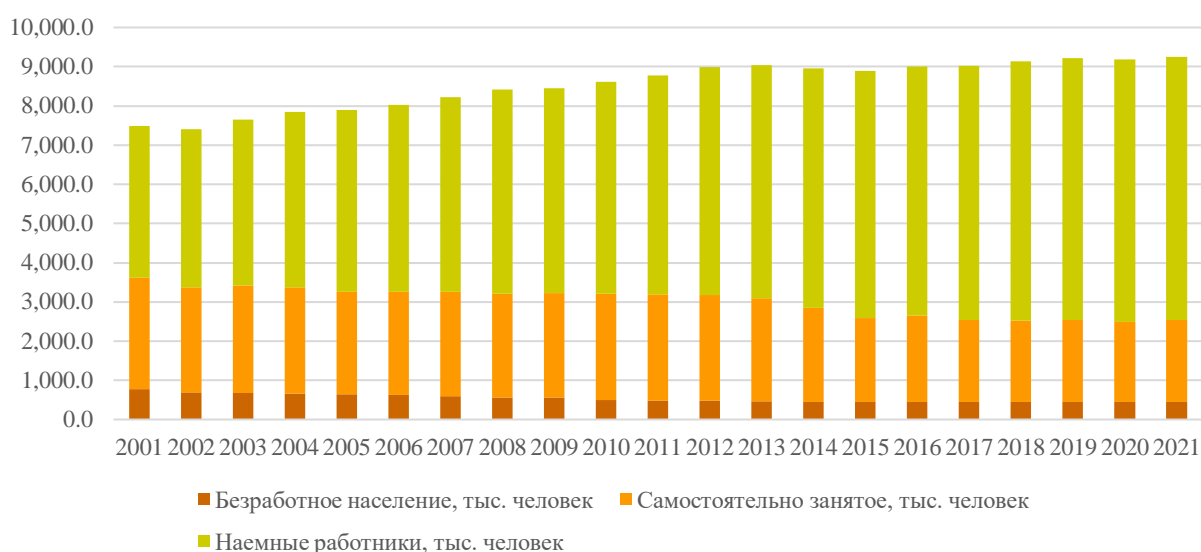

Рисунок 2 - Численность наемных работников, самостоятельно занятых и безработных в период 2001-2021гг., тыс. человек

Примечание – рисунок составлен по источнику [3]

Снижение количества безработного и самозанятого населения, наряду с другими факторами, также было связано с реализацией программ поддержки продуктивной занятости, программ развития молодежной занятости, повышения предпринимательской активности населения и других мер. Занятость, как один из показателей развития рынка труда, является своеобразным индикатором, по которому можно оценивать национальное благосостояние, эффективность избранного курса реформ и их привлекательность для населения. Предпринимаемые меры по обеспечению занятости населения, развития трудовой мобильности, повышения конкурентоспособности трудовых ресурсов определены в Концепции развития рынка труда Республики Казахстан до 2025 года, реализуемой в рамках выполнения Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года [7]. Отмечается необходимость перехода от низкопродуктивных к созданию высокотехнологичных рабочих мест, развития современных навыков и компетенций, расширения использования гибких форм занятости и внедрения прогрессивных форм трудовых отношений. Реализация данной концепции ориентирована на решение многих сохраняющихся проблем.

Если рассматривать показатели развития рынка труда в региональном разрезе, можно видеть неравномерное распределение занятости по отдельным регионам (рисунок 3). Преобладающее количество занятых сосредоточено в городах Алматы и Астане, Алматинской, Карагандинской, Восточно-Казахстанской областях, где расположено наибольшее количество производственных, предприятий, коммерческих организаций или административных

учреждений. Наибольшее количество самозанятых, в том числе продуктивно занятых, сконцентрированы в Алматинской, Туркестанской, Восточно-Казахстанской, Жамбылской областях, то есть в регионах с относительно благоприятными условиями для развития бизнеса или в регионах с преобладающим количеством сельского населения, занятых в приусадебных хозяйствах на временных или сезонных работах [8].

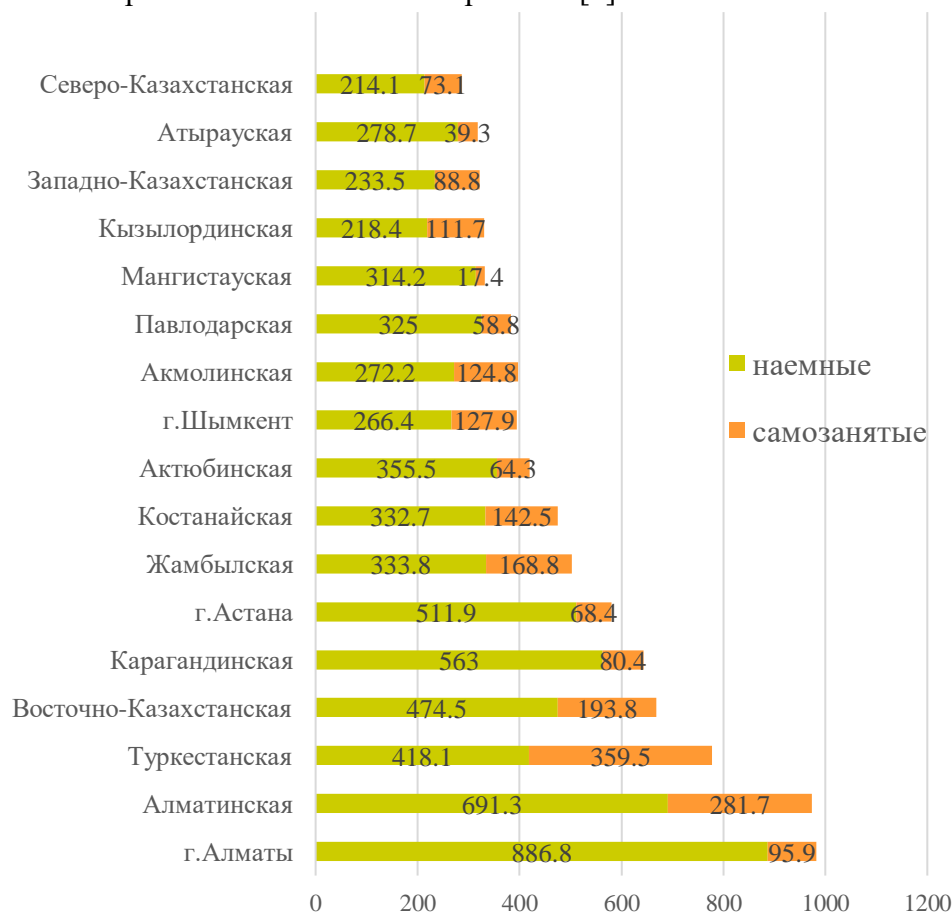

Рисунок 3 – Структура занятого населения по регионам в 2021г., тыс. человек

Примечание – рисунок составлен по источнику [3, 8]

Данные рисунка 3, с одной стороны, отражают особенности распределения по регионам количества занятого населения с учетом плотности населения, уровня рождаемости, а с другой стороны характеризуют отраслевую специализацию отдельных областей, разные возможности в создании продуктивной занятости. Так, в северных и восточных областях размещено значительное количество промышленных предприятий металлургической, машиностроительной, химической отраслей, в тоже время они характеризуются относительно небольшим количеством населения. В связи с этим, в целях достижения баланса между спросом на рабочую силу и имеющимися трудовыми ресурсами в регионах для сокращения дефицита рабочей силы развиваются программы по созданию условий для внутренней трудовой мобильности и переселения семей из регионов с избыточными трудовыми ресурсами в области с дефицитом кадров. Реализация данных программ в некоторой степени способствует снижению стихийной миграции в поисках трудоустройства в крупные мегаполисы, и без того перегруженные трудовыми ресурсами. Рассматривая структуру занятости по месту проживания (рисунок 4), можно видеть, что преобладающее количество занятых относятся к городскому населению, а самозанятые преобладают в сельской местности, что взаимосвязано с неодинаковыми возможностями в поиске качественных привлекательных рабочих мест. То есть преобладающее количество самозанятых в сельской местности заняты

низкопроизводительными видами деятельности с невысоким уровнем оплаты труда, не требующими специального образования [8, 9].

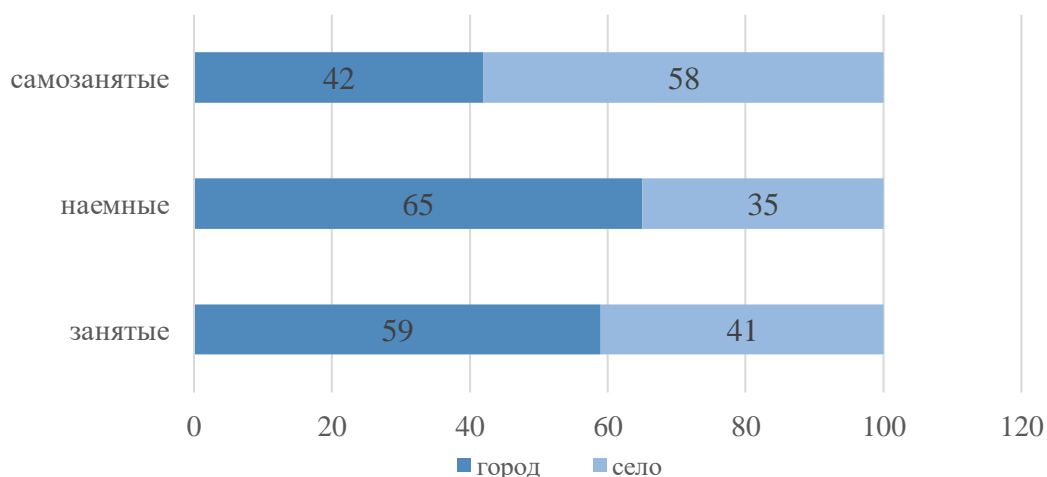

Рисунок 4- Структура занятого населения по месту проживания в 2021г., в %

Примечание – рисунок приведен по источнику [9]

Данные соотношения характерны для большинства регионов Казахстана, за исключением Туркестанской, Алматинской, где преобладает количество занятых в сельской местности и Жамбылской, Мангистауской областей, где количество занятых распределено равномерно между городскими и сельскими жителями.

Преобладание доли наемных работников среди городского населения свидетельствует о наличии более широких возможностей для найма. С другой стороны, можно видеть, что нехватка предложений достойных рабочих мест оказывает создает предпосылки для миграции сельских жителей в другие регионы.

Рассмотрение отраслевой структуры занятости, демонстрирует преобладание занятых в секторе услуг (рисунок 5), тогда как отрасли производства формируют только 33% занятости (по данным 2021г.). Последствия пандемии неодинаково отразились на уровне занятости в различных сферах деятельности, в тоже время рост вакансий наблюдался в основном в сферах, связанных с оказанием услуг. Прежде всего возрос спрос в сфере здравоохранения. В некоторой степени возросли потребности в рабочем персонале в некоторых сферах услуг после ослабления ограничительных мер, вызванных пандемией. В тоже время отмечается сокращение занятости в сферах финансовых услуг и страхования, сферах искусства, развлечений и отдыха. Сравнивая возможности трудоустройства по отраслям можно отметить, что отрасли, вносящие наибольший вклад в обеспечение занятости (такие, как торговля, образование, сельское хозяйство) в тоже время характеризуются невысокой производительностью труда [8, 9]. С другой стороны, горнодобывающая, обрабатывающая промышленность характеризуются относительно высокой производительностью труда, и соответственно высоким уровнем оплаты труда.

Производительность труда, характеризующая эффективность использования человеческих ресурсов и результативность труда, сохраняется на низком уровне. Причем уровень производительности труда различается в отдельных регионах: высокий уровень производительности труда наблюдается в западных регионах, а в южных регионах с большой плотностью населения и количества занятого населения уровень производительности труда сохраняется значительно низким в связи с преобладанием отраслей, характеризующихся низкой капиталоемкостью, низким уровнем развития технологий и, соответственно, невысоким уровнем человеческого капитала. Развитие рабочих мест в сфере торговли является привлекательным, так как не требует высокого уровня навыков, но отражается на низкой производительности и соответственно сравнительно низкой оплате труда.

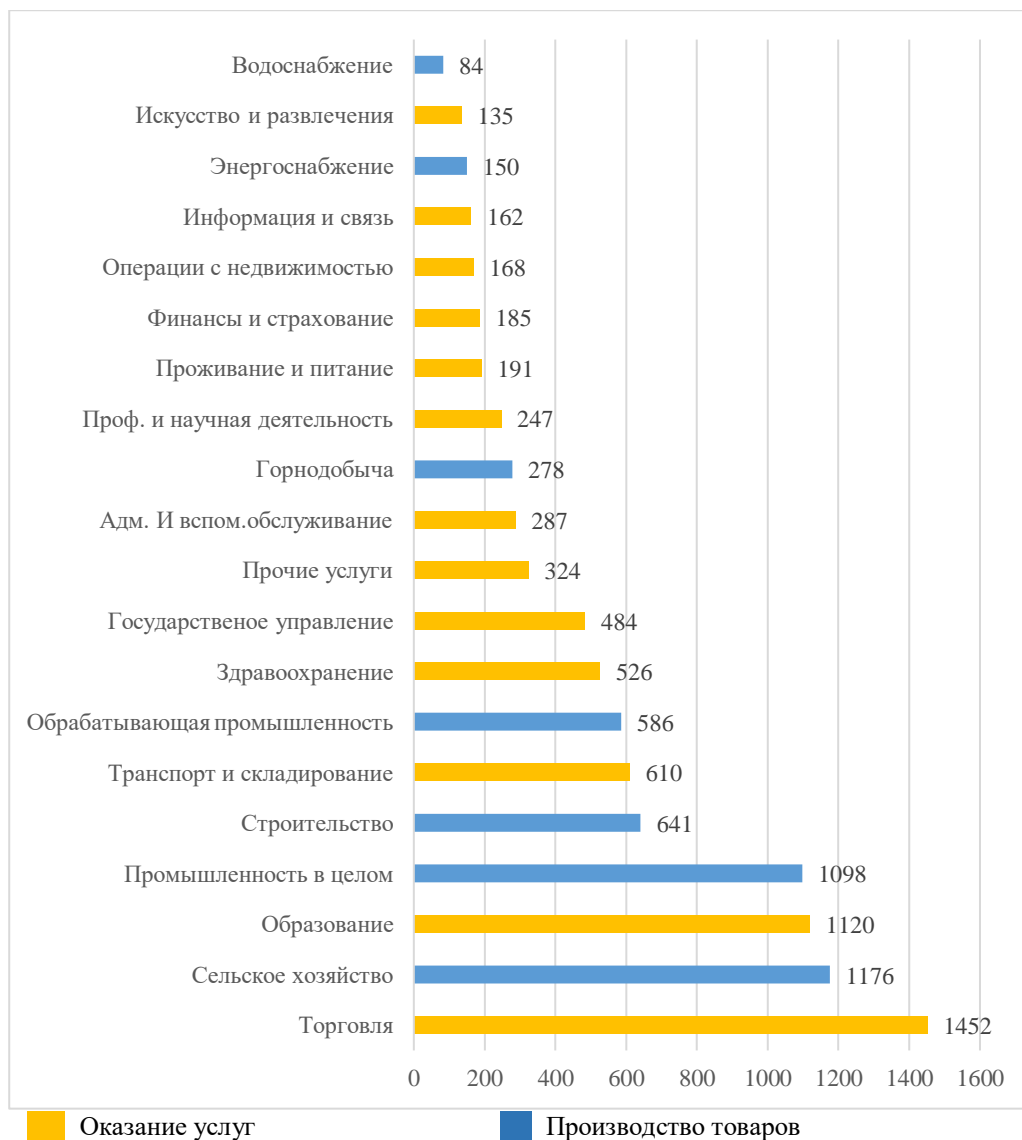

Рисунок 5- Занятость по отраслям в 2021г.

Примечание – рисунок приведен по источнику [9]

Для решения сложившихся проблем в развитии рынка труда, с учетом влияния внешних факторов, предпринимаются меры, направленные на обеспечение сбалансированности запросов изменяющегося рынка труда и предлагаемых условий для развития человеческих ресурсов, и также важно создание качественных и продуктивных рабочих мест, обеспечивающих высокую производительность и достойный уровень оплаты. Как показывают данные исследований, развитие ИТ-технологий оказывает положительное влияние на уровень занятости и доходов населения: они способствуют снижению барьеров на рынке труда, связанных с географическим фактором, за счет использования удаленной занятости, либо дистанционного обучения и развития необходимых навыков [10]. Позитивное влияние цифровых технологий и развития цифровых навыков на население связывается со следующими факторами:

- доступность инфраструктуры и технологий,
- получение качественного образования и развитие цифровых навыков;
- расширение возможностей трудоустройства и повышения финансового благосостояния;
- получение качественных услуг;

- развитие социальных навыков с использованием ИКТ.

Стимулирование развития занятости в ИТ-сфере может способствовать решению проблемы дефицита кадров, повышению ИТ-инвестиций, и расширению реализации ИТ-проектов, что будет оказывать положительное влияние на рост производительности труда, повышению качества создаваемых рабочих мест. Развитие цифровых навыков у населения, особенно не занятой части, может способствовать расширению платформенной занятости по сравнению с традиционной. Опыт многих стран свидетельствует о том, что платформенная занятость способствует созданию гибких возможностей трудоустройства для самозанятых или безработных.

Говоря о развитии ИТ-сферы, также можно отметить необходимость дальнейшего трансформирования инфраструктуры рынка труда для повышения доступности поддерживающих мер оперативного представления информационных ресурсов населению, заинтересованному в трудоустройстве [9]. А также важно развитие человеческого капитала, обладающего необходимыми компетенциями, в том числе цифровыми навыками, для решения как простейших рутинных задач, так и связанных с выработкой инновационных решений.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ ОЦЕНКА. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Существующая инфраструктура рынка труда остается не до конца сформированной и требует дальнейшего совершенствования для поддержания согласованного взаимодействия отдельных региональных центров занятости, предприятий и населения. Использование цифровых технологий может способствовать объединению разрозненных данных, имеющихся у отдельных участников инфраструктуры рынка труда в разных регионах с целью оперативного анализа имеющихся данных и формирования стратегий долгосрочного развития. Применение цифровых технологий в управлении рынком труда осуществляется в рамках реализации стратегии цифровой трансформации и способствует формированию квалифицированного кадрового состава, обеспечения способностей анализа данных и обеспечения безопасности собираемых данных. В процессе внедрения цифровых технологий проведена интеграция между порталами электронного правительства и информационной системой «Рынок труда», которая используется сотрудниками региональных центров занятости. Это позволяет оказывать некоторые услуги в электронном формате.

Как можно видеть, реализуемые процессы цифровизации имеют важное значение в повышении эффективности развития рынка труда, способствуя созданию гибких условий, упрощению административных процедур, обеспечивая прозрачность и доступность информационной и других видов поддержки, осуществляемой Государственной системой занятости [11]. Государственная служба занятости занимает важное место в организации рынка труда и включает 207 Центров занятости населения, действующих в крупных городах и областных центрах, на городском и районном уровнях. Цифровизация государственной службы занятости Казахстана, начатая в 2018г., способствовала запуску Электронной биржи труда на платформе Еңбек.kz, на базе которой сформирована единая экосистема в сфере занятости, позволяющая получать услуги по подбору кадров или информацию об имеющихся вакансиях; регистрироваться в качестве лица, ищущего работу или безработного, либо получать услуги краткосрочного обучения (рисунок 6).

Рисунок 6- Еңбек.kz - единая цифровая платформа

Примечание – рисунок составлен по данным [12]

Основными элементами платформы являются цифровая площадка по трудоустройству Еңбек.kz, которая объединяет 207 центров занятости и 44 частных агентства занятости и 5 онлайн площадок по трудоустройству [12]. Это создает возможности для объединения информационных ресурсов и расширения возможностей соискателей, а также обеспечивает интеграцию усилий работодателей и агентств в поисках работников.

Для расширения возможностей платформы в поиске работников в 2021г. электронная биржа труда интегрирована с системой поиска «Работа без границ» стран ЕАЭС.

Также предлагаются услуги платформы онлайн обучения SKILLS.еңбек.kz, где предлагаются курсы обучения или повышения квалификации по востребованным направлениям. На платформе предлагаются обучающие курсы на казахском и русском языках, на платной и бесплатной основе, причем большая часть курсов предлагается бесплатно.

Площадка по цифровому учету трудового пути наемных работников HR.еңбек.kz предоставляет работодателям возможность заключения электронных трудовых договоров, а также автоматического формирования личных дел сотрудников благодаря интеграции с информационными системами госорганов.

Платформа BUSINESS.еңбек.kz, как единое окно предпринимательских инициатив для автоматизации процессов получения государственных грантов на реализацию бизнес-идей, позволяет формировать документы в автоматическом режиме, начиная от подачи заявления до получения гранта. Также планируется запустить онлайн портал профориентации - Цифровой путеводитель по профессиям.

Формирование экосистемы цифровых услуг по содействию занятости на базе платформы Еңбек.kz объединяет услуги центров занятости и агентств по трудоустройству, для повышения доступности их услуг как для городских, так и для сельских жителей. Кроме того, в составе экосистемы можно назвать деятельность платформы Национальной палаты предпринимателей «Атамекен» по развитию электронных услуг для поддержки предпринимательства, обучения новых и действующих предпринимателей, а также по исследованию потребностей в новых навыках и компетенциях в целях повышения конкурентоспособности специалистов на формирующемся рынке труда, а также платформу электронного правительства eGov. Кроме того, в экосистеме рынка труда можно отметить деятельность десятков различных профессиональных платформ для поиска информации о вакансиях, которые также предлагают дополнительные виды консультационных услуг. Объединение данных информационных ресурсов на платформе Еңбек.kz способствовало повышению их доступности для жителей в разных регионах. Как отмечается в докладе исследователей [11], население и предприятия во всех регионах обращаются в поисках информации по трудоустройству как на портал

электронного правительства, так и в большей мере на платформу Еңбек.kz и в районные центры занятости. Эффективность оказания услуг в цифровом формате подтверждается тем, что по данным 2022 года за услугами занятости на платформу Еңбек.kz обратились 34,2% сельских жителей, 30,2% городских жителей, 34,5% женщин и 20,2% молодежи, а также 9,7% лиц старше 50 лет. Также платформа Еңбек.kz активно используется для прохождения краткосрочных курсов.

Таким образом активная политика с применением цифровых технологий на рынке труда позволяет охватывать такие механизмы, как:

- профессиональная подготовка,
- помощь в процессе поиска работы,
- поддержка микропредпринимателей или самозанятых для активного развития бизнеса и создания рабочих мест.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. CONCLUSION

Применение цифровых технологий, с одной стороны, направлено на принятие согласованных мер всеми участниками на рынке труда и повышение действенности принимаемых решений. С другой стороны, на основе аналитики данных об изменяющихся запросах на рынке труда возможно понимание тенденций, отражающих потребности в формировании компетенций для проектирования актуальных программ подготовки и повышения квалификации специалистов. Это может относиться как ко всем специалистам из различных отраслей, так и к специалистам ИТ-сферы, востребованность которых сохраняется на высоком уровне. Подтверждением того является предлагаемый высокий уровень оплаты, а также тот факт, что многие специалисты осуществляют трудовую деятельность в нескольких компаниях. Высокие темпы развития ИТ-сферы способствуют постоянному обучению специалистов в процессе выполняемых проектов. Соответственно, в связи с тем, что информационные технологии активно встраиваются во все направления бизнеса, это приводит к необходимости повышения технологических компетенций во всех бизнес-подразделениях, не только в ИТ.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ. REFERENCES

1. Государственной программе развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек»
2. Дорожной карте занятости на 2020-2021гг. URL: <https://czn.kz/ru/programma-dorozhnaja-karta-zanjatosti-na-2020-2021-gody/>
3. Индикаторы рынка труда. По данным сайта Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
4. Сабирова Р.К., Ерняязова Ж.Н., Талапбаева Г.Е., Масалимова А.К., Курмашева С.О. (2021) Молодежный рынок труда в рамках социального партнерства: современное состояние и направления развития. *Economics: the strategy and practice*. 2021;16(4):116-129. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-116-129>
5. Жолдаскызы Анализ причин и последствий безработицы в Казахстане URL: <https://cabar.asia/ru/analiz-prichin-i-posledstvij-bezrobotitsy-v-kazahstane>
6. Жусупова А., Еркен А. (2021) В тени платформенной экономики в Казахстане: как разрешить растущие трудовые конфликты? URL: <https://cabar.asia/ru/v-teni-platfornennoj-ekonomiki-v-kazahstane-kak-razreshit-rastushhie-trudovye-konflikty>
7. Концепция развития рынка труда Республики Казахстан до 2025 года
8. Рынок труда Казахстана. Развитие в условиях новой реальности. Сентябрь 2021г. URL: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/ru_kz/topics/consulting/ey-labor-market-of-kazakhstan-development-in-a-new-reality.pdf
9. Рынок труд Казахстана в 4 –квартале 2021г. URL: <https://iac.enbek.kz/sites/default/files/2022-03-11%20%D0%A0%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA%20%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B0%20%D0%B2%204%20%D0%BA%D0%B2.%202021%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0.pdf>
10. Цифровые технологии и общество: влияние на благополучие и качество жизни человека. // Научный дайджест, №7 (12), 2022. URL: https://www.hse.ru/data/2022/07/22/1614459848/Human_Capital_NCMU_Didgest_12_Digital_Technology_and_Society_2022.pdf

11. Национальный доклад «Рынок труда Казахстана: на пути к цифровой реальности», 2022. URL: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1451>
12. Новые инициативы министерства на 2022г. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/activities/17261?lang=ru&parentId=196><https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/activities/17261?lang=ru&parentId=196> (дата обращения 15.10.2022г.)

Evaluation of financial position: A comparative analysis of VEF and TRIGON property development companies

Christiane Carine Edoa Mballa Epse Faussi

Latvia

Baltic International Academy

Master of Business Administration

edoacarine@yahoo.com

Scientific supervisor:

Doc., Mg. oec. Inese Ratanova

ABSTRACT

Background. The financial valuation of a company consists of giving a figure (or a range of values) that applies to the company under consideration. The valuation process requires method and expertise. The financial aspects of the business are important (profitability, growth, performance, financial forecasts). Financial valuations encourage companies to achieve a higher level of performance by showing the current financial position of a company in relation to other companies and by creating a competitive environment. These assessments are also useful for reforming and improving weaknesses, which is done by recognizing the strengths of the activities performed.

Aims and approach. For this purpose, the technique of Ratio analysis was developed. In this study two companies in the real estate sector are comparatively analyzed to determine the relevance of Ratio analysis for the evaluation of their profitability, liquidity solvency and capacity of investment. The use of the variables and the calculations were made on the basis of the financial statements of each company.

Conclusions. Finally, on the basis of the results, conclusions were drawn on the financial position of each of the companies in relation to each other according to the criteria of profitability, liquidity solvency and capacity of investment.

Keywords: Ratio analysis, performance, performance evaluation.

ANOTĀCIJA

Uzņēmuma finansiālā novērtēšana ietver skaitļa (vai vērtību diapazona) noteikšanu, kas attiecas uz aplūkojamo uzņēmumu. Vērtēšanas process prasa metodi un zināšanas. Svarīgi ir uzņēmuma finanšu aspekti (rentabilitāte, izaugsme, darbības rezultāti, finanšu prognozes). Finanšu vērtēšana mudina uzņēmumus sasniegt augstāku darbības līmeni, parādot uzņēmuma pašreizējo finansiālo stāvokli salīdzinājumā ar citiem uzņēmumiem un radot konkurences vidi. Šie novērtējumi ir noderīgi arī vājo pušu reformēšanai un uzlabošanai, kas tiek veikta, apzinoties veiktās darbības stiprās puses. Šim nolūkam tika izstrādāta koeficientu analīzes metode. Šajā pētījumā salīdzinoši analizēti divi nekustamā īpašuma nozares uzņēmumi, lai noteiktu Ritinga analīzes nozīmi to rentabilitātes, likviditātes maksātspējas un investīciju spējas novērtēšanā. Mainīgo lielumu izmantošana un aprēķini tika veikti, pamatojoties uz katra uzņēmuma finanšu pārskatiem. Visbeidzot, pamatojoties uz rezultātiem, tika izdarīti secinājumi par katra uzņēmuma finansiālo stāvokli attiecībā viens pret otru pēc rentabilitātes, likviditātes maksātspējas un ieguldījumu spējas kritērijiem.

Atslēgvārdi: Koeficientu analīze, darbības rezultāti, darbības rezultātu novērtēšana.

1. Introduction

Every business entity must capture, record, analyze and present all financial transaction in financial statement within specific periods. This is known as the accounting process. The financial statements which generally include the balance sheet, income statement and cash flow statement are the final product of the accounting process. These statements are therefore analyzed by various stakeholders of the business entity depending on their various interests for the purpose of making sound decisions. This exercise is known as financial analysis and it is generally conducted to provide understanding of the financial position of business entities. According to Paramasivan and Subramanian (2009), this analysis can be either external if done by external stakeholders of the firm such as suppliers, investors, creditors Government etc. or it can be internal if done by management in order to inform managerial decision.

Research subject: A comparative analysis of the financial position of VEF and TRIGON property development.

Research object: VEF and TRIGON Property Development real estate companies in Latvia and Estonia respectively.

Statement of the problem: In a context marked by increasing growth, enormous potential and competitiveness, it is undeniable that performance is the key element for the growth of companies. The performance of the company is thus assessed through the analysis of the various resources essential to the functioning of the company, namely investments, the mode of financing, the management of capital, the exploitation of financial and human resources and the quality of the control of capital... This is why we speak of an assessment of the financial position of the company, which will make it possible to determine the performance of the company in order to acquire useful information for management and to provide guidelines for directing future operations.

A multitude of formulas and approaches for evaluating business performance has been developed. The four main instruments used to perform these analyses are horizontal, vertical, procedural and ratio analysis. The ratio analysis was chosen as an analytical framework to raise its relevance in the comparative evaluation of the performance of companies.

2. Objective of study

To carryout financial analysis, using ratio analysis technique on the financial statements of VEF and TRIGON property development real estate companies situated in Latvia and Estonia respectively, and to make recommendations accordingly.

3. Theoretical and conceptual review

3.1. Agency theory

This theory was developed by Michael C. Jensen and William H. Mecklings in 1976 with the cardinal objective of seeing how the conflicting objectives of the individual participants of the firm are brought into equilibrium so as to maximize present value.

Jensen and Meckling (1976) offered agency theory as a convincing rationale for how public firms survive and flourish despite the presumed individualistic tendency of managers. It explains and resolve issues in the relationship between business principal (shareholders) and their agents (company executives). The theory posits that corporations act as agents of its shareholders. Shareholders invest in corporate ownership and thereby entrust their resources to the management of the directors and officers of the corporation (Gordon 2021).

3.2. *Stewardship theory*

This theory was introduced by Lex Donaldson and James H. Davis in 1989 as an alternative or opposite of the Agency theory. This theory holds that there is no conflict of interest between managers and owners and that the goal of governance is, precisely to find the mechanism and structure that facilitate the most effective coordination between the two parties (Donaldson 1990). This means managers left on their own, will act as responsible stewards of the resources they control.

Both theories are foundations for corporate reporting because the separation of ownership from control give rise to accountability by either the agent or steward to the principal (shareholders). This is formally done through financial statements, which provides the principal and other corporate stakeholders detail information of financial transactions of the firm. In order to get a deeper understanding of the financial statements the shareholders and other stakeholders may perform or solicit the expertise of analyst to carry financial analysis on these statements.

3.3. *Concept of financial statement*

In general terms financial statements are official documents of the firm which explores the entire financial information of the firm. Technically it is the summary of the accounting process which provides useful information to both internal and external parties (Paramasivan & Subramanian). According to IAS 1 on the presentation of financial statements adopted in 2001 by the IASB, financial statements comprise the following: statement of financial position, statement of profit and loss and other comprehensive income, statement of changes in equity, statement of cash flows and notes to the account. This various statement comprises of five elements: Asset, Liability, equity, Expenses, revenue and other incomes. Users to financial statements include: managers, shareholders, investors, employees, competitors, lenders, government.

3.4. *Concept of financial analysis*

Financial analysis deals with the analysis of the financial condition of the company and the possibilities for directing changes in the desired direction. It is performed by comparing the value of the balance sheet and income statement (Alshowishin, 2021).

Understands the financial analysis of the company as a method of the company's financial management evaluation, during which the data obtained is graded, aggregated and compared to each other. Furthermore, the relationships between them are quantified, looking for the causal connection between the data and their development is determined. This increases the explanatory power of data processing and its informative value. Thus, it focuses on identifying problems, strengths, weaknesses and foremost the company's value processes. Information obtained through financial analysis enables us to reach some conclusions about general management and the financial situation of the company and represents a background for management decision making (Sedláček, 2009)

3.4.1. *Types of financial analysis*

According to Hasanaj & Kuqi (2019) Analysis of financial statement may be broadly classified into two important types on the basis of material used and methods of operations

A. *Based on Material Used*

Based on the material used, financial statement analysis may be classified into two major types such as External analysis and internal analysis.

a. *External Analysis*

Outsiders of the business concern do normally external analyses but they are indirectly involved in the business concern such as investors, creditors, government organizations and other credit agencies. External analysis is very much useful to understand the financial and operational position of the business concern. External analysis mainly depends on the published financial statement of the concern. This analysis provides only limited information about the business concern.

b. *Internal Analysis*

The company itself does disclose some of the valuable information to the business concern in this type of analysis. This analysis is used to understand the operational performances of each and every department and unit of the business concern. Internal analysis helps to take decisions regarding achieving the goals of the business concern.

B. *Based on Method of Operation*

Based on the methods of operation, financial statement analysis may be classified into two major types such as horizontal analysis and vertical analysis.

a. *Horizontal Analysis*

Under the horizontal analysis, financial statements are compared with several years and based on that, a firm may take decisions. Normally, the current year's figures are compared with the base year (base year is consider as 100) and how the financial information are changed from one year to another. This analysis is also called as dynamic analysis.

b. *Vertical Analysis*

Under the vertical analysis, financial statements measure the quantities Relationship of the various items in the financial statement on a particular period. It is also called as static analysis, because, this analysis helps to determine the relationship with various items appeared in the financial statement. For example, a sale is assumed as 100 and other items are converted into sales figures.

3.4.2. *Steps in financial analysis*

- The following steps can be implored to in financial analysis: Articulate the purpose and context of the analysis
- Collect input data
- Process data
- Analyze
- Interpret the processed data
- Develop and communicate conclusions and recommendations
- Follow up

3.4.3. *Techniques of financial analysis*

Financial statement analysis is interpreted mainly to determine the financial and operational performance of the business concern. A number of methods or techniques are used to analyze the financial statement of the business concern. The following are the common Methods or techniques, which are widely used by the business concern.

1. Comparative Statement Analysis
2. Trend Analysis

3. Common Size Analysis
4. Cash Flow Statement
5. Ratio Analysis

1. *Comparative Statement Analysis*

Comparative statement analysis is an analysis of financial statement at different period of time. This statement helps to understand the comparative position of financial and operational performance at different period of time. Comparative financial statements again classified into two major parts such as comparative balance sheet analysis and comparative profit and loss account analysis.

2. *Trend Analysis*

The financial statements may be analyzed by computing trends of series of information. It may be upward or downward directions which involve the percentage relationship of each and every item of the statement with the common value of 100%. Trend analysis helps to understand the trend relationship with various items, which appear in the financial statements. These percentages may also be taken as index number showing relative changes in the financial information resulting with the various period of time. In this analysis, only major items are considered for calculating the trend percentage

3. *Common Size Analysis*

Another important financial statement analysis technique is common size analysis in which figures reported are converted into percentage to some common base. In the balance sheet the total assets figures is assumed to be 100 and all figures are expressed as a percentage of this total. It is one of the simplest methods of financial statement analysis, which reflects the relationship of each and every item with the base value of 100%.

4. *Cash flow statement*

Cash flow statement is a statement which shows the sources of cash inflow and uses of cash out-flow of the business concern during a particular period of time. It is the statement, which involves only short-term financial position of the business concern. Cash flow statement provides a summary of operating, investment and financing cash flows and reconciles them with changes in its cash and cash equivalents such as marketable securities. Institute of Chartered Accountants of India issued the Accounting Standard (AS-3) related to the preparation of cash flow statement in 1998.

5. *Ratio analysis*

Ratio analysis is a commonly used tool of financial statement analysis. It is the method employed in this study. Ratio is a mathematical relationship between one number to another number. Ratio is used as an index for evaluating the financial performance of the business concern. An accounting ratio shows the mathematical relationship between two figures, which have meaningful relation with each other. Ratio can be classified into various types. Classification from the point of view of financial management is as follows:

- a. Liquidity Ratio
- b. Activity Ratio
- c. Solvency Ratio

d. Profitability Ratio

a. *Liquidity Ratio*

It is also called as short-term ratio. This ratio helps to understand the liquidity in a business which is the potential ability to meet current obligations. This ratio expresses the relationship between current assets and current assets of the business concern during a particular period.

b. *Activity Ratio*

It is also called as turnover ratio. This ratio measures the efficiency of the current assets and liabilities in the business concern during a particular period. This ratio is helpful to understand the performance of the business concern.

c. *Solvency Ratio*

It is also called as leverage ratio, which measures the long-term obligation of the business concern. This ratio helps to understand, how the long-term funds are used in the business concern.

d. *Profitability ratio*

it helps to measure the profitability position of the business concern.

4. Research Question

The present study aims to answer the following question: what is the relevance of ratio analysis in assessing the performance of a company?

5. Research Methodology

Library research, documents, books, articles, theses, and internet references were employed to review the literature on the subject matter.

- Analysis is done on the 2018 and 2019 financial statements of VEF, a real estate company in Riga Latvia, and TRIGON property development a real estate company in Tallinn Estonia.
- A comparative analysis was done using two approaches as both companies are listed on the secondary list of the Riga market and Tallinn market of the NASDAQ Baltic Stock exchange respectively analyzing each company by comparing the financial position for 2018 and 2019. This is known as horizontal analysis. And secondly comparing the financial analysis of each company to the other. This analysis was made using the technique of ratio analysis and presented using tables. From the result of the analysis and by induction reasoning conclusions were drawn and suggestions were made accordingly.
- And finally, to collect financial data organizational documents (financial statements) were used in the present study.

6. Research Variables

Variables under study are Input and output variables including financial ratios (ROA ratio, ROE ratio, Current ratio, Quick ratio, Asset turnover ratio, Equity ratio, EPS, Price earnings ratio, Gearing ratio)

7. Data analysis

7.1. *Software used in the study*

To analyzed and calculate information obtained from companies and estimate financial ratios, Excel software was used.

7.2. Weighing of ratios

Variables were divided into three groups: profitability, liquidity, efficiency, investors, solvency. Table1 shows the result of weighing.

Table 1: Calculation results

RATIO GROUP	RATIOS	VEF		TRIGON		INTERPRETA TION (REFERENCE)
		2018	2019	2018	2019	
PROFITABILITY	ROA	4%	2%	-1.59%	16%	(1)
	ROE	7%	4%	-1.60%	16.5%	(2)
LIQUIDITY	Current Ratio	1.45 :1	1.15:1	8.5: 1	3.1:1	(3)
	QuickRatio	-17.9:1	-12.8:1	-184.5:1	-37.6: 1	(4)
EFFICIENCY	Stock turnover	7 times	7times	80times	87 times	(5)
	Asset turnover	0.20:1	0.98:1	0.0009:1	0.17: 1	(6)
INVESTORS	EPS	0.120 euro	0.060 euro	-0,00637	0.07877	(7)
	Price earning	12.5	44.3	-82.4: 1	6.27:1	(8)
SOLVENCY (FINANCING)	Gearing	0.8:1	0.76:1	0.0049:1	0.023:1	(9)
	EQUITY TO ASSET	0.55:1	0.56:1	0.99: 1	0.97:1	(10)

Interpretation of results

(1) A ROA of 4% for VEF means that for each euro of asset invested, contributes to 4% of profit. A drop from 4% to 2% indicate poor performance. TRIGON on it path with a -1.59% implies bad investment in 2018 which rather reduced assets. However, she made a dramatic increase of 16% in 2019.

(2) similarly, ROE of 7% means that for each euro of shareholders fund invested by VEF generated returns of 7%. In 2018. On the other hand, TRIGON lost assets of -1.60%, this is reflected as losses on the income statement. She however made progress in 2019 up to 16.5%.

(3) Current ratio shows the extent to which a company can comfortable clear its current liabilities using its current assets. VEF in 2018 had current assets worth 1.45 times over its current liabilities. Though she witnessed a drop in 2019 but was still safe. From the result, TRIGON was safer to handle current liabilities with current assets in both years than VEF with a ratio of 8.5: 1 and 3.1:

(4) The Quick ratio has the same interpretation as current ratio, the difference is that, it goes further to test which company can faster transform its current assets to cash or has ready cash to clear its current liabilities. We note that both companies have negative quick ratio. This is because in the real estate business inventory constitute a greatest share of net asset. Stock turnover ratio tell us how many time in a year a company sale out its stocks. In other words, its frequency of sales. The higher the better. From the results TRIGON is better off.

- (5) Stock turnover ratio tell us how many time in a year a company sale out its stocks. In other words, its frequency of sales. The higher the better. From the results TRIGON is better off.
- (6) Asset turn over measures how efficient does assets generate revenue. The higher the ratio the more efficient a company is. From our results VEF is more efficient in both years.
- (7) EPS is very vital for potential investors. It is the worth of a share in relation to current profits. It tells how much a shareholder could earn if all profits for a period were to be shared. A higher EPS indicates good health of the firm. Based on our result VEF has a better EPS than TRIGON.
- (8) Price Earnings ratio shows the amount the market is willing to pay today for the stock based on it past and speculated performance. A high P/E ratio indicate a high stock relative to earnings. In our case VEF has a high P/E for both years of 12.5 and 44.3.
- (9) Gearing ratio is a financial risk ratio it measures the proportion of debt in relation to shareholder's equity. A high ratio in this case is risky. This ratio may also be attractive for potential investors in evaluating risk. In this case VEF has a higher ratio with high risk though may not be problematic at this level.
- (10) Equity to asset ratio measures the contribution of shareholders equity to total asset. A ratio below 70% may put the company at risk. In our case TRIGON shareholders are very secured with ratios close to 100%, which implies that close to a 100% of its assets are financed by shareholders.

CONCLUSION

From the research question about the relevance of ratio analysis in assessing the performance of a company, we can conclude that the performance of both TRIGON and VFS could being evaluate in terms of profitability, liquidity solvency and capacity of investment. This shows the relevance of ratio analysis.

- In terms of profitability VEF has a better performance than TRIGON.
- in relation to liquidity TRIGON may be doing well.
- Looking at market performance and future expected growth VEF stand out. It also stands a better chance of attracting investors.
- Though TRIGON may see to have more liquidity and security its investment proof to be not on target causing the company recent losses and reduction in assets and stock price.

REFERENCES

Webography: www.nasdaqbaltic.com Books:

Alshowishin Aown (2021), financial analysis. Uk, international journal of scientific and research publications, vol 11, issue 4. Retrieved on the 03.01.2022 from: [researchgate.net/publication/351422779_financial_analysis](https://www.researchgate.net/publication/351422779_financial_analysis).

Donaldson, L., (1990). The ethereal hand: organizational economics and management theory. Publisher; Academy of management review, 15 :369-381.

Drake Pamela Peterson (2010). Financial statement analysis. Retrieved: educ.jmu.edu/-drakeapp/principles/medule2/fin_rat.pdf

Edlacek. J. (2009). Financial analysis of company Brno: computer press, plc.

Gordon Jason (2021). What is the agency theory of business entities, cited on the 05.01.2022, retrieved from: thebusinessprofessor.com/en_us/business-governance/agency-thoery-and-shareholder-theory.

Hasanaj Petrit & Beke Kuqi (2019). Analysis of financial statement: the importance of financial indicators in enterprise.

IAS 1; presentation of financial statements. Retrieved from: ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-1-presentation-of-financial-statements/. 04.01.2022.

Institute of Chartered Accountants of India retrieved: static.careers360.mobi/media/uploads/froala-editor/files/financial-analysis-and-planing-ratio-analysis-pdf.

Jensen C and Meckling H (1976), theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure. Cited on 05.01.2022. Retrieved from: sfu.ca/wainwrig/Eco400/Jensen-meckling.pdf.

Pyke Christopher (2007), CAT scheme paper 6.

Теоретичний підхід до вибору стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу

Вікторія Хаустова

Україна

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України

v.khaust@gmail.com

Ірина Губарева

Україна

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України

gubarievairyna@gmail.com

АНОТАЦІЯ

Метою статті є розробка теоретичного підходу до обґрунтування стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу. Запропоновано послідовність вибору стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу, яка включає етапи: ідентифікацію основних змістовних детермінант забезпечення розвитку деревообробної промисловості країн світу; оцінювання сировинного потенціалу, прогресивності структури та конкурентоспроможності деревообробної промисловості країн світу; моделювання впливу ресурсного потенціалу на прогресивність структури та конкурентоспроможність деревообробної промисловості країн світу; визначення стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу. Здійснено моделювання впливу сировинного потенціалу на конкурентоспроможність та прогресивність структури деревообробної промисловості країн світу. Визначено, що стратегічними напрямками розвитку деревообробної промисловості країн світу є збільшення випуску продукції з високою доданою вартістю та впровадження заходів щодо раціонального використання лісових ресурсів.

Ключові слова: деревообробна промисловість, сировинний потенціал, прогресивність структури, конкурентоспроможність, інтегральний показник, моделювання

ABSTRACT

The purpose of the article is to develop a theoretical approach to substantiate the strategic directions for the development of the woodworking industry in the countries of the world. The sequence of choosing strategic directions for the development of the woodworking industry of the countries of the world is proposed, which includes the following stages: identification of the main meaningful determinants of ensuring the development of the woodworking industry of the countries of the world; assessment of the raw material potential, progressiveness of the structure and competitiveness of the woodworking industry of the countries of the world; modeling the impact of resource potential on the progressiveness of the structure and competitiveness of the woodworking industry in the countries of the world; determination of strategic directions for the development of the woodworking industry in the countries of the world. The influence of raw material potential on the competitiveness and progressiveness of the structure of the woodworking industry in the countries of the world is modeled. It is proved that the strategic directions for the development of the woodworking industry in the countries of the world are to increase the output of products with high added value and the introduction of measures for the rational use of forest resources.

Key words: woodworking industry, raw material potential, structure progressiveness, competitiveness, integral indicator, modeling

ВСТУП. INTRODUCTION

Про актуальність проблеми визначення стратегічних напрямів розвитку промисловості свідчить активність цитування публікацій за даним напрямом у наукометричних базах Scopus та Web of Science. Так, у наукометричній базі Scopus за ключовими словами «стратегія розвитку промисловості» («industry development strategy») зареєстровано 58851 публікацій, а у Web of Science – 14305 публікацій.

Проблематика вибору пріоритетів розвитку деревообробної промисловості привертає увагу теоретиків та практиків протягом тривалого часу. Так, за результатом аналізу наукових публікацій з питань розвитку деревообробної промисловості, що проіндексовані наукометричними базами Scopus та Web of Science, встановлено, що серед публікацій, проіндексованих у наукометричній базі Scopus, найдавнішою статтею, що присвячена розвитку деревообробної промисловості є робота С. Watson [1], яка опублікована у 1914 р. і присвячена лісозаготівельній та деревообробній галузі США. У свою чергу, однією з найсвіжіших публікацій з визначеної проблематики, проіндексованих у наукометричній базі Scopus, є стаття В. Legg та ін. (2021) [2], у якій науковці зосереджують увагу на необхідності впровадження Індустрії 4.0 у деревообробну промисловість США [7].

Натомість серед публікацій, проіндексованих наукометричною базою Web of Science, найдавнішим документом з проблем розвитку деревообробної промисловості є стаття М. Wallenbe (1970) [3], яка присвячена довгостроковим умовам розвитку деревообробної промисловості Швеції. Найновішою роботою є стаття R. Toivonen та ін. (2021) [4], у якій автори зазначили, що лісовий сектор може відігравати важливу роль у перетворенні на стійку біоекономіку, зумовлену зміною клімату, зростанням населення та прискореною урбанізацією та визначили перспективні експортні ринки для фінської деревообробної галузі [7].

Проведений вище огляд дозволив визначити, що проблема обґрунтування стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу є актуальною і, незважаючи на доволі широкий спектр наукових досліджень в даній сфері, потребує подальшого дослідження.

Метою статі є розробка теоретичного підходу до вибору стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Пропонуємо наукове дослідження проблеми вибору стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості здійснювати у чотири етапи: ідентифікація основних змістовних детермінант забезпечення розвитку деревообробної промисловості країн світу; оцінювання сировинного потенціалу, прогресивності структури та конкурентоспроможності деревообробної промисловості країн світу; моделювання впливу ресурсного потенціалу на прогресивність структури та конкурентоспроможність деревообробної промисловості країн світу; визначення стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу.

На першому етапі запропонованої процедури вибору стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу здійснюється ідентифікація основних змістовних детермінант розвитку деревообробної промисловості країн світу. З метою аналізу контекстуальних та часових закономірностей розвитку деревообробної промисловості було проведено бібліометричний аналіз наукових публікацій, що індексуються в базах даних Scopus та Web of Sciences, у яких на основі зв'язку ключових слів за допомогою інструментарію VOSviewer v. 1.6.10 виявлено основні наукові напрямки досліджень. В рамках даного дослідження було проаналізовано 68261 наукові публікації, проіндексовані наукометричною базою даних Scopus, та 8392 – Web of Science, за періоди 1970–2020 рр. Формалізація контекстуальних особливостей досліджуваного поняття «wood industry», дозволила визначити, що пріоритетними напрямками досліджень в даній сфері є: виготовлення інноваційних матеріалів з деревини, розвиток біоекономіки та біоенергетики, впровадження Індустрії 4.0, екологізація деревообробної промисловості; розвиток лісової галузі; підвищення якості продукції та оптимізація виробництва. За результатом проведеного аналізу зроблено висновок, що ключовими чинниками розвитку деревообробної промисловості країни є наявність сировинного потенціалу та ефективність його використання.

Другий етап включає розрахунок інтегральних показників ресурсного потенціалу, прогресивності структури та конкурентоспроможності деревообробної промисловості країн світу. Інтегральні показники були сформовані за допомогою використання методу таксономії,

що дало змогу визначити рівень та диспропорції розвитку деревообробної промисловості країн світу. Як показав проведений аналіз, серед 36 країн світу лідером за рівнем сировинного потенціалу, прогресивності структури та конкурентоспроможності деревообробної промисловості було визначено Бразилію, а до країн з найнижчим значенням інтегральних показників віднесено Мексику та Нідерланди.

Третій етап передбачає моделювання впливу сировинного потенціалу на конкурентоспроможність та прогресивність структури деревообробної промисловості країн світу.

На рис. 1. показано розподіл країн в координатах інтегральних показників ресурсного потенціалу та конкурентоспроможності деревообробної промисловості країн світу у 2020 р.

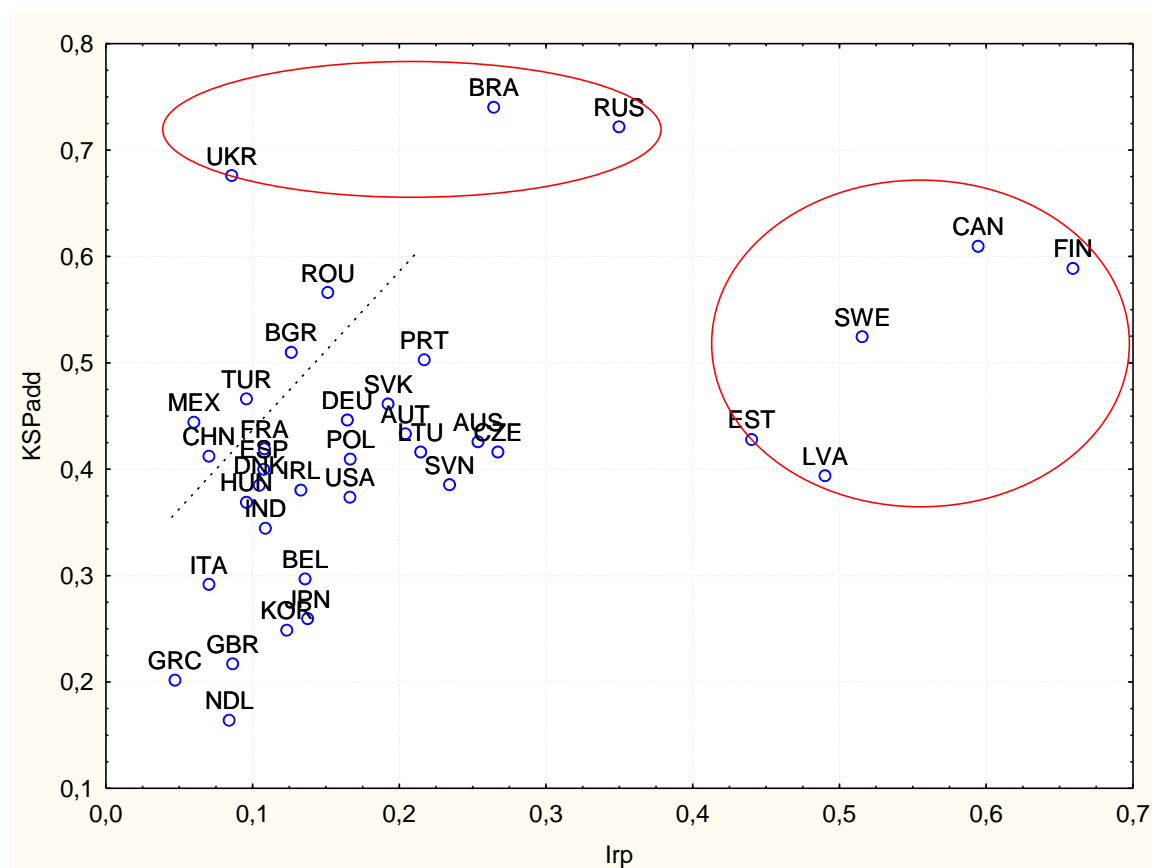

Рис. 1. Розподіл країн світу за ресурсним потенціалом і конкурентоспроможністю деревообробної промисловості [7]

Як видно на рис. 1, виділяються три групи країн: з високим ресурсним потенціалом і середньою конкурентоспроможністю (Естонія, Латвія, Фінляндія, Канада, Швеція); з середнім ресурсним потенціалом і високою конкурентоспроможністю (Бразилія, Росія і Україна) і всі інші (з ресурсним потенціалом нижче середнього і низькою або середньою конкурентоспроможністю). Саме для останньої групи країн можна поставити задачу визначення впливу ресурсного потенціалу на конкурентоспроможність деревообробної промисловості. Ця група цілком не однорідна, тому в ній було виділено дві підгрупи (показано пунктирною лінією). Перша група включає Китай, Мексику, Туреччину, Болгарію, Румунію та характеризується високою конкурентоспроможністю, порівняно з іншими країнами з таким же ресурсним потенціалом. Для отримання більшої точності моделі в неї не була введена фіктивна

змінна, яка відповідає за розподіл на підгрупи. Метод побудови інтегральних показників у даному дослідженні передбачає їх обмеженість діапазоном [0, 1]. Тому використовувати лінійні моделі недоцільно, необхідно використовувати моделі зі спадним зростанням, з насиченістю, в даному дослідженні найкращою є логарифмічна модель. Результати оцінки параметрів і показників якості моделі наведені в табл. 1. Розрахунки було здійснено в ППП Statistica 8.0.

Таблиця 1

Оцінка логарифмічної моделі залежності конкурентоспроможності від ресурсного потенціалу деревообробної промисловості країн світу [7]

Model is: KSPadd=a+b*log(Irp)+c*CL (Forrest_2020.sta)						
Dep. Var. : KSPadd Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050) Include condition: CL=4 OR CL=3						
Model is: $KSPadd=a+b*\log(Irp)+c*CL$						
Dependent variable: KSPadd Independent variables: 2						
Loss function: least squares						
Final value: ,08899472						
Proportion of variance accounted for: ,6489753 R = ,80559003						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 25	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	1,343081	0,146009	9,19861	0,000000	1,042369	1,643792
b	0,145476	0,026883	5,41143	0,000013	0,090109	0,200843
c	-0,173668	0,030998	-5,60252	0,000008	-0,237510	-0,109826

Як впливає з даних табл. 1, побудована модель пояснює 65 % варіації конкурентоспроможності від ресурсного потенціалу деревообробної промисловості країн світу. Усі параметри моделі статистично значущі при рівні довірчої ймовірності 0,95. В цілому модель має вид:

$$KS = 1,3431 + 0,1455*\ln(Irp)-0,1737*CL,$$

де CL – фіктивна змінна, яка дорівнює 3 для першої підгрупи і 4 для всіх інших країн.

Розподілення країн в координатах інтегральних показників ресурсного потенціалу та прогресивності структури показано на рис. 2.

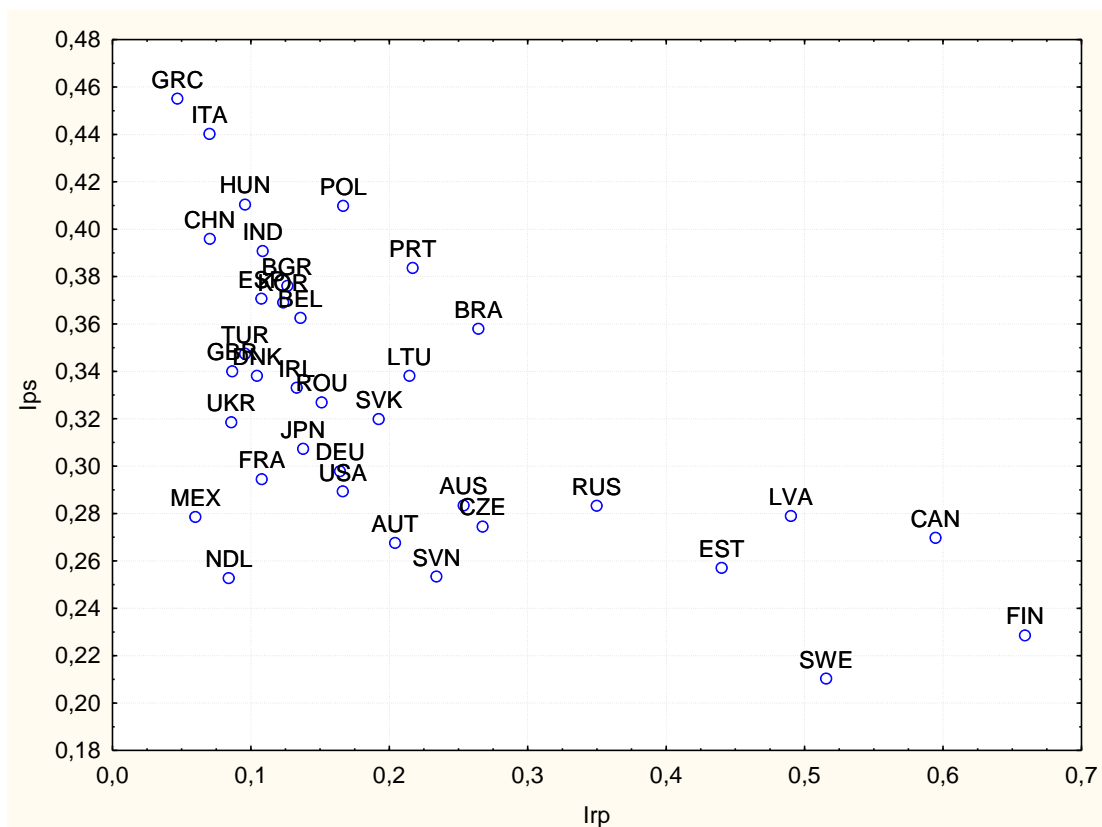

Рис. 2. Розподілення країн світу за ресурсним потенціалом та прогресивністю структури деревообробної промисловості країн світу у 2020 р. (побудовано авторами за даними [5-7])

Попередній аналіз рис. 2. дозволяє припустити зворотну нелінійну залежність інтегрального показника прогресивності структури від інтегрального показника ресурсного потенціалу деревообробної промисловості країн світу. Результати побудови моделі показані у табл. 2.

Таблиця 2

Оцінка параметрів та якості моделі впливу ресурсного потенціалу на прогресивність структури деревообробної промисловості країн світу у 2020 р.

Model is: $Ips=a+b*\log(Irp)$ (Forrest_2020.sta)						
Dep. Var. : Ips Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050) Exclude cases: 19:20						
Model is: $Ips=a+b*\log(Irp)$						
Dependent variable: Ips			Independent variables: 1			
Loss function: least squares						
Final value: ,04439005						
Proportion of variance accounted for: ,60147305 R =,77554694						
	Estimate	Standard error	t-value - df = 31	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	0,207302	0,019258	10,76458	0,000000	0,168026	0,246579
b	-0,069438	0,010152	-6,84006	0,000000	-0,090143	-0,048734

Як видно з табл.2, всі параметри моделі статистично значущі, а модель має вигляд:
 $Ips = 0,2073 - 0,0695*\ln(Irp)$.

Побудована модель пояснює зниження прогресивності структури деревообробної промисловості країн світу на 60% від наявності великого ресурсного потенціалу.

Формування стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу здійснюється на заключному, четвертому етапі запропонованого підходу. Як показало проведене дослідження, наявність великого ресурсного потенціалу не сприяє прагненню підприємств деревообробної промисловості країн світу до випуску продукції з високою доданою вартістю і в кінцевому підсумку, підвищенню конкурентоспроможності галузі на зовнішньому і внутрішньому ринках. На противагу, мала (нижче середньої) забезпеченість лісовими ресурсами викликає необхідність їх більш раціонального використання. Таким чином, стратегічними напрямками розвитку деревообробної промисловості країн світу є збільшення випуску продукції з високою доданою вартістю та впровадження заходів щодо раціонального використання лісових ресурсів.

ВИСНОВКИ. CONCLUSION

Таким чином, проведене дослідження дозволило нам сформулювати такі основні висновки та положення:

1. Запропоновано теоретичний підхід до вибору стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу. Послідовність вибору стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу включає етапи: ідентифікацію основних змістовних детермінант забезпечення розвитку деревообробної промисловості країн світу; оцінювання сировинного потенціалу, прогресивності структури та конкурентоспроможності деревообробної промисловості країн світу; моделювання впливу ресурсного потенціалу на прогресивність структури та конкурентоспроможність деревообробної промисловості країн світу; визначення стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу.

2. Здійснено моделювання впливу сировинного потенціалу на конкурентоспроможність та прогресивність структури деревообробної промисловості країн світу.

3. Визначено, що стратегічними напрямками розвитку деревообробної промисловості країн світу є збільшення випуску продукції з високою доданою вартістю та впровадження заходів щодо раціонального використання лісових ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА. REFERENCES

23. Watson C.F. (1914) *The Lumbering and Wood-Working Industries* *Journal of Geography* T. 12, Vol 8, Pp 235 – 241.
24. Legg B. Dorfner B. Leavengood S. Hansen E. Industry (2021) 4.0 implementation in US primary wood products industry *Drvna Industrija* T. 72, Vol. 2, Pp. 143 – 153.
25. Wallenbe M. (1970) Long-Run conditions for Swedish Wood Fiber Industry *Svensk Papperstidning-Nordisk Cellulose*. T. 73, Vol. 8. Pp. 259
26. [Toivonen, R](#); [Lilja, A](#); [Vihemaki, H](#); [Toppinen, A](#) (2021) Future export markets of industrial wood construction-A qualitative backcasting study. *Forest Policy and Economics*. T. 128, Pp. 102480.
27. Forestry Production and Trade. URL : <http://www.fao.org/faostat/en/#data/FO>
28. Hubarieva I., Hubariev O, Zinchenko V., Pronoza P. Ensuring the Competitiveness of the Ukrainian Woodworking Industry in the Post-Pandemic Period International Scientific and Practical Conference „Sustainable Development in the Post-Pandemic Period” (SDPPP-2021). SHS Web of Conferences. Vol. 126. 02001 (2021) <https://doi.org/10.1051/shsconf/202112602001>
29. Крячко Є.М. Перепеліцин Г.Б. Обґрунтування стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості країн світу. Проблеми економіки. №3. 2022. С. 4-11. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-3-4-11>

Grāmatvedis uzņēmuma pārejas apstākļos

Jurijs Baibakovs

Latvija Grāmatvedības un finanšu koledža

Grāmatvedība un finanses

jurij@baibakov.lv

ANOTĀCIJA

Darbā autors norāda uz grāmatveža izaicinājumiem, kas izriet no mūsdienu Latvijas sabiedrībai tipiskākās uzņēmuma pārejas. Autors darbā izpēta, kā tā ietekmē grāmatvedi un kādas jaunas prasības tā šim grāmatvedim izvirza, kā arī sniedz grāmatvedim ieteikumus amata pienākumu pildīšanai šajos jaunajos apstākļos. Darbā tiek veikta literatūras, nacionālo un pārnacionālo tiesu un iestāžu prakses analīze, kā arī tiek akcentēts regulējuma nepilnība saistībā ar saistītas informācijas nepieejamību.

Atslēgvārdi: aktuālā prakse, grāmatvedis, uzņēmuma pāreja

ABSTRACT

In the framework of this work author underlines challenges accountant is facing due to the present-day Latvian society's most common transfer of undertaking. The author examines how it is affecting accountant and what new qualities it asks, and provides advice on how such accountant should perform its job in such new conditions. The paper analyses literature, domestic and international court and authorities practice, and emphasizes flaws in regulatory acts regarding absence of relevant information.

Keywords: accountant, current practice, transfer of undertaking

IEVADS. INTRODUCTION

Tādu vēl nesen ļoti izplatītu nodokļu nemaksāšanas paņēmieni, kā fiktīvo darījumu iekļaušana PVN deklarācijās, aplokšņu algas utt., aktualitāte šobrīd mazinās (fiktīvie partneri tiek atrasti visai ātri, tiek celta minimālā alga un kopumā mazu algu izmaksātājiem ir pastiprināta uzmanība no uzraugošo iestāžu puses utt.), kā labus un svaigus piemērus šīs tēzes pamatošanai var pieminēt to, ka fiktīvo darījumu problemātikas mazināšanu norādīja arī Senatore Makarova savā tradicionālajā tiesu prakses nodokļu lietās apkopojuma seminārā 30.11.2022. [1], kā arī to, ka (atbilstoši 08.12.2022. ES publicētiem datiem [2]) Latvijas PVN plaisa ir tikai 95 milj. eur (kaimiņvalstī Lietuvā tā ir 10 reizēs lielāka – 952 milj. euro) un, salīdzinot ar iepriekšēju gadu, plaisas apmērs (attiecībā pret sagaidāmiem PVN ieņēmumiem) ir samazinājies aptuveni divās reizēs. Tajā pašā laikā ļoti aktuāli kļuvuši uzņēmuma pārejas (ko uzņēmēji bieži vien izmanto, lai atbrīvoties no uzkrātām nodokļu un citām saistībām) tieši atklāšanas gadījumi, proti, vairs nav reta parādība, kad ar VID lēmumu tiek konstatēts, ka ir notikusi uzņēmuma pāreja un nodokļu piedziņa tiek vērsta pret pilnīgu citu komersantu (uzņēmuma ieguvēju).

Atšķirībā no iepriekš minētajiem nodokļu nemaksāšanas gadījumiem, kur visai grūti iedomāties situāciju, ka grāmatvedis vispār neko nezina par sava darba devēja prettiesiskajām darbībām, uzņēmuma pāreja varētu notikt vispār bez jebkādas grāmatveža iesaistes un pat bez darba devēja negodprātības. Visbeidzot, grāmatvedība ir arī tā vieta, kur visbiežāk var atrast informāciju par uzņēmuma pārejas pazīmēm sadarbības partneru darbībās. Līdz ar to šobrīd esošās pārmaiņas uzņēmēju un to uzraugošo iestāžu darbībā tieši ietekmē arī grāmatveža ikdienas darbu.

Pētījuma galvenais uzdevums ir noskaidrot, kā grāmatveža ikdienas darbs ir ietekmēts ar slēpto uzņēmuma pāreju veiksmīgas atklāšanas aktuālo praksi, kā arī sniegt ieteikumus, kam grāmatvedim vajadzētu pievērst īpašu uzmanību šajā sakarā. Darbā tiek veikta literatūras, nacionālo un pārnacionālo tiesu un iestāžu prakses un tajā saskatāmu sakarību analīze un savāktās informācijas apkopšana un vispārināšana.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Vispirms jāpasvīto, ka šim tēmas ietvaros uzņēmums ir organizatoriski saimnieciska vienība, uzņēmumā ietilpst komersantam piederošas ķermeniskas un bezķermeniskas lietas, kā arī citi saimnieciski labumi (vērtības), kurus komersants izmanto komercdarbības veikšanai[3], savukārt, uzņēmuma pāreja veidojas tad, kad uzņēmums tiek nodots kādai citai personai, t.i. uzņēmuma pāreja kā mantas kopības vai tās daļas pāreja izpaužas, kā aktīvu un saistību nodošana[4]. Pirmšķietami, varētu likties, ka uzņēmuma pāreja ir raksturīga lielām kompānijām, kur to kopā izpēta un organizē revidentu un advokātu biroji, tomēr patiesībā tas tā nav, jo uzņēmuma pāreja ir raksturīga arī mazajiem uzņēmējiem, gadījumos, kad viņi slēdz vienu uzņēmumu, lai atvērtu otro ar mērķi nodarboties ar to pašu, bet nemaksājot uzkrātus parādus. Uz minēto norāda arī Valsts ieņēmumu dienests (VID), proti: “šā brīža statistika ir visai neiepriecinoša – no katriem desmit nodokļu parādniekiem vidēji 2–4 gadījumos ir konstatējama uzņēmuma pāreja. Turklāt uzņēmuma pāreju kā (tiesisku) instrumentu vēlas izmantot arī nodokļu maksātāji, kuru mērķis ir izvairīties no nodokļu administrācijas kontroles pasākumiem.[5]” Rezumējot, VID konstatē uzņēmuma pāreju 20-40% nodokļu nemaksātājiem, kas (ņemot vērā minētās iestādes kapacitātes dabiskās robežas) ir tikai daļa no reāla uzņēmuma pāreju skaita.

Gadījumos, kad uzņēmums ir iegādāts atklāti, noslēdzot līgumu un noformējot visas citas nepieciešamas formalitātes, tad izglītotam grāmatvedim ir jābūt zināmam, kā izpildīt amata pienākumus. Tomēr Latvijas praksē lielākoties uzņēmuma pāreja notiek slepenībā un ir ļoti iespējama situācija, ka par notikušo uzņēmuma pāreju grāmatvedis nav informēts, tomēr sekas varētu būt ļoti smagas, jo atbilstoši regulējumam[6] uzņēmuma pārejas gadījumā līdz ar tiesībām pāriet arī visi pienākumi. Svarīgākais šajā aspekta ir tas, ka atbilstoši izpratnei par uzņēmuma pāreju, tā tiek konstatēta nevis pēc formas, bet pēc fakta[7]. Līdz ar to atšķirībā, piemēram, no pievienotās vērtības nodokļa krāpšanām, kur apstāklim, ka nodokļa maksājis zināja (vai viņam vajadzēja zināt) par pievienotās sistēmas ļaunprātīgu izmantošanu, brīžiem ir izšķiroša nozīme[8,9], lai veikt nodokļu uzrēķinu, uzņēmuma pārejas gadījumā subjektīvai attieksmei nav praktiski nekādas nozīmes.

Vērtējot teorijas un tiesu prakses atziņas, secināms, ka uzņēmuma pārejas gadījumā izšķirošais ir uzņēmuma identitātes saglabāšana[10,11]. Šis nozīmē tajā skaitā arī to, ka ieguvējam ir pārgājis tāds uzņēmuma elementu kopums, kas ir pietiekams patstāvīgas, neatkarīgas saimnieciskās darbības veikšanai (savukārt tas, kāds elementu kopums ir pietiekams, ir atkarīgs no konkrētā saimnieciskās darbības veida)[12]. Vēl jo vairāk, nepastāv (un nevar pastāvēt) uzņēmuma pārejas kritēriju izsmeļošs saraksts, tomēr Latvijas un Eiropas Savienības tiesa ir uzskaitījuši galvenos: 1) uzņēmuma veida vai rakstura izvērtēšana; 2) ķermenisku (nekustamais īpašums, kustamas lietas) un bezķermenisku lietu, kā arī labumu (zinātība, izgudrojumi) pāreja; 3) vai lielākā daļa darbinieku ir pārņemti; 4) vai klienti ir pārņemti; 5) uzņēmējdarbības funkciju līdzība pirms un pēc pārejas[13]. Jau no šī uzskaitījuma vien ir redzams, ka tieši grāmatvedība ir viena no galvenajām vietām, kur uzkrāsies informācija par uzņēmuma pārejas esamības kritērijiem un tieši grāmatvedis ir viena no pirmām personām, kas var identificēt uzņēmuma pārejas kritēriju iestāšanos.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI, NOVĒRTĒJUMS. RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUATION OF RESEARCH RESULTS

Pētījuma rezultātā ir konstatētas trīs būtiskas atšķirības no citiem gadījumiem, kad personas cenšas samazināt budžetā maksājamo summu. Parasti gan vadītājs, gan grāmatvedība apzinās darbības prettiesiskumu un uz to apzināti iet, piemēram, iekļaujot fiktīvos darījumus PVN deklarācijās, maksājot algu aploksnēs, slēdzot tirgus apstākļiem neatbilstošus darījumus ar saistītām personām, vai arī par precī vai pakalpojumu saņemto skaidro naudu neuzradot ieņēmumus utt., tomēr uzņēmuma pārejas gadījumā vēl nav izveidojusies izpratne, ka šādā veidā atbrīvoties no saistībām ir prettiesiski. Otrā konceptuālā atšķirība ir tāda, ka uzņēmuma pāreja pati par sevi nav ne laba un ne slikta, un pat

nav aizliegta, vienkārši kopā ar visiem pārņemta uzņēmuma labumiem iet arī visas uzkrātas saistības. Visbeidzot, treškārt, kā jau minēts, uzņēmuma pāreja tiek konstatēta pēc fakta[7], kas nozīmē, ka tā aptver praktiski jebkādu “personības maiņu”[14] un var izveidoties pat gadījumā, ja tāds nodoms nemaz nav bijis.

No tiesu un VID prakses ir nepārprotami redzams, ka uzņēmuma pārejas kritēriju spektrs ir ļoti plašs un vairākus aspektus grāmatvedis objektīvi nevar konstatēt, piemēram, VID uzņēmumu pārejas pierādīšana aktīvi izmanto informāciju par uzņēmuma nodevēja un uzņēmuma ieguvēja sakritībām IP, ko izmantot pieslēgšanai Elektroniskajai deklarēšanas sistēmai (EDS)[15,16,17,18], vai personu[15,16] gadījumā, ko, protams, grāmatvedis nezina (atgādināšu, ka pētījums ir par situāciju, kad grāmatvedis nav informēts par uzņēmuma pāreju) un nevar zināt. Tāpat grāmatvedim nav pieejama viņa darba devēja un uzņēmēja nodevēja darījuma partneru, darbinieku utt. izvērsta salīdzinoša analīze, ko VID aktīvi izmanto, lai pierādīt uzņēmuma pārejas faktu, tāpat VID ir ļoti plašas tiesības pieprasīt informāciju no citiem nodokļu maksātājiem un pat citām valstīm[19]. Tajā pašā laikā grāmatvedis, esot uzmanīgs, var konstatēt vairākas uzņēmuma pārejas pazīmes. Turpmāk tiks aplūkotas spilgtākās no tām.

Pirmkārt, tāda acīmredzama darbība, ka aktīvu pārņemšana (ar darījumu vai citādā veidā) no saistītās personas, kura iepriekš nodarbojas ar līdzīgu saimniecisko darbības veidu, bet šobrīd vairs nedarbojas (vēl jo vairāk, publiski ir pieejama informācija par neizpildītām saistītās personas nodokļuvai citām saistībām).

Otrkārt, darbinieku skaita palielināšana ļoti īsos termiņos bez šādiem notikumiem raksturīgiem priekšnoteikumiem. Normāli pēkšņa darbinieku skaita ātra palielināšana varētu notikt tad, kad tam ir kāds objektīvs pamatojums darba devēja saimnieciskajā darbībā (piemēram, jauns liels projekts), par ko grāmatvedībai parasti ir zināms iepriekš; turklāt jāatzīmē, ka darbinieki (it īpaši lielā skaitā) dabiski nevar parādīties bez darbinieku meklēšanas pasākumiem. Rezumējot, ja darbinieku skaits īsos termiņos strauji aug turklāt bez aktīvas darbinieku meklēšanas kampaņas, līgumiem ar rekrutīngā uzņēmumiem utt. (par ko grāmatvedim noteikti būs zināms, jo gan reklāma, gan darbiekārtošanas pakalpojumi ir maksas pakalpojumi, tātad ar to saistītie izdevumi ir viegli redzami uzņēmuma grāmatvedībā), tad šis noteikti ir signāls par iespējamo uzņēmuma pārejas gadījumu. Vēl jo vairāk, ja darbinieki tiek pieņemti praktiski bez darba intervijas.

Treškārt, citu personu uzsākto lielu līgumu jeb projektu turpināšana. Dabā visai reti sastopama parādība, kad viena uzņēmuma īstenoto projektu turpina (jeb pārņem) pilnīgi nesaistīts cits uzņēmums un tā pāreja notika bez ilgstošas plānošanas, komplicētiem līgumi un nopietnām administratīvajām problēmām (kas noteikti skars arī grāmatvedību). Ja tas tā notiek un, vēl jo vairāk, tiek pieņemti darbā ar projektu saistītie darbinieki un pārņemti saistītie aktīvi, tad tas arī liecina par uzņēmuma pārejas gadījumu.

Ceturtkārt, analogiski darbinieku pieplūduma gadījumam – netipiski ātrs apgrozījuma pieaugums, it īpaši ar jauniem klientiem. Tāpat kā darbinieku gadījumā, normāli pirms lieliem pasūtījumiem (it īpaši no jauniem klientiem) parasti notiek ilgstošas sarunas, vairāki mazie pasūtījumi, ražošanas inspekcijas, gada vai ceturkšņa pārskatu nosūtīšana pasūtītājam (kas nenotiek bez grāmatvedības iesaistes) un tml. pasākumi, kuru neesamība ir signāls iespējamās uzņēmuma pārejas esamībai. Liels jauno klientu pieplūdums varētu būt arī kāda projekta (preces vai pakalpojuma) izstrādes pabeigšanas rezultātā, bet tad noteikti ar to saistītie izdevumi jau ilgstoši būs atspoguļoti grāmatvedībā.

Piektkārt, preču, pamatlīdzekļu un inventāra atlikumu vienlaicīga iegāde. Iepriekš jau bija minēta tāda pazīme kā aktīvu pārņemšanu no saistītās personas, bet atsevišķi jānorāda uz gadījumiem, kad arī no nesaistītās personas tiek masveidā iegādāta dažāda manta (turklāt gan preču atlikumi, gan inventārs un pamatlīdzekļi), jo tas arī var veidot uzņēmuma pāreju. Vēl vairāk bīstami ir tādi gadījumi, kad darba devējs nenorēķinās par šādiem pirkumiem (ar nožēlu ir jāsecina, ka šāda notikumu gaita Latvijas praksē bieži sastopama uzņēmuma “pamešanas” gadījumos).

Sestkārt, ja no ikdienas komunikācijas uzņēmuma iekšienē ir vērojams, ka patiesais lēmuma pieņēmējs nav tā persona, kas ir ierakstīta komercreģistrā kā īpašnieks vai valdes loceklis. Šis noteikti ne vienmēr liecina par uzņēmuma pāreju (jo tam varētu būt virkne citu iemeslu). Tomēr šis ir pamats

pārbaudīt publiskajos reģistros pieejamo informāciju par šo patiesu vadītāju, un ja gadījumā viņam ir bijis darba devējam līdzīgs uzņēmums, kas šobrīd nestrādā, tad tas ir pamats vērtēt uzņēmuma pārejas esamību, vēl jo vairāk, gadījumos, ja darba devējam izaugsme sākusies neilgi pēc šī iepriekšēja uzņēmuma darbības pārtraukšanas.

Ja tiks identificēti apstākļi, kas veido pamatu konstatēt uzņēmuma pāreju, tad tie tieši ietekmē arī grāmatveža amata pienākumu pildīšanu (šajā rakstā, tā ierobežota apmērā dēļ, netiek vērtētas ar to saistītas ētiskas dilemmas un (ne)ziņošanas tiesīgsargajošajām iestādēm krimināltiesiskie aspekti), spilgtāki šādas ietekmes piemēri, autora ieskatā, ir sekojoši:

Pirmkārt, uzņēmuma pāreja bieži ietver arī aktīvu nodošanu. Ar pievienotās vērtības nodokli (PVN) tiek aplikta tikai tieši preču piegāde[20], savukārt, ja tiek nodoti visi aktīvi vai to daļa, dalībvalstis var uzskatīt, ka nav notikusi preču piegāde, un šādā gadījumā saņēmējs tiek uzskatīts par atsavinātāja tiesību pārņēmēju[21], tātad neveidojas ar PVN aplikamais darījums, kā tas arī ir iestrādāts PVN likumā[22]. Secīgi, ja saņemot rēķinu, grāmatvedis konstatē, ka tajā ir norādīts PVN, tad šādu rēķinu iegrāmatot un iekļaut PVN deklarācija nedrīkst.

Otrkārt, tā kā darbinieki ir būtiska vērtība un daļa no nododamas ekonomiskās vienības[23], viņi bauda ievērojamu aizsardzību uzņēmuma pārejas gadījumā, ko lakoniski var definēt sekojoši: uzņēmuma ieguvējam ir saistoši iepriekšējo darba līgumu noteikumi attiecībā uz uzņēmuma nodevēja darbiniekiem uzņēmuma pārejas rezultātā[24]. Acīmredzami, ka slepenībā veiktas uzņēmuma pārejas gadījumā grāmatvedim nebūs zināmas darbinieku algas iepriekšējā uzņēmumā un būs jāvadās no darba līgumiem, kas noslēgti ar esošo darba devēju. Tajā pašā laikā grāmatvedim ir nepieciešama vēsturiskā informācija par darbiniekiem, lai aprēķinātu, piemēram, vidējo izpeļņu[25] vai gada pārskatā obligāti norādāmas aplēstās saistību summas pret darbiniekiem par pārskata gadā uzkrātajām neizmantojamām atvaļinājumu dienām[26]. Nepareizi aprēķinātas summas varētu būtiski ietekmēt grāmatvedības datu pareizību.

Treškārt, kā jau vairākkārtēji minēts, uzņēmuma pārejas gadījumā līdz ar visiem aktīviem pāriet arī visas saistības. Atbilstoši grāmatvedības kārtošanā obligātajam piesardzības principam finanšu pārskatā posteņus atzīst un novērtē, ņemot vērā visas saistības, kā arī paredzamās riska summas un zaudējumus, kas radušies pārskata gadā vai iepriekšējos gados[27]. Tātad, ja ir pietiekams pamats konstatēt uzņēmuma pāreju, tad ir pietiekams pamats atzīt pārņemtas saistības un attiecīgi iekļaut tos finanšu pārskatos, kas ir grāmatveža tiešie amata pienākumi.

SECINĀJUMI, PRIEKŠLIKUMI. CONCLUSION

Nav šaubu, ka uzņēmuma pārejas ietekme ir ļoti plaša un tā neaprobežojās ar sava darba devēja (kā uzņēmuma ieguvēja) identificēšanu, piemēram, konstatējot uzņēmuma pāreju klientu starpā, grāmatvedis var palīdzēt atgūt debitora parādu, kas jau sen ir norakstīts kā bezcerīgs, tomēr tas nav šī raksta mērķis. Autora iecere ir vērst uzmanību tam, ka, pirmkārt, uzņēmuma pāreja ir aktuāla un bieži sastopama parādība, kas varētu būtiski ietekmēt grāmatveža ikdienas darbu, un, otrkārt, tieši grāmatvedis brīžiem ir tā galvenā persona, kas var konstatēt uzņēmuma pārejas pazīmju iestāšanos.

Grāmatvedim, laikus konstatējos uzņēmuma pārejas pazīmes, ir iespēja brīdināt vadību, lai tā varētu atturēties no kāda darījuma vai darbību īstenošanas. Vai arī, ja uzņēmuma pāreja jau ir notikusi, tad attiecīgi ievērot to faktu amata pienākumu pildīšanā, sākot ar darbiniekiem izmaksājamo summu aprēķināšanu un beidzot ar gada pārskata sastādīšanu. Līdz ar to nav vietu šaubām, ka, pirmkārt, grāmatvedim ir jābūt ziņošanai par uzņēmuma pārejas jēdzienu un tas pazīmēm un, otrkārt, viņam pastāvīgi jāmonitorē šo pazīmju esamība grāmatvedībā.

Visbeidzot, pētot šo tēmu, izkristalizējies spilgta VID loma uzņēmuma pārejas atmaskošanas jautājumos. Ņemot vērā to, ka ar uzņēmuma pāreju negodprātīgs komersants var izvairīties ne tikai no nodokļu, bet arī no citiem parādiem, autora priekšlikums ir papildināt VID publicējamo datu bāzi ar jauno sadaļu, kur būtu atspoguļoti konstatēti uzņēmuma pārejas gadījumi, lai arī citas personas varētu dabūt savu prasījumu apmierināšanu, nevis maksātu uzņēmuma ienākuma nodokli par

zaudētiem parādiem.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Taukačs J. Piezīmes par š.g. Senāta tiesu prakses apkopojumu – PVN lietas. Pieejams (aplūkots 08.12.2022): <https://taukacs.blog/2022/12/06/piezimes-par-s-g-senata-tiesu-prakses-apkopojumu-pvn-lietas/>
2. Eiropas Komijas. VAT Gap Report 2022. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2022-12/vat-gap-factsheet-final.pdf>
3. Komerclikums, 18. pants. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://likumi.lv/ta/id/5490#p18>
4. Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 21.05.2019. spriedums Nr. A420289415,SKA-631/2019. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5843>
5. Gedrovica B. un Kuzma E. Uzņēmuma pārejas konstatācija nodokļu maksātāju lietās. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://juristavards.lv/doc/279628-uznemuma-parejas-konstatacija-nodoklu-maksataju-lietas/>
6. Komerclikums, 20. pants. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://likumi.lv/ta/id/5490#p20>
7. Strupiņš A. Komerclikuma komentāri. A daļa. Komercedarbības vispārīgie noteikumi (1.–73. pants). Rīga: A.Strupiņa juridiskais birojs, 2003.
8. Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 12.03.2021. spriedums Nr.A420177016,SKA-49/2021 Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/7054>;
9. Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 11.06.2021. spriedums SKA-532/2021.Pieejams (aplūkots 08.12.2022): <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/7680>
10. Eiropas Savienības tiesas 09.09.2015. spriedums Nr. C-160/14. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=167205&pageIndex=0&doclang=LV&m ode=1st&dir=&occ=first&part=1&cid=91731>
11. 12.03.2001. Padomes Direktīva 2001/23/EK “Par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz darbiniektiesību aizsardzību uzņēmumu, uzņēmējsabiedrību vai uzņēmumu vai uzņēmējsabiedrību daļu īpašnieka maiņas gadījumā” 1. pants. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0023>
12. Eiropas Savienības 2011.gada 10.novembra spriedums C-444/10. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=113587&pageIndex=0&doclang=LV&m ode=1st&dir=&occ=first&part=1&cid=92609>
13. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 09.11.2017. spriedums Nr. C33355814, SKC340/2017. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5310>
14. Eiropas Savienības tiesas 02.12.1999 spriedums lietā C-234/98. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=44876&pageIndex=0&doclang=EN&m ode=1st&dir=&occ=first&part=1&cid=93249>
15. 26.10.2021. Valsts ieņēmumu dienesta brīdinājums Nr.30.4-17.23/17.23/101176. Nav publicēts
16. 30.09.2021. Valsts ieņēmumu dienesta paziņojums Nr. VID.4.1/8.16.5/149229. Nav publicēts
17. 21.09.2022. Valsts ieņēmumu dienesta lēmums Nr. 30.4/22.11/4618. Nav publicēts
18. 21.09.2022. Valsts ieņēmumu dienesta lēmums Nr. 30.4/22.11/4620. Nav publicēts
19. Likums "Par Valsts ieņēmumu dienestu". Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://likumi.lv/ta/id/59902>
20. Pievienotās vērtības nodokļa likums, 5. pants. Pieejams (aplūkots 09.12.2022):<https://likumi.lv/ta/id/253451#p5>
21. Eiropas Savienības tiesas 30.05.2013. spriedums Nr. C-651/11. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=137829&pageIndex=0&doclang=LV&m ode=1st&dir=&occ=first&part=1&cid=93980>
22. Pievienotās vērtības nodokļa likums, 7. pants. Pieejams (aplūkots 09.12.2022):<https://likumi.lv/ta/id/253451#p7>
23. Irēna Liepiņa “Darbinieku aizsardzība uzņēmuma pārejas gadījumā”, TNA 2021.
24. Repšs A. Uzņēmuma pāreja citai personai un darbinieku tiesību aizsardzība. Jurista vārds, 09.03.2004., Nr.9
25. Darba likums, 75. pants. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://likumi.lv/ta/id/26019#p75>
26. Ministru kabineta 2015. gada 22. decembra noteikumi Nr. 775 "Gada pārskatu un konsolidēto gada pārskatulikuma piemērošanas noteikumi", 164. punkts. Pieejams (aplūkots 09.12.2022): <https://likumi.lv/ta/id/278844#p164>
27. Gada pārskatu un konsolidēto gada pārskatu likums, 14. pants. Pieejams (aplūkots 09.12.2022):<https://likumi.lv/ta/id/277779#p14>

Effects of mobile money transfer on Micro Finance Institution

Kenne Foussa Giresse Magloire

Latvia

Baltic International Academy

Master in Business Administration and Management

Giressekenne9@gmail.com

Scientific Supervisor: Lecturer, Inese Ratanova

ANOTĀCIJA

Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot mobilo naudas pārskaitījumu ietekmi uz finanšu uzņēmumu darbību. Mobilais naudas pārvedums tika izstrādāts, lai palīdzētu iestādēm pilnveidot savu darbību. Mobilo naudas pārvedumu pakalpojumus var izmantot, lai paaugstinātu efektivitāti un veicinātu biznesa izaugsmi, izmantojot lētas, efektīvas un uzticamas naudas pakalpojumu atbalsta sistēmas, kas samazina vajadzību pēc skaidras naudas darījumiem un ar to saistītos riskus. Mobilās naudas jēdzienu ne vienmēr atzinīgi novērtēja viņa lietotāji un konkurenti.

Atslēgvārdi: Mobilā naudas pārskaitīšana, efektivitāte, izaugsme

ABSTRACT

This study seeks to determine the effect of mobile money transfer on the functioning of micro finance institution. Mobile money transfer was designed to help institutions streamline their operations. Mobile Money Transfer services can be used to raise efficiency and boost business growth through cheap, efficient and reliable money service support systems that reduce the need for cash transactions and the risks associated. The concept of mobile money wasn't always welcomed by his users and competitors.

Keywords: Mobile money transfer, efficiency, growth

INTRODUCTION

Mobile money is making a significant impact in bridging the digital divide between the developed, and the developing countries. Mobile money is the act of conducting monetary transactions (sending and receiving) with the aid of mobile phones (IFC, 2011). The introduction of mobile money transfer services in some parts of Africa has brought about accelerated development due to its nature of facilitating financial transactions in a quick, safe, and fast way. Mobile phones are slowly making a significant impact on financial service providers especially on the world of banking generally.

In Africa, for instance, the expansion of mobile phone networks has enabled financial services to reach the unbanked and unsaved population through mobile money. Mobile money is making a significant impact in bridging the digital divide between the developed and the developing countries making millions of poor people to use handsets to transfer money, pay for goods and access sophisticated financial services (Donavan, 2012).

The aim of the study is to examine the effect of transfer charges, accessibility, queueing and paper work on the performance and growth of financial services. The quantitative research approach was used because it enables us show what we did from the collection of relevant data to the final analysis of data. This study made use of questionnaires. The selection of this

instrument has been guided by the nature of the data to be collected, the time available, and the objectives of the study. The researcher is mainly concerned with the views, opinions, attitudes, and perceptions.

RESEARCH RESULTS AND EVALUATION

To examine the effects of Mobile Money Transfers on micro finance institution, the study was carried out on the case of Express Union which is a financial company located in Cameroon with main activity money transfer. Questionnaires were structured to source information from the staffs of the MFI. The responses were analysed descriptively using tables.

Table 1 : Transfer Charges

	SA	%	A	%	D	%	SD	%	Total
Charges are cheaper with mobile money transfers as opposed to express union money transfers	10	33	14	47	5	17	1	3	30
Mobile money enables transactions to be done at any time of the day	11	37	16	53	2	7	1	3	30
I pay moderate service charges on withdrawal or transfer	9	30	15	50	3	10	3	10	30
I believe it is cheaper to use mobile money services to express union services	12	40	17	57	1	3	0	0	30
Total	42	-	62	-	11	-	5	-	120
Average	11	-	16	-	3	-	1	-	30
Percentage	35	-	52	-	9	-	4	-	100

Source: Researcher's Computation (June 2020)

Charges are cheaper with mobile money to normal banking. Taking the data from the table above, it could be seen of a combined 80% of the 30 sampled respondents agreed that mobile money charges are cheaper as compared to normal banking charges while the other 20% disagree to this.

Following the data presented in the table above, it could further be explained that of the 30 respondents sampled, a majority of 90% were for the idea that Mobile Money enables transactions to be done at any time of the day as compared to the remaining 10% of the respondents who had a different view on this.

Looking at the charge differences between mobile money and bank transactions, a total population of 30 respondents was sampled. It is seen that of these 30 sample respondents, a majority of 80% agreed that they pay moderate service charges on withdrawal or transfer on mobile money as compared to bank transactions while the other 20% disagreed to this idea. From the data above, it is seen that of the 30 respondents sampled, a combined total of 97% made it clear that they believe it is cheaper to use mobile money as compared to normal banking while the other 3% thought it the other way round.

Table 2 : Accessibility

	SA	%	A	%	D	%	SD	%	Total
I withdraw frequently from the mobile money services than from my MFI	9	30	13	43	5	17	3	10	30
I transfer cash easily to people through mobile money than using the Express Union Transfer services	11	37	13	43	4	13	2	7	30
Mobile money provides a cashless method for facilitating businesses	7	23	15	50	3	10	5	17	30
Mobile money reduces financial pains and difficulties in making payments	12	40	14	47	2	7	2	7	30
Total	39	-	55	-	14	-	12	-	120
Average	10	-	14	-	4	-	3	-	30
Percentage	33	-	46	-	12	-	10	-	100

Source: Researcher's Computation (June 2020)

Looking at accessibility between mobile money and normal bank transaction, it could be seen that 73% accepted that, they withdraw frequently from the mobile money services than from my MFI since mobile money is more accessible as compared to the other 27% who sees this idea not to be true.

Analysing from the table above, it could further be explained that, of the 30 respondents sampled, a combined 80% were for the idea that, they transfer cash easily to people through mobile money than using the Express Union Transfer services while the other 20% of the sampled respondents disagreed to this.

From the 30 respondents sampled on the degree accessibility between mobile money and normal bank transaction, it could be put forth that a combined total of 73% were for the idea that Mobile money provides a cashless method for facilitating businesses as compared to the other 27% who disagrees to this

Mobile money reduces financial pains and difficulties in making payments. On this, a total of 87% of the 30 sampled respondents accepted this idea as compared to the other 13% who sees this as not to be true.

Table 3 : Queuing

	SA	%	A	%	D	%	SD	%	Total
Queues at express union buildings to conduct transactions have experienced a steady decline	8	27	11	37	5	17	6	20	30
Competitiveness in the banks due to mobile technology	9	30	13	43	3	10	5	17	30
Mobile banking Transaction costs is lower than transport costs to and from the bank	17	57	11	37	1	3	1	3	30
Mobile banking technology eliminates distance as a barrier to banking	13	43	15	50	2	7	0	0	30
Total	47		50		11		12		120
Average	12		13		3		3		30
Percentage	39		42		9		10		100

Source: Researcher's Computation (June 2020)

Analysing from the table above, it could further be explained that of the 30 sampled respondents, 64% agreed that Queues in the banking hall have reduced because of the coming of mobile money services as compared to the other 37% who disagree to this.

Taking into consideration the data presented in the table above, it could be further explained that of the 30 respondents sampled, a total 73% agreed that there is Competitiveness in the banks due to mobile technology while the other 27% disagree to this.

Concerning the idea on whether Mobile banking Transaction costs is lower than transport costs to and from the bank, a combined 30 respondents were sampled. A majority of 94% agreed to this as compared to the other 6% who says their cost of transportation is less than the charges placed when doing mobile money.

From the table above, it is seen that 30 respondents were sampled on the level of queue. Of the 30 sampled respondents, 93% made it known that Mobile banking technology eliminates distance as a barrier to banking while the remaining 7% disagree to this.

Table 4 : Paper Work

	SA	%	A	%	D	%	SD	%	Total
As compared to mobile money, more time is used on paper work	12	40	13	43	2	7	3	10	30
A lot of paper makes express union services boring and time consuming	10	33	13	43	4	13	3	10	30
Withdrawal procedures entails a lot of time and paperwork	11	37	13	43	4	13	2	6.7	30
Excessive paper work hinders the prompt provision of services	7	23	10	33	6	20	7	23	30
Total	30	-	39	-	26	-	25	-	120
Average	8	-	10	-	7	-	6	-	30
Percentage	25	-	32.5	-	22	-	21	-	100

Source: Researcher's Computation (June 2020)

Looking at the different paper works involved between mobile money and the normal banking transactions, it could be seen that a combined total of 83% agreed that as compared to mobile money, more time is used on paper work while the other 17% sees bank transaction to have more paper work than mobile money.

From the table above it is seen that of the 30 respondents sampled, 76% accepted that a lot of paper makes express union services boring and time consuming while the other 24% disagreed to this.

Taking into consideration the degree of paper work done between mobile money and bank transactions, it could be seen that 80% of the 30 sampled respondents agreed that Time and funds wasted for filing all details of a transaction costs express union millions in relation to mobile money while the other 20% disagree to this.

Analysing from the data displayed in the table above, it could be seen that of the 30 respondents sampled, a combined total of 56 respondents accepted that, Excessive paper work hinders the prompt provision of services as compared to the remaining 43% who see this as not to be a problem to the provision of services.

CONCLUSION

The findings showed that there is a very strong positive relationship between Mobile Money Transfer and functioning of Express Union. This significant relationship is evident from transfer charges of mobile money transfer which are relatively low, easy to get access, less queue and paper work thus leading to the fall of express union since their daily transfer considerably drop.

REFERENCES

1. Aker, J. and Mbiti, I. (2010). "Mobile phones and economic development in Africa", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 24 No. 3, pp. 207-232.
2. Boer, R. and De-Boer T. (2009), *Mobile Payments 2010: Market Analysis and Overview*, version 1.01. Innopay.
3. Jack, W., and Suri, T. (2012). *Mobile money: the economics of M-PESA*. National Bureau of Economic Research
4. Lbinson S (2004) „Customer satisfaction, productivity and profitability: differences between goods and services“. *Marketing science*, vol.16 no.2, pp.129-45.

Cost Accounting Practice on Activity Based Costing (ABC) Method

Indrė Knyvienė

Lithuania

Kaunas University of Applied Sciences

Accounting

indre.knyviene@go.kauko.lt

Giedrė Gudeliuniėnė

Lithuania

Kaunas University of Applied Sciences

Business management

giedre.gudeliuniene@go.kauko.lt

ABSTRACT

The purpose of this article to create an activity based costing method for the calculation of costs of production company and to present practical application for the company. One of the most important economic indicators is the cost price. The modern costing method, otherwise known as the ABC (Activity Based Costing) method, helps to consider not only the internal needs of the company, but also the business environment.

During the application of the activity based method, the calculation process had been divided first to identification of costing elements like the object of cost calculation, the second, present the activity based method of main fields of activity and expenditure, the calculation of cost of production company. The cost activity based method was applied in practice to the company. The largest part of in the cost structure takes indirect, labour, direct materials consumption costs.

Keywords: costing, activity based costing method, development of cost calculation case.

ANOTĀCIJA

Šī raksta mērķis ir izveidot uz darbību balstītu izmaksu aprēķināšanas metodi ražošanas uzņēmuma izmaksu aprēķināšanai un piedāvāt praktisku pielietojumu uzņēmumam. Viens no svarīgākajiem ekonomiskajiem rādītājiem ir pašizmaksa. Mūsdienīgā izmaksu aprēķināšanas metode, citādi pazīstama kā ABC (Activity Based Costing) metode, palīdz ņemt vērā ne tikai uzņēmuma iekšējās vajadzības, bet arī biznesa vidi.

Pielietojot uz darbību balstīto metodi, aprēķinu process tika sadalīts, pirmkārt, identificējot izmaksu aprēķināšanas elementus, piemēram, izmaksu aprēķina objektu, otrkārt, prezentējot galveno darbības jomu un izdevumu uz darbību balstīto metodi, ražošanas izmaksu aprēķināšanu. uzņēmums. Uzņēmumā praksē tika pielietota izmaksu aktivitātēs balstītā metode. Izmaksu struktūrā lielāko daļu aizņem netiešās, darbaspēka, tiešās materiālu patēriņa izmaksas.

Atslēgvārdi: izmaksu aprēķināšana, uz darbību balstīta izmaksu aprēķināšanas metode, izmaksu aprēķināšanas gadījuma izstrāde.

.INTRODUCTION. IEVADS

One of the most important economic indicators is the cost price. This indicator shows or helps the company calculate its costs incurred in the production of products that go to the markets, and also helps to review the activities of the company's production units, thanks to which certain decisions are made that improve the company's operations and help earn more profit.

The modern costing method, otherwise known as the ABC (Activity Based Costing) method, helps to consider not only the internal needs of the company, but also the business environment. The activity-based method focuses on the activity as the main cost object, and the application of the method is based not only on the purpose of costing, but also on planning and control. As assessed by authors [23,24]. the emergence of the cost calculation method based on areas of activity was determined by the desire to obtain accurate information about the resources used, incurred expenses not in total expression, but

according to certain criteria - cost centers, so that the company's management could see a clear the picture of costs and to consider the possibilities of their reduction.

The ABC method is described as combining the activities performed, the resources used and directed to the costing object. The application of the cost calculation method based on areas of activity is based on the fact that under the conditions of computerized and automated production, direct labor costs decrease and overhead costs increase rapidly [12]. For this reason, when calculating the cost price of manufactured products or services using the method of cost calculation based on areas of activity, the greatest attention is paid to the distribution of indirect costs, which, after the computerization of production capacities, make up the largest part of the cost price.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ

These days, companies produce a wide range of products, and the automation of production with the help of modern technologies leads to the fact that production costs decrease, and overhead costs make up an increasingly large part of the cost price of manufactured products (services provided). The mentioned reasons led to the emergence of the modern cost calculation method based on activity areas. The name of this method determines the basis for accurate evaluation of the performed activities. The activity-based costing method is based on the relationship between the activities performed and the costs incurred. The main premise of this method is that the costs are not necessary for the production of products or the provision of services, but for the activities that need to be performed in order to create products or provide services. Each activity requires certain costs, and the production and sale of output creates the need for various activities. The essence of the method of cost calculation based on areas of activity is, first, to calculate the overhead costs of the company's areas of activity, and then - the costs of production (services provided). [1,5,6,7,11,12].

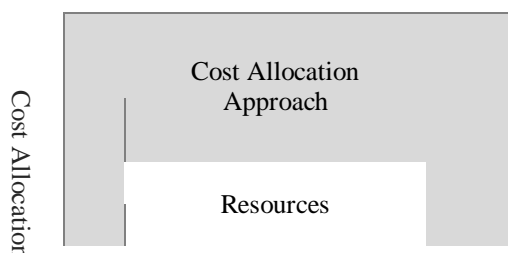
Activity Based Costing All of the companies in certain areas of activity are calculated indirect costs, after which they are assigned outputs cost proportional to the activity consumed [12].

A traditional cost accounting system answers the questions of where the costs were incurred, what the costs are, when they were incurred, and who is responsible for incurring them, but it does not answer the question of why the costs were incurred. The logical ABC model (see Figure 1.1), which is presented and used by many management accounting specialists in their work, helps to answer this question.

From Figure 1. it can be seen that the cost calculation method based on activity areas can be analyzed from two points of view - cost distribution (vertical) and process (horizontal).

Authors explain [20] costing objects and helps to answer the following questions:

- which activities require a larger share of costs;
- what are the possibilities to reduce operating costs;
- what are the opportunities to increase profits by focusing on the production of more profitable products or the provision of services.

A process approaches

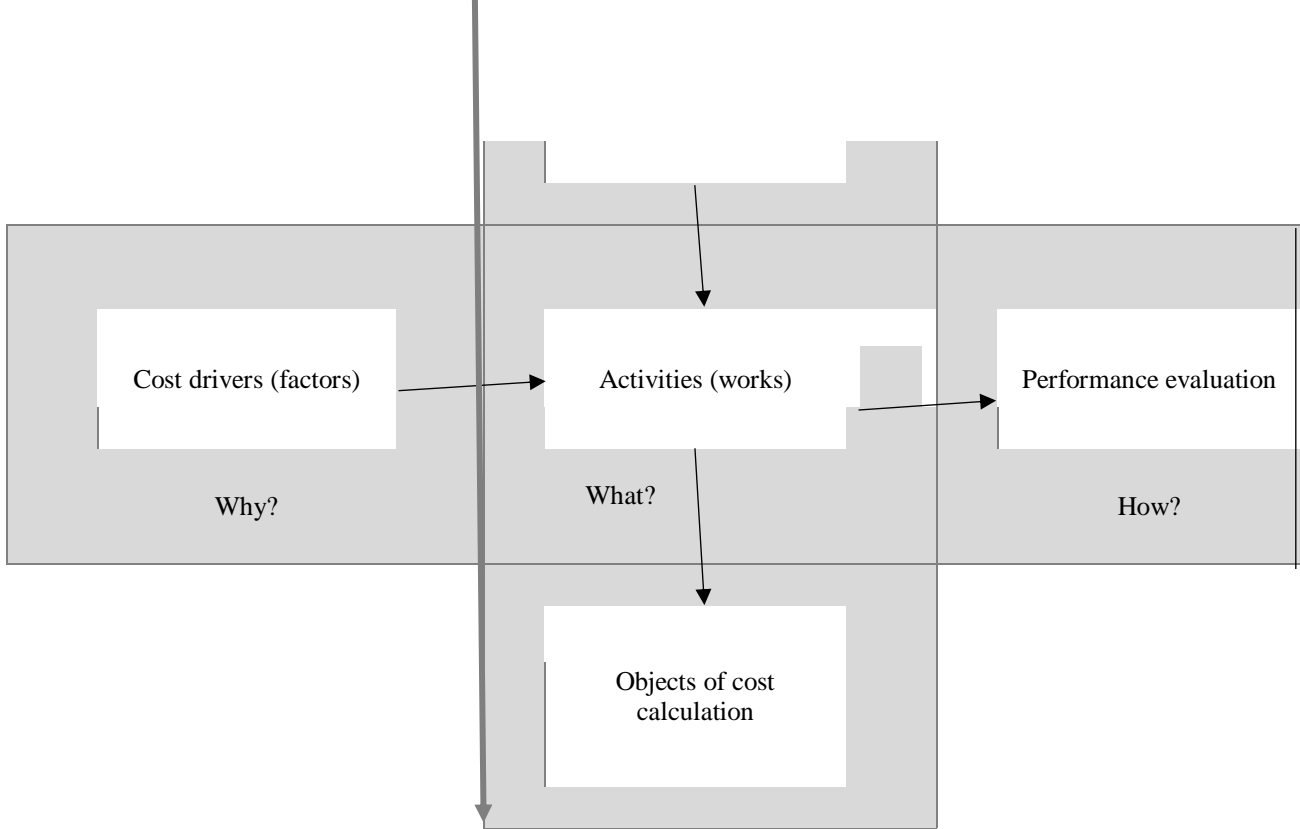

Figure 1. ABC method logic model [24].

The process approach provides information about work and the relationship between that work and other activities [8]. The authors emphasize that it is here that the question arises as to why the activity is performed and how much effort is required to perform the work. This part also identifies what is being done and finally how the activities or works are done, i.e. i.e. to what extent the activity meets the needs of internal and external customers. A process approach helps answer the questions:

- what factors determine the performance of activities;
- what factors have a negative impact on work performance;
- whether activities are performed productively, quickly and with high quality.

The ABC logical model can be used to determine the stages of the implementation of this costing method in the company. In the scientific literature, the application of the cost calculation method based on activity areas is divided into four main stages (see Figure 2).

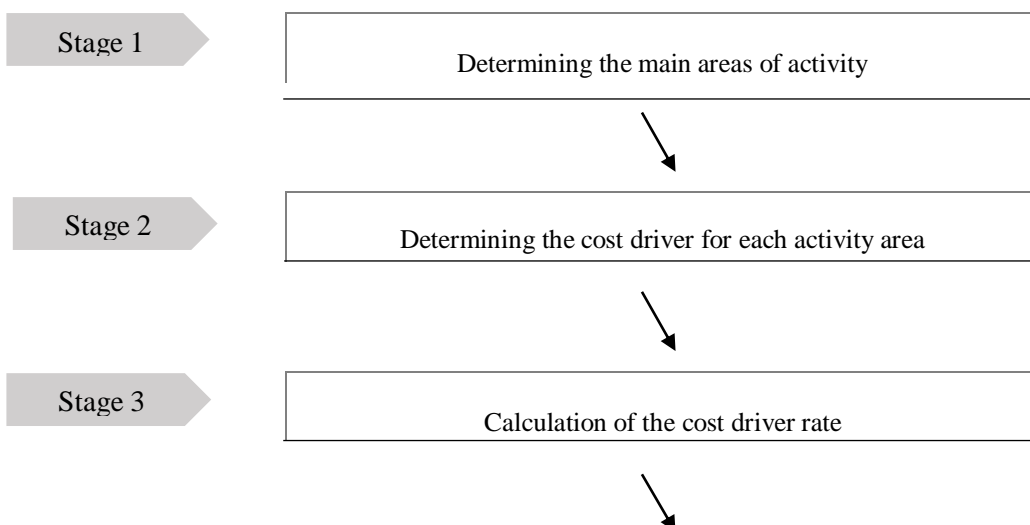

Figure 2. The main stages of implementing the ABC method [24].

During Stage 1, the areas of activity that consume the most resources and generate the most indirect costs are distributed. [12].

Stage 2, the cost drivers of each field of activity are determined on the basis of the most characteristic feature that characterizes the field of activity, in order to link the formation of costs as closely as possible to the reason for this formation. [12].

During stage 3, it is determined how much per unit of cost driver is the cost of that activity. [24].

During stage 4, the costs of all activities incurred during the production or provision of services are summed up and it is determined how much of the costs of a specific activity fall on the relevant products [23].

In order to implement the cost calculation method based on activity areas, it is very important to correctly classify the company's activity areas that cause costs. Company activities the identification of areas can be considered the most important part of this costing method, because it determines the allocation of overhead costs to the cost of production. The authors according [2,3,4,8,10], applying the method of cost calculation based on areas of activity, the company's the separation of duties is associated with the accumulation of costs, and the number of separated activities determines the complexity of cost accounting. It is important for every company to establish such areas of activity which most closely related to the company's products or services.

Research results and their evaluation. Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

Summarizations and conclusions of the implementing ABS method, production costing consists of certain elements and procedures, therefore, when developing a costing process model for an manufacturing company, it is important to examine the stages and procedures of the costing process. To make it easier to understand the efficiency of financial resources management, the case of Lithuanian company will be analyzed. Selected a light industry manufacturing company operating in Lithuania exports part of its production to foreign countries.

The company has three departments: production (sewing, packaging) and service department (warehouse). Information on overhead costs in departments: Sewing 400 000 Eur, packaging 200 000 Eur, warehouse 640 000 Eur. The company allocates warehouse overhead costs to production units and calculates the production unit overhead rate based on direct labor hours. The company is currently running two orders A and B. We also have information on direct labor and equipment working time for these orders.

Table 1. Information about orders

	Sewing department		Packaging department	
	Direct labor hours (DLH)	Equipment working time (EWT)	Direct labor hours	Equipment working time
A order	20 000	27 000	25 000	20 000
B order	20 000	18 000	15 000	15 000
Total	40 000	45 000	40 000	35 000

Information about orders is also known:

	Sewing department		Packaging department	
	A order	B order	A order	B order

Direct materials consumption costs (Eur)	300 000	100 000	340 000	140 000
Direct labor hourly rate	15	15	12	12
Production volume pc.s A order 8 000 pcs. B order 6 000 pcs.12				

The company plans to implement an activity based (ABC) cost allocation methodology. Five activities were distinguished in the departments and five cost centers were formed.

Table 2. Cost drivers and their costs

Activity	Activity cost drivers	Cost, Eur
Sewing I	Direct labor hours	80 000
Sewing II	Equipment working time	135 000
Packaging I	Direct labor hours	230 000
Packaging II	Equipment working time	105 000
Commissioning of devices	Launch hours	690 000
		1 240 000

The start-up rate for a new batch of products of order A is 2 hours, for products of order B - 1 hour. During the response period, the machines were run 1 000 times per order. It will be calculated the total cost of orders A and B and the cost per unit based on departmental overhead rates.

Calculation of the rate of cost drivers:

Sewing I activity 80 000 Eur/40 000 Direct labor hours = 2 Eur/DLH

Sewing II activity 135 000 Eur/45 000 Equipment working time = 3 Eur/EWH

Packaging I activity 230 000 Eur/ 40 000 Direct labor hours = 5,75 Eur/DLH

Packaging II activity 105 000 Eur/35 000 Equipment working time = 3 Eur/EWH

Commissioning of devices activity 690 000 Eu/ 3 000 Launch hours = 230 Eur/Hr

The cost price of order A is calculated.

Table 3. Cost price of order A

	Sewing department	Packaging department
Direct materials consumption costs (Eur)	300 000	340 000
Direct labor hours	20 000*15=300 000	25 000 *12=300 000
Sewing I		2*20 000=40 000
Sewing II		3*27 000=81 000
Packaging I		5,75*25 000=143 750
Packaging II		3*20 000=60 000
Commissioning of devices		230 000*2 000=460 000
		2 024 720

The cost price of order B is calculated

Table 4. Cost price of order B

	Sewing department	Packaging department
--	-------------------	----------------------

Direct materials consumption costs (Eur)	100 000	140 000
Direct labor hours	20 000*15=300 000	15 000*12=180 000
Sewing I		2*20 000=40 000
Sewing II		3*18 000=54 000
Packaging I		5,75*15 000=86 250
Packaging II		3*15 000=45 000
Commissioning of devices		230*1 000=230 000
		1 175 250

In order to assess the validity of the developed example, it is appropriate to check it in a practical situation by calculating the following orders provided specifically to the company, cost price for order A pcs. cost 253,09 Eur/pcs., for order B 195,88 Eur/pcs.

CONCLUSION. KOPSAVILKUMS

After conducting a theoretical analysis, it was found that the main principle of the self-price calculation method based on activity areas is based on activity-oriented evaluation as the main object of expenditure, and the implementation of the method includes four main stages: determination of the company's main areas of activity; determination of the cost driver for each activity; calculation of the cost driver rate; cost determination. When dividing indirect costs using the ABC-based cost calculation method, areas of activity are determined, causing costs, and the distribution base used, so more accurate information is obtained about the cost price of the manufactured products (provided services). The ABC-based costing method not only helps to determine the resulting costs, but also to assess the causes of their occurrence, to identify the activities that cause the most costs, to determine the possibilities of reducing costs, and in this way to focus on production of the most profitable production.

In implementing the cost calculation method based on activity areas for the company, it was classified the company's activity areas - direct labor hours, equipment working time and launch hours that cause costs.

REFERENCES. LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

1. Cardos, I.R.; Pete, S., (2011). Activity – based Costing (ABC) and Activity – based Management (ABM) Implementation – is this the solution for organizations to gain profitability? Romanian Journal of Economics, 32(41): 151–168.
2. Cooper, R., Kaplan, R. S., Lawrence, S., Morrissey, E., Oehm, R. M., (1992). Implementing ActivityBased Costing Management: Moving from Analysis to Action. Montvale: IMA
3. Cooper, R.; Kaplan, R. S., (1998). Cost and effect: using integrated cost systems to drive profitability and performance. Boston: Harvard Business School Press.
4. Drury, C. (2008). Management and cost accounting. 7th edition. London: Chapman & Hall.
5. Gimžauskienė, E.; Klovienė, L., (2008). Implementing Activity Based Management: the Role of Organizational Value, Socialiniai tyrimai, 4(14): 26–35.
6. Hongren, C. T.; Foster, G., (1991). Cost Accounting: A Managerial Emphasis. 7th edition. New Delhi, Prentice – Hall.
7. Lakis, V.; Mackevičius, J.; Gaižauskas L., (2010). Valdymo apskaitos teorija ir praktika. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
8. Medeckytė K., Tamulevičienė D., (2021). Research on the Awareness and Application of Strategic Management Accounting Instruments in Lithuanian Companies. Buhalterinės apskaitos teorija ir praktika ISSN 2538-8762 eISSN 1822-8682, No.23.
9. Miller, J.A., (1996). Implementing Activity-Based Management in Daily Operations. New York: John Wiley & Sons.
10. Tamulevičienė, D.; Subačienė, R., (2013). Valdymo apskaita. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
11. Zimmerman, J. L., (2014). Accounting for Decision Making and Control. 8th ed. New York: McGrawHill/Irwin
12. Žižytė V., Tamulevičienė D., (2018). Application of activity based costing: based on example of accounting and audit company. Buhalterinės apskaitos teorija ir praktika 2018, tomiai 17–18 / accounting theory and practice 2018, Vol. 17–18. (Online) ISSN 2538-8762.

13. Medeckytė K., Tamulevičienė D., (2021). Research on the Awareness and Application of Strategic Management Accounting Instruments in Lithuanian Companies. *Buhalterinės apskaitos teorija ir praktika* ISSN 2538-8762 eISSN 1822-8682, No.23.

Effectiveness of financial resources management: case study of Lithuanian company

Indrė Knyvienė

Lithuania

Kaunas University of Applied Sciences

Accounting

indre.knyviene@go.kauko.lt

Giedrė Gudeliūnienė

Lithuania

Kaunas University of Applied Sciences

Business management

giedre.gudeliuniene@go.kauko.lt

ABSTRACT

Company managers must constantly monitor whether financial resources are used effectively, follow the company's financial situation condition and its dynamics, to analyze and evaluate the causes of performance deterioration in order to become more flexible and achieve greater goals and avoid bankruptcy. The earlier signs of inefficient resource management are identified, the sooner it can be avoided solvency problems, inappropriate use of own capital and borrowed funds in managing resources, making profit and to avoid bankruptcy. For that purpose, after reviewing the solutions used in financial resource management practice, there were An analysis of the efficiency of financial resources management was carried out on the example of Lithuanian company and recommendations were formulated for effective management of the company's financial resources.

Keywords: Financial resources, management of financial resources, financial analysis.

ANOTĀCIJA

Uzņēmuma vadītājiem pastāvīgi jāseko līdzi, vai finanšu resursi tiek izmantoti lietderīgi, jāseko līdzi uzņēmuma finansiālajam stāvoklim un tā dinamikai, jāanalizē un jāizvērtē darbības pasliktināšanās cēloņi, lai kļūtu elastīgāki un sasniegtu lielākus mērķus un izvairītos no bankrota. Jo agrāk tiek konstatētas neefektīvas resursu pārvaldības pazīmes, jo ātrāk var izvairīties no maksātspējas problēmām, pašu kapitāla un aizņemto līdzekļu neatbilstošas izmantošanas resursu pārvaldīšanā, peļņas gūšanā un izvairīties no bankrota. Šim nolūkam, pārskatot finanšu resursu vadības praksē izmantotos risinājumus, tika veikta finanšu resursu pārvaldības efektivitātes analīze pēc Lietuvas uzņēmuma piemēra un formulētas rekomendācijas efektīvai uzņēmuma finanšu resursu pārvaldībai.

Atslēgvārdi: Finanšu resursi, finanšu resursu vadība, finanšu analīze.

INTRODUCTION. IEVADS

Companies need certain resources in their operations, their possession and correct use help the company not only to continue operating, to expand, but also to increase competitiveness in the market. There are human, material and immaterial elements in the company and financial resources [15], the importance of which is discussed in this article. Financial resources are one of the most important in the company, because thanks to them, it is possible to purchase other resources, and all the resources of the company the purpose is to manage the company's assets in such a way that it brings as much profit as possible and allows the company to continue its activities. In order to these resources would be used in the right direction, [3] states that an important aspect is financial management, which allows to achieve the intended goal in the operation of the company. This author is also supported by [8], stating that financial management is a necessary condition for sustainable and successful company operations. [14] distinguish financial the advantage of resource management that it helps the company to become more

flexible and achieve bigger goals. Authors of this article solve a problem how to effectively use the company's financial resources to avoid solvency problems, inappropriate use of own and borrowed funds in managing the company's resources and making a profit.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ

Financial resource management methods

Definition and structure of financial resources. Every company needs certain material in order to operate assets and finances, the possession and correct use of these assets helps the company not only to continue operating, but also to increase competitiveness in the market. If the company's resources are not used properly, they will not bring profit to the company and so the company can suffer losses and go bankrupt. According to authors [15] resources are the totality of what is needed for goods and for the production and sale of services. The authors divide the company's resources into four groups: financial; material; human beings; intangible. Also, the authors emphasize that financial resources are the most important, simply because having financial resources, other resources important to the company can be acquired, and the purpose of the company's finances is to manage the resources in such a way that the owners' wealth is maximized bigger. According to authors [4], resources can also be:

- Land - this resource can also be minerals, water, forests. These are all natural resources that can be used and are used in production;
- Work is a person's physical or mental abilities;
- Capital – physical (things, equipment, buildings) and financial (shares, bonds, securities).

As can be seen, both authors distinguish similar corporate resources. However, according to importance - financial resources ensures the successful operation of the company. Certain monetary funds, shares, material wealth. The lack of these resources or their incorrect use can threaten the termination of the company's activities. Because, according to authors [15] appropriate management of financial resources is the basis for successful company operations.

Money is a basic and necessary financial resource without which businesses do not exist would not be able to carry out its proposed activities. In pursuit of the main goal - profitability and its maximization, an entrepreneur uses available financial resources (personal, borrowed) to achieve the main goal, i.e. i.e. money that later allocated to achieve goals [17]. Financial resources ensure continuous production and realization the process. The authors [9] state that the company's financial resources consist of own, borrowed and attracted resources. According to authors [17], it is important to mention that financial resources are the material of financial relations consolidation at the level of business entities, they include all monetary funds and that part of monetary funds that the company uses outside in the form of securities. And the company's size, production volume, technical, labor and material supply. Financial resources are intended for long-term assets, intangible assets, stocks for goods or to produce services, pay wages, pay taxes, leasing, insurance premiums, etc. How was mentioned, [3] describes financial resources as finance, as money performing certain functions. Yes this author also singled out the main areas from which the company receives money: owners; buyers; credit institutions and others lenders; support organizations; investment activities. The author emphasizes that the first finances in the company are concentrated from owners, and further the main income is generated by buyers. Revenue from buyers is important not only for the fact that that the company receives income, but also because it can mostly be used in the company's activities, starting with goods purchase and ending with the payment of wages to employees and the payment of taxes to the state budget. However, how emphasized by authors [15] even in long-standing and well-performing companies, costs may exceed revenues and therefore financial resource reserves are required. Where the financial resources come from is presented by [15]:

- Sources of monetary funds - money earned and borrowed by the organization, for which work is paid, material resources, acquisition of certain assets, taxes, debts, etc.;

- Securities – shares, bonds and other ownership documents that are used for financial purposes
- to perform operations;
- Treasury bills - "a short-term government bond redeemable after 1, 3 or 6 months";
- Money market funds (money) that are lent for a period of less than one year;
- Grants and subsidies and other non-refundable sources of funds.

Author [16] states that nowadays there are quite a lot of sources of operational financing. Usually, companies do their own business financed by internal or external sources. The company's internal funding sources include: founders' funds, which are available at the beginning of the most important activities of the company, reinvested profits, depreciation costs. External company financing sources include share capital increase, shares, bonds, venture capital, funds.

Financial resource management methods. Management of financial resources is an important aspect of the company's activities in order to achieve financial goals. Planned and efficient management of financial resources guarantees successful economic and economic development. Authors [18] argue that the management of financial resources helps to identify companies possibilities and direction of financial development. Authors [4] defines financial management as cash management, working capital management and capital management in order to maintain and strengthen the company's solvency. And authors [8] argue that financial management is a necessary condition for sustainable and successful company operations. It means suitable financial management determines a large part of the company's success. Also, these authors highlight the importance of financial analysis in finance in management, because when it is properly processed and presented, decisions are made easier for the managers of the company. Also decisions are made after taking into account the analyzed situation of the company, thus allocating finances to the most appropriate ones company area after analysis.

Some authors express financial resources together and financial management as the pursuit of a certain goal, rather than finances distribution. The authors [1] distinguish the maximum as the main goal of financial resource management increasing the value of the company through efficiency and profit generation. Authors [13] states that financial management is related to the acquisition, distribution and management of a company's financial resources in order to achieve the intended the purpose of the company's activity. Author [3] also writes about financial management as the pursuit of a goal, describing management as a function during which the ruler exerts a purposeful influence on the ruled in order to direct his actions in the desired direction and achieve the desired result. And the financial management of the company is a certain sequence of actions aimed in advance intended purpose. As a result, it can be observed that the management of financial resources can be described as certain measures with the help of achieving the intended goal of the company.

In order to properly use the company's financial resources, it is necessary to analyze their structure and investment in separate ones part of the company's assets, such as: fixed and current assets; calculate the capital structure, debt, asset liquidity and use efficiency indicators. From the definition of financial resource management and financial analysis, it is possible to observe the relationship between financial resource management and financial analysis, since financial analysis allows company managers to make certain decisions decisions.

Research results and assessment. Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

The company's financial activity can be analyzed by analyzing several types of financial statements, which are carried out in order to implement more diverse goals and solve more tasks [6, 8, 10]:

- Absolute indicators - preliminary analysis, the essence of which is to understand the content of financial statements and evaluate it;
- Horizontal – an analysis that compares financial statement data consisting of two or more periods;
- Vertical – analysis that compares a certain financial indicator with the general base indicator of that report;
- Analysis of relative indicators - calculation of relative quantities.

Summarizations and conclusions of the analysis of the effectiveness of financial resources management can be made based on all the performed analysis results. To make it easier to understand the efficiency of financial resources management, the case of Lithuanian company will be analyzed. Selected a light industry manufacturing company operating in Lithuania exports part of its production to foreign countries. When forming recommendations for the effective management of financial resources, five of the selected companies were carried out analysis of annual financial statements: vertical and horizontal analyzes of balance sheets and profit (loss) statements, calculate relative indicators: profitability and solvency.

When assessing the structure and dynamics of the company's assets and equity capital and liabilities, a vertical analysis was carried out and horizontal balance analysis.

From the analysis of the balance sheet (Figure 1), it can be observed that the assets of the company increased the most during the analyzed period in 2017 16.3% and in 2018 14.8%. in 2017 Short-term assets increased by 40%, which accounted for a large increase stocks (37.5% in the structure), and trade receivables doubled compared to 2016, which is important for the company, because additional funds have to be sought to finance the operating cycle. in 2018 the company increases fixed assets (intangible and tangible), however, long-term receivables appear and trade debts increase again. In the further analyzed period until 2020 the growth of the company's assets stabilizes, grows slightly, on average 3.1%.

Such a result shows that the increase in debts to the company requires decisions to manage receivables more efficiently, otherwise in this case, it will be necessary to look for additional financial funds to finance activities and ensure the financial cycle.

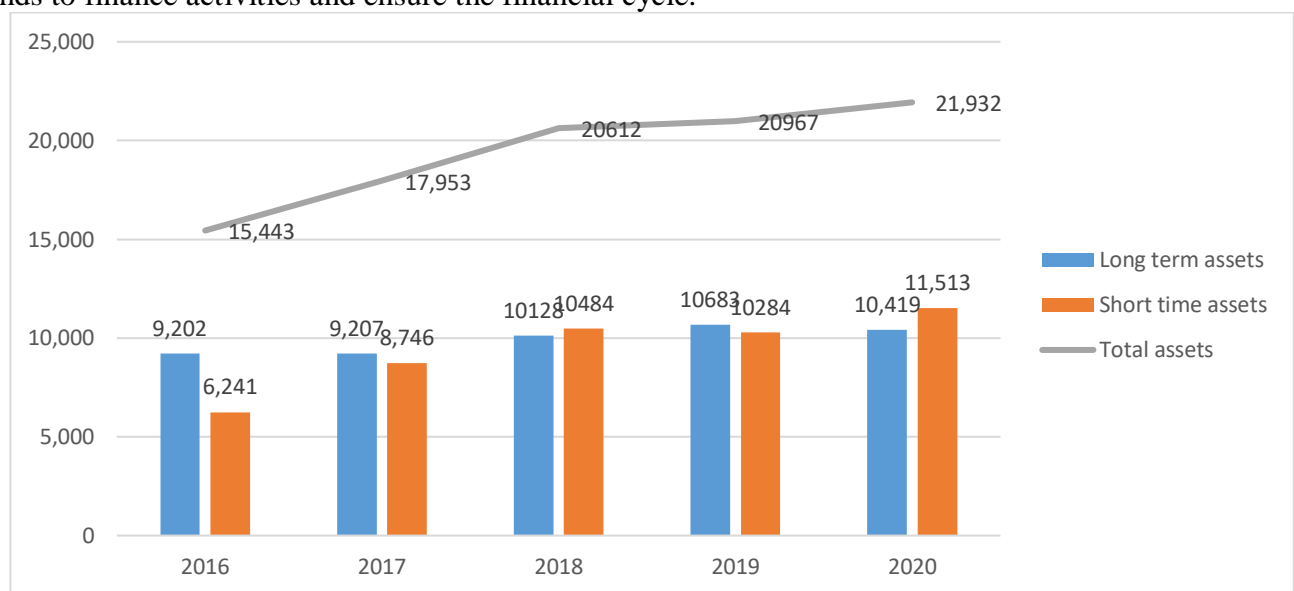

Figure 1. Asset dynamics, thousand Eur

Analyzing the structure of equity and liabilities (Figure 2), it can be said that the company's activities are carried out at the expense of more borrowed capital.

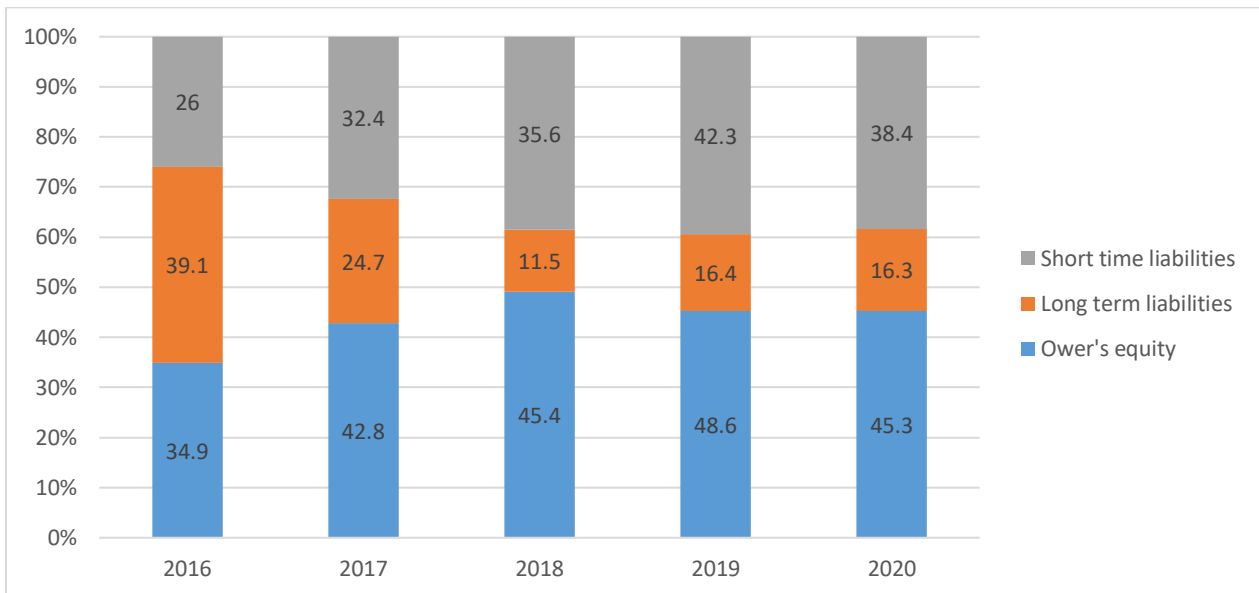

Figure 2. Equity and Liabilities structure, %

In 2016 activities are financed with borrowed capital (65.1%). in 2017 short-term assets the acquisition was carried out with short-term financial obligations, which increased more than 9 times in 2018. already long-term liabilities increased, the increase in assets was carried out at the expense of long-term liabilities, because in the structure they accounted for 54.6%, and equity accounted for 45.4%, respectively. Analyzing 2019 an increase in equity is observed 8.9%, a reserve for the formation of own shares appears, but a greater increase in equity is hindered by the period decrease in net profit. Liabilities decrease accordingly by 4.2%. However, in 2020 the company incurs losses due to which decrease equity and also increase receivables, which decreases the firm's funds and increases current liabilities together and all liabilities up to 11.3%.

The evaluation of financial resources is shown by relative indicators. Profitability indicators show what resources the company's profits are earned. The general profitability indicator shows the company's ability to earn a profit from its core activities, it can be used to monitor the company's ability to control cost and pricing. The net profitability ratio shows the whole company's profitability, ability to manage resources. Profitability of equity capital shows whether the company is working efficiently, how able to properly use their capital, i.e. shows the efficiency of financial activities. Return on assets shows the ability of the company to efficiently use available assets and use them to earn own financial resources for further activities.

Figure 3 presents the profitability indicators that most reflect the efficiency of the use of financial resources.

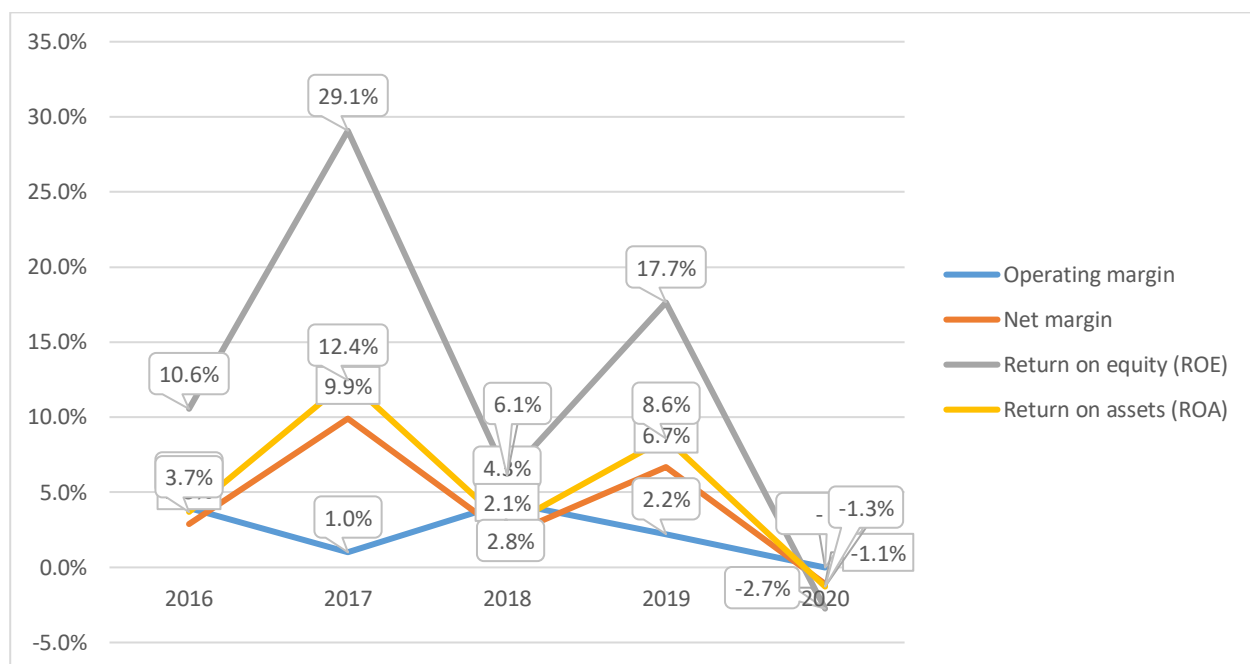

Figure 3. Dynamics of profitability indicators, %

The general profitability indicator changed slightly during all analyzed years 2016-2020, the increase of the indicator observed in 2019-2020. The value of the indicator is on average 18.2% too low. The value shows that on average over all in the analyzed year, one euro of sales accounts for 18 cents. The general rule of thumb for evaluating profitability: the more general the higher the profitability, the more profitable the company's activities should be. The limits of variation of the indicator are from 10 to 35 percent. An indicator lower than 10 percent indicates that the company has difficulties in covering the costs of farming, and higher than 35 percent - high production profitability [6].

Net profitability indicators changed unevenly in 2017. Net profitability increased to 9.9% it can be said that that during that period the activity is evaluated well, 2016, 2018, 2020. returns are considered bad because the value is lower than 5%. In 2019 net profitability was satisfactory at 6.7%. Net profitability limits in developed market conditions should range from 10 to 25 percent [6, 11, 12].

The return on equity during the analyzed period also changed unevenly, in 2016 it amounted to 10.6% in 2018. 6.1%, in 2020 was negative -2.7%. During these periods, the company earned an average of only 4.7 cents on equity. net profit. In 2017 the return on equity increased significantly to 29.1%, it can be said that the investment was profitable that year. In 2019 the rate of return on capital was also good, amounting to 17.7%. Return on equity is valued very well when available higher than 30%, good if higher than 20%, satisfactory if higher than 10%, unsatisfactory if lower than 10 percent and bad if the value is negative [6, 11, 12].

Evaluating the return on assets in the company, it can be said that only in 2017 it was close to the well-regarded value, concluded 12.4%, while in other periods it is considered satisfactory, on average the property earned 3.5 cents of net profit. Property returns the indicator is often called asset utilization efficiency, the calculated value is on average between 5 and 20 percent.

A higher value indicates a more efficient use of the asset. If the indicator is very high, you need to pay attention to whether the company has earned have a very high net worth or have few assets. The desired indicator size is about 20 percent [6, 11, 12].

Solvency – liquidity is important for the assessment of financial resources analysis and dynamics of stability indicators.

When analyzing resources, it is important to assess the company's solvency, whether the company has enough short-term assets to cover short-term liabilities. It is appropriate to calculate two indicators of short-term solvency, namely the general one short-term solvency ratio and quick short-term solvency ratio and total debt ratio. Indicator values are shown in Table 1.

Table 1. Solvency ratios

Ratios	2016	2017	2018	2019	2020
General short-term solvency ratio	1,6	1,5	1,2	1,4	1,4
Fast short-term solvency ratio	0,5	0,3	0,5	0,5	0,7
The difference between gross and net short-term solvency ratios	1,1	1,2	0,7	0,9	0,7
Total debt ratio	0,7	0,6	0,5	0,5	0,6

The company's overall short-term solvency ratio (Table 1) shows the company's short-term solvency status. 2016, in 2017 is considered good because the value is greater than 1.5, as of 2018. it decreases by 0.2 points, and is evaluated as satisfactory. 2019, 2020 solvency increases again, remains the same for two years. The company's total short-term solvency the ratio should not be less than 1.2. If the ratio is less than 1, the company will not be able to account for its current liabilities obligations. In order to maintain financial balance, current assets should be twice as large as obligations [10, 11, 12]

The ratio of quick short-term solvency is considered very good if it is greater than 1.5, in the analyzed in the company, the coefficient is low, on average it is 0.5, it is assessed as unsatisfactory, the company is threatened with insecurity. The recommended indicator should not be lower than 1, except during high inflation [10, 11, 12]

The difference between the gross and net short-term solvency ratios is large, it can be said that the company has a lot stocks that are immobile and freeze funds. As we can see, in this company only in 2018-2019. total debt ratio is possible consider good 0.5, and in other periods the indicator was unsatisfactory, the company has solvency problems. Total debt the indicator shows what part of the borrowed funds is used in the formation of the company's assets.

Company managers must constantly monitor the company's financial condition, analyze and assess the causes of performance deterioration, to monitor the efficient use of financial resources in order to avoid inefficient use of resources, which will cause the problem of insolvency, experiencing losses and the possibility of bankruptcy.

CONCLUSION. KOPSAVILKUMS

Resources in the company are financial, material, human and intangible. The main type of financial resources is money, the correct use of which allows the company to continue operating, develop it, increase income, buy goods, pay wages, taxes and expansion. The company's financial resources consist of own, borrowed and attracted resources, and their sources can be classified according to the nature of the property (own and borrowed) and the place of origin (internal or external).

When formulating recommendations for the effective management of financial resources, it is necessary to perform an analysis of financial statements: the balance sheet and vertical and horizontal analyzes of profit (loss) statements, to calculate relative indicators that best reflects the efficiency of resource management: profitability, solvency, financial leverage, cash flow.

After performing an analysis of the resource management efficiency of company's financial activities, it is recommended:

Analyze the structure of assets, equity and liabilities and the dynamics of articles. Analyzing assets articles to identify inefficiently used assets, e.g. an increase in the articles of receivables for the company, suboptimally stocks, money or other assets are used, which would allow the company to choose the optimal asset management strategy. Company activities should finance more at the expense of equity, i.e. it should be more than 50% in the structure.

Analyze and evaluate profitability indicators. Aim for the highest possible overall profitability. Indicator variation limits is between 10 and 35 percent. Net profitability margins should range from 10 to 25 in developed market conditions percent. The return on equity is rated as: very good if greater than 30 percent, good if greater than 20 percent, satisfactory if greater than 10 percent, unsatisfactory if less than 10 percent. and bad if the value is negative. The desired rate of return on assets can be around 20 percent.

The company's total short-term solvency ratio should not be less than 1.2. If the indicator is less than 1, the company will not be able to settle its current liabilities. The indicator of quick short-term solvency should not be less than 1 except during periods of high inflation. The overall debt ratio is considered very good if the ratio is less than 0.3, unsatisfactory if greater than 0.7.

REFERENCES. LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

30. Alexandru, I. M., & Matei, G. (2018). Conceptual Definitions and Financial Management Specific Features. *Annals of "Constantin Brancusi" University of Targu-Jiu. Economy Series*, 3, 155–164.
31. Buškevičiūtė, E., Mačerinskienė, I. (2008). *Finansų analizė*. Kaunas: Technologija.
32. Černius G. (2014). *Įmonės finansų valdymo pagrindai*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas.
33. Dubauskas G. (2013). *Ekonomikos ir finansų teorijos*. Generolo Jono Žemaičio karo akademija.
34. Gennaro A. (2021). Insolvency Risk and Value Maximization: A Convergence between Financial Management and Risk Management. *Risks (Basel)*, 9(6), 105. <https://www.mdpi.com/2227-9091/9/6/105/htm>
35. Husain T., Sarwani, Sunardi, N., Lisdawati (2020). Firm's Value Prediction Based on Profitability Ratios and Dividend Policy. *Finance & Economics Review*, 2(2), 13-26. Doi: <https://doi.org/10.38157/finance-economics-review.v2i2.102>
36. Kassenova G., Zhamiyeva A., Zhildikbayeva A., Doszhan R., Sadvakassova K. (2020). Digitalization of the company's financial resources (by the example of Air Astana JSC). https://www.researchgate.net/publication/340122086_Digitalization_of_the_company's_financial_resources_by_the_example_of_Air_Astana_JSC
37. Kazakevičius A., Jakštas E. (2018). *Verslo įmonių finansinių ataskaitų analizė*. Mokomoji knyga. Kaunas: Kauno kolegijos Reklamos ir medijų centras
38. Konstantiuk, N., & Vynnyk, T. (2019). Peculiarities of formation and effective use of financial resources of the enterprise under modern conditions of management. In *Business Risk in Changing Dynamics of Global Village 2, 2019* (pp. 211-222). Publishing House of University of Applied Sciences in Nysa. http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32272/2/BRCDGV_2019_Konstantiuk_N-Peculiarities_of_formation_211-222.pdf
39. Kulsum U., Fauziah S. (2022). Financial performance analysis based on Liquidity ratio, profitability ratio and Solvency ratio case study on cv. Friends Production. *Business Management*, Vol.05, issue 11 Nov-2022.
40. Mackevičius J. (2019). *3A – Apskaita Auditas Analizė*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla
41. Mackevičius J., Giriūnas L., Valkauskas R. (2014). *Finansinė analizė*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla
42. Petković, G., Konjikušić, S., Barjaktarović, L., & Pindžo, R. (2019). What is the Real State of Financial Management in Companies in the Republic of Serbia? *Management: Journal of Sustainable Business & Management Solutions in Emerging Economies*, 24(2), 1–12
43. Ruggiero, P., & Cupertino, S. (2018). CSR strategic approach, financial resources and corporate social performance: The mediating effect of innovation. *Sustainability*, 10(10), 3611. https://www.researchgate.net/publication/328206077_CSR_Strategic_Approach_Financial_Resources_and_Corporate_Social_Performance_The_Mediating_Effect_of_Innovation
44. Rutkauskas A. V., Sūdžius V., Mackevičius V. (2009). *Verslo finansų principai ir praktika*. Vilnius: Technika
45. Szuper, K. (2021). Innovative company profile: age, size and sources of financing. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie / Politechnika Śląska*.
46. Vasiciu S. C. (2018). The Necessity and Importance of Money in Time. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, 18(1), 417-421.
47. Zumanova, B. K., Doskeyeva, G. Z., Nukesheva, A. Z., Sarkhanov, K. A., Sundetov, Z. S., Kurmankulova, N. Z., & Danishev, A. B. (2016). Management Strategy for the Resources of Financial Corporations in the Republic of Kazakhstan. *International Journal of Economic Perspectives*, 10(4), 218–227.

Transformation of management decision making system in force majeure circumstances: Ukrainian experience

Iryna Kovshova

Professor, Doctor of economic sciences
Ukraine

National University of "Kyiv-Mohyla Academy"
Department of Marketing and Business Management
iryna.kovshova@ukma.edu.ua

ABSTRACT

In this article the author describes the peculiarities of the Ukrainian business operating in force majeure circumstances based on the research of experiences of managers of 50 small and medium companies with head offices in Kyiv and Zhytomyr regions. The process of transformation of management decision making system has been conditionally divided into three stages: stable, turbulent, updated. The paper generalizes the experience of running business in conditions of the war at the territory of Ukraine and describes the content of updated management decision making system operating in the digital counter.

Keywords: business, a company, digital, force majeure, a management decision, transformation, Ukraine

АНОТАЦІЯ

У статті автор розкриває особливості функціонування українського бізнесу у форс-мажорних обставинах на основі дослідження досвіду менеджерів 50 компаній малого і середнього бізнесу із центральним офісами у Київській і Житомирській областях. Процес трансформації системи управлінських рішень умовно розділено на три стадії: стабільна, турбулентна, оновлена. Публікація узагальнює досвід ведення бізнесу в умовах війни на території України і описує зміст оновленої системи прийняття управлінських рішень, що функціонує у цифровому контурі.

Ключові слова: бізнес, діджитал, компанія, трансформація, форс-мажор, Україна, управлінське рішення

INTRODUCTION

The process of transformation of management decision making system in force majeure circumstances is grounding on system theory [1], process management theory [2], crisis management theory [3], marketing management theory [9] change management theory [5] and anti-crisis management theory [6]. Basic stages of management decision making by company management do not contradict with the main provisions of Kurt Levin Change Model [7] and Lary Greiner's Model of organization growth [8]. However, the feature of management decision formation in force majeure realities is an extremely short period of transition from a stable situation to a turbulent one as a result of occurrence of unexpected circumstances.

The process of transformation of management decision making system in force majeure circumstances can be conditionally divided into three consecutive stages: stable → turbulent → updated.

The first stable stage refers to the situation when a company staff has not realized the necessity in transformation of management decision making system. Business is run in habitual stable conditions: a company's mission and vision have been formulated, managerial processes have been set up, each employee performs his responsibilities and is responsible for their realization, there are agreements with partners and customers, a company is developing in compliance with approved strategic and tactical plans. However, under the effect of force majeure circumstances the stable order of running business can suddenly change. This is a point of no return triggering the process of changes in management decision making system and transforming the concept of effective business in new realities.

The second turbulent stage refers to the situation when company management understand the necessity in changing approaches to business management and start implementing corrective actions to modify

processes taking into account new force majeure realities. Company management accumulate available resources of a company, define activity development trends and rethink a business concept trying to reduce risks and find new opportunities. This stage is characterized by significant uncertainty and is often accompanied by non-popular tough decisions on maximum optimization of company business and fast dropping of ballasts in order to survive. For most companies in the East and South of Ukraine the stable stage was changed by the turbulent one in a few days as a result of rapid spread of military actions (the end of February – the beginning of March 2022) that did not allow management to make balanced management decisions. Most of decisions were then made intuitively based on the experience and personal features of a leader. Due to a lack of time, vast destructions and damages many companies could not pass through this stage to the next one.

The third system update stage (“supernova”) refers to the situation when company management have a decision to change business management approaches where the main goal is transformation of all elements of the system and implementation of updated processes. This stage is characterized by bigger certainty and is accompanied by management decisions regarding company business renovation, search for new partners and customers, movement and optimization of production facilities and warehouses, reorientation on new sales markets for the development.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Transformation of management decision making system in force majeure circumstances provides for fast rethinking of business processes at strategic, tactical and operational levels of a company. The strategic component discovers the process of long-term planning (from one year and longer) and is aimed to the development of strategies and scenarios to provide survival and functioning of a company in the future due to systematic update of management decision making system. The tactical component defines the process of short-term planning (from a month till a year), details business strategies according to the environment realities, establishes planned indicators and the list of actions to provide the profitability level and achievement of other goals of a company. The operational component is characterized by the active impact on internal and external environment of a company as a result of making a large number of management decisions in all activities.

When force majeure circumstances occurred, the Ukrainian companies transferred all possible business processes to online format. The new management decision making system foresees that overwhelming majority of the tasks of strategic and tactical levels can be solved online: management of business development, finances, staff, marketing, supplies and sales etc. At operational level in off-line format were left business-processes requiring personal presence of employees in a definite place for development, production, movement and sales of actual products. To protect available assets, companies dispersed material assets at different areas and opened small offices to render services and perform personal communication with customers and partners.

In force majeure circumstances the updated management decision making system operates within the contour [4]: Digital technology → Digital platforms → Digital devices → Digital media (fig. 1).

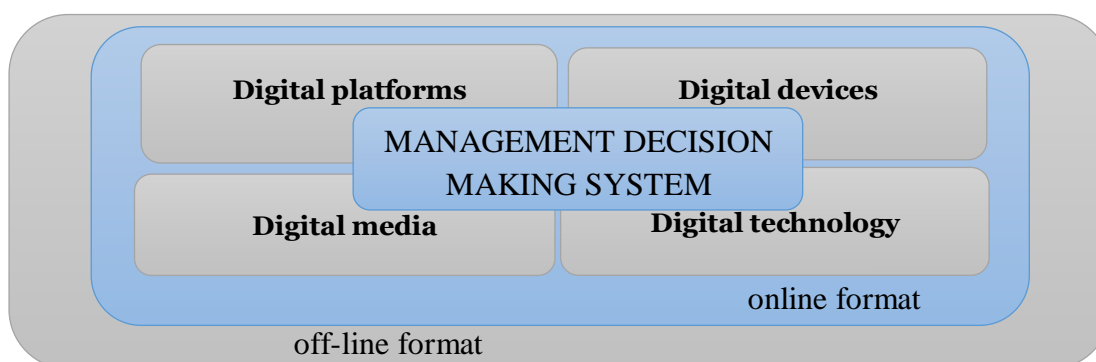

Fig. 1. System of management decision making in force majeure circumstances

Nowadays it is very difficult to separate human decisions in business from technologies. The overwhelming majority of management decisions made by company managers is based on the analysis of databases and preventive digital models with the use of certain platforms and devices. Realization of business processes by company staff is usually impossible without digital devices, platforms, technologies and media. Accumulated databases allow companies to save the available experience and better understand requirements and wishes of their employees, partners, customers and a society in different regions. Analysis of available information by company managers makes it possible to formulate clearer goals and control task realization.

Research findings or data, evaluation of research results.

For functioning of mentioned updated management decision making system in force majeure circumstances the necessary conditions are saving and dispersing of all material resources, safe working conditions for employees and maintenance of communication processes online: the availability of devices for all employees, access to databases via the corporate network, a possibility of communication with partners and customers, adjusted process of receiving actual information, coordination of staff's actions, approval and making management decisions. Within the period June-August 2022 interviews with managers of 50 small and medium Ukrainian companies having head offices in Kyiv and Zhytomyr regions were carried out. This research confirmed the effectiveness of management decision making system. The respondents mentioned that the companies bared significant loses when creating the digital system, purchasing special equipment and devices for employees. However, this allowed to reduce expenses on maintenance of offices and continue the work of employees in force majeure circumstances independently on their location.

Transformation of management decision making system at the Ukrainian companies is continuing in force majeure circumstances in accordance with the new challenges. Since October 2022 there appeared additional threats connected with complexity of maintaining online communication processes as a result of damaging power objects of Ukraine and absence of electricity during a long period all over Ukraine. The new realities require from company managers to provide all participants of business processes with autonomous sources of energy and connection to maintain online communication. From one side, the companies bare unplanned expenses connected with purchasing of additional equipment and transformation of operating conditions. From the other side, customers and partners have problems with connection and are not able to contact online that causes significant failure to receive income by companies.

CONCLUSION

Having applied historical and logical method combined with interviewing managers of 50 small and medium companies having head offices in Kyiv and Zhytomyr regions, the author of the article has defined peculiarities of Ukrainian business operation in force majeure realities. The received results are a part of the research, which is continuing and is focused on establishing factors of transformation of management decision making system in conditions of the war at the territory of Ukraine. The prospect of further researches is formation of correlation model of effectiveness of management decision making depending on the impact of different factors on a company. Accumulation of experience will allow managers to better understand the situation, reduce time for making difficult decisions.

REFERENCES

1. Birolini, A. (2012). *Quality and reliability of technical systems: theory, practice, management*. Springer Science & Business Media.
2. Daft, R. L. (2015). *Organization theory and design*. Cengage learning.
3. Khodarahmi, E. (2009). Crisis management. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*.

4. Kovshova, I. (2022). Digital Transformation: The Age of Innovations in Business and Society. In *Digital Transformation*. IntechOpen.
5. Hayes, J. (2002). *The Theory and Practice of Change*.
6. Khalatur, S., Kriuchko, L., & Sirko, A. (2020). World experience adaptation of anti-crisis management of enterprises in the conditions of national economy's transformation. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6(3), 171-182.
7. Cameron, E., & Green, M. (2019). *Making sense of change management: A complete guide to the models, tools and techniques of organizational change*. Kogan Page Publishers.
8. Hotamişli, M., Ibicioğlu, H., & Karayel, M. (2009). Larry Greiner growth model in the organization life and a case study. In *International Symposium on Sustainable Development, June 9-10* (p. 259).
9. Ковшова, І. (2017). Особливості маркетингового менеджменту телекомунікаційних підприємств.

Consumer Economics: Key Behaviors Required For Financial Success

Ergün, Turkey

Balikesir University, Balikesir

International Relations Research and Application Center

kutlu.ergun@balikesir.edu.tr

АНОТАЦІЯ

Позитивна фінансова поведінка є ключовим фактором для споживача, щоб прийняти обґрунтовані фінансові рішення. Дане дослідження не було спрямоване на різні рівні фінансової поведінки з точки зору національності та статі. Відмінності були виявлені лише у фінансовій поведінці короткострокових платежів і рівнів заощаджень. Проте, рівень позитивної фінансової поведінки, який, ймовірно, підвищить рівень довгострокових заощаджень, виявився низьким. На відміну від інших результатів, рівень очікуваної заборгованості в майбутньому виявився вищим, ніж середній показник загальної фінансової поведінки.

Ключові слова: Фінансова поведінка, стать, боргове очікування

ABSTRACT

Positive financial behavior is a key factor for a consumer to make sound financial decisions. This study didn't reach different financial behavior levels in terms of nationalities and gender. Differences were found only in the financial behaviors of short-term payment and savings levels. However, the level of positive financial behaviors that is likely to increase the level of long-term savings was found to be low. Contrary to these results, the level of debt expectation for the future was found to be higher than the average of total financial behavior score.

Key words: Financial behavior, gender, debt expectation

IEVADS. INTRODUCTION

Consumers' responsibility to purchase acceptable products that give them the best satisfaction has expanded in recent years. This situation increased the danger of bad decisions in consumer choice [7]. Consumer behavior is quite complex because each individual has a specific behaviors and attitudes towards purchasing and consuming goods in the market [2]. However, having positive financial behavior that is the most important part of sustainable financial literacy provides an advantage in correct consumer behaviors. Although financial literacy includes correct financial knowledge and financial attitude, a lack of positive financial behavior leads to negative consumer behaviors that cause individuals to be more likely to have problems with achieving long-term financial goals.

This study aimed to investigate the level and differences of financial behavior of two countries: Turkey and Ukraine. The sample of this study consists of students from National Technical University of Ukraine "Igor Skorsky Kyiv Polytechnic Institute" in Ukraine, and Balikesir University in Turkey. The first section of this questionnaire includes three questions: "nationality", "gender", and "debt expectation". The second section has five yes/no financial behavior questions to assess the positive financial behaviors: "paying bills on time", "having a monthly budget plan", "saving for unpredictable situations", "comparison shops for purchases", and "Saving for long-term goals". All questions were compulsory to complete.

The link of the questionnaire hosted on Google online survey tool was shared with students via e-mails. About 3 weeks later, a second notification was mailed to students to get more response. The survey was conducted from March 2020 to April 2020. 198 respondents were returned for data analysis. Positive financial behaviors were given 1 point to achieve the total score for each financial behavior. Independent Samples t-test and Chi-Square Test for Independence were applied to analyze the data to find out possible associations between financial behaviors and independent variables.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

The definition of consumer behavior can be used in many areas of psychology, sociology, and social psychology. All these disciplines have different approaches to explain the consumer behavior. Psychology tries to explain consumer behavior within the framework of biological, adaptive, and cognitive functions while sociology examines the impact of social cultures and communities on consumer behaviors. Individual's role within society is examined in the field of social psychology [2]. Financial success can be achieved with the correct financial behavior. In this respect, the financial behavior that will lead to financial success should be defined correctly. Xiao [1] defines financial behavior as any human behavior that is relevant to money management. This definition focuses on money management as the basis for positive financial behavior. In this respect, a fundamental behavior for a positive financial behavior is the correct implementation of the short-term and long-term money management plan. Thus, individuals can have the opportunity to realize their long-term savings plans for the future.

In this framework, education programmes can help individuals with having good financial behaviors. To improve individuals' financial behavior, financial education programs should not solely provide financial knowledge to individuals. In addition to this effort, improvement of psychological traits should also be focused [4].

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Number of participants for each country is not equal. Turkey: 106; Ukraine: 92. Gender distribution is also not equal for total 198 participants: Female: 120; male: 78 (Table 1). However, female and male participants are almost equal for Turkey: 55/51 (Table 2). Number of gender gap is quite high for Ukrainian participants: 65/27 (Table 3).

Table 1. Descriptive Analysis

<i>Variables</i>	Frequency	Percentage (%)
<i>Nationality</i>		
Turkey	106	53.5
Ukraine	92	46.5
<i>Gender</i>		
Female	120	60.6
Male	78	39.4
<i>Debt expectation</i>		
Negative (yes)	49	24.7
Positive (no)	149	75.3

Table 2. Descriptive Analysis (Turkey)

<i>Variables</i>	Frequency	Percentage (%)
<i>Gender</i>		
Female	55	51.9
Male	51	48.1
<i>Debt expectation</i>		
Negative (yes)	20	18.9
Positive (no)	86	81.1

Table 3. Descriptive Analysis (Ukraine)

<i>Variables</i>	Frequency	Percentage (%)
<i>Gender</i>		
Female	65	70.7
Male	27	29.3
<i>Debt expectation</i>		
Negative (yes)	29	31.5
Positive (no)	63	68.5

Table 4 shows the descriptive statics of financial behavior questions, and X^2 analysis. According to Chi-Square Test for Independence, some of the independent variables (Q1, Q2, Q3, and Q6) were found to be statistically significant for Turkey and Ukraine There is a significant association between nationality and “having monthly budget plan”. Participants from Turkey are more likely to have monthly budget plan than Ukrainians ($p < .01$). Akben-Selcuk (2015) reached a result that Turkish students have positive attitudes on paying bills on time and having a budget [6].

There is also a significant relationship between nationality and “paying bills on time, and saving for unpredictable situations. Ukrainian participants are more like to pay their bills on time ($p < .05$), and to save for unpredictable situations ($p < .05$). A study conducted by Orap, Kalba and Savelyuk (2021) concluded that Ukrainian students were the most financially unstable group in Ukrainian population. They also asserted that subjective well-being does not depend on financial status, but influences the choice of purchasing strategy [5]. On the other hand, most of the participant from each country states that they would not carry some sort of financial debt in the future: 20/86 (81.1%) for participants from Turkey; 29/63 (68.50%) for Ukrainian participants. Average total score is 75.30%, which presents that 3 out of 4 participants think that they will have no debt problems in the future. However, there is a significant association between debt expectation and nationality ($p < .01$), which shows that participants from Turkey are more likely to have positive thoughts about their future financial situation than Ukrainian participants.

Table 4: Descriptive Statics for Financial Behavior Questions (Q)

Q	<i>Financial Behavior</i>	Turkey		Ukraine		X^2	
		N	%	N	%	Value	p
Q1	Paying monthly bills on time	91	85.8	87	94.6	4.121*	<.05
Q2	Having a monthly budget plan	69	65.1	37	40.2	12.253**	<.01
Q3	Saving for unpredictable situations	58	54.7	66	71.7	6.097*	<.05
Q4	Comparison shops for purchases	86	81.1	64	69.6	3.588	>.05
Q5	Saving for long-term goals	42	39.6	45	48.9	1.726	>.05
Q6	Debt expectation	86	81.1	63	68.5	4.235	<.05
Mean of total score		3,25 out of 5 (64%)					

* $p < .05$; ** $p < .01$ (Significance of difference is based on Pearson X^2)

Table 5 and Table 6 represent the Independent Samples t-Test that compares nationalities' financial behavior scores. There is no statistically significant relationship between nationality and financial behavior score ($p > .05$). There is also no significant relationship between gender and financial behavior score in terms of total participants ($p > .05$).

Table 5: Independent Samples t-test Comparing Nationalities' Financial Behavior Scores

Dependent variables	N	M	Sd	F	p
Turkey	106	3.26	1.39	4.25	>.05

Ukraine	92	3.25	1.19		
Female	120	3.30	1.26	0.21	>.05
Male	78	3.17	1.36		

Table 6: Independent Samples t-test (Gender and Debt Expectation)

Gender		
Nationality	M	p
Turkey		
Female	3.41	>.05
Male	3.09	
Ukraine		
Female	3.21	>.05
Male	3.33	
Mean of total score	3,25 out of 5 (64%)	

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

The purpose of this research is to explore the relationship between financial behavior and some of independent variables. The result concluded that there is no association between nationality and financial behavior. Gender is also not a determinant of positive financial behavior for both all nationality groups and each nationality group. When each financial behavior question was compared with nationalities, some relationships were found. Financial behavior of students from Turkey is better than Ukrainian students in terms of having monthly budget plan. Ukrainian students had higher score in financial behaviors of paying bills on time and saving unpredictable situations. This study also concluded Turkish students are more optimistic about their future debt expectation than Ukrainian students. The average obtained financial behavior score was 3.2 out of 5 (64%) across the total sample. OECD (2020) found that financial behavior score was 5.3 out of 9 (59%) across 26 countries [3]. This score is lower than the score of this study.

This study shows low financial achievements in terms of having monthly budget plan and saving for long term. It can be concluded that individuals have some problems in terms of managing monthly budget. On the other hand, the high level of savings of countries depends on long-term savings habits. This study also reached low results in terms of long-term savings. These two financial behaviors are factors that have a key impact on the individual and the country's level of savings as a whole. Therefore, it should be carefully monitored by educators and policy makers.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Xiao, J.J. (2008). Applying Behavior Theories to Financial Behavior. In: Xiao, J.J. (eds) Handbook of Consumer Finance Research. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-0-387-75734-6_5
2. Zhao, J., Xue, F., Khan, S., and Khatib, S.F.A (2021). Consumer behaviour analysis for business development. Aggression and Violent Behavior, 1359-1789. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101591>.
3. OECD (2020). OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy www.oecd.org/financial/education/launchoftheoecdinfeglobalfinancialliteracysurveyreport.htm
4. Tang, N., and Baker, A. (2016). Self-esteem, financial knowledge and financial behavior. Journal of Economic Psychology, 54, 164-176. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2016.04.005>
5. Orap, M., Kalba, Y., and Savelyuk, N. (2021). Economic Behavior as Information Processes: Peculiarities of Decision-Making Styles in Ukrainian Students. 2021 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT). <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9548446/authors#authors>
6. Akben-Selcuk, E. (2015). Factors Influencing College Students' Financial Behaviors in Turkey: Evidence from a National Survey. International Journal of Economics and Finance, 7 (6), 87-94. <http://dx.doi.org/10.5539/ijef.v7n6p87>
7. Xiao, J.J., Huang, J., Goyal, K., and Kumar, S. (2022). "Financial capability: a systematic conceptual review, extension and synthesis", International Journal of Bank Marketing, 40 (7), 1680-1717. <https://doi.org/10.1108/IJBM-05-2022-0185>

Digital transformation in work based learning: trends, prospects and limitations

Dr. Diana Micevičienė

Lithuania, Panevėžys University of Applied Sciences

Faculty of Social Sciences

diana.miceviciene@panko.lt

ABSTRACT

EU identifies areas requiring support offering a European-level analysis across key digital areas, focussing specifically on skills, employment and education. The research emphasis is focused on the urgent problem of digitalization of education, particularly work-based learning, developing what refers to a “new modes of thought”. So the nature of interaction in the educational environment must also be changed. Theoretical insights are supported by project „Deal with digital work-based learning“ framework.

Key words: digitalization, learning environment, skills, virtual reality

INTRODUCTION

In the digital age, the environment of organizations is changing faster. Widespread phenomena, including ever-increasing digitisation and ever-greater digitalisation are serving to reinforce and expand what is commonly referred to as „digital economy“ [1]. In the digital economy as such traditional and linear value chains are now giving way to scaled-up, integrated ecosystems that use software platforms to deliver value, create resiliency, and foster innovation through connected products, assets, people, and processes [2]. Currently, the development of the digital economy is becoming one of the most important strategic priorities of European union. This an unprecedented opportunity to accelerate digitalisation, increase the Union’s resilience [3]. The transition to the target settings of the new technological order, which is associated with the spread of digital technologies, requires the solution of a whole range of problems in the field of personnel training [4]. Scholars [5, 6, 7] argue that formation of educational standards is not so dynamic and often lags behind the ever-changing requirements. Furthermore, the emergence of new professions with multidisciplinary competencies, the need for continuous adaptation of educational programs to the requirements of the real sector of the economy, low adaptive potential of educational programs to specific requirements and features of formation of professional competences and use of digital technologies leads to the fact that subsequent development of relevant competencies among students is not developing [8]. However, one of the fundamental components of the United Nations’ sustainable development 2030 agenda [20] is quality education. Digital technologies have emerged as an essential tool to achieve this goal [4]. This requires a change in approaches to additional education and professional retraining. To overcome the growing complexity and uncertainty, new strategies are needed to provide guidance and support H.E 4.0 (Education 4.0) [9]. This paper aims to reflect on the phenomenon and the academic literature to aid an understanding of digital transformation providing imperatives in education and work based learning particularly (WBL). Three the following objectives are raised. First, to discuss imperatives that result from digital transformation, second, present focuses on the integration of professional digital competence in educational environment, especially stressing work based paradigm, third, to discuss agenda and guides to digital transformation in WBL basing on the Erasmus+ KA2 project “Digitalisation of experiential learning and WBL – Deal with Digital Work-Based Learning“ contemporary developments. The article reflects upon two cornerstones of research in social sciences literature review and focus group research.

EXTENDING UNDERSTANDING OF DIGITAL TRANSFORMATION

The phenomenon of digital transformation, notably the levers crucial for success and the hurdles critical to transformation efforts, have gained a lot of attention and interest from practitioners and researchers in recent years [11]. Despite the actuality of the issues, academic literature has so far paid surprisingly little attention to these developments: only recently starting to address the topics of digitization, digitalization, and digital transformation [5]. The author concludes, that until now, digital change has received most attention within specific business disciplines marketing strategic management literature, information systems literature. He also stresses, thus, scholars identify three phases of digital transformation: digitization, digitalization and finally digital transformation. Digitization, is the ending of analog information into a digital format. Digitalization describes how IT digital technologies can be used to alter existing processes. However, there is no commonly accepted definition for the term “digital transformation“. „Digital transformation itself can be seen as an ongoing process of adoption to a significantly changing digital landscape in order to meet the digital expectations of customers, employees and partners. Their definition of “digital” can be broken down into three areas: creating value at the new frontiers of the business world, optimizing the processes that directly affect the customer experience, and building foundational capabilities that support the entire overall business initiative. It describes a company wide change that leads to the development of new business models“ [5]. The implementation of technologies in business processes is only a small part of digitally transforming a business. „For a successful digital transformation, companies have to focus on two complementary activities: reshaping customer value propositions and transforming their operations using digital technologies for greater customer interaction and collaboration“ [10].

TRENDS OF DIGITAL TRANSFORMATION IN EDUCATION

Digital transformation is moving more and more to the foreground and to the top of high education manager’s agendas. Technologies are often described as saviours and are no longer simply something that students learn about but are now something that they learn „with“. These changes mirror how technology is increasingly central to Education 4.0. Digital technologies are expanding beyond innovative and less traditional techniques of teaching and learning via education collaboration [6]. Higher education has two roads to take: embrace new technological opportunities or be omnipotent, remain status quo and perish, the authors conclude [9]. However, very often the cart is put before the horse, focusing on a specific technology rather than doing the hard work of fitting the change into the operation strategy first: more often than not, these profound changes require educators to revisit old truths as they develop strategies [12]. The change and transformation should take place drawing the general framework for educational system in line with the needs of the changing learning profile [13]. Education 4.0 shifts the major learning responsibilities from the instructors to the learners, but instructors/teachers should play their roles to support the transition [14,15]: digital devices, platforms and content do not provide the inclusion that is necessary for learning and development. The starting point could be here understanding, that successfully preparing all learners with the skills and capacities for 21st century is no small order. This approach is still challenging [15; 16], but especially it could be said about work-based learning practices, as far as „increased emphasis on work-integrated learning in university education is emerging. Both VET providers and universities face challenges when it comes to engaging with industry and employers in these educational provisions [7]. Within most education institutions, „the initial phase of a digitalization process – the “fuzzy front end” – is perceived as ill-defined and chaotic. This makes it all the more important to determine a common status or starting point from which the transformation process can be controlled [17]. In the next chapter, a systematic approach for supporting the digital transformation of an educational organization will be introduced and is based on EU-funded project on digitalization WBL leading results. After a short description of the context, baseline for training and organizational development will be introduced.

DIGITAL TRANSFORMATION SIGNPOST IN DIGITAL WBL: MISION POSSIBLE

Recent research suggest that WBL is a transition from education in institutions to carriers. It creates an integrated experience for students. Basically, WBL is a learning approach that uses the work place as a medium for learning transfer. WBL is a form of learning that relates to all fields of work, work-based learning, learning at the work place and learning through working. Term is used to elaborate the educational programs in order to create new learning opportunities [1]. For quality WBL systems it is vital to ensure qualifications are up-to-date and keep up with the technological progress. In the adult education system, new challenges and complexities are rapidly emerging with respect to the way digital learning is designed, delivered, managed and certified. The area of experience-based learning has been one of the areas most affected by the challenges and, at the same time, most urged to experiment with new technological solutions to virtually re-create the work environment. Virtual reconstruction must be careful to configure both the hard component of the work environment and the more socially dynamic components. Basic research needs to be undertaken in order to identify future needs and the results should be part of policy consultancy for the sake of quality in the field. "Deal with digital work-based learning (D-WBL)" is an Erasmus+ project developed by an international Consortium made up of 8 partners from 5 European countries, centers of excellence in the areas of digitisation applied to WBL. The focus of the project is on providing training opportunities for the design of Digital WBL experiences. The partnership aims to enhance the capacity of trainers and educators to design and differentiate work-based learning methodologies and approaches. It intends to make work-based learning more sustainable, also by expanding the opportunities for WBL best practice exchange and distance learning, to innovate and make more attractive the cooperation between training stakeholder and enterprises, making WBL experiences more accessible through digital tools – reflect on digital transformation issues: reshape student value propositions and transforming operations using digital technologies interacting and collaborating with multiple stakeholders.

However, by studying the innovative pedagogical approaches and by recollecting best practices from international stakeholder community, it came true that the former may help avoiding "fuzzy front end" or chaos in digitalization process, but the transformation as such (even the concept is under scientific discussion) requires additional investigation and in the context of the project output might be considered as a limitation. However, the very start of digital transformation could be defined by thematic blocks, responding to fundamental elements of the teaching-learning processes: competences in D-WBL for teaching-learning methodologies, interaction - networked community, content and resources and assessment. Starting from this, it becomes clear that the need to consider different scenarios of applicability of digital solutions for the delivery of work-based learning is evident. To make the project results effectively sustainable in the different contexts, three possible application scenarios (limited/depowered, promising and advanced) of digital WBL results, considering the different levels of development of some macro factors: connectivity and technologies: teachers' and students skills, including digital skills to govern digital and virtual learning environments and the ability to apply innovative pedagogies and training approaches, as well as culture of innovation supported by the training organization. It can be measured by identifying the n. of extra-curricular projects that are carried out in a year, the n. of collaborations that the training center activates with local players for the realization of curricular or extracurricular projects (companies, research and territorial development centers, Digital Innovation Hubs, etc.), the networks between "Education - Enterprise and Research" the training center manages.

COCLUSIONS

In closing it should be noted a digital age inspires modernize educational process (introduction of e-technologies, mixed learning models, automation of educational quality management and etc.) and educational institutions will be forced become part of a system that enables students projecting their careers in an economy based on information technology. Higher education 4.0 should not be about the creative destruction of all that valued in high education, but its digital transformation and its predict the succes. Educational digital transformation is similar to the global situation in many aspects,

nevertheless, digital devices, platforms and content do not provide the social inclusion necessary for healthy learning so the above discussion poses a dilemma if higher education be digitally disrupted or virtualized. Woeful lack of preparedness in the forced digital transformation is perceived as ill-defined and chaotic. The starting point here could be or so called digital transformation strategies must be builded on a multi-stakeholder conversation about design objectives of higher education in the digital age. These are fundamental questions raised by international Consortium from five European countries, focussing on work based learning reform in the light of challenges of digitalization and. Views and opinions expressed in the article are however those of the project participants and supporters but the findings could be generalized and explored to other contexts. However, very start of digital transformation could be defined by thematic blocks, responding to fundamental elements of the teaching-learning processes: competences in D-WBL for teaching-learning methodologies, interaction-networked community, content and resources and assessment.

REFERENCES

1. Reports for the G20 Digital Economy Task Force. [online] [viewed date: 22 November 2022]. Available from: <<https://innovazione.gov.it/notizie/articoli/en/reports-for-the-g20-digital-economy-task-force>>
2. Nazir, S. Accelerating the Digital Economy: Four Key Enablers.[online] [viewed data: 22 November 2022]. Available from: <<https://e.huawei.com/mx/eblog/industries/insights/2021/accelerating-digital-economy>>
3. Shaping Europe's digital future. [online] [viewed date: 20 November 2022]. Available from: <https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/shaping-europe-digital-future_en>
4. Haleem, A.; Mohd. J; Mohd, A. & Qadri, R. S. (2022). *Understanding the role of digital technologies in education: A review*. Sustainable Operations and Computers, 3 pp. 275-285.
5. Verhoef, P.C. et al. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*, 122, pp. 889-901.
6. Qureshi, M. I.; Khan, N.; Raza, H.; Imran, A. & Ismail, F. (2021). *Does it enhance the effectiveness of learning? Digital technologies in education 4.0*. International Journal of Interactive Mobile Technologies, 15 No 4, pp. 31-47.
7. Atkinson, G. Work-Based Learning and Work-Integrated Learning: Fostering Engagement with Employers. National centre for vocational education research, 2016. ISBN 978 1 925173 59 8.
8. Erazo, S.; Gonzalo, N.; González, E. & Vaca, B. (2015). *Teaching and Learning in digital worlds: strategies and issues in higher education* [online]. PublicacionsUniversita Rovira i Virgili [viewed date: 18 November 2022]. Available from: <<https://books.google.it/books?hl=it&lr=&id=YQ3aCQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA5&dq=Teaching+and+Learning+in+digital+worlds:+strategies+and+issues+in+higher+education.+9>>
9. Goh, P.; Wahab, N. (2020). *Paradigms to Drive Higher Education 4.0*. International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 19, pp. 159-171.
10. Teichert, R. (2019). *Digital transformation maturity: A systematic review of literature*, Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis 67, pp. 1673-1687.
11. White paper. How digital factory model helps organizations achieve digital transformation [online] [viewed date: 18 November 2022]. Available from: <<https://get.coveo.com/whitepaper-enterprise-tech-strategy>>
12. Saarikko, T.; Westergren, U.H. & Blomquist, T. (2020). *Digital transformation: Five recommendations for the digitally conscious firm*. Business Horizons, 63, p.p. 825-839.
13. Kapur, R.; Byfield, V.; Del Frate, F.; Higgins, M. & Jagannathan, S. (2018). *The Digital Transformation of Education*. In Earth Observation Open Science and Innovation. ISSI Scientific Report Series, 15, pp. 25-41.
14. Hussin, A.A. (2018). *Education 4.0 Made Simple: Ideas For Teaching*. International Journal of Education & Literacy Studies, pp. 2202-9478.
15. Ahmad H. (2015). *Leadership in TVET for the 21st Century: Challenges, Roles and Characteristics*. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 195, pp. 1471 – 1476.
16. Syamhanim, I.; Mohamad, M.M.; Omar, N.; Heongc, Y.E. & Kiong, T.T. (2015). *A Comparison of the Work-based Learning Models and Implementation in Training Institutions*. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 204, pp. 282-289.
17. Ifenthaler, D.; Hofhues, S.; Egloffstein, M. & Christian Helbig (2021). *Digital Transformation of Learning Organizations*. [online]. Springer open [viewed date: 18 November 2022]. Available from: <<https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-55878-9#toc>>
18. The 2030 Agenda for Sustainable Development [online] [viewed date: 22 November 2022]. Available from: <<https://www.un.org/development/desa/jpo/wp-content/uploads/sites/55/2017/02/2030-Agenda-for-Sustainable-Development-KCSD-Primer-new.pdf>>

Современные методы управления человеческими ресурсами в сфере услуг

Игорь Кузнецов

Балтийская Международная Академия
PhD student Igor Kuznetsov
Igor.prepod@gmail.com

Малика Миленская

Master student
Балтийская Международная Академия
malikamilenskaya@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье описаны современные методы управления персоналом. Приведены определения и отличия сферы услуг. Исследованы основные элементы кадровой политики предприятия сферы услуг. Приведены примеры применения современных методов управления персоналом в сети отелей Hilton. Проведен анализ эффективности приведенных методов. Также в статье описано влияние ключевых компетенции работников на процесс работы с клиентом. Проанализировано влияние управления человеческими ресурсами на конкурентоспособность предприятия.

Ключевые слова: Управление человеческими ресурсами, кадровая политика, управление персоналом, конкурентоспособность, сфера услуг.

ABSTRACT

The article describes modern methods of personnel management. The definitions and differences of the service sector are given. The main elements of the personnel policy of the service sector enterprise have been studied. Examples of the application of modern methods of personnel management in the Hilton hotel chain are given. An analysis of the effectiveness of the above methods was carried out. The article also describes the influence of key competencies of employees on the process of working with a client. The influence of human resource management on the competitiveness of an enterprise is analyzed.

Key words: Human resource management, personnel policy, personnel management, competitiveness, service.

ВВЕДЕНИЕ. INTRODUCTION

Управление человеческими ресурсами непосредственно влияет на конкурентоспособность предприятия. Сотрудники организации – не просто безликие исполнители ряда задач, а ресурс, вложения в который окупаются и приносят рост и успех. Вклад в рост, развитие и заинтересованность сотрудников выгодны для самой компании.

В сфере услуг вклад в человеческие ресурсы наиболее важен.

Так как сотрудники являются связующим звеном между компанией и клиентами, они лицо компании. Профессионально грамотный персонал, его заинтересованность в отличном результате, и энтузиазм с которым он выполняет свои обязанности, оказывают огромное влияние на впечатление клиента о компании в целом. От эффективности менеджмента человеческими ресурсами зависит эффективность работы предприятия, а значит и его будущее. Грамотный менеджмент способствует повышению конкурентоспособности предприятия.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Управление человеческими ресурсами (human resources management, HRM) – это важная часть сферы управления, и в случае неудачного распределения человеческих ресурсов проблему можно решить, наняв специалиста по управлению человеческими ресурсами. Такой специалист создаст благополучную материальную и социальную атмосферу для управленческой деятельности и заложит начало стратегической деятельности, ориентированной на развитие управленческой деятельности. [1]

Далее следует обратиться к понятию «развитие человеческих ресурсов» (Human Resources Development, HRD). Развитие человеческих ресурсов - это деятельность, направленная на

развитие потенциальных способностей работников с целью их постоянного роста и развития. Набор подходящих людей в организацию является началом этой деятельности. Для блага организации руководство должно постоянно работать над всемерным повышением потенциала кадров. Развитие кадров, повышение потенциала приводит к росту производительности труда, прибыльности организации.

Для развития человеческих ресурсов (HRM) используют следующие методы: профессиональная ориентация и социальная адаптация в коллективе; оценка производственной деятельности; система вознаграждения; профессиональная подготовка, обучение, стажировка, повышение квалификации и переквалификация (переподготовка). [2]

Также в рамках рассматриваемой темы следует упомянуть понятие «управление талантами», которое по многих исследовательских работах также используют как синоним термину «управление человеческими ресурсами». На сегодняшний момент существуют несколько трактовок понятия управления талантами:

- 1) «целенаправленная деятельность компании по созданию, развитию и использованию когорты талантливых сотрудников, умеющих эффективно решать сложные бизнес-задачи»;
- 2) «управление совокупностью HR-процессов, позволяющих насытить компанию эффективными сотрудниками и поддерживать ее в таком состоянии»;
- 3) «реализация интегрированного подхода к управлению различными HR-процессами, включая рекрутинг, адаптацию, развитие и обучение, управление эффективностью деятельности, лидерством и планирования замещения должностей»;
- 4) «деятельность компании, позволяющая использовать вложения в талантливый персонал в области среднего и высшего менеджмента»;
- 5) создание условий для раскрытия потенциала талантов, так как «такими людьми невозможно управлять в традиционном смысле слова».

Услугой называют результат взаимодействия заказчика и поставщика.

Американский экономист и маркетолог Филип Котлер даёт определение сервиса следующим образом: Service is any act performed by one party for another party that is intangible and does not give rise to ownership of anything. Service is not always related to the physical product. [3] Таким образом, услуги можно определить следующим образом: «Услуга — это любая деятельность или выгода, которую одна сторона может предложить другой, которая по существу является неосязаемой и не приводит к владению чем-либо. Его производство может быть связано, а может и не быть связано с физическим продуктом».

Эффективность стратегии по управлению персоналом зависит от множества факторов, таких как индивидуальных и рабочих качеств менеджмента, финансирования организации, метода подбора персонала и многих других. Эффективное управление оказывает положительный эффект на все, без исключения, аспекты деятельности компании. Поэтому всем компаниям стоит регулярно проводить переоценку методов управления, оценку эффективности и продуктивности выбранной стратегии, а также разрабатывать методы их повышения.

RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUATION OF RESEARCH RESULTS

Во времена развития цифровых технологий специалистов HR появились новые методы поиска персонала, лучшим примером может служить LinkedIn это значительно упрощает процесс подбора.

Lead@Hilton — комплексная программа развития лидерства с упором на обучение сотрудников на каждом этапе построения карьеры: от начального уровня до уровня руководства высшего звена. Компания Hilton стремится предоставлять своим сотрудникам непрерывное обучение на протяжении всей жизни и ресурсы, которые помогут им полностью реализовать свой потенциал и построить карьеру своей мечты. [4]

По этой программе сотрудники, занимающие высокие управляющие должности, на три дня погружаются в работу в самом отеле. Они знакомятся с работой в обслуживании номеров, мероприятий, в сфере напитков и еды, в техническом обслуживании. Часто ссоры и конфликты между сотрудниками и начальниками исходят из глубокого непонимания задач друг друга. А

так у начальников есть возможность почувствовать на себе, что испытывают их подчиненные. Они принимают гостей, носят их багаж, отвечают на звонки, разбираются с жалобами, убираются в комнатах и так далее. Это помогает понять, что нужно улучшить, упростить, добавить.

Успех данной программы стал причиной создания программы по вовлечению в неё сотрудников через виртуальную реальность.

Ещё одно программой развития персонала является Careers@Hilton Live — "Месяц молодого специалиста гостиничной индустрии". Эта инициатива является для Hilton Worldwide уникальной возможностью, которая позволяет рассказать молодым специалистам о перспективах построения успешной карьеры на рынке гостеприимства и перечне навыков, развитие которых помогает найти достойную работу. В рамках данной программы сотрудники Hilton Worldwide по всему миру проводят множество различных мероприятий, от обучающих семинаров по составлению резюме и встреч для налаживания отраслевых контактов, до презентаций с рассказом о карьерном пути руководителей компании. [5]

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

Социальные сети важный инструмент не только в поиске персонала, но и его развитии

Специальные программы помогают адаптироваться сотрудникам практически с первого месяца работы

Управление человеческими ресурсами это важная деятельность нанимателя по отношению к сотруднику, основанная на отношении к сотруднику, как к необходимому инструменту для достижения целей организации. В современном мире менеджеры HR влияют на множество ключевых аспектов работы предприятия, и играют большую роль в развитии сферы услуг: менеджер по персоналу способствует успеху бренда, помогая создавать здоровую рабочую атмосферу, при которой повышается мотивация сотрудников, и они удовлетворены своим вкладом.

В режиме постоянного появления малых и средних предприятий в данной сфере именно качественное распределение человеческих ресурсов может помочь предприятию выжить в условиях постоянной конкуренции.

Конкурентоспособность, умение предложить лучший сервис за стоимость сопоставимую со стоимостью предложений других участников рынка, является наиболее значимым условием для сохранения бизнеса на рынке услуг.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ. REFERENCES

1. Миронова Н.А., Гурьянов В.В., Клячин А.О. (2020) УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ: // Международный журнал прикладных наук и технологий «Integral», №1.
2. Zavyalova E., Kucherov D., Tsybova V. (2017) Human Resource Management at Russian Companies — Leaders of the Global Economy. Foresight and STI Governance, vol. 11, no 4, pp. 52–61. DOI: 10.17323/2500-2597.2017.4.52.6
3. Kotler Philipp, Dubois Bernard (2003), "Marketing Management", Pearson Education, 11th Ed. (1977), Paris.
4. Main information. Retrieved from <https://www.hilton.ru/>
5. Кизян Наталья Геннадьевна, & Маслова Елена Викторовна (2016). Управление человеческими ресурсами на предприятиях сферы услуг. Экономика и управление, (1 (123)), 51-54.

Innovative Tools in Global Financial Markets

Innola Novykova

doctor of economic sciences, professor
Ukraine,

Institute of Innovative Education
of the Kyiv National University of Construction and Architecture
innolanovykova@gmail.com

ABSTRACT

The purpose is to study the theoretical foundations and develop practical recommendations for improving the process of functioning financial instruments in global financial markets. Reveals the essence and characterizes the components of the modern global financial market, defines its role in the development of the national economy, and the peculiarities of its formation in the conditions of the expansion of innovative digital technologies.

The essence of financial market instruments is revealed and the need to improve their investment qualities to the requirements of modern economic conditions is argued. Financial instruments that are in circulation on the financial market are systematized according to several features.

Considerable attention is paid to the circulation of innovative financial instruments, the main feature of which is a high level of risk. Peculiarities of the formation and functioning of derivative financial instruments were studied, and the essence and specifics of the use of credit notes on the stock market were revealed.

The mechanism of circulation of credit tools is presented and their main functional features are defined. It is noted that the issuance and sale of credit tools enable borrowers to mobilize funds on the global financial markets, and improve their investment image in the international market through the formation of a high credit rating from global financial institutions. The main factors restraining their development include inadequate regulatory and legal support, the small size of the markets, and a small number of tools used in them.

Keywords: bitcoin, derivatives, financial instruments, financial market

АНОТАЦІЯ

Мета – вивчення теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесу функціонування фінансових інструментів на світових фінансових ринках. Розкрито сутність та охарактеризовано складові сучасного світового фінансового ринку, визначено його роль у розвитку національної економіки, особливості його формування в умовах експансії інноваційних цифрових технологій.

Досліджено сутність інструментів фінансового ринку та аргументовано необхідність підвищення їх інвестиційних якостей до вимог сучасних умов господарювання. Фінансові інструменти, що перебувають в обігу на фінансовому ринку, систематизуються за кількома ознаками.

Значна увага приділяється обігу інноваційних фінансових інструментів, головною особливістю яких є високий рівень ризику. Визначено особливості формування та функціонування похідних фінансових інструментів, розкрито сутність та специфіку використання кредитних нот на фондовому ринку.

Представлено механізм обігу кредитних інструментів та визначено їх основні функціональні особливості. Зазначається, що випуск і продаж кредитних інструментів дозволяють позичальникам мобілізувати кошти на світових фінансових ринках, а також покращити свій інвестиційний імідж на міжнародному ринку шляхом формування високого кредитного рейтингу від світових фінансових установ. Основними факторами, що стримують їх розвиток, є недостатнє нормативно-правове забезпечення, невеликі розміри ринків та невелика кількість використовуваних на них інструментів.

Ключові слова: біткоїн, деривативи, фінансові інструменти, фінансовий ринок

INTRODUCTION

The international financial market plays a key role in increasing the efficiency of the functioning of the world economic system, as it facilitates the rapid redistribution of financial resources at the global level and helps direct investments to certain regions and types of economic.

The creation of modernized instruments of the financial market is conditioned by the needs of its participants to respond adequately to modern trends in the international economy, to minimize the impact of uncertainty on investment decisions, to ensure the risks of adverse dynamics of prices for

goods and services, to increase the effectiveness of conducting foreign economic activities, and to implement their speculative strategies.

In the conditions of a difficult socio-economic and political situation in Ukraine, the majority of business entities lack capital and are looking for additional sources of financing. The formation of prerequisites for the active use of domestic financial market instruments will help cover the deficit of financial resources among economic entities, as well as attract free funds for enterprises and the population to make capital investments in promising industries, projects, or programs.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

An important link of the financial system of any country is the financial market, which transforms the accumulation of the population and business entities into investment resources and distributes them between types of economic activity and branches of the economic system. It enables the government and business structures to increase the volume of funds without using internal own sources and crediting and acts as an intermediary between investors and economic entities. Today, the Ukrainian financial market is at the stage of development and works with insufficient efficiency and needs effective regulation by the state to improve the legal, financial, and organizational foundations of its functioning. Currently, the state of the financial market of Ukraine does not significantly meet the requirements of developed countries, does not satisfy the demand of investors and people who need financial resources, has low transparency in its activities, and the functioning of financial instruments is significantly limited.

The modern global financial market is characterized by a complex system of relationships between its subjects and a set of financial institutions that cooperate as financial intermediaries. Such interaction takes place intending to attract financial resources and make direct and portfolio investments using financial instruments. As the level of development of the financial market increases, a wider range of financial instruments, which contain the characteristics of innovation and effectiveness, are freely available on it. In the conditions of significant progress of computer technologies, the financial market was covered by the latest information systems, which significantly accelerated investment operations and increased the efficiency of the functioning of financial instrument markets on a global scale.

It is worth noting that the circulation of financial instruments on the market is a prerequisite for the activity of most financial institutions, as it helps to mobilize financial resources in a sufficient amount and contributes to their effective investment. In our opinion, financial instruments should be understood as special goods or services on the market that have the form of an agreement and are used to mobilize funds by economic entities and authorities and obtain financial results or other effects by investors of financial resources.

As a result of the sale of financial instruments, their owner acquires rights, and the issuer acquires obligations, that is, during the sale, they acquire the form of financial assets for the buyer. The strengthening of globalization processes in the international economy is caused by the rapid technological progress of mankind and the increase in the capabilities of society and its institutions. In the international economy, huge in scope and difficult to implement complexes of peace enterprises are conducted in the field of harmonizing monetary and budget-fiscal policies to common principles and bringing the legislation in line with these spheres of activity. The constant change in business conditions under the influence of external and internal factors requires improving the investment qualities of financial instruments, taking into account the innovative needs of investors and increased performance requirements.

International financial markets in the conditions of globalization are characterized by a high degree of the interweaving of informational and financial components to increase the investment efficiency and competitiveness of financial companies and institutions. Concepts of instability of markets, innovations in the financial sphere, and management of a portfolio of financial assets require improvement taking into account progress in the information sphere.

Financial market instruments are classified into those that implement the theory of insurance with the help of future contracts and securities in combination with information networks, which are created for their purchase and sale to increase the effectiveness of investment processes. Common financial market instruments include cash management brokerage accounts, interest rate swaps, convertible bonds, and more. The economic content of financial engineering is a combination of conventional and the development of modernized financial market instruments to improve the process of mobilizing additional financial resources, reducing risks by using insurance against adverse price changes (hedging) based on the adoption of effective management decisions regarding the development of key elements of innovative financial instruments.

Hybrid instruments of the global financial market include structured financial assets, which are a combination of currency and physical products. Structured financial market assets are usually defined as a combination of traditional securities and forward contracts: shares and futures, bonds and options, government securities and derivatives, etc. Synthetic financial instruments, which are a combination of derivatives and shares or bonds, have gained considerable popularity in the international economic system. The use of exotic instruments in the stock market (derivative financial instruments on weather conditions, derivatives on financial indicators, investment agreements, etc.) is a promising direction for the development of the international financial market in the conditions of globalization. Innovative financial instruments are term contracts created during the specific interaction of financial market participants in the field of innovation.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

In the conditions of strengthening globalization processes in the world economy, an important source of mobilization of financial resources is the use of loan instruments on the financial market. Investing money in such securities requires an adequate analysis of the level of investment risk, which is carried out using reliable credit ratings of well-known agencies and with the involvement of our financial analysts. The consequences of underestimating this risk can be the bankruptcy of the company, so it must be analyzed using absolute and relative values (mathematical expectation, standard deviation, covariances, determination of confidence intervals, etc.) and with the involvement of several stochastic models of probability theory in the calculations.

Given what has been said, today we can confidently state the emergence of a new modernized form of currency, which additionally includes a specific digital component (besides cash and records on accounts), which makes them a unique financial asset.

CONCLUSION

In view of the above, the main directions of activating the development of the derivative financial instruments market in Ukraine are: development and approval of regulatory and legal support adequate to the current economic situation, taking into account the experience of the leading countries of the world; regulating the relations of market subjects by defining the main rules and models of concluding contracts; market progression due to the introduction of effective concepts and investment risk management models; creating favorable conditions for the formation and development of capital market infrastructure and increasing the level of liquidity of term contracts; leveling off the impact of negative external factors on the reliability of the derivatives market, which would ensure that calculations are carried out under any economic conditions; increasing the financial literacy of financial market participants, which will enable them to conduct a reliable analysis of financial indicators; restoration of investor confidence in economic entities, state institutions and financial instruments in general, which will help improve the investment climate in general and attract free accumulation of enterprises and the population to the capital market.

The formation and development of the market of innovative financial instruments in Ukraine will help to increase the efficiency of the functioning of the corporate financial and non-financial

sectors, as it will simplify their conditions for mobilizing financial resources in a sufficient amount and help to create an effective financial risk management system.

REFERENCES

1. Blinov, A.V. (2020). Global trends in the formation and regulation of the cryptocurrency market. Bulletin of the Sumy State University. Economy series, 1, 7-15. <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2020.1-1> (in Ukr.)
2. Cryptocurrency Market. (2020). <https://cutt.ly/nNjhFog>
3. National Securities and Stock Market Commission. (2020). <http://www.nssmc.gov.ua> (in Ukr.)
4. Poliak, N.P. (2016). Credit instruments for the development of the real economy in Ukraine [Doctoral dissertation, Banking University] (in Ukr.)
5. Shevchenko, V. (2012). Financial innovations and modern instruments of international financial markets. Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Economy, "Economy" series, 133, 30-33. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2012_133_11 (in Ukr.)

Identification of the main factors of external marketing affecting the improvement of the Coffee House performance in the post-pandemic period

Azamjon Sultonov,

Latvia

Baltic International Academy

Business Management and Administration

a.i.sultonov@gmail.com

Lada Širjajeva

Latvia

Baltic International Academy

Regional economy and economic policy

shirjajeva.lada@gmail.com

Scientific supervisor: Mg.oec. Lada

Širjajeva

ABSTRACT

In the framework of this article, the authors identify and investigate the influence of external marketing elements on the efficiency of a Coffee House in the post-pandemic period based on indicators identified through a study of scientific literature and a survey conducted among experts working in the field of Coffee Houses marketing or catering services. The article highlights the challenge of reopening Coffee Houses after the pandemic and focuses on the use of certain elements of external marketing that can help increase customer loyalty and improve financial performance.

Keywords: Coffee House, external marketing, post-pandemic period

АННОТАЦИЯ

В рамках данной статьи авторы выявляют и исследуют влияние элементов внешнего маркетинга на эффективность работы кофейни в период пост пандемии на основе показателей выявленных по средством изучения научной литературы и опроса проведенного у экспертов работающих в области маркетинга кофеин или общественного питания. В статье подчеркивается проблема в возобновлении работы кофейен после пандемии и делается акцент на применение определенных элементов внешнего маркетинга, которые могут способствовать увеличению лояльности клиентов и улучшению финансовых показателей.

Ключевые слова: внешний маркетинг, кофейни, период пост пандемии

INTRODUCTION

The market analysis of Eastern Europe coffee industry suggests that the global pandemic has slowed the growth of the coffee industry, which had been booming before to the year 2020. In April and May of 2021, restrictions on Coffee Houses are expected to be relaxed as the health situation improves, allowing local chains to continue rapid growth and expand throughout the continent.

During the post-pandemic period, Coffee Houses are trying to transform their business, change business models, promotion models, and improve ICT infrastructure.

Literature analysis revealed certain elements of external marketing that have a positive effect on promoting the business as a whole, increasing consumer interest and improving financial performance. Using the identified indicators, a survey was conducted with experts in the field of Coffee House marketing and/or catering. The identified elements were divided into groups.

Representing 3 components of external marketing that need to be included in the marketing strategy of Coffee Houses during the post-pandemic period.

Research problem. The pandemic has contributed to the closure or change in the business model of many Coffee Houses. During the post-pandemic period, the problem arose in finding a marketing strategy for further promotion, increasing sales and reaching a new level of the business model, taking into account technological changes.

The purpose of the study is to identify the most important external marketing factors that contribute to the improvement of Coffee Houses.

Hypotheses. Elements of external marketing have a positive impact when promoting Coffee Houses in the post-pandemic period.

Using a questionnaire, the authors conducted a Google Forms survey to obtain answers from experts. The survey results were analyzed using factor analysis. The data obtained were then grouped.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

External marketing being part of the organization's marketing orientation affects the efficiency of business processes. Some elements of external marketing are initiatives related to changing promotions, packaging, labelling, positioning, goods or services [1], external marketing can be focused on working with consumers on their perception of a service or product, increasing loyalty, changing interfaces and ways processing orders, creating individualized packaging or the product itself [7].

With the development of ICT, external marketing has touched e-commerce, the ICT infrastructure of the organization, financial instruments, the payment system and the physical environment [8].

Some studies [5] found that the company's ICT infrastructure has a significant impact on the effectiveness of the implementation of external marketing. At the same time, many authors [2],[4] drew attention to the fact that when developing a marketing strategy, it is important to pay special attention to the expectations and trust of consumers, especially when developing a strategy taking into account ICT and social networks.

In turn, certain authors indicated that there are many driving forces that can also be considered as barriers to the implementation of effective measures in the field of external marketing, such as organizational factors, infrastructure, time, information, legislation and regulation, etc. Their assessment depends primarily on the current situation in individual markets [3].

Coffee Houses in Latvia are having trouble drawing customers because external factors are limiting their capacity to promote themselves as environmentally responsible and customer-centric establishments. In order to effectively advertise a Coffee House in Latvia, it is necessary to address these concerns and then adopt experience-based and sustainable marketing methods.

The factors are selected and organized based on the external marketing strategy. Promoting and selling a product or service to an external audience, such as customers or prospective

customers, is known as external marketing. Employees in service industries are the face of the firm to customers; their interactions with customers should be pleasant to ensure repeat business. The Costa Coffee utilizes the External Marketing Strategy for their promotion. Their statistics show that their technique of promotion is successful in attracting more customers [6].

RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUATION OF RESEARCH RESULTS

According to the statistics, there were 38 more men than women who filled out the survey. A careful examination of the reliability of the study's data, which was gathered from a total of 55 participants (of whom 53 gave informed permission). Excellent data validity was generated by the 53 respondents. Descriptive statistics were performed to get a sense for the data collected from the surveys. The statistical findings of this study, demonstrating that the data collected from respondents was diverse, with standard deviation values for all variables around or over 0.5, indicating that the data was collected from a wide range of individuals. This demonstrated that there existed a spectrum of appropriate respondents (less than the mean value).

The KMO MSA value in this research was 0.838, which is above the critical value of 0.5 and indicative of the dependability of the variables. In addition, the resultant significance-value was 0.000, which suggests that the study's question items might be processed further for component analysis.

The PCA results shows the study's end result of three factors may be attributed to the author's use of the criteria for finding components with Eigenvalues larger than one.

The limitations of the study are related to quantitative indicators, namely the sample size and time frames.

Future research will be conducted with a larger sample and with the ability to track the influence of not only external but also internal marketing factors on the effectiveness of caffeine.

The data obtained during the survey were grouped into 3 blocks / components:

Component 1- Customer Expectations

Only variables with a correlation value of 0.4 or higher were included in the study. There is only one positive value for each variable. Thus, 10 factors were chosen for in-depth analysis. Those picked include: Age Group (0.792), Gender (0.662), Culture (0.764), Social Status (0.718), Availability (0.636), Accessibility (0.642).

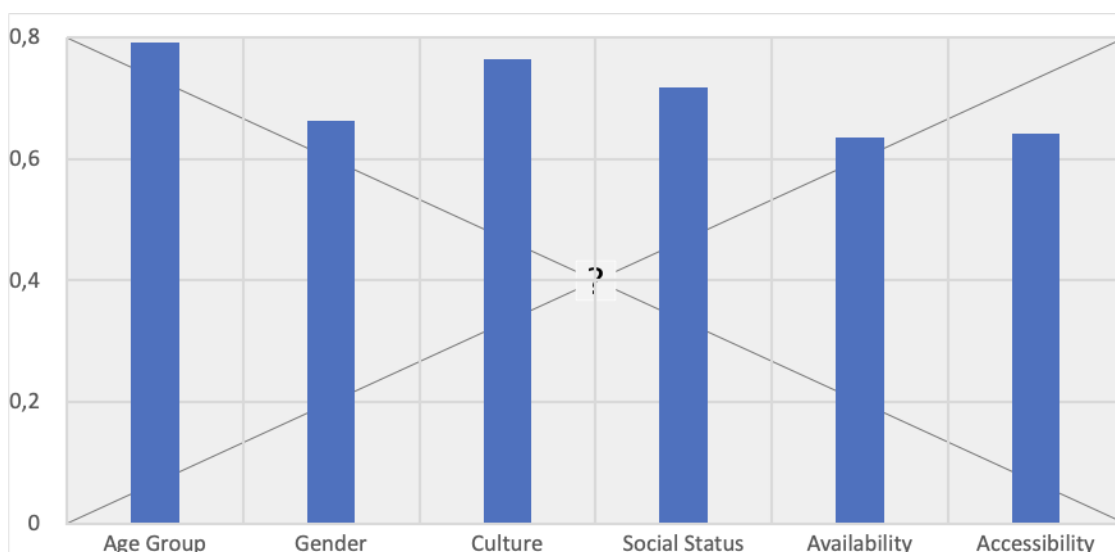

Figure 1. Component 1- Customer Expectations

The customer expectations about a coffeehouse can vary according to their demographics. Age based market-segmentation is a demographic segmentation strategy that divides a product-market into subsets based on demographic characteristics, such as age, to better tailor an organization's products and services to the specific interests and needs of consumers at different points in their lives. In this manner, a company may tailor its offerings and promotional strategies to the needs of its various customer demographics, including young people, families, and the elderly.

When it comes to marketing to both sexes, there is no "man vs. woman" dynamic. Marketers sometimes use a gender-neutral approach in an effort to avoid offending anybody, but this strategy often backfires, leaving men and women alike with the impression that they were not specifically targeted. Marketers should always aim to stay ahead of the competition and reap the advantages of a dynamic landscape, both of which may be aided by adopting a gender marketing approach.

To fully grasp a customer's habits, it's crucial to first comprehend their culture. It stands for the shared norms and beliefs of a group of people. Behaviour choices are made by a person based on his cultural upbringing. His upbringing by his family has instilled in him these virtues. The beliefs someone adopts as a youngster and continues to uphold throughout adulthood shape their identity and ultimately shape their culture.

Culture varies from person to person, area to region, and nation to country; as a result, the marketer has to pay close attention to the cultural norms of the different target audiences. The buyer is influenced by his social circle, his upbringing, his community, and his status all the way through the buying process. A marketer's analysis or observation of a consumer's behaviour must account for all of these factors since they have such a significant impact on the consumer's actions, attitudes, and expectations.

Culture, upbringing, social standing, and social circles all have an impact on a consumer's purchasing decisions. In order to improve sales and satisfy customer demands, businesses must have a firm grasp of these elements and adapt their strategy and marketing appropriately.

Overall customer satisfaction benefits greatly from consumers' favourable emotional responses to various marketing initiatives. And the marketing mix's efforts provide varying degrees of client pleasure. That is to say, consumers place different weight on various forms of advertising. Managers may use the return on investment to see which brand-building activities are profitable and which are not. Additionally, it may be used to distribute scarce marketing resources across the many initiatives. As a result, the manager of this brand should put as little money as possible into distribution and advertising, and as much as possible into the sales force and sales promotion initiatives. This allows the manager to refocus the brand's marketing resources on more targeted initiatives.

Having products always in stock is crucial to giving consumers a satisfying shopping experience, which in turn helps maintain a steady stream of revenue and happy regulars. If business doesn't meet customers' needs with the correct items at the right pricing, a company can find themselves losing out to rivals. The quality of the shopping experience tends to decline as more and more items become unavailable.

Accessibility features benefit not just individuals with disabilities but also those without them, allowing companies to strengthen connections with all customers. Accessibility measures not only ensure everyone has the same opportunities, but also make improvements that are more user- and human-centred. Voice activation, auto-correct, pedestrian-friendly curb heights, and automatic door openers are just a few examples of innovations that originated with a minority group yet found widespread use later on. They are examples of how incorporating universal design principles into a company's infrastructure may increase the number of consumers and the company's bottom line.

Component 2- Organizational Factors

Variables were excluded from the analysis if their correlation value was lower than 0.4. It is true that each variable may take on exactly one positive value. This led to the selection of five criteria for further investigation. Customer Support (0.846), Government Support (0.777), Public Policy (0.737), Price (0.703), Quality (0.642).

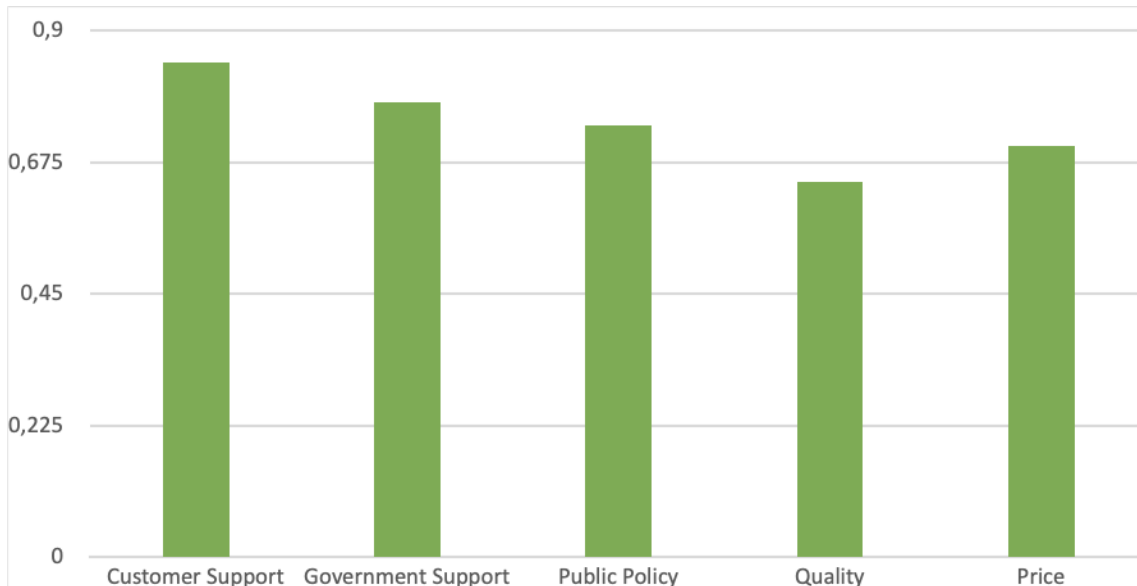

Figure 2. Component 2- Organizational Factors

Advertising one's commitment to customer satisfaction is a tried and true method of bringing in new business and keeping loyal patrons happy. A reward or discount offered to clients who reach out to a company's customer support service is what this kind of campaign is all about. Free items, price reductions, and exclusive deals are all possible examples of customer service-related incentives. Promos geared at customer service are a common way to boost call volume. It's important for companies to have a well-trained customer service department ready to address any inquiries or complaints from consumers, and offering incentives for them to do so is one way to do just that. Additionally, customer service promos may aid in fostering ties between a company and its clientele. Businesses may gain over devoted clients who will spread the word about their brand if they reward them with exclusive deals and discounts just for contacting customer care. Businesses may save money without sacrificing quality by running promotions that encourage consumers to contact their customer service department.

In a free market economy, the government does play a role. The government offers us with a variety of services and commodities. Taxes are collected to fund these functions, which include ensuring national security, safeguarding the environment, and defending private property. The government must also fill the gap if businesses are unable or unwilling to serve people's needs.

The government attempts to exert its will on, regulate, interfere in, and exert control over the marketing system of a nation for the express purpose of guaranteeing that the country's millions of producers and consumers of goods and services are treated fairly and equitably. The government also uses legislation to try to control shortages. To increase the effectiveness of marketing systems is another function that governments are supposed to play.

Having access to low pricing on popular products is counterproductive to the consumer experience. Despite their enthusiasm, young people often lack the financial resources to make brand purchases. Only pricing in the marketing mix really brings in money, whereas all the rest only add up to more expenses. The customers' thoughts and beliefs about a product's true pricing greatly influence their purchase choices. The essence of marketing is tracing the path that consumers take in terms of their valuation of prices. Whatever our age, level of education, money, or skill, are all just consumers. As a result, it is essential for marketers, sellers, and distributors to comprehend consumer habits.

There is a direct correlation between the quality of the product and the efficiency of the customer service department. If more care is taken during manufacturing to ensure a high-quality end result, then the customer service department will have less work to do to fix issues that arise thereafter. Manufacturers of office equipment, for instance, are shifting their focus from manual to automated controls in their newer models. The items are not only less complicated to use and less likely to be abused, but they also need little in the way of upkeep and come equipped with their own diagnostic systems. Putting in more effort up front to ensure high quality reduces the need for after-sale support.

Component 3- Infrastructure Maintenance

A correlation value of less than 0.4 was used to exclude out variables from the study. True, there is a unique positive value that may be assigned to each variable. The result was the selection of three criteria for in-depth study. The factors are Sustainable Design (0.485), Maintenance and Repair (0.862), Technological Support (0.651). The following figure 3.4 outlines the factor loadings.

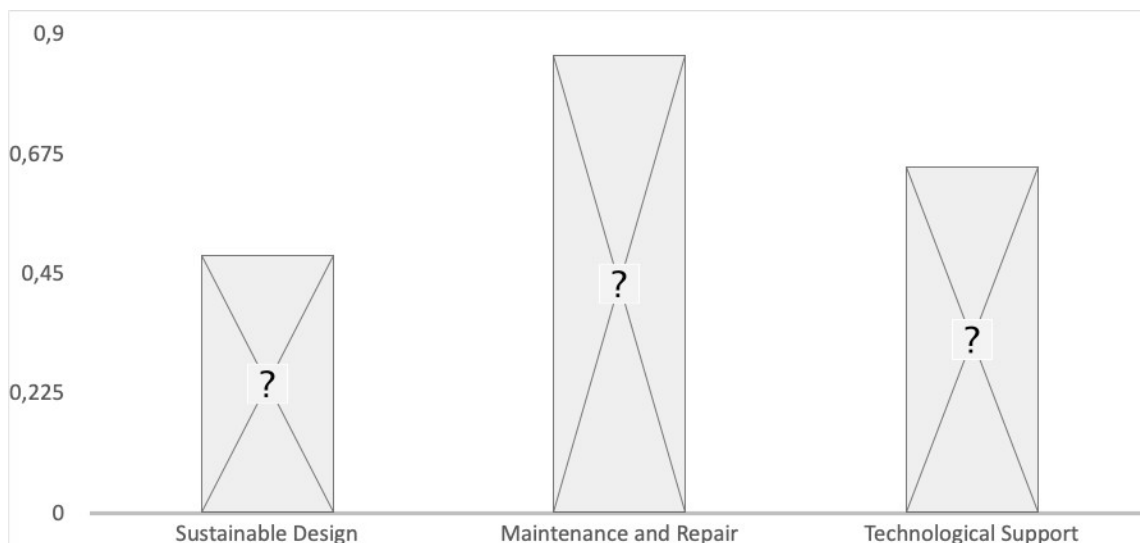

Figure 3. Component 3- Infrastructure Maintenance

The infrastructure maintenance has a major role in marketing. If the infrastructure is maintained and repaired in a timely manner, the costs for correcting major errors can be saved and that can be used as marketing expenditure.

To promote economic and social growth while also protecting the environment, sustainable infrastructure is essential. High-calibre infrastructure boosts efficiency and competitiveness, which in turn boosts the economy, creates jobs, and makes international commerce easier to do. Social inclusion, equality, and the development of human capital are all bolstered by the provision of a wide range of infrastructural services. Local environmental quality is protected by green infrastructure, which also helps in the worldwide effort to reduce carbon emissions. Sustainable infrastructure service delivery is a difficult task that requires more than just "bricks and mortar." It also involves thoughtful policymaking, careful planning, savvy procurement, open and accountable leadership, reasonable financing options, and well-functioning markets.

The marketing of services is changing as a result of technological advancements. It has opened up vast possibilities for developing new kinds of services. The sector of service is evolving as a result, allowing for more individualised care for both clients and workers. Inventions in the delivery of services have been pushed forward by technological advancements. Only recent technological advances have allowed for the widespread use of automated voice mail, IVRs, fax machines, automated teller machines, etc.

CONCLUSION

Of the many elements of external marketing, The following is a summary of the three elements that were compiled:

- a) Customer Expectations
- b) Organizational Factors
- c) Infrastructure Maintenance

- The factors such as age group, gender, culture, social status, availability of the product, accessibility of the coffeehouse, all affect the customer expectations. The customer expectations have a greater impact on the marketing expenses of the coffeehouse. Thus, both the customer expectations have a greater impact on the promotion of the coffeehouse.
- The effectiveness of promotional activities for a coffee shop is significantly impacted by the store's internal structure. A tried and tested method of gaining new customers and keeping the ones you already have is to emphasise the value you place on their satisfaction. Running promotions that motivate consumers to get in contact with the firm could help companies save money without sacrificing service. If private businesses aren't going to or can't provide for the needs of the public, then it's up to the government to step in. The government must guarantee that all businesses and consumers are treated equitably. It is also the government's duty to make market systems more effective. Customers' enjoyment of shopping is diminished when they have ready access to sale prices on products they often buy. Whether or not consumers are willing to pay the price that retailers set for a product depends heavily on how they perceive that price.
- Economic and social growth are impossible to achieve without adequate infrastructure. Timely maintenance and repairs to infrastructure might free up funds that would otherwise be spent on fixing major issues and use those resources on marketing instead. Maintaining functional infrastructure is critical to the success of any promotional effort. Carbon emissions reduction is another area where green infrastructure may help. These frequent failures have resulted in not just losses but also changes to quality control measures, product dimensions, and product integrity.

- The next, and perhaps most important, part of the master's thesis was to provide a model for the efficient application of sustainable and experience marketing to the successful promotion of a coffeehouse. Based on the results of the factor analysis, the author proposes a model for the effective utilization of sustainable and experience marketing for the successful promotion of a coffeehouse.

According to experts, these elements of external marketing are most important when developing a new marketing strategy for a Coffee Houses during the post-pandemic period. Focusing on these indicators will increase customer loyalty and increase financial performance.

REFERENCES

1. Andrews, J. and Smith, D.C. (1996), "In search of the marketing imagination: factors affecting the creativity of marketing programs for mature products", *Journal of Marketing Research*, Vol. 33 No. 2, pp. 174-187.
2. Gajda, K. (2020). Factors shaping inter-organizational trust in e-commerce based on literature review. *Management – Poland*, 24(1), 23–38. <https://doi.org/10.2478/manment-2019-0034>
3. Hamed, A., Ball, D., Berger, H., & Cleary, P. (2008). The three-quarter moon: A new model for E-commerce adoption. *Innovation and Knowledge Management in Business Globalization: Theory & Practice*, 1(2), 1342–1350. Retrieved from: <https://ibimapublishing.com/articles/CIBIMA/2008/522125/522125.pdf>.
4. Kuswanto, A., & Sudarsono. (2016). Perception of factors influence on intention of adopting E-Commerce with thebusiness value as intervening variable. *Advanced Science Letters*, 22(5-6), 1614–1617. <https://doi.org/10.1166/asl.2016.6704>
5. Li, Z., Luan, D., Zhang, Y., & Guo, P. (2018). The evaluation of e-commerce efficiency in China using DEA-tobit model: Evidence from taobao data. *WHICEB, Proceedings*, 73 <http://aisel.aisnet.org/whiceb2018/73>.
6. Lings, Ian & Greenley, Gordon. (2009). The impact of internal and external market orientations on firm performance. *Journal of Strategic Marketing*. 17. 10.1080/09652540802619251.
7. Palmatier, R.W., Scheer, L.K., Houston, M.B., Evans, K.R. and Gopalakrishna, S. (2007), "Use of relationship marketing programs in building customer-salesperson and customer-firm relationships: differential influences on financial outcomes", *International Journal of Research in Marketing*, Vol. 24 No. 3, pp. 210-223.
8. Sfenrianto, S., Oktavianni, J. M. H., Putra, H. P., & Khoerintus. (2019). User perspective on external value creationfactors in Indonesia e-Commerce. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 10(7), 146–151.

Kopstrādes pakalpojumu tirgus attīstība pasaulē Covid pandēmijas ietekmē

Kristīne Torjanika, Assoc.prof., Dr.oec. Andrejs Surmačs

Latvia

Baltic International Academy

International finances and economics

ktorjanika@gmail.com

ANOTĀCIJA

Šī darba ietvaros autori norāda uz nepieciešamību izprast Covid radīto seku ietekmi kopstrādes pakalpojuma attīstībā pasaulē, dotā pakalpojuma aktualitāti un iespējamo šī pakalpojuma ieviešanu Latvijā maziem un vidējiem uzņēmumiem ar mērķi samazināt uzņēmuma telpu nomas izmaksas pārejot uz šo pakalpojumu.

Atslēgvārdi: Covid, kopstrāde

ABSTRACT

Within the framework of this work, the authors indicate the need to understand the impact of the consequences of Covid on the development of the co-working service in the world, the relevance of the given service and the possible implementation of this service in Latvia for small and medium-sized companies with the aim of reducing the costs of renting company premises by switching to this service.

Keywords: Covid, coworking

IEVADS. INTRODUCTION

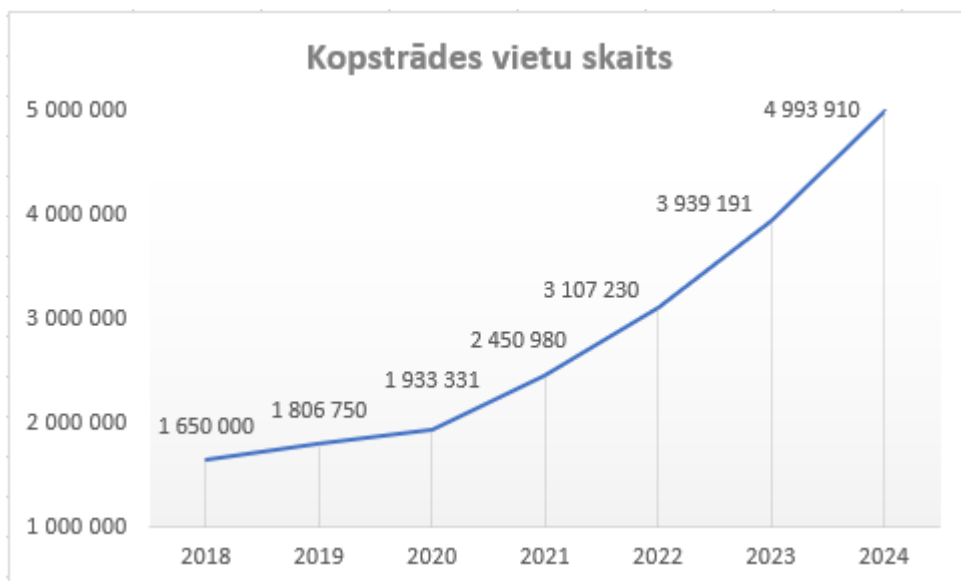
Darba pētāmā problēma ir Covid ietekmes noteikšana uz kopstrādes pakalpojumu tirgus attīstību. Palielinoties attālināti strādājošo cilvēku skaitam, daudzi darbinieki jūtas arvien izolētāki. Šo iemeslu dēļ daudzi ārštata darbinieki izvēlas strādāt kopstrādes telpās: koplietošanas telpās, kur cilvēki paveic savu darbu nevis vienatnē, bet kopā ar citiem cilvēkiem, ar mērķi būt daļai no kopienas. Tieši tādēļ tika radīts jauns fenomens ekonomikā, kas pazīstams kā kopstrādes telpas [1].

Šī pētījuma mērķis ir veikt literatūras pārskatu par Covid ietekmi uz kopstrādes tirgu un tā attīstību, izmantojot literatūras analīzi kā izpēti metodi. Pētījumā ir apkopoti jaunākie zinātniskie raksti par kopstrādes pakalpojumu un statistikas dati par 2021.gadā veiktiem kopstrādes pakalpojuma tirgus pētījumiem pasaulē.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Kopstrāde ir jaunās darba pasaules neatņemama daļa. Darba pasaule nepārtraukti mainās un attīstās. Darbs mūsdienu attīstītu valstu izpratnē — digitālais un hibrīddarba modelis. Tā jau ilgāku laiku ir darba kultūras daļa lielākajās pasaules metropolēs, kur "9 līdz 5 mentalitāte" ar fiksētu darba laiku ir novecojusi. Arvien vairāk cilvēku ikdienas dzīvē meklē lielāku elastību. Mūsdienās līdz 30% strādājošo iedzīvotāju Eiropā un ASV ir ārštata darbinieki, un šī tendence pieaug. Tieši ar to ir izskaidrojama augsta sabiedrības interese par kopstrādes pakalpojumu un kopstrādes telpām, kas simbolizē jauno darba pasauli. Pēdējos gados strauji pieaudzis Google meklēšanas pieprasījumu skaits pēc termina "coworking" [2]. Saskaņā ar vienu no pasaulē vadošajām biznesa datu statistikas platformām Statista Inc.datiem, 2022.gadā visā pasaulē ir vairāk nekā 18 700 kopstrādes vietu. Ir paredzēts, ka šie skaitļi turpinās augt un saskaņā ar statistikas prognozi, kopstrādes vietu skaits pasaulē 2024.gadā pārsniegs 40 000 atzīmi [7].

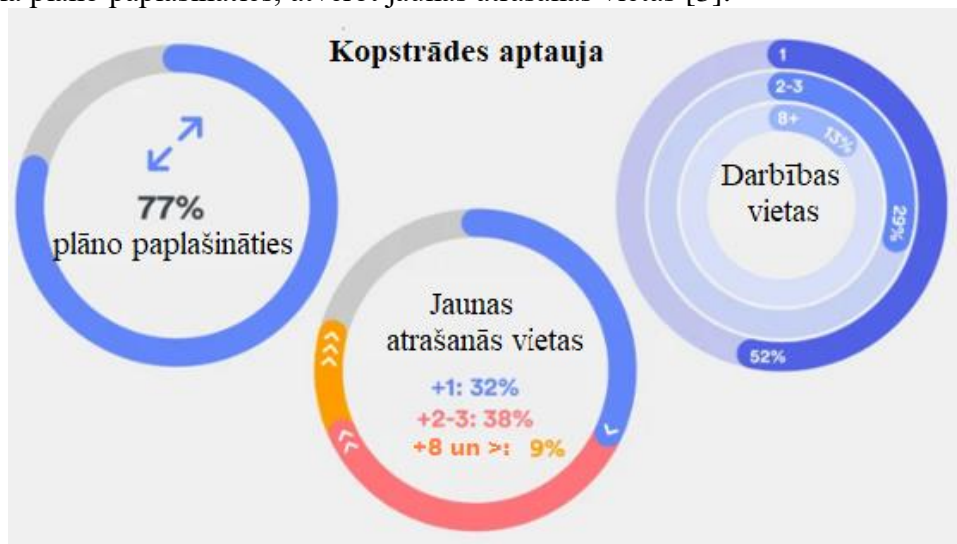
Saskaņā ar Globālo kopstrādes izaugsmes pētījuma datiem, kas ir veikts 2020.gadā, tiek prognozēts ka līdz 2024. gadam kopstrādes telpās strādās gandrīz 5 miljoni cilvēku, kas ir par 158% vairāk nekā 2020. gadā [3].

1.attēls Kopstrādes vietu skaits visā pasaulē [3]

Covid 19 pandēmija ir ieviesusi zināmas izmaiņas daudzu uzņēmumu darbībā, tā ir paātrinājusi digitalizācijas ieviešanu un izplatību. Ierobežošanas pasākumi veicināja attālinātā darba ieviešanu, kā arī attālināto apmācību un e-pakalpojumus [6].

Balstoties uz Coworker Member's Choice Awards 2019. gada pētījuma datiem, pirms koronavīrusa uzplaukuma pasaules ekonomikā aptuveni 77% aptaujāto kopstrādes lietotāju atbildēja, ka plāno paplašināties, atverot jaunas atrašanās vietas [3].

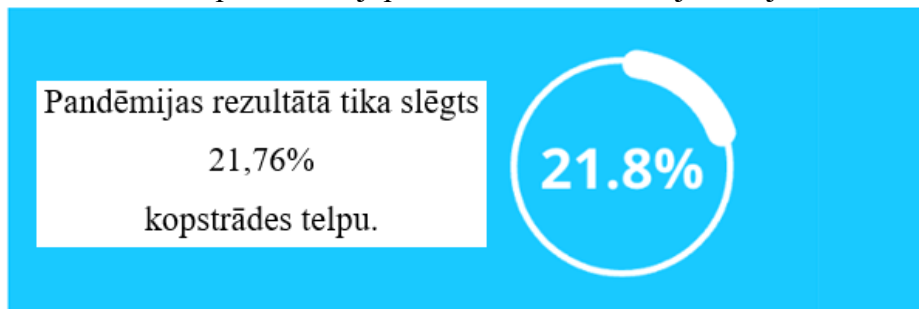

2.attēls Kopstrādes pakalpojuma aptaujas rezultātu apkopojums [3]

Pēc dotā pētījuma rezultātiem 32% respondentu plānoja atvērt vienu jaunu atrašanās vietu līdz 2020. gadam, un 38% plānoja atvērt 2-3 jaunas vietas. Var novērot arī to, ka tika prognozēta arī lielāka uzņēmumu izaugsme, ņemot vērā to, ka gandrīz 9% respondentu teica, ka plāno līdz 2020. gada beigām atvērt 8+ jaunas atrašanās vietas. Tas liecina, ka daudzas telpas ar vairākām atrašanās vietām restrukturizējas par mazām ķēdēm, sniedzot pakalpojumus veselīgiem reģioniem. No aptaujātajiem 52,03% respondentu sava zīmola ietvaros pārvaldīja vienu kopējo atrašanās vietu, bet 28,61% kopumā darbojās divās vai trīs vietās, bet 12,62% - 8 vai vairāk [3].

Pēc DeskMag 2021.gadā veiktā pētījuma ir veikta analīze, kā pandēmija ietekmēja kopstrādes tirgu [4]. Pandēmijas rezultātā kopstrādes tirgus dalībnieku skaits ir samazinājies. Ieņēmumi arī ir strauji samazinājušies. Pandēmija būtiski ietekmēja kopstrādes telpu tirgu, atšķirībā no citiem iepriekš fiksētiem pasliktinošiem faktoriem.

Līdz 2020. gada beigām katra otrā kopstrādes telpa Eiropā savu ekonomisko situāciju raksturoja kā sliktu. 2020. gada septembrī pirms drošības pasākumu ieviešanas, tas izskatījās daudz perspektīvāk. Īpaši situācija bija pasliktinājusies telpās, kas paredzētas atsevišķiem dalībniekiem. Tiem kopstrādes uzņēmumiem, kas piedāvāja iznomāt savas darba vietas uzņēmumiem ar vairākiem darbiniekiem, nekas būtiski nebija mainījies. Piedāvājuma ziņā kopstrādes telpas zaudēja vidēji vienu piektdaļu no iznomājamajiem galdiem, salīdzinot ar 2020. gada sākumu, un kapacitāte izteikti tika samazināta lielpilsētās. Telpām, kurās galvenokārt tika nodrošināti privāti biroji pirms Covid, šie zaudējumi bija ierobežoti.

Kopš pandēmijas sākuma 71,67% uzņēmumu ziņoja par ievērojamu cilvēku skaita samazināšanos, kuri izmantoja viņu piedāvātās kopstrādes vietas darbam.

3.attēls Kopstrādes pakalpojuma aptaujas rezultātu apkopojums [4]

Pēc veiktā pētījuma [4] rezultātiem dalībnieku skaits 2020. gada beigās ir bijis apmēram par ceturtdaļu mazāks nekā 2020. gada sākumā, vidēji samazinoties no aptuveni 65 līdz 50 dalībniekiem uz vienu kopstrādes vietu. Tie uzņēmumi, kas atrodas lielajās pilsētās, bija zaudējuši salīdzinoši vairāk klientu, aprīkotu darba vietu likvidēšanas dēļ.

Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

Pakalpojumu sniedzēji, kuri pagātnē vairāk paļāvās uz privātajiem birojiem, bija spējusi saglabāt salīdzinoši vairāk aktivitātes Covid laikā, ar mazākiem jaudas zudumiem. Tomēr otrā ierobežojumu ieviešanas viļņa laikā to saglabātie klienti joprojām daudz retāk strādāja savos biros, nekā dalībnieki citās kopstrādes telpās.

Viss augstāk minētais ir palīdzējis izdarīt secinājumus: visticamāk uzņēmumi saglabās biroja darba vietas, kur atgriezties, bet tie, visticamāk, arī ļaus turpmāk saviem darbiniekiem strādāt no mājām. Alternatīvi, šie uzņēmumi vēl turpina izmantot savas īrētās telpas jau noslēgtu ilgtermiņa terminētu līgumu dēļ.

Pandēmijas laikā ikdienas lietotāju skaits darba dienās samazinājās daudz būtiskāk. Piemēram, 2020.gada janvārī 60% no visiem dalībniekiem ikdienā izmantoja savu kopstrādes telpu; novembrī atlikušais skaits samazinājās līdz 40%. Kā jau minēts iepriekš, dienas izmantošanas līmenis visbūtiskāk samazinājās kopstrādes telpās, kurās iepriekš bija īpaši daudz privāto biroju. Kopstrādes telpas mazās pilsētās spēja izvairīties no šīs tendences, pamatojoties uz parasti zemāku dalībnieku skaitu.

Pirms pandēmijas pastāvēja noteikums, ka individuālie dalībnieki, kas paši izvēlējās kopstrādes telpas un maksāja par tām, retāk tās izmantoja katru dienu nekā darbinieki, kuru

uzņēmumi izvēlējās kopstrādes telpu, kā alternatīvu pastāvīgam birojam. Mūsdienās individuālie darbinieki arvien retāk apmeklē biroju un, iespējams, vairāk strādā savos mājas biros.

Vidējais līgumā noteiktais noslogojums visās kopstrādes telpās, salīdzinot ar 2020. gada sākumu, saglabājās nemainīgs. 2020. gada janvārī tas bija aptuveni 100%, tāpat kā 2020. gada beigās. Kā to var salīdzināt ar dalībnieku skaita samazināšanos? Ja kapacitāte sarūk, pietiek ar mazāku dalībnieku skaitu, lai nodrošinātu pilnīgu noslogojumu. Tomēr, salīdzinot ar jaudu pirmscovid laikā bez attāluma noteikumiem, novembrī rādītājs reālajā izteiksmē samazinājās līdz vidēji 77%, neņemot vērā jaunas telpas, kas tika atvērtas 2020. gadā.

Kopstrādes telpās, kuru noslogojums ir bijis krietni virs 100%, joprojām atrodas “karstie galdi”, jo visi dalībnieki reti strādā vienlaikus, ļaujot iznomāt galdus vairākiem dalībniekiem, tādā veidā plānojot darba grafiku un nepieciešamo darba vietu skaitu [4].

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Saskaņā ar Statista veikto pētījumu, nozare jau atgūstas no Covid19 ietekmes un daži reģioni jau ir sasnieguši pirmskrīzes līmeni [7].

Kopstrāde ir tehnoloģisko, ekonomisko un sociālo kategoriju robežu izplūšanas un hibridizācijas procesu rezultāts. Pat ja to ilgtspējība un izaugsmes potenciāls joprojām ir apšaubāmi, šis pakalpojums ir stingri noenkurojis savu darbību lielāko biznesa pilsētu darba vietu vidē [5].

Autori prognozē, ka pēc Covid19 problēmas aiziešanas, kopstrādes pakalpojumu tirgus viennozīmīgi attīstīsies, būs izdevīgs uzņēmējiem, kā arī tam būs pozitīva attīstības dinamika. Ņemot vērā visu āugstāk minēto, kopstrādes tirgus atdzīvošanai un dotā pakalpojuma tālākai attīstībai autori rekomendē popularizēt šo pakalpojumu. Uz dotā pētījuma pamata var izdarīt sekojošus secinājumus: uzņēmumiem ir lietderīgi un ekonomiski izdevīgi ieguldīt savus līdzekļus kopstrādes pakalpojuma attīstīšanā.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Bouncken, R.B., Reuschl, A.J. Coworking-spaces: how a phenomenon of the sharing economy builds a novel trend for the workplace and for entrepreneurship. *Rev Manag Sci* 12, 317–334 (2018).
2. Coworking guide. Coworking in Germany. [Tiešsaiste] Pieejams: (2022). <https://coworkingguide.de/coworking> [Apmeklēts 2022. gada 16. novembrī].
3. Coworking resources. Kopstrādes rokasgrāmatu izdevēji. [Tiešsaiste] Pieejams: (2022). <https://www.coworkingresources.org/blog/key-figures-coworking-growth> [Apmeklēts 2022. gada 17. novembrī].
4. DeskMag. Coworking statistic [Tiešsaiste] Pieejams: (2022). <https://www.deskmag.com/en/coworking-city-country-profiles/covid19-pandemic-impact-on-coworking-spaces-market-report-corona-statistics> [Apmeklēts 2022. gada 28. novembrī].
5. Moriset., B. (2013). Building new places of the creative economy. The rise of coworking spaces. p. 2-4.
6. OECD iLibrary. [Tiešsaiste] Pieejams: (2022). <https://enciklopedija.lv/skirklis/2250> [Apmeklēts 2022. gada 16. oktobrī].
7. Statista. The Universe of Data. Kopstrādes pakalpojumu statistika. [Tiešsaiste] Pieejams: (2022). <https://www.statista.com/statistics/554273/number-of-coworking-spaces-worldwide/> [Apmeklēts 2022. gada 17. novembrī].

Elektronisko dokumentu pārvaldības sistēmas ieviešanas iespējas Latvijas Republikas privātajā sektorā

Viktorija Latkovska¹
Mg.ing.oec. Renāte Indrika²

¹Latvija
Baltijas Starptautiskā Akadēmija
Starptautiskās finanses un ekonomika
v.latkovskaja@inbox.lv
²Latvija
Baltijas Starptautiskā Akadēmija
GFK Docētāja
renate.indrika@gmail.com

ANOTĀCIJA

Dotā darba ietvaros autori izpēta Latvijas privāta sektora uzņēmumu iespējas pāriet uz dokumentu pārvaldību no papīra formāta uz elektronisko formātu, līdz ar to darbā tiek izpētīti elektronisko dokumentu pārvaldības sistēmas saistoši literatūras un normatīvās likumdošanas aspektus, kā arī elektronisko dokumentu pārvaldības risinājumu pakalpojumu sniedzēju tīmekļa vietnes izvietotus materiālus, kas pamato elektronisko dokumentu aprites sistēmas ieviešanas nepieciešamību ne tikai publiskajā sektorā, kā tas ir vērojams Latvijā, bet arī privātā sektorā.

Atslēgvārdi: elektroniskie dokumenti, elektroniskais paraksts, elektronisko dokumentu pārvaldība.

ABSTRACT

Within the given article authors research Latvian private sector companies opportunities for switching to document management from the paper format to the electronic format, therefore the article examines binding aspects of sources and normative legislation, as well as materials placed on the websites of providers of electronic document management solutions, therefore, which justifies the implementation of the electronic document circulation system is needed not only in the public sector, as is observed in Latvia, but also in the private sector.

Keywords: electronic documents, electronic signature, electronic document management.

IEVADS. INTRODUCTION

Tēmas aktualitāte tiek pamatota ar to, ka mūsdienās sabiedrība ir tendēta nestāvēt uz vietas, bet attīstīties, tādēļ arī uzņēmumu darbības procesi tiek pilnveidoti, automatizēti un standartizēti maksimālai efektivitātes sasniegšanai. Kā norādīts valsts pētījuma programmas ziņojumā „E-komercijas attīstības un papīra aprites mazināšana pēc pandēmijas izraisītās krīzes” saskaņā ar ekspertu sniegto informāciju Latvijā šobrīd tikai aptuveni 10 % rēķinu tiek apstrādāti digitāli, līdz ar to pastāv liels attīstības potenciāls [1].

Vevaina (Vevaina) norādīja, ka elektronisko dokumentu pārvaldības sistēmu var izmantot, lai palīdzētu organizācijām sasniegt efektīvāku darbību, samazinot darījumu izmaksas, automatizējot procesus, uzlabojot jaudu, samazinot kļūdas un ietaupot darbaspēku [2].

Saskaņā ar Lielbritānijā veiktu pētījumu vidējais biroja darbinieks Lielbritānijā dienā patērē līdz 45 papīra lapām, no tām divas trešdaļas var klasificēt kā nevajadzīgas [3]. Domājams,

ka līdzīgas tendences pastāv arī Latvijā. Pētījuma programmas ziņojumā „E-komercijas attīstības un papīra aprites mazināšana pēc pandēmijas izraisītās krīzes” aptaujas rezultāti rāda, ka vairāk, kā 50% respondentu atzina, ka attālinātā darba laikā ir samazinājies vai drīzāk samazinājies izlietotā papīra apjoms. Par to liecina arī dati, ka tikai 30% no respondentiem attālinātā darba apstākļos ir nepieciešams printeris. Respondenti arī norādījuši, ka klientu vadības sistēmas ieviešanas rezultātā aprēķināts ietaupījums ir 3000 EUR mēnesī, ieviešot

digitalizētas dokumentu aprites darbības [4], līdz ar to darba autori uzskata, ka digitalizācijas procesu ieviešana viennozīmīgi jāturpina arī privātajā sektorā, ieviešot finansiāli izdevīgus risinājumus elektroniskai dokumentu apritei.

Kā pētāmā problēma ir izvirzīta tā, ka Latvijā, lai gan publiskajā sektorā jau ir ieviesta elektroniskā dokumentu pārvaldības sistēma, privātā sektora dalībnieki arvien vēl atturas no tās ieviešanas.

Pētījuma mērķis ir izpētīt elektronisko dokumentu pārvaldības sistēmas ieviešanai atbilstošo LR un ES normatīvo bāzi un citus avotus, ka arī šīs sistēmas ieviešanas iespējas Latvijas Republikas privātajā sektorā.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Eiropas Savienības kohēzijas politikas programmas 2021.-2027. gadam ietvaros viena no Eiropas Savienības un Latvijas prioritātēm ir digitālā vienotā tirgus izveide un administratīvā sloga mazināšana uzņēmējiem un iedzīvotājiem. Tādējādi darba tēmas izvēli pamato nepieciešamība pielāgoties digitālās vides attīstībai. Digitālā vienotā tirgus mērķa būtība ir novērst valstu šķēršļus tiešsaistes darījumiem. Vairākās Eiropas valstīs notiek pāreja no rēķiniem drukātā formātā, uz e-rēķiniem t.sk. arī starp piegādātājiem un pircējiem, kuri atrodas dažādās Eiropas valstīs. Tiek realizēti vairāki projekti/pasākumi, kas vērsti uz e-rēķinu aprites veicināšanu starp Eiropas Savienības valstīm. Eiropas valstīs prioritāte ir izveidot tiesisko regulējumu un vienotus tehniskos standartus, kas būtu piemēroti praktiski visās Eiropas Savienības valstīs. Vairumā valstu e-rēķinu aprite notiek, respektējot brīvprātības principu t.i. e-rēķina ieviešana netiek uzlikta par pienākumu. Prasība iesniegt elektronisko attaisnojuma dokumentu datus nodokļus administrējošai iestādei līdz šim nav bijusi tipiska Eiropas valstīs [5]. Ļoti svarīgi atzīmēt, ka 2021. gada 12. oktobrī Ministru kabinets atbalstīja Finanšu ministrijas iniciatīvu par attaisnojuma dokumentu un preču piegādes dokumentu elektroniskās aprites sistēmas ieviešanu, nosakot elektronisko attaisnojuma dokumentu un e-rēķinu obligātu lietošanu ne vēlāk kā 2025. gadā. E-rēķinu izmantošana būs obligāta aprītē starp uzņēmumiem (B2B) un starp uzņēmumiem un valsts un pašvaldību iestādēm (B2G).

Efektīva sadarbība un komunikācija ir ļoti svarīga jebkurā nozarē un uzņēmējdarbībā, un viens no to veicinošiem faktoriem ir efektīva dokumentu un informācijas pārvaldība [6].

Pētāmas tēmas galvenie jēdzieni ir **elektroniskā dokumentu pārvaldības sistēma, elektronisks dokuments un elektroniskais paraksts.**

MK noteikumos Nr. 748 „Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi” **elektroniskā dokumentu pārvaldības sistēma** tiek definēta, kā „informācijas sistēma, kas nodrošina darbību ar dokumentiem visā to dzīves cikla laikā – no to radīšanas līdz iznīcināšanai vai nodošanai arhīvā. Tās pamatfunkcijās ietilpst dokumentu klasifikācijas shēmu un dokumentu glabāšanas termiņu uzturēšana, kā arī grozījumu, auditācijas pierakstu, dokumentu rekvizītu, dienesta atzīmju un citu metadatu saglabāšana. Ja sistēmā ir tverti elektroniskie dokumenti, tā nodrošina kontroli un piekļuvi tiem”[7]. Elektroniskā dokumentu pārvaldība jāsaprot kā dokumentu izveide un pārvietošana elektroniskā digitālā formātā [8]. Elektroniskā dokumentu pārvaldība ir sistēma digitālo dokumentu apstrādei, kuri tiek izveidoti vai apstrādāti, izmantojot mūsdienu telekomunikācijas failu veidā, kas tiek glabāti digitālajos nesējos [9].

Izpētot apskatītās dokumentu pārvaldības definīcijas, autori uzskata, ka elektroniskā dokumentu pārvaldība ir informācijas tehnoloģiju process digitālajā vidē sākot no dokumentu izstrādes, līdz uzglabāšanai, kas ietver dažādus dokumentu atjauninājumus, kā arī dod piekļuvi citiem lietotājiem, kuri ir mērķauditorija.

Eiropas Parlamenta un padomes regulā (ES) Nr. 910/2014 (2014. gada 23. jūlijs) par elektronisko identifikāciju un uzticamības pakalpojumiem elektronisko darījumu veikšanai iekšējā tirgū un ar ko atceļ Direktīvu 1999/93/EK ir norādīts, ka “**elektronisks dokuments**” ir jebkāds saturs, kas tiek glabāts elektroniskā formātā, jo īpaši teksta vai skaņas, vizuāls vai

audiovizuāls ieraksts. [10]. Autori atzīmē, ka Elektronisko dokumentu likumā [11] elektroniskā dokumenta skaidrojums ir aizgūts no šīs regulas, savukārt Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija norāda, ka „elektroniskais dokuments (e-dokuments) ir dokumenta elektroniskā forma ar papīra dokumentam līdzvērtīgu juridisko spēku”[12]. Autori piekrīt šim izvirzītajam elektroniskā dokumenta definīcijām, savukārt nepiekrīt tam, ko piedāvā, piemēram, pētnieks Masons (Mason), kur elektroniskā dokumenta definīcija tiek definēta, kā faili, kas satur informāciju, kas digitalizēta, izmantojot informācijas un dator tehnoloģijas. Šāda informācija var pastāvēt gan elektroniskā veidā, gan papīra formātā, piemēram, e-pasts, jebkura dokumentācija digitālajos datu nesējos, autovadītāja apliecība, medicīniskās izziņas, diplomi uz zibatmiņas diskkiem, CD-ROM, viedtālruņi, klēpjatori [13]. Autori uzskata, ka šajā elektronisko dokumentu definīcijā, ko piedāvā Masons (Mason) uzsvars likts uz informācijas iegūšanas metodi. Balstoties uz izpētītajām definīcijām, autori uzskata, ka elektroniskais dokuments ir saturs, kas tiek izveidots, glabāts un nodots aprītē elektroniskā formātā.

„Elektronisko dokumentu likuma” 3. panta 2. daļa nosaka, ka elektroniskais dokuments uzskatāms par pašrocīgi parakstītu, ja tam ir drošs elektroniskais paraksts. Dokumentu uzskata par pašrocīgi parakstītu arī tad, ja tam ir elektroniskais paraksts un puses rakstveidā ir vienojušās par dokumenta parakstīšanu ar elektronisko parakstu.

Konferencē “Elektroniskie dokumenti uzņēmumos”, kas norisinājās 2020. gada 3. decembrī Zoom tiešsaistē, tika aptaujāti 150 uzņēmumu pārstāvji. 38% aptaujāto uzņēmumu joprojām elektroniski saņemtus un sagatavotus dokumentus izdrukā uz papīra [14]. 2022. gada 1. janvārī stājās spēkā jaunais „Grāmatvedības likums”, kur ir ieviestas daudzas būtiskas izmaiņas, kas palielina grāmatvežu iespējas ikdienā sagatavot, izmantot un uzglabāt elektroniskus dokumentus.

Mūsdienās lielākā daļa jaunattīstības valstu izmanto tradicionālo papīra dokumentu pārvaldības sistēmu, taču ir palielinājusies arī dokumentācijas elektroniskā forma, ieskaitot e-pastus, tīmekļa lapas un datu bāzu pakotnes, kas tiek glabātas darbstacijās un serveros [15]. Lai veiktu uzņēmējdarbību uzticamā un pašpārliecinātā „bezpapīra” vidē, pārsūtītajam ziņojumam vai dokumentam ir jāatbilst konfidencialitātes, autentifikācijas, integritātes un nenoliegšanas principiem [16]. Lai elektronisks dokuments iegūtu spēku, tam jābūt elektroniski parakstītam, tātad nepieciešams **elektroniskais paraksts**. Lai digitālo parakstu izmantotu atvērtā vidē, piemēram, internetā, parakstītāja identificēšanai ir nepieciešama publiskās atslēgas infrastruktūra. Publiskās atslēgas infrastruktūra tika izstrādāta, lai ļautu saistīt subjektu un publisko atslēgu, izmantojot sertifikācijas iestādes izdotu digitālo sertifikātu [17]. Līdz ar to var secināt, ka viens no pamatrīkiem elektroniskajā vidē ir drošs elektroniskais paraksts jeb eParaksts. Tas darbojas līdzīgi kā paraksts uz papīra, un ar to parakstītiem dokumentiem ir tāds pats juridiskais spēks kā dokumentiem, kas sagatavoti un parakstīti papīra formā. Papildus tam ir arī laika zīmogs, kas elektroniski fiksē un apliecina katra dokumenta parakstīšanas laiku.

Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

Integrētai datu apkopošanai iestādē vai organizācijā elektroniskā dokumentu pārvaldības sistēma (EDMS) bieži kļūst par vienu no visvairāk pieprasītajiem vadības instrumentiem [18]. Par EDMS priekšrocībām ir atzītas uzlabota pakalpojumu sniegšanas efektivitāte un caurspīdīgums, atbildība lēmumu pieņemšanā un izmaksu efektivitāte [19].

Tā kā EDMS ieviešanas procesa ietvara izstrādē ir jāiekļauj secīgu notikumu un aktivitāšu kombinācija visā tās procesā, vispirms ir jāatklāj saikne starp informācijas sistēmu (IS) ieviešanas pētījumiem ar EDMS ieviešanas pētījumiem. To var panākt, nosakot IS ieviešanas paradigmas. Šajā sakarā IS ieviešanas fenomena pētīšanai literatūrā parasti tiek izmantotas divas plašas pieejas, proti, faktoru pieeja un procesa pieeja [20].

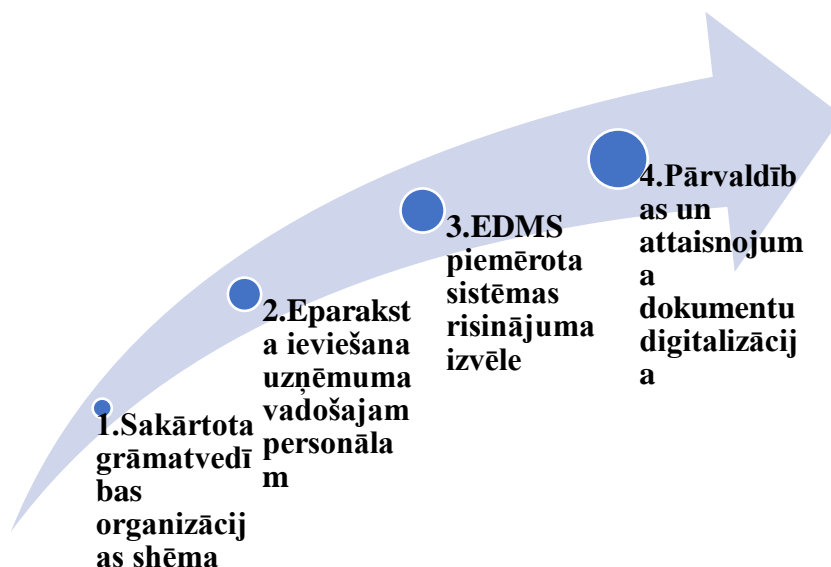
Faktoru pieeja IS ieviešanā atpazīst potenciālos veiksmīgas sistēmas attīstības prognozētājus un pārbauda empīrisko saistību starp prognozētājiem un rezultātiem. Kopā prognozētāji un rezultāti tiek uzskatīti par mainīgajiem lielumiem, kurus var izmērīt pēc

noteikta veida skalas. Piemēram, augstākās vadības atbalsta pakāpe, lietotāju iesaistīšanās pakāpe, kā arī dažādu dalībnieku uztvere un attieksme ir parasti izmantotie faktoru pētījumi [21]. Sistēmas panākumu pakāpi vai kādu citu atkarīgu mainīgo var saistīt ar neatkarīgo mainīgo līmeņiem, izmantojot statistikas paņēmienus, piemēram, vairākas regresijas [22]. Šī situācija ir izraisījusi trīs galvenās kritikas attiecībā uz faktoru pieeju [23]:

- nav mehānisma šo atsevišķo faktoru savstarpējo attiecību izpratnei;
- šī pieeja uzskata ieviešanu, nevis kā statistisku procesu dinamisko parādību;
- starp pētniekiem šajā jomā trūkst vienprātības.

Lai gan procesa pieeja nodrošina procesu, kas apraksta saistību pakāpi starp rezultātiem un prognozētājiem, IS ieviešana tiek uzskatīta par notikumu secību, kas notiek laika gaitā [24]. Lai gan darbības var kļūt analītiski apgrūtinātas, procesa pieejas pozitīva iezīme ir to patiesais faktiskās pieredzes izklāsts, ieviešot IS, piemēram, EDMS. Lai gan faktoru pieeja patiesībā ir vērtīga, ir nepieciešama padziļināta izpratne par sarežģītībām, kas saistītas ar ieviešanas prasībām. Citiem vārdiem sakot, faktoru pieeja tika atzīta par nepiemērotu, lai pētītu, kā tiek ieviesta sarežģīta sistēma, piemēram, EDMS. Attiecīgi “procesu pieeja” šķiet ticamāka, lai aprakstītu EDMS ieviešanas procesu valdībās. To darot, ir jāidentificē visas EDMS valdības praktizētāju darbības, kas ir attīstījušās visā sistēmas ieviešanas procesā (atbilstoši pa posmiem). Kad aktivitātes ir atklātas, tās ir jāsakārto tā, lai tās atbilstu sistēmas izstrādes dzīves ciklam.[25] EDMS ieviešanas process sākas no sākuma un turpinās līdz to procesa beigām, kad to var novērtēt. To var izdarīt, secīgi sakārtojot darbības, kas seko valdības atskaitēm par EDMS sistēmas ieviešanu.

Autori piedāvā sekojošo EDMS ieviešanas modeli, skat. 1.1. att.:

1.1. att. EDMS ieviešanas modelis

Elektroniskās dokumentu pārvaldības sistēmas ieviešanas procesa ietvaros veiksmīgas sistēmas attīstības stūrakmens ir piemērota sistēmas risinājuma izvēle, kas atbilst uzņēmuma (kā lietotāja) izvirzītajam prasībām pret sistēmu. Vitāli svarīgu prasību starpā attiecībā pret elektroniskās dokumentu pārvaldības sistēmas var iezīmēt:

- E-rēķinu automatizēta apstrāde un reģistrēšana;
- E-dokumentu klasifikācija un meklēšana;
- Koplietošana, e-apstiprinājumi un izpildījuma kontrole;
- PDF rēķinu digitalizācija;
- Digitāla dokumentu glabāšana;
- E-pārskatu sagatavošana;

- Integrācija ar uzņēmumā pielietoto grāmatvedības uzskaites sistēmu;
- Augsta datu drošība.

Kā izdevīgu risinājumu elektronisko dokumentu pārvaldības pakalpojumu izstrādātāji piedāvā programnodrošinājuma platformas nomu. Izvēloties minēto makoņdatošanas pakalpojumu, mazāk aizsargāti mazie un vidēji uzņēmumi par abonentmaksu iegūst iespēju elastīgi lietot dokumentu pārvaldības sistēmu un vietu datu glabāšanai.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pētījumā tika izpētīti Latvijas Republikas un Eiropas Savienības normatīvie dokumenti elektronisko dokumentu pārvaldības jomā, rezultātā tika precizēta iespējamā elektroniskā dokumenta definīcija, izskatīti kritēriji tā atzīšanai par oficiālu un parakstītu, kā arī tika piedāvāts EDMS ieviešanas modelis.

Kopumā autori uzskata, ka elektronisko dokumentu aprites kontekstā būtiski ir tiesiskie aspekti, proti, elektronisko dokumentu juridisko spēku un to aprites kārtību regulējošo normatīvo aktu pārzināšana un piemērošana. Tendences tiesību aktos liecina par valdības apņemšanos veicināt elektronisko dokumentu aprites ieviešanu Latvijā.

Viena no Eiropas Savienības un Latvijas prioritātēm ir digitālā vienotā tirgus izveide un administratīvā sloga mazināšana uzņēmējiem un iedzīvotājiem. Vairākās Eiropas valstīs notiek pāreja no papīra dokumentiem drukātā formātā uz elektronisko formātu, bet šis process notiek, ņemot vērā brīvprātības principu. Ieviešana netiek uzlikta par pienākumu.

Autori vērs uzmanību, ka 2022. gada 1. janvārī stājās spēkā jaunais „Grāmatvedības likums”. Likumā ir ieviestas daudzas būtiskas izmaiņas, kas palielina grāmatvežiem iespējas ikdienā sagatavot, izmantot un uzglabāt elektroniskus dokumentus. Savukārt 2021. gada 12. oktobrī Ministru kabinets atbalstīja Finanšu ministrijas iniciatīvu par attaisnojuma dokumentu un preču piegādes dokumentu elektroniskās aprites sistēmas ieviešanu, nosakot elektronisko attaisnojuma dokumentu un e-rēķinu obligātu lietošanas uzsākšanu ne vēlāk kā 2025. gadā.

Pētījuma ietvaros tika apskatīti tādi galvenie jēdzieni, kā elektroniskā dokumentu pārvaldības sistēma, elektronisks dokuments un elektroniskais paraksts.

Izpētot apskatītās dokumentu pārvaldības definīcijas, autori uzskata, ka elektroniskā dokumentu pārvaldība pēc būtības ir informācijas tehnoloģiju process digitālajā vidē sākot no dokumentu izstrādes, līdz uzglabāšanai. Process ietver dažādas dokumentu atjauninājumu iespējas, kā arī ļauj dot piekļuvi citiem lietotājiem, ja tie iekļauti mērķauditorijā.

Balstoties uz izpētītajām definīcijām attiecīgi elektroniskā dokumenta jēdzienam, autori uzskata, ka elektroniskais dokuments ir saturs, kas tiek izveidots, glabāts un nodots aprītē elektroniskā formātā. Lai elektronisks dokuments iegūtu spēku, tam jābūt elektroniski parakstītam, tātad nepieciešams elektroniskais paraksts.

Tā kā EDMS ieviešanas procesa ietvara izstrādē ir jāiekļauj secīgu notikumu un aktivitāšu kombinācija visa procesa laikā, EDMS ieviešanas procesa ietvara izstrādē autori pievēršas pie vienas no literatūrā plaši izmantotām EDMS ieviešanas fenomena pieejam, proti, procesa pieejai. Dotās pieejas pamatā ir EDMS ieviešanas procesa posmu un secīgu notikumu izstrāde no ieviešanas sākuma līdz procesa beigām. Kad ieviešanas procesa posmi ir skaidri un novērtējami, parādās iespējas sakārtot tos tā, lai tie atbilstu sistēmas izstrādes dzīves ciklam.

Ieguvums no dokumentu elektroniskās aprites ieviešanas, būs vispārēju biznesa procesu uzlabošana un dokumentu sistematizācija pēc vienota parauga. Elektronisko dokumentu, piemēram, e-rēķinu ieviešana uzņēmumā šobrīd ir diezgan vienkārša, jo praktiski visās grāmatvedības sistēmās tiek piedāvāta integrācija ar e-rēķinu operatoriem, kas nodrošina to apriti starp dažādām grāmatvedības sistēmām.

Uzņēmējus no elektronisko dokumentu aprites sistēmas ieviešanas attur nezināšana un informācijas trūkums par ieviešanas izmaksām. Līdz ar to svarīgi ir rīkot, piemēram, dažādus forumus, kur tiktu skaidroti gan ieguvumi, gan ieviešanas iespējas un to izmaksas.

Elektronisko dokumentu pārvaldības sistēmas ieviešanai privātajā sektorā ir liels attīstības potenciāls. Autori turpinās pētīt EDMS ieviešanas iespējas privātajā sektorā, sniedzot to ekonomisko pamatojumu nākamajā rakstā.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

48. Ziņojums „E-komercijas attīstības un papīra aprites mazināšana pēc pandēmijas izraisītās krīzes” (2020). Rīga: VPP, 6. lpp.
49. Vevaina, P. (2007). Factors affecting the implementation of enterprise systems within government organizations in New Zealand. Master’s thesis, Auckland University of Technology, New Zealand, p. 118.
50. DocuSign Contributor. (2022). 6 simple ways to reduce paper waste from your daily work life. [Tiešsaiste] Pieejams: <https://www.docusign.co.uk/blog/6-ways-reduce-paper-waste-from-work> [Apmeklēts 2022. gada 13. septembrī].
51. Ziņojums „E-komercijas attīstības un papīra aprites mazināšana pēc pandēmijas izraisītās krīzes” (2020). Rīga: VPP, 47-48. lpp
52. Finanšu ministrija. Informatīvā ziņojuma projekts “Par attaisnojumu dokumentu un preču piegādes dokumentu elektroniskās aprites sistēmas ieviešanu”. 24.09.2021. iesniegts Valsts kancelejā (21-TA-AP-802). 20.05.2021. (VSS-451).
53. Devanand, C. (2015). Importance of Electronic Document/Information Management Systems in Modern Architectural, Engineering and Construction Projects. International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET), 02 (03): 2197-2204.
54. Ireille, M.M. (2003). Choice of Law in Copyright and Related Rights: Alternatives to the Lex Protectionis. Informationlaw series. Kluwer LawInternational B.V, p. 304.
55. Ireille, M.M. (2003). Choice of Law in Copyright and Related Rights: Alternatives to the Lex Protectionis. Informationlaw series. Kluwer LawInternational B.V, p. 304.
56. Altman, M. (2020). Smart thinking, lockdown and Covid-19: Implications for public policy. Journal of Behavioral Economics for Policy, 23-33.
57. Silverman, D. (2005). Doing Qualitative Research. 2nd Edition. Sage Publications Ltd. London, 416.
58. Sulankivi, K., Lakka, A., Luedke, M. (2002). Project management in the concurrent engineering environment. VTT Publications, p. 100.
59. Vevaina, P. (2007). Factors affecting the implementation of enterprise systems within government organizations in New Zealand. Master’s thesis, Auckland University of Technology, New Zealand, p. 118.
60. Abdullahi, Y.S. (2019). Questionnaire research method. Cyprus international university, 1.-10.
61. iFinances. (2020). E-vidē – iespēja uzņēmējiem kļūt efektīvākiem arī pandēmijas laikā. [Tiešsaiste] Pieejams: <https://ifinances.lv/raksti/aktuali/svarigi/e-vide-iespeja-uznemejiem-klut-efektivakiem-ari-pandemijas-laika/18275> [Apmeklēts 2022. gada 25. novembrī].
62. Mahmood, A., Okumus, I.T. (2017). Design and Implementation of an Electronic Document Management System. MAKŪ-Uyg. Bil. Derg., 1(1), 10.
63. Greenstein, M. (2000). Electronic Commerce: Security Risk Management and Control. McGraw Hill, p.416.
64. He, D., Chan, S.-C., Zhang, Y., Guizani, M., Chen, C., Bu, J. (2014). An enhanced public key infrastructure to secure smart grid wireless communication networks. Network, IEEE, 28(1):10–16.
65. Giorgievich, O.T., Gumarovich Y.A., Valentinovich, A., Anatolyevna, E. (2020). Legal Status, Role and Features of Electronic Document Management. Utopía y Praxis Latinoamericana, 25 (12,): 178-186.
66. He, D., Chan, S.-C., Zhang, Y., Guizani, M., Chen, C., Bu, J. (2014). An enhanced public key infrastructure to secure smart grid wireless communication networks. Network, IEEE, 28(1):10–16.
67. Mosweu, O., Bwalya, K.J., Mutshewa, A. (2017). A probe into the factors for adoption and usage of electronic document and records management systems in the Botswana context. Information Development, 33(1): 97–110.
68. Muaadh, S.M.M. (2017). Framework For Electronic Records Management System Adoption in The Higher Professional Education in Yemen. Info Sci. and Tech., Universiti Kebangsaan Malaysia.
69. Nguyen, L.T. (2011). Towards A Theoretical Framework for Effective Implementation of Electronic Document And Records Management Systems (Edrms) Within The Australian Public Sector. Division of Information Technology, Engineering and the Environment, University Of South Australia, School of Computer And Information Science, 42-51.
70. Ostroukh, A., Krasnyanskiy, M., Karpuškin, S., Obukhov, A. (2014). Development of automated control system for university research projects. Middle-East Journal of Scientific Research, 20(12), 1780-1784.
71. Pakkanen, T.M. (2012). Internal and external analysis. International Business, 1-61.

72. Puksta, K. (2010). Elektronisko dokumentu pārvaldības sistēmu problēmas un īpatnības privātajā sektorā. *Scientific Journal of Riga Technical University Computer Science. Technologies of Computer Control*, 42: 106-110.

Research on Tax Evasion under the Background of Digital Economy

Wenhua Wei

Baltic International Academy
International Finance and Economics
wenhua.wei@yahoo.com

АННОТАЦИЯ

В настоящей статье проводится анализ методов уклонения от налогов в контексте цифровой экономики. Автором уделяется внимание системе блокчейн, перемещению активов в оффшоры, а также использование независимых подрядчиков. На основе зарубежной литературы делается вывод о том, что в рамках цифровой экономике государству становится все сложнее выявлять случаи неуплаты налогов.

Ключевые слова: налоги, технологии, уклонение, цифровая экономика.

ABSTRACT

This article analyzes the methods of tax evasion in the context of the digital economy. The author pays attention to the blockchain system, moving assets offshore, as well as the use of independent contractors. Based on foreign literature, it is concluded that in the framework of the digital economy, it is becoming increasingly difficult for the state to identify cases of tax evasion.

Keywords: digital economy, evasion, taxes, technology.

INTRODUCTION

Currently, the optimal state of the tax system is achieved on the basis of the following postulates: fairness, efficiency and adequacy. However, tax avoidance activities, i.e., failure to comply with legal tax obligations, jeopardize compliance with the above principles. Therefore, many states are currently devoting a large amount of resources to combat tax evasion, while private companies are trying to minimize their tax liabilities [4, 16]. At the same time, the methods used in these types of activities are changing not only due to changes in tax policy, laws, institutions, but also with the change and rapid development of digital technologies.

That is why, within the framework of this article, a study is conducted on how modern digital technologies (in particular, the conversion of information into digital formats) can affect tax evasion activities. It should be noted that many of these changes can allow the state to reduce the level of tax evasion due to an increase in the volume of information processed and an effective system for its analysis. However, at the same time, digital technologies will allow private companies to use new tax avoidance methods. It is currently unclear which of the above trends will prevail due to the fact that the impact of technology on the overall level of tax evasion is uncertain.

It should also be noted that determining the level of tax evasion is an extremely complex activity. The fact is that individuals and companies have strong incentives to hide the facts of tax evasion or tax evasion, resulting in the constant creation of completely new methods for carrying out the considered illegal activities based on digital technologies and the gradual transition to a digital economy.

TAX EVASION IN THE DIGITAL ECONOMY

Earlier in the work it was indicated that technological innovations can be used not only by the state, but also by private individuals or companies to one degree or another. Thus, technologies for creating, transmitting and searching for information allow you to hide your income in order to avoid paying taxes. In doing so, they can use the following means: transfer pricing, placement of intangible assets within low-tax jurisdictions, corporate inversions, tax deferrals, debt reallocation, etc. [9, 5] Modern technologies also facilitate the process of tax evasion through the use of global supply chains. for money laundering and seeking tax havens. Particular attention should be paid to blockchain technology due to the fact that it is a distributed ledger and provides anonymity during transactions [10, 144]. The growing use of P2P

transactions with independent contractors also actually makes it easier to hide transactions from the tax authorities due to the lack of a so-called “electronic footprint” in relation to P2P transactions [5, 482]. It is noteworthy that in the future such methods and technologies will develop rapidly, and therefore their use will become much easier, so government agencies need to pay special attention to them.

It is also necessary to consider examples of specific applications of technologies that illustrate ways of tax evasion and allow individuals and legal entities to reduce their tax liability. The first of them is the use of cross-border transactions. Electronic funds transfer, especially using crypto currencies, provides ample opportunity to hide income offshore compared to the physical movement of cash and other assets. However, a more serious threat may arise in the event of an “aggressive tax policy” by the state, as a result of which individuals or companies move their assets and taxable income to low-tax countries [1, 76]. For this, huge computing power and systems that track transfer pricing are used. This kind of mobility allows multinational companies to reduce their own tax liability by hosting intangible assets, a customer or user base, a server, and performing certain business functions within different jurisdictions.

Multinational companies, through the above methods, are given the opportunity to understate the value of their own assets when they are transferred to an affiliate operating in a low-tax jurisdiction. At the same time, a multinational company can also delegate its functions to this affiliate to reduce the level of taxation [7, 47]. The basis of most of these actions is the use of modern digital technologies, as a result of which there is not a "physical", but a "virtual" transfer of functions that determine the tax obligations of transnational companies.

It should also be noted that the development of modern technologies has allowed individuals and legal entities to interact with customers without a physical presence, i.e., "online". Such actions undermine one of the fundamental principles of the international tax system, the essence of which is that the physical presence of the company through a “permanent establishment” is necessary in order to carry out correct taxation. Evidence is now emerging to support the negative effects of such tax avoidance practices. Thus, in the United States, as a result of the transfer of profits, there are losses of income, which are estimated at about \$ 100 billion a year, since from 1/4 to 1/3 of the profits of companies are not taxed [8]. It is also notable that more than \$7.4 trillion is hidden in offshore tax havens, which is approximately 8% of the world's financial wealth [11, 138]. Currently, more than 40% of the profits of multinational companies are moved to offshore zones, which creates big problems for the state in the field of taxation [3]. From this we can conclude that the scale of tax evasion is significant and requires special attention from the state.

Another technology currently being used for tax evasion is the blockchain system. It is a non-distributed ledger that stores information about ongoing transactions [10, 151]. At the same time, all transactions are carried out without the participation of an intermediary due to the absence of the need for it. Contractual relations in this case are automatically recorded in the blockchain and are executed if any of the necessary conditions are met. At the same time, it must be understood that the blockchain is decentralized, as a result of which a third party (for example, the tax service, banks, etc.) cannot in any way interfere with the fulfillment of obligations under the transaction. As a result, the tax authority is not able to analyze any information from the blockchain system, as well as determine the parties to the transaction, since it can be completed without the need for identification. Blockchain technology also has such a characteristic as "protection against unauthorized access". Its essence lies in the fact that changing any information requires permission from the majority of blockchain participants, which is an almost impossible task. This means that no government agency has the ability to cancel any suspicious transaction related to tax evasion. From this we can conclude that the blockchain system is a powerful tool in the framework of tax evasion.

Particular attention should also be paid to the use of independent employees on a short-term basis. Companies engaged in such activities act as online intermediaries using dedicated

online recruitment platforms. Among these companies, Lyft, Uber, Airbnb, and HomeAway stand out in particular. A feature of their activities is that their employees are treated as independent contractors. In this case, the problem is that such independent contractors do not have a full understanding of their tax obligations [2, 78]. Their income is not subject to income tax, and they must file their own tax returns, pay quarterly taxes and file a tax return. However, many workers lack a basic understanding of how to report their taxable income. So, in 2018-2022, about 25% of workers reported false data about their income per year, resulting in losses from lost tax revenues, which are estimated at more than \$1 billion [6, 9]. From this it can be concluded that the use of independent contractors also makes it more difficult to detect cases of tax evasion.

CONCLUSION

Thus, the following conclusions can be drawn. The digitalization of the economy in the context of identifying cases of tax evasion has provided great opportunities for both the state and private individuals. At the same time, it was found that tax evasion will become easier for multinational companies, high-net-worth individuals and independent contractors. This is made possible through the transfer of profits and assets offshore, money laundering and the absence of a third party in the transaction.

At the same time, people who are at the very top and the very bottom of the tax distribution chain will benefit most from the use of digital technologies in the framework of tax evasion based on asset transfer, the use of offshore companies, blockchain technology and the hiring of independent contractors.

REFERENCES

1. Affes, Wajdi. (2020). *The impact of tax rates on tax evasion: A macroeconomic study*. Journal of accounting and management information systems. 19. 69-84.
2. Black, Celeste. (2020). *The Future of Work: The Gig Economy and Pressures on the Tax System*. Canadian Tax Journal/Revue fiscale canadienne. 68. 69-97.
3. Blouin John. (2019). *Double counting accounting: How much profit of multinational enterprises is really in tax havens?* Retrieved from: <http://ssrn.com/abstract=3491451>
4. Bornman, Marina & Wassermann, Marianne. (2020). *Tax knowledge for the digital economy*. Journal of Economic and Financial Sciences. 13. 12-21.
5. Druckman-Church, Michael. (2013). *Taxing a Galaxy Far, Far Away: How Virtual Property Challenges International Tax Systems*. Columbia Journal of Transnational Law. 51. 479-505.
6. Freedman, Judith. (2022). *E employment Status, Tax and the Gig Economy—Improving the Fit or Making the Break?* King's Law Journal. 31. 1-21.
7. Kerste, Marco & Baarsma, Barbara & Weda, Jarst. (2019). *Tax Avoidance - Methodology for Quantification*. International Journal of Law and Public Administration. 2. 40-52.
8. Saez, Ersnt . (2020) *Ending corporate tax avoidance and tax competition: a plan to collect the tax of the multinationals*. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=3655850>
9. Uyar, Ali & Benkraiem, Ramzi & Nimer, Khalil & Schneider, Friedrich. (2022). *Education, Digitalization and Tax Evasion: International Evidence*. International Journal of Public Administration. 10. 1-16.
10. Yayman, Derya. (2021). *Blockchain in Taxation*. Journal of Accounting and Finance. 21. 140-155.
11. Zucman, Greg. (2021). *The hidden wealth of nations*. University of Chicago Press, Chicago. 336.

NEPILNĪBAS STARPTAUTISKAJOS NORMATĪVAJOS REGULĒJUMOS KOMERCBANKU DARBĪBĀ LATVIJĀ UN AR TO SAISTĪTĀS FINANSĒS, NELEGĀLI IEGŪTO LĪDZEKĻU LEGALIZĀCIJAS TERORISMA FINANSĒŠANAS NOVĒRŠANAS JOMĀ

**Kristīne Rebiņa
Andrejs Surmačs**

Baltijas Starptautiskā Akadēmija
Profesionālā augstākā izglītības studiju programma
Maģ. studiju programma Starptautiskās finanses
e-pasts: kristinerebina@gmail.com un ansuinvest@gmail.com
Assoc.prof., Dr.oec., Andrejs Surmačs

ANOTĀCIJA

Darbā veikts teorētiski praktisks pētījums par tiesiskām problēmām normatīvajā regulējumā noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanā (NILLN) banku sektorā, izmantojot zinātnisko literatūru, normatīvo regulējumu, kā arī veicot praktisku pētījumu (aptauja un intervija). Tika pierādīta hipotēze, ka bankām, ievērojot LR normatīvo regulējumu, veicot klientu identifikāciju, risku analīzi, kā arī padziļinātu klientu izpēti, ziņojot par aizdomīgiem darījumiem FID, iespējams atklāt finanšu noziegumus, kas saistīti ar NILLN.

Atslēgvārdi: banka, finanšu iestāde, aizdomīgi darījumi, nelegāli iegūti līdzekļi.

ABSTRACT

In the work, a theoretical-practical study of legal problems in the regulatory framework in the prevention of money laundering (AML) in the banking sector is carried out, using scientific literature, regulatory framework, as well as conducting practical research (survey and interview). The hypothesis was proved that banks, in compliance with the regulatory framework, when identifying customers, risk analysis, in-depth customer research, reporting suspicious transactions to FID, it is possible to detect financial crimes related to AML.

Keywords: bank, financial institution, suspicious transactions, illegally obtained funds.

IEVADS

Darba problēma saistāma ar to, ka noziedznieki veido dažādas stratēģijas noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizācijai (NILL), valstij jāveido sistēma, lai aizsargātu finanšu sistēmu no noziedzīgas naudas iekļūšanas tajā, kas apdraud valsts un starptautisko ekonomiku un ietekmē finanšu sistēmas uzticamību. Latvija ir aktīvi iesaistījusies cīņā pret NILL, akceptējot starptautisko tiesību aktu ieteikumus, kā arī aktīvi pievēršoties normatīvā regulējuma izstrādei un atjaunošanai, lai novērstu NILL. Pētījuma aktualitāte saistāma ar to, ka bankām ir jāveic atbilstoši pasākumi un darbības, kas vērstas uz pareizu juridisko lēmumu piemērošanu un darbinieku darbībām, lai atpazītu, identificētu "aizdomīgos" klientus, aizdomīgos darījumus un ziņotu kompetentajām valsts iestādēm un institūcijām finanšu izlūkošanas veikšanai.

Pētījuma mērķis ir izpētīt normatīvo regulējumu noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas jomā, noteikt regulējuma trūkumus, sniegt priekšlikumus noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanai banku sektorā Latvijā.

Darbā pielietotās pētījumu metodes - monogrāfiskā pētījumu metode (literatūras no zinātniskajām datu bāzēm izpēte), grupēšana (statistikas datu atlase), anketēšana (slēgta tipa aptaujas anketa, aptaujāti banku darbinieki), intervija (strukturēta intervija, intervēti nozares speciālisti), grafiskā pētījumu metode (datu apstrāde, tabulas, attēli), loģiski konstruktīvā pētījumu metode (secinājumi, priekšlikumi).

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ

Nelikumīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana (NILL) ir process, kurā tiek slēpts nelikumīgi iegūto līdzekļu avots, lai radītu iespaidu, ka šādi līdzekļi ir iegūti ar legāliem līdzekļiem un metodēm [5]. Takers (*Tucker*) [9] norāda, ka viss process aizsedz patieso līdzekļu izcelsmi,

tādējādi apgrūtinot tiesībsargājošajām iestādēm saukt pie atbildības personas par notikušo noziegumu.

Ir daudz globālu draudu, ko NILL rada ekonomikai visā pasaulē. NILL galvenokārt ir atbildīga par likumīgas uzņēmējdarbības graušānu un manipulācijām. NILL spēj globāli sagrozīt makroekonomiskās aplēses, sagrozīt valūtas tirgus un sagraut finanšu institūcijas. NILL negatīvās ietekmes dēļ starptautiskā sabiedrība ir izstrādājusi instrumentus cīņai pret to, sniedzot ieteikumus finanšu un biznesa institūcijām [3]. NILL ietekmē valsts ieņēmumus, jo izvairīšanās no nodokļu maksāšanas ir NILL noziedzīgs nodarījums [4].

Saskaņā ar Ravē (*Raweh*) [8] teikto, NILL ir pakāpeniski pieaugusi līdz ar organizēto noziedzību, piemēram, cilvēku tirdzniecību, azartspēlēm, narkotiku un ieroču tirdzniecību.

Nairs (*Nair*) [7] pētījumā secināts, ka efektīvs tiesiskais regulējums ar labu korporatīvo pārvaldību samazina NILL darbību izplatību.

Lai efektīvāk apkarotu NILL darbības, Simers (*Simer*) [10] apraksta dažādus NILL un analizē iemeslus, kāpēc šīs metodes dominē. NILL veidi ietver skaidras naudas kontrabandu, banku, apdrošināšanas sabiedrības, čaulas vai aizsegsabiedrības izmantošanu. Turklāt noziedznieki NILL vērsas arī pie nekustamajiem īpašumiem, loterijām, starptautiskās tirdzniecības, ārzonu kompānijām. Dažreiz arī juristus un grāmatvežus izmanto naudas legalizētāji. Plaši izmantojot elektronisko naudu un internetu, noziedznieki dod priekšroku NILL, veicot neklātienas darījumus. Tāpat arī Simers pēta jaunās NILL aktivitātes un paņēmienus un apstiprina, ka NILL riski turpina strauji attīstīties, jo tiek plaši izmantota naudas pārskaitīšana tiešsaistē, tādējādi NILL sistēmām, kas nosaka vispārīgi uz risku balstītus noteikumus, pastāvīgi jāņem vērā jaunās tendences un draudi, lai efektīvāk apkarotu NILL. Darba autore uzskata, ka, lai efektīvāk cīnītos pret NILL, atbildība nav jāuzņemas tikai valdībai, bet gan visai sabiedrībai jābūt stabilai izpratnei par NILL

Saskaņā ar Mugaruru (*Mugarura*) [6] NILL noteikumi, īpaši saistībā ar klientu uzskaiti, darbinieku apmācību un ziņošanu par aizdomīgiem darījumiem, ir labākais līdzeklis cīņā pret NILL un citām krāpšanām.

Eiropas Savienībā (ES) NILL tiesiskais regulējums līdz šim galvenokārt ir bijis direktīvu veidā saskaņā ar LESD 114. pantu, tas atšķiras no citām finanšu pakalpojumu regulējuma jomām, kur biežāk tiek izmantota jaukta pieeja, proti, gan regulas, gan direktīvas. Tādēļ NILLTFN gadījumā ES struktūras nodrošina politikas izstrādi, norādījumu sniegšanu un pārraudzību, bet tiesību aktu īstenošana notiek dalībvalstīs [2]. Darba autore uzskata, ka negatīvi vērtējams tas, ka nav vienotas ES līmeņa NILLnovēršanas uzraudzības iestādes. Katrā dalībvalstī ir uzraudzības iestāde, kas atbild par banku un jebkuru citu "atbildīgo subjektu" uzraudzību. ES struktūru tiešās pilnvaras ir ierobežotas.

ES sistēma NILL un terorisma finansēšanas apkarošanas jomā ir attīstījusies saskaņā ar Finanšu darbības darba grupu (FATF), galvenās starptautiskās struktūras, kas ir atbildīga par NILL apkarošanu, darbu un ieteikumiem, terorisma finansēšanu un citus draudus starptautiskās finanšu sistēmas integritātei.

Latvijā NILL novēršanu reglamentē LR likums „Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likums”, kura mērķis ir novērst noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju un terorisma un proliferācijas finansēšanu [1]. Likums nosaka, ka komercbankām Latvijā saistoši ir arī izstrādāt un pielietot riska novērtējumu, lai noskaidrotu, novērtētu, izprastu un pārvaldītu savai darbībai un klientiem piemītošos NILL novēršanas riskus, un, pamatojoties uz šo novērtējumu, izstrādāt iekšējās kontroles sistēmu, tai skaitā izstrādājot un dokumentējot attiecīgās politikas un procedūras, kuras apstiprina bankas valde.

Izpētot banku finanšu informāciju, kopumā var secināt, ka 2021. gada tendences banku sektorā joprojām bija cieši saistītas ar Covid-19 izraisīto ekonomikas lejupslīdi. Pēc būtiska krituma 2021. gadā banku sektorā bija vērojama strauja pelnītspējas uzlabošanās, turpinājās noguldījumu pieaugums.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI, NOVĒROJUMS

Kopš 2017. gada visi NILLTPFN likuma subjekti atbilstoši savam darbības veidam novērtē un dokumentē NILL riskus. Klienta izpēte ir jāveic, pamatojoties uz NILL un TF riska novērtējumu. Uzraudzības un kontroles institūcijas ciešā sadarbībā ar FID izstrādājušas vadlīnijas visiem sektoriem, kas balstītas uz vienotu pieeju un atbilst katra sektora specifikai. NILLTPFN likums bankām nosaka nekavējoties ziņot FID finanšu izlūkošanas datu saņemšanas un analīzes sistēmā par katru aizdomīgu darījumu.

2021. gadā FID saņēma 5729 aizdomīgu darījumu ziņojumus (par 18,5% vairāk nekā 2020. gadā) un 62 420 sliekšņa deklarācijas (par 3,5% mazāk nekā 2020. gadā).

Kopumā laika posmā no 2018. gada līdz 2021. gadam padziļināto lietu izpētes skaits pieauga par 65,9%, savukārt saņemto aizdomīgo darījumu skaits laika posmā no 2018.-2020. gadam samazinājās par 27%, bet 2021. gadā pret iepriekšējo 2020. pārskata gadu palielinājās par 18,5%. Visvairāk materiālus 2021. gadā FID nosūtījis Valsts policijai (81,2%), Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojam (6,8%) un Valsts ieņēmumu dienesta Nodokļu un muitas policijas pārvaldei (6,1%).

SECINĀJUMI, PRIEKŠLIKUMI

Aptaujas pētījums rāda, ka attiecībā uz normatīvo regulējumu, kas novērstu NILL, lielākā daļa jeb 36% uzskata, ka nepieciešams izstrādāt vienotas vadlīnijas banku sektoram un 27% uzskata, ka nepieciešama starptautiskās sadarbības palielināšana un vienots regulējums.

Intervijā tika noskaidrots, ka bankas politika attiecībā uz NILLTPFN ir īstenot "Pazīsti savu klientu" principu, izpētot dažādu banku klientu identificēšanas jeb AML datu anketu, var secināt, ka informācija visās bankās tiek pieprasīta vienlīdzīga, atšķiras tikai juridisku un fizisku personu pieprasītie dati, kā arī norāda Swedbanka pārstāvis intervijā. ES NILL tiesiskais regulējums līdz šim galvenokārt ir bijis direktīvu veidā, NILL gadījumā ES struktūras nodrošina politikas izstrādi, norādījumu sniegšanu un pārraudzību, bet tiesību aktu īstenošana notiek dalībvalstīs.

Eiropas Komisijai jāizvērtē un jānosaka starptautiskā līmenī centrālā iestāde, kur par tās galvenajiem uzdevumiem ir jānosaka ES valsts iestāžu koordinēšana, lai nodrošinātu, ka komercbankas pareizi un konsekventi piemēro ES noteikumus un direktīvas, šo uzdevumu var deleģēt, piemēram, FATF, kuras darbība saistīta ar noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu. Valsts līmenī nepieciešama NILL likuma subjektu, uzraudzības un kontroles institūciju, FID un tiesībaizsardzības iestāžu ciešāka sadarbība, kas nodrošina savlaicīgu informācijas apmaiņu NILL novēršanai un mazināšanai, t.sk., arī banku sektorā, līdz ar to tiek piedāvāts FKTK IT speciālistiem izveidot vienotu šo iestāžu komunikācijas platformu, kur sarunas un saraksti var veikt tiešsaistē.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS

1. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likums: LR likums. Pieņemts: 17.07.2008. Stājas spēkā: 13.08.2008. *Latvijas Vēstnesis: 116*, 30.07.2008.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 16, 28.08.2008.
2. Eiropas Revīzijas palāta (2021). *ES centieni apkarot nelikumīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju banku sektorā ir sadrumstaloti, un to īstenošana ir nepietiekama*. Pieejams: https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR21_13/SR_AML_LV.pdf [Apskatīts 2022. gada 3. novembrī]
3. Go, L., Benarkah, N. (2019). Quo Vadis legal profession participation in anti-money laundering. *Journal of Money Laundering Control*, 22(4): 764–769.
4. Hendriyetty, N., Grewal, B. S. (2017). Macroeconomics of money laundering: Effects and measurements. *Journal of Financial Crime*, 24(1): 65–82.
5. Mekpor, E. S., Aboagye, A., Welbeck, J. (2018). *The determinants of anti-money laundering compliance among the Financial Action Task Force (FATF) member states*.
6. Mugarura, N. (2011). The institutional framework against money laundering and its underlying predicate crimes. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 19(2): 174–194.
7. Nair, S.V.M. (2007). Factors Affecting Money Laundering: Lessons for Developing Countries. *Journal of Money Laundering Control* 10: 352-366.

8. Raweh, B. A., Erbao, C., Shihadeh, F. (2017). Review the literature and theories on anti-money. *Asian Development Policy Review*, 5(3): 140–147.
9. Tucker, R. (2005). When bankers look the other way: suspicious activity requires vigilance, not avoidance. *Business Law Today*, 5: 27.
10. Simser, J. (2014). Money Laundering: Emerging Threats and Trends. *Journal of Money Laundering Control* 16: 41-54.

Кредитование малого и среднего бизнеса в условиях экономической неопределенности

Автор: **Сэбит Елдос Жасқайратұлы**
Евразийский Национальный Университет им.Л.Н. Гумилева,
город Астана, Казахстан, email: enu@enu.kz
Научный руководитель : **Макыш Серик Биханович**
д.э.н., профессор, декан экономического факультета,
ЕНУ им.Л.Н.Гумилёва, г. Астана, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Основной целью малого бизнеса является занятость, решение социальных проблем, развитие трудовой деятельности, наполнение потребительского рынка широким ассортиментом товаров и услуг. В целях стимулирования развития малого бизнеса принят ряд правовых и организационно-экономических мер по созданию благоприятной правовой и экономической среды для граждан Казахстана.

В рамках данной работы авторами характеризуется текущая ситуация в сфере развития кредитования малого и среднего бизнеса (далее-МСБ) ,изучены проблемы в сфере кредитования и поддержки субъектов МСБ ,расписаны пути совершенствования системы кредитования МСБ.

Указываются основные изменения в системе поддержки субъектов МСБ в 2020 году , основные тенденции в сфере кредитования и количества действующих субъектов МСБ , доля МСБ в экономике Республики Казахстан с 2017 по 2022 годы.

Цель: изучить влияние государственной поддержки на развитие кредитования малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан за период с 2017 по 2022 годы.

Ключевые слова: кредитование, малый и средний бизнес.

ABSTRACT

The main goal of small business is employment, solving social problems, developing labor activity, filling the consumer market with a wide range of goods and services. In order to stimulate the development of small businesses, a number of legal, organizational and economic measures have been taken to create a favorable legal and economic environment for the citizens of Kazakhstan.

As part of this work, the authors characterize the current situation in the development of lending to small and medium-sized businesses (hereinafter referred to as SMEs), study problems in the field of lending and support for SMEs, outline ways to improve the SME lending system.

The main changes in the system of support for SMEs in 2020, the main trends in the field of lending and the number of operating SMEs, the share of SMEs in the economy of the Republic of Kazakhstan from 2017 to 2022 are indicated.

Aim: examine the impact of state support on the development of lending to small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan for the period from 2017 to 2022.

Key words: lending, small and medium business.

ВВЕДЕНИЕ. INTRODUCTION

Работники академии сейчас в отпуске, прислать окончательный вариант можно к 03.01.

Малый бизнес в стране играет важную роль как структурный фактор развития эффективной рыночной экономики. Это открыло путь к развитию конкурентной среды, обогатило рынок товарами и услугами, модернизировало ремесла, укрепило экономическую базу местных органов власти, способствовало развитию сел, малых и средних городов. Преимуществами малого бизнеса являются быстрая окупаемость капитальных затрат, ориентация производителей на региональный рынок, быстрая адаптация к изменению спроса, рост занятости. Одним из основных направлений социально-экономической политики Республики Казахстан является развитие малого бизнеса.

Мировой опыт свидетельствует о значительной роли малого бизнеса в развитии экономики страны, однако отличительной чертой малого бизнеса также является большая доля самофинансирования, что значительно уменьшает возможности развития предприятий и снижает их устойчивость. [1].

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Можно выделить следующие факторы, влияющие на развитие малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан:

1) Несовершенная налоговая политика или высокая налоговая нагрузка на малый бизнес. Такая ситуация вынуждает предпринимателей нарушать закон и переходить в «теневой» сектор. В целом налоговая политика, являясь стимулом развития малого бизнеса, должна обеспечивать его жизнеспособность и успешность.

2) Не все малые предприятия имеют доступ к кредитам в банковском секторе, часто из-за высоких процентных ставок и необходимости погашения в краткосрочной перспективе. Чрезмерная регламентация в организации и осуществлении предпринимательской деятельности, несогласованность процедур регистрации и лицензирования. В связи с этим наблюдается рост различных административных барьеров для ведения бизнеса, особенно на начальном этапе. Поэтому важно рассмотреть конкретные пути регулирования и поддержки этого вопроса со стороны государства.

3) Недостаточное развитие инфраструктуры поддержки бизнеса. Население в меньшей степени осведомлено о принимаемых мерах поддержки малого бизнеса и изменениях в законодательстве. Одним из препятствий на пути развития и эффективной работы малого бизнеса является тот факт, что не все предприниматели в полной мере пользуются услугами центров поддержки малого бизнеса и инфраструктуры, а также отсутствие положительных результатов работы бизнес-инкубаторов, технологических бизнес-инкубаторов, технопарков и технополисов.

Кредитование во всем мире является одним из основных источников финансирования потребностей малого и среднего бизнеса. Так в США около семидесяти семи процентов предприятий малого бизнеса хотя бы один раз обращались за финансированием в форме кредитования. [2]

После окончания пандемии коронавируса сегмент кредитования малого и среднего бизнеса продолжает сталкиваться с многочисленными проблемами. Определенные трудности испытывают не только субъекты малого и среднего бизнеса, но и кредитуемые банковские организации, так как после окончания пандемии риски при кредитовании бизнеса продолжают расти. [3]

Кредитование субъектов малого и среднего бизнеса является важнейшим фактором роста экономики страны. В данной статье мы разберем наиболее важные программы кредитования банков второго уровня, как с помощью собственных средств банка так и при поддержке государственных программ АО ФРП Даму.

Будут рассмотрены такие программы поддержки малого и среднего бизнеса как: гарантирование и субсидирование а также условия участия в программах поддержки.

В качестве примера работы банков второго уровня будут рассмотрены программы кредитования малого и среднего бизнеса в Банке ВТБ (Казахстан).

В рамках совместного приказа Национального Банка РК и Агентства РК по регулированию и развитию финансового рынка на 8 млрд. тенге увеличен лимит Банка ВТБ (Казахстан) для финансирования бизнеса, пострадавшего от пандемии COVID-19. Ранее, по государственной программе «Дорожная карта бизнеса 2020» (далее «ДКБ-2020») направленной на кредитования субъектов малого и среднего бизнеса, ВТБ уже освоил около 11 млрд. тенге, выделенного лимита, направив финансирование в такие сферы экономики,

как оптовая торговля, производство и продажа строительных материалов, складирование и хранение непродовольственных товаров, розничная торговля автомобилями и другие.

-В связи с пандемией COVID-19, были удовлетворены 90% заявок на отсрочку платежей по кредитам от субъектов МСБ, а также были активно выданы кредиты для МСБ в рамках госпрограмм поддержки бизнеса на льготных условиях. Льготное кредитование –реальная мера, которая помогает малому и среднему бизнесу адаптироваться к новым реалиям.

В рамках новой программы «ДКБ-2025» призванной заменить программу «ДКБ-2020» и кредитования субъектов бизнеса представители бизнеса могут получить кредит по минимальной ставке вознаграждения до 6% годовых, без комиссий. К участию в программе допускаются представители МСБ, имеющие подтверждение ухудшения финансового состояния в следствии введения карантинных ограничений. Лимит на одного заемщика из числа субъектов крупного бизнеса – до 6 млрд. тенге, для субъектов малого и среднего бизнеса – до 3 млрд. тенге, для ИП – до 50 млн. тенге. Целевое использование кредита – пополнение оборотных средств. [4]

Коммерческие банки второго уровня являются единственными кредиторами малого бизнеса в Республике Казахстан. Тот факт, что коммерческие банки часто выступают в пользу юридических лиц и краткосрочного кредитования, является историческим фактом. Банки подвержены кредитному риску в любое время при кредитовании организаций, стремящихся получить кредит.

В 2020 году правительством был принят ряд мер по поддержке малого бизнеса:

Внесены изменения в государственную программу поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса–2025» в рамках антикризисных мер Правительства:

- Сняты отраслевые ограничения;
- Ставка на конечного заемщика унифицирована до 6%;
- Сокращены сроки рассмотрения заявки до 5 рабочих дней по субсидированию и до 10 рабочих дней по гарантированию;
- До 7 млрд тенге увеличены максимальные суммы кредитов по субсидированию и до 1 млрд тенге по гарантированию;

-Изменено 1 направление программы: «Поддержка субъектов малого, в том числе микробизнеса». Данное направление предусматривает оказание предпринимателям мер финансовой поддержки в виде портфельного субсидирования части ставки вознаграждения и частичного гарантирования по кредитам/микрокредитам.

Также с 1 января 2020 года сроком на 3 года вступил в силу мораторий на проверки субъектов бизнеса, также на данный период отдельные категории налогоплательщиков освобождаются от уплаты налогов, что очень важно в период пандемии для поддержания малого бизнеса.[5]

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ ОЦЕНКА. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Ниже приведены основные изменения и различия в программах «ДКБ -2025» от 21.04.2020 связанной с пандемией коронавируса (рисунок-1)

Субсидирование ставки вознаграждения Инструмент субсидирование	
Было	Стало
ДКБ 2025 от 01.01.2020	ДКБ 2025 от 21.04.2020
Базовая ставка НБ РК*+5%,из которых субсидируется до 50%	Базовая ставка НБ РК*+5%,из которых 6% оплачивает предприниматель ,а разница субсидируется государством

Сумма кредита до 2,5 млрд тенге	Сумма кредита до 7 млрд тенге
Срок 5 лет	Срок 5 лет
Отраслевые ограничения – поддержка определенных приоритетных отраслей экономики	Без отраслевых ограничений. (за исключением торговли)

*НБ РК-Национальный банк Республики Казахстан

Рисунок 1-Основные изменения в ДКБ-2025 от 21.04.2020. по субсидированию ставки вознаграждения. [5]

Как видно из рисунка 1, основными изменениями в программе поддержки субъектов МСБ «ДКБ-2025» является фиксированная конечная ставка по кредиту в размере 6% независимо от уровня базовой ставки национального банка, увеличена сумма кредитования до 7 млрд тенге, в связи с девальвацией тенге в 2020 году, были отменены отраслевые ограничения для участия в программе, кроме сферы торговли.

На рисунке 2 отображена динамика доли МСБ в экономике страны, по отношению к ВВП.[

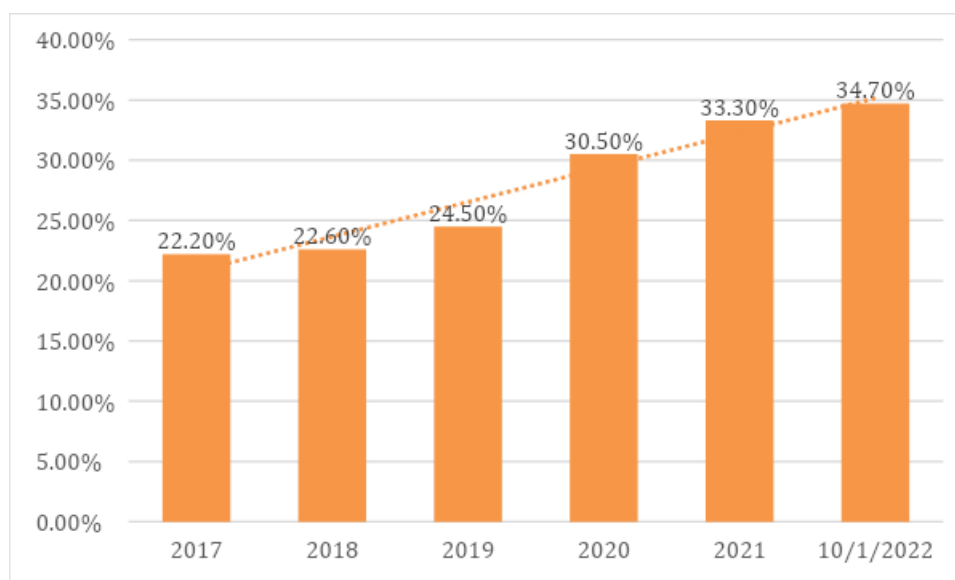

Рисунок 2 Доля МСБ в ВВП Республики Казахстан [6]

Как показано на рисунке 2, видна постоянная тенденция к росту доли МСБ в экономике страны. Согласно концепции развития МСБ в Казахстане правительство намерено увеличить их долю в экономике до 50% к 2030 году.

Кредитование МСБ в Казахстане за последние 5 лет.

Казахстан за последние 5 лет значительно увеличил количество действующих субъектов МСБ, с 2017 года их количество увеличилось с 1 185 163 субъектов до 1 431 647 субъектов. Связано это в первую очередь с ростом бюджетов государственных программ поддержки на субсидирование по кредитам МСБ, упрощению процедуры регистрации бизнеса, цифровизации, отмене отраслевых ограничений для получения льготного кредита в рамках государственных программ и т.д.

На рисунке 3 отображена динамика роста действующих субъектов МСБ.

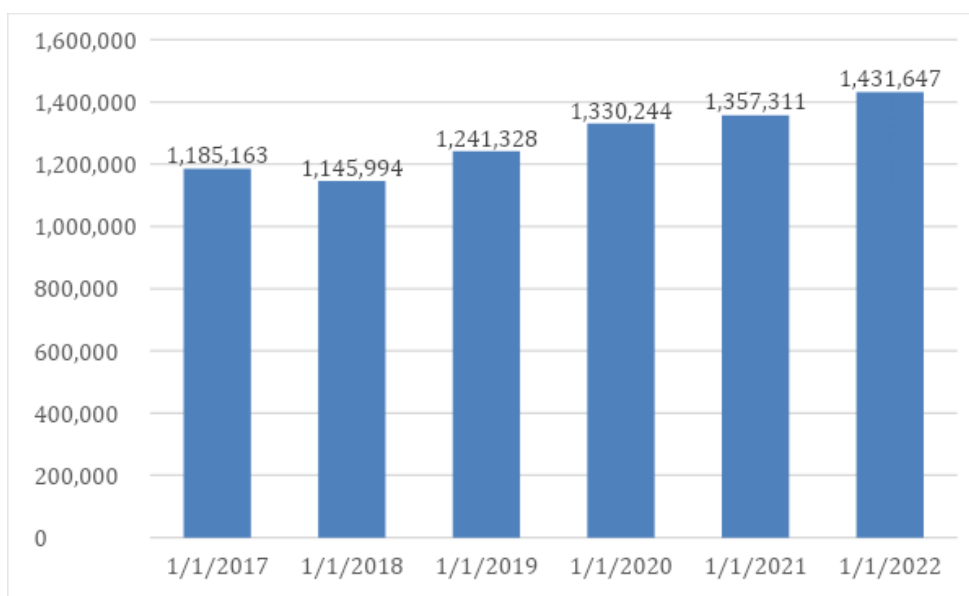

Рисунок 3.Количество действующих субъектов МСБ 2017-2022 год.[7]

Как отображено на рисунке 3 видна положительная тенденция роста количества действующих субъектов малого и среднего бизнеса, прирост составляет с 2017 по 2020 год примерно 20%. Рост количества предпринимательской активности больше всего наблюдается в период с 2019 по 2020 годы, это связано с введением моратория на проверки МСБ и налоговой амнистии для начинающих предпринимателей сроком на 3 года.

Количество субъектов малого и среднего предпринимательства также зависит от доступности кредитных ресурсов. На рисунке 4 отображена динамика выданных кредитов для субъектов МСБ.

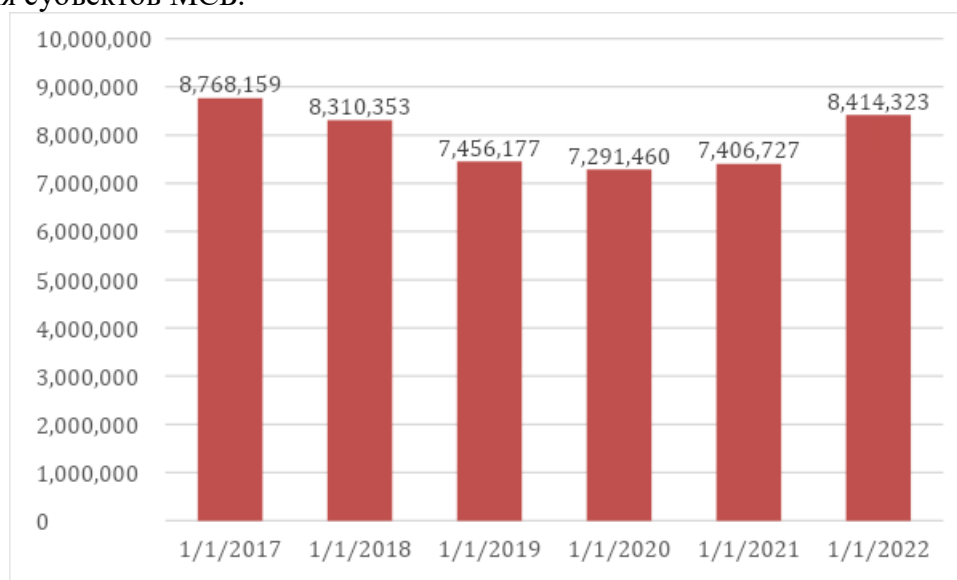

Рисунок 4. Динамика выданных кредитов для субъектов МСБ, в тыс.тенге.[8]

Как видно из рисунка 4 ситуация на банковском секторе с 2017 по 2020 год имела тенденцию к спаду .Это связано с низкой активностью банков в кредитовании МСБ , большому ,сложному процессу в оформлении кредитов , малого количества беззалоговых программ кредитования , высокой процентной ставки , малому проценту одобрений со стороны банков. С 2020 года по 2022 наблюдается положительная

тенденция к росту выдаваемых кредитов. В первую очередь это связано с падением курса тенге в 2020 году, увеличению инфляции, необходимости субъектов МСБ в кредитных ресурсах в связи с пандемией COVID-19, а также упрощению при получении кредитов по программам поддержки МСБ, увеличению доли беззалоговых программ поддержки МСБ.

Проведенный Нацбанком опрос банков второго уровня (далее-БВУ) по кредитованию малого и среднего бизнеса в первом квартале 2022 года показывает как сокращение спроса на кредиты со стороны МСБ. Количество обращений за кредитом со стороны малого бизнеса впервые уменьшилось со второго полугодия 2020 года, снизившись на 3% (квартал к кварталу). При этом средний размер заявки вырос в 4 раза. Спрос на кредиты также снизился и со стороны среднего бизнеса. По итогам первого квартала число поступивших кредитных заявок сократилось на 32%, а средний размер заявки уменьшился на 11% (квартал к кварталу), составив 517 млн тенге. Основное снижение количества кредитных заявок пришлось на российские дочерние банки. [9]

Банки связывают снижение кредитного спроса с январскими ограничениями в период действия режима ЧП, удорожанием стоимости кредитных ресурсов в марте 2022 года в связи с поднятием ставки Национального Банка Республики Казахстан, а также с временным отсутствием финансирования по государственным программам.[9]

Готовность БВУ кредитовать бизнес приблизилась к историческим минимальным значениям, составив 33 и 50% для малого и среднего бизнеса соответственно. Условия кредитования бизнеса ужесточились во многих банках. Ставки вознаграждения по кредитам бизнесу заметно выросли, больше всего – для субъектов среднего бизнеса. Во втором квартале 2022 года многие БВУ ожидают незначительного увеличения спроса на кредиты со стороны малого бизнеса. По среднему бизнесу, как прогнозируется, индекс спроса в среднем сохранится на уровне первого квартала. Также ожидается дальнейшее незначительное повышение ставок вознаграждения по кредитам бизнесу.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. CONCLUSION

Результаты опроса особенно ценны тем, что большинство средних банков называют МСБ якорным направлением. За три календарных года количество субъектов МСБ выросло с 1,3 млн до 1,5 млн, причем резкий рост наблюдается именно в последний год. Исходя из потенциала роста МСБ, снижение готовности его кредитовать у банков видится временным и связано с закредитованностью субъектов и повышенным, в связи с этим обстоятельством кредитным риском.

С прошлого года некоторая активность банков замечена на другом контуре МСБ – в микробизнесе (ИП). Ряд экспертов считают, что ИП могут стать «кредитной силой» МСБ. Однако пока банки не слишком охотно кредитуют ИП: кредитование микробизнеса требует инфраструктуры, которая есть не у всех БВУ. Экспертиза – как кредитовать ИП – только формируется.

Кредитовать ИП как корпоративных клиентов с востребованием всех документов и бухгалтерских отчетов просто невозможно, так как микробизнесу, в отличие от среднего, деньги нужны «еще вчера». Важно и то, что многие микропредприниматели не ведут документооборот, не декларируют доход и не могут подтвердить кредитное качество. Сейчас большинство ИП кредитуются в МФО или как частные лица в БВУ. Ни один казахстанский банк пока не смог выстроить нормальный процесс для фондирования микробизнеса. Многие БВУ как раз решают задачу создания правильного скоринга для кредитования ИП с использованием баз данных, открываемых государством.

На сегодняшний день можно сказать, что несмотря на все перечисленные инструменты государственной поддержки субъектов МСБ, необходимо дополнительно оказать следующие меры:

–стимулировать банки второго уровня на выдачу кредита путем снижения критериев для рассмотрения заявки и сокращения минимального пакета документов для финансового анализа.

–для совершенствования механизмов кредитования малого бизнеса рекомендуется убрать ограничения на экспорт готовой продукции, так как на сегодняшний день существует проблема по мониторингу вывозимой отечественной продукции для обеспечения внутреннего спроса в стране.

– для увеличения темпов роста выдаваемых кредитов и увеличения скорости обработки кредитных заявок субъектов МСБ, необходимо проводить постоянную квалификацию кадров банковских сотрудников ,особенно кредитных аналитиков корпоративного бизнеса.

– необходимо расширить сети кредитных организаций во всех регионах страны;

– увеличить количество государственных программ с беззалоговым кредитованием начинающих предпринимателей.

–необходимо ослабить требования к качеству кредитной истории заемщиков, так как на сегодняшний день для получения кредита необходимо наличие идеальной кредитной истории с нулевым количеством просрочек за 3 года. Этот факт особенно важен так как после пандемии коронавируса значительно увеличилось количество предпринимателей с просроченной задолженностью.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ. REFERENCES

1. Кредитование малого бизнеса: проблемы и перспективы развития. Лутфуллин Д.М.Современные инновации. 2020. № 1 (35). С. 39-41.
2. Совершенствование системы кредитования малого бизнеса. Юдина Е.С. В сборнике: Проблемы и перспективы реализации междисциплинарных исследований. сборник статей Международной научно-практической конференции. 2020. С. 70-73.
3. Кредитование малого бизнеса в постпандемический период. Вылегжанин Ю.А.Наука без границ. 2020. № 7 (47). С. 66-73.
4. Сайт Банка ВТБ (Казахстан) <https://www.vtb-bank.kz/news/3923/>
5. Сайт АО ФРП Даму <https://damu.kz/programmi/subsidy/subsidii-dkb-2025-d/>
6. Сайт ДО «Народного Банка» «Halyk Finance» <https://halykfinance.kz/>
7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан <https://www.stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/6>
8. Сайт Национального Банка Республики Казахстан <https://nationalbank.kz/ru/news/loans-to-economy-from-second-tier-banks/rubrics/1840?page=1>
9. Forbes Kazakhstan https://forbes.kz/finances/finance/kliknut_klienta_1659060531/

TIESĪBU ZINĀTNE

LEGAL SCIENCE

Bāriņtiesu darbība tiesas nolēmuma par saskarsmes tiesībām nepildīšanā

Aija Baške

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija

Profesionālā maģistra Studiju programma

e-pasts: aijabaske@gmail.com

Zinātniskais vadītājs:

Mg.iur. Kristīna Jablonska

ANOTĀCIJA

Šī darba ietvaros autore norāda uz nepieciešamību pārskatīt likuma aktus kas regulē bērnu un vecāku saskarsmes tiesības, kā rezultātā apgrūtinot bāriņtiesas darbu un kavējot izpildes procesā bērnu vislabāko interešu ievērošanu. Bāriņtiesai tiesas procesā un arī pēc tā ir daudz lielāka iesaiste saskarsmes nodrošināšanā nekā tiesu izpildītājam, autore piedāvā grozīt Civillikuma 74.⁵ nodaļu, kas attiecīgi uzlabotu bērnu tiesību un interešu ievērošanu, kā arī tiesas nolēmuma izpildes efektivitāti.

Atslēgvārdi: bāriņtiesa, saskarsmes tiesība, bāriņtiesas darbības tiesas nolēmuma par saskarsmes tiesību nepildīšanā.

ABSTRACT

As part of this work, the author indicates the need to revise the laws governing the right of access between children and parents, which makes it difficult for the Orphan's Court to work and hinders the best interests of the children in the enforcement process. The Orphan's Court has a much greater involvement in the process of trial and after it in ensuring communication than the bailiff, the author proposes to amend Section 74⁵ of the Civil law that would improve the respect of children's rights and interests, as well as the effectiveness of the enforcement of a court decision.

Keywords: orphan's court, right of access, actions of the Orphan's Court in non-compliance with the court's decision on the rights of access.

IEVADS. INTRODUCTION

Ar likumu ir noteikta bāriņtiesas automātiska klātbūtne bērna un vecāka saskarsmes tiesību īstenošanas procesā gadījumos, kad nav iespējams noteikt saskarsmes personu. Proti, bāriņtiesai atšķirībā no citām fiziskajām vai juridiskajām personām, kurām vispārējās jurisdikcijas tiesa var uzlikt pienākumu veikt saskarsmes personas pienākumus, pienākums nodrošināt bērna un vecāka saskarsmes tiesību īstenošanu izriet no likuma un ir jāpilda, jo tiesību normas paredz bāriņtiesas pienākumu iesaistīties bērna un vecāka saskarsmes tiesību īstenošanā, lai nodrošinātu šā procesa norisi atbilstoši bērna tiesībām un interesēm.[1] Tēmas aktualitāti pamato tas, ka starptautiskie un nacionālie normatīvie akti nosaka bērnam īpašu statusu sabiedrībā un norāda uz to, ka valstij un sabiedrībai bērns ir īpaši jāaizsargā, jo bērns ir sabiedrības nacionālā vērtība un valsts nākotnes sekmīgas attīstības garants.[2]

Pētījumi vecāku un bērnu saskarsmes tiesībās jau ir veikti iepriekš, taču norādītās problēmas vēl joprojām pastāv.

Šī pētījuma mērķis ir analizēt tiesību aktus par bāriņtiesas iesaisti saskarsmes tiesību noteikšanā starp vecāku un bērnu, un atklāt ar to saistītās problēmas. Izvirzīto mērķu sasniegšanai izmantota salīdzinošā metode, savstarpēji salīdzinot Latvijas Republikas tiesību aktus. Teoloģiskā metode izmantota pētot tiesību normas mērķus. Loģiskā metode, izdarot atbilstošus secinājumus un sniedzot jaunus risinājumus problēmu novēršanai.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Bāriņtiesa ir iestāde, kurai ir uzticēta valsts funkcija ļoti sensitīvā tiesību aizsardzības jomā – bērnu tiesību un interešu aizsardzībā. Bāriņtiesa dabiski ir krīzes situāciju risināšanas iestāde.[3] Saskaņā ar Bāriņtiesas likuma 17. panta vienpadsmito punktu, bāriņtiesa izvērtē, vai vecāks ļaunprātīgi izmanto savas tiesības, kā arī informē tiesu izpildītāju par izvērtējuma rezultātiem vai pieņemtajiem lēmumiem, ja saņemts no tiesu izpildītāja akts par to, ka lietā, kas izriet no aizgādības tiesībām, tiesu izpildītāja noteiktajā laikā un vietā bērns nav sastaps, vai arī saņemts akts par nolēmuma nepildīšanu lietā, kas izriet no saskarsmes tiesībām.[4]

Ar Civillikuma 203.panta trešo daļu ir radīts papildus mehānisms, kā gadījumā, ja ir konstatēta ļaunprātīga vecāka rīcība, nepildot tiesas nolēmumu, kas izriet no bērna aizgādības un saskarsmes tiesībām, nodrošināt bērna tiesību ievērošanu. Civillikuma 203.panta trešās daļas piemērošanai nepieciešami šādi trīs kumulatīvi kritēriji:

1)vecāks tieši ļaunprātīgi (nevis aiz nezināšanas vai maldības) izmanto savas tiesības, nepildot tiesas nolēmumu;

2) šāda vecāka rīcība rada būtisku kaitējumu bērnam;

3) otram vecākam nepastāv šķēršļi īstenot bērna aprūpi.

Līdz, ko bāriņtiesai kļūst zināmi apstākļi par vecāka tiesību ļaunprātīgu izmantošanu, nepildot tiesas nolēmumu, bāriņtiesa bērnu tiesību un interešu aizsardzības nolūkā uzsāk apstākļu noskaidrošanu un izvērtēšanu. Ja, izvērtējot konkrēto gadījumu no bērnu tiesību un interešu ievērošanas viedokļa, tostarp izpildās priekšnoteikumi lēmuma pieņemšanai, bāriņtiesa pieņem lēmumu par aizgādības tiesību pārtraukšanu vecākam, kurš ļaunprātīgi izmanto savas tiesības. Bāriņtiesa nevērtē šāda lēmuma iespējamo ietekmi uz tiesvedības procesiem un pieņemtajiem nolēmumiem vispārējās jurisdikcijas tiesās. [5]

Saskarsmes tiesības ir bērna un vecāka ģimenes dzīves būtiska sastāvdaļa. Bērna saskarsme ar vecāku ir būtiska vecāka un bērna ģimenes saišu uzturēšanā. Vecākam, kuram ar tiesas nolēmumu ir noteikta konkrēta saskarsmes tiesību ar bērnu izmantošanas kārtība, šīs tiesības pienākas, un vecākam, ar kuru bērns ikdienā dzīvo kopā, ir jānodrošina, ka bērns ar otru vecāku (ar kuru kopā ikdienā nedzīvo) var šīs saskarsmes tiesības īstenot.

Ja tiesas nolēmums, kaut arī nepilnīgi, tomēr tiek pildīts, un lai arī saskarsme nav tik veiksmīga, cik varētu būt, tas tomēr nav pamats aizgādības tiesību pārtraukšanai vecākam. Šajā gadījumā, lai uzlabotu saskarsmi, liela loma ir bāriņtiesai, kurai ir jāpalīdz ģimenei šī situācija risināt, sniedzot psihologa vai citu speciālistu palīdzību. [6]

Augstākās tiesas ieskatā, lai arī bērns saskarsmes tiesības īsteno pats personiski, tomēr viņam var būt vajadzīga otra vecāka palīdzība tās īstenošanā, šķēršļu nelikšana, kā arī nepieciešamības gadījumā pārstāvība, ja saskarsmes tiesību īstenošanai nepieciešama vēl kādu papildu darbību veikšana. It īpaši tas ir aktuāli situācijā, kad bērns ir mazs un pilnā apmērā vēl nevar īstenot visas viņam piemītošās tiesības. [7]

Ja bērna vecāku starpā pastāv strīds par saskarsmes nodrošināšanu, bāriņtiesa sniedz tiesai atzinumu par saskarsmes kārtību, laiku, vietu. Atzinuma sagatavošanai Bāriņtiesa raugās lai tiktu iegūta pēc iespējas vispusīga informācija par vecākiem, viņu dienas gājumu, nodarbošanos utt., tai skaitā noskaidrots arī bērnu viedoklis. Likums paredz, ka bērna viedoklis ir svarīgs pierādījums tiesāšanās procesā, ka bērna viedoklis ir jāņem vērā, ja tas atbilst bērna interesēm, bet izpildu procesā saskaņā ar spēkā esošo Civilprocesa likuma 74.⁵ nodaļas regulējumu bērna viedoklis netiek atzīts kā izpildu procesa gaitu mainošs fakts.

Ja tiesu izpildītāja norādītajā laikā un vietā bērns nav sastopams un parādnieks nav paziņojis iemeslu, kādēļ bērns nav sastopams, vai paziņojis iemeslu, kuru tiesu izpildītājs neatzīst par attaisnojošu, vai parādnieks atsakās nolēmumu izpildīt tāda iemesla dēļ, kuru tiesu izpildītājs neatzīst par attaisnojošu, tiesu izpildītājs sastāda aktu par nolēmuma nepildīšanu. Tādējādi izpildīšanas vai neizpildīšanas fakta konstatēšana atkarīga no parādnieka rīcības novērtējuma.

Tomēr praksē nereti mēdz būt gadījumi, ka vecāks, kam saskarsme jānodrošina, neliek šķēršļus otram vecākam tikties ar bērnu, bet bērns atsakās tikties ar otru vecāku vai doties viņam līdz, kā to paredz saskarsmes tiesību īstenošanas kārtība. Atkarībā no bērna vecuma un brieduma pakāpes šī atteikšanās var izpausties arī kā histēriska raudāšana, bēgšana vai citādi nepārprotamas attieksmes pret notiekošo izrādīšana. Pretēji atsevišķu piedzinēju viedoklim, tiesu izpildītājs neveic un neveiks darbības, lai fiziski pārvarētu bērna pretošanos. Tiesu izpildītājs nesēdinās bērnu tēva automašīnā, lai viņš to varētu aizvest savu saskarsmes tiesību īstenošanai. Arī tiesa ir norādījusi, ka saskarsmes tiesību realizācija ar bērnu nav iespējama piespiedu kārtā, jo tas ir pretēji bērna interesēm.[8]

Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

Tiesu izpildītājam nav pienākums noskaidrot bērna viedokli, kā arī nav pienākums paziņot bāriņtiesai, ka bērns atteicies satikt vecāku. Saskarsme ar bērnu nevar notikt piespiedu kārtā, un ir jāievēro bērna intereses un viedoklis, par situāciju. [9]

Strīdos par saskarsmes tiesību noteikšanu tās kārtību bāriņtiesa sniedz atzinumu tiesai, pēc tam iespējams ir nozīmēta saskarsmes persona, kā arī vieta kur veidot saskarsmi ir noteikta bāriņtiesas telpas, tādā ieskatā arī bāriņtiesai vajadzētu uzņemties šā akta, par saskarsmes tiesību pildīšanu vai nepildīšanu, sastādīšanu, jo ja tiesas nolēmums netiks pildīts, tad bāriņtiesa nekavējoties var vērsties pie ģimenes, lai noskaidrotu saskarsmes nenodrošināšanas iemeslus, ja tā ir bērna nevēlēšanās tikties, tad noskaidrojot bērna viedokli, būs iespējams izprast visas situācijas kopainu, kā arī uzreiz tiks pārbaudīts vai dzīves apstākļi un ikdienu nodrošina bērna vislabākās intereses. Gadījumā ja bāriņtiesa saņemtu apstiprinājumu, par ļaunprātīgu tiesas nolēmumu nepildīšanu, tā rīkotos atbilstoši tiesu izpildītāja noteiktajām darbībām, ja nepieciešamas ziņotu attiecīgajām iestādēm.

Bāriņtiesai tiesas procesā un arī pēc tā ir daudz lielāka iesaiste saskarsmes nodrošināšanā nekā tiesu izpildītājam. Bāriņtiesas darbības noteikumi paredz, ka bāriņtiesas sniedz konsultācijas vecākiem par saskarsmi, palīdz atrisināt savstarpējos konfliktus, ja netiek ievērotas bērna tiesības un intereses pieņem lēmumu par aizgādības tiesību pārtraukšanu pār bērnu, līdz ar to secināms, ka vislabāk bērna intereses spēs noteikt tieši bāriņtiesa. Raugoties no visas situācijas kopumā.

Ikvienam likumam, kas skar bērna tiesības un intereses ir jāatspoguļo, bērnu labāko interešu ievērošanu, darba autore to secina gan no starptautiskiem likumiem gan no mūsu valstī pastāvošajiem likumiem, kā arī no tiesu prakses sniegtajām atziņām, kas nepārprotami norāda, ka bērna intereses ir ievērojamas pirmām kārtām.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Saskarsme nav nozīmēta starp vecākiem, bet starp vecāku un bērnu, tiesu izpildītāji, savās darbībās nespēj veicināt saskarsmi, tie ir vērotāji no malas, kas mēģina izlīdzināt, konflikta situāciju. Bāriņtiesa uz šo raugās ar bērna vislabākajām interesēm, līdz ar to nodrošinot un izpildot saskarsmes tiesību īstenošanu tā, lai vecāku starpā konflikts nemaz nevarētu sākties. Tāpat jāuzsver, ka bāriņtiesas darbinieks ir apmācīts un turpina mācīties un izglītoties bērnu tiesībās regulāri, turpretī tiesu izpildītājs izglītojas nolēmuma efektīvā piedziņā, kas nav savienojams ar bērna vislabākajām interesēm. Ka arī darba autores ieskatā, ja nolēmuma izpilde par saskarsmes tiesībām tiktu uzticēta bāriņtiesai, tā sekmētu nolēmumu pildīšanu un būtu efektīvāka, nekā nonākot pie tiesu izpildītāja. Ja vecāks nolēmumu nepilda, bāriņtiesa nekavējoties uzsāk darbības situācijas noskaidrošanai, kas daudz vairāk ietekmētu vecāka vēlmi sadarboties. Turklāt, bāriņtiesas iesaiste nolēmumu piespiedu pildīšanā vecākam neizmaksātu tik daudz, kā regulāra tiesu izpildītāja pieaicināšana saskarsmes nodrošināšanā.

Pamatojoties uz augstāk minēto darba autore piedāvā Civilprocesa likuma grozījumus, kas paredzētu, ka nolēmumu izpildi, kas izriet no saskarsmes tiesībām, proti šā likuma 74.⁵ nodaļa,

kas ir Civilprocesa likuma 620.²³, 620.²⁴, 620.²⁵, 620.²⁶, 620.²⁷, 620.²⁸ panti [2] tiek laboti aizstājot vārdus “Tiesu izpildītājs” ar vārdiem “bāriņtiesa”.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Bāriņtiesu likums. Latvijas Republikas likums. 2006. gada 22. jūnijs, spēkā no 01.01.2007. // Latvijas Vēstnesis Nr.107, ar grozījumiem līdz 01.07.2021. Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/139369-barintiesu-likums>
2. Civilprocesa likums. Latvijas Republikas likums. 1998. gada 14. oktobris, spēkā no 01.03.1999. // Latvijas Vēstnesis Nr.326/330, ar grozījumiem līdz 01.08.2022. Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums>
3. Latvijas Republikas Senāta, Administratīvo lietu departamenta 2021.gada 15.aprīļa Lēmums Lieta Nr. A420180320, SKA-773/2021. Retrieved from <https://www.at.gov.lv>
4. Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2021.gada 29.decembra Spriedums Lieta Nr. A420209720, SKA-1209/2021, Retrieved from <https://www.at.gov.lv>
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018.gada 16.aprīļa SPRIEDUMS Lieta Nr. A420213416, SKA-681/2018. Retrieved from <https://www.at.gov.lv>
6. Latvijas Republikas Senāts Administratīvo lietu departamenta 2018.gada 21.decembra Spriedums Lieta Nr. A420294117, SKA-1598/2018. Retrieved from <https://www.at.gov.lv>
7. Latvijas Republikas Augstākā tiesa TIESU PRAKSES VISPĀRINĀJUMS Administratīvo tiesu prakse lietās par bāriņtiesu lēmumiem 2014. gads. Retrieved from <https://www.at.gov.lv>
8. Bāriņtiesu viedoklis, Vai vienmēr prioritāras ir bērna labākās intereses? Jurista Vārds, 06.06.2017., Nr.24, Retrieved from <https://juristavards.lv/doc/270812-vai-vienmer-prioritaras-ir-berna-labakas-intereses/>
9. Berlande G. Nolēmumu izpildīšana lietās, kas izriet no saskarsmes tiesībām. Jurista Vārds, 16.06.2020., Nr. 24/25, Retrieved from <https://m.juristavards.lv/doc/276784-nolemumu-izpildisana-lietas-kas-izriet-no-saskarsmes-tiesibam/>

Zemesgrāmatās nostiprināto terminēto lietu tiesību dzēšanas kārtība

Guna Šteinberga

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija

Profesionālā maģistra studiju programma "Tiesību zinātne"

gzecmane@gmail.com

Zinātniskais vadītājs:

Mg.iur. Irina Cvetkova

ANOTĀCIJA

Zemesgrāmatās ierakstīto terminētu lietu tiesību dzēšanas kārtība ir atšķirīga. Īres un apbūves tiesības dzēšamas bez nostiprinājuma lūgumā izteiktas piekrišanas. Dzēšot nomas tiesību, ne vienmēr iespējams iegūt nomnieka piekrišanu, tā dzēšama ar tiesas nolēmumu. Šāda kārtība sarežģī publiskās ticamības nodrošināšanu. Rakstā tika veikta līdzīgu tiesību institūtu – nomas, īres un apbūves tiesību analīze un izpētīta to dzēšanas kārtības atšķirības Zemesgrāmatās, izdarīti attiecīgi secinājumi.

Atslēgvārdi: apbūves tiesība, īres tiesība, nomas tiesība, lietu tiesības.

ABSTRACT

The order of extinguishing of the corroborated rights in the Lands Register differs. Lease and right of superficies are extinguished without request based on the consent established in the request for corroboration. Often it is impossible to gain the consent of lessee therefore it is extinguished by court decision. This way the principle of public credibility is not provided. The article analyses similar institutes of law - rent, lease and right of superficies and draws conclusions.

Keywords: rent, lease, right of superficies, Land Register.

IEVADS. INTRODUCTION

Zemesgrāmatu sistēma balstās uz vairākiem vispāratzītiem principiem. Tie ir: publiskās ticamības, obligātā ieraksta, atklātības, specialitātes, prioritātes, legalitātes un likumības, formālās leģitimitātes, pieteikuma (pasivitātes), piekrišanas princips. Minētie principi un zemesgrāmatu vešanas process cieši saistīts ar privātajām tiesībām un pēc savas juridiskās dabas atbilst Civilprocesa principiem [1]. Tiesiskajam regulējumam jābūt atbilstošam, lai šos principus varētu nodrošināt.

Nostiprinot un dzēšot tiesības un aprobežojumus Zemesgrāmatās viens no būtiskākajiem priekšnoteikumiem ir personas, pret kuru nostiprinājums vērts izteiktā, piekrišana. Ar šādu likuma normu tiek pasargāts gan īpašnieks, gan persona, pret kuru nostiprinājums vērst, un tādējādi tiek izslēgta iespēja, ka nostiprinājums tiek dzēsts aizmuguriski. Šāds noteikums piekrišanas apliecināšanai paredzēts, lai tiesnesis, izdarīdams ierakstu zemesgrāmatā, būtu pārliecinājies par tā atbilstību attiecīgās personas gribai. Šāda noteikuma nepieciešamība izriet no tā, ka ierakstiem zemesgrāmatā ir publiska ticamība un ikvienam ir tiesības uz tiem paļauties [2].

Piekrišanas princips pamatoti ieņem savu vietu zemesgrāmatu procesā, kur piekrišana prasībai vēsturiski radusies no strīdus procesa. Ar personas piekrišanu, pret kuru nostiprinājums vērst, jāsaprot vienpusējs paziņojums, ka attiecīgā persona piekrīt nostiprinājuma lūgumam. Paziņojuma forma tieši likumā nav norādīta, taču, tulkojot likumu, var secināt, ka tam jābūt rakstiskam un attiecīgi apliecinātam; vai šī piekrišana tiek iekļauta attiecīgi apliecinātā līgumā, nostiprinājuma lūgumā vai noformēta atsevišķa dokumenta veidā, nav nozīmes. Ja persona, pret kuru nostiprinājums ir vērst, atsakās dot savu piekrišanu, tad šādu piekrišanu korroborācijai vadoties no Civillikuma 1479.panta var panākt ar tiesas spriedumu [3].

Tiesu praksē, attiecībā uz nomas tiesības dzēšanu, nereti nav iespējams saņemt piekrišanu tiesības dzēšanai, jo nomnieks kā juridiska persona vairs nepastāv un ir izslēgta no Komercreģistra. Šādos gadījumos nostiprinājums būtu īstenojams ar tiesas spriedumu vai lēmumu, kas ir daudz laikietilpīgāks un sarežģītāks process, salīdzinājumā ar zemesgrāmatu procesu.

Turklāt, pārsvarā nomas tiesība ir terminēta un tā ir spēkā noteiktu laika posmu. Nomas termiņš arī tiek ierakstīts Zemesgrāmatās. Tomēr arī izbeidzoties nomas līguma termiņam, Zemesgrāmatu likums [4] neparedz šādu ierakstu dzēšanu bez personas, pret kuru nostiprinājums vērsts, izteiktās piekrišanas. Turklāt šādi ieraksti dzēšami tikai pēc attiecīga nostiprinājuma lūguma saņemšanas.

Aplūkojot līdzīgu terminētu lietu tiesību institūtu nostiprināšanas un dzēšanas kārtību, konstatējams, ka regulējums attiecībā uz šo tiesību dzēšanu ir vienkāršāks.

Šī pētījuma mērķis ir konstatēt līdzīgu lietu tiesību institūtu kopīgās un atšķirīgās pazīmes un izpētīt to dzēšanas kārtības atšķirības.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Īres tiesības, nomas tiesības un arī apbūves tiesības kopīgā iezīme ir tāda, ka ar to tiek piešķirta citai personai tiesība uz citam piederošu lietu (īpašumu) uz kādu noteiktu laika posmu – termiņu. Tātad iestājoties šim termiņam, izbeidzās arī ieinteresētās personas tiesības uz lietu. Tomēr, tā kā Zemesgrāmatas ierakstiem ir publiskās ticamība un ikvienam ir tiesības uz tiem paļauties, tie ir spēkā līdz to dzēšanai no Zemesgrāmatas nodalījuma.

Līdz ar to, konstatējams, ka šobrīd Zemesgrāmatu nodalījumi satur neaktuālu informāciju ar terminētām nomām, kurām termiņš ir beidzies.

Attiecībā uz īres tiesību, 2021.gada 1.maijā stājās spēkā Dzīvojamo telpu īres likums, kas citu starpā regulē arī īres tiesības nostiprināšanas un dzēšanas kārtību Zemesgrāmatās [5]. Šī likuma 41.pants paredz, ka tiesnesis bez īpaši izteikta lūguma pieņem lēmumu par īres tiesību nostiprinājuma dzēšanu:

- ja pagājuši seši mēneši kopš dzīvojamās telpas īres līguma termiņa izbeigšanās;
- īrnieka nāves gadījumā, pamatojoties uz tiešsaistes sistēmā saņemtu Iedzīvotāju reģistra paziņojumu;
- ja pieņemts lēmums par īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā personai, kuras labā veikts ieraksts par īres tiesību nostiprināšanu;
- ja saņemta informācija, ka ieraksts par būvi dzēsts Zemesgrāmatu likuma 56.⁴ pantā noteiktajā kārtībā.

Regulējums paredz, ka šajā gadījumā piekrišana īres tiesību dzēšanai ir izteikta nostiprinājuma lūgumā ierakstot īres tiesību Zemesgrāmatās, ko paredz Ministra kabineta noteikumu Nr.898 “Noteikumi par zemesgrāmatu nostiprinājuma lūguma formām” pielikums Nr.7 [6].

Līdzīgs regulējums ir attiecībā uz apbūves tiesības ierakstīšanu un dzēšanu. Zemesgrāmatu likuma 55.³ pants paredz, ka izbeidzoties apbūves tiesībai, uz tās pamata celto ēku (būvi) pievieno nodalījumam, kurā ierakstīts ar apbūves tiesību saistītais zemes gabals, un slēdz apbūves tiesības nodalījumu. Tāpat likums paredz, ka iestājoties apbūves tiesības termiņam, tiesā tiek saņemts paziņojums nostiprinājuma žurnāla formā un apbūves tiesības tiek dzēsta. Šāda norma ir iestrādāta nostiprinājuma lūguma formā (Ministra kabineta noteikumu Nr.898 pielikums Nr.10), kurā abas puses ir izteikušas piekrišanu apbūves tiesības dzēšanai, kad iestājas tās termiņš. Tātad arī šajā gadījumā piekrišana tiesības dzēšanai izteikta jau nostiprinājuma lūgumā ierakstot apbūves tiesību.

Tomēr jānorāda, ka šobrīd gan vēl nav iespējams pārliecināties, kā tas darbojas praksē, jo apbūves tiesības minimālais termiņš ir 10 gadi, bet pats apbūves tiesības regulējums ir spēkā tikai 5 gadus.

Neviena no norādītājām normām neliedz tiesības dzēst pirms noteiktā termiņa, iesniedzot abpusēju nostiprinājuma lūgumu, bet šādi priekšnoteikumi terminēto ierakstu dzēšanai pēc tiesas iniciatīvas nodrošinātu Zemesgrāmatu publiskās ticamības principa ievērošanu.

Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

Izmantojot salīdzināšanas metodi, salīdzinot trīs savstarpēji līdzīgu tiesību institūtu - īres, nomas un apbūves tiesības nostiprināšanas un dzēšanas kārtību Zemesgrāmatās tiesību aktos – Zemesgrāmatu likumā, Civillikumā un Dzīvojamo telpu īres likumā, redzams, ka šobrīd regulējums attiecībā uz terminētiem ierakstiem nav vienots un vienādos apstākļos dzēšanas kārtība un prasības atšķiras.

Īres un apbūves tiesība Zemesgrāmatās tiek dzēsta līdz ar termiņa notecējuma bez lūguma, jo piekrišana tiesības dzēšanai ietverts nostiprinājuma lūgumā ierakstot tiesību.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Savstarpēji līdzīgi tiesību institūtu ierakstīšanas un dzēšanas kārtība vienādos apstākļos un ar vienādām sekām, tiek regulēti atšķirīgi.

Atbilstoši spēkā esošajam regulējumam, iestājoties apbūves tiesības termiņam, tiesā tiek saņemts paziņojums nostiprinājuma žurnāla formā un apbūves tiesības tiek dzēstas, uz tās pamata nodalījumam pievieno ierakstu par celto ēku (būvi), kurā ierakstīts ar apbūves tiesību saistītais zemes gabals, un slēdz apbūves tiesības nodalījumu.

Arī īres tiesību tiesnesis dzēš bez īpaši izteikta lūguma, ja pagājuši seši mēneši kopš dzīvojamās telpas īres līguma termiņa izbeigšanās.

Nemot vērā norādītos rezultātus, konstatējams, ka līdzīgs risinājums būtu iespējams pie nomas tiesību ierakstīšanas, ar nosacījumu, ka piekrišana nomas tiesības dzēšanai sakarā ar nomas termiņa notecējumu ir iekļauta jau nostiprinājuma lūgumā nomas tiesību ierakstot. Tas atrisinātu pašreizējo problēmu, ka Zemesgrāmatas nodalījumi satur neaktuālu informāciju ar terminētu nomu, kurām termiņš ir beidzies un atvieglotu tiesu darbu, jo ievērojami mazāk būtu arī pieteikumi tiesai par nomas tiesību dzēšanu.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Zemesgrāmatu loma tiesu sistēmā un attīstības perspektīvas (2010). *Jurista vārds*, Nr.7
2. Augstākās tiesas 2012.gada 18.maija lēmums lietā Nr. SKC-1466/2012, 5.1.apakšpunkts, sal. 2006.gada 20.septembra lēmums lietā Nr. SKC-679/2006 (C01101006).
3. Civillikums: Latvijas Republikas likums (20.02.1937.), spēkā no 01.09.1992. ar groz. uz 29.06.2022, Valdības Vēstnesis. 41 Retrieved from: <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>.
4. Muciņš L., (2003) Zemesgrāmatu principi, *Zemesgrāmatas Latvijā*, Rīga, Tiesu namu aģentūra, 46.lpp.
5. Zemesgrāmatu likums: Latvijas Republikas likums (22.12.1937.), spēkā no 05.04.1993. ar groz. uz 01.01.2022., Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 16/1, Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 38, Diena, 87 Retrieved from: <https://likumi.lv/ta/id/60460-zemesgramatu-likums>.
6. Dzīvojamo telpu īres likums: Latvijas Republikas likums (17.03.2021), spēkā no 01.05.2021., Latvijas Vēstnesis, 65A, Retrieved from: <https://likumi.lv/ta/id/322216-dzivojamo-telpu-ires-likums>.
7. Noteikumi par zemesgrāmatu nostiprinājuma lūguma formām: Ministru kabineta noteikumi Nr.898 (31.10.1998), spēkā no 10.11.2006 ar groz. uz 01.05.2021., Latvijas Vēstnesis, 180, Retrieved from: <https://likumi.lv/ta/id/147523-noteikumi-par-zemesgramatu-nostiprinajuma-luguma-formam>.

Par dažām privāto militāro un drošības kompāniju starptautiski tiesiskā statusa problēma

Arturs Avakjans, Latvija,
Baltijas Starptautiskā Akadēmija, Rīga,
Doktorantūra, Juridiskās zinātnes
artur.avakjan@icloud.com

Armen Gabrielyan, Latvija,
Dr.iur. Doc. Baltijas Starptautiskā Akadēmija, Rīga
armen.gabrielyan@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksts ir veltīts teorētisko problēmu identificēšanai saistībā ar privāto militāro un drošības kompāniju starptautiski tiesiskā statusa noteikšanu. Izpētīta atsevišķu valstu privāto militāro un drošības kompāniju piesaistīšanas prakse dalībai bruņotos konfliktos. Nepilnības tika konstatētas, jo trūkst mehānismu to darbības regulēšanai starptautiskā līmenī

Atslēgvārdi: privāto militāro uzņēmumu, drošības kompāniju.

ABSTRACT

The article is devoted to the identification of theoretical problems related to the definition of the international legal status of private military companies. The practice of attracting private military and security companies by individual states to participate in armed conflicts has been studied. Shortcomings were noted due to the lack of mechanisms for regulating their activities at the international level.

Keywords: private military companies, security company.

IEVADS. INTRODUCTION

Galvenais jautājums - vai privāto militāro un drošības kompāniju darbinieki ietilpst humanitāri tiesiskajā kaujinieku, algotņu, civiliedzīvotāju kategorijā, vai arī viņi pārstāv kādu īpašu kategoriju? Turklāt zinātniskās izpētes nolūkos ir jānoskaidro, kādas tiesības un pienākumi ir privāto militāro un drošības kompāniju darbiniekiem, pildot viņu profesionālās funkcijas un ārvalsts teritorijā?

Šādu struktūru darbība ir ļoti daudzveidīga un ietver militāro dienestu, konsultāciju, loģistikas jomas, taču, lai arī kādas funkcijas šādas struktūras veiktu, konfliktu zonās viss ir atkarīgs no situācijas un, sniedzot drošības pakalpojumus, privāto militāro un drošības kompāniju darbinieki nepieciešamības gadījumā būs spiesti piedalīties kaujas operācijās pret bruņotiem spēkiem, kas apdraud viņu aizsargājamo objektu. Nav vienprātības par to, vai privāto militāro un drošības kompāniju darbinieki ir algotņi un vai uz tiem attiecas šī definīcija. Tādējādi ANO cilvēktiesību eksperti uzskata, ka, ja privāto militāro un drošības kompāniju darbinieks ir iesaistīts karadarbībā, tad viņš ir algotnis.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Šobrīd bruņotos konfliktos ir iesaistītas arī privātas militārās un drošības kompānijas. Privāto militāro un drošības kompāniju mājaslapās, kas reklamē pakalpojumus, galvenokārt ir informācija par uzticēto uzdevumu izpildes mobilitāti un efektivitāti, jo ir pieejams modernāks aprīkojums un ekipējums, salīdzinot ar parastajiem nacionālajiem bruņotajiem spēkiem. Tomēr

apšaubāma ir viņu darbības likumība bruņotu konfliktu zonās: vai privāto militāro un drošības kompāniju darbinieku līdzdalība ir likumīga saskaņā ar starptautisko tiesību normām un kādos gadījumos valstis var izmantot privāto militāro un drošības kompāniju pakalpojumus [1].

Tādas parādības kā privāto militāro un drošības kompāniju attīstība un izveidošanās pasaules politikā notiek uz dažādu pēdējo gadu desmitu tendenču fona.

Pirmkārt, notiek starptautisko attiecību sistēmas varas sadalījuma transformācija, kas reālisma teorijas kontekstā nozīmēja, ka “dominējošie procesi starptautiskajā arēnā ir starpvalstu konflikti un kari”. Ja agrāk tika mēģināts realizēt valstu intereses ar militārām operācijām un tieši karadarbības veikšanu, tad šodien reālistiskā teorija ir pakļauta transformācijai.

Otrkārt, notiek ievērojama tradicionālo valsts politikas nozaru skaita komercializācija, tostarp drošības sektorā. No vienas puses, tas paredz valstu un starptautisko organizāciju dažādu pakalpojumu nodošanu ārvalstīm, un, no otras puses, funkciju privatizāciju, ko veic gan uzņēmumu pārstāvji, gan jauni nevalstiskie dalībnieki, piemēram, privātas militārās un drošības kompānijas. Zināmā mērā privāto militāro un drošības kompāniju iekļaušanu konfliktos nosaka kvalificētu iekšējās drošības spēku trūkums, kā arī nacionālo bruņoto spēku samazināšana.

Treškārt, mūsdienās draudi kļūst arvien dažādāki, un rezultātā tie kļūst mazāk paredzami un grūtāk kontrolējami ar tradicionālajiem kontroles veidiem. Pēdējo divdesmit gadu laikā tie mazākā mērā ir lieli kari (piemēram, Pirmais pasaules karš vai Otrais pasaules karš). Rezultātā nelieli konflikti ir noveduši pie pieprasījuma pieauguma pēc privāto firmu drošības pakalpojumiem, lai atjaunotu stabilitāti un kārtību vietējā līmenī, piesaistot nelielu skaitu militāro spēku un ekipējuma. Privātas militārās un drošības kompānijas sāka aktīvi ienākt to valstu tirgos, kur starptautiskā sabiedrība neizrādīja lielu interesi, uzskatot šādus konfliktus par iekšējiem procesiem, kas neprasa ārēju iejaukšanos [2]. Gadījumos, kad konfliktos iejaucās ārvalstu spēki, pašas starptautiskās organizācijas sāka piesaistīt privātas militārās un drošības kompānijas dalībai miera uzturēšanas un humānajās operācijās. Ir jāatzīmē, ka drošības sfēras privatizācijas process nav vienpusēja valsts funkciju sagrābšana no privāto militāro un drošības kompāniju puses, bet gan notiek vai nu bezdarbības rezultātā, vai lielā mērā pēc starptautiskās sabiedrības ierosinājuma.

Ceturtkārt, globalizācijas nostiprināšanās izpaužas visās dzīves jomās: no ekonomiskās sadarbības līdz paralēlas interneta telpas rašanās. Parādās jaunas tendences, piemēram, karu šī vārda tradicionālajā nozīmē transformācija, parādot pasaulei tādas jēdzienus kā “asimetriski”, “zemas intensitātes”, “hibrīdkari” utt., kas izraisa zinātniskas diskusijas par iepriekš minēto tendenču ietekmi uz valsts suverenitātes neaizskaramību.

Piektkārt, resursu un līdzekļu mobilizācija globālajai kampaņai pret terorismu ir izraisījusi strauju pieprasījuma pieaugumu pēc privāto militāro un drošības kompāniju pakalpojumiem. ASV valdība nodeva privāto militāro un drošības kompāniju rīcībā militāro kampaņu atbalsta funkcijas Irākā un Afganistānā, piemēram, kolonnu pavadīšana, militāro bāzu aizsardzība, transporta un loģistikas atbalsts utt [3]. Paralēli tam ASV politikā notiek transformācija attieksmē pret draudiem. Iepriekš minētās tendences liecina par varas mainīgo raksturu, kad finanšu un tirdzniecības liberalizācijas, privatizācijas u.c. rezultātā notiek valsts izstāšanās process no ekonomiskās regulēšanas jomas, radot jaunus mijiedarbības apstākļus. Pēc nīderlandiešu pētnieces S. Sāsenas domām, daudzas darbības jomas, institūcijas un struktūras, kas mūsdienās ir saistītas ar globalizāciju, radušās pašu valstu iniciatīvu rezultātā un turpina darboties izmainīto nacionālo institūciju ietvaros, kas ļauj vienkāršot šādu institūciju un struktūru darbību.

Vissvarīgākais ir privāto militāro un drošības kompāniju darbības leģitimēšanas process, sākot ar valsts tiesību aktiem. Vienlaikus ar visu atbildību jāpieiet leģitimācijas jautājumam, jo ir daudz strīdīgu jautājumu saistībā ar privātajām militārajām un drošības kompānijām. Piemēram, tas attiecas uz šādu uzņēmumu klasifikāciju, kā arī problēmas noteikšanu par to, kas būtu uzskatāms un kas nebūtu uzskatāms par neatņemamām valdības funkcijām drošības jomā utt. Pieeju veidošana privāto militāro un drošības kompāniju jautājumam un līdzsvarota to

darbības regulējuma izstrāde ir uzdevumi, kas jārisina valstīm, kuras sniedz pakalpojumus šādiem uzņēmumiem, kā arī valstīm, kuru teritorijā šie uzņēmumi darbojas.

ANO darba grupa par algotņu izmantošanu kā līdzekli, kas pārkāpj cilvēktiesības un pret darbojas cilvēku pašnoteikšanās tiesību īstenošanai, definē privātās militārās un drošības kompānijas kā korporatīvās struktūras, kas sniedz militārus un/vai drošības pakalpojumus uz kompensācijas pamata. Tā kā sniegto pakalpojumu klāsts ir nekonkrēts, sākot no drošības konsultācijām, objektu aizsardzības līdz izlūkošanai un dalībai kaujas darbībā, ir grūti skaidri nošķirt privāto militāro un drošības kompāniju darbiniekus un algotņus [4].

Konfliktos, kur piedalās algotņi, spriedze (eskalācija) saasinās. Algotnis ir instruments, ko izmanto, ja valsts nevēlas sevi parādīt kā agresoru vai iekšēja konflikta pusi, kā noziedzīgas darbības kūditāju vai dalībnieku trešā valstī.

Galvenais šķērslis vienotas pieejas izstrādei privāto militāro un drošības kompāniju izmantošanai ir grūtības piemērot 1949. gada Ženēvas konvenciju I papildprotokola 47. pantu noteikuma kumulatīvā rakstura dēļ [5]. Jāatzīmē, ka jēdziens “algotnis” galvenokārt ir orientēts uz militāro speciālistu pieņemšanu darbā profesionālu pakalpojumu sniegšanai, piedāvājot naudas atlīdzību par dalību bruņotā konfliktā.

ANO darba grupa ieteica nošķirt algotņu un privāto militāro un drošības kompāniju darbības. Šobrīd privāto militāro un drošības kompāniju darbības pozitīvie aspekti ir sekojoši:

1. spēja slēgt līgumus ar privātajām militārajām un drošības kompānijām gan valdībām, gan starptautiskām un nevalstiskām organizācijām, kā arī komerc klientiem;
2. modernu veidu ieroču un aprīkojuma pieejamība privāto militāro un drošības kompāniju rīcībā;
3. spēja ātri pārvietot darbiniekus un aprīkojumu uz nepieciešamo teritoriju;
4. darba vietu izveide bijušajiem karavīriem.

Sakarā ar to, ka privāto militāro un drošības kompāniju darbību nereglamentē tiesiskums un tā atrodas tā sauktajā “pelēkajā zonā”, nav cilvēktiesību, kā arī 1949. gada Ženēvas konvenciju un to papildu protokolu ievērošanas garantijas. Rodas jautājums, kurš var garantēt, ka šie uzņēmumi nesaasinās un mākslīgi nepagarinās konfliktus un nedestabilizēs situāciju valstī tikai ar vienu mērķi - pagarināt līgumu, tādējādi gūstot lielu peļņu.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pamatojoties uz iepriekš minēto, var izdarīt vairākus secinājumus.

1. Pasaules procesu globalizācija, vērtību orientāciju maiņa gan pasaulē, gan vienotā valstī, informācijas un komunikācijas tehnoloģiju, hibrīdu līdzekļu un metožu izmantošanas tendence bruņotos konfliktos īpaši apdraud starptautisko humanitāro tiesību pamatprincipu sistēmu.

2. Privāto militāro un drošības kompāniju darbinieku starptautiski tiesiskā statusa problēma paliek atklāta, aktuāla un neregulēta ne tikai starptautiskā līmenī. Proti: ārvalsts teritorijā esošā privāto militāro un drošības kompāniju darbinieka tiesībsubjektības apjoms, valsts nacionālās likumdošanas darba ņēmēja statusa attiecība ārvalstīs, pildot līgumā noteiktās saistības, divpusēju līgumu esamība vai neesamība par šiem jautājumiem utt.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Tonkin H. (2011). *State Control over Private Military and Security Companies in Armed Conflict* // Cambridge: Cambridge University Press.
2. Schreierand F., Caparini M. (2015). *Privatizing Security: Law, Practice and Governance of Private Military and Security Companies*. DCAF Occasional paper nr. 6, DCAF Geneva.
3. Herbst K. (2013) *Searching for legitimacy – Private military and security companies (PMSCs) overcoming ingrained stereotypes* // Security Journal. No. 26. Pp. 280–293. <http://www.palgrave-journals.com/sj/journal/v26/n3/full/sj201317a.html>, (sk. 05.12.2022).

4. Recchia S. (2016) *Reassuring the reluctant warriors: US civil–military relations and multilateral intervention.* // *International Affairs*. Vol. 92, Iss. 2. Pp. 501 – 502. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2346.12592/full>, (sk. 05.12.2022)
5. Just War as Political Theory: Intention, Cause and Authority // *Political Theory*. (2016). Vol. 44. No. 2. Pp. 289–303.: <http://ptx.sagepub.com/content/44/2/289.full.pdf+html>

Pasīvās eitanāzijas jēdziens un galvenie tiesiskie pamati

Armen Gabrielyan, Latvija,
Dr.iur. Doc. Baltijas Starptautiskā Akadēmija, Rīga
armen.gabrielyan@gmail.com
Jekaterina Žukovska, Latvija,
Mg.iur. Baltijas Starptautiskā Akadēmija, Rīga,
Doktorantūra, Juridiskās zinātnes
et@gratisot.lv

Zinātniskais vadītājs Dr.iur. Doc. **Armen Gabrielyan**, Latvija,
Baltijas Starptautiskā Akadēmija, Rīga

ANOTĀCIJA

Eitanāzija joprojām ir diezgan pretrunīgs mūsdienu medicīnas aspekts. Speciālisti uzskata atšķirību starp aktīvo un pasīvo eitanāziju par būtiskāko teorētiskās tiesību sfēras un medicīnas ētikas problēmu. Šī atšķirība ir svarīga arī eitanāzijas kvalifikācijai no juridiskās prakses viedokļa, jo tai vajadzētu radīt dažādas tiesiskās sekas. Rakstā ir sniegta *pasīvās eitanāzijas* jēdziena definīcija, kā arī sniegts pārskats par valstīm, kas ievieša šo institūciju likumdošanā.

Atslēgvārdi: pasīvā eitanāzija, COVID-19, Living will, Dzīves kvalitāte.

ABSTRACT

Euthanasia is still a rather controversial aspect of modern medicine. The difference between active and passive euthanasia is considered by experts as the most important problem of the theoretical legal sphere and medical ethics. This difference is also important for the qualification of euthanasia from the point of view of legal practice, since it should give rise to various legal consequences. The article provides a definition and concept of the term passive euthanasia, as well as an overview of the countries that introduced this institution into the legislation.

Keywords: Passive euthanasia, COVID-19, Living will, Quality of life

IEVADS. INTRODUCTION

Eitanāzija, dzīves pārtraukšana, ko pielieto cilvēkam, kurš cieš no neārstējamas slimības un šīs slimības rezultātā piedzīvo nepanesamas ciešanas, ir nelikumīga un aizliegta lielākajā daļā pasaules valstu. Tomēr vairākās valstīs eitanāzija ir likumīga un to regulē ar attiecīgiem likumiem. Izšķir divus galvenos eitanāzijas veidus: *pasīvā eitanāzija* (ārstu veikta uzturošās terapijas apzināta pārtraukšana) un *aktīvā eitanāzija* (zāļu ievadīšana mirstošam cilvēkam vai citas darbības, kas izraisa ātru un nesāpīgu nāvi). Aktīva eitanāzija bieži ietver arī pašnāvību ar medicīnisko palīdzību (nodrošināt pacientam pēc viņa lūguma zāles, kas pārtrauc dzīvi). Speciālisti uzskata atšķirību starp aktīvo un pasīvo eitanāziju par būtiskāko teorētiskās tiesību sfēras un medicīnas ētikas problēmu. Šī atšķirība ir svarīga arī eitanāzijas kvalifikācijai no juridiskās prakses viedokļa, jo tai vajadzētu radīt dažādas tiesiskās sekas.

SVARĪGĀKĀS TEORĒTISKĀS UN PRAKTISKĀS ATZIŅAS. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Pasīvā eitanāzija (Passive euthanasia). Par pasīvo eitanāziju uzskata *tiešu medicīniskās palīdzības sniegšanas pārtraukšanu (atteikšanos) vai ierobežošanu (atturēšanos) neārstējamam slimniekam aiz žēlsirdības, pēc cilvēka lūguma, ar mērķi atbrīvot viņu no nepārtrauktām fiziskām un psihiskām ciešanām, paātrinot viņa dabiskās nāves iestāšanos.* [1,

To var panākt, atslēdzot pacientiem dzīvību nodrošinošo aparātu, kad cilvēki gadiem ilgi nenāk pie samaņas, cieš no nopietniem organiskiem nervu sistēmas traucējumiem.

Kritēriji, saskaņā ar kuriem darbību var klasificēt kā pasīvo eitanāziju:

1. ārstniecības personu bezdarbība;
2. neārstējama slimība ar iespējamu letālu iznākumu;
3. ārstēšanas metožu un līdzekļu pielietošanas ilgums;
4. normālas dzīves neiespējamība bez speciālā medicīniskā aprīkojuma;
5. nepanesamas fiziskās un garīgās ciešanas pacientam;
6. obligāts ir brīvprātīgs slimnieka lūgums par eitanāziju.

Jāatzīmē, ka pasīvā eitanāzija būs ne tikai pacienta atteikšanās no ārstēšanas situācijā, kad slimība rada tūlītējus draudus pacienta dzīvībai, bet arī pacienta izrakstīšana no slimnīcas, kad paliek skaidrs, ka ārstēšana ir bezjēdzīga. Neatkarīgi no tā, vai tas tiek darīts pēc pacienta lūguma vai pēc medicīniskā personāla neatkarīga lēmuma, tas aptur (vai minimizē) ārstēšanas procesu. No morālā viedokļa, analizējot atteikšanos no ārstniecības, jākonstatē, ka būtiska ir atšķirība starp situāciju, kad tiek pieņemts lēmums nesākt ārstēšanu, un situāciju, kad tiek pārtraukta jau uzsāktā ārstēšana. Pirmajā gadījumā var tikt pārkāpts pienākums (to sauc par “pozitīvo morālo pienākumu”) glābt cilvēka dzīvību vai neļaut cilvēkam mirt, bet otrajā gadījumā (to sauc par “negatīvo morālo pienākumu”) - nenonāvēt. Otrais pienākums ir “sarežģītāks” par pirmo: cilvēkam nav jāpieliek īpašas pūles, lai nenogalinātu līdzcilvēku. Gluži pretēji, lai glābtu kādu, var būt nepieciešamas papildu pūles. Turklāt ārstam šajā ziņā ir īpaši profesionāli pienākumi (šeit jau darbojas princips “darīt labu”).

Tātad, ja pirmajā gadījumā mēs aprobežojamies ar to, ka neko nedarām, tad otrajā gadījumā mums ir jāveic kāda darbība - piemēram, jāatslēdz mākslīgās plaušu ventilācijas iekārta. Pasīvo eitanāziju visbiežāk veic ar bezdarbību – pēc pacienta lūguma viņam netiek nodrošināta neatliekamā medicīniskā palīdzība.

Pasīvo eitanāziju dažādas medicīnas organizācijas vairākkārt ir atzinušas par pieļaujamu izņēmuma gadījumos (atšķirībā no tās aktīvas formas).

Tātad, pēc J. Reičela teiktā, “paša doma ir tāda, ka ir pieļaujams vismaz atsevišķos gadījumos pārtraukt ārstēšanu un ļaut pacientam nomirt, bet nekad nav atļauts veikt tiešas darbības, kuru mērķis ir pacienta nonāvēšana”. [2, 1]

Krimināltiesību zinātnē pastāv nostāja, kas noraida pašu iespēju izdarīt slepkavību ar bezdarbību, jo cilvēks šajā gadījumā neveic aktīvas mērķtiecīgas darbības, lai nodarītu fizisku kaitējumu, bet tikai rada apstākļus stihijas spēku postošam darbam. [3, 175]

Šīs pieejas pretrunīgums akcentē krimināltiesību zinātnē vispāratzīto faktu, ka bezdarbība nodara kaitējumu krimināltiesiski aizsargātiem objektiem nevis tieši, bet ar jebkādiem citiem spēkiem, bez kuriem bezdarbība patstāvīgi nav spējīga izraisīt noziedzīgu rezultātu.

Izskatāmajā gadījumā runa ir par nespēju nodrošināt preventīvu iedarbību uz pacienta organismā notiekošajiem patoloģiskajiem procesiem, par aktīvo pasākumu nepielietošanu cilvēka dzīvības glābšanai. Tādējādi būtiski ir noskaidrot apstākļus, kas raksturo medicīnas darbinieku spēju novērst cietušā nāvi. Situācijā, kad ārsts apzināti nonāvēšanas nolūkā nesniedz pacientam nepieciešamo palīdzību, nepielieto nepieciešamās ārstēšanas metodes, kas varētu novērst nāvi, nāvi izraisa bezdarbība.

Apkopojot augstāk minēto, jāuzsver, ka ārsta morālais slogs otrajā gadījumā būs smagāks. Tomēr šo atšķirību starp darbību un bezdarbību nav vērst absolutizēt. Ja ārsts baidās sākt dzīvību uzturošu ārstēšanu, lai nenonāktu situācijā, kad viņam būs jāuzņemas smagais slogs saistībā ar dzīvību nodrošinošā aparāta atslēgšanu, tad tas var izvērsties vēl ļaunāk attiecībā uz pacientu, kuram šāda ārstēšana patiešām varētu palīdzēt.

Jāatzīmē, ka Pasaules Medicīnas asociācija (WMA) pirmo reizi izskatīja eitanāzijas jautājumu 1950. gadā un nosodīja tās izpildi “jebkuros apstākļos”. Taču vēlāk WMA aktos parādījās normas, kas zināmā mērā attaisno pasīvo eitanāziju. Runa ir par Lisabonas deklarāciju

par pacientu tiesībām, saskaņā ar kuru pacientam, saņemot “adekvātu informāciju, ir tiesības atteikties no ārstēšanas”, kā arī tiesības “nomirt cienīgi”. Citā WMA dokumentā, Venēcijas deklarācijā par terminālo stāvokli, ārstam tieši uzliek par pienākumu veikt pasīvo, tai skaitā piespiedu (pamatojoties uz tuvinieku gribu), eitanāziju: “Ārsts nepagarina mirstoša pacienta ciešanas, arī tās, kas saistītas ar neārstējamu slimību un kropļību, pārtraucot pēc viņa lūguma, un, ja pacients ir bezsamaņā - pēc tuvinieku lūguma, ārstēšanu, kas aizkavē neizbēgamu nāvi.

Saistībā ar pasīvo eitanāziju tiek aktualizēta Rietumos izplatītās prakses, tā sauktās “Living will”, problēma. 1969. gadā tika ieviests termins “Living will” (dzīvības pilnvara saistībā ar dzīvību un nāvi), kura ideja radās 1967. gadā Amerikas Eitanāzijas atbalstītāju biedrības sanāksmē. To dēvē arī par “pacienta iepriekš pausto gribu (advance directives)”. “Living will” ir iepriekš sastādīts dokuments, kurā persona izsaka vēlēšanos par savu ārstēšanu gadījumā, ja nevar patstāvīgi izteikt savu gribu. Tas parasti stājas spēkā vēl pirms cilvēka nāves (dažreiz klīniskās nāves brīdī, ja tajā ir norādījumi par reanimācijas pasākumu pielietošanu). Šādu pacienta gribu iepriekš jāapspriež ar ārstu. Mūsdiā, tas palīdz pacientam dot savu piekrišanu pasīvajai eitanāzijai gadījumā, ja pacients pats nevar izteikt savu gribu. “Sabiedrības un amerikāņu ārstu attieksme pret šo dokumentu un ar to saistītajām darbībām ir neviendabīga. Dažādas reliģiskās konfesijas (76% protestantu, 75% ebreju un 70% katoļu) atbalsta minētā apgalvojuma leģitimitāti un tā sekas”. [4,44] Šāds dokuments ir oficiāli pieņemts 38 pasaules valstīs.

Pasīvā eitanāzija vai, kā to sauc arī – “palīdzība pašnāvībā” ir izplatītāka nekā aktīva eitanāzija. Cilvēki var izdarīt šādu “pašnāvību” daudzās Eiropas valstīs un vairākos ASV štatos, tostarp Kalifornija, Kolorādo, Havaju salas, Ņūdžersija, Oregona, Vašingtonas štats, Vērmonta un Kolumbijas apgabals. 2019. gadā likumi, kas atļauj eitanāziju, stājās spēkā arī Austrālijas Viktorijas štatā. Covid-19 pandēmijas laikā vairākās valstīs ir tikusi legalizēta gan pasīvā, gan aktīvā eitanāzija. Proti - 2021. gadā Spānijā, Jaunzēlandē, Rietumaustrijā. Austrijā pasīvā eitanāzija ir likumīga saskaņā ar 2020. gada tiesas lēmumu, taču galīgais likums vēl nav pieņemts. 2022. gada novembrī stāsies spēkā likums, kas legalizēs eitanāziju Tasmānijā. [5]

Pacienta vecumam ir nozīme, daudzās valstīs daudzos štatos pasīvo un aktīvo eitanāziju var piemērot tikai neārstējamiem pieaugušiem pacientiem.

Precīzie apstākļi, kādos pasīvā eitanāzija ir atļauta, atšķiras: dažās jurisdikcijās to atļauj tikai neārstējamas slimības gadījumā. Dažās valstīs to piemēro nevis tāpēc, ka ir pieņemti likumi, bet gan tāpēc, ka likumi to neaizliedz.

Tātad, P.D.Tiščenko atzīmē, ka Amerikas Savienotajās Valstīs “pasīvās eitanāzijas procedūras tiek izmantotas kā aktīvas eitanāzijas apiešanas instruments. Piemēram, ir pieļaujams lietot lielas nomierinošu līdzekļu devas, kas faktiski izraisa pacientu komā. Pēc tam dzīvību uzturošās manipulācijas (galvenokārt šķidrums ievadīšana organismā) tiek pārtrauktas, un pacients mirst dažas dienas vēlāk no dehidratācijas. [6,31] Pasīvā eitanāzija ir neārstējami slima cilvēka pilnīga vai daļēja ārstēšanas pārtraukšana, jo šī medicīniskā iejaukšanās neuzlabos viņa stāvokli.

Profesors B.Džerts (ASV) uzskata, ka “pasīvā eitanāzija nav cilvēka dzīvības beznosacījuma vērtības principa pārskatīšana, vēl jo mazāk atcelšana, bet zināma veida paradoksālā pretdabiskā morālā izvēle, kas ir pieņemama tikai kā apzināts izņēmums.” [7, 295-300]

Atšķirīgs skatījums uz aktīvās un pasīvās eitanāzijas attiecību ir amerikāņu filozofam D.Reigelam. Viņš uzskata, ka “vairākos gadījumos daudz humānāk ir piemērot aktīvo eitanāziju, ko likums aizliedz, nevis pasīvo, ko likums pieļauj un ārstējošie ārsti praktizē. Tomēr tā ir daudz mokošāka un tāpēc necilvēciska. [8,205-211]

Reigels iestājas par to, lai aktīvo eitanāziju neuzskatītu par slepkavību, lai to legalizētu. Viņš to patiesi uzskata par humānāku, nedodot lasītājiem iemeslu šaubām par to, ka viņš savos secinājumos vadās pēc visdziļākajām žēlastības un līdzjūtības jūtām pret bezcerīgi slimiem cilvēkiem.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pretējas pieejas aktīvās un pasīvās eitanāzijas novērtēšanai liecina par šīs problēmas sarežģītību un par tās viennozīmīgā risinājuma sarežģītību. Risinot šo problēmu, krustojas indivīda un sabiedrības, dažādu reliģisko un filozofisko virzienu, kā arī tiesību sistēmas un medicīnas ētikas intereses. Eitanāzijas problēmas risināšanas mērķim jābūt vēlmei izveidot vienotu pamatu dažādām sabiedrības interesēm un lēmumu pieņemšanai robežsituācijās, tas ir, dzīves un nāves krustpunktā.

Tiesību teorijai šajā jautājumā jāklūst par pamata teoriju, kas nosaka prioritātes, nostiprinot personas tiesības rīkoties ar savu dzīvību, tiesības izbeigt savu dzīvību, nosakot garantijas šo tiesību īstenošanai, kā arī par mehānismu aizsardzībai pret ļaunprātīgu izmantošanu, tādējādi novēršot esošās pretrunas.

Cita klasifikācija tiek veikta atkarībā no neārstējami slima pacienta spējas un nespējas izteikt piekrišanu eitanāzijai.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Gabrielyan A. Eitanāzijas fenomens krimināltiesiskajā, kriminoloģiskajā un medicīniski bioloģiskajā aspektā, Promocijas darba kopsavilkums P. 21
2. Rachels J. Active and Passive Euthanasia // Moral Issues / Ed. by J. Narveson. Oxford University Press, 1983. P. 1
3. Ткаченко В.И. Квалификация преступлений против жизни и здоровья по советскому уголовному праву. М. 1977. С.175
4. Kutner L Due process of euthanasia: The living will, a proposal. Indiana Law J 1969; p.44 Тищенко П.Д. Эвтаназия: российская ситуация в свете американского и голландского опыта// Медицинское право и этика. 2000. № 2. - С.31
5. Legal status of physician-assisted dying (PAD) and voluntary active euthanasia (VAE) in countries https://www.uptodate.com/contents/image?imageKey=PALC%2F101012&topicKey=PALC%2F95251&source=see_link
6. Тищенко П.Д. Эвтаназия: российская ситуация в свете американского и голландского опыта// Медицинское право и этика. 2000. № 2. - С.31 Gert B. Morality. A new justification-of moral rules. - NY.: Oxford, 1988. - P.295-300
7. Gert B. Morality. A new justification-of moral rules. - NY.: Oxford, 1988. - P.295-300
8. Рейгелс. Дж. Активная и пассивная эвтаназия // Этическая мысль. 1990. - С. 205-211

Sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīgās izmantošanas bez mantkārīga nolūka kaitīgums

Dr.jur. Jānis Baumanis
Latvija, Rīgas Stradiņa universitātes
Juridiskā fakultāte
janis.baumanis@rsu.lv

ABSTRACT

Purpose of the study is to identify the harm of illegal use of the payment mean of another without the purpose to acquire property by applying the interpretation method of grammatical, systemic, historical and teleological norms. Terminological and historical aspects related to the topic were studied for the purpose of achievement of the target, as well as the harm of illegal use of the payment mean of another without purpose to acquire property arising from the elements of the constituent elements of the criminal offence and the harm, arising from the system of prevention of such offence, was established.

Urgency of the topic is, inter alia, related also to the increase of migration of people as a result of aggressive invasion of Russia in Ukraine and due to mobilization announced in Russia, because the persons, who entered Latvia, due to different reasons cannot open a bank account for themselves in Latvia, therefore, they can chose to use bank accounts of other persons for their transactions.

It was concluded in the research that the criminal offence provided under Section 193 of the Criminal Law has a formal constituent elements, however the legislator should considered the possibility to provide serious consequences as a classifying sign in Section 193, Paragraph four of the Criminal Law, because consequences obviously make the offence more harmful, besides consequences can also be in the form of intangible loss.

Use of the payment mean of another is unlawful in cases, when the real beneficiary of the banking services is the person, to whom the bank does not provide the particular financial service.

The person, who uses the payment mean of another, obtains the possibility to make any illegal offence, including to launder criminally acquired property, to finance terrorism, avoid sanctions determined by international organizations, avoidance from payment of taxes and equivalent payments. This possibility cause the harm. Even if the person does not commit another criminal offence, use of the payment mean of another disrupts the safety of the financial system in the broadest perspective.

Keywords: Harm, payment mean, illegal use.

АННОТАЦИЯ

Цель исследования заключается в идентификации ущерба от незаконного использования чужого платежного средства без корыстных намерений, с использованием грамматического, систематического, исторического и телеологического метода толкования норм. Для достижения цели изучены терминологические и исторические аспекты, связанные с темой, а также установлен ущерб от незаконного использования чужого платежного средства без корыстных намерений, вытекающий из элементов состава преступного деяния, а также ущерб, вытекающий из системы предотвращения такого деяния.

Актуальность темы в том числе связана также с ростом миграции людей в результате агрессивного нападения России на Украину и объявленной в России мобилизации, поскольку люди, въехавшие на территорию Латвии, по разным причинам не могут сами открыть для себя банковский счет в Латвии, поэтому используют для своих сделок банковские счета других людей.

В исследовании сделан вывод, что предусмотренное в статье 193 Уголовного закона преступное деяние имеет формальный состав, тем не менее, законодателю следует взвесить возможность предусмотреть в части четвертой статьи 193 Уголовного закона тяжкие последствия в качестве квалифицирующего признака, поскольку последствия бесспорно усиливают ущерб от этого деяния, кроме того, последствия могут проявляться также в виде неимущественного вреда.

Использование чужого платежного средства является незаконным в случаях, когда реальным получателем банковских услуг является лицо, которому банк не оказывает конкретную финансовую услугу.

Лицо, которое использует чужое платежное средство, получает возможность совершить любое противоправное действие, в том числе легализовать полученные преступным путем средства, финансировать терроризм, уклоняться от установленных международными организациями санкций, уклоняться от уплаты налогов и приравненных к ним платежей. Именно эта возможность причиняет ущерб. Даже если лицо не совершает другое преступное деяние, использование чужого платежного средства подрывает безопасность финансовой системы в самом широком понимании.

Ключевые слова: Ущерб, платежное средство, незаконное использование.

IEVADS. INTRODUCTION

Vadoties no Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2006. gadā publicētās tiesu prakses lietās par nelikumīgām darbībām ar finanšu instrumentiem un maksāšanas līdzekļiem [15], secināms ka lielākoties Krimināllikuma 193. pantā paredzētā sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīga izmantošana tika inkriminēta personām, kuras tādējādi ieguva svešu mantu, respektīvi, ieguva līdzekļus no cita cilvēka kredītiestādes (turpmāk – bankas) konta, tādējādi šie nodarījumi tika izdarīti ar mantkārīgu motīvu. Jāatzīst, ka Krimināllikuma 193. pantā paredzētā noziedzīga nodarījuma sastāvā mantkārīgais motīvs nav obligātā kvalificējošā pazīme. To atzina arī Latvijas Republikas augstākā tiesa, 2013. gada 19. jūnija lēmumā lietā Nr. SKK-238/2013 (krimināllieta Nr. 11181047211) norādot, ka mantkārīga motīva neesamība pati par sevi nerada pamatu apsūdzētās personas attaisnošanai noziedzīgā nodarījuma sastāva trūkuma dēļ apsūdzībā par sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīgu izmantošanu, jo svešu internetbankas izmantošanas kodu karti persona var nelikumīgi izmantot ne tikai mantkārīgā nolūkā, bet arī citu motīvu vadīta. [10] Ņemot vērā šo judikatūrā pausto atziņu, autors rakstā izvērtēs jautājumu par maksāšanas līdzekļa izmantošanu citas personas labā, interesēs vai uzdevumā, akcentējot uzmanību uz kaitīgumu kā noziedzīga nodarījuma neatņemamo pazīmi.

Pētījuma mērķis ir identificēt sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīgās izmantošanas bez mantkārīga nolūka kaitīgumu, pielietojot gramatisko, sistēmisko, vēsturisko un teleoloģisko normu interpretācijas metodi. Mērķa sasniegšanai izpētīti ar tematu saistīti terminoloģiskie un vēsturiskie aspekti, kā arī atklāts no noziedzīga nodarījuma sastāva elementiem izrietošais sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīgās izmantošanas bez mantkārīga nolūka kaitīgums, kā arī kaitīgums, kas izriet no šāda nodarījuma novēršanas sistēmas.

Temata aktualitāte tostarp saistīta arī ar cilvēku migrācijas palielinājumu Krievijas agresīva iebrukuma Ukrainā un Krievijā izsludinātās mobilizācijas dēļ, jo personas, kuras ieceljoja Latvijā, dažādu iemeslu dēļ nevar pašas atvērt sev bankas kontu Latvijā, tādēļ var izvēlēties izmantot saviem darījumiem citu cilvēku bankas kontus.

1. SVEŠA MAKSĀŠANAS LĪDZEKĻA NELIKUMĪGĀS IZMANTOŠANAS BEZ MANTKĀRĪGA NOLŪKA TERMINOLOĢISKIE UN VĒSTURISKIE ASPEKTI. TERMINOLOGICAL AND HISTORICAL ASPECTS OF THE ILLEGAL USE OF THE PAYMENT MEAN OF ANOTHER WITHOUT THE PURPOSE TO ACQUIRE PROPERTY

Saskaņā ar Kredītiestāžu likuma 1. panta 38. punktu maksāšanas līdzeklis ir līdzeklis (atsevišķi vai kopā ar citu maksāšanas līdzekli) vai maksājuma instrumentu, kurš ļauj tā lietotājiem saņemt skaidru naudu vai citas lietas, saņemt vai veikt maksājumus, dot rīkojumu naudas līdzekļu pārvedumam vai apstiprināt naudas līdzekļu pārvedumu un kuru kā maksāšanas līdzekli pieņem arī tās personas, kas nav laidušas apgrozībā šo maksāšanas līdzekli. Par maksāšanas līdzekļiem uzskata skaidru naudu, čekus, maksājumu kartes (kredītkarte, debetkarte un citas tamlīdzīgas kartes), bankomātu kartes, maksājuma dokumentus, elektronisko naudu, attālinātu elektronisko kredītiestāžu operāciju (globālajā datortīklā vai izmantojot datoru vai tālruni) programmatūru un citus tamlīdzīgus līdzekļus [1]. Neskatoties uz to, ka maksāšanas līdzeklis ir arī skaidra nauda, tomēr skaidra nauda nav Krimināllikuma 193. pantā paredzēta noziedzīga nodarījuma priekšmets, jo nodarījumus ar skaidru naudu jākvalificē pēc citiem Krimināllikuma pantiem.

Krimināllikuma sākotnējā redakcijā, kas stājās spēkā 1999. gada 1. aprīlī, nebija paredzēta kriminālatbildība par sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīgu izmantošanu. Respektīvi, Krimināllikuma 193. panta pirmā daļa paredzēja kriminālatbildību par sveša vērtspapīra, kredītkartes vai cita naudas dokumenta nolaupīšanu, iznīcināšanu vai bojāšanu, savukārt otrā daļa bija paredzēta kriminālatbildība par vērtspapīra, kredītkartes vai cita naudas dokumenta viltošanu, kā arī par šāda viltojuma izplatīšanu un izmantošanu, ja nav šā likuma 192. pantā paredzētā nozieguma pazīmju [2]. Tikai ar 2000. gada 1. jūnija likumu “Grozījumi Krimināllikumā”, kas stājās spēkā 2000. gada 28. jūnijā, Krimināllikuma 193. pants tika

izteikts jaunā redakcija, paredzot pirmajā daļā kriminālatbildību par sveša vērtspapīra vai maksāšanas līdzekļa nolauņšanu, iznīcināšanu, bojāšanu vai nelikumīgu izmantošanu [3]. Zīmīgi, ka minētā likumā "Grozījumi Krimināllikumā" sākotnēji, iesniedzot to kā likumprojektu Saeimā, bija paredzēts izteikt jaunajā redakcijā tikai Krimināllikuma 84. pantu saistībā ar starptautisko organizāciju noteikto sankciju pārkāpšanu. Ārlietu ministrija kā grozījumu iniciators anotācijā norādīja, ka likumprojekts ir izstrādāts saskaņā ar Nacionālo programmu integrācijai Eiropas Savienībā, kas paredz, ka līdz 2000. gada februārim ir jāizveido sankciju mehānisms, kas nodrošinātu Eiropas Savienības noteikto sankciju īstenošanu, kā arī jāizdara grozījumi Krimināllikumā, kas paredzētu atbildību par šāda Ministru kabineta apstiprinātu sankciju režīma Latvijas Republikā pārkāpšanu. [5] Rezultātā likumdevējs nolēma grozīt ne tikai Krimināllikuma 84. pantu, bet arī Krimināllikuma 193. pantu, kā arī papildināja Krimināllikumu ar 193.¹ pantu, kas paredz kriminālatbildību par datu, programmatūras vai iekārtu iegūšanu, izgatavošanu, izplatīšanu, izmantošanu vai glabāšanu nelikumīgām darbībām ar vērtspapīriem un maksāšanas līdzekļiem. Tādējādi likumdevējs nepārprotami atzina, ka sveša maksāšanas līdzekļa jebkāda nelikumīga izmantošana, kas tostarp nodrošina šīs izmantošanas beneficiāra slēpšanu, ir kaitīga un kriminalizējama.

2. NO NOZIEDZĪGA NODARĪJUMA OBJEKTA UN OBJEKTĪVĀS PUSES IZRIETOŠAIS SVEŠA MAKSĀŠANAS LĪDZEKĻA NELIKUMĪGĀS IZMANTOŠANAS BEZ MANTKĀRĪGA NOLŪKA KAITĪGUMS. HARM OF THE ILLEGAL USE OF THE PAYMENT MEAN OF ANOTHER WITHOUT THE PURPOSE TO ACQUIRE PROPERTY, ARISING FROM THE OBJECT AND OBJECTIVE PART OF THE CRIMINAL OFFENCE

Likumdevējs sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīgu izmantošanu kā noziedzīgu nodarījumu paredzēja Krimināllikuma XIX nodaļā, kurā kriminalizēti noziedzīgi nodarījumu tautsaimniecībā. Respektīvi, minētā noziedzīga nodarījuma grupas objekts ir tautsaimniecības intereses. Turklāt krimināltiesību doktrīnā atzīts, ka sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīga izmantošana apdraud tautsaimniecības intereses tieši finanšu-kredīta sfērā [8; 107]. Attiecīgi, sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīgā izmantošana kaitējumu primāri nodara finanšu un kredīta sistēmai un tikai sekundāri var ciest arī finanšu vai kredīta sistēmas klienti. Proti, mantiskās fizisko un juridisko personu, jeb bankas klientu intereses nav maksāšanas līdzekļa nelikumīgās izmantošanas galvenais tiešais objekts, pretējā gadījumā likumdevējam vajadzētu Krimināllikuma 193. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu iekļaut Krimināllikuma XVIII nodaļā, kurā paredzēti noziedzīgi nodarījumu pret īpašumu.

Jāatzīst, ka mantiskās intereses nevar uzskatīt arī par maksāšanas līdzekļa nelikumīgās izmantošanas papildu tiešo objektu, jo doktrīnā atzīts, ka noziedzīga nodarījuma papildu tiešā objekta apdraudējums ir konkrētā nodarījuma sastāva obligāta sastāvdaļa, un tikai tad, ja vainīgās personas nodarījumā ir konstatēts arī šāds papildu apdraudējums, ir pamats atzīt, ka vainīgā darbībā ir attiecīgais noziedzīga nodarījuma sastāvs [9; 103]. Mantiskās intereses nevar uzskatīt par obligātu Krimināllikuma 193. pantā paredzēta noziedzīga nodarījuma sastāvdaļu, jo pastāv gadījumi, kuros maksāšanas līdzekļa nelikumīgā izmantošanā necieš bankas klienta mantiskās intereses. Piemēram, kad persona atver bankas kontu uz savu vārdu, lai nodotu bankas konta karti, tās PIN kodu vai piekļuves datus internetbankai citai personai, kura bankā netiek identificēta, respektīvi, netiek pilnvarota izmantot bankas pakalpojumus. Šādos gadījumos netiek apdraudētas kādas personas mantiskās intereses, bet gan tiek apdraudēta bankā izveidotā klientu kontroles sistēma, ļaujot personai izmantot bankas pakalpojumu jebkādu prettiesisku nodarījumu izdarīšanai, kas, savukārt, apdraud finanšu un kredīta sfēru.

Turklāt nodarījuma kaitīgumu atklāj arī fakts, ka minētais finanšu un kredīta sfēras apdraudējums kriminalizēts noziedzīgā nodarījumā ar formālo sastāvu. Proti, pretēji Krimināllikuma komentāros norādītajam, ka "Sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīga izmantošana ir pabeigta ar materiālā labuma saņemšanas brīdi, proti, ir samaksāts par pirkumu vai pakalpojumu, izņemta no bankomāta skaidra nauda u.tml." [8; 109], jāatzīst, ka

Krimināllikuma 193. pantā šādas sekas nav minētas. Pat minētās normas ceturtajā daļā paredzētas kvalificējošās pazīmes – lielo apmēru, gadījumā, nodarījums ir ar formālo sastāvu. Ar materiālu sastāvu nodarījums būtu, ja pantā būtu paredzēti nevis lielle apmēri, bet gan smagas sekas. Jāatzīst, ka ar sekām šis nodarījums nenoliedzami ir kaitīgāks, tādēļ likumdevējam vajadzētu apsvērt iespēju paredzēt Krimināllikuma 193. panta ceturtajā daļā smagas sekas kā kvalificējošo pazīmi. Lielie apmēri un smagas sekas nepārklātos gadījumos, kad smagas sekas radīja nemantisks zaudējums, piemēram, dažu personu maksāšanas līdzekļu nelikumīga izmantošana, lai autorizēties interneta kādā vietnē un panāktu vēlamu rezultātu kādā aptaujā.

Piemēram, ar Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2019. gada 12. februāra spriedumu persona tika atzīta par vainīgu svešā maksāšanas līdzekļa nelikumīgā izmantošanā, jo, zinot, ka viņa vecmāte ir mirusi, ne tikai vairākkārt pārskaitīja no vecmātes bankas konta naudu, bet arī, nolūkā attālināti parakstīties par iniciatīvu “Noteikt pazemināto PVN likmi pārtikai” interneta vietnē www.manabalss.lv pieslēdzās vecmātes norēķinu konta internetbankai un vecmātes vārdā veica balsojumu par iniciatīvu. [12] Arī šāda sveša maksāšanas līdzekļa izmantošana, lai autorizēties interneta vietnē www.manabalss.lv, satur Krimināllikuma 193. pantā paredzēta noziedzīga nodarījuma sastāvu. Tādējādi tiesu prakse apstiprina ka Krimināllikuma 193. pantā paredzētais nodarījums ir ar formālu sastāvu arī.

3. NO SVEŠA MAKSĀŠANAS LĪDZEKĻA NELIKUMĪGĀS IZMANTOŠANAS BEZ MANTKĀRĪGA NOLŪKA NOVĒRŠANAS SISTĒMAS IZRIETOŠAIS KAITĪGUMS. HARM ARISING FROM SYSTEM FOR PREVENTION OF THE ILLEGAL USE OF THE PAYMENT MEAN OF ANOTHER WITHOUT THE PURPOSE TO ACQUIRE PROPERTY

SEB banka pamatoti uzsver, ka “Latvijā, līdzīgi kā citur pasaulē, finanšu iestāžu (tajā skaitā banku un apdrošināšanas sabiedrību) pienākums ir īstenot “Pazīsti savu klientu” principu. Šī principa mērķis ir rūpēties par drošu vidi, novērst iespējamās naudas atmazgāšanas un terorisma finansēšanas riskus.” [11] Latvijā virkne normatīvo aktu uzliek iestādēm, kas sniedz pakalpojumus finanšu sfērā, pilnvaras, kuras nodrošina klienta izpēti, kā arī, noteiktos gadījumos, pienākumu sniegt informāciju par klientu dažādām citām iestādēm. Piemēram, Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likuma 28. pants paredz likuma subjektam, tostarp kredītiestādēm tiesības pieprasīt no saviem klientiem un klientiem ir pienākums sniegt klienta izpētei nepieciešamo patieso informāciju un dokumentus, tajā skaitā par patiesajiem labuma guvējiem, klientu veiktajiem darījumiem, klientu un patieso labuma guvēju saimniecisko, personisko darbību, finansiālo stāvokli, naudas vai citu līdzekļu avotiem [4]. Informāciju par klientu no finanšu iestādēm tiesīgas pieprasīt Valsts ieņēmumu dienests, Izmeklēšanas iestādes un citas iestādes, kuras veic kontroles, izmeklēšanas vai sodīšanas funkcijas.

Lai nodrošinātu “Pazīsti savu klientu” principa īstenošanu, bankas savos Vispārējos darījumu noteikumos paredz ierobežojumus klientiem, kas liedz maksāšanas līdzekļa izmantošanu citu personu labā, interesēs vai uzdevumā. Šāds ierobežojums, piemēram, ir paredzēts DNB bankas Vispārējie darījumu noteikumu 8.1.4. apakšpunktā [6]. “Swedbank” bankas Vispārējie darījumu noteikumu 6.2.1. apakšpunkts paredz, ka ar fiziskas personas Kontu rīkojas pati fiziskā persona vai persona, kura ir pilnvarota un/vai tiesīga rīkoties tās interesēs [14], tādējādi liedzot izmantot bankas kontu citām personām. Savukārt SEB banka Vispārējie darījumu noteikumu 10. punktā paredzēja ierobežojumus pakalpojumu pieejamībai, tostarp saskaņā ar 10.1.11. apakšpunktu, ja klients nav iesniedzis SEB bankas pieprasītos dokumentus, lai SEB banka pārliecinātos par Klienta pārstāvības tiesībām vai lai pārbaudītu datus, kas kalpo par pamatu Klienta identifikācijai. [13]

Latvijā izveidota sarežģīta sistēma, kas nodrošina kredītiestādes klienta izpēti, tostarp, piemēram, ir Finanšu un kapitāla tirgus komisijas 2017. gada 20. decembra Ieteikumi kredītiestādēm klientu izpētei pirms darījuma attiecību uzsākšanas un darījuma attiecību laikā

Nr. 210, kas izstrādāti, lai sekmētu vienotu kredītiestāžu izpratni par īstenojamajiem pasākumiem klientu izpētē, pēc iespējas novēršot kredītiestāžu iesaistīšanu noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijā un terorisma finansēšanā (tālāk tekstā – NILLTF), kā arī šādu darbību mēģinājumā [7].

Minētā sistēma paredzēta, lai novērstu, ka maksāšanas līdzekli izmanto bankas neidentificēta persona. Šāds sarežģīts novēršanas mehānisms netieši liecina par bankas klienta identificēšanas nozīmi un kaitīgumu, ja personu identificēt nevar. Ja novērst ne bankas klienta veikto maksāšanas līdzekļa izmantošanu neizdevās, tad personas veiktais svešā maksāšanas līdzekļa izmantošanas fakts apdraud finanšu un kredītu sistēmas drošu vidi.

4. NO NOZIEDZĪGA NODARĪJUMA SUBJEKTA UN SUBJEKTĪVĀS PUSES IZRIETOŠAIS SVEŠA MAKSĀŠANAS LĪDZEKĻA NELIKUMĪGĀS IZMANTOŠANAS BEZ MANTKĀRĪGA NOLŪKA KAITĪGUMS. HARM OF THE ILLEGAL USE OF THE PAYMENT MEAN OF ANOTHER WITHOUT THE PURPOSE TO ACQUIRE PROPERTY, ARISING FROM THE SUBJECT AND SUBJECTIVE PART OF THE CRIMINAL OFFENCE

Sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīgās izmantošanas subjekts ir pieskaitāma 14 gadu vecumu sasniegusi fiziska persona, kurai nav pilnvaru izmantot konkrēto maksāšanas līdzekli.

Pie kriminālatbildības saucama tikai tā persona, kura svešu maksāšanas līdzekli izmanto nelikumīgi. Lai atbildētu uz jautājumu, vai ne bankas klienta veiktā maksāšanas līdzekļa izmantošana ir likumīga, jāieskatās Kredītiestāžu likuma 1. panta 9. punktā, kas skaidro, ka klients ir persona, kurai kredītiestāde sniedz finanšu pakalpojumus [1]. Attiecīgi, personai, kura nav klients konkrētam pakalpojumam un nav pilnvarota saņemt konkrēto pakalpojumu, pakalpojums viņai netiek sniegts, tādējādi, ja viņa izmanto svešo maksāšanas līdzekli, viņa to dara nelikumīgi.

Jāņem vērā, ka no Krimināllikuma 17. panta izriet, ka par noziedzīga nodarījuma izdarītāju uzskatāma ne tikai persona, kas noziedzīgo nodarījumu pati tieši izdarījusi, bet arī persona noziedzīga nodarījuma izdarīšanā izmantojusi citu personu, kura saskaņā ar šā likuma nosacījumiem nav saucama pie kriminālatbildības [2]. Pie kriminālatbildības nav saucamas personas, kuru izdarītajā nodarījumā nav subjektīvās puses. Attiecīgi, maksāšanas līdzekļa izmantotais ir persona, kura apzinās un vēlas maksāšanas līdzekli izmantot.

Jāpiebilst, ka, ja cilvēks palīdz vājredzīgajam bankas klientam ievadīt bankomātā PIN kodu, tad maksāšanas līdzekļa izmantotājs ir vājredzīgais, nevis tas, kurš PIN kodu ievadīja. Šāda palīdzība nav uzskatāma par nelikumīgu maksāšanas līdzekļa izmantošanu.

Lai norobežotu šādu palīdzību, kurā nepastāv Krimināllikuma 193. pantā paredzēta noziedzīga nodarījuma subjektīvās puses no gadījumiem, kad persona izdara nelikumīgu svešā maksāšanas līdzekļa izmantošanu, uzmanība jāpievērš tam, kurš reāli saņem bankas pakalpojumu. Ja persona A atdot personai B savu bankas karti, pieejas datus internetbankai vai citus datus, kas ļauj izmantot bankas kontu, maksāšanas līdzekļa izmantotais būs persona B, savukārt persona A būs nevis līdzdalībnieks maksāšanas līdzekļa nelikumīgajā izmantošanā, bet gan izdarīs Krimināllikuma 193.¹ pantā paredzēto datu izplatīšanu, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI, NOVĒRTĒJUMS, SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI. RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUATION OF RESEARCH RESULTS, CONCLUSIONS

Krimināllikuma 193. pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums ir ar formālu sastāvu, tomēr likumdevējam vajadzētu apsvērt iespēju paredzēt Krimināllikuma 193. panta ceturtajā daļā smagas sekas kā kvalificējošo pazīmi, jo sekas nenoliedzami padara šo nodarījumu kaitīgāku, turklāt sekas var būt arī nemantiska zaudējuma veidā.

Sveša maksāšanas līdzekļa izmantošana ir nelikumīga gadījumos, kad reālais bankas pakalpojumu saņēmējs ir persona, kurai banka nesniedz konkrēto finanšu pakalpojumu.

Jāsecina, ka persona, kura izmanto svešu maksāšanas līdzekli, iegūst iespēju veikt jebkādu prettiesisku nodarījumu, tostarp legalizēt noziedzīgi iegūtus līdzekļus, finansēt terorismu, izvairīties no starptautisko organizāciju noteiktām sankcijām, izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas. Tieši šī iespēja rada kaitīgumu. Pat ja persona neizdara citu noziedzīgu nodarījumu, sveša maksāšanas līdzekļa izmantošana grauj finanšu sistēmas drošību visplašākā izpratnē.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

Normatīvie akti:

1. Kredītiestāžu likums. Pieņemts: 1995. gada 5. oktobrī. Stājas spēkā: 1995. gada 24. oktobrī. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 163, 1995. gada 24. oktobris; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 23, 1995. gada 7. decembris. Ar grozījumiem, kas izdarīti ar 2022. gada 13. oktobra likumu, kas stājas spēkā 2022. gada 3. novembrī.
2. Krimināllikums. Pieņemts: 1998. gada 17. jūnijā. Stājas spēkā: 1999. gada 1. aprīlī. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 199/200, 1998. gada 8. jūnijs; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 15, 1998. gada 4. augusts.
3. Likums “Grozījumi Krimināllikumā”. Pieņemts: 2000. gada 1. jūnijā. Stājas spēkā: 2000. gada 28. jūnijā. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 223/225, 2000. gada 14. jūnijs.
4. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likums. Pieņemts: 2008. gada 17. jūlijā. Stājas spēkā: 2008. gada 13. augustā. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 116, 2008. gada 30. jūlijs; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 16, 2008. gada 28. augusts. Ar grozījumiem, kas izdarīti ar 2022. gada 13. oktobra likumu, kas stājas spēkā: 2022. gada 8. novembrī.

Literatūra un tiesu prakse:

5. Anotācija likumprojektam “Grozījums Krimināllikumā”. Pieejama: https://www.saeima.lv/L_Saeima7/lasa-LP0443_0.htm (Skatīts: 2022. gada 21. novembrī)
6. DNB bankas Vispārējie darījumu noteikumi. Spēkā no 2015. gada 26. jūnija. Pieejami: https://www.luminor.lv/sites/default/files/docs/noteikumi/visparejie_darijuma_noteikumi_lv.pdf (Skatīts: 2022. gada 22. novembrī)
7. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas ieteikumi Nr. 210 “Ieteikumi kredītiestādēm klientu izpētei pirms darījuma attiecību uzsākšanas un darījuma attiecību laikā”. Pieņemti: 2017. gada 20. decembrī. Publicēti: Latvijas Vēstnesis 257 2017. gada 28. decembris.
8. Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII-XXV nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019. 879 lpp.
9. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildus izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008. 504 lpp.
10. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2013. gada 19. jūnija lēmums lietā Nr. SKK-238/2013 (krimināllietā Nr. 11181047211). Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2013> (Skatīts: 2022. gada 21. novembrī)
11. Pazīsti savu klientu. SEB banka. Pieejams: <https://www.seb.lv/par-seb/organizacija/pazisti-savu-klientu> (Skatīts: 2022. gada 22. novembrī)
12. 15. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2019. gada 12. februāra spriedums krimināllietā Nr. 11092060814. ECLI:LV:RVPT:2019:0212.11092060814.2.S Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> (Skatīts: 2022. gada 22. novembrī)
13. SEB bankas Vispārējie darījumu noteikumi. Spēkā no 2021. gada 21. jūnija. Pieejami: https://www.seb.lv/sites/default/files/tac/VDN_LV.pdf (Skatīts: 2022. gada 22. novembrī)
14. “Swedbank” bankas Vispārējie darījumu noteikumi. Spēkā no 2020. gada 25. septembra. Pieejami: <https://www.swedbank.lv/about/swedbank/about/termsAndConditions> (Skatīts: 2022. gada 22. novembrī)
15. Tiesu prakse lietās par nelikumīgām darbībām ar finanšu instrumentiem un maksāšanas līdzekļiem. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2006. Pieejama: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas> (Skatīts: 2022. gada 21. novembrī)

Speciālā izmeklēšanas darbība – speciālais izmeklēšanas eksperiments

Andis Kauliņš

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija

Jelgavas filiāles

Akadēmiskā maģistra studiju
programmas “Civiltiesības”

andix2@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs:

Dr.iur., Vitolds Zahars

ANOTĀCIJA

Pētījuma ietvaros autors vēlas pievērst uzmanību vienai no speciālajām izmeklēšanas darbībām – speciālajam izmeklēšanas eksperimentam. Autors uzskata, ka spēkā esošajā normatīvajā regulējumā pastāv nepilnības un neviennozīmīgā izpratne no normu piemērotāju puses, tāpēc piedāvā sīkāk izpētīt speciālā izmeklēšanas eksperimenta jēdzienu, sniegt tā īsu raksturojumu, noteikt nepilnības likumdošanā un piedāvāt risinājumu. Pētījumā tiek izmantota zinātniskā literatūra, nacionālie un starptautiskie normatīvie akti, publicistika, prakses materiāli un interneta resursi.

Atslēgvārdi: speciālais izmeklēšanas eksperiments, nepilnības, risinājumi.

ABSTRACT

Within the scope of the study, the author wishes to draw attention to one of the special investigative activities – the special investigative experiment. The author considers that there are shortcomings and ambiguous understanding in the current regulatory framework on the part of those applying the rules, and therefore proposes to further explore the concept of a special investigation experiment, to give a brief description of it, to identify legislative shortcomings and to propose a solution. Research uses scientific literature, national and international laws and regulations, publishing, practice materials and Internet resources.

Keywords: special investigative experiment, shortcomings, solutions.

IEVADS. INTRODUCTION

Pētījuma problēma ir nepilnības spēkā esošajā normatīvajā regulējumā, kā arī neviennozīmīgā izpratne no normu piemērotāju puses attiecībā uz speciālo izmeklēšanas darbību – speciālais izmeklēšanas eksperiments. Tēma ir aktuāla, jo pieaugot noziedzībai, tiek apdraudēta valsts sociālā, ekonomiskā labklājība un attīstība. Valstij laicīgi jāreaģē uz minēto situāciju, pielietojot visas iespējamās metodes noziedzības ierobežošanā un apkarošanā, tajā skaitā Kriminālprocesa likuma (turpmāk tekstā - KPL) 11.nodaļā paredzētās speciālās izmeklēšanas darbības, kas iekļauj arī speciālo izmeklēšanas eksperimentu.

Autors uzskata, ka speciālais izmeklēšanas eksperiments ir viena no grūtākajām speciālajām izmeklēšanas darbībām gan procesuālajā ziņā, gan arī no tehniskā un praktiskā viedokļa, kā arī tajā tiek iesaistīts daudz cilvēkresursu, tāpēc ir svarīga viennozīmīga izpratne par tā veikšanu. Kā jau minēts iepriekš, speciālā izmeklēšanas eksperimenta veikšanas nosacījumi atspoguļoti Kriminālprocesa likumā un neskatoties uz to, ka tas stājās spēkā 2005.gada 1.oktobrī, praktiķi vēl joprojām tajā konstatē robus.

Ņemot vērā minēto, izpētot nepilnības normatīvajā regulējumā un balstoties uz praktiķu viedokļiem, konkrētu jēdzienu definīcijas būtu jāprecizē un KPL attiecīgus pantus būtu jāizsaka citā redakcijā.

Pētījuma mērķis – balstoties uz saistīto literatūru un normatīvajiem aktiem, izpētīt teorētiskos un praktiskos aspektus speciālā izmeklēšanas eksperimenta veikšanā, noteikt likumdošanas nepilnības un piedāvāt risinājumus, izsakot konkrētus KPL pantus citā redakcijā.

Pētījumā tiek izmantota zinātniskās literatūras, publikāciju, prakses materiālu un interneta resursu izpētes un sistematizācijas metode, ar kuru palīdzību tiek veikta informācijas strukturizācija, normatīvajos aktos esošās informācijas pārskatīšanai izmantota analīzes metode, tēmas detalizētai izklāstīšanai izmantota aprakstošā metode.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Pirms pievērsties konkrēti speciālajam izmeklēšanas eksperimentam, autors vēlas sniegt Latvijas kriminālprocesa tiesību institūta – speciālo izmeklēšanas darbību īsu raksturojumu. Speciālo izmeklēšanas darbību pielietošana dod iespēju tiesībaizsardzības iestādēm efektīvi cīnīties ar organizēto noziedzību, jo daudzus smagus un sevišķi smagus noziedzīgus nodarījumus nav iespējams atklāt, kā arī pierādīt vainīgās personas vainu, pielietojot tradicionālās izmeklēšanas darbības. „Pēc starptautiskās pieredzes un dažādiem pētījumiem organizētās noziedzības jomā, praktiskajām izstrādēm un dažādām organizētās noziedzības īpatnībām Latvijā, ar organizēto noziedzību ir jāsaprot pastāvīgi funkcionējošu vadāmu noziedznieku apvienību, kas ar noziedzību nodarbojas kā ar biznesu un ar korupcijas palīdzību veido aizsardzības sistēmu pret sociālo kontroli.”¹

Autors vēlas uzsvērt, ka atšķirībā no tradicionālajām izmeklēšanas darbībām speciālo izmeklēšanas darbību būtība ir tā, ka tās veicamas slēpti, proti, persona, pret kuru tiek veikta kāda noteikta speciālā izmeklēšanas darbība, par to neko nezina, līdz ar to nevar traucēt tiesībaizsardzības iestādēm atklāt jau izdarītu, plānotu vai gatavotu noziedzīgu nodarījumu. Jo pretējā gadījumā noziegumu izdarījusī persona vai personas, izmantodamas savas neierobežotās finansiālās iespējas un nebūdami saistīti ne ar kādām morāles normām, efektīvi pret darbojas tiesībaizsardzības iestādēm. Piemēram, tiek iebaidīti liecinieki, iznīcināti pierādījumi, kā arī sagatavots alibi. „Bet galvenais – zinot par uzsākto izmeklēšanu nozieguma izdarītāji rīkojas un runā tā, lai šīs rīcības un sarunu rezultātā tiesībaizsardzības institūcija nevarētu iegūt pret viņiem jaunus pierādījumus.”² Savukārt, pielietojot speciālās izmeklēšanas darbības, iegūtā un attiecīgi fiksētā informācija kā tradicionālās kriminālprocesuālās darbības rezultāti automātiski kļūst par pierādījumiem kriminālprocesā. Kā arī nemazsvarīgs moments ir tas, ka, pielietojot izmeklēšanā speciālās izmeklēšanas darbības, ir iespēja ne tikai fiksēt pierādīšanai svarīgu informāciju, bet arī organizētās kriminalitātes darboņus aizturēt noziedzīga nodarījumu realizācijas laikā (piemēram, speciālā izmeklēšanas eksperimenta laikā), tādējādi iegūstot neapgāzamus, neaizstājamus un acīmredzamus pierādījumus.

”Mainoties pašas kriminālās vides īpašībām un tās veicamo noziedzīgo nodarījumu metodēm un līdzekļiem, atbilstoši ir jāmainās arī to atklāšanas un izmeklēšanas metodēm un līdzekļiem.”³ Ņemot vērā minēto, speciālajām izmeklēšanas darbībām, kuru tiesiskais pamats ir KPL, ir liela nozīme. Speciālās izmeklēšanas darbības kā jau minēts iepriekš ietvertas KPL 11.nodaļā. KPL 11.nodaļas saturu veido 25 panti, kas reglamentē speciālo izmeklēšanas darbību veikšanas, fiksēšanas un rezultātu izmantošanas pierādīšanā noteikumus. Autors vēlas atzīmēt, ka pirms speciālo izmeklēšanas darbību institūts tika iekļauts KPL, tā izveidošanā tika ieguldīts

¹ Autoru kolektīvs. Kriminoloģija. Mācību grāmata juridiskām augstskolām un fakultātēm.- Rīga:NORDIK izdevniecība, 1998., 419.lpp.

² Kavalieris A. Speciālo izmeklēšanas darbību izmantošanas taktika. Otrais papildinātais izdevums. - Rīga:Baltijas Starptautiskā akadēmija, 2010., 6 lpp.

³ Makans L. Procesuālo un operatīvo darbību vienlaicīga pielietojuma problēma konkrētu noziedzīgu nodarījumu atklāšanā un izmeklēšanā. Latvijas Kriminālprocesa likuma piemērošanas pirmā gada problēmas. - Rīga:Latvijas Policijas akadēmija, 2006., 139.lpp.

liels darbs, jo noritēja daudz diskusiju par minētā institūta izveidošanas nepieciešamību un lietderīgumu.

Profesors A.Kavaleris sniedz šādu speciālo izmeklēšanas darbību definīciju: "Speciālās izmeklēšanas darbības ir Latvijas kriminālprocesa likumā paredzētie pasākumi, kurus procesos par smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem, pamatojoties uz izmeklēšanas tiesneša lēmumu, veic tādējādi, ka tās objekts (persona ar vai pret kuru to dara) to nezina, nolūkā noskaidrot konkrētajā kriminālprocesā pierādāmos apstākļus, gadījumos, kad to nevar izdarīt ar citu izmeklēšanas darbību palīdzību vai tas ir būtiski apgrūtināti."⁴

Izpētot A.Kavalierna sniegto definīciju, autors uzskata, ka definīcija ir neprecīza, pirmkārt, tā ir jāpapildina ar vārdu salikumu "mazāk smagiem", otrkārt, autors vēlas uzsvērt, ka speciālās izmeklēšanas darbības ne visos gadījumos akceptē izmeklēšanas tiesnesis, līdz ar to pareizāk būtu izteikt - „pamatojoties uz izmeklēšanas tiesneša lēmumu, izņemot KPL 11.nodaļā paredzētos gadījumus”.

Pētījuma kontekstā autors vēlas pievērst uzmanību vienai problēmai, kura periodiski tiek diskutēta, proti, pastāv viedoklis, ka ņemot vērā to, ka KPL reglamentētās speciālās izmeklēšanas darbības ir analogas Operatīvās darbības likumā paredzētiem operatīvās darbības pasākumiem, vajadzētu Operatīvo darbības likumu pārskatīt un no operatīvās darbības pasākumiem atteikties, nepieļaujot dublēšanos.

Autors tomēr nevar piekrist augstāk minētajam. „Abās padziļināti izpētītajās valstīs (Vācijā un Francijā), paralēli speciālajām izmeklēšanas darbībām, pastāv iespēja un tiek veikti, lietojot Latvijas likuma terminoloģiju „operatīvās darbības pasākumi”, kurus Vācijā apzīmē kā „preventīvos”, bet Francijā kā „administratīvos” un kuri nav nekādi saistīti ar kriminālprocesu un to rezultāti tajā netiek izmantoti.”⁵

Operatīvās darbības pasākumi, pirmkārt, ir neapšaubāmi nepieciešami visu valsts Drošības iestāžu uzdevumu risināšanai, veicot izlūkošanu un pretizlūkošanu. Bez tā, izmeklēšanas iestādēm operatīvās darbības pasākumus nepieciešams veikt, lai iegūtu sākotnējo informāciju kriminālprocesa uzsākšanai, pēc kā varētu izmantot speciālās izmeklēšanas darbības. Bez tam, speciālās izmeklēšanas darbības kaut arī ir analogas operatīvās darbības pasākumiem, bet neaptver visu operatīvās darbības pasākumu lietojamo metožu un līdzekļu spektru. Praksē bieži vien novērots, ka paralēli kriminālprocesā veiktajām izmeklēšanas darbībām, tiek veikti arī operatīvās darbības pasākumi, kuri sniedz visai būtisku, nozīmīgu un ne ar ko neaizvietojamu palīdzību izmeklēšanas procesā. Kā piemēru autors vēlas minēt efektīvu un plaši izmantojamu operatīvās darbības jomā slepenā sadarbībā iesaistīto personu izmantošanu.

Bez minētā, kriminālpolīcijas operatīvo darbinieku kompetencē ietilpst virkne jautājumu, kas risināmi, izmantojot operatīvās darbības pasākumu metodes un līdzekļus un, kuri nevar tikt risināti veicot speciālās izmeklēšanas darbības. Kā piemēru autors vēlas minēt operatīvās darbības pasākumu veikšanu, kas saistīti ar plānotā nozieguma izdarīšanu. Līdz ar to atteikšanās no operatīvās darbības pasākumiem būtu neapdomīgs un nelietderīgs solis.

Pievēršoties konkrēti speciālajam izmeklēšanas eksperimentam, autors uzskata, ka speciālais izmeklēšanas eksperiments ir viena no efektīvākajām speciālajām izmeklēšanas darbībām, jo dod iespēju fiksēt personas rīcību un uzvedību. Bez minētā, pozitīvs moments ir tas, ka iesaistīto personu dialogs, naudas nodošana un saņemšana, kā arī vielu, priekšmetu nodošana tiek fiksēta ar operatīvās darbības tehnikas palīdzību. Tādā veidā iegūtās un fiksētās ziņas rada neapgāžamus, acīmredzamus pierādījumus personas vainas pierādīšanā.

Speciālo izmeklēšanas eksperimentu nedrīkst jaukt ar KPL 171.pantā paredzēto izmeklēšanas eksperimentu, jo tas pieskaitāms pie KPL paredzētām tradicionālām izmeklēšanas darbībām un tā saturs ir speciāli mēģinājumi, lai noskaidrotu, vai zināmos noteiktos apstākļos un zināmā un noteiktā veidā varēja norisināties notikums vai darbība, kā

⁴ Kavaleris A. Speciālo izmeklēšanas darbību izmantošanas taktika. Otrais papildinātais izdevums. - Rīga: Baltijas Starptautiskā akadēmija, 2010., 16.lpp.

⁵ Kavaleris A. Speciālo izmeklēšanas darbību izmantošanas taktika. Otrais papildinātais izdevums. - Rīga: Baltijas Starptautiskā akadēmija, 2010., 12.lpp.

arī, lai iegūtu jaunas vai pārbaudītu agrāk iegūtas ziņas par apstākļiem, kuriem ir vai var būt nozīme kriminālprocesā (piemēram, vai zināmos apstākļos ar zināmo ieroci, noteiktajā vietā, ņemot vērā noziegumu izdarījušās personas ķermeņa uzbūvi, augumu, masu utt. varēja notikt slepkavība).

Autors vēlas uzsvērt, ka KPL 228.panta pirmajā daļā noteikts: „Speciālās izmeklēšanas darbības nodrošināšanai tajā iesaistītās amatpersonas un personas var izmantot iepriekš speciāli sagatavotas ziņas un dokumentus, iepriekš speciāli izveidotas organizācijas vai uzņēmumus, priekšmetu un vielu imitācijas, īpaši sagatavotus tehniskos līdzekļus, kā arī imitēt dalību noziedzīga nodarījuma izdarīšanā vai līdzdalību atbalstītāja veidā”.⁶

No tā izriet, ka Likumdevējs neierobežo speciālo izmeklēšanas darbību, tajā skaitā speciālā izmeklēšanas eksperimenta, veicējus dažādu līdzekļu, lai radītu labvēlīgus apstākļus darbības norisei, pielietošanā. Minētie līdzekļi bieži tiek pielietoti, lai maldinātu personu, pret kuru vai ar kuru tiek veikta slēptā izmeklēšanas darbība. Tiek izdomātas dažādas leģendas un tās ticamības paaugstināšanai tiek pielietoti iepriekš sagatavoti dokumenti, tērpi, aprīkojums utt.

Autors vēlas uzsvērt, ka imitējot noziedzīgu darbību, nedrīkst apdraudēt cilvēku dzīvību un veselību, nodarīt jebkādus zaudējumus, ja tas nav absolūti nepieciešams smagāka un bīstamāka nozieguma atklāšanai. Gadījumā, ja imitācijas rezultātā tomēr tiek plānots nodarīt zaudējumus, tad procesa virzītājam savā ierosinājumā par speciālo izmeklēšanas eksperimentu tas ir jāatspoguļo un jāpamato tā nepieciešamību.

Ne mazāk svarīgs moments speciālā izmeklēšanas eksperimenta veikšanā ir provokācijas nepieļaujamība, kas atspoguļots KPL 225.panta trešajā daļā: „Personas rīcību aizliegts provocēt, kā arī ietekmēt ar vardarbību, draudiem, šantāžu vai izmantot tās bezpalīdzības stāvokli.” Autors vēlas atzīmēt, ka galvenais nosacījums izvairoties no provokācijas speciālā izmeklēšanas eksperimenta gaitā, ir saglabāt personai izvēles iespēju izdarīt vai tomēr atteikties no nozieguma izdarīšanas. „Tā, piemēram, ASV, veicot operāciju (t.s. „flash”), kas analoga aplūkojamajam eksperimentam un tiek veikta visai bieži, piemēram – piedāvājot kriminālvīdus darboņiem nelegālu šaujamieroču partiju, saruna ar viņiem tiek veidota tā, lai tās audio vai videoierakstā fiksētos fakts, ka ieroču pircējs apzinās, ka tas ir noziedzīgs nodarījums, kaut vai atbildot uz pārdevēja tiešu jautājumu, vai viņš saprot, ka ieroču cena un nodošanas procedūra izskaidrojama ar to, ka darījums ir nelikumīgs. Amerikāņu kolēģi skaidro šādu prasību ar to, ka vienīgi tādējādi var izvairīties no situācijas, kad aizturētais un viņa aizstāvji apgalvos, ka persona labticīgi maldījies, neizprotot izdarītā noziedzīgo raksturu, domājot, ka pārdevējam ir tiesības realizēt iegādāto u.tml.”⁷ Izvēles iespējai ir jābūt tādai, lai nerastos šaubas, ka eksperimenta veicējs to ir ietekmējis. Var secināt, ka norādīt konkrētu vielu daudzumu, ko it kā vēlas iegādāties, nebūtu pieļaujams, ja vien persona pati nenosaka daudzumu, kuru var sagādāt. Ja personai darītu zināmu eksperimenta veicēja rīcībā esošo naudas summu, tad persona pati varētu izvēlēties – cik un kādas narkotikas sagādāt un vai vispār to darīt, tādējādi izvairītos no provokatīvas situācijas. Praksē katra situācija ir individuāla, tādēļ jāizvēlas optimālais variants, kā rīkoties, lai persona nevarētu teikt, ka tikusi izprovocēta.

Lai varētu veikt speciālo izmeklēšanas eksperimentu, nepieciešama speciālā sagatavotība un iemaņas, kas pēc savas būtības, satura, izpildes veida un izmantojamiem līdzekļiem faktiski ir operatīvās darbības pasākumi. „Fiziska realizācija, nelietojot operatīvās darbības līdzekļus un metodes, nav iespējama.”⁸ Minētais nenozīmē, ka speciālais izmeklēšanas eksperiments saplūst kopā ar operatīvo eksperimentu, jo KPL 210.panta otrā daļa dod tiesisku pamatu kriminālprocesuālo mērķu sasniegšanai izmantot operatīvās darbības metodes un līdzekļus. „Speciālā izmeklēšanas eksperimenta veikšanai var izmantot operatīvās darbības metodes un līdzekļus – līdzīgi kā tiesu medicīnas eksperts, veicot liķa tiesu medicīnisko ekspertīzi, izmanto

⁶ Kriminālprocesa likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 21.04.2005//Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005., Nr. 74

⁷ Kavalieris A. Speciālās izmeklēšanas darbības. –Rīga: RaKa, 2003., 49.lpp.

⁸ Kavalieris A. Speciālo izmeklēšanas darbību izmantošanas taktikas pamati. - Rīga:Latvijas Policijas akadēmija, 2006., 24.lpp.

dažādas pētīšanas metodes un līdzekļus, tomēr autopsija nav tikai medicīniska darbība, jo eksperts ir saņēmis lēmumu par tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanu. Izmantojot savas speciālās zināšanas medicīnā, eksperts sniedz nozīmīgu kriminālprocesuālu dokumentu – eksperta atzinumu.”⁹

Autors pārliecināts, ka gatavojoties speciālajam izmeklēšanas eksperimentam tiek ieguldīts liels darbs tā plānošanā, kontrolē, jo tā veikšanā pārsvarā ir iesaistīts daudz cilvēkresursu, ņemot vērā to, ka eksperimenta neatņemama sastāvdaļa ir atsevišķu amatpersonu, lietpratēju (speciālistu) zinātnes, tehnikas un citās jomās, kā arī citu atsevišķu personu iesaistīšana. Procesa virzītāja uzdevums ir visām iesaistītām personām un specializētām valsts iestādēm izskaidrot speciālā izmeklēšanas eksperimenta veikšanas mērķi un uzdevumus. Jāmēģina paredzēt visas iespējamās situācijas un narkotisko vielu realizētāja rīcību tajās. Jāspēj atrast visus risinājumus, lai ziņas par pierādāmajos apstākļos ietilpstošajiem faktiem tiktu kvalitatīvi fiksētas. Autors vēlas uzsvērt, ka visiem speciālā izmeklēšanas eksperimenta veicējiem jāsaprot, ka kontrolējamās personas rīcību aizliegts provocēt, kā arī ietekmēt ar vardarbību, draudiem, šantāžu vai izmantot tās bezpalīdzības stāvokli. Liela loma tajā ir atvēlēta personai, kura piekrita sadarboties ar policijas darbiniekiem, sekmējot citas personas, piemēram, kontrolējamā narkotiku realizētāja nozieguma atklāšanu. Jo minētai personai argumentēti jāizskaidro viņas lomu un uzdevumus speciālajā izmeklēšanas eksperimentā, kā arī sekas.

Runājot par speciālā izmeklēšanas eksperimenta veicēju, autors vēlas atzīmēt, ka mākslīgi radītā situācijā viņš ir tāds pats noziedznieks kā pats narkotisko vielu realizētājs, atšķirība slēpjas tikai tajā apstākļi, ka speciālā izmeklēšanas eksperimenta veicēja rīcībā nav noziedzīga nodarījuma sastāva obligātās pazīmes – objekta (ar Krimināllikumu aizsargātās valsts, sabiedrības, personu grupu vai atsevišķu personu likumīgās intereses, ko apdraud noziedzīgs nodarījums). Ar minēto autors vēlas paskaidrot, ka noziedzīga nodarījuma objekts (intereses) vienmēr ir apdraudētas, savukārt speciālajā izmeklēšanas eksperimentā intereses netiek apdraudētas, otrādi, tiek veikti likumā noteiktie pasākumi, lai tās tiktu aizsargātas.

Autors vēlas pievērst īpašu uzmanību KPL 225.panta ceturtajai daļai, kura nosaka: ”Ja speciālais izmeklēšanas eksperiments noslēdzas ar personas noziedzīgas darbības atklātu fiksēšanu, par to raksta protokolu pārbaudāmās personas klātbūtnē.”¹⁰ Autors uzskata, ka minētā panta ceturtdaļa ir nepilnīga. Saskaņā ar KPL 216.panta pirmo daļu: „Procesa virzītājs, pats veicot speciālo izmeklēšanas darbību, raksta protokolu.” Procesa virzītājs pats veic speciālo izmeklēšanas darbību un raksta protokolu, ja viņš ir operatīvās darbības subjekts, tātad Likumdevējs neiedomājās par gadījumiem, kad procesa virzītājs pats neveic speciālo izmeklēšanas darbību un to viņa uzdevumā veic specializētā valsts iestāde vai cita persona. Bez minētā, speciālo izmeklēšanas darbību veicinošā specializētās valsts iestāde vai procesa virzītāja uzdevumā noteiktā persona raksta pārskatu, nevis protokolu. Autors vēlas arī norādīt, ka, ja speciālais izmeklēšanas eksperiments noslēdzas ar personas noziedzīgas darbības atklātu fiksēšanu, pārbaudāmā persona kriminālprocesa ietvaros tiek aizturēta, iegūstot aizturētā statusu (tas neattiecas uz gadījumiem, kad tiek veikta noziedzīgās darbības kontrole). Ņemot vērā minēto, KPL 225.panta ceturtajā daļā neprecīzi tiek norādīts personas statuss. Bez minētā, autors vēlas norādīt, ka praksē pēc tā, kad pārbaudāmā persona tiek aizturēta, procesa virzītājs nopratina speciālā izmeklēšanas eksperimenta veicēju liecinieku statusā un raksta protokolu bez jebkādas personas klātbūtnes.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO NOVĒRTĒJUMS. RESEARCH FINDINGS AND ITS ESTIMATION

Kā jau minēts pētījumā iepriekš, autors uzskata, ka profesora A.Kavaliņa sniegtā speciālo izmeklēšanas darbību definīcija ir neprecīza, tāpēc autors piedāvā šādu speciālo izmeklēšanas

⁹ Matisāns L. Speciālais izmeklēšanas eksperiments//Jurista Vārds, 22.04.2008., Nr.16 (521), 10.lpp.

¹⁰ Kriminālprocesa likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 21.04.2005//Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005., Nr.

darbību definīciju: „Speciālās izmeklēšanas darbības ir Kriminālprocesa likuma 11.nodaļā paredzētie pasākumi, kurus procesos par mazāk smagiem, smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem, pamatojoties uz izmeklēšanas tiesneša lēmumu, izņemot KPL 11.nodaļā paredzētos gadījumus, veic slēpti, neinformējot kriminālprocesā iesaistītās personas un tās personas, kuras varētu sniegt ziņas par faktiem kriminālprocesā pierādāmo apstākļu noskaidrošanai, nolūkā noskaidrot konkrētajā kriminālprocesā pierādāmos apstākļus, gadījumos, kad to nevar izdarīt ar citu izmeklēšanas darbību palīdzību vai tas ir būtiski apgrūtināti”.

Būtiskākā speciālo izmeklēšanas darbību īpatnība, ar kuru tās atšķiras no tradicionālajām KPL 10.nodaļā paredzētajām izmeklēšanas darbībām, ir tā, ka brīdī, kad tās tiek izdarītas, iesaistītās personas, ar vai pret kurām tās tiek realizētas, par to nezina un nesaprot un mēdz turpināt sev ierasto dzīves veidu, tai skaitā arī kriminālās aktivitātes, kontaktus, dažāda veida saraksti, sarunas, tādējādi tiesību aizsardzības iestāžu amatpersonām dodot iespēju, to visu fiksējot, gūt tradicionālajā atklātā izmeklēšanas situācijā ne tikai nenasniedzamus, bet vienkārši neesošus pierādījumus. Autors piekrīt A.Kavaliera izteiktajam viedoklim par augstāk minēto īpatnību, kas, pēc autora domām, būtu uzskatāms par speciālo izmeklēšanas darbību pamatmērķi.

Analizējot ar pētījumu saistīto literatūru, autors atrada, pēc viņa domām, speciālā izmeklēšanas eksperimenta precīzu definīciju, kurā ir atspoguļotas visas minētās speciālās izmeklēšanas darbības pazīmes, proti: ”Speciālais izmeklēšanas eksperiments ir kriminālprocesā nozīmīgu ziņu iegūšanas vai pārbaudes mēģinājums ar nolūku mākslīgos un kontrolētos apstākļos radīt priekšnosacījumus, kuri sekmētu personas subjektīvās attieksmes pret noziedzīga nodarījuma izdarīšanas iespēju un objektīvas rīcības, īstenojot darbības noziedzīga nodarījuma izdarīšanai, konstatēšanu un fiksēšanu.”¹¹

No tā izriet, ka speciālā izmeklēšanas eksperimenta laikā mākslīgi ir jārada tāds apstākļus, par kādiem iepriekš ir iegūtas ziņas kriminālprocesā. Kā piemēru autors gribētu minēt šādu situāciju, ja kriminālprocesā ir iegūtas ziņas, ka persona nodarbojas ar narkotisko un/vai psihotropo vielu realizāciju, tad speciālās izmeklēšanas eksperimentā ir mākslīgi jārada tādi apstākļi, kas ļauj iegādāties narkotiskās vielas, nevis izteikt piedāvājumu iegādāties nelegālu alkoholu un cigaretes.

Kā minēts pētījumā iepriekš, KPL 228.panta pirmā daļa nosaka: „Speciālās izmeklēšanas darbības nodrošināšanai tajā iesaistītās amatpersonas un personas var izmantot iepriekš speciāli sagatavotas ziņas un dokumentus, iepriekš speciāli izveidotas organizācijas vai uzņēmumus, priekšmetu un vielu imitācijas, īpaši sagatavotus tehniskos līdzekļus, kā arī imitēt dalību noziedzīga nodarījuma izdarīšanā vai līdzdalību atbalstītāja veidā.”¹²

Autors uzskata, ka jāizmanto Likumdevēja piedāvāto iespēju konspirācijas nolūkos, lai radītu labvēlīgus apstākļus darbības norisei. Jo minētie līdzekļi tiek pielietoti, lai maldinātu personu, pret kuru vai ar kuru tiek veikta slēptā izmeklēšanas darbība – speciālais izmeklēšanas eksperiments. Autors, ņemot vērā praksi, vēlas minēt vairākus šādus piemērus, proti, policijas darbinieki, lai sasniegtu speciālās izmeklēšanas eksperimenta mērķi, pārgērbjas par ārstniecības iestāžu darbiniekiem, santehniķiem, sētniekiem utt., kas viennozīmīgi dod rezultātus veiktajā speciālajā izmeklēšanas darbībā.

Autors vēlas norādīt, ka Latvijas normatīvajos aktos nav atrunāts, ka speciālā izmeklēšanas eksperimenta veicējs, kas sadarbojas ar tiesībaizsardzības iestādēm un piedalās sankcionētajā speciālajā izmeklēšanas eksperimentā, nevar tikt saukts pie kriminālatbildības. Autors uzskata, ka KPL 225.pantā jāiekļauj vēl viena daļa, kuras redakcija būtu šāda: ”Persona, kura veic speciālo izmeklēšanas eksperimentu, nevar tikt saukta pie kriminālatbildības par tiesībaizsardzības iestāžu uzdevumā veiktajām darbībām.”

¹¹ Matisāns L. Speciālais izmeklēšanas eksperiments//Jurista Vārds, 22.04.2008., Nr.16 (521), 9.lpp.

¹² Kriminālprocesa likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 21.04.2005//Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005., Nr. 74

Autors uzskata, ka KPL 225.panta ceturtdā daļa ir lieka un izslēdzama, ņemot vērā iepriekš minēto, kā arī to, ka speciālo izmeklēšanas darbību fiksēšana ir noteikta KPL 216.pantā.

Autors analizējot tiesu praksi, konstatēja, ka praksē pastāv problēmsituācijas, kad pierādot personas vainu, kā pierādījums tiek izmantots vienīgi speciālais izmeklēšanas eksperiments. Vēl vairāk tas attiecās uz situācijām, kad vainīgā persona pirms tam netika saukta pie kriminālatbildības par līdzīgu noziegumu. Tiesai izskatot kriminālprocesu materiālus, bieži vien rodas šaubas par personas vainu, kura pierādīta tikai ar speciālā izmeklēšanas eksperimenta laikā fiksētiem pierādījumiem. Minētā situācija atspoguļota Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2015.gada 08.jūlija lēmumā, lietā Nr.SKK-170/2015.

Autors uzskata, ka, lai tiesai nerastos šaubas un, lai vainīgās personas vaina būtu acīmredzama, speciālais izmeklēšanas eksperiments jāveic kompleksā ar citām speciālās izmeklēšanas darbībām. Viena no tādām speciālās izmeklēšanas darbībām varētu būt sakaru līdzekļu kontrole, kuras laikā tiks fiksēts fakts par konkrētās personas noziedzīgām darbībām. Ņemot vērā minēto, autors piedāvā KPL 225.panta pirmās daļas 1.punktu paplašināt un izteikt šādā redakcijā:” persona agrāk ir izdarījusi noziedzīgas darbības un gatavojas izdarīt vai ir uzsākusi tādas pašas noziedzīgas darbības, ko apstiprina citu speciālo izmeklēšanas darbību gaitā un šī likuma ietvaros citā veidā iegūtas un noteiktā procesuālajā formā nostiprinātas ziņas”.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pasaule attīstās un kopā ar to parādās un attīstās arī jaunas noziedzības tendences. Noziegumu skaits valstī ar katru gadu pieaug, tādā veidā apdraudot valsts sociālo, ekonomisko labklājību un attīstību. Valstij laicīgi jāreaģē uz minēto situāciju, pielietojot visas iespējamās metodes noziedzības ierobežošanā un apkarošanā, tajā skaitā KPL 11.nodaļā paredzētās speciālās izmeklēšanas darbības, kas iekļauj arī speciālo izmeklēšanas eksperimentu, kas, pēc autora domām, ir viena no efektīvākajām speciālajām izmeklēšanas darbībām, jo dod iespēju fiksēt personas rīcību un uzvedību.

Neskatoties uz to, ka KPL stājās spēkā 2005.gada 1.oktobrī, normatīvajā regulējumā pastāv nepilnības un neviennozīmīga izpratne no normu piemērotāju puses kopumā, arī attiecībā uz speciālo izmeklēšanas eksperimentu. Ņemot vērā pētījumā iepriekš minētās problēmsituācijas un piedāvātos risinājumus, būtu nepieciešams dažādu tiesībaizsardzības iestāžu pārstāvjiem pastāvīgi sadarboties, rīkojot konferences un seminārus problēmsituāciju apzināšanai un vienotas prakses veidošanai, kā arī atsevišķos gadījumos lemjot par izmaiņām konkrētajos normatīvajos aktos, virzot priekšlikumus kompetentajām institūcijām. Visām tiesībaizsardzības iestādēm ir viens kopīgs mērķis – samazināt noziedzības līmeni valstī, ko nav iespējams ietekmēt rīkojoties atsevišķi.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

73. Kriminālprocesa likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 21.04.2005//Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005., Nr. 74
74. Autoru kolektīvs. Kriminoloģija. Mācību grāmata juridiskām augstskolām un fakultātēm.- Rīga:NORDIK izdevniecība, 1998.
75. Kavalieris A. Speciālo izmeklēšanas darbību izmantošanas taktikas pamati. - Rīga:Latvijas Policijas akadēmija, 2006.
76. Kavalieris A. Speciālo izmeklēšanas darbību izmantošanas taktika. Otrais papildinātais izdevums. - Rīga:Baltijas Starptautiskā akadēmija, 2010.
77. Kavalieris A. Speciālās izmeklēšanas darbības. – Rīga: RaKa, 2003.
78. Makans L. Procesuālo un operatīvo darbību vienlaicīga pielietojuma problēma konkrētu noziedzīgu nodarījumu atklāšanā un izmeklēšanā. Latvijas Kriminālprocesa likuma piemērošanas pirmā gada problēmas. - Rīga:Latvijas Policijas akadēmija, 2006.
79. Matisāns L. Speciālais izmeklēšanas eksperiments//Jurista Vārds, 22.04.2008., Nr.16 (521)

Provokācijas nepieļaujamība speciālajā izmeklēšanas eksperimentā

Irina Kudelina

Latvija

Baltijas starptautiskā akadēmija

Akadēmiskais maģistrs

e-pasts: devaha@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs:

as.prof. Dr.iur. Marina Sumbarova

ANOTĀCIJA

Rakstā mērķis ir, analizējot provokācijas nepieļaujamību speciālajā izmeklēšanas eksperimentā, identificēt tās problēmas un izvirzīt priekšlikumus tās tiesiskā regulējuma pilnveidošanai. Autore, izmantojot tiesu prakses materiālus un kriminālprocesa tiesību teorijas atziņas, analizē provokācijas nepieļaujamību speciālajā izmeklēšanas eksperimentā. Pētījuma rezultātā autore izdarīja secinājumus un izvirzīja priekšlikumus provokācijas nepieļaujamības speciālajā izmeklēšanas eksperimentā tiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

Atslēgvārdi: Kriminālprocesa likums, speciālais izmeklēšanas eksperiments, provokācijas nepieļaujamība.

ABSTRACT

The purpose of the article is, by analyzing the inadmissibility of provocation in the special investigative experiment, to identify its problems and to put forward proposals for improving its legal framework. The author analyzes the inadmissibility of provocation in the special investigation experiment, using the materials of court practice and the findings of the legal theory of criminal procedure. As a result of the research, the author drew conclusions and put forward proposals for the improvement of the legal framework in the special investigation experiment of the inadmissibility of provocation.

Keywords: Criminal procedure law, special investigative experiment, inadmissibility of provocation.

IEVADS. INTRODUCTION

Darba tēma ir aktuālā, jo speciālo izmeklēšanas eksperimentu raksturo liels līmenis iejaukšanās cilvēka dzīvē. Šajā sakarā ir jāpievērš uzmanība to veikšanas nosacījumiem, lai pilnībā tiktu ievērotas kriminālprocesa dalībnieku tiesības un cilvēktiesības. Sakarā ar to svarīgi turpināt attīstīt tēmu par provokāciju.

Pētījumā tika izmantotās analītiskā un tiesību normu interpretācijas metodes.

Šī pētījuma mērķis - analizējot provokācijas nepieļaujamību speciālajā izmeklēšanas eksperimentā, identificēt tās problēmas un izvirzīt priekšlikumus tās tiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma [1] 225.panta trešo daļu personas rīcību aizliegts provocēt, kā arī ietekmēt ar vardarbību, draudiem, šantāžu vai izmantot tās bezpalīdzības stāvokli. Tātad, provocēšana speciālajā izmeklēšanas eksperimentā pieved pie pierādījumu, kas iegūti tādā veidā, nepieļaujamības.

Pierādījumu pieļaujamība ir obligāta pierādījumu pazīme, kuras nepieciešamība kriminālprocesa zinātnē tiek viennozīmīgi atzīta. Ar pieļaujamību būtu jāsaprot patstāvīga pierādījumu īpašība, kas raksturo pierādījuma procesuālo (formas) aspektu [14]. Uz

pierādījumu pieļaujamību attiecināmi visi ar pierādījumu satura procesuālo iegūšanu saistītie jautājumi. Pierādījumu pieļaujamība ir pierādījumu procesuālā kvalitāte.

Speciālais izmeklēšanas eksperiments kā viens no speciālo izmeklēšanas darbību veidiem bieži izraisa diskusijas par provokāciju. Komentējot speciālo izmeklēšanas eksperimentu, prof. A.Kavaleris norāda, ka ar terminu „provokācija”, Kriminālprocesa likuma izpratnē, jāsaprot „noziedzīga nodoma radīšana personai, kurai tāda nodoma nav bijis” [9: 37]. Termins „provocēt” juridiskajā literatūrā tiek lietots kā sinonīms vārdam ”uzkūdīt” [7: 219].

No tiesiskā viedokļa šādiem vārdiem ir dažāda nozīme. Uzkūdišana krimināllietās ir līdzdalība forma, un atbilstoši Krimināllikuma [2] 20.panta trešajai daļai par uzkūditāju ir uzskatāma persona, kas pamudinājusi citu personu izdarīt noziedzīgu nodarījumu. Operatīvās darbības likuma [3] 4.panta otrajā daļā noteikts aizliegums kūdīt personu uz noziedzīgu rīcību. Apskatot Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008.gada 05.februāra Lielās palātas spriedumu lietā Ramanauskas pret Lietuvu, pieteikums Nr.74420/01 [6] ir redzams, ka Lietuvas Augstākā tiesa neliek vienādības zīmi starp jēdzienu „kūdišana” un „provokācija”.

Termins „provocēt” semantiskā nozīmē skaidrots kā mulsināt kādu, lai tam kaitētu. Tātad par provokāciju operatīvā eksperimenta kontekstā ir uzskatāma rīcība, kas veikta ar nodomu kaitēt personai, pret kuru veikts eksperiments. Provocējoša rīcība izpaužas tādā veidā, ka „persona, kura nevēlas kaut ko darīt vai šaubās par to, tiek mudināta vai pārliecināta tomēr to darīt. Pie kam, nav svarīgi nevēlēšanās vai šaubu motīvi – principiāla nevēlēšanās izdarīt noziegumu, bailes, no atmaskošanas vai citi. Tāpat nav svarīgi mudināšanā un pārliecināšanā lietotie argumenti. Provokācija būs arī rīcība, kad, pat nepiedāvājot kukuli vai saņemot atteikumu to pieņemt, tā „devējs” konvertu ar naudu, „ņēmējam” nemanot, noliek uz žurnāla galda, zem sedziņas vai avīzes, vai kur citur, kur tas pēc „kukuļņēmēja” aizturēšanas tiek atrasts un izņemts” [5: 633].

Speciālā izmeklēšanas eksperimenta veikšanai ir nepieciešams izmeklēšanas tiesneša lēmums. Minēto lēmumu pieņem, ja ir pamats uzskatīt, ka persona agrāk ir izdarījusi noziedzīgas darbības un gatavojas izdarīt vai ir uzsākusi tādas pašas noziedzīgas darbības, kā arī, ja konkrēto noziedzīgu nodarījumu var pārtraukt uzsāktā kriminālprocesa ietvaros un eksperimenta rezultātā var iegūt ziņas par pierādāmajos apstākļos ietilpstošajiem faktiem, un ja bez šīs darbības nepieciešamo ziņu iegūšana ir neiespējama vai apgrūtināta. Speciālā izmeklēšanas eksperimenta veikšanai nepieciešama īpaša sagatavotība kādā specialitātē, jo procesa virzītājs tās darbības pats neveic gandrīz nekad, bet uzdod tās izdarīt citiem, un tieši, operatīvajiem darbiniekiem [8].

Provokācijas aizliegums nozīmē to, ka izmeklētāji nedrīkst atklāti vai slepeni mudināt personas uz tādu noziedzīgu darbību, kuru persona citādi nebūtu veikusi, un izmantot pret personu pierādījumus par šo darbību, piemēram, ja Valsts policijas (turpmāk – VP) amatpersona, slēpdams faktu, ka viņš ir VP amatpersona, ir iedevis kādai personai aizliegto vielu un mudinājis šo personu to pārdot, tad šādas rīcības rezultātā iegūto pierādījumu izmantošana tiesā nebūs pieļaujama.

Autore, pētot profesora A. Kavaliara izteikto viedokli par “kūdišanu”, proti: “Ar “kūdišanu” operatīvās darbības teorijā un praksē, tāpat kā krimināltiesībās, saprot rīcību, kuras rezultātā persona, kura nevēlas kaut ko darīt vai šaubās par to, tiek mudināta vai pārliecināta tomēr to darīt. Pie kam, nav svarīgi nevēlēšanās vai šaubu motīvi (principiāla nevēlēšanās izdarīt noziegumu, bailes no atmaskošanas vai citi). Tāpat nav svarīgi mudināšanā un pārliecināšanā lietotie argumenti – šāda rīcība vienmēr būs uzskatāma par kūdišanu un kā tāda ir pretrunā ar likumu, tātad tā ir nepieļaujama. Likumā izmantoto terminu “kūdišana” var aizstāt ar sadzīvē lietoto vārdu provokācija. Provokācija būs arī rīcība, kad, pat nepiedāvājot kukuli vai saņemot atteikumu to pieņemt, tā “devējs” konvertu ar naudu, “neņēmējam” nemanot, noliek uz žurnāla galda, zem sedziņas vai avīzes, vai kur citur, kur tas pēc “kukuļņēmēja” aizturēšanas tiek atrasts un izņemts. Šāda rīcība jau būs krimināli sodāma pēc Krimināllikuma 289.panta kā pierādījumu viltošana.”[12], uzskata, ka provokācijas būtība veicot operatīvo eksperimentu būtiski neatšķirās no provokācijas veicot specialo izmeklēšanas eksperimentu, jo “Operatīvās

darbības, kuras gaitā pielietota provokācija, rezultātā iegūto ziņu par faktiem izmantošana pierādīšanā nav pieļaujama, vadoties no Kriminālprocesa likuma 130.panta otrās daļas 4.punkta, jo tā pārkāptu kriminālprocesa pamatprincipu – tiesības uz lietas izskatīšanu taisnīgā tiesā. Visas ziņas par faktiem, kas iegūtas provokācijas rezultātā, ir izslēdzamas un neizmantojamas pierādīšanā.” [13].

Speciālās izmeklēšanas darbības, kurās piedalās iefiltrēti aģenti, automātiski nenozīmē, ka persona tiek mudināta uz noziedzīgu rīcību. Noteiktos gadījumos VP var izmantot slepenus palīgus un informatorus, lai novērotu noziegumu un iegūtu pierādījumus tā sagatavošanas vai izdarīšanas gaitā. Šiem palīgiem jābūt pilnvarotiem attiecīgos uzdevumus pildīt iepriekš skaidri noteiktā un paredzamā kārtībā, un šādas darbības veicamas tikai ar īpašu atļauju un īpašā uzraudzībā. Saskaņā ar KPL šādu atļauju var dot izmeklēšanas tiesnesis. Piemēram, ja narkotisko vielu tirdzniecības tīkla atklāšanai tiek plānots izmantot slepenu aģentu, tad viņa iesaistīšanai jāsaņem atļauja no izmeklēšanas tiesneša un viņa rīcībai jātiek pienācīgi atspoguļotai un uzraudzītai. Lai izvērtētu, vai persona tiek uzskaidīta uz noziedzīgu rīcību, tiesai jāņem vērā dažādi faktori.

Tādēļ, lai noteiktu, vai VP nav vainojama provokācijā, tiesai ir jānoskaidro sekojošais:

1. Vai izmeklēšanā iesaistītās personas ir, iespējamo, vainīgo personu ietekmējušas tik lielā mērā, ka bez to iesaistes vai palīdzības persona noziegumu nemaz nebūtu izdarījusi?
2. Vai jau pirms konkrēto personu iesaistīšanās, iespējamā vainīgā persona, nav pamatoti turēta aizdomās par noziedzīgu darbību?
3. Vai izmeklēšanā iesaistītās personas mudināja, iespējamo, vainīgo personu - vispār sākt noziedzīgu darbību vai iesaistījās tikai nozieguma sagatavošanā vai izdarīšanā [11].

Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008.gada 05.februāra Lielās palātas spriedumā lietā Ramanauskas pret Lietuvu, pieteikums Nr.74420/01, tiesa secina, ka „policējiska uzskaidīšana ir konstatējama tādos gadījumos, kad policijas amatpersona vai viņa vadīta persona pēc būtības neaprobežojas ar pasīvu noziedzīgi darbību izmeklēšanu, bet izdara tādu ietekmi uz izmeklēšanas objektu, lai to uzskaidītu uz noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kas bez šīm darbībām netiktu izdarītas, lai konstatētu noziedzīga nodarījuma izdarīšanas faktu, tas ir, gūtu pierādījumus un ierosinātu krimināllietu”[6].

Lai izvairītos no provokācijas, ir būtiski, lai iesaistītās personas aktīvas darbības nebūtu rosinošas un notiktu pēc konstatēta un fiksēta delikventa – nepārprotama nodoma izdarīt noziedzīgo nodarījumu. Lietā pirms eksperimenta veikšanas ir nepieciešams konstatēt, kāda veida noziedzīgās darbības ir iecerētas, to apjoms, noziedzīga nodarījuma priekšmets, personas veiktās sagatavošanās darbības noziedzīga nodarījuma izdarīšanai. Kā provocējošas netiek atzītas aktīvas iesaistītās personas darbības, kas veiktas pēc delikventa nodoma rašanās un saistītas ar iesaistītās personas gatavības demonstrēšanu pieņemt piedāvājumu iegādāties nelikumīgas lietas [5: 634-635].

Personas gribu aizliegts ietekmēt ar vardarbību, draudiem, viltu vai šantāžu, kā arī izmantojot tās bezpalīdzības stāvokli. Ja tiek konstatēts kāds no minētajiem ietekmēšanas veidiem, tad iegūtās ziņas par faktiem nav izmantojamas pierādīšanā, saskaņā ar KPL 130.panta otro daļu. KPL 228.pantā ietverti pasākumi speciālo izmeklēšanas darbību nodrošināšanai, paredzot tiesības radīt mākslīgus apstākļus, ziņas, dokumentus vai vielas, kas nav uzskatāmi par viltus darbībām KPL 130.panta otrās daļas izpratnē. Kasācijas instance Augstākās tiesas 2014.gada 12.februāra lēmumā lietā Nr.11810001209 - kā kļūdu vērtē faktu, ka nav izvērtēts apsūdzētā apelācijas sūdzībā norādītais par darbību izdarīšanu draudu ietekmē. Iztirzājamās normas kontekstā personas bezpalīdzības stāvoklis saistāms ar personas atrašanos alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu vielu ietekmē, kā arī psihiskas dabas traucējumi vai cits slimīgs stāvoklis (augsta temperatūra), kas liedz tai saprast notiekošo darbību nozīmi [5: 634-635].

Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2020.gada 14.februāra lēmuma lietā Nr. 11810015009, SKK-33/2020 [10] tēze ir „Tiesas pienākums izvērtēt aizstāvības argumentus par iespējamu policijas darbinieku provokāciju”. Lietā konstatēts, ka kafējnīcā atradušies

policijas darbinieki, bet nav zināms, uz kāda pamata policijas darbinieki veikuši lietā konstatētās darbības. Lietā nav konstatēts, ka policijas darbinieki būtu rīkojušies atbilstoši Kriminālprocesa likuma 223., 224., 225.panta prasībām. Ja tiesa būtu vērtējusi policijas amatpersonu darbību juridisko saturu, tad tā nevarētu ignorēt faktus par speciālo izmeklēšanas eksperimentu un provokāciju, kas notika kafejnīcā. Šajā lietā policijas darbinieki bija izlēmuši, ka nauda ir jānodod, neskatoties uz to, vai tā tiks prasīta vai nē.

Pirmās instances un apelācijas instances tiesas nav atbildējušas uz šādiem jautājumiem:

- 1) kādi pierādījumi apstiprina apgalvojumu par tikšanos minētajā laikā un vietā un par naudas pieprasījuma izdarīšanu;
- 2) kādi pierādījumi apstiprina, ka [pers. C] ir psiholoģiski iespaidots tieši minētajā laikā un vietā; ka [pers. A] [pers. C] ir paziņojis, ka tas viennozīmīgi kaitēs [pers. C] gan kā [...] novada domes deputātam, gan kā nākamā sasaukuma [tā paša] novada domes deputāta kandidātam; ka [pers. A] atrašanās kafejnīcā ir saistīta ar izspiešanas nolūku.

Kasācijas instances tiesas ieskatā apelācijas instances tiesai bija jāizvērtē aizstāvības argumenti par iespējamu policijas provokāciju, ņemot vērā lietā nodibinātos faktus. Tas, ka policijas darbinieki nebija likumā paredzētā kārtībā saņēmuši atļauju veikt Kriminālprocesa likuma 225.pantā paredzēto speciālo izmeklēšanas eksperimentu, nenozīmē, ka tiesa var atteikties vērtēt policijas darbinieku faktiskās darbības, it īpaši tāpēc, ka pirmās un apelācijas instanču tiesas konstatējušas Kriminālprocesa likuma 210.panta, 220.panta pirmās daļas pārkāpumu un atzinušas tikšanās laikā veikto audioierakstu par nepieļaujamu pierādījumu.

Senāts atzīst, ka, nesniedzot vērtējumu par iespējamu policijas provokāciju, apelācijas instances tiesa pieļāvusi Kriminālprocesa likuma 564.panta ceturtās daļas pārkāpumu, kas atzīstams par Kriminālprocesa likuma būtisku pārkāpumu šā likuma 575.panta trešās daļas izpratnē un noveda pie nelikumīga nolēmuma.

Saskaņā ar likuma „Par policiju” [4] 5.panta pirmo daļu policijas darbība tiek organizēta, ievērojot likumību, humānismu, cilvēka tiesības, sociālo taisnīgumu, atklātumu, vienvadību un balstoties uz iedzīvotāju palīdzību. Ja šīs policijas pienākums nav ievērots un personai, kura tiek turēta aizdomās par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, ir uzskats, ka tas ticis uzskūdīts, tad tiesas procesa ietvaros ir iespējams iesniegt sūdzību par kūdīšanu, attiecīgi, ja ir pamats uzskatīt, ka uz noziedzīgu rīcību, iespējamo, vainīgo personu ir uzskūdījusi VP amatpersona, pēc kā tiesai izskatīt sūdzību ir rūpīgi jāizvērtē krimināllietas materiāli un jāpieprasa visa tā informācija par attiecīgajām izmeklēšanas darbībām.

Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

Provocēšana speciālajā izmeklēšanas eksperimentā pieved pie pierādījumu, kas iegūti tādā veidā, nepieļaujamības. Autore piedāvā papildināt Kriminālprocesa likuma 130.panta otrās daļas 1.punktu ar vārdu „provocēšanu” un izteikt to šādā redakcijā: „izmantojot provocēšanu, vardarbību, draudus, šantāžu, viltu vai spaidus”.

Autore piedāvā papildināt Kriminālprocesa likuma 225.panta trešo daļu ar jēdziena „provocēšana” legālo definīciju un izteikt to šādā redakcijā: „Provocēšana ir rīcība, kuras rezultātā persona, kura nevēlas kaut ko darīt vai šaubās par to, tiek mudināta vai pārliecināta tomēr to darīt. Pie kam, nav svarīgi nevēlēšanās vai šaubu motīvi (principiāla nevēlēšanās izdarīt noziegumu, bailes no atmaskošanas vai citi)”.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Autore, analizējot provokācijas nepieļaujamību speciālajā izmeklēšanas eksperimentā, konstatēja problēmas, kas saistītas ar pētāmās tiesību normas interpretāciju, par ko liecina tiesu prakse. Pamatojoties uz pētījuma rezultātiem, autore izvirzīja priekšlikumus provokācijas nepieļaujamības speciālajā izmeklēšanas eksperimentā tiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. 11.05.2005. *Latvijas Vēstnesis*. 74.
2. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. 08.07.1998. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200.
3. Operatīvās darbības likums: Latvijas Republikas likums. 30.12.1993. *Latvijas Vēstnesis*. 131.
4. Likums "Par policiju": Latvijas Republikas likums. 15.08.1991. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 31/32.
5. Autoru kolektīvs (2019). *Kriminālprocesa likuma komentāri A daļa*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
6. ECT 2008.gada 5.februāra spriedums lietā "Ramanauskas v. Lithuania", pieteikums Nr.74420/01. Pieejams: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-84935"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{). [Apmeklēts 2022.gada 12.novembrī].
7. *Juridisko terminu vārdnīca*. (1998). Rīga: Nordik.
8. Kavalieris, A. (2003). *Speciālās izmeklēšanas darbības*. Rīga, RaKa.
9. Kavalieris, A. (2006). *Speciālo izmeklēšanas darbību izmantošanas taktikas pamati*. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija.
10. Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2020.gada 14.februāra lēmums lietā Nr. 11810015009, SKK-33/2020 ECLI:LV:AT:2020:0214.11810015009.6.L. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2020>. [Apmeklēts 2022.gada 03.novembrī].
11. Provokācija. Kriminālprocesā tiesā pret jums nevar tikt izmantoti tādi pierādījumi, kas iegūti provokācijas rezultātā. Pieejams: <https://www.cilvektiesibugids.lv/lv/temas/taisnigatiesa/kriminalprocess/apsudzetais/pieradijumi/provokacija>. [Apmeklēts 2022.gada 17.novembrī].
12. Provokācija vai operatīvais eksperiments. Pieejams: <http://providus.lv/article/provokacija-vai-operativais-eksperiments>. [Apmeklēts 2022.gada 17.novembrī].
13. Starmer, K., Hopkins, A. (2009). *Human Rights in the Investigation and Prosecution of Crime*. Oxford: Oxford University Press.
14. Strada, K. (2002). *Pierādīšanas teorijas pamatjēdzienu problematika kriminālprocesā*. Disertācija. Rīga: LU.

Jūrnieku darba un atpūtas laika tiesiskais regulējums

Vladimirs Meļņikovs

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīga

Profesionālā maģistra studiju programma "Tiesību zinātne"

volmet46@gmail.com

Zinātniskais vadītājs:

Mag. iur., Kristīna Jablonska

ANOTĀCIJA

Darba autors uzskata, ka viens no nozīmīgākajiem faktoriem – produktīvajam un drošajam darbam jūrā ir pilnvērtīga un stingra starptautisko un nacionālo normu izpildes kontrole attiecībā uz jūrnieku darba un atpūtas laiku. Darba un atpūtas laika pārkāpums ir ļoti nepieņemams, un tam jābūt juridiskajam un praktiskajam līdzsvaram šajā tiesību aspektā. Darbā ir apkopots jūrnieku darba un atpūtas laika tiesiskais regulējums atbilstoši starptautiskajiem un nacionālajiem normatīvajiem aktiem, kā arī veikta analīze par jūrnieku darba un atpūtas laika tiesiskā regulējuma pārkāpumu.

Atslēgvārdi: Eiropas Savienības direktīva, jūrnieku darba un atpūtas laiks, Latvijas Republikas Darba likums, Latvijas Republikas Jūras kodekss, Starptautiskās Darba Organizācijas konvencijas kuģniecībā.

ABSTRACT

The author believes that one of the important factors – for productive and safe work at sea is full and strict control over the implementation of international and national standards regarding the hours of work and rest of seafarers. Violation of work and rest time is extremely unacceptable and there must be a legal and practical balance in this legal aspect. The work summarizes the legal regulation of the hours of work and rest of seafarers in accordance with international and national regulations, as well as an analysis regarding the violation of the legal regulation of the hours of work and rest of seafarers.

Key words: Conventions of the International Labor Organization in shipping, European Union directive, Labor Law of the Latvian Republic, Maritime Code of the Latvian Republic, seafarers' working and rest hours.

IEVADS. INTRODUCTION

Jautājums par atpūtas laika tiesisko regulējumu radās gandrīz vienlaikus ar jautājumu par darba laika tiesisko regulējumu [12]. Starptautiskās kuģniecības nozares rašanās dēļ darba standartus pieņem dažādas Apvienoto Nāciju Organizācijas nodaļas, proti, Starptautiskā Darba organizācija (turpmāk – SDO) un Starptautiskā Jūrniecības organizācija, kuras ir spējušas izstrādāt visaptverošu darba attiecību regulēšanas sistēmu.

Autors uzskata, ka viens no produktīvā un drošā darba jūrā svarīgākajiem faktoriem, ja ne pats svarīgākais, ir pilnīga un stingra starptautisko un nacionālo standartu izpildes kontrole attiecībā uz jūrnieku darba un atpūtas laiku. Tēmas aktualitāti nosaka nepieciešamību ar juridisku līdzekļu palīdzību nodrošināt jūrnieku tiesību un interešu garantijas un aizsardzību mūsdienu apstākļos. Kompetenta un pārdomāta jūrnieku darba politika un sociālās garantijas jūrniekiem kalpos par pamatu nozares uzplaukumam un spēs pilnībā nodrošināt jūrnieku tiesības. Šāds pētījums ir nepieciešams tieši šobrīd, pateicoties visā pasaulē veiktajai ekonomiskajai un juridiskajai reformai.

Pētījuma priekšmets – jūrnieku darba un atpūtas laika tiesiskais regulējums saskaņā ar starptautisko un nacionālo likumdošanu. **Darba mērķis** – izpētīt jūrnieku darba un atpūtas laika tiesiskā regulējuma vispārīgos noteikumus un iezīmes.

Darba mērķa sasniegšanai tika izmantotas teorētiskās un empīriskās pētījumu metodes. Teorētiskās izpētes metode ietver: jūrnieku darba un atpūtas laika tiesiskā regulējuma apraksts

saskaņā ar starptautiskajiem un nacionālajiem normatīvajiem aktiem, kā arī ar mācību literatūru un interneta avotiem; analogijas un vispārinājuma metode; dedukcijas metode; klasifikācijas metode; vēsturiskā metode. Empīriskā izpētes metode tika izmantota, analizējot jūrnieku darba un atpūtas laika tiesiskā regulējuma pārkāpumus.

JŪRNIĒKU DARBA UN ATPŪTAS LAIKA TIESISKAIS REGULĒJUMS. LEGAL REGULATION OF HOURS OF WORK AND HOURS OF REST OF SEAFARERS

Darba laiks un atpūtas laiks ir svarīga jebkura darba līguma sastāvdaļa, tas ietekmē personas konstitucionālās pamattiesības uz noteiktu darba laiku un tiesības uz atpūtu. Maksimālās darba stundas vai minimālās atpūtas stundas noteikšana ir būtiska, lai pasargātu jūrniekus no noguruma un drošības interesēs nodrošinātu, ka darba stundas un vīrsstundas (pat ja tās ir brīvprātīgas), nepārsniedz līmeni, kas atbilst drošai un efektīvai pienākumu veikšanai uz kuģa [11].

Tikai pēc Otrā pasaules kara SDO atsāka darba atalgojuma, darba laika un kuģa apkalpes sastāva regulējuma jautājumu izskatīšanu. Starptautiskā darba organizācija saprata, ka arī jūrniekiem jābūt juridiski aizsargātiem attiecībā uz viņu atpūtas un darba laiku. 1958. gadu var pamatoti uzskatīt par sākuma punktu, kad jūrniecības jomā tika pieņemti vairāki tiesību akti, normas un konvencijas.

Taču kas ir darba un atpūtas laiks? *Darba laiks* ir laiks, kurā darbiniekam saskaņā ar likumu, koplīgumu vai darba līgumu, uzņēmuma iekšējiem darba noteikumiem jāveic viņam uzticētais darbs norādītajā vietā [8, 6]. Darba laika regulējums ir viena no juridiskajām garantijām pilsoņu tiesībām uz atpūtu, par ko liecina 1948. gada Vispārējās cilvēktiesību deklarācija 24. pants [4]. *Darba laiks uz kuģa* – laiks, kurā apkalpes loceklim ir pienākums veikt kuģa apkalpošanas darbus un uzturēt to normālā ekspluatācijas un tehniskajā stāvoklī. Latvijas Republikā jūrnieku darba laiku regulē Jūras kodekss (saskaņā ar starptautiskajiem likumiem) un Darba likums. *“Atpūtas laika”* jēdziens ir laiks, ārpus darba laika; šis termins neietver īsus pārtraukumus [2]. Latvijas Republikā jūrnieku atpūtas laiku arī regulē Jūras kodekss (saskaņā ar starptautiskajām tiesību normām) un Darba likums.

Pēc savas būtības, jūrnieku darba apstākļi ir tādi, ka tiem ir nepieciešami *starptautiski tiesiski regulējumi*. Starptautiskais darba tiesiskais regulējums ir regulējums ar valstu starptautisko nolīgumu palīdzību jautājumiem, kas saistīti ar darbaspēka izmantošanu, tā apstākļu uzlabošanu, darba drošību un darba ņēmēju individuālo un kolektīvo interešu aizsardzību. SDO 1996. gadā pieņēma Konvenciju Nr. 180 “Par darba laiku un apkalpes komplektēšanu (jūras)” (turpmāk – SDO Konvencija Nr. 180) [1]. SDO Konvencijas Nr. 180 II. Sadaļā [1] ir noteiktas prasības jūrnieku darba un atpūtas laikam. Ievērojot SDO Konvencijas Nr. 180 II. Sadaļas 5. pantā noteiktos ierobežojumus, tiek noteikts vai nu maksimālais darba stundu skaits, ko nedrīkst pārsniegt noteiktā laika posmā, vai arī minimālais atpūtas stundu skaits, kas jāievēro noteiktā laika posmā.

XXI. gadsimta sākumā sākās strauja jūrniecības attīstība ne tikai kuģu un ostu modernizācijas, bet arī modernizācijas juridiskā un normatīvā ziņā. Tāpēc SDO, izpētot visas jūrniecības konvenciju prasības, atkal vajadzēja modernizēt vai pieņemt konvenciju, kas kļūs par īpaši svarīgu un mūsdienīgu XXI. gadsimta dokumentu. SDO 2006. gada 23. februārī pieņēma jaunu darba standartu jūrniecības jomā – Konvenciju “par darbu jūrniecībā” (turpmāk – 2006. gada SDO konvencija). Šajā konvencijā ir paredzēts jauns darba standarts, kas attieksies uz visiem kuģiem, kas veic komercdarbību, izņemot zvejas kuģus. 2006. gada SDO Konvencijas Otrās nodaļas 2.3. noteikuma mērķis ir nodrošināt jūrnieku darba un atpūtas laiku regulēšanu [2]. Darba vai atpūtas laika ierobežojumi tiek noteikti tāpat kā paredzēts SDO Konvencijas Nr. 180 II. Sadaļas 5. pantā [1]. Turklāt 2006. gada SDO Konvencijas Otrās nodaļas B2.3. Principa 2.3. noteikums reglamentē jauno jūrnieku (līdz 18 gadu vecumam) darba un atpūtas laiku. 2006. gada SDO Konvencijas Otrās nodaļas 2.4. noteikums – “Tiesības uz atvaļinājumu” – saskaņā ar starptautisko normu var tikt uzskatīts par jūrnieka oficiālo atpūtas

laiku. Katra dalībvalsts pieprasa, lai jūrniekiem, kas nodarbināti uz kuģiem, kuri kuģo ar tās valsts karogu, tiktu nodrošināts apmaksāts ikgadējs atvaļinājums.

Pašlaik starptautiskajā tirdzniecības kuģniecībā jūrnieku darba un atpūtas režīmu reglamentē vēl viena starptautiska konvencija (ieskaitot tās kodeksu) – Starptautiskā konvencija par jūrnieku sagatavošanas, sertificēšanas un sardzes pildīšanas standartiem [3]. Saskaņā ar SDO konvencijas Nr. 180 II. Sadaļu ir jāievēro STCW konvencijas A-VIII/1. Nodaļas noteiktās prasības atpūtas periodiem, kā arī kapteiņa tiesības ārkārtas situācijās [1].

Kas attiecas uz Eiropas Savienību, jūrnieku darba laika organizēšanu regulē Eiropas Padomes Direktīva 1999/63/EK (turpmāk – ES direktīva) [5]. Darba vai atpūtas laika ierobežojumi ir tieši tādi paši, kā noteikts SDO konvencijas Nr. 180 II. Sadaļā [1]. Jūrniekiem būtu jānodrošina viņu darba raksturam atbilstoša drošība darbā un veselības aizsardzība.

Autors atzīmē, ka visiem trim iepriekš minētajiem nozīmīgajiem normatīvajiem aktiem (starptautiskajiem un Eiropas) ir nelielas atšķirības un papildinājumi. Taču galvenais ir tas, ka visiem likumdošanas aktiem ir viena kopīga juridiska sakne jūrnieku darba un atpūtas laika regulēšanas aspektā gan normālos, gan ārkārtas gadījumos uz kuģa.

Jūrnieku darba un atpūtas laiku regulē arī *nacionālie normatīvie akti*. Galvenais Latvijas Republikas likums ir Satversme – tas ir pamats citu nacionālo likumu pieņemšanai. Pamatojoties uz šī darba tēmu, autors vēlas atzīmēt, ka Latvijas Republikas Satversmē ir norādīti panti, kas ir cieši saistīti ar darbu, tai skaitā darbu jūrā, un ir īpaši saistīti ar jūrnieku tiesībām uz darbu un atpūtu, un tie ir 106. un 115. pants [7]. No tā izriet, ka galvenais likums nosaka, ka ikvienai Latvijas Republikas teritorijā dzīvojošai personai ir tiesības brīvi izvēlēties savu darbības veidu, tostarp tiesības izvēlēties darbu, kā arī atpūtu. Turklāt, katram iedzīvotājiem ir tiesības uz labvēlīgiem dzīves apstākļiem neatkarīgi no tā, kur viņi strādā vai ko viņi dara.

Jūras kuģu apkalpes locekļu darba un atpūtas laiku regulē Latvijas Republikas Jūras kodekss [9]. Pilna šī juridiskā aspekta koncepcija ir reglamentēta Jūras kodeksa 291. pantā, un, saskaņā ar Jūras kodeksa 283. panta prasībām, Darba likums [8].

Uz jūrniekiem, kuri strādā Latvijas Republikas teritoriālajos ūdeņos uz kuģa, kas paredzēts tikai piekrastes vai iekšzemes kuģošanai vai kuģošanai ostas ūdeņos, neattiecas Jūras kodeksa 291. panta pirmās, otrās un ceturtās daļas noteikumi. Šajā gadījumā, šo jūrnieku darba laiku un atpūtas laiku tiek aprēķināts saskaņā ar Latvijas Republikas Darba likuma [8] vispārējiem noteikumiem. Darba autors uzskata, ka Darba likuma piemērošana attiecībā uz jūrnieku darba laiku un atpūtas laiku nav piemērota, jo Darba likumā ir paredzēti vispārīnāti juridiski aspekti, kas ir pretrunā ar darba specifiku jūrā, pat ja darbs notiek valsts teritoriālajos ūdeņos. Darba likuma pantos, vai punktos būtu jāveic precizējumi (piemēram, šajos pantos vai punktos ir jābūt atsaucei vai izveidotai zemsvītras piezīmei dažiem attiecīgiem Latvijas Republikas Jūras kodeksa punktiem) attiecībā uz to piemērošana jūras tiesiskajam regulējumam (kā piemērs šādām, tā sauktajām, atsaucēm norādīts Latvijas Republikas Jūras kodeksa 283. panta 1. un 2. punktā).

Pamatojoties iepriekš minēto, autors atzīmē, ka Latvijas Republikai kā valstij, kurai jūras teritorija ir ne tikai ekonomiski nozīmīgs avots, bet arī juridisks darbības aspekts, pilnībā jāatbilst starptautiskajiem (tai skaita Eiropas) tiesību normām, kā arī piedāvāt savu redzējumu par konkrētām problēmām, veikt savus pielāgojumus attiecībā uz jūrnieku tiesisko regulējumu un viņu aizsardzību starptautiskā līmenī. Turklāt, Latvijai pastāvīgi jāmaina un jāmodernizē jūrniecības nozares tiesiskā struktūra atbilstoši mūsdienām un pat ar skatu nākotnē.

Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

Kuģa īpašnieks nodrošina, ka kapteinim ir nepieciešamie resursi, tostarp resursi, lai nodrošinātu kuģa pietiekamu apkalpošanu, lai izpildītu pienākumus, kas noteikti starptautiskajā darba un atpūtas laika regulējumā saskaņā ar konvencijām, direktīvām un nacionālajiem tiesību aktiem. Kapteinis veic visus nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu jūrnieku darba un

atpūtas laika prasību izpildi. Dalībvalstij būtu jāpieprasa, lai viegli pieejamā vietā būtu izvietota tabula, kurā norādītas iekšējās darba procedūras uz kuģa, kurā katram darbam jānorāda vismaz: darba veids jūrā un darbs ostā; un maksimālo darba stundu skaitu vai minimālo atpūtas stundu skaitu, kas noteikts karoga valstī spēkā esošajos normatīvajos aktos vai koplīgumos. Dalībvalsts pieprasa reģistrēt jūrnieku ikdienas darba vai ikdienas atpūtas laiku, lai pārbaudītu viņu atbilstību starptautisko un valsts tiesību aktu noteikumiem. Jūrnieks saņem ar viņu saistītu dokumentu kopiju, kas jāapstiprina kapteinim vai viņa pilnvarotai personai, kā arī jūrniekam. Kompetentā iestāde nosaka kārtību, kādā uz kuģa glabā šādus ierakstus, tostarp laika intervālus, kādos informācija jāreģistrē. Ja uzskaitē vai citi dati norāda uz noteikumu pārkāpumiem, kas reglamentē darba laiku vai atpūtas laiku, kompetentajai iestādei būtu jāpieprasa atbilstoša rīcība, vajadzības gadījumā ieskaitot kuģa apkalpes sastāva maiņu, lai turpmāk izvairītos no pārkāpumiem.

Pēdējās desmitgadēs ir vērojama tendence samazināt kuģa apkalpju skaitu, ko izskaidro ražošanas procesu automatizācija uz kuģiem. Nepamatoti samazinoties kuģu apkalpju skaitam, krasi palielinās fiziskā un neiropsiholoģiskā slodze apkalpes locekļiem un attiecīgās novirzes veselības stāvoklī. Šajā sakarā tiek izsekota darba tiesību īpašā nozīme jūrnieku darba apstākļu regulēšanā, kas ietekmē viņu veselību un drošus darba apstākļus. Šī jautājuma izpēti pakāpe pašreizējā posmā ir ļoti zema. Neskatoties uz to praktisko nozīmi, šodien nav veikts visaptverošs pētījumu jautājums par šo tēmu. Balstoties uz iepriekš minēto informāciju, iespējamam problēmas risinājumam šī darba autors uzskata par nepieciešamu izvirzīt šādus priekšlikumus:

- Pareizu darba un dzīves apstākļu nodrošināšana uz kuģa ar pienācīgu kuģu komplektēšanu, lai nodrošinātu pareizu darba slodžu izpildi, proti, skaidru un stingru kuģa personāla dokumentācijas kontroli.

- Izmantot modernu programmatūru, lai uzraudzītu atpūtas laiku, kā arī pieprasīt aizpildītu ierakstu kopijas pārskatīšanai birojā un sniegt kuģiem padomus un atsauksmes. Šo priekšlikumu var konkretizēt šādi: nodrošināt kuģus ar datoriem ar piekļuvi internetam un atbilstošu programmatūru darba un atpūtas laika reģistrēšanai, kā arī izsniegt jūrniekiem īpašas personiskas plastikāta kartes (pēc atbraukšanās uz kuģa) ar īpašu svītrkodu (piemēram, darba autors iesaka tos izsaukt angļu valodā *Work and Rest Key* jeb “*WoRK*”), ar kuru palīdzību, dodoties prom uz darbu un atgriežoties no tā, jūrnieki skenēs svītrkodu caur speciālu skeneri, kas savukārt, reģistrēs darba sākuma un beigu laiku un automātiski nosūtīs datus, bez iespējas labot saņemtos datus, kuģu kompānijai un kuģa administrācijai. Autors saprot, ka kuģniecības kompānijām tas izmaksās salīdzinoši dārgi, taču apkalpes, kuģošanas un kravas drošībai jābūt augstākai par uzņēmuma personīgajām interesēm, tādējādi nodrošinot pienācīgu kontroli par darba un atpūtas laika tiesisko regulējumu, jūrnieku drošību, kuģošanas drošību un izvairīšanos no aizturēšanas no valsts ostas kontroles puses.

- Pilnīga kuģu kompānijas kontrole no valsts jūras administrācijas puses, proti, iepriekšēja datu sniegšana par jūrniekiem un pārskats par jūrnieka darba un atpūtas laika reģistrēšanu (piemēram, reizi mēnesī), ja viņi strādā uz kuģiem ar sistēmu, kas aprakstīta otrajā priekšlikumu punktā, un šī sistēma automātiski nesniedz informāciju citai administrācijai, izņemot kuģa administrāciju.

- Pareizi jānovērtina riska novērtējuma (angļu val. *Risk Assessment* jeb *RA*) [termina “risku novērtēšana” jēdziens ir pieejams 10] kontrole uz kuģa un pēc tam šo datu nosūtīšana uz biroju. Tas nozīmē, ka pirms darba dienas sākuma novērtēt darba apjomu, pabeigšanas laiku utt., un pēc tam analizēt un salīdzināt šos datus atbilstoši riska novērtēšanas veidlapai.

- Izslēgt, bet ja tas nav iespējams, tad pēc iespējas maksimāli samazināt uz kuģa esošo “papīrdarbu”, ņemot vērā jaunās tehnoloģijas datorizācijas jomā. Kā arī iepriekš aprakstītajos punktos norādīt, ka, kur tas ir maksimāli iespējams, uzskaiti jāveic elektroniski. Šajā gadījumā šī elektroniskā ieraksta izveidotā rezerves kopija ir jāsinchronizē kuģa datorā, piemēram, reizi nedēļā, lai izvairītos no datu zuduma.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pēdējā laikā pieaugot kuģniecībai un darba attiecībām, rodas vairāk strīdi saistībā ar jūrnieku darbības jomu. Šīs problēmas ir ne tikai nacionālas, bet arī starptautiskas. Autors uzskata, ka visas iepriekš minētās problēmas ir saistītas ar pārmērīgu tiesību aktu skaitu, kas regulē jūrnieku darba attiecības. Tā rezultātā, starptautiskajās un nacionālajās tiesībās pastāv normu kolīzijas.

Jūrnieku ikdienas darbs ir saistīts ar noteiktiem riskiem, un tāpēc viņi ir viena no visneaizsargātākajām sociālajām grupām, kurai nepieciešama papildu palīdzība ne tikai no starptautiskās likumdošanas, bet arī no savas valsts puses. Darba aizsardzība šajā jomā ir sarežģīta sistēma, kurā regulēšana notiek ar vairāku svarīgu likumdošanas aktu palīdzību, kas attiecas uz darbu kuģa ekspluatācijas laikā.

Noslēgumā, darba autors vēlas piebilst, ka negadījumu skaits uz kuģiem parāda ciešu saistību ar faktoriem, kas saistīti ar noguruma risku, piemēram, nepietiekamu apkalpes komplektēšanu un ilgstošu darba laiku. Jūrnieku nogurums ir bieži sastopama un plaši izplatīta problēma attiecībā uz jūrnieku veselību un kuģošanas drošību. Vienkāršie ekspluatācijas risinājumi var atvieglot jūrnieka atpūtu un darbu. Tāpēc jūrnieku darba un atpūtas laika tiesiskais regulējums būtu jāuzskata par svarīgu faktoru, kas veicina labvēlīgu darba vidi ikvienam jūrniekam uz kuģiem visā pasaulē.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Starptautiskās Darba organizācijas Konvencija “Par darba laiku un apkalpes komplektēšanu” Nr.180): Starptautisks dokuments. Stājās spēkā: 08.10.1996.
2. Starptautiskās Darba organizācijas 2006. gada Konvencija “Par darbu jūrniecībā” (Nr.186): Starptautisks dokuments. Stājās spēkā: 23.02.2006 ar grozījumiem līdz 2018 gada.
3. Starptautiskā konvencija par jūrnieku sagatavošanas, sertificēšanas un sardzes pildīšanas standartiem: Starptautisks dokuments. Stājās spēkā: 07.07.1978 ar grozījumiem līdz 25.06.2010.
4. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija: Starptautisks dokuments. Stājās spēkā: 10.12.1948. Šīs deklarācijas teksts latviešu valodā ir pieejams: <https://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija>.
5. Council Directive 1999/63/EC “Concerning the Agreement on the organisation of working time of seafarers concluded by the European Community Shipowners' Association (ECSA) and the Federation of Transport Workers' Unions in the European Union (FST)”: European Union document. Entry in force: 21.06.1999.
6. The European Parliament and The Council Directive 2003/88/EC “Concerning certain aspects of the organisation of working time”: European Union document. Entry in force: 04.11.2003.
7. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas likums. Pieņemts: 15.02.1922. Stājas spēkā: 07.11.1922. Publicēts: “Latvijas Vēstnesis” Nr. 204, ar grozījumiem līdz 01.01.2019.
8. Darba likums: Latvijas Republikas likums. Pieņemts: 20.06.2001. Stājas spēkā: 01.06.2002. Publicēts: “Latvijas Vēstnesis” Nr. 128, ar grozījumiem līdz 01.08.2022.
9. Jūras kodekss: Latvijas Republikas likums. Pieņemts: 29.05.2003. Stājas spēkā: 01.08.2003. Publicēts: “Latvijas Vēstnesis” Nr. 110A, ar grozījumiem līdz 23.06.2020.
10. Kaļķis V., Kristiņš I., Roja Ž. (2003). *Darba vides risku novērtēšanas vadlīnijas*. Rīga: SIA “Jelgavas tipogrāfija”.
11. International Labour Organization. (2012). *Model National Provisions. Handbook: Guidance on implementing the Maritime Labour Convention, 2006*. Geneva: International Labour Organization.
12. Гејхман В. Л. (2015). *Трудовое право: Учебник для прикладного бакалавриата*. Москва: “Юрайт”.

Risk of forfeiture of legally acquired property

Andrejs Ņikiforovs

Republic of Latvia

Student of Doctoral programme “Law”,

Riga Stradins university

(Rīgas Stradiņa universitāte)

Andrejs.nikiforovs@gmail.com

+371 29866579

Scientific supervisor:

asoc. prof. Dr. iur. Aldis Lieljuksis

ANOTĀCIJA

Šī darba ietvaros autors norādīs uz tādiem apstākļiem, kuri apstiprina risku pakļaut konfiskācijai personai piederošo legāli iegūto īpašumu. Normatīvā regulējuma nepilnības pieļauj iespēju nepamatoti ierobežot personas īpašuma tiesības nemaz nenoskaidrojot, vai šāds tiesību ierobežojums ir pamatots un samērīgs. Darbā tiek veikta Latvijas un ārzemju literatūras analīze, lai noskaidrotu patieso noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijas institūta būtību, kā arī tiks veikta dažu Latvijas tiesas nolēmumu analīze, lai konstatētu apstākļus, kas motivē tiesu pakļaut nenoskaidrotas izcelsmes mantu konfiskācijai.

Atslēgvārdi: process par noziedzīgi iegūtu mantu, konfiskācija, īpašums.

ABSTRACT

In the scope of this paper, the author will point out the circumstances that demonstrate the risk of forfeiture of a person's legally acquired property. The loopholes in the legal regulation allow the possibility to unreasonably restrict property rights of a person without establishing whether such a restriction is justified and proportionate. The paper analyses Latvian and foreign literature in order to clarify the true nature of confiscation of criminally acquired property and will also analyse certain Latvian court decisions in order to identify the circumstances that motivate a court to subject property of unknown origin to confiscation.

Keywords: Proceedings Regarding Criminally Acquired Property, forfeiture, property.

INTRODUCTION. IEVADS

The current regulation in the Republic of Latvia provides the possibility to forfeiture not only physical evidence or criminally obtained property, but also absolutely legally obtained property. Legally obtained property may be confiscated by court decision as an additional measure of punishment. However, a possible situation may arise in which allegedly criminally acquired property is subject to confiscation, even though the owner is confident of the legal origin of his property.

Criminal forfeiture is “*in personam*” that is, against the person; it can be invoked only after the property owner has been convicted of certain types of crimes. Civil forfeiture is “*in rem*” that is, against the thing; it is directed at property that has been used illegally [1, 3]. So called Civil forfeiture in Latvia is regulated by Chapter 59 of Criminal Procedure Law [2] - the Proceedings Regarding Criminally Acquired Property (hereinafter also – CAP Proceeding).

CAP Proceeding are one of the special types of trial in criminal procedure [3]. CAP Proceeding are considered as an exception from the general criminal procedure, where the decision on the use of criminal property is made at the same time as the final decision in the criminal proceedings [4]. This procedure is characterized by the fact that it takes place simultaneously (in parallel) with the so-called main procedure; it does not take place against a specific person, but in relation to specific property [5]. CAP Proceeding are not intended to establish the guilt of a person in the perpetration of a criminal offence, thus precluding the possibility of applying a presumption that a person has committed a criminal offence [6]. It

allows for criminal assets to be forfeited to the State even in the absence of criminal conviction, the stated objective being to undermine the profit incentive of criminal activity. [7, 2]

No doubt CAP Proceeding is an effective way to restore the ownership right and to restrict the use of a criminally obtained asset in a short time, but court practice shows that there is a risk of subjecting a legitimately acquired property to forfeiture from a person who did not even commit a crime.

The purpose of this research is to review the literature in order to determine the true reasons for CAP Proceeding, the potential risk of asset forfeiture and the necessity of establishing a link between the asset and the crime.

ASSET FORFEITURE IN CAP PROCEEDING. ĪPAŠUMA KONFISKĀCIJA PROCESĀ PAR NOZIEDZĪGI IEGŪTO MANTU

In accordance with Section 626 of Criminal Procedure Law [2] it is exclusive right of an investigator to separate the materials from a criminal case regarding criminally acquired property and to initiate proceedings if the following conditions exist: 1) the totality of evidence provides grounds to believe that the property that has been removed or seized is criminally acquired or related to a criminal offence; 2) due to objective reasons, the transferral of the criminal case to court is not possible in the near future (in a reasonable term), or such transferral may cause substantial unjustified expenses.

There could be several objective reasons to initiate RCAP Proceeding before general criminal case will be revised by the court, for instance:

- a. The violator is a fugitive.
- b. The violator is dead or dies before conviction.
- c. The violator is immune from criminal prosecution.
- d. The violator is so powerful that a criminal investigation or prosecution is unrealistic or impossible.
- e. The violator is unknown and assets are found (for example, assets found in the hands of a courier who is not involved in the commission of the criminal offense).
- f. The relevant property is held by a third party who has not been charged with a criminal offense but is aware or is willfully blind to the fact—that the property is tainted.
- g. There is insufficient evidence to proceed with criminal prosecution. [8, 15].

In order to initiate CAP Proceeding, there must be a specific objective reason that does not allow to bring criminal case to trial. Such circumstances as need to obtain for instance additional evidence to establish the guilt of a person, or waiting for any documents or other material evidence from Latvian or foreign security or other authorities, or expiry of the term of the seizure of property in criminal proceedings, as well as any other actions, which are under the sole control of the investigator, shall not be considered as objective obstacles, but are technical obstacles that shall not serve as a justification for initiating CAP Proceedings.

The focus of attention shall be on objective reasons since the CAP Proceeding is a more convenient mechanism for the investigation to prove the criminal origin of the property. In comparison, in the general criminal process, the prosecutor must convince the court that the person committed a specific crime which resulted in economic benefit in the form of the received asset [8, 55], whereas in CAP Proceeding the investigator reports to the court his doubts about the legitimate origin of the property.

In some jurisdictions [9, 10-15], including Latvia [10, 15], the CAP Proceeding has a different standard of proof, which differs from the standard in the general criminal proceeding. In a criminal investigation, the guilt of the suspect must be proved beyond reasonable doubt [2, Section 124, part 5], thus the connection of the seized property with a crime is more obvious, whereas in the CAP Proceeding the unlawful origin of property has to be proved according to the civil procedure principle, i.e. with a higher probability of criminal origin [2, Section 124, part 6].

“The switch of burden of proof removes the need for the authorities to delve into the intricacies of sources of wealth and complex structures facilitating the amassment of large funds, requiring the respondent to the proceedings to explain the position instead. Such an approach is extremely helpful in cases of fraud and financial crime, where great effort is likely to have gone into concealing transactions, such as through the use of shell companies, sham consultancy agreements or offshore trust structures, making such detail hard to unravel. The flipped burden serves to remove any strategic advantage from the respondent”. [9, 14] Despite the fact that such a regime of proof is approved at the legislative level in many countries of the EU and the world [9, 10-15], according to the author, it should be borne in mind that the negligent use of this standard may lead to unjustified forfeiture of legally acquired property.

In the personal experience of the author [11], property may also be subject to forfeiture if there is no evidence of its connection to a crime and there is no clear link between a particular crime and the seized property. The absence of at least approximate connection between the property and specific crime shall be an absolute obstacle to declare the property to be acquired by criminal action.

It is necessary to understand the clear distinction between criminally acquired property and such property, the origin of which is unclear.

The term "criminally acquired property" can be interpreted as the intentional, unlawful, gratuitous removal of another's person movable property for the purpose of dealing with it as one's own property.[12, 108] A person who has acquired property by committing a crime does not have the right to enjoy the property and its fruits even after the period of limitation for the committed crime has expired. That is, regardless of the circumstances that exempt the person from criminal liability or make criminal prosecution impossible, the property preserves its status of criminally acquired property and does not become legal property if the offender cannot be prosecuted. This important aspect must be kept in mind when investigating and resolving the issue of the origin of a concrete seized property.

On the other hand, property of unknown origin not necessarily acquired criminally. As previously stated, criminally obtained property is not subject to the period of limitation, i.e. the property will always be considered illegally acquired, but on this principle the investigation may question the acquisition of any asset by a person, especially if in the past the payment for such an asset was allowed to be received in the form of cash. For objective reasons, the owner of an asset will not be able to produce for instance twenty-year-old documents confirming the origin of the cash, but this would not be a reason to assume that the absence of proof of the wealth's origin automatically indicates illegal possession of an asset.

The fact that property and its fruits can be considered an outcome of a crime even after several decades, in the author's opinion, directly points to the necessity of establishing the predicate crime and the connection of property with a crime. If the offender received an economic benefit in the form of an acquired asset, such as money, the investigator must understand exactly what amount of money was accumulated in the hands of the offender. This sum of money must be separated from the rest of the offender's funds, and only this amount of money can be subject to restitution or forfeiture, because the rest of the money must be considered as legally acquired unless proven otherwise.

Article 105 of the Constitution of the Republic of Latvia provides that Everyone has the right to own property. Property shall not be used contrary to the interests of the public. Property rights may be restricted only in accordance with law. [13, 105] With regard to forfeiture of property, the legislators by including the lower standard of proof in the Criminal Procedure Law, shall secure property rights factor in favor of the owner to confirm Article 105 of the Constitution.

Regulated by Criminal Procedure Law CAP Proceeding provides a regime of forfeiture of only criminally generated property. For example, if the person received criminally acquired sum of money in his bank account which he subsequently spent, there is no reason to forfeit other funds in the account, which were clearly received legally. The injured party's interest

compensation regime is governed by the court in the general criminal proceeding. Article 92 of the Constitution [13] establishes a fundamental obligation of a State governed by the rule of law - to establish, in accordance with the principles of the rule of law and justice, a legal mechanism through which any person whose rights have been unlawfully infringed or violated can effectively protect his rights. [14]

RESEARCH FINDINGS. PĒTĪJUMA REZULTĀTI

The goal of CAP Proceeding is not to forfeit a person's property in favor of the State as soon as possible; the primary aim is to restore the *status quo*, i.e. to recover a victim's unlawfully deprived or restricted property rights over assets that belonged to him before the crime was committed. By establishing the principle of competition in CAP Proceeding, the legislator has not, however, provided adequate safeguards to preserve the immunity of a person's lawfully acquired property. Due to the objective impossibility of a person to compete with the resources of the State and his inability to convince the court about the origin of the property, the court may decide to forfeit the asset, unintentionally exposing legitimately owned property to forfeiture. This type of forfeiture cannot be applied in CAP Proceedings, lawfully acquired property, or property the illegal origin of which is not clearly established, cannot be subject to forfeiture as criminally acquired property.

If no connection between the property and a specific crime is established and it is not proven with a predominant probability that the specific property was acquired in a result of a crime, then such property cannot be forfeited in a CAP Proceedings. However, this does not mean that such potentially illegally obtained property becomes legitimate; it may be confiscated in a criminal trial in court as an additional penalty or after finding offender guilty.

REFERENCES. LITERATŪRAS SARAKSTS

1. George N. Aylesworth (1991) Forfeiture of Real Property: An Overview. US Department of Justice
2. Criminal Procedure Law (2005), Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>
3. Decision of the Supreme Court Senate, Criminal Cases Department of 19 February 2009 in Case No SKK-2/2009 (Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 19. februāra lēmumu lietā Nr. SKK-2/2009)
4. Decision of Constitutional court (Latvijas Republikas Satversmes tiesa) Case No. 2016-13-01. 11.point.
5. Research „Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana”. prof. Ā.Meikališa, prof. K.Strada-Rozenberga. Retrieved from https://www.tm.gov.lv/sites/tm/files/2020-01/Documents/lv_ministrija_imateriali_mantkonf.pdf
6. Stukāns J. (2020) Prezumētā noziedzīgi iegūtā manta un procesa par noziedzīgi iegūtu mantu piemērošana. Jurista Vārds.
7. Colin King. (2015). How Far Is Too Far? Theorising Non-Conviction-Based Asset Forfeiture. International Journal of Law in Context.
8. Stolen Asset Recovery. (2009) A Good Practices Guide for Non-Conviction Based Asset Forfeiture. Theodore S. Greenberg Linda M. Samuel Wingate Grant Larissa Gray.
9. The Use of Non-Conviction Based Seizure and Confiscation. Retrieved from www.coe.int/econcrime.
10. Commission staff working document. (2019). Analysis of non-conviction based confiscation measures in the European Union. European Commission.
11. Zemgale district court. (2021) case No. 11310046418; Riga Regional Court Criminal Division. (2021) Case No. 11270001820; The Court of Economic Affairs (2021) Case No. 11903012020
12. Juridisko terminu vārdnīca. (2002) Kamene. Rīga.
13. THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF LATVIA.
14. Decision of Constitutional court (Latvijas Republikas Satversmes tiesa) Case No. 2011-21-01 7.point; Case No. 2012-02-0106 11.1.point; Case No. 2014-13-01 11.point.

Darījumi ar nekustamo īpašumu, būtiskie juridiskie aspekti Latvijā un Eiropas Savienības valstīs

Sniedze Irbe, Latvija
Baltijas starptautiskā akadēmija, Rīga
Doktorantūra, Tiesību zinātne
sniedze162@inbox.lv

Zinātniskā vadītāja: Baltijas Starptautiskās akadēmijas studiju programmas “Tiesību zinātne”
vadītāja Dr.iur., asoc., prof. Tatjana Jurkeviča

АННОТАЦИЯ

Анализируя нормативные акты и юридическую литературу, регулирующие сделки с недвижимостью, автор установил, что сделки с недвижимостью между лицами имели место исторически и осуществляются и сегодня, и в то же время различные правовые проблемы, такие как отмывание денег при сделках с недвижимостью. Целью данной работы является изучение существенных правовых аспектов сделок с недвижимостью, анализ их влияния на правовую систему Латвии и выявление возможных проблем в сделках с недвижимостью, что позволяет разработать предложения по решению проблем.

Ключевые слова: сделка, недвижимое имущество, преступный доход, имущество, договор.

ABSTRACT

Analyzing the regulatory enactments and legal literature governing real estate transactions, the author found that real estate transactions between persons have taken place historically and are still carried out today, and at the same time various legal problems, such as money laundering in transactions with Therefore, the aim of this work is to study the significant legal aspects in real estate transactions, to analyze their impact on the Latvian legal system and to reveal possible problems in real estate transactions, thus developing proposals for problem solving.

Key words: transaction, real estate, proceeds of crime, property, contract.

IEVADS. INTRODUCTION

Pēc autores domām pētāmās tēmas aktualitāte tiek atklāta pētot dažādas juridiskas problēmu situācijas nekustamo īpašumu jomā, un veicot darījumu ar nekustamo izpēti.

Darba mērķis ir izpētīt būtiskos juridiskos aspektus darījumos ar nekustamo īpašumu, analizēt to ietekmi uz Latvijas tiesību sistēmu un atklājot iespējamās problēmas darījumos ar nekustamo īpašumu.

Nemot vērā to, ka sabiedrības uzskati pastāvīgi mainās, līdz ar to grozījumu vai jaunu tiesību jaunrade Latvijas Republikas normatīvajos aktos, iespējams, tiks veikta, pamatojoties uz dažādiem aspektiem, tajā skaitā mūsdienu tendencēm personu darījumos ar nekustamo īpašumu.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Juridiskajā literatūrā izteikts viedoklis, ka Civillikumā termins “īpašums” lietots divās nozīmēs, ar to apzīmējot gan īpašuma tiesību[1] (Civillikuma 927., 928.pants)[2] gan arī ķermenisku, kādai personai piederošu lietu[3] (Civillikuma 993.panta trešā daļa)[4], ko pareizāk saukt par īpašuma priekšmetu[5] (Civillikuma 929.pants).[6]

Īpašuma tiesības priekšmets ir vai nu “kustama vai nekustama lieta” vai “nekustams īpašums”...“divvārdis” “nekustams īpašums” lietots kā noteikts termins, kas apzīmē to pašu,

ko immobīlija, protams, tikai tad, kad tas lietots pilnīgā veidā. Lietojot kādu vārdu kopā ar citu vārdu, tas bieži dabū pavisam citādu nozīmi, nekā tam ir vienam pašam.[7]

Saskaņā ar likuma "Par zemes privatizāciju lauku apvidos" 28. panta pirmās daļas pirmo punktu, zemi var iegūt īpašumā Latvijas Republikas pilsoņi un citu Eiropas Savienības dalībvalstu pilsoņi, kā arī Eiropas Ekonomikas zonas valstu, Šveices Konfederācijas un Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas dalībvalstu pilsoņi.[8]

Civillikuma 1403.pants nosaka: tiesisks darījums ir atļautā kārtā izdarīta darbība tiesisku attiecību nodibināšanai, pārgrozīšanai vai izbeigšanai.[9]

Civillikuma 1404.pants nosaka: katrā tiesiskā darījumā jāņem vērā dalībnieki, priekšmets, gribas izteikums, sastāvdaļas un forma.[10]

Pēc autores domām, darījuma pusēm, abām, vai kādai no darījuma pusēm, apzināti vai neapzināti veicot prettiesisku darījumu, vai veicot darbības, kuru rezultātā darījums var tikt atzīts par prettiesiski noslēgtu, var radīt tiesiskas sekas, šāds piemērs ir noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana darījumos ar nekustamo īpašumu, kad darījuma puses cenšas prettiesisku darījumu slēpt veicot dažādas juridiskas darbības, piemēram, noslēdzot privāti rakstisku līgumu par nekustamā īpašuma pārdošanu, kurā viena no darījuma pusēm ar viltu ir samazinājusi nekustamā īpašuma cenu zem tirgus vērtības, tādā veidā piesaistot pircēju ar zemu nekustamā īpašuma cenu, savukārt, otra darījuma puse, kas ir pircējs, uzticoties nekustamā īpašuma pārdevējam, un nepārbaudot vai darījumā netiek izmantoti noziedzīgi iegūti līdzekļi, paraksta līgumu, un līdz ar to, iesaistās prettiesiskā darījumā, līdz ar to, darījuma rezultātā atbilstīgās iestādes var konstatēt normatīvo aktu pārkāpumu par to, ka darījumā ar nekustamo īpašumu izmantoti noziedzīgi iegūti līdzekļi.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas (NILLTFN) likuma 1. panta 17. punktā aizdomīgs darījums tiek definēts kā "darījums vai darbība, kas rada aizdomas, ka tajā iesaistītie līdzekļi ir tieši vai netieši iegūti noziedzīga nodarījuma rezultātā vai saistīti ar terorisma un proliferācijas finansēšanu vai šādu darbību mēģinājumu." [11]

Latvijas Civillikuma 1592. pants nosaka: neviens līgums, kas veicina kaut ko pretlikumīgu, netikumīgu vai negodīgu, nesaista. Ja viena puse ar viltu ir piedabūta noslēgt tādu līgumu, tad viņai ir tiesība prasīt zaudējumu atlīdzību.[12]

Ja līguma priekšmets ir tiesības uz nekustamo īpašumu, tad vienmēr tiek pieņemts, ka līgums ir visciešāk saistīts ar to valsti, kurā atrodas nekustamais īpašums. [13]

Pēc autores domām, lai darījuma puse samazinātu risku, veikt prettiesisku darbību vai darījumu ar nekustamo īpašumu, ieteicams, darījuma pusei, pirms darījuma veikšanas rūpīgi izvērtēt visas aizdomīga darījuma pazīmes, veikt līguma pārbaudi un izvērtēt citus juridiskus aspektus, kas var būt būtiski pirms līguma noslēgšanas.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Persona ir atbildīga par sekām, kas iestājas, apzinātas vai neapzinātas rīcības rezultātā, veicot prettiesisku darījumu, kurā tiek veikta noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana. Ņemot vērā to, ka Latvija ir Eiropas Savienības dalībvalsts, pētāmā problēma skar jautājumu par nekustamo īpašumu darījumiem starp Eiropas Savienības dalībvalstīm.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Grūtups, A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga, 2002 -23.lpp.

2. Civillikums, trešā nodaļa, īpašums, pirmā apakšnodaļa, vispārīgi noteikumi, spēkā no [01.09.1992.](#), <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums> - resurss apskatīts: 29.04.2022.
3. Grūtups, A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga, 2002 -23.lpp.
4. Civillikums, otrā apakšnodaļa, īpašuma iegūšana, III Īpašuma iegūšana ar pieaugumu, 1. viena zemes gabala pievienošanās otram, IV. Īpašuma iegūšana ar nodošanu, spēkā no [01.09.1992.](#), <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums> - resurss apskatīts: 29.04.2022.
5. Grūtups, A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga, 2002 -23.lpp.
6. Civillikums, trešā nodaļa, īpašums, pirmā apakšnodaļa, vispārīgi noteikumi, spēkā no [01.09.1992.](#), <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums> - resurss apskatīts: 29.04.2022.
7. Grūtups, A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga, 2002 -23.lpp.
8. Likums "Par zemes privatizāciju lauku apvidos", spēkā no [01.09.1992.](#), <https://likumi.lv/doc.php?id=74241#p28> – resurss apskatīts: 29.04.2022.
9. Civillikums. Ceturtā daļa. Pirmā nodaļa, Tiesiski darījumi vispār, saistību tiesības, spēkā no spēkā no [01.09.1992.](#), <https://likumi.lv/doc.php?id=74241#p28> – resurss apskatīts: 29.04.2022.
10. Civillikums. Ceturtā daļa. Pirmā nodaļa, Tiesiski darījumi vispār, saistību tiesības, spēkā no spēkā no [01.09.1992.](#), <https://likumi.lv/doc.php?id=74241#p28> – resurss apskatīts: 29.04.2022.
11. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likums, spēkā no 13.08.2008. – resurss apskatīts: 30.04.2022.
12. Civillikums. Ceturtā daļa. saistību tiesības, spēkā no spēkā no [01.09.1992.](#), <https://likumi.lv/doc.php?id=74241#p28> – resurss apskatīts: 30.04.2022.
13. B. Kaspars. Ievads Civiltiesībās. Apgāds Zvaigzne ABC,2007 - 30.lpp.

The Convention on Human Rights and Biomedicine: Fundamental principles and the ratification value for Ukraine

Iryna Senyuta

Danylo Halytsky Lviv National Medical University
Head of the Department of Medical Law
Doctor of Laws, Professor

ABSTRACT

The author has hallmarked the principles of the Oviedo Convention, in particular, the preambular and Conventional axioms. The author has established, that the Oviedo Convention's fundamental principle is the principle of human dignity, which lies in the foundation of the majority of values, which have been declared in the standard. The author has also established, that the norm-principles, which were laid down in the preamble part, and Chapter I, act through the provisions of distinct conventional institutes, for example, "Consent", "Prohibition of discrimination". The national case law and the normative-creational practice justifies the necessity to ratify the Oviedo Convention by Ukraine.

Key words: Oviedo Convention, ratification, human rights

INTRODUCTION

The Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine (ETS No 164) was signed by Ukraine on March 22, 2002, but it has not been ratified for already 20 years, and therefore, are not part of national legislation. It should be denoted, that the Republic of Latvia ratified the Oviedo Convention on February 25, 2010, so it has another normative basis for the protection of human rights in the field of biomedicine. For Ukraine, the ratification of this standard has been on the agenda of professional communities for a long time, but it was lost on the road map of the authorities. At present time, the order of the Ministry of Health of Ukraine "On preparation for the ratification of the Convention on the Protection of Human Rights and Human Dignity with regard to the use of biology and medicine: the Convention on Human Rights and Biomedicine", which was signed by Ukraine on March 22, 2002" dated 05/17/2006 No. 282, is still acting. This normative-legal act states that in order to fulfill the mandate of the Cabinet of Ministers of Ukraine (dated February 18, 2004 No. 4996/1), it is necessary to perform an analysis of the compliance of the legislative framework in the field of healthcare with the Convention of Oviedo, as well as determine the list of legal acts that are necessary to be adopted, to prepare draft laws on the changes and additions to the current acting laws, and to ensure the implementation of their respective legal expertise. Unfortunately, the state has not carried out a large-scale work in this direction.

The Conventional principles are significant for the formation of Ukrainian legislation and the definition of a national human rights-oriented vision. The Oviedo Convention provides professionals with novel law enforcement tools, and it expands the opportunities for effective law enforcement.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISIONS

The provisions of the Oviedo Convention are a value-oriented foundation that lays human-centered standards for all member states of the Council of Europe, and therefore for Ukraine, so the ratification of this international treaty is extremely necessary. We will begin the study of the basic foundation of the Oviedo Convention by clarifying the essence of the preamble of the international act, which is the heart of the guiding principles.

The following principles are among the preamble axioms:

- 1) protection and further implementation of human rights and fundamental freedoms;
- 2) achieving greater unity among the members of the Council of Europe;
- 3) respect for a person as an individual and as a member of the human community;
- 4) ensuring human dignity;
- 5) proper use of biology and medicine as a countermeasure against threats to human dignity;
- 6) use of progress in the field of biology and medicine for the benefit of present and future generations;
- 7) international cooperation as a tool for the use of the achievements of biology and medicine by all mankind;
- 8) public discussion of issues arising in connection with the application of biology and medicine and the solutions they require.

The priority among the axioms is insuring the human dignity, since the importance of human dignity, as such, is emphasized not only in the preamble, but also in the title of the Oviedo Convention. The Explanatory Report to the The Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine [1] states, that the term “human rights” refers to the principles set forth in the European Convention of Human Rights, which guarantees the protection of such rights. The two Conventions possess not only the same foundation and approach, but also many ethical principles and legal concepts. Indeed, this Convention elaborates some of the principles enshrined in the European Convention of Human Rights. The term “person” was used owing to its general nature. However, the concept of human dignity, which must be upheld, is fundamental, as it underlies most of the values proclaimed in the Oviedo Convention.

Chapter I is important for understanding the foundations of the Oviedo Convention, which also regulates the convention postulates. Such a fundamental convention "sextet" establishes the following principles:

1. Protection of dignity and equity of all people.
2. Guaranteeing the cutaneous person – without discrimination – respect for his inviolability and other rights and basic freedoms of application in biology and medicine.
3. Update of national legislation by the contracting party to implement the provisions of the Oviedo Convention.
4. Human priority: the interests and well-being of an individual must prevail over the higher interests of society or science as a whole.
5. Equal access to medical care: taking into account medical needs and available resources, the state takes appropriate measures to ensure equal access to medical care of appropriate quality.
6. Professional standards: Any intervention in the field of health, including scientific research, must be carried out in accordance with relevant professional responsibilities and standards.

It is worth noting, that the norms-principles laid down in the preamble, as well as in the first chapter, act through the provisions of individual convention institutions, for example, "Consent", "Prohibition of discrimination". We will illustrate the conventional action with such examples, in particular, as:

1. *Art. 15* of the Oviedo Convention holds, that scientific research in the field of biology and medicine is considered unhindered, provided that the provisions of this Convention and other legal provisions that guarantee human protection are observed. This provision correlates with the preamble priority of the person over the interests of biology and medicine, as well as the convention basis of the main articles — the priority of the person.

2. *Art. 27* of the Oviedo Convention enshrines a provision that at the level of this international instrument, a minimum standard for the state application of biology and medicine is laid down, which national legislators have the right to expand. Therefore, each of the Contracting States has the right to introduce measures of broader protection in the field of

biology and medicine. This provision seems to be relevant for all basic postulates, regardless of the choice of the vector in which the state moves, but does not go to additional national guarantees of protection.

3. *Art. 28* of the Oviedo Convention embodies the preamble principle of public discussion, although it is established that the contracting states must ensure that fundamental questions that arise in connection with advances in the field of biology and medicine are the subject of a respective public discussion, which is to be found on the results, in particular, upon relevant medical, social, economic, ethical and legal implications and that their conjectural application is subject to proper consultation.

4. *Art. 26* of the Oviedo Convention determines the algorithm for derogating human rights according to this standard, taking into consideration the following: a) the derogation is permissible in cases explicitly provided by law, which is the only basis for it; b) derogation under the conditions necessary in a democratic society, which means the following:

- 1) in the interests of public safety;
- 2) for the necessity of the prevention of crime;
- 3) protection of public health;
- 4) the protection of the rights and freedoms of other people;

c) the basis, and one of the conditions, which are alternative, must necessarily be present in each limiting case; d) the Convention norms contain mandatory provision regarding the prohibition of restriction on any basis or condition in clearly defined cases.

Therefore, the derogations cannot apply to the following Conventional norms: 1) prohibition of discrimination (Article 11); 2) intervention in the genome (Article 13); 3) inhibition on selection (Article 14); 4) protection of persons subject to scientific research (Article 16); 5) protection of persons unable to consent to procedures, being carried out during scientific research (Article 17); 6) organ and tissue donation for whole transplantation from a living donor (Article 19); 7) protection of persons, who are unable to give consent to organ removal (Article 20); 8) prohibition on receiving financial benefits (Article 21).

5. It seems efficient to introduce control mechanisms in *Art. 30* of the Oviedo Convention in order to fulfill the first of the six principles for updating national legislation taking into account convention norms. Implementation monitoring by the Secretary General of the EC, at the request of a treaty body, provides an explanation of how its domestic legislation ensures the effective implementation of any provision of the Oviedo Convention.

The Oviedo Convention establishes minimal guarantees, so it is clear that these restrictions cannot be violated at the level of the national legislation of the contracting states.

RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUATION OF RESEARCH RESULTS

Today, the Oviedo Convention already indoctrinates into the normative-legal acts of Ukraine. In particular, in clause 1 of the Rules for the use of coercive measures of a medical nature in a special institution for the provision of psychiatric care, approved by the Order of the Ministry of Health of Ukraine (from 31.08.2017 No. 992), it is stated that the aforesaid Rules determine the necessary organizational and legal principles for the use of coercive measures of a medical nature in view of the priority of human rights and dignity specified in the The Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, the Criminal Code of Ukraine, the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the Law of Ukraine “On Psychiatric Care”, the Law of Ukraine “Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care”. Despite the fact that the Oviedo Convention has not been ratified yet, it is the basis of a number of by-laws, which are acting in Ukraine.

It is interesting that national courts also refer to the Oviedo Convention when administering justice and making decisions upon different legal cases. For example, the Vinnytsia District Court of the Vinnytsia Oblast adjudicated a civil case (case No. 128/3269/21

[2]) based on a claim filed by plaintiff against the communal institution “Stryzhava Children's Music School” of the Stryzhava Village Council to declare it illegal and cancel the order on suspension from work and a penalty of plaintiff’s average income for the period of suspension in connection with the plaintiff’s refusal to be vaccinated against COVID-19. In its decision dated 08.02.2022, the Court satisfied the lawsuit of plaintiff in part: the Court canceled the order of the communal institution “Stryzhava Children's Music School” of Stryzhava Village Council No. 54-K dated 08.11.2021 “On the suspension from work of PERSON_1”, who was the school accordion teacher and concertmaster from November 8, 2021, during the absence of the plaintiff’s vaccination against COVID – 19 without preserving the plaintiff’s wages. In particular, the Court motivated its decision as follows: *“According to Article 2, 5 of the The Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, the interests and well-being of an individual prevail over the exclusive interests of the entire society or science... Thus, according to the acting legislation of Ukraine, and according to the norms of international law, the coercion to experimental medical intervention is inadmissible. Accordingly, the refusal to participate in medical experiments cannot be a ground for suspension from work and a deprivation of wages.”* The Oviedo Convention also serves as a legal basis, since it is used to motivate the legal position of the parties to the proceedings. The decision of the Kyiv Court of Appeals (in the panel of the collegium of judges of the Judicial Chamber for Civil Cases) of 11.04.2019, case No. 22-ts/824/4723/2018 [3] reflects the position of the plaintiff, who claimed: *“The employees of the State Institution “National Scientific Center “Institute of Cardiology named after the Academician M.D. Strazheska” of the NAMS of Ukraine” on 03/04/2017, during the medical examination of PERSON_2, a number of norms of the national legislation were violated, namely: Article 5 of the The Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine dated 04.04. 1997... in terms of conducting a medical examination without his consent or the consent of his relatives, without the decision of the investigating judge regarding the compulsory forensic medical examination”.*

All the above-stated provides a vivid illustration of the relevance of the Oviedo Convention as an international instrument for Ukraine, its need for the protection of human rights, which undoubtedly displays the necessity of the state to ratify the Oviedo Convention.

CONCLUSIONS

The ratification of the Oviedo Convention will serve as a confirmation of the European integration vector of Ukraine, the acceptance and multiplication of European values, and the effectiveness of the protection of human rights in the field of biomedicine. It should be denoted, that with such an international legal lacuna, the amount of legal tools is available for Ukraine is incomplete, as in the event of a violation of human rights, and an appeal to the European Court of Human Rights, the possibility of directly using the norms of the Oviedo Convention is excluded. We note that under the political and legal conditions of medical reform, the progress of medicine and biology, the increase in the number of medical malpractice cases related to the protection of human rights in the field of medical care, the actualization of the Oviedo Convention extremely necessary to establish a human-centered coordinate system.

REFERENCES

1. Explanatory Report to the Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. Oviedo, 4.IV.1997. URL: <https://rm.coe.int/16800ccde5>
2. Judgment of the Vinnytsia District Court of Vinnytsia Oblast, 08.02.2022, Case № 128/3269/21 URL: <https://youcontrol.com.ua/en/catalog/court-document/103189670/>
3. Judgment of the Kyiv Court of Appeals in the panel of the collegium of judges of the Court Chamber for Civil Cases, 11.04.2019, Case №. 22-ii/824/4723/2018 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81170220>

Mantas arests kriminālprocesā

Jekaterina Sredņakova, Latvija, Baltijas
Starptautiskās akadēmijas doktorante,
Doktora studiju programmas „Juridiskā
zinātne”, pta2@inbox.lv,

Zinātniskais vadītājs: Dr.iur. asoc.prof. Marina Sumbarova

ANOTĀCIJA

Mantas aresta institūts ir viens no strīdīgākajiem jautājumiem kriminālprocesā, jo mantas arests reizēm pat būtiski var ierobežot kādas personas pamattiesības. Par procesuālo līdzekli mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšanai kriminālprocesā kalpo aresta uzlikšana mantai. Aresta uzlikšanu mantai regulē Kriminālprocesa likuma 28.nodaļa “Mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšana”.

Atslēgas vārdi: Kriminālprocesa likums, mantas arests, mantisko jautājumu risināšana kriminālprocesā.

ABSTRACT

The institution of seizure of property is one of the most controversial issues in criminal proceedings, because the seizure of property can sometimes significantly limit a person's fundamental rights. Seizure of property is a procedural tool for ensuring the solution of property issues in criminal proceedings. The imposition of property arrest is regulated by Chapter 28 of the Criminal Procedure Law "Ensuring of a Solution to Financial Matters".

Key words: Criminal procedure Law, seizure of property, solving financial matters in criminal proceedings.

IEVADS. INTRODUCTION

Latvijā pastāv liels skaits īpašuma tiesību ierobežojumu un viens no tiem ir aresta uzlikšana mantai. Minētais institūts ir reglamentēts Kriminālprocesa likuma 28. nodaļā ar nosaukumu “Mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšana”.

Aresta uzlikšana mantai pastāv Kriminālprocesa likumā kopš tās pirmās spēkā esošās redakcijas, 2005.gada 1.oktobra.

Lai gan Kriminālprocesa likumā attiecībā uz mantas aresta institūtu ir veikti grozījumi vairākkārt, tomēr joprojām pastāv problēmjautājumi attiecībā uz mantas aresta piemērošanu kriminālprocesā.

Vairāki Latvijas tiesību zinātnieki, tādi kā profesores Kristīne Strada-Rozenberga, Ārija Meikališa un citi, jau ilgstoši ir norādījuši uz dažādiem būtiskiem trūkumiem tiesiskajā regulējumā attiecībā uz aresta uzlikšanu mantai kriminālprocesā.

Kriminālprocesuālais mantas arests ir personas īpašumtiesību būtiski ierobežojošs procesuālais līdzeklis.

Raksta mērķis ir veicināt vienotu izpratni par šī procesuālā līdzekļa piemērošanu un ietekmi.

Raksta temats ir aktuāls vairāku iemeslu dēļ, un proti – būtiska daļa izdarāmo noziedzīgo nodarījumu tiek veikti mantkārīgā nolūkā iegūt mantu, kas padara mantas aresta institūtu potenciāli plaši piemērojamu; un pastāv atšķirīgi viedokļi par mantas aresta būtību.

Iepriekš norādītais nosaka aresta uzlikšanas mantai institūta kriminālprocesā aktualitāti.

Pētījuma ietvaros ir izmantotas vipārzinātniskās pētījumu metodes.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ, PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 105. pantu ikvienam ir tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu [1].

Kriminālprocesa likuma 28.nodaļa ar nosaukumu “Mantisko jautājumu risinājumu nodrošināšana” atrodas likuma sestajā sadaļā “Mantiskie jautājumi kriminālprocesā”, šajā sadaļā ir regulēti arī jautājumi kā noziedzīgā nodarījuma radītā kaitējuma atlīdzināšana, rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu, procesuālie izdevumi un to atlīdzināšana. Svarīgi apzināties to, ka aresta uzlikšana mantai attiecas uz visiem mantiskiem jautājumiem, kas minēti sestajā sadaļā. Tas izriet no 28.nodaļas nosaukuma - Mantisko jautājumu risinājumu nodrošināšana un no 361.panta.

Iepazīstoties ar aresta uzlikšanas mantai regulējumu Kriminālprocesa likumā, ir secināms, ka likumdevējs izvēlējies neietvert jēdziena “mantas arests” legāldefinīciju.

Mantu kā tādu varētu definēt dažādi, piemēram, “tas, uz ko ir pilnīgas valdījuma, lietojuma un rīcības tiesības; tas (lietu kopums), kas kādam pieder, uz ko kādam ir valdījuma, lietojuma un rīcības tiesības; īpašums” vai, “materiālu vērtību kopums; liels daudzums dažādu priekšmetu, lietu, naudas, kas kādam pieder; bagātība”, vai “priekšmets, lieta (ar noteiktu lietošanas vērtību, funkciju)” [2]. Šie skaidrojumi norāda uz mantas ikdienā lietojamo, parasto nozīmi. Tomēr tajos var saskatīt arī tādus juridiskus terminus kā “īpašums” un “īpašuma tiesību elementus”. Kriminālprocesa likuma 28.nodaļa noregulē kārtību, kādā var tikt nodrošināts mantisko jautājumu risinājums. Proti, ja kriminālprocesa gaitā rodas vai visai iespējami var rasties nepieciešamība vērsties pret kādas personas mantu, procesam (procesa virzītājam) ir jānodrošina, lai šī manta saglabātos līdz attiecīgā mantiskā jautājuma izlemšanai. Šo nodrošinājumu kriminālprocesā sauc par aresta uzlikšanu mantai.

Lai apzinātu mantas aresta piemērošanas institūtu nepieciešams pievērsties pie mantas aresta mērķiem saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 361.pantu, tas ir nodrošināt:

- mantisko jautājumu risināšanu;
- mantas konfiskāciju;
- naudas piedziņu procesā par piespiedu līdzekļu piemērošanu juridiskām personām;
- konfiscējamā noziedzīgā nodarījuma rīka vērtības piedziņu, ja rīks pieder citai personai;
- likvidāciju procesā par piespiedu līdzekļu piemērošanu juridiskām personām;
- noziedzīgi iegūtas mantas vai ar kriminālprocesu saistītas mantas, kas atrodas pie citām personām – uzglabāšanu vai iznīcināšanu.

Pēc gramatiskās metodes var secināt, ka jēdziens “mantisko jautājumu risināšana” aptver noziedzīgā nodarījuma radītā kaitējuma atlīdzināšanu un procesuālos izdevumus un to atlīdzināšanu, jo attiecīgi šie jautājumi ir regulēti sestajā sadaļā.

Autore uzskata, ka konkrētais regulējums nav skaidrs. Pie šāda secinājuma autore nonāca izpētot juridisko literatūru, piemēram, mantas aresta mērķus izdala sekojoši: 1) mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšana; 2) iespējamā krimināltiesiskā piespiedu līdzekļa izpildes nodrošināšana [3]. Kur papildus pie mantiskiem jautājumiem pieskaita rīcību ar procesuālā gaitā iegūtiem dokumentiem un lietām un noziedzīgi iegūtas mantas atņemšana sevišķajā procesā. Autore piekrīt, ka mērķus varētu sadalīt šādās divās grupās, bet nav pamata uzskatīt, ka rīcība ar procesuālā gaitā iegūtiem dokumentiem un lietām pieder pie mantiskiem jautājumiem mantas aresta uzlikšanas mērķu izpratnē. Par procesuālā gaitā iegūtiem dokumentiem un lietām ir atzīstami priekšmeti, kas izņemti izmeklēšanas darbību gaitā, piemēram, kratīšanas izdarīšanas laikā Kriminālprocesa likuma 182.panta kārtībā.

Lai būtu skaidrāks aresta uzlikšanas mērķis ir jāapskata, ko likumā definētie aresta uzlikšanas mērķi pēc savas būtības nodrošina.

Pēc savas būtības aresta uzlikšana mantai nodrošina arestējamās mantas nemainīgumu vai arī kā to definē literatūrā - saglabā personas mantu tādā stāvoklī, kādā tā bijusi procesuālā līdzekļa piemērošanas brīdī [4]. Kādā mērā un veidā to nodrošina, tas attiecas jau uz aresta uzlikšanas mantai saturu, kas tiks izpētīts vēlāk. Tāpat arests nodrošina mantas nemainīgumu līdz brīdim, kamēr tiek veiktas noteiktās darbības, tas ir kriminālsoda, mantiskā jautājuma risinājuma vai citas darbības, izpilde. Savukārt, rīcībai ar procesuālā gaitā iegūtiem dokumentiem un lietām ir pavisam cits mērķis. Jāpiekrīt, ka arestam un rīcībai ar procesuālā gaitā izņemtiem priekšmetiem ir kopīga iezīme – tiek ierobežota priekšmeta īpašnieka vara pāri savam īpašumam, bet šāda ierobežošana katrā gadījumā kalpo atšķirīgiem mērķiem. Lietas un dokumenti izmeklēšanas darbību laikā tiek izņemti ar tādu mērķi, ka šiem izņemtajiem priekšmetiem var būt nozīme kriminālprocesā noskaidrojamo apstākļu pierādīšanā Kriminālprocesa likuma 124.panta izpratnē. Pati par sevi personas tiesību ierobežošana uz konkrēto priekšmetu pie mantas aresta un izņemšanas būtiski atšķiras pēc savas procesuālās formas, personas statusa kriminālprocesā, kurai pieder priekšmets un citiem apstākļiem. Tāpēc autore uzskata, ka mantas arests un rīcība ar izmeklēšanas darbību gaitā izņemtiem priekšmetiem ir nošķirami un nevar tos pielīdzināt vai uzskatīt par vienu un to pašu procesuālo līdzekli.

Nepieciešams pievērsties pie aresta institūta juridiskās dabas, tas ir, noteikt aresta vietu kriminālprocesa sistēmā, pie kāda veida Kriminālprocesa likumā paredzētām procesuālām darbībām tas pieder vai arī tas ir patstāvīgs procesuālas darbības veids. Juridiskajā literatūrā pastāv viedoklis, ka aresta uzlikšana mantai ir viens no procesuālo piespiedu līdzekļu veidiem. Uzskata, ka mantas arests būtu pieskaitāms pie procesuāliem piespiedu līdzekļiem, jo ir vairākas kopīgas pazīmes, jo gan arests, gan procesuālie piespiedu līdzekļi: 1) pastāv kā procesuālo pienākumu izpildes nodrošinājums; 2) ierobežo personas tiesības un intereses uz noteiktu laiku; 3) nav kriminālsods. Nav šaubu, ka otrā un trešā pazīme arestam un procesuāliem piespiedu līdzekļiem sakrīt. Tomēr, autore uzskata, ka ne visas šīs pazīmes attiecināmas uz mantas arestu, jo nav pamata uzskatīt, ka arests kalpo kā procesuālo pienākumu izpildes nodrošinājums. Mantas aresta mērķis ir nodrošināt tādu mantisko jautājumu risinājumu vai iespējamo kriminālsodu piespiedu izpildi, kuriem pēc savas būtības pienākumi ar likumu vai nu netiek uzlikti, vai arī tie rodas tikai pēc attiecīgā galīgā nolēmuma stāšanās likumīgā spēkā. Piemēram, kriminālsoda – mantas konfiskācijas – gadījumā notiesātajam likums neuzliek par pienākumu to izpildīt un notiesātais arī to nevar patstāvīgi izpildīt, jo Latvijas Sodū izpildes kodeksa 5.pants un 26.nodaļa nosaka mantas konfiskācijas izpildes kārtību un paredz izpildi tikai piespiedu kārtā, izpildot to tiesu izpildītājam [5].

Kopīgais arestam un procesuāliem piespiedu līdzekļiem ir šo abu institūtu funkcija kā līdzeklis kriminālprocesa mērķa sasniegšanā, kas pēc būtības ir jebkuras kriminālprocesa darbības pazīme un neizceļ un neatvieglo aresta juridiskās dabas identificēšanu. No Kriminālprocesa likuma 241.panta izriet, ka procesuālie piespiedu līdzekļi ir tādi, kas nodrošina prevenciju un tādi, kas nodrošina neizpildīta vai nepienācīgi izpildīta pienākuma piespiedu izpildi. Arests pēc savas funkcijas ir preventīvs jeb nodrošina, ka netiek traucēta to jautājumu risināšana, kas paredzēta 361.pantā. Preventīva funkcija ir arī drošības līdzekļiem, kā arī fakti, kas kalpo par pamatu ir līdzīgi, bet ar to līdzības drošības līdzekļiem un mantas arestam beidzas.

Drošības līdzekļi preventīvi kalpo atšķirīgiem no mantas aresta mērķiem – mazina iespēju, ka persona turpinās noziedzīgās darbības, traucēs pirmstiesas kriminālprocesam vai izvairīsies no procesa vai tiesas. Ņemot vērā, ka kriminālprocesā draudus vai vardarbību izmantot ir aizliegts, tad procesuālie piespiedu līdzekļi ir tādi līdzekļi, kas ietekmē personas gribu, piespiežot ievērot procesuālos pienākumus izmantojot likumā noteiktos līdzekļus. Procesuālie piespiedu līdzekļi kopumā ir vērsti pret personas brīvībām jeb citiem vārdiem – piespiedu mehānisms pamatā ir saistīts ar personas brīvības un privātās dzīves ierobežošānu.

Ņemot vērā, ka mantas arestam ir būtiskas īpatnības, tad to nevar pieskaitīt arī pie procesuāliem piespiedu līdzekļiem. Nepieciešams pievērsties pie citām procesuālām tiesību

nozarēm, kas palīdzēs noskaidrot mantas aresta piederību. Civilprocesa likuma 19.nodaļā ir paredzēts prasības nodrošinājums, kas pēc savas būtības un mērķiem ir radniecīgs mantas arestam. Bez šaubām mantas arests pēc savas piemērošanas un satura ir plašāks nekā civilprocesuālā prasības nodrošināšana. Prasības nodrošinājumu piemēro, ja sprieduma izpilde varētu kļūt neiespējama vai apgrūtināta. Mantas aresta mērķi ir līdzīgi – iespējamā kriminālsoda izpildes vai kaitējuma atlīdzināšanas nodrošināšana. Prasības nodrošināšana Civilprocesa likumā pastāv kā atsevišķa nodaļa un nav saistīta ne ar kādiem citiem procesuāliem līdzekļiem no likuma sistēmas skatupunkta. Autors uzskata, ka mantas arests būtu līdzvērtīgi jāuzskata par patstāvīgu līdzekli jeb nodrošinājuma līdzekli, jo tas pastāv atsevišķi no procesuāliem piespiedu līdzekļiem. Tāpēc tas pamatoti atrodas Kriminālprocesa likuma sestajā sadaļā, nevis pie procesuāliem piespiedu līdzekļiem.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Viens no jautājumiem, kas skar arestējamo mantu vai pat drīzāk tās apjomu ir kurā brīdī mantas apjoms ir nosākams. Nekur nav noteikts uz kuru brīdi kriminālsoda – mantas konfiskācijas – piemērošanas gadījumā nosakāms konfiscējamās mantas apjoms – uz noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdi, galīgā nolēmuma pieņemšanas brīdi vai citu brīdi.

Autores uzskata, ka, uzliekot arestu, lai nodrošinātu iespējamo konfiskāciju, arestējamais mantas apjoms procesa virzītājam jānosaka objektīvi un samērīgi tam cik smags ir noziedzīgs nodarījums, izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturojums, personas pret kuru tiek turpināts kriminālprocess, personību raksturojošie dati.

Personām, kuru mantai tiek uzlikts arests, var būt atšķirīgs procesuālais statuss kriminālprocesā. Pirmkārt, arests var tikt uzlikts personas mantai, kurai ir tiesības uz aizstāvību konkrētajā kriminālprocesā. Tās var būt personas ar šādiem procesuālajiem statusiem : persona, pret kuru uzsākts kriminālprocess; aizturētais; aizdomās turētais; apsūdzētais; persona, pret kuru notiek process medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanai; persona, pret kuru notiek process par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai.

Izskatot jautājumu par to, kas var uzlikt mantas arestu, no Kriminālprocesa likuma 361.panta 3.daļas izriet, ka pirmstiesas procesā arestu mantai uzlikt ar procesa virzītāja lēmumu, kuru apstiprinājis izmeklēšanas tiesnesis, bet iztiesāšanas laikā lēmumu pieņem tiesa. Minētajā normā uzreiz acīmredzama atšķirība no procesuālās kārtības, kas raksturīgas izmeklēšanas darbībām vai procesuāliem piespiedu līdzekļiem, kurām nepieciešama izmeklēšanas tiesneša piekrišana, lai darbību veikt vai līdzekli piemērot. Par izmeklēšanas darbību – kratīšanu – saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 180.pantu, vai drošības līdzekli – apcietinājumu – saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 271.pantu, lēmumu pieņem izmeklēšanas tiesnesis pirmstiesas kriminālprocesā, pamatojoties uz procesa virzītāja ierosinājumu un pievienotiem materiāliem. Savukārt mantas aresta gadījuma pirmstiesas kriminālprocesā lēmumu pieņem procesa virzītājs, saņemot izmeklēšanas tiesneša akceptu.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 318.panta trešo daļu, ja izmeklēšanas tiesnesis pieņem lēmumu savas kompetences ietvaros, tad tam jābūt motivētām. Nevar uzskatīt, ka mantas aresta regulējums ir speciāls, bet 318.pants ir vispārējs šajā gadījumā. Pie esošā regulējuma tiek kavēta procesuālo pilnvaru līdzvērtības principa īstenošana, kas paredzēta Kriminālprocesa likuma 18.pantā. Pamatojoties uz šo principu kriminālprocesā iesaistītām personām tiesības un pienākumi ir tādi, kas nodrošina normatīvos aktos noteikto uzdevumu un tiesību līdzvērtīgu īstenošanu. Personai, kuru skar lēmums par aresta uzlikšanu mantai ir ierobežotas iespējas pārsūdzēt šo lēmumu, jo nav zināma izmeklēšanas tiesneša motivācija apstiprināt šādu lēmumu, izņemot to, ko norādīja procesa virzītājs savā lēmumā. Papildus šo tiesību un pienākumu līdzsvars ir izjaukts ar to, ka procesa virzītājam tiek uzlikts par

pieņākumu pieņemt un motivēt lēmumu, kas būtiski skar personas konstitucionālās tiesības uz īpašumu. Izmeklēšanas darbības kratīšanas veikšanai nepieciešams izmeklēšanas tiesneša lēmums, kas ir pamatots ar paša tiesneša izvēlētiem argumentiem. Autores uzskata, ka nav pamata mantas aresta regulējumā noteikt atšķirīgu kārtību, jo tas rada nepamatoti nelīdzvērtīgu regulējumu. Jāņem vērā tas apstāklis, ka lēmumi par mantas arestu tiek īsi sastādīti, norādot tikai arestējamo mantu un mērķi kādam nepieciešams to arestēt.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSIONS

- Personas tiesības uz īpašumu nav absolūtas, tās iespējams ierobežot un viens no šiem ierobežojumiem ir aresta uzlikšana mantai, ko regulē Kriminālprocesa likuma 28. nodaļa.
- Likumdevējs Kriminālprocesa likumā nav ietvēris jēdziena ‘mantas arests’ legāļdefinīciju. To varētu noteikt Kriminālprocesa likuma 361. panta 11. daļā šādā redakcijā: ‘Mantas arests ir patstāvīgs procesuāls piespiedu līdzeklis, kas uz laiku tiek piemērots nolūkos, lai nepieciešamības gadījumā tiktu saglabāta manta mantisko jautājumu risinājumu un/ vai mantas konfiskācijas nodrošināšanai kriminālprocesā.’
- Kriminālprocesuālais mantas arests jāuzskata par atsevišķu procesuālo līdzekli. Mantas arests nav izmeklēšanas darbība vai procesuālais piespiedu līdzeklis, jo ir atšķirīgi pielietošanas mērķi. Mantas arests nav izmeklēšanas darbība, jo mantas aresta mērķis nav iegūt jaunas ziņas vai pārbaudīt jau iegūtās ziņas. Procesuāliem piespiedu līdzekļiem ir raksturīgs, ka tiek uzlikts noteikts pienākums personai vai arī tie ir līdzekļi personas piespiedu ietekmēšanai par pienākuma neizpildīšanu pienācīgā kārtā. Savukārt mantas aresta pamatos nav pienākuma, kura izpildi tas nodrošina, un pienākums uzlikt mantas arestu tiek noteikts tikai gadījumā, ja mantu nodod glabāšanā personai.
- Kriminālprocesuālais mantas arests uzliedams, ja krimināllietas ietvaros tiek konstatēts mantas aresta piemērošanas mērķis, pamats un mantas piederības priekšnoteikums.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Zinātniska monogrāfija prof.Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019. – 1032 lpp.
2. Skaidrojošā vārdnīcā Tēzaurus, <https://tezaurs.lv/manta> [skatīts 2022.gada 4.decembrī].
3. Berezins A. Aresta uzlikšana mantai kriminālprocesā: mērķi, pamats un iemesli. Jurista vārds Nr.39 (841), 2014, 7.oktobris.
4. Lapina J. Aresta uzlikšana mantai. Jurista vārds Nr.32 (679), 2011, 9.augusts.
5. Latvijas Sodū izpildes kodekss, Latvijas Republika likums, pieņemts 23.12.1970., spēkā no 01.04.1971., publicēts Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1, 01.01.1971., ar grozījumiem uz 04.02.2022.

Civilprocesa pierādīšanas procesa definīcijas izstrādāšanas problemātika

Konstantins Žurno

Latvija

Baltijas starptautiskā akadēmija, Daugavpils

Tiesību zinātne

kostjakz@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs:

Dr. iur. Jānis Radionovs

ANOTĀCIJA

Šī darba ietvaros autors norāda uz civilprocesa pierādīšanas procesa definīcijas izstrādes problemātiku pamatojoties uz zinātniskā literatūrā minētām pētnieku idejām un piedāvā izstrādāto autora civilprocesa pierādīšanas procesa definējumu tā arī autora definējuma izstrādāšanas koncepciju kā pētniecības instrumentu turpmāk efektīvākai dotas definīcijas izstrādei. Darbā tiek veikta ārvalstu un Latvijas republikas zinātniskās literatūras un normatīvo aktu analīze, tā arī tiek pievērsta uzmanība tam ka, civilprocesa pierādīšanas procesa definējums nav noteikts Latvijas Republikas Civilprocesa likumā un citu pētnieku izvirzītās idejas ir pārāk plašas šajā jautājumā.

Atslēgvārdi: pierādīšana, definīcija, tiesa.

ABSTRACT

In the framework of this work author points out the problems of developing the definition of the process of researchers mentioned in the scientific literature and offers the developed definition of the process of proving the civil process as well as the concept of developing the author's definition as a research tool for the future more effective development of a given definition. The paper analyzes foreign and Latvian scientific literature and regulatory acts is carried out, attention is also paid to the fact that the definition of civil procedure proof process is not defines in the Civil Procedure Law of the Republic of Latvia and the ideas put forward by other researchers are too broad in this matter.

Keywords: proving, definition, court.

IEVADS. INTRODUCTION

Tā kā pašlaik Latvijas Republikā nepastāv oficiālās civilprocesa pierādīšanas procesa definīcijas, kas ir norādīta Civilprocesa likumā [2]. Vēršoties pie vairāku pētnieku izvirzītām idejām un definīcijām var noteikt, ka tās būtiski atšķiras, no kā izriet, ka šī problēma paliek par aktuālu, un ir nepieciešams turpināt šīs definīcijas izpēti lai tomēr pienāktu pie kopsaucēja, kas ar pētnieku spēkiem varēs nodrošināt labāku sabiedrības attīstību šajā virzienā, proti sniedzot precīzu civilprocesa pierādīšanas procesa definējumu, varēs norādīt uz šīs definīcijas būtību.

Veicot vairāku pētnieku viedokļu un ideju apkopošanu un analīzi var nonākt pie tā, ka bieži ir sastopama pētnieku savstarpējā nesaprašanās vai aplāmu viedokļu izstrāde, kas izpaužas kā pierādīšanas procesa definējumu uzskatīšana par vienādu pierādījumu definējumu, kas kā problēmjautājums tiek sastapts pierādīšanas procesa definīcijas izpētes laikā.

Šī pētījuma mērķis ir veicot literatūras izpēti par civilprocesa pierādīšanas procesu izstrādāt civilprocesa pierādīšanas procesa definējumu un tā definīcijas izstrādes koncepcijas piemēru, izmantojot literatūras un normatīvo aktu analīzi kā izpētes metodi.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Pierādīšanas procesa oficiālās definīcijas civilprocesā nepastāv, tomēr saskaņā ar Latviešu konversācijas vārdnīcā pastāvošo definīciju, pierādīšana tiek definēta kā darbība, kas vērsta uz

apgalvojumu pareizības un patiesības apstiprināšanu [4]. Tomēr doto definīciju, autors uzskata par pārāk plašu, jo ņemot vērā to faktu, ka pierādīšana tiek izmantota ne tikai civilprocesā un kā rezultātā ne tikai tiesību zinātnē. No kā izriet, ka ne tikai normatīvajos aktos nepastāv noteiktas oficiālās pierādīšanas procesa definīcijas civilprocesā, bet arī pētot zinātnisko literatūru var secināt, ka pētnieku definējumi atšķiras un pat var sastapt situācijas, kad pierādīšana tiek jaukta ar pierādījumiem, neatdalot tos atsevišķās definīcijās, bet izskatot to kā vienu kopējo, dēvējot pierādīšanu un pierādījumu kā vienu kopīgo līdzekli, kas ir nepareizi, jo kaut arī pierādījumi un pierādīšanas process ir civilprocesā neatņemamā sastāvdaļa, tās var uzskatīt kā simbiozi, jo pierādīšanas process nevar pastāvēt bez pierādījumiem [3].

Ņemot vērā vairāku autoru viedokļus par pierādīšanas procesu un izstrādātās definīcijas ir jāizdala atslēgvārdi, kas palīdzēs izstrādāt kopējo pierādīšanas procesa definīciju.

D. Ose izsaka, ka izmantojot domāšanu un analizējot informāciju, kas ir pieejama izskatāmajā lietā, var tikt sastādīti secinājumi par notikumiem vai apstākļiem [6]. Toties domāšanas process civilprocesā pierādīšanas procesā nodrošina īstenības atklāšanu veicot izskatāmā tiesā gadījumā būtības izpēti par, ko tiks sastādīts galējais spriedums. Šāda veida izpēte var palīdzēt izvirzīt teorijas, kuras apkopojot un izskatot varēs izmantot galēja tiesas lēmuma izstrādei par izskatāmo lietu.

Balstoties uz domāšanas M. Treušnikovs izvirzīja sekojošu civilprocesā pierādīšanas procesa definīciju, kur min, ka – tas ir ar civiltiesiskām normām regulējams ceļš no iespējamajiem spriedumiem līdz patiesības atklāšanai, ar ko tiks nodrošināts attaisnojams lēmums par izskatāmo civilprocesu [9]. Pēc autora subjektīvā viedokļa M. Treušnikovs pievērš uzmanību, tam ka civilprocesā pierādīšanas process ir atkarīgs no Civilprocesā likumā noteiktajiem regulējumiem [2], kuri kontrolē lietas virzīšanu likumā ietvertajās normās, ļaujot ar no pušu sniegtajiem pierādījumiem tiesai izvirzīt tādu izskatāmās lietas lēmumu, kurš nodrošinās patiesības atklāšanu.

V. Bukovskis izsaka faktu, ka puses, kas piedalās civilprocesā norisē ir uzskatāmi par informācijas avotiem priekš tiesas, jo civillietās tiesa pati pierādījumus nevāc, bet pamato savu spriedumu uz prāvnieku sniegtajiem pierādījumiem [3]. Tomēr tādi avoti nevar būt galīgi uzticami, jo katrai no pusēm pastāv sava interese par izskatāmo lietas norisi.

Par izskatāmās lietas pušu spēju sniegt pierādījumus ar ko nodrošinot savu tiesību aizsardzību papildina M. Krūmiņš ar savu rakstu Žurnālā – “Jurista vārds” minot, ka tiesas galvenais uzdevums ir nodrošināt taisnīgu un likumam atbilstošu spriedumu par izskatāmo lietu, kura izpildei tiek izmantoti lietas dalībnieki [5].

K. Strada savā disertācijā “Pierādīšanas teorijas pamatjēdzienu problemātika kriminālprocesā”, atsaucas uz I. Foinickas definīciju, par to ko nozīmē vārds “pierādīt” – uzbūvēt tādu siloģismu, kura secinājuma patiesums ir atkarīgs no lielās patiesuma premisijas, nelielas precizitātes un loģiskās operācijas, ar kuras palīdzību var nonākt pie pareizā secinājuma [7, 10].

Vēršoties pie normatīvajiem aktiem un pušu sniegtajiem pierādījumiem ir vērts minēt, ka saskaņā ar Civilprocesā likuma 94. pantu, tiesa pati norāda uz to, ka tiesai nav nepieciešama lieka informācija, kurai nav nozīmes izskatāmā lietā [7].

Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

Izdalot atslēgvārdus konstruktīvai definīcijas izstrādei vispirms ir jāizanalizē citu pētnieku minētā informācija saistībā ar civilprocesā pierādīšanas procesu, jo ir svarīgi pievērst uzmanību izdalāmo atslēgvārdu būtībai, kuri turpmāk tiks iekļauti izstrādātā definīcijā.

Domāšana – atslēgvārds, kas tika izdalīts no D. Oses pētījuma un kuru autore pati ir izkritizējusi, pamatojoties uz to ka vārda “domāšana” iekļaušana civilprocesā pierādīšanas procesa definīcijā nav pieļaujama, jo tā kā pierādīšanas process ir civilprocesā neatņemamā daļa, domāšanas procesā iegūtie secinājumi var tikt uzskatīti par subjektīviem, tā kā tiek pamatoti uz individuālām domāšanas prasmēm, argumentācijas spēju un secinājumu

izvirzīšanu. Savukārt D. Ose piedāvā aizvietot vārdu – domāšana, ar vārdu – izziņa, pamatojot to, ka izziņa tiek uzskatīta par pierādīšanas procesa sastāvdaļu [6]. Kaut arī no izziņas, kā arī no domāšanas procesa var būt saņemti subjektīvi secinājumi, izziņa var tikt regulēta ar normatīvajiem aktiem, atšķirībā no domāšanas, kas savukārt ir vairāk brīvās gribas izpausme, kuru normatīvie akti nevar regulēt.

Pierādījumi – ir ziņas, uz kuru pamata tiesa nosaka tādu faktu esamību vai esamību, kuriem ir nozīme lietas izspriešanā [2]. Toties pierādījumi ir civilprocesa neatņemamā sastāvdaļa, bez kuras nevar notikt pierādīšanas process, jo bez pierādījumiem nevar būt izveidota pušu pierādīšanas nasta.

Attiecināmība – ir svarīgi atcerēties, ka pušu pierādījumiem jābūt ne tikai iesniegtiem pareizā formā, bet arī ir jābūt attiecināmiem pie izskatāmās lietas saskaņā ar Civilprocesa likuma 94. pantu, kur ir strikti nosacīts, ka tiesa pieņem tikai tos pierādījumus, kuriem ir nozīme lietā [2].

Dalībnieki, jeb izskatāmās lietas puses – kuras aizsargā savas tiesiskās intereses sniedzot tiesai pierādījumus [5], tā kā civilprocesā puses ir vienīgie pierādījumu avoti, jo civillietās tiesa pati neievāc pierādījumus, pieturoties pie V. Novicka minētā – tiesas neiejaukšana, izskatāmās lietas subjekta pierādīšanas procesā [8].

Patiesība – nodrošina sekmīgu lietas izskatīšanu, jo ticamiem pierādījumiem, sniegto pierādījumu skaits nav svarīgs, ja to būtība ir pat acīmredzami neapšaubāma. Nepieciešams kā minēja I. Foinicka – secinājums ir atkarīgs no lielas patiesuma premisijas [7, 10].

Pēc autora subjektīva viedokļa, augstāk minētie atslēgvārdi, kuri tika savākti no citu pētnieku izvirzītām teorijām saistībā ar pierādīšanas procesu civilprocesā un Civilprocesa likuma, var tikt uzskatīt par pietiekošiem lai izvirzītu precīzāku civilprocesa pierādīšanas procesa definīciju.

Autors pamatojoties uz izvirzītiem atslēgvārdiem izvirza sekojošu definīciju.

Pierādīšanas process civilprocesā – ir darbība, kuru veic tiesa un izskatāmās lietas dalībnieki, veidojot izskatāmās pagātnes notikuma izziņāšanu, izmantojot attiecināmus pierādījumus, kuru analizējot var izveidot loģiskus un pamatotus secinājumus lai nodrošinātu sekmīgu lēmuma izstrādāšanu par pierādāmo faktu.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Svarīgi atcerēties, ka izskatāmai lietai tiesā ir jābalstās uz Latvijas Republikas Satversmes 92. pantu, kur ir noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz taisnīgu tiesu [1], no kā izriet, ka pierādīšanas procesam civilprocesā ir liela nozīme, jo pierādīšanas process ar pierādījumiem nodrošina izskatāmās lietas virzību taisnības pusē, kuru ir tiesīga saņemt puse, kas ir vērsusies tiesā ar lietas izskatīšanas prasījumu.

Izvirzītā civilprocesa pierādīšanas procesa definīcija ir tikai autora izvirzītais subjektīvais viedoklis, kas tika pamatots uz Civilprocesa likuma un citu pētnieku teorijām. Mūsdienās nedrīkst aizmirst ne par pagātni, ne par nākotni. Autors izmantoja definīcijas izstrādē idejas, kuru apkopošana un analizē var novest pie precīzākas definīcijas izstrādes. Toties autors izstrādājot definīciju, parādīja definīcijas izstrādāšanas koncepcijas piemēru un problēmjautājumus, kas var rasties dotas definīcijas izstrādēs laikā.

Autors nenorāda, ka izstrādātā definīcija ir neapšaubāma, tā tikai izstrādāta lai nākotnē, cits šīs problēmas pētnieks varētu pamatoties uz izvirzīto ideju, lai izstrādātu labāku un precīzāku definīciju pilnveidojot to.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Latvijas Republikas Satversme, Satversmes Sapulce. (1922). Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>
2. Civilprocesa likums, Saeima. (1999). Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums>
3. Bukovskis V. (1933). *Civilprocesa mācību grāmata*. Autora izdevums.
4. Gulbis A. (1937). *Latviešu konversācijas vārdnīca 16. Sējums*. Grāmatu apgādniecība.

5. Krūmiņš, M. (2015). *Lietas dalībnieku tiesību un pienākumu interpretācijas iespējas civilprocesā*. "Jurista vārds" – Žurnāls Nr. 12(864).
6. Ose D. (2013). *Pierādījumi un pierādīšana civilprocesā*. Latvijas Universitāte.
7. Strada K. (2002). *Pierādīšanas teorijas pamatjēdzienu problemātika kriminālprocesā*. Latvijas Universitāte.
8. Новицкий В. (2002). *Теория российского процессуального доказывания и правоприменения*. Издательство СГУ.
9. Треушников М. (2004). *Судебные доказательства*. ОАО "Издательский дом "Городец".
10. Фоиницкий В. (1915) *Курс советского уголовного судопроизводства*. Типография "Общественная Польза".

**PROBLĒMAS MŪSDIENU PSIHOLOĢIJĀ:
TEORIJA UN PRAKSE**

**TOPICAL ISSUES OF PSYCHOLOGY:
THEORY AND PRACTICE**

Связь стиля детско-родительских отношений с акцентуацией характера у подростков

Алена Гирсе, Латвия

Балтийская Международная академия,
профессиональная магистерская программа «Психология»

aljona_p@inbox.lv

Научный руководитель: Doc. psych. Людмила Калининкова

АННОТАЦИЯ

Целью исследования является изучение связи стиля детско-родительских отношений с акцентуацией характера у подростков. Гипотеза исследования: существует связь между стилем детско-родительского отношения с акцентуацией характера у подростков. Метод. Участники. 270 человек. Возраст учеников 11-13 лет (Mdn=12), а возраст родителей 30-57 лет (Mdn=37). Результаты. *Выявлены* связи у подростков и родителей-отцов между переменными кооперация-педантическая акцентуация, принятие-отвержение - экзальтированная акцентуация, маленький неудачник-эмотивная акцентуация и связи у подростков и родителей-матерей между переменными принятие-отвержение -застревающая акцентуация, кооперация-эмотивная акцентуация, контроль-тревожная акцентуация.

Ключевые слова: стиль детско-родительских отношений, акцентуация характера, подростки.

ABSTRACT

The aim of the study is to study the relationship between the child-parenting style and adolescents character accentuations. Research hypotheses: Is there a correlation between the child-parenting style and adolescents character accentuations. Method. Members. 270 people, teen group 11-13 years (Mdn=12), adults 30-57 years (Mdn=37). Results. There are correlations between adolescents and fathers in cooperation-pedantic accentuation, adoption-rejection-exalted accentuation, little failure-emotive accentuation, and correlation between adolescents and mothers in adoption-rejection-stuck accentuation, cooperation-emotive accentuation, control-anxious accentuation.

Key words: the child-parenting style, character accentuation, adolescents.

INTRODUCTION. ВВЕДЕНИЕ

Изучение детско-родительских отношений является чрезвычайно важным как для понимания факторов, влияющих на становление личности ребенка, так и для организации воспитательной практики. О значимости данной проблемы свидетельствует тот факт, что многие авторитетные психологические теории, такие, как психоанализ, бихевиоризм или гуманистическая психология, не обошли вниманием эту проблему, рассматривая взаимоотношения родителей и ребенка как важный источник детского развития. Целью исследования является изучение связи стиля детско-родительских отношений с акцентуацией характера у подростков. В работе были использованы методики: Опросник родительского отношения (ОРО) предназначен для изучения родительской позиции, родительского опыта в воспитании своего ребенка. Автор методики-психологи А.Я.Варга и В.В.Столин. [2]

«Диагностика типов акцентуации черт характера и темперамента по Леонгарду» Г.Шмишека. Представленный опросник предназначен для диагностики акцентуаций личности. В основу опросника положена концепция «акцентуированных личностей» К.Леонгарда. [8,9]

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Теоретические и практические подходы к изучению стиля детско-родительских отношений

По определению А.С. Спиваковской, «родительская позиция представляет собой систему родительского эмоционального отношения к ребенку, стиля общения с ним и способов поведения с ним определяют родительскую позицию как триединство эмоционального отношения родителя к ребенку, стиля общения с ним и когнитивного видения ребенка». [1]

Родительская позиция характеризуется эмоциональным отношением к ребенку в терминах принятия/отвержения, особенностями родительского образа ребенка (когнитивное видение), определенным стилем общения с ребенком, где важной составляющей является структурирование позиций как равноправных или как позиций доминирования–подчинения, дисциплиной, ценностями родительского воспитания и степенью устойчивости родительского отношения. [1]

По мнению А.Я.Варга и В.В.Столина, “родительские отношения”—это система разнообразных чувств к ребёнку, поведенческих стереотипов, практикуемых в общении с ним, особенностей восприятия и понимание характера и личности ребёнка, его поступков.

Взаимоотношения в семье могут носить разноплановый характер. На детско-родительских отношениях сказывается тип семьи, позиция, которую занимают взрослые, стили отношений и та роль, которую они отводят ребенку в семье. Под влиянием типа родительских отношений формируется его личность ребёнка.

В психологии понятие детско-родительских отношений стало достаточно широким и включает целый ряд разнообразных понятий, таких, как установки, ценности, восприятие ребенка и самих родителей, представления и ожидания, связанные с развитием ребенка.

Детско-родительские отношения—это важнейших один из аспектов, изучаемых психологией семьи, психологией семейных отношений и возрастной психологией. Каждый человек в той или иной роли вовлечен в детско-родительские отношения. [2]

Многие работы, посвященные детско-родительских отношениям, опираются на предложенную Д.Баумринд более 30 лет назад типологию стилей семейного воспитания, содержательно описывавшую три основных стиля: Попустительский стиль—высокий уровень заботы, но низкий уровень зрелости требований, контроля и общения. Авторитарный стиль—высокий уровень контроля и зрелости требований, но низкий уровень заботы и общения. Авторитетный стиль – высокий уровень по всем четырем параметрам. [3]

Теоретические и практические подходы к изучению акцентуации характера

Понятие «акцентуация» впервые ввел немецкий психиатр и психолог К.Леонгард. Им же разработана и описана классификация акцентуаций личности. Эта классификация основана на оценке стиля общения человека с окружающими людьми. [4,8]

Вариативность черт характера проявляется не только в их качественном многообразии, но и в количественной выраженности. Когда количественная выраженность той или иной черты характера достигает предельных величин, оказывается на границе нормы, то имеет место так называемая акцентуация характера. Под акцентуацией характера понимается чрезмерное усиление отдельных черт характера, при котором, наблюдаются не выходящие за пределы нормы отклонения в психологии и поведении человека. В отдельных случаях акцентуированные черты характера могут быть приняты за свойства темперамента. Поэтому при изучении темперамента и характера следует тщательно отграничивать свойства темперамента от тех психологических черт личности, которые явно относятся к акцентуированным. [5] Акцентуированные характеры зависят не от природно-биологических свойств, а от факторов внешней среды, которые накладывают отпечаток на образ жизни человека.

Акцентуация всегда, в общем, предполагает усиление степени определенной черты. Эта черта личности, таким образом, становится акцентуированной. Акцентуация – это, в сущности, те же индивидуальные черты, но обладающие тенденцией к переходу в патологическое состояние. При большой выраженности они накладывают отпечаток на личность как таковую и, наконец, могут приобретать патологический характер, разрушая структуру личности. [4]

Методология исследования

В исследовании связи стиля детско–родительского отношения с акцентуациями характера у подростков участвовало 90 семей, т.е. объем выборки-270 человек. Выборка составлялась в соответствии с темой исследования, учитывался факт полной семьи, имеющей одного ребенка подростка. Испытуемые, являются учениками Елгавских школ и их родители. Испытуемые по национальной принадлежности являлись русскими, и, соответственно, инструкции опросников давались на родном языке. (Возраст родителей $Mdn=37$, возраст детей $Mdn=12$).

Процедура исследования

В процессе исследования, испытуемым были предложены бланки для заполнения и тексты опросников с инструкциями двух методик–«Опросник родительского отношения к детям» (Методика ОРО включает в себя 61 утверждение с двумя вариантами ответов. Оценка результатов производится по пяти шкалам, выражающим собой те или иные аспекты родительского отношения: Принятие – отвержение ребёнка. Кооперация. Симбиоз. Контроль. Отношение к неудачам ребенка (маленький неудачник). «Диагностика типов акцентуации черт характера и темперамента по Леонгарду». Тест содержит 10 шкал, которые реализованы в виде перечня из 88 вопросов, предлагающих один из двух вариантов ответов: «да» и «нет». Исследование, проводилось в школе. Участники исследования были проинформированы о важности исследования, соблюдении этических норм в отношении конфиденциальности данных, подробно разъяснялась инструкция.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION. РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ ОЦЕНКА

Количественный анализ результатов исследования был проведен с помощью компьютерной программы SPSS 17.0.

Для выявления связи между переменными был применен непараметрический критерий–коэффициент ранговой корреляции Спирмена и проверена его статистическая значимость. [7]

По результатам корреляционного анализа выявлена связь у подростков и родителей–отцов между переменными кооперация-педантическая акцентуация, принятие–отвержение- экзальтированная акцентуация, маленький неудачник-эмотивная акцентуация.

По результатам выявлена связь у подростков и родителей–матерей между переменными принятие–отвержение - застревающая акцентуация, кооперация-эмотивная акцентуация, контроль- тревожная акцентуация.

При увеличении тревожной акцентуации увеличивается кооперация с родителем - отцом. При увеличении застревающей акцентуации симбиоз с родителем - отцом уменьшается. При увеличении эмотивной акцентуации отношение родителей по типу маленький неудачник – увеличивается. Связь прямая, отрицательная. При увеличении тревожной акцентуации увеличивается контроль со стороны родителя - матери. При

увеличении тревожной акцентуации увеличивается кооперация с родителем - матерью. При увеличении показателей по шкале принятие – отвержение застревающая акцентуации увеличивается с родителем - матерью. При увеличении показателей по шкале принятие – отвержение повышается экзальтированная акцентуация у подростка с родителем – отцом. При увеличении педантической акцентуации увеличивается кооперация с родителем – отцом.

На основании полученных данных можно заключить, что выдвинутая гипотеза «Имеется связь между стилем родительского отношения и акцентуацией характера у подростков» частично подтвердилась.

CONCLUSION. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изучение детско-родительских отношений является актуальным психологическим исследованием. Специфика детско-родительских отношений в контексте психологии межличностных отношений заключается в том, что они характеризуются сильной эмоциональной значимостью, как для ребенка, так и для родителя. Особое значение приобретает воспитательная позиция родителей–совокупность установок родителей в отношении воспитания детей характеризующих, прежде всего самих родителей как субъектов воспитания. [6]

Детско-родительские отношения изучали такие авторы, как Е.С.Шеффер, Р.К.Белл, В.Шутц, А.Я.Варга, А.И.Захаров, В.В.Столин, Д.И.Исаев, А.Роэ, М.Сегельман, П.Слатер, Е.Е.Маккоби, О.Коннер.

Исследование акцентуаций характера является сложнейшей социально – психологической и медицинской проблемой. Многие подростки имеют аномальные проявления характера, что, безусловно, сказывается на их поведении в обществе, взаимодействие с окружающими, успеваемости в учебной деятельности и др.

Важна значимость полученных результатов исследования и его практическое значение. Практическая значимость полученных результатов, заключается в определении комплекса диагностических процедур, позволяющих изучить стили детско–родительских отношений и акцентуацию характера подростков на основании сделанных выводов проводить психологическую коррекцию оптимизации отношений родителей к подросткам.

USED LIST OF LITERATURE AND OTHER SOURCES. СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ДРУГИХ ИСТОЧНИКОВ

- 1.Карабанова О.А. (2005). Возрастная психология. М.: «Айрисс-пресс».
2. В.Я. Титаренко. – Москва : Мысль, 1987.
- 3.Шэффер Д. (2003). Дети и подростки: психология развития. СПб: «Питер».
- 4.Столяренко Л.Д. (1997). Основы психологии – Ростов-на-Дону: Феникс.
- 5.Аверин В.А., Психология детей и подростков – С-П.: Изд-во Михайлова В.А., 1998.
- 6.Реан А.А. (2004). Психология личности: социализация, поведение, общение – С-П.: прайм-ЕВРОЗНАК, М.: ОЛМА-ПРЕСС.
- 7.Наследов А.Д. (2004). Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. СПб: Речь.
- 8.Леонгард К. (1997). Акцентуированные личности – Ростов-на-Дону: Феникс.
- 9.Личко А.Е. (1983). Психопатии и акцентуации характера у подростков – Л.: Медицина.

Исследование связи между жизнестойкостью и ее компонентами с мотивацией достижения у экспертов опасного оборудования

Veronika Balicka

Latvia

Baltic International Academy

Master study program Psychology

veronika.balicka@gmail.com

Supervisors:

Dr. Psy.Prof. Irina Plotka

ABSTRACT

Цель и гипотеза исследования: существует взаимосвязь жизнестойкости и ее компонентов и мотивации достижения у экспертов. Участники: 80 экспертов в возрасте от 25 до 50 лет. Mdn = 41 год. Самооценочные процедуры «Диспозиционная шкала психологической устойчивости», измеряющая жизнестойкость; «Методика диагностики личности на мотивацию к успеху». Результаты: выявлена значимая корреляционная связь между переменными «Жизнестойкости и ее компонентами: «Вовлеченность», «Контроль», «Вызов» и «Мотивацией достижения». Выводы: учитывая закономерность, и целенаправленно создавая условия для развития жизнестойкости личности, можно способствовать росту мотивации и достижению личностью значимых целей вопреки препятствиям, что будет способствовать успешной профессиональной реализации.

Ключевые слова: Жизнестойкость и ее компоненты: вовлеченность, контроль, вызов; мотивация достижения успеха, мотивация избегания неудачи.

INTRODUCTION. ВВЕДЕНИЕ

Актуальность исследования определена сложностью подбора персонала, способного принимать решения, способного повышать свою квалификацию, а также сохранением данных качеств личности работающего персонала и состоит в поиске диагностического инструментария для подбора и адаптации персонала и в поиске предупреждающих мероприятий для сохранения и повышения жизнестойкости у уже работающего персонала и сохранения потенциала для мотивации достижения. Использованы «Методика диагностики личности на мотивацию к успеху Элерса», методика «Диспозиционная шкала устойчивости Бартона».

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Согласно словарю APA, жизнестойкость «Hardiness» рассматривается, как способность легко адаптироваться к непредвиденным изменениям в сочетании с целеустремленностью и личностным контролем над ситуациями, которые имеют место в повседневной жизни. Жизнестойкость ослабляет последствия стрессовой ситуации посредством сбора информации, решительных действий и извлечения уроков из собственного опыта [1].

Согласно Мадди, жизнестойкость «Hardiness» – это паттерн (набор) аттитюдов (отношений), навыков и способностей, которые способствуют превращению стрессовых обстоятельств из потенциальных катастроф в перспективу личностного роста, а также сохранению самообладания и здоровья [4], [5], [6], [7], [8], [9].

Схожим образом к пониманию концепта "Hardiness" подходит Бартон, разработавший

авторскую методику исследования жизнестойкости, при этом он также использует второе понятие - «Resilience». «Устойчивость» — процесс и результат успеха — полная адаптация к трудным или сложным жизненным ситуациям, особенно за счет умственной, эмоциональной и поведенческой гибкости и приспособления к внешним и внутренним требованиям. На то, насколько хорошо люди адаптируются к невзгодам, влияет ряд факторов, среди которых преобладают (а) способы восприятия мира и взаимодействия с ним, (б) доступность и качество социальных ресурсов и (в) конкретные стратегии выживания. Исследования показывают, что ресурсы и навыки в каждой из областей, связаны с более позитивной адаптацией (т.е. большей устойчивостью), и их можно культивировать и практиковать» [1].

Таким образом, понятие устойчивость «resilience» и жизнестойкость («hardiness») не являются тождественными. Мадди отмечает, что устойчивость имеет отношение к бихевиоральным реакциям, являясь скорее возможным следствием жизнестойкости как личностной диспозиции. В работе «Устойчивость в действии» Мадди и Кошаба, характеризуют устойчивость как проблемную область, а жизнестойкость — как конкретный вариант подхода к решению этой проблемы, ответ на вопрос о механизмах устойчивости [8], [10], [11].

Согласно словарю АРА, «Мотивация»: 1. импульс, который дает цель или направление к поведению и действует на людей на сознательном или бессознательном уровне (см. непрерывная мотивация). Мотивы часто подразделяются на (а) физиологические, первичные или органические мотивы, такие как голод, жажда и потребность во сне; и (б) личные, социальные или второстепенные мотивы, такие как принадлежность, сложность, индивидуальные интересы и цели. Необходимо также провести важное различие между внутренними мотивационными силами и внешними факторами, такими как вознаграждения или наказания, которые могут поощрять или препятствовать определенному поведению (см. внешняя мотивация, внутренняя мотивация). 2. В действии, переменные, в совокупности, изменяющие эффективность подкрепления. 3. Готовность человека прилагать физические или умственные усилия для достижения цели или результата (см. мотивация деятельности). 4. Действие или процесс поощрения других к тому, чтобы они прилагали усилия к достижению групповой или организационной цели [1].

Согласно Макклелланд, понятие «Мотивация достижения» определено как «...потребность индивида добиваться успехов и избегать неудач, стремление к успехам в различных видах деятельности. В его основе лежат эмоциональные переживания, связанные с социальным принятием успехов, достигаемым индивидом.» Макклелланд предложил диспозиционный подход к исследованию понятия «Мотивация достижения». Согласно данному подходу, условно можно выделить четыре мотивационные системы: мотивация власти, мотивация аффилиции, мотивация достижения, мотивация избегания. Первые три системы отражают развитие мотивов, в то время как четвертая система отражает потребность в безопасности и находится во взаимодействии с первыми тремя. Макклелланд определил, что каждая из первых трех мотивационных систем может испытывать на себе влияние четвертой, например, из-за особенностей воспитания или индивидуально-психологических предпосылок (высокий уровень тревожности) [15].

Макклелланд, Аткинсон, Хекхаузен к мотивационным диспозициям относят диспозиции «стремление к успеху» - мотивация достижения и «стремление избегать неудачи» - мотивация избегания [15].

Следуя вышеизложенным идеям диспозиционного подхода: 1) стремление к успеху и 2) стремление избежать неудачи Макклелланда, Аткинсона, Хекхаузена, Элерс создал методики «Методика диагностики личности на мотивацию к успеху» и «Методика диагностики избегания неудачи» и таким образом развел понятия: мотивационная система достижения, отражающая развитие мотива достижения, и мотивационная

система избегания, являющаяся отражением потребности в безопасности, учитывая идеи диспозиционного подхода Макклелланда, Аткинсона, Хекхаузена, и то, что любая мотивационная система может испытывать на себе влияние мотивационной системы избегания.

Method

Предмет исследования: связь между жизнестойкостью и её компонентами с мотивацией достижения у экспертов опасного оборудования.

Объект исследования: в исследовании принимали участие 80 экспертов в возрасте от 25 до 50 лет. $Mdn = 41$ год, $M = 38$ лет, $SD = 6.2$. У 48 участников исследования – профессионально-техническое образование, у 31 – высшее образование., у 1 участника исследования – 2 высших образования. Исследование проводилось в Риге и Таллине.

Инструментарий: при создании методики диагностики личности на выявление мотивации к успеху, Элерс исходил из положения: «Личность, у которой преобладает мотивация к успеху, предпочитает средний или низкий уровень риска. Ей свойственно избегать высокого риска. Те же, кто боится неудач, предпочитают малый, или, наоборот, слишком большой уровень риска...». Для исследования выбрана валидная поставленной гипотезе мотивационная система достижения, отражающая развитие мотива достижения, а не мотивационная система избегания, являющаяся отражением потребности в безопасности и взаимодействующая с системой мотивации достижения и, следовательно, выбрана «Методика диагностики личности на мотивацию к успеху», Элерса, цитируется по Никифорову [16]. Стимульный материал представляет собой 41 утверждение, на которые испытуемому необходимо дать один из 2 вариантов ответов «да» или «нет». Степень выраженности мотивации к успеху оценивается количеством баллов, совпадающих с ключом. Коэффициент надёжности α равен .82 (получен автором работы).

Для исследования жизнестойкости выбрана методика Бартона «Диспозиционная шкала устойчивости (Dispositional Resilience Scale - RS) Paul T. Bartone» [2] использована в первичной лингвистической адаптации на русский язык [13]. Методика DRS - содержит 15 вопросов, включающих прямые и обратные вопросы и имеет также группирование на следующие шкалы: вовлечённость, контроль, вызов (принятие риска). Коэффициент надёжности α для жизнестойкости равен .89, коэффициент надёжности α для вовлечённости равен .80, коэффициент надёжности α для - контроля .80, коэффициент надёжности α для вызова - .80 (коэффициенты получены автором работы).

Переменные: жизнестойкость, вовлечённость, контроль, вызов, мотивация достижения.

Математическая обработка данных: на основании гипотезы о существовании взаимосвязи жизнестойкости и ее компонентов с мотивацией достижения у экспертов опасного оборудования, выбранных метдик, переменных были выбраны методы статистической обработки данных - компьютерные программы SPSS 20.0. и Excel 2003.

Методы анализа данных: математический аппарат исследования выбирался в соответствии с гипотезой исследования: «Существует связь между жизнестойкостью, её компонентами и мотивацией достижения у экспертов», эмпирические распределения всех данных не соответствовали нормальному распределению, поэтому для дальнейшего исследования использовались методы непараметрической статистики: коэффициенты

корреляции Спирмена, для анализа полученных данных вычислены описательные статистики, коэффициенты Альфа Кронбаха, применены методика «Диспозиционная шкала устойчивости» Dispositional Resilience Scale – DRS Бартона и методика диагностики личности на мотивацию к успеху Элерса.

RESULTS. РЕЗУЛЬТАТ

В ходе обработки результатов у исследуемых экспертов *были выявлены*: максимально значимая положительная корреляционная связь между переменными «Жизнестойкость» и «Мотивация достижения успеха» ($r_s(80) = .41; p < .001$); очень значимая положительная корреляционная связь между переменными вовлеченность и мотивация достижения успеха ($r_s(80) = .37; p = .001 \leq .01$); очень значимая положительная корреляционная связь между переменными контроль и мотивация достижения успеха ($r_s(80) = .38; p = .001 \leq .01$); значимая положительная корреляционная связь между переменной вызов и мотивация достижения успеха ($r_s(80) = .24; p = .029$); взаимосвязь исследуемых компонентов жизнестойкости и мотивации достижения.

CONCLUSIONS. ВЫВОДЫ

Учитывая закономерность, и целенаправленно создавая условия для развития жизнестойкости личности, очевидно, можно способствовать достижению личностью значимых целей вопреки препятствиям, что будет способствовать успешной профессиональной реализации и способствовать росту мотивации достижения. Условием для достижения успеха является степень реализации экспертами своих возможностей и постановка перед собой жизненно важных целей. Проявление мотивации достижения экспертов зависит от свободы выбора, как эксперты в своей жизни руководствуются собственными принципами, целями, убеждениями, установками, способности непосредственно выражать свои чувства, принимать себя такими, какие есть, вне зависимости от достоинств и недостатков.

REFERENCES. СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. APA Concise Dictionary of Psychology. 2009. Washington, DC: American Psychological Association. Pp. 220,583
2. Bartone, P. T. 2006. Resilience under military operational stress: Can leaders influence hardiness? Military Psychology. Pp.18, 131-148
3. Kobasa, S. C., Maddi, S. R., & Kahn, S. 1982. Hardiness and health: A prospective study. Journal of Personality and Social Psychology, 42. Pp.168-177
4. Maddi, S. 1998. Dispositional Hardiness in Health and Effectiveness. San Diego (CA): Academic Press
5. Maddi, S. R. 2005. On hardiness and other pathways to resilience. American Psychologist, 60 (3) Pp 261-262
6. Maddi, S. R. 2013. Hardiness turning stressful circumstances into resilient growth. Springer Briefs in Psychology, XI. P 88
7. Maddi, S. R. Khoshaba, D. M. 1994. Hardiness and Mental Health. Journal of Personality Assessment. Oct, 63, Nr. 2: Pp.265 – 274
8. Maddi S., Khoshaba D. M. 2005. Resilience at Work. New York: American Management Association, Pp.219
9. Plotka, I., Igonin, D., Shaplavskaya, J., Kruzite, D., & Blumenau, N. (2017). Long-distance truck drivers coping strategies and hardiness: self-assessment procedure and implicit association test. In V. Lubkina, S. Usca, & A. Zvaigzne (Eds.), Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference May 26th-27th, 2017, V.I (pp. 617-638). Rezekne: Rezeknes Academy of Technologies. Thomson Reuters Web of Science database, OpenAIRE, WordCat databases. ISSN 2256-0637. It is available at <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/2337/2334>
10. Plotka, I., & Blumenau, N. (2015). Implicit Methods for Studying Attitudes: Modern Approach to Research in Social Sciences. In Society, Integration, Education. Proceedings of the International Scientific Conference May 22nd-23rd, 2015, V.I (pp. 303-314). Rezekne: Rezeknes Augstskola. <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/issue/view/23> Collection of papers of this conference will be also offered for publishing on Thomson Reuters Conference Proceedings Citation Index-Science (ISI Web of Science data base <http://apps.isiwebofknowledge.com/>). (Indexed in: Google Scholar).

11. Plotka, I., Shaplavska, J., Blumenau, N., & Gajevska, T. (2015). Research in hardiness of security guards with Implicit Association Test and self-evaluation procedures. In L. Malinovska (Ed), Proceedings of 14-th International Scientific Conference Engineering for Rural Development Jelgava, Latvia, 20-22.05.2015 V.14 (pp.735-741). Jelgava: Latvia University of Agriculture Faculty of Engineering. ISSN 1691-5976. (Abstracted and Indexed in: Elsevier SCOPUS, Thomson Reuters Web of Science, AGRIS, CAB ABSTRACTS, CABI full text, EBSCO Academic Search Complete, Google Scholar). <http://tf.llu.lv/conference/proceedings2015/>
12. Shaplavska, J., & Plotka, I. (2014). Research of hardiness using explicit and implicit measures (on the basis of professions related to risk). International Business: Innovations, Psychology, Economics, research papers, 5, 1 (8), 27-41. ISSN: 2345-0932. (Indexed in: EBSCO. www.ebsco.com).
13. Shaplavska, J., & Plotka, I. (2013). The study of connection between hardiness and achievement motivation of students. Profesines studijos: teorija ir praktika 11, 109-115. ISSN 1822-3648. (Indexed in: Index Copernicus Master Journal List). www.indexcopernicus.com.
14. Shaplavska, J., & Plotka, I. (2012). Hardiness as an aspect of development of student's personal potential. In: the 2nd Citem conference Proceedings Tabor, 7-9 December 2011. Acta Universitatis Bohemiae Meridionalis, special issue, (31.-38.lpp.) ISBN 97-80-7394-366-0.
15. Макклелланд, Д., 2007. Мотивация человека. СПб. Питер. Сс.670-674
16. Под редакцией Г.С. Никифорова. 2011. Диагностика здоровья. Психологический практикум.» СПб. Речь. Сс. 770-772

Исследование связи эмоционального интеллекта и субъективного благополучия в возрастной группе от 25 до 45 лет

Игорь Белков, Латвия

Балтийская Международная Академия

Профессиональная магистерская программа «Психология»

igorbelkov28@gmail.com

Научный руководитель: Дос., Mg. sc. soc. **Виктория Петляк**

Научный консультант: Dr.psych.prof.**I. Plotka**

АННОТАЦИЯ

Цель исследования состоит в изучении связи эмоционального интеллекта и субъективного благополучия в возрастной группе от 25 до 45 лет. Исследовательский вопрос: существует ли связь между эмоциональным интеллектом и субъективным благополучием. Участники 54 человека, 77.8% женщин и 22.2% мужчин, $Mdn = 39$. Методология исследования. Самооценочные измерения: опросник эмоционального интеллекта (ЭМИн), Шкала субъективного благополучия (ШСБ). Результаты: выявлена связь между «внутриличностным эмоциональным интеллектом» и «субъективным благополучием».

Ключевые слова: субъективное благополучие, связь эмоционального интеллекта и субъективного благополучия, эмоциональный интеллект.

ABSTRACT

The purpose of the study is to investigate the relationship between emotional intelligence and subjective well-being in the 25-45 age group. A research question: Is there a link between emotional intelligence and subjective well-being? Participants were 54 people, 77.8% women and 22.2% men, $Mdn = 39$. The research methodology. Self-assessment measures: emotional intelligence questionnaire, subjective well-being scale. Results: A link between "intrapersonal emotional intelligence" and "subjective well-being" was found.

Key words: subjective well-being, the relationship between emotional intelligence and subjective well-being, emotional intelligence.

INTRODUCTION. ВВЕДЕНИЕ

Если обратить внимание на подходы к изучению конструкторов «эмоциональный интеллект» и «субъективное благополучие», а так же методики их измерения, можно заметить, что первый конструктор, призван объяснить некоторые предпосылки более качественного взаимодействия со средой, второй – качественный результат такого взаимодействия. И может показаться, что связь этих конструкторов очевидна. В свою очередь существуют исследования, которые указывают на отсутствие такой связи.

Так, в одном из них, сделаны выводы о том, что ЭИ, не является важным предиктором СБ среди студентов муниципальных колледжей [3]. Результаты другого исследования, касающегося изучения связи ЭИ и СБ работающих женщин, указывают на значительную корреляцию ЭИ и СБ [4]. О наличии корреляционной связи вышеупомянутых конструкторов, говорят результаты мета-анализа, проведённого испанскими исследователями, охватившими 25 исследований общей выборкой 8520 участников [2].

Тем не менее, неоднозначность выводов о связи вышеупомянутых конструкторов формирует актуальность настоящего исследования.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

В соответствии со словарём APA, субъективное благополучие это оценка собственного уровня счастья и удовлетворённости жизнью [1].

Выделяют два основных подхода к пониманию субъективного благополучия – гедонистический и эвдемонистический [10]. Гедонистический, где движущей силой человека, заложенной в него природой, является стремление к наслаждению. Эвдемонистический, предполагавший, что психологическое благополучие выступает неким критерием самореализации [20].

При самооценке субъективного благополучия исследуются два компонента: аффективное благополучие, которое относится к наличию приятного аффекта по сравнению с отсутствием неприятного аффекта и своё когнитивное благополучие, которое относится к оценке жизни в целом и конкретного жизненного опыта [1].

К факторам, имеющим отношение к оценке субъективного благополучия и удовлетворённости жизнью можно отнести происходящие в экономической и политической сферах процессы, факторы культурной и социальной принадлежности повседневные стрессоры и т.д. [9, 11, 15, 16, 18, 19].

В опросах, с которых в своё время, начались исследования этого конструкта, нередко используются инструменты из одного пункта. Применение такой модели, можно встретить в Европейском социальном исследовании - European Social Survey (ESS). К методике операционализирующей эвдемонистический подход можно отнести шкалы измеряющие шесть компонентов благополучия, в модели Кэрл Рифф (RPWB) [8]. Известны методики с использованием комбинации индикаторов позитивных и негативных эмоций. Например, шкала позитивного и негативного аффекта – PANAS [13]. Сюда же, можно отнести шкалы, с фокусом внимания на отдельные позитивные эмоции – шкала субъективного счастья С. Любрмирски (SHS) или шкалы субъективной витальности в теории самодетерминации Райана и Фредерика [5].

В свою очередь, модель шкалы субъективного благополучия А. Перуэ-Баду, включает в себя как, эмоциональные, так и когнитивные индикаторы [17].

Под эмоциональным интеллектом понимается тип интеллекта, включающий способность обрабатывать эмоциональную информацию и использовать ее в рассуждениях и других познавательных действиях [1]. И основные постулаты в его определении, тезисах и функциональном предназначении по APA, принадлежат модели «способностей». Такая модель, предложена американскими психологами Питером Сэловеем и Джоном Майером, и включает в себя четыре способности: точность восприятия и оценивания эмоций; получение доступа к эмоциям и способность вызывать эмоции; понимание эмоционального языка и использование эмоциональной информации; управление своими эмоциями и эмоциями другого. Наряду с этим, в среде исследователей данного научного направления, «смешанная» модель, также имеет ряд сторонников и обоснование для её применения в исследовательских целях, как сложное психическое образование, имеющее когнитивные, личностные и мотивационные черты [14].

К основным методам измерения ЭИ можно отнести модель Р. Бар-Она [14], Д. Мэйера, П. Сэловея Д. Карузо [6, 7], Д. Люсина [12].

Процедура исследования

Для целей исследования, шкалы методик и инструкции были преобразованы в электронный формат с применением ресурса *Google* Диск, и в виде гиперссылки (*hyperlink*) предложены к заполнению участникам социальной сети Facebook. Была

обеспечена конфиденциальность и анонимность полученных данных и использование их исключительно в исследовательских целях.

Участники

В исследовании приняли участие 54 человека. Выборка по возможности. Возраст от 28 до 45 лет, 77.8% женщин, 22.2% мужчин, $Mdn = 39$.

Инструментарий

Методика измерения эмоционального интеллекта «ЭМИн» Д. Люсина (2006). Методика «Шкала субъективного благополучия, ШСБ» А. Перуэ-Баду (1988) в адаптации М.В. Соколовой (1996).

Проверка надёжности шкал методик

Проверка надёжности шкал опросников осуществлялась по внутренней согласованности на основе коэффициента α -Кронбаха. Полученные показатели надёжности шкал можно считать пригодными для исследовательских целей: методика «ЭМИн», шкала Общего эмоционального интеллекта, (46 вопросов), $\alpha = .80$; методика «ЭМИн», шкала Межличностного эмоционального интеллекта, (22 вопроса), $\alpha = .62$; методика «ЭМИн», шкала Внутриличностного эмоционального интеллекта, (24 вопроса), $\alpha = .81$;

Так же, была проведена проверка надёжности субшкал методики «ЭМИн»: субшкала Понимание чужих эмоций (11 вопросов), $\alpha = .64$; субшкала Управление чужими эмоциями (8 вопросов), $\alpha = .64$; субшкала Понимание своих эмоций (10 вопросов), $\alpha = .73$; субшкала Управление своими эмоциями (6 вопросов), $\alpha = .72$; субшкала Контроль экспрессии (7 вопросов), $\alpha = .60$; шкала Понимание эмоций (22 вопроса), $\alpha = .67$; шкала Управление эмоциями (24 вопроса), $\alpha = .66$.

Проведена проверка надёжности субшкал методики «Шкала субъективного благополучия»: шкала Субъективного благополучия, (17 вопросов), $\alpha = .82$.

RESULTS. РЕЗУЛЬТАТЫ

Выявлена монотонная корреляционная связь между «внутриличностным эмоциональным интеллектом» и «субъективным благополучием»: $r_s(54) = -.50, p < .001$, размер эффекта большой.

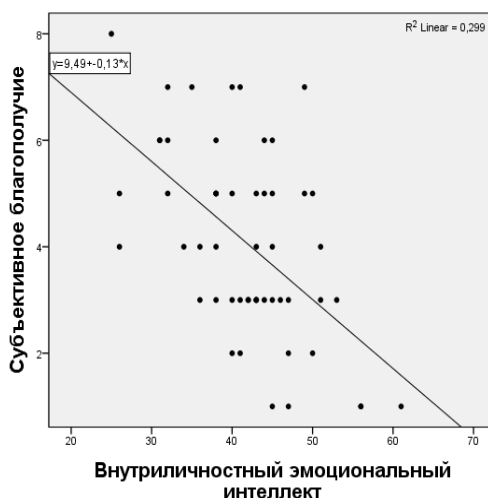

Рисунок 1. Корреляционная диаграмма: внутриличностный эмоциональный интеллект – субъективное благополучие

При увеличении «внутриличностного эмоционального интеллекта» увеличивается «субъективное благополучие». Способность к осознанию и управлению собственными эмоциями может свидетельствовать в пользу изменения качества субъективных эмоциональных переживаний исследуемой группы.

Выявлена умеренная монотонная отрицательная корреляционная связь двух субшкал «внутриличностного эмоционального интеллекта» и «субъективного благополучия»: связь между «пониманием собственных эмоций» и «субъективным благополучием»: $r_s(54) = -.49, p < .001$, размер эффекта большой; связь между «управлением своими эмоциями» и «субъективным благополучием»: $r_s(54) = -.42, p = .002$, размер эффекта большой. Повышение уровня понимания, а так же управления собственными эмоциями способствует повышению эмоционального комфорта, уверенности в себе, более успешному взаимодействию с окружающими и адекватному управлению своим поведением в исследуемой возрастной группе.

Выявлена монотонная корреляционная связь между общим эмоциональным интеллектом (интегральный показатель) и субъективным благополучием: $r_s(54) = -.40, p = .003$, размер эффекта между средним и большим. Предположение о том, что способность к пониманию эмоций других людей и управление эмоциями других людей может быть связано с качеством эмоциональных переживаний субъекта в исследуемой группе не подтвердилось. Изменение уровня межличностного эмоционального интеллекта не связано с изменением уровня субъективного благополучия. При отсутствии эффекта, трудно предположить и наличие тенденции к статистически значимой связи. Статистически незначимый коэффициент корреляции свидетельствует в пользу того, что связь между «межличностным эмоциональным интеллектом» и «субъективным благополучием» может оказаться нелинейной.

Отрицательный характер связи для всех переменных данного исследования продиктован спецификой методики измерения субъективного благополучия.

CONCLUSIONS. ВЫВОДЫ

В результате исследования была реализована основная цель работы и получен ответ на исследовательский вопрос – о наличии связи эмоционального интеллекта и субъективного благополучия. На основе теоретического анализа, анализа работ предшественников данного направления исследования и анализа полученных эмпирических данных были сформулированы следующие выводы:

- конструкторы «эмоциональный интеллект» и «субъективное благополучие» показаны как неотъемлемые составляющие человеческого взаимодействия;
- существует связь между эмоциональным интеллектом и субъективным благополучием;
- результаты эмпирического исследования, подтвердили наличие связи вышеупомянутых конструкторов, в исследованиях предшественников;
- способность к осознанию и управлению информацией, которую человек получает от эмоций, может способствовать изменению уровня выраженности субъективного благополучия.

Необходимо отметить что, примененная методика измерения эмоционального интеллекта MSCEIT в исследовании, обосновывающих отсутствие связи, содержит шкалы измеряющие и межличностный компонент эмоционального интеллекта [3]. В свою очередь, по шкале «межличностного эмоционального интеллекта» настоящего исследования, связь с субъективным благополучием так же выявлена не была. Можно выдвинуть предположение, что межличностный компонент эмоционального интеллекта, в меньшей степени способствует изменениям в уровне субъективной оценки благополучия.

REFERENCES. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ

1. APA, (2021). Dictionary of Psychology. *American Psychological Association*.
<https://dictionary.apa.org>
2. Alvarez N., Extremera N., Fernández-Berrocal P. (2015). The relation between emotional and subjective well-being: A meta-analytic investigation. *The Journal of Positive Psychology*. (8), 1 – 11.
3. Murphy, Kevin T. (2006). The relationship between emotional intelligence and satisfaction with life after controlling for self-esteem, depression, and locus of control among community college students. *Graduate Theses and Dissertations*.
4. Rema M., Gupta, Ritu. (2021). Emotional Intelligence and Subjective Well-being among Working Women. *Journal of International Women's Studies*, 22(6), 55 - 65.
5. Александрова. (2015). Субъективная витальность как предмет исследования. *Журнал Высшей школы экономики*. (11), 1., 133 – 163.
6. Бреслав Г. (2016). *Психология эмоций*. М.: Смысл.
7. Бочкова М, Мешкова Н. (2018). Эмоциональный интеллект и социальное взаимодействие: зарубежные исследования. *Современная зарубежная психология* (7) 2, 49 – 52.
8. Бучацкая М., Капранова М. (2015). Особенности структуры психологического благополучия учащихся и студентов различных направлений профессиональной подготовки. *Психологическая наука и образование*. (2), 63–69.
9. Головей Л., Петраш М., Стрижицкая О., Савеньшева С., Муртазина И. (2018). Роль психологического благополучия и удовлетворенности жизнью в восприятии повседневных стрессоров. *Консультативная психология и психотерапия*. 2018. Т. (26) 4, 8- 26.
10. Деменев А. Г. (2016). Эвдемонистические и гедонистические теории в современных исследованиях счастья. *Вестник ВГУ*.
11. Зимбардо, Бойд, (2010). *Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшает*
12. Люсин Д. (2006). Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн. *Психологическая диагностика* (4), 3 – 22.
вашу жизнь. СПб.: Речь.
13. Осин Е. Н., Леонтьев Д. А., (2020). Краткие русскоязычные шкалы диагностики субъективного благополучия: психометрические характеристики и сравнительный анализ. *Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены*. 1, 117 - 142.
14. Полянова Л. (2014). Использование моделей эмоционального интеллекта в оценке управленческой деятельности. *Вестник РУДН* (2), 161 – 172.
15. Рябиченко Т. А., Лебедева Н. М., Плотка И. Д. (2015). Влияние мотивации этнокультурной преемственности и стратегий аккультурации родителей, на аккультурацию детей в русских семьях Латвии. *Культурно-историческая психология*. 11 (2), 68 – 79.
16. Рассказова Е.И., Леонтьев Д.А., Лебедева А.А. (2020). Пандемия как вызов субъективному благополучию: тревога и совладание. *Консультативная психология и психотерапия*. 28 (2), 90 - 108.
17. Соколова, М. (1996). Шкала субъективного благополучия. Ярославль: НПЦ «Психодиагностика».
18. Сырцова А., Митина О. В., Бойд Дж., Давыдова И. С., Зимбардо Ф. и др. (2015). Феномен временной перспективы в разных культурах (по материалам исследований с помощью методики ZPTI родителей). *Культурно-историческая психология*. 11, 19 – 31.
19. Сычев О. А., Беспалов А. М., Прудникова М. М., Власов М. С. (2016). Особенности моральных оснований у монгольских, немецких и российских подростков *Культурно-историческая психология*. 12 (1), 85 – 96.
20. Хьелл, Л., Зиглер, Д. (2017). *Теории личности*. СПб.: Питер.

Research of relationship between academic achievement motivation with anxiety and aspects of state self-esteem

Jevgeni Nietosniitty

Latvia

Baltic International Academy

Master study program Psychology
jevgeni.nietosniitty@gmail.com

Supervisors:

Dr. Psy.Prof. Irina Plotka

Associate. Prof. Dr. Eng. Sci. Nina Blumenau

ABSTRACT

Goal: To investigate connection of academic achievement motivation with aspects of self-esteem and anxiety. Participants: 107 international students aged 19-55. Results: Academic achievement motivation was connected with global, state, performance, social and appearance SE. Academic achievement motivation was also connected with general, trait and state anxiety. Conclusions: Self-esteem and anxiety are significant elements in formation of academic achievement motivation.

Keywords: academic achievement motivation, anxiety, self-esteem

INTRODUCTION

For many people, higher education is a ticket to better health, more happiness, higher income and higher life satisfaction [12, 22, 25]. Success in studies is known to be partially predicted by achievement motivation [4, 9, 15, 21, 23]. However, not all students attending higher education feel motivated towards their studies, risking all the benefits that the higher education could bring them and their community. What makes some students strive for success, while others lose interest and feel unmotivated towards their academic pursuits? What explains the individual differences in academic achievement motivation? This paper will take a look at this problem from the perspective of state self-esteem.

Self-esteem has been previously positively associated with academic achievement motivation [7, 10, 13, 19, 20, 26]. However it is not clear, what kind of connection exists specifically for state self-esteem. **Goal:** To investigate the connection of academic achievement motivation with state self-esteem of students. **Method:** 107 students of higher educational institutions (77 females & 30 males) completed questionnaires on state self-esteem and academic achievement motivation. Study was correlational and employed the following measures: State Self-Esteem Scale [14] and Motivation and Engagement Scale [16].

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Achievement motivation is defined as the desire to perform well and be successful. Individuals high in achievement motivation are ready to master difficult challenges, to set high standards for themselves and to work with perseverance to achieve these standards [1].

Self-esteem is defined as the degree, to which the self-evaluation of one's characteristics are positive. It reflects the individual's image of their capabilities, accomplishments, values, mental and physical conditions as well as perceptions about how others respond to the individual [3].

When an individuals evaluate their characteristics, they are drawing on an information which is stored in their self-concept, and as such the self-esteem is considered to be part of our self-concept [2, 24]. Conscious contents of self-concept can be examined and appraised by the individual. This process, where people evaluate their specific characteristics, traits or abilities has been called self-evaluation or self-appraisal [11].

Self-esteem has been conceptualized in many ways. Some, like Rosenberg (1965) view self-esteem as unidimensional construct, but more currently self-esteem has started to be viewed as construct consisting of multiple dimensions. Example of these are trait and state self-esteem [14].

Trait self-esteem is considered to be relatively stable over time [27], while state self-esteem is sensitive to situational and contextual changes [14].

I argue, that achievement motivation and self-esteem are theoretically related, as both of them contain same self-evaluative element.

Rosenberg [24] defined self-esteem as a sense of self-worth and Branden [8] as a relationship between individual's competence and worthiness. According to Branden, individual accumulates self-esteem by facing challenges and succeeding at it in a worthy manner. The common component in these theories is the presence of evaluative element, as the individual is the one who evaluates his or her successes and failures, assigning meanings to each of them. Same element is found in multiple conceptualizations of achievement motivation. For example in *Need achievement theory* [5, 17, 18] achievement motivation is characterized as combination of affect and evaluated performance. Individual feels the desire to achieve something, which can be then evaluated by individual himself or by others.

The Need Achievement model can be interpreted as containing two elements: the cognitive element in which individual engages in assesment of the situation and the behaviour element, in which individual acts to fullfill their motivations. The cognitive element is not only related to assesment of situation, but also the evaluation of one's own abilities and chances of success.

Same idea is reflected in *Expectancy-value theory* [28]. There the achievement motivation of an individual consists of their expectation of the success, beliefs about own abilities and task valuing. When individual believes in their abilities, believes in probability of success and values the task at hand, they are likely to have high achievement motivation. The belief in one's own abilities can be considered to be the self-evaluative element. Same is reflected in *Self-efficacy theory* [6], which argues that belief in one's skills and capabilities to attain desired results may boost the will to engage in achievement behaviours.

Contemporary theories view achievement motivation as a multidimensional construct. Example is Martin's integrative theory of motivation and engagement [16], which breaks achievement motivation into positive factors such as self-belief, valuing, task focus, planning, task management and persistence and

negative factors such as anxiety, self-sabotage, uncertain control and disengagement. Together the positive and negative factors create the achievement motivation. Of these factors at least self-belief contains direct self-evaluative element.

When individuals evaluate their abilities and chances of success, they are tapping into self-concept. Self-concept is defined as a container, which contains the evaluations of oneself, including characteristics, skills and roles. Through its contents, the self-concept contributes to individual's sense of identity and behaviours [2].

Method

107 international students, 77 females and 30 males aged 19-55 ($Mdn=25$, $M=28$, $SD=7,00$) attending higher education facilities were asked to fill the internet form containing the instruments. Gathered data was then imported into SPSS and Excel programs for analysis and interpretation.

To measure State SE, the State Self-Esteem Scale [14] was used. It consists of 20 questions and 3 subscales.

State Self-Esteem indicates self-esteem which fluctuates over time and is sensitive to change of situation. *Performance self-esteem* indicates individual's feelings of one's own competency and belief in successful outcome of own actions. *Social self-esteem* indicates individual's feelings of one's own competency in social situations and belief that other people hold positive attitudes towards the individual. *Appearance self-esteem* indicates individuals' attitudes towards own appearance.

For academic achievement motivation the Motivation and Engagement Scale [16] was used. It consists of 44 questions measuring 4 higher-order and 11 lower-order factors, which are central to academic achievement motivation.

Positive motivation indicates energy and drive to learn, work effectively and achieve one's potential. Positive motivation consists of three subscales: Self-belief, Valuing and Learning focus.

Self-Belief indicates student's belief in one's own competency, skills and knowledge. Individuals with high self-belief trust in their ability to accomplish their work in sufficient manner.

Valuing indicates how much the student values his or her education and how much he or she believes, that the skills and knowledge acquired during studies will be useful in other areas of life.

Learning Focus indicates student's focus on learning achievements, like getting good grades or being as successful as possible at his or her studies.

Positive engagement indicates the behaviours, which follow from the positive motivation. Positive engagement consists of three subscales: Planning, Task management and Persistence.

Planning indicates student's ability and readiness to plan and organize his or her work. Individuals with high score in planning are skillful at coordinating their time and energy in advance.

Task Management indicates student's ability to manage their time and energy while studying, choosing environments which enable their best potential or which let him or her avoid distractions.

Persistence indicates student's ability to keep working at tasks even when they are difficult.

Negative motivation indicates lack of energy and drive to learn, work effectively or achieve one's potential. Negative motivation consists of three subscales: Anxiety, Failure avoidance and Uncertain control.

Anxiety indicates student's inclination to feel anxiety when confronted with difficult tasks or possibility of failure.

Failure Avoidance indicates student's inclination to avoid failures, for example by avoiding engaging in difficult tasks to avoiding failing at them.

Uncertain Control indicates student's feelings of uncertainty towards their ability to complete work in adequate manner. Individuals high on uncertain control may experience desire to avoid participating in the schoolwork.

Negative engagement indicates behaviours, which follow from negative motivation. Negative engagement consists of two subscales: Self-sabotage and Disengagement.

Self-Sabotage indicates behaviours, in which student causes his or her own failure, such as not preparing for exams.

Disengagement indicates student's lack of interest towards learning tasks.

RESULTS

Data was processed with SPSS 26 program and statistically significant results were found. Significant positive connection was found between Achievement motivation and aspects of State self-esteem. Global state self-esteem ($rS = 0.71, p < .001$), Performance state self-esteem ($rS = 0.74, p < .001$), Social state self-esteem ($rS = 0.70, p < .001$) and Appearance state self-esteem ($rS = 0.41, p < .001$) were all positively connected with achievement motivation.

Significant positive connections were found between Achievement motivation and aspects of State self-esteem. It was positively connected to Self-belief, Valuing, Planning, Task management and Persistence and negatively to Anxiety, Failure avoidance, Uncertain control, Self-sabotage and Disengagement.

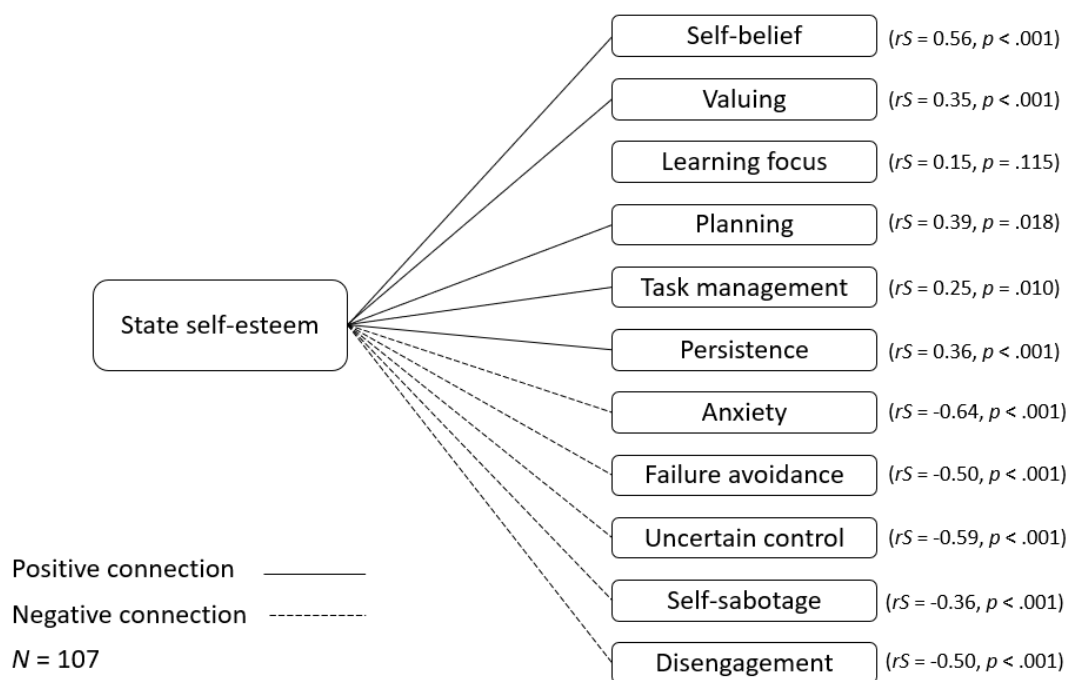

Figure 1. Relationships between State self-esteem and aspects of Academic achievement motivation.

Performance state self-esteem was positively connected to Self-belief, Valuing, Learning focus, Planning, Task management and Persistence and negatively to Anxiety, Failure avoidance, Uncertain control, Self-sabotage and Disengagement.

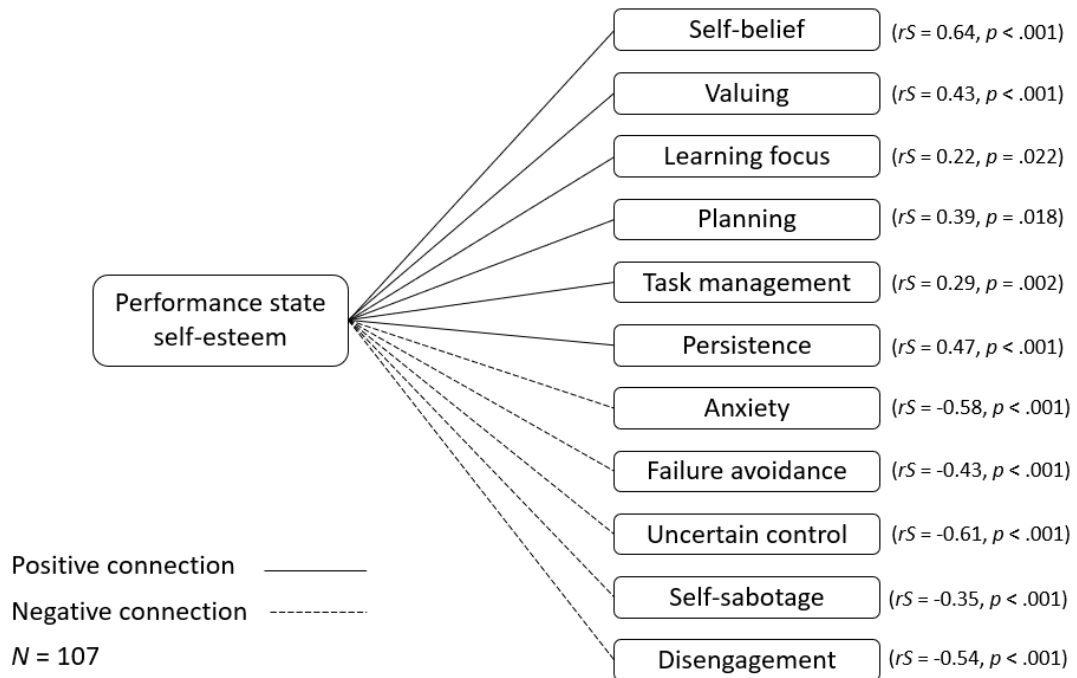

Figure 2. Relationships between Performance state self-esteem and aspects of Academic achievement motivation.

Social state self-esteem was positively connected to Self-belief, Task management and Persistence and negatively to Anxiety, Failure avoidance, Uncertain control, Self-sabotage and Disengagement.

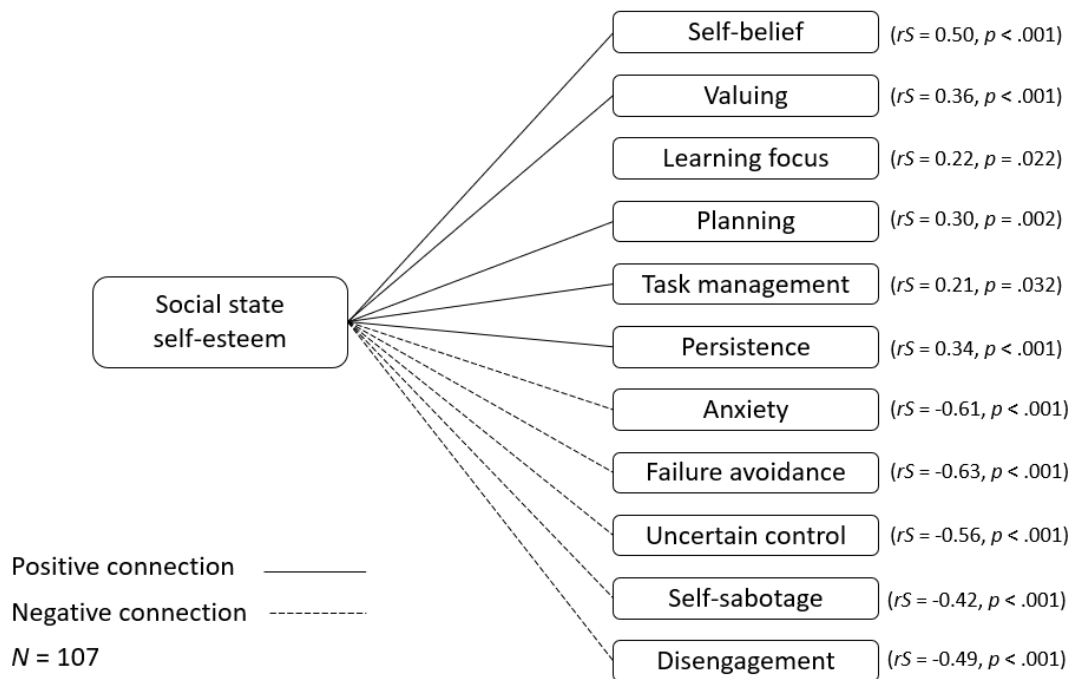

Figure 3. Relationships between Social state self-esteem and aspects of Academic achievement motivation.

Appearance state self-esteem was positively connected to Self-belief and Planning and negatively to Anxiety, Failure avoidance, Uncertain control and Disengagement.

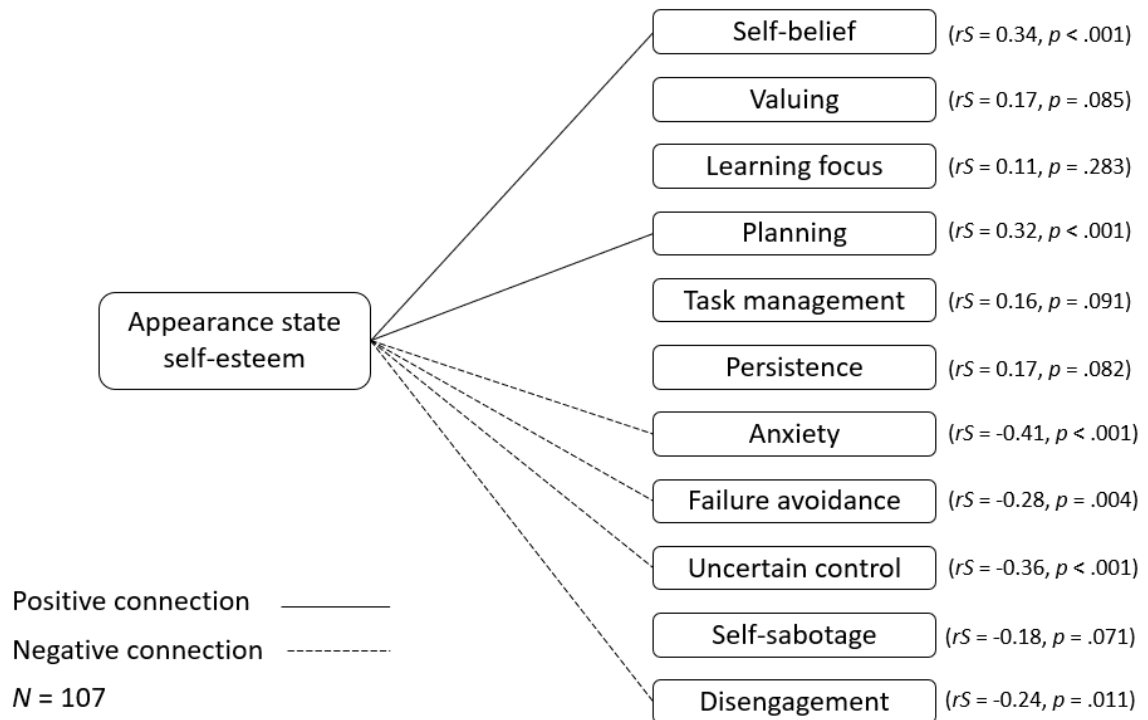

Figure 4. Relationships between Appearance state self-esteem and aspects of Academic achievement motivation.

CONCLUSIONS

It was found that state self-esteem was positively connected with academic achievement motivation (AAM). When self-esteem increases, AAM also increases and vice versa. For subscales of AAM it was found, that state self-esteem was positively connected to every positive subscale of AAM and negatively connected to every negative subscale of AAM. This suggests that students with higher state self-esteem have higher self-belief, value their studies more, are more focused on learning, engage in more planning behaviours, are better at task management and are more persistent. They are also less anxious, failure avoidant and experience less uncertain control. They engage in less self-sabotaging behaviours and are more engaged than students with low self-esteem.

ACKNOWLEDGEMENTS

I want to offer my sincere gratitude to the supervisors of this work Dr. Psy. Professor Irina Plotka and Dr. Eng. Sci. Associate. Prof. Nina Blumenau.

REFERENCES

1. American Psychological Association. (2022a). *Achievement motivation*. In APA dictionary of psychology. Retrieved May 8, 2022, from <https://dictionary.apa.org/achievement-motivation>
2. American Psychological Association. (2022b). *Self-concept*. In APA dictionary of psychology. Retrieved May 8, 2022, from <https://dictionary.apa.org/self-concept>
3. American Psychological Association. (2021c). *Self-esteem*. In APA dictionary of psychology. Retrieved May 8, 2021, from <https://dictionary.apa.org/self-esteem>
4. Akbaş, A., & Adnan, K. A. N. (2007). Affective factors that influence chemistry achievement (motivation and anxiety) and the power of these factors to predict chemistry achievement-II. *Journal of Turkish Science Education*, 4(1), 10-19.
5. Atkinson, J.W. (1974). *Motivational determinants of intellectual performance and cumulative achievement*. In J.W. Atkinson & J.O. Raynor (Eds.), *Motivation and achievement*. Washington, D.C.: V.H. Winston & Sons.
6. Bandura, A., Freeman, W. H., & Lightsey, R. (1999). Self-efficacy: The exercise of control.
7. Basco, L. M., & Han, S. H. (2016). Self-esteem, motivation, and anxiety of Korean university students. *Journal of Language Teaching and Research*, 7(6), 1069.
8. Branden, N. (1969). *The psychology of self-esteem*. California, Jossey-Bass in New World Encyclopedia <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Self-esteem>, retrieved in 22.5.2021
9. Bjørnebekk, G., Diseth, Å., & Ulriksen, R. (2013). Achievement motives, self-efficacy, achievement goals, and academic achievement at multiple stages of education: A longitudinal analysis. *Psychological reports*, 112(3), 771-787.
10. Bhatt, S., & Bahadur, A. (2018). Role of Self Esteem & Self Efficacy in Achievement Motivation among College Students. *The International Journal of Indian Psychology*, 6(2), 5-13.
11. Brown, J. D., Dutton, K. A., & Cook, K. E. (2001). From the top down: Self-esteem and self-evaluation. *Cognition and emotion*, 15(5), 615-631.
12. Cheung, H. Y., & Chan, A. W. (2009). The effect of education on life satisfaction across countries. *Alberta Journal of Educational Research*, 55(1).

13. Fathi-Ashtiani, A., Ejei, J., Khodapanahi, M. K., & Tarkhorani, H. (2007). Relationship between self-concept, self-esteem, anxiety, depression and academic achievement in adolescents. *Journal of Applied Sciences*, 7(7), 955-1000.
14. Heatherton, T. F., & Polivy, J. (1991). Development and validation of a scale for measuring state self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(6), 895.
15. Hustinx, P. W., Kuyper, H., van der Werf, M. P., & Dijkstra, P. (2009). Achievement motivation revisited: New longitudinal data to demonstrate its predictive power. *Educational Psychology*, 29(5), 561-582.
16. Liem, G. A. D., & Martin, A. J. (2012). The motivation and engagement scale: Theoretical framework, psychometric properties, and applied yields. *Australian Psychologist*, 47(1), 3-13.
17. McClelland, D. C., Atkinson, J. W., Clark, R. A., & Lowell, E. L. (1953). *The achievement motive*. New York: Appleton Century-Crofts.
18. McClelland, David C. (1961). *The Achieving Society*. Princeton, NJ: Van Nostrand.
19. Nwankwo, B. E., Obi, T. C., & Agu, S. A. (2013). Relationship between self-esteem and achievement motivation among undergraduates in South Eastern Nigeria. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 13(5), 102-106.
20. Olaoye, O. T., & Olaoye, D. D. (2018). Assessment of Self-esteem, Locus of Control and Achievement Motivation of Female Students in Kwara State Colleges of Education, Nigeria. *Educational Process: International Journal*, 7(3), 209.
21. Pala, Ş. M., & Başıbüyük, A. (2021). The predictive effect of digital literacy, self-control and motivation on the academic achievement in the science, technology and society learning area. *Technology, Knowledge and Learning*, 1-17.
22. Raghupathi, V., & Raghupathi, W. (2020). The influence of education on health: An empirical assessment of OECD countries for the period 1995–2015. *Archives of Public Health*, 78(1), 1-18.
23. Robbins, S. B., Lauver, K., Le, H., Davis, D., Langley, R., & Carlstrom, A. (2004). Do psychosocial and study skill factors predict college outcomes? A meta-analysis. *Psychological bulletin*, 130(2), 261.
24. Rosenberg, M. (1965). Rosenberg self-esteem scale (RSE). *Acceptance and commitment therapy. Measures package*, 61(52), 18.
25. Stryzhak, O. (2020). The relationship between education, income, economic freedom and happiness. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 75, p. 03004). EDP Sciences.
26. Topçu, S., & Leana-Taşçılar, M. Z. (2018). The role of motivation and self-esteem in the academic achievement of Turkish gifted students. *Gifted Education International*, 34(1), 3-18.
27. Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., & Robins, R. W. (2003). Stability of self-esteem across the life span. *Journal of personality and social psychology*, 84(1), 205.
28. Wigfield, A., & Eccles, J. S. (2000). Expectancy–value theory of achievement motivation. *Contemporary educational psychology*, 25(1), 68-81.

Исследование связи аттитюдов к насилию и самоконтроля у студентов мужского пола

Юлия Дрелевска, Латвия
Балтийская Международная академия,
профессиональная магистерская программа «Психология»
juldre@inbox.lv

Научный руководитель: доктор психологии,
профессор Ирина Плотка

Научный консультант: доктор инженерных наук,
ассоциированный профессор психологии, Нина Блюменау

АННОТАЦИЯ

Целью исследования является изучение связи аттитюда к насилию и самоконтроля у студентов мужского пола. Исследовательский вопрос: существует ли связь между аттитюдом к насилию и самоконтролем у студентов мужского пола. Метод. Участники. 88 студентов, в возрасте от 16 до 55 лет (Mdn = 23). Шкала криминального аттитюда к насилию и краткая версия шкалы самоконтроля. Результаты. Для участников с низким уровнем самоконтроля обнаружена тенденция к статистически значимой отрицательной связи между аттитюдами к криминальному насилию и самоконтролем. Для участников с высоким уровнем самоконтроля обнаружена статистически значимая отрицательная связь между аттитюдами к криминальному насилию и самоконтролем.

Ключевые слова: аттитюд к насилию, аттитюд, самоконтроль, эксплицитные меры аттитюдов к насилию.

ABSTRACT

The aim of the study is to study the relationship between the attitude to violence and self-control among male students. Research question: Is there a relationship between the attitude towards violence and self-control in male students. Method. Members. 88 students, aged 16 to 55 (Mdn = 23). The scale of criminal attitude to violence and a short version of the scale of self-control. Results. For participants with low levels of self-control, there was a trend towards a statistically significant negative relationship between attitudes towards criminal violence and self-control. For participants with a high level of self-control, a statistically significant negative relationship was found between attitudes towards criminal violence and self-control.

Key words: attitude to violence, attitude, explicit measures of attitudes to violence, self-control.

INTRODUCTION. ВВЕДЕНИЕ

Исследование аттитюдов к насилию у студентов представляется актуальной темой, так как представители данной социальной группы являются наиболее активными членами общества и в последние годы насилие в обществе стремительно возрастает. В контексте этой работы внимание уделено связи аттитюдов к насилию и самоконтроля, с возможностью их изучения методами эксплицитных измерений. Чтобы понять сущность установок к насилию, важно рассмотреть их через такие понятия, как самоконтроль. **Целью** исследования является изучение связи аттитюда к насилию и самоконтроля у студентов мужского пола. **Метод.** Участники. 88 студентов, из различных Рижских учебных заведений, в возрасте от 16 до 55 лет. В работе были использованы самооценочные процедуры, такие как - Методика CAVs (the Criminal Attitudes to Violence Scale). Адаптация Л. Шимане-Виганте (2021) [4]. Методика краткой версии шкалы самоконтроля Дж. Тангни, Р. Баумайстера и А.Л. Бун, в модификации Гордеевой [15].

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Под **насилием** понимается выражение враждебности и гнева с намерением причинить вред людям или имуществу путем применения физической силы [5,9].

Фаррингтон (1993) же описывал насилие как физическое, словесное или психологическое нападение или оскорбление, желание вызвать у другого человека или группы страх, горе или боль, чаще всего эти же люди повторяют данные действия в длительный период времени. [2,10].

В. Ф. Велисер (1989) вместе с коллегами подчеркнули две формы насилия в зависимости от направленности социальной установки (аттитюда) в отношении насилия. Первая форма насилия это- институциональное насилие, которое исходит из получения выгоды в виде контроля или доминирования над другими людьми. Вторая форма насилия- межличностное, оно мотивировано социальными установками (аттитюдами) к насилию в социальных или личностных ситуациях [13,17].

В свою очередь Ригби (1996) описывает насилие, как жестокое и физическое или психологическое притеснение более слабого человека или группы без особой причины. Считается, что это происходит в ситуациях, когда существует неравномерное распределение сил, так что целевое лицо не может адекватно защитить себя. [1,6].

Криминальный аттитюд к насилию — это аттитюд, который указывает на то, как люди чувствуют себя в преступном поведении, независимо от норм общества или отрицательного влияния других людей. Сам процесс перехода насилия в отношении преступного насилия определяется законом [5,11].

Основные результаты предшествующих исследований показали, что физическая и вербальная агрессия положительно связаны с аттитюдами к насилию, а сопереживание и эмпатическая забота связаны отрицательно. [17,9,10, 12].

Умение воздерживаться от импульсивных поступков и эмоций является одним из важных аспектов самоконтроля [15], поэтому необходимо исследовать как уровень самоконтроля соотносится с аттитюдом к насилию у студентов.

Понятие **самоконтроль** — это сложная мыслительная система, когда человек контролирует свои достижения, мысли, действия, эмоции, а также контроль импульсивного поведения на события, происходящие с ним в данный момент времени [14,15, 16].

Как показали исследования Т.Е. Moffitt, L. Arseneault, D. Belsky и др. (2011), что люди с более высоким уровнем самоконтроля, считаются, более успешными в выполнении поставленных себе заданий. С другой стороны, при высоком уровне самоконтроля могут возникать проблемы, к примеру, как анорексия и обсессивно-компульсивные расстройства, которые характеризуются развитием навязчивых мыслей, побуждений и действий, чтобы предотвратить тревожность [3].

В тоже время, люди с более низким уровнем самоконтроля могут страдать проблемами, связанными в отношении чрезмерного употребления пищи, алкоголя или наркотиков [3].

В области межличных отношений, исследования показали, что люди с более высоким уровнем самоконтроля имеют более гармоничные отношения с другими людьми и связано это с тем, что они могут воздержаться от обидных высказываний и негативных эмоций [3].

Методология исследования. Research Methodology

В исследовании приняли участие 88 студентов мужского пола, из Балтийской Международной Академии, Латвийского Университета, Рижского Технического Университета и Рижского Технического Колледжа, в возрасте от 16 до 55 лет ($Mdn = 23$, $M=27$, $SD=8.41$). Для исследования использовались самооценочные процедуры:

(1) Шкала криминальных аттитюдов к насилию (CAVs) [4]. Адаптация Л. Шимане-Виганте (2021). Содержит 20 прямых утверждений. Каждому пункту CAVS присваивается балл от 1 до 5: от 1 - категорически не согласен, а 5 – полностью согласен. Затем находится сумма баллов. Низкие суммарные баллы указывают на выраженное несогласие с насилием, а высокие суммарные баллы указывают на одобрение насилия.

(2) Шкала самоконтроля [12] в модификации Т.О. Гордеевой, Осина, Сучкова, Иванова, Сычева и Боброва (2016). Шкала краткой версии самоконтроля состоит из 13 утверждений: прямых и обратных. Каждому пункту присваивается балл от 1 до 5: от 1 - категорически не согласен, а 5 – совершенно согласен, и наоборот при обратных утверждениях.

Согласно Гордеевой и ее соавторам [15]:

Низкий самоконтроль – неорганизованность, импульсивность, склонность к асоциальному поведению, неумение управлять своими эмоциями и поведением.

Высокий самоконтроль — это склонность к организаторской работе, решительность, уравновешенность. Осознанность в регулировании своих эмоций и поведения.

Процедура исследования. Research procedure

Исследование проводилось в формате on-line на латышском и русском языках при помощи сервиса Google-Forms. Участие в исследовании было добровольным. Участникам была гарантирована конфиденциальность и анонимность полученных данных, и использование их только в научных целях. Участники заполняли опросники и анкету с демографическими данными (возраст, образование, семейное положение и основной вид профессиональной деятельности).

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION. РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ ОЦЕНКА

Обработка данных проводилась с помощью компьютерной программы SPSS 26.0.0.0 и программы Excel 2010.

Для участников с низким уровнем самоконтроля обнаружена тенденция к статистически значимой отрицательной связи между аттитюдами к криминальному насилию и самоконтролем. При возрастании самоконтроля уменьшается тенденция к насилию и наоборот: $rS(22) = -.38$, $p = .080$. Размер эффекта между средним и большим.

Для участников со средним уровнем самоконтроля связь между аттитюдами к криминальному насилию и самоконтролем не обнаружена: $rS(48) = .024$, $p = .87$, ns. Эффект связи не найден.

Для участников с высоким уровнем самоконтроля обнаружена статистически значимая отрицательная связь между аттитюдами к криминальному насилию и самоконтролем. При возрастании самоконтроля уменьшается тенденция к насилию и наоборот: $r(18) = -.52$, $p = .027$. Размер эффекта большой.

Во всей выборке между самоконтролем и аттитюдами к криминальному насилию найдена статистически незначимая отрицательная связь, что означает, что при увеличении самоконтроля, уменьшается тяга к насилию и наоборот: $r(88) = -.11, p = .29, ns$. Размер эффекта небольшой, статистически незначимая связь. Очевидно, что влияние участников со средним уровнем самоконтроля понизил выраженность связи.

Для участников с низким уровнем самоконтроля, самоконтроль и аттитюды к насилию связь менее выражена, чем для участников с высоким уровнем самоконтроля: $Z = -0.50, p = .31, ns$. Размер эффекта различий коэффициентов корреляции Cohen's $q = .18$, между небольшим и средним.

С помощью парциальных коэффициентов корреляции установлено, что возраст не оказывает влияние на связь самоконтроля и аттитюдов к насилию, как во всей выборке, так и в группах участников с низким, средним и высоким уровнем самоконтроля.

Было показано, что высокий уровень самоконтроля имеют 18 мужчин, 48 мужчин имеют средний уровень самоконтроля и 22 мужчины имеют низкий уровень самоконтроля.

CONCLUSION. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате проведенного исследования была реализована цель, задачи исследования. Получен положительный ответ на исследовательский вопрос о существовании связи между самоконтролем и аттитюдом к насилию мужского пола, а именно, что между аттитюдом к насилию и самоконтролем имеется отрицательная связь, следовательно при увеличении самоконтроля, аттитюд к насилию согласованно уменьшается.

Результаты данного исследования частично совпадают с ранее проведенными исследованиями Американских, Европейские и Российских ученых [3,9,10,12,17] и другие. Основные результаты показали, что люди с высоким уровнем самоконтроля имеют реже выраженный уровень депрессии, гнева, тревоги, насилия над другими людьми. Люди с более низким уровнем самоконтроля имеют тягу к физическому и эмоциональному насилию, импульсивные эмоции, желания и поведение. Между аттитюдом к насилию и самоконтролем имеется отрицательная связь, следовательно при увеличении самоконтроля, аттитюд к насилию согласованно уменьшается.

Было выявлено, что для участников с низким уровнем самоконтроля связь менее выражена, чем для участников с высоким уровнем самоконтроля. Полученные результаты можно объяснить тем, что люди с более высоким уровнем самоконтроля способны воздержаться от обидных высказываний, негативных эмоций, импульсивного желания и поведения, а также к тяге к насилию, в отличие от людей с низким уровнем самоконтроля. [7,12,15]

Итоги данного исследования имеют значение с точки зрения эмпирической части, результаты могут помочь для составления коррекционных программ аттитюдов к насилию и самоконтроля. В будущем планируется использование имплицитных методов в изучении связи аттитюдов к насилию и самоконтроля.

БЛАГОДАРНОСТЬ. ACKNOWLEDGEMENTS

Автор выражает благодарность научному руководителю доктору психологии, профессору Ирине Даниловне Плотке, за консультации по написанию данной работы, за ценные советы, замечания и терпение, а также ассоциированному профессору в области

психологии, доктору инженерных наук Нине Федоровне Блюменау за помощь в разработке эмпирического исследования в соответствии с целями и задачами исследования.

USED LIST OF LITERATURE AND OTHER SOURCES. СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ДРУГИХ ИСТОЧНИКОВ

1. Baldry, A. C., Farrington, D. P., & Sorrentino, A. (2015). "Am I at risk of cyberbullying"? A narrative review and conceptual framework for research on risk of cyberbullying and cybervictimization: The risk and needs assessment approach. *Aggression and Violent Behavior, 23*, 36–51.
2. Farrington, D. P., & West, D. J. (1993). Criminal, penal and life histories of chronic offenders: Risk and protective factors and early identification. *Criminal Behaviour and Mental Health, 3*(4), 492–523.
3. Moffitt, T. E., Arseneault, L., Belsky, D., Dickson, N., Hancox, R. J., Harrington, H., Houts, R., Poulton, R., Roberts, B. W., Ross, S., Sears, M. R., Thomson, W. M., & Caspi, A. (2011). A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 108*(7), 2693–2698.
4. Polaschek, D. L. L., Collie, R. M., Walkey, F. H. (2004). Criminal attitudes to violence: Development and preliminary validation of a scale for male prisoners. *Aggressive Behavior, 30*, 484-503.
5. Riedel M., Welsh W. (2002). Criminal Violence: Patterns, Causes, and Prevention.
6. Rigby, K., & Cox, I. (1996). The contribution of bullying at school and low self-esteem to acts of delinquency among Australian teenagers. *Personality and Individual Differences, 21*(4), 609–612.
7. Shoda, Y., Mischel, W., & Peake, P. K. (1990). Predicting adolescent cognitive and self-regulatory competencies from preschool delay of gratification: Identifying diagnostic conditions. *Developmental Psychology, 26*(6), 978–986.
8. Simane-Vigante, L. (2021). Preliminary Adaptation of Criminal Attitudes to Violence Scale in Latvian and Russian.
9. Simane-Vigante, L., Chuzhuyeva, Y., Plotka, I., & Blumenau, N. (2017). Study of Criminal Attitude towards Violence and Personality Traits in Males. In V. Dislere (Ed.), *Proceedings of the 9th International Scientific Conference "Rural Environment, Education, Personality, 10*, 166-175.
10. Simane-Vigante, L., Plotka I., Blumenau, N. (2020). The Relationship between Implicit and Explicit Attitudes towards Criminal Violence and Attachment Styles, Rural environment. *Education. Personality, 13*, 150-161.
11. Simane-Vigante, L., Plotka, I., & Blumenau, N. (2016). Implicit and explicit measures of antisocial attitudes of criminal offenders. Rural Environment. Education. Personality. (REEP). *Proceedings of the 9th International Scientific Conference, 9*, 309–314.
12. Tangney J. P., Baumeister R. F., Boone A. L. (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality, 72*(2), 271–324.
13. Velicer, W. F., L. H. Huckel & C. E. Hanson (1989). A Measurement Model for Measuring Attitudes Towards Violence. *Personality and Social Psychology Bulletin, 15*, 349–364.
14. Wolfe, R. N., & Johnson, S. D. (1995). Personality as a predictor of college performance. *Educational and Psychological Measurement, 55*(2), 177–185.
15. Гордеева Т.О., Осин Е.Н., Сучков Д.Д., Иванова Т.Ю., Сычев О.А., Бобров В.В. (2016). Самоконтроль как ресурс личности: диагностика и связи с успешностью, настойчивостью и благополучием. *Культурно-историческая психология, 12*(2), 46—58.
16. Давыдов В.В., (1996). Теория развивающего обучения: монография.
17. Фурманов, И. А. (2020). Аттitudes студентов в отношении насилия. *Интеграция образования, 24*(4), 622–640.

Humors un humora stilu pielietojums saistībās ar personības iezīmēm pusaudžiem

Kristiāna Linture, Baltijas Starptautiskā Akadēmija,
profesionālā maģistra studiju programma

krislin0036@gmail.com

Zinātniskā darba vadītājs: Dr. psych. Alla Plaude

Zinātniskā darba konsultants: Prof. dr. psych. Irina Plotka

ANOTĀCIJA

Pētījuma mērķis ir pārbaudīt humora stilu pielietojumu saistībās ar personības iezīmēm pusaudžiem. Dalībnieki: $N = 88$, ($M = 13.81$, $SD = 0,73$). Procedūra: Humora stilu aptauja un aptauja "Lielais piecinieks" (Big Five Inventory (BFI)); abas aptaujas tika iekļautas vienā vietnē. Pētījuma iegūtie rezultāti neapstiprināja izvirzītās hipotēzes, kuras tika noraidītas izņemot sevi noliedzoša humora stila negatīvu vāju saistību ar ekstraversiju, $r_s(88) = -0,12$, $p < 0,05$.

Atslēgas vārdi: humors, humora stili, personības iezīmes, pusaudži.

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the use of humor styles in relation to personality traits in teenagers. Participants: $N = 88$, ($M = 13.81$, $SD = 0.73$). Procedure: The Humor Styles Survey and the Big Five Inventory (BFI) were both administered on the same website. The obtained results of the study did not confirm the proposed hypotheses, which were rejected except for the negative weak relationship of self-deprecating humor style with extraversion, $r_s(88) = -0.12$, $p < 0.05$.

Keywords: humor, humor styles, personality traits, adolescence.

IEVADS. INTRODUCTION

Humors ir visaptveroša cilvēka darbība, kas notiek visu veidu sociālajā mijiedarbībā. Lielākā daļa no mums dienas laikā parasti pasmejas par kaut ko smieklīgu. Lai gan tas līdzinās spēlei, humors pilda vairākas nopietnas kognitīvas, emocionālas un sociālas funkcijas. Vairāki jautājumi par humoru skar visas psiholoģijas jomas [3]. Lielākā daļa cilvēku humora izjūtu uzskata par pozitīvu un ļoti vēlamu iezīmi potenciālajās draudzības vai romantiskās attiecībās [2]. Tomēr nesenie pētījumi liecina, ka dažus humora aspektus var uzskatīt arī par ļaundabīgiem, piemēram, kā agresīvais un sevi noliedzošais humora stils [2]. Vairāki pētnieki pēta humora stilu saistību ar personas iezīmēm [5, 6, 7, 9, 10], izpratne par humora stilu un personības iezīmju saistībām ir ļoti svarīga vairāku iemeslu dēļ: pirmkārt, humora un personības attiecību izpēte varētu uzlabot mūsu izpratni par faktoriem, kas ietekmē labklājību, noturību pret stresu, sāpju pārvaldību un pārvarēšanas stratēģijām. Otrkārt, padziļināta izpratne par šīm attiecībām varētu uzlabot psiholoģisko iejaukšanos, kas vērsta uz nelabvēlīgiem dzīves sekām. Treškārt, izpratne par humora stilu un personības iezīmju saistībām ir pielietojama psiholoģijas pētījumos par personību, emocijām, izziņu, un uzvedību, humora stilu un personības iezīmju saistības var ietekmēt indivīda rīcību [2]. Balstoties uz minētiem apgalvojumiem tiek izvirzīts pētījuma mērķis: noskaidrot kādas ir saistības humora stiliem ar personības iezīmēm un kādus humora stilus pielieto pusaudži. Hipotēzes: 1. Biedriskam un pašuzmundrinošam humora stiliem ir pozitīvas saistības ar

ekstraversiju un atvērtību pieredzei; 2. Agresīvais humora stils ir pozitīvi saistīts ar neirotizmu; 3. Sevi noliedzošam stilam ir negatīvas saistības ar atvērtību pieredzei un ekstraversiju. Respondenti aizpildīja divas aptaujas: Humoru stilu aptauja [2, 9]; "Lielais piecinieks" [4, 5, 8].

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Profesors Rod A. Martins, kā vadošais pētnieks humora pētniecības jomā un profesors Thomas E. Fords savā grāmatā "The Psychology of Humor" An Integrative approach, (2018), atzīst, ka humora būtībā ir sociāla parādība kur citi cilvēki nodrošina kontekstu, kurāmēs piedzīvojam humoru. Kā minēts iepriekš, humors rodas gandrīz visu veidu starppersonuattiecībās. Humora definējums:

Humors ir plašs, daudzšķautņains jēdziens, kas apzīmē jebko, ko cilvēki saka vai dara, ko citi uzskata par smieklīgu, un liek tiem smieties, kā arī garīgos procesus, kas saistīti gan ar šāda uzjautrinoša stimula radīšanu, gan uztveri, kā arī emocionālo prieka reakciju, kas saistīts ar tā baudīšanu [3]. Hunters un kolēģi atzīmē savā pētījumā par draudzību un humora pielietojumu, ka piemēram, uz anketām balstīti dvīņu pētījumi, kuros pētītas fenotipiskās korelācijas, liecina, ka 14–25% no dispersijas pieaugušajiem humora stilu pielietojums ir ģenētiski noteikts [1]. Kopumā Huntera pētījums liecina pat to, ka ir interesanti veidi, kādos jaunieši dalās humora stilu pielietojumā starp labākiem draugiem, un liek domāt, ka biedriskajam humora stilam var būt īpaši svarīgas funkcijas pusaudža vecumā. Biedriskā humora loma labāko draudzību uzturēšanā vai uzlabošanā, to būtu interesanti izpētīt, vai šo stilu var mācīt vai veicināt jauniešu vidū [1].

Intensīva tehnoloģiju attīstība ir būtiski mainījusi ne tikai cilvēka dzīves telpā, bet arī pašas viņa mijiedarbības formās ar pasauli un citiem cilvēkiem. Ātrgaitas mobilās lietotnes, kas nodrošina pastāvīgu piekļuvi sociālajiem pakalpojumiem internetā veicina tā sauktās "klusās" komunikācijas īpatsvara pieaugumu cilvēku mijiedarbībā ar sociālā pakalpojuma vidi [8]. Tajā pašā laikā ievērojama vieta internetā ir humoram, kas nodrošina komunikācijas iespējas tolerances vērtību prioritāšu apstiprināšanai, līdzdalībai, solidaritātei, valodas un jaunrades brīvībai. [8].

Sociālajā vidē dzīvojot, mēs ietekmējam viens otru, no kā ir atkarīga indivīda psiholoģiskā veselība. Humors nav izņēmums pielietojumā, kā ietekmes mehānisms, toties ne tikai vide un citi cilvēki ietekmē mūsu humora uztveri un pielietojumu, bet arī personības iezīmes ir nozīmīgas humora pielietojumā. Personības iezīmes jādefinē kā individuālu domu, jūtu un darbību modeļu atšķirību dimensijas [4]. Lai gan ir ierosinātas daudzas personības teorijas [4], piecu faktoru personības modelis, šķiet, ka visievērojamākais un ietekmīgākais mūsdienu psiholoģijas modelis [4]. Saskaņā ar "lielā piecinieka" modeli, cilvēki atšķiras pēc piecām personības iezīmju dimensijām: neirotizms, ekstraversija, atvērtība pieredzei, labvēlīgums un apzinīgums [4, 5, 9]. Martina 2003. gada pētījuma rezultāti uzrādīja, ka biedriskam humora stilam ir ciešas, pozitīvas saistības ar ekstraversiju ($r(152) = 0,47, p < 0,001$) un vidēji ciešas, pozitīvas saistības ar atvērtību pieredzei ($r(152) = 0,23, p < 0,01$).

Pašuzmudrinošam humora stilam ir vidēji ciešas, pozitīvas saistības ar ekstraversiju ($r(152) = 0,28, p < 0,001$) un vidēji ciešas, pozitīvas saistības ar atvērtību pieredzei ($r(152) = 0,27, p < 0,001$); agresīvais humora stils ir pozitīvi, vidēji cieši saistīts ar neirotizmu ($r(152) = 0,21, p < 0,05$); sevi noliedzošam humora stilam ir pozitīvas, statistiskinozīmīgas vājas saistības ar ekstraversiju ($r(152) = 0,10$), un atvērtību pieredzei ($r(152) = 0,06$) [2]. Jaunākie pētījumi ir parādījuši, ka atklātās saistības starp humora stiliem un Lielā piecinieka personības iezīmēm lielā mērā var izskaidrot arī ģenētiku; gēni, kas veicina

individuālās atšķirības personībā arī veicina humora atšķirības stilu pielietojumu [1]. Kopumā šie pētījumi liecina, ka četri humora stili ir diezgan dažādu dimensiju personības iezīmju telpa, ko pārstāv piecu faktoru modelis, kas liek domāt, kā cilvēki ar atšķirīgu raksturu pauž un piedzīvo humoru ikdienas dzīvē dažādi.

Pētījuma metode

Pētījumā izmantotas divas aptaujas: 1) Humoru stilu aptauja (Humor Style Questionnaire, Martin, et al, 2003.). Latvijā aptauju adaptējusi Stokenberga, 2004, mainīgie lielumi: biedriskais humora stils (vērsts uz apmierinātību ar attiecībām un pārsvarā pozitīvām noskaņām un emocijām); pašuzmudrinošais humora stils (veselīgs aizsardzības mehānisms, kas ļauj izvairīties no negatīvam emocijām); agresīvais humora stils (attiecas uz sarkasma izmantošanu, ķircināšanu, izsmieklus, “nomākts” vai noniecinošs humors; sevi noliedzošais humora stils (noliegums, tendence slēpt savas negatīvās jūtas vai izvairīties no konstruktīvas saskarsmes problēmas risināšanā) [6]. 2) Aptauja “Lielais piecinieks” (Big Five Inventory (BFI); Benet-Martinez & John, 1998). Aptauju Latvijā adaptējis Ivars Austers (Schmitt, Allik, McCrae, Benet-Martinez, Alcalay, Ault, Austers et al., 2007). 2011. gadā aptauju uzlabojuši Perepjolkina un Kālis (Perepjolkina & Kālis, 2011), mainīgie lielumi: atvērtība pieredzei (fantāzija, estētika, jūtas, darbības, idejas, vērtības), apzinīgums (kompetence, kārtība, pienākuma izpilde, tieksmās pēc sasniegumiem, pašdisciplīna), ekstraversija (siltums, draudzīgums, pašpārliecinātība, aktivitāte, enerģisks, pozitīvas emocijas), labvēlīgums (uzticība, atklātība, altruisms, atbilstība, pieticība, maigums), neirotisms (nemiers, dusmīgs, naidīgums, depresija, pašapziņa, impulsivitāte, neaizsargātība) [6]. Pētījuma dalībnieki: Rīgas vidusskolas 7, 8, 9. klašu audzēkņi, N = 88, no dalībniekiem 51 meitene un 37 zēni vecumā no 12 līdz 15 gadiem N = 88, (M = 13.81, SD = 0,73).

Pētījuma procedūra

Pētījumā brīvprātīgi piedalījās 88 skolēni. Rīgas vidusskolas administrācijai iesniegts rakstisks lūgums atļaut audzēkņu vecākus un klases audzinātājus, veikt anketēšanu starp 7, 8, 9. klašu audzēkņiem. Pētījuma anketa, veidota Google Forms vietnē. Respondenti anketu aizpildīja skolas telpās vienlaicīgi izmantojot mūsdienu tehnoloģiju iespējas ar viedtālruna palīdzību. Pētījuma dalībnieki aizpildīja Humora stilu aptauju, pēc tam, “Lielais piecinieks” (BFI) aptauju, abas tika iekļautas vienā vietnē. Abas aptaujas pārtulkotas krievu valodā. Aptaujā ievāktie dati bija anonīmi.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Dati tika apkopoti EXCEL programmā un apstrādāti SPSS programmas 22.0 versijā. Humoru stilu aptaujas Kronbaha alfas rādītāji: biedriskais humora stils $\alpha = 0,70$, pašuzmudrinošais humora stils $\alpha = 0,65$, agresīvais humora stils $\alpha = 0,59$, sevi noliedzošais humora stils $\alpha = 0,68$. Aptaujas “Lielais piecinieks” BFI Kronbaha alfas rādītāji: atvērtība pieredzei $\alpha = 0,78$, apzinīgums $\alpha = 0,77$, ekstraversija $\alpha = 0,83$, labvēlīgums $\alpha = 0,72$, neirotisms $\alpha = 0,83$. Pētījuma rezultāti neatklāja statistiski nozīmīgas korelācijas starp

skalām. Biedriskā humora stilam ir pozitīvas statistiski nenozīmīgas saistības ar ekstraversiju, $r_s(88) = 0,00$ un negatīva statistiski nenozīmīga saistība ar atvērtību pieredzei, $r_s(88) = -0,03$; pašuzmudriņošanai humora stilam ir pozitīva statistiski nenozīmīga saistība ar atvērtību pieredzei, $r_s(88) = 0,00$ un negatīva statistiski nenozīmīga, vāja saistība ar ekstraversiju, $r_s(88) = -0,13$; agresīvā humora stils ir negatīvi saistīts ar neirotizmu, $r_s(88) = -0,04$. Pētījumā netika atklātas statistiski nozīmīgas sakarības starp humora stiliem un personības iezīmēm, izņemot sevi noliedzošam humora stilam atklātas negatīvas un vājas saistības ar ekstraversiju $r_s(88) = -0,12$, $p < 0,05$.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pētījuma ietvaros izvirzītās hipotēzes, izpētot teorētisko literatūru par humora stilu pielietojumu un saistībām ar personības iezīmēm kas ir piemērots pusaudžu izlasē, netika apstiprinātas. Šis pētījums neapstiprināja sakarības starp Humora stilu aptaujas un "Liels piecinieks" Big Five Inventory (BFI) saistības pusaudžu pielietojumā un hipotēzes tika noraidītas, izņemot to, ka sevi noliedzošam humora stilam ir negatīva vāja saistība ar ekstraversiju. Kopumā vairāki pētījumi [2, 4, 5, 7, 9]; uzrada diezgan ciešas sakarības starp humora stiliem un personības iezīmēm. Pētījumā tika atklāts, ka pusaudži (12-15 g.) deva priekšroku biedriskajam humora stilam, to varēja vērot sasummējot biežumu rādītājus, biedriskais stils bija pielietojamākais starp citiem humora stiliem.

Pusaudžu vecums ir sarežģīts dzīves posms, kas saistīts ar pubertātes iestāšanos un tās grūtībām. Pusaudži bieži vien izmanto dažādas aizsardzības un stresa pārvarēšanas stratēģijas, viena no tām ir humora pielietojums. Piemēram, indivīdi, kuriem ir augsta biedriskā humora dimensija, mēdz stāstīt jokus un iesaistīties spontānā asprātīgā ķircināšanā (nedaudz naidīgs, tolerants humora lietojums), lai uzjautrinātu citus un atvieglot attiecības mazinot savstarpējo spriedzi [2]. Turpmāko pētījumu virzieni: pētīt citu sakarību savienojumu starp humora stiliem un personības iezīmēm; arī citi psiholoģijas pētniecības virzieni, tādi kā, personības izpēte, sociālā vide, ģenētika, ļoti aktuāls mūsdienās neiropsiholoģijas virziens humora pielietojuma kontekstā; biedrisko humora stilu, lai veicinātu sociālo adaptāciju un pielāgošanos videi priekš indivīdiem ar socializācijas un komunikāciju problēmām.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Hunter, S.C., Fox, C.L., Jones, S.E. (2016). Humor style similarity and difference in friendship dyads. *Journal of Adolescence*, 30-37, Glasgow, UK.
2. Martin, R. A., Puhlik-Doris, P., Larsen, G., Gray, J., & Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 37, 48-75.
3. Martin, A. R., & Ford, E.T. (2018). *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. Second Edition. Academic Press is an imprint of Elsevier, (pp. 4-513). United Kingdom, United States. Typeset by MPS Limited, Chennai, India.
4. Matthew, G., Deary, I. J., Whiteman, M.C. (2009). *Personality Traits*, third edition. Cambridge University Press, pp. 3-451, UK.

5. Olivier, M., Herve, M. (2015). The Big Five Questionnaire for Children (BFQ-C): A French validation on 8- to 14-year-old children. *Personality and Individual Differences*, 87, 55-58, France.
6. Petrusēviča, S. (2018). Labvēlīgā un korektīvā humora stila saistība ar personības iezīmēm. *Bakalaurdarbs*. Latvijas Universitāte, Rīga, Latvija.
7. Plessen, C.Y., Franken, F.R., Ster, C., Schmid, R.R., Wolfmayr, C., Mayer, A-M., Sobisch, M., Kathofer, M., Rattner, K., Kotlyar, E., Maierwieser, R.J., Ulrich S. Tran, U.S. (2020). Humor styles and personality: A systematic review and meta-analysis on the relations between humor styles and the Big Five personality traits. *Personality and Individual Differences*. 154, Vienna, Austria.
8. Proekt, Y.L. (2019). Jumor kak instrument vzaimodeistvija polzovatelej seti Intrenet. [Humors, kā lietotāja mijiedarbības rīks internetā]. *Informācijas sabiedrība: izglītība, zinātne, nākotnes kultūra un tehnoloģijas*. 3. izdevums (XXII Starptautiskās konferences materiāli kopīgā zinātniskā konference "Internets un mūsdienu sabiedrība", (pp.190 – 201), Sanktpēterburga, Krievija.
9. Ramma, A.A., (2020). Labvēlīgā un korektīvā humora saistība ar personības iezīmēm. *Bakalaura darbs*. Latvijas Universitāte, Rīga, Latvija.
10. Stokenberga, I. (2010). Humora loma stresa pārvarēšanas procesā. *Promocijas darbs psiholoģijas nozarē, sociālās psiholoģijas apakšnozarē*. Rīga: LU.

Sakarības izpēte starp attieksmēm pret vardarbību un piesaistes stiliem vīriešu dzimuma studentiem

Viktorija Ļisa

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija

Profesionālā maģistra studiju programma Psiholoģija

Zinātniski vadītāji:

Dr. psych prof. Irina Plotka

Associate. Prof. Dr. Eng. Sci. Nina Blumenau

ANOTĀCIJA

Šī pētījuma mērķis ir izpētīt saistību starp attieksmēm pret kriminālu vardarbību un piesaistes stiliem vīriešu dzimuma studentiem. Pētniecības jautājums: vai pastāv saikne starp piesaistes stiliem un kriminālu attieksmi pret vardarbību? Pētījumā piedalījās 88 studenti, vecums 16-55. Pašvērtējums procedūras: CAVs kriminālās attieksmes pret vardarbību skala, VASQ aptauja par neaizsargātas piesaistes stiliem. Rezultāti – ir atrasta saistība starp attieksmēm pret kriminālu vardarbību un piesaistes "neaizsargātību" un "nedrošību". Lielāka izpausme kriminālā attieksme pret vardarbību starp dalībniekiem ar nedrošu piesaistes stilu.

Atslēgas vārdi: Attieksme pret kriminālu vardarbību, neaizsargātība, nedrošība, pieaugušo piesaistes stili.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the relationship between attitudes towards violence and attachment styles in male students. Research question: is there a link between attachment styles and criminal attitudes towards violence? The participants were 88 students aged 16-55. Self-evaluation procedures: the CAVs Criminal Attitudes to Violence Scale, the VASQ Vulnerable Attachment Styles Questionnaire. Results - links have been found between attitudes towards criminal violence and attachment "vulnerability" and "insecurity". Greater expression of criminal attitudes towards violence among participants with insecure attachment styles.

Key Words: attitude towards violence, vulnerable, insecurity, adult attachment styles.

IEVADS. INTRODUCTION

Pēdējo gadu laikā sabiedrībā strauji pieaugusi vardarbība, līdz ar to aktualizējusies tēma par kriminālu attieksmi (Criminal Attitudes) pret vardarbību un savstarpējiem piesaistes stiliem vīriešu dzimuma studentu vidū.

Tā kā jēdziens attieksme pret vardarbību nebija plaši izpētīts, tad nepastāv tik daudz valido instrumentu, lai to izmērītu. Šajā darbā uzmanība pievērsta izpētīšanas iespējai ar skaidriem mērījumiem, kas savieno jēdzienus kriminālās attieksmes pret vardarbību un piesaistes stiliem. Lai saprastu kriminālās attieksmes pret vardarbību būtību, ir svarīgi izpētīt to, izmantojot jēdzienus piesaistes stils.

Mērķis ir izpētīt saistību starp attieksmēm pret kriminālu vardarbību un piesaistes stiliem vīriešu dzimuma studentiem. **Metode:** 88 vīriešu dzimuma studenti, kuri studē Rīgas universitātēs, vecumā no 16 līdz 55 gadiem. Mdn = 23 gadi. Pētījums bija korelatīvs, un tajā tika izmantoti šādi pasākumi: CAVs kriminālās attieksmes pret vardarbību skala [10], VASQ aptauja par neaizsargātas piesaistes stiliem [3].

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Ar jēdzienu " **attieksme**" tiek saprasts samērā stabils un kopējs objekta novērtējums, personu grupas problēma vai koncepcija skalā no negatīvas uz pozitīvu. Attieksme dod galīgo objekta vērtējumu un to, kā tas izriet no konkrētiem uzskatiem, emocijām un pieredzes, kas saistītas ar šo objektu [1]. Attieksmes būtība ir tāda, ka tā raksturo indivīda attieksmi pret objektu, kas balstīts uz informāciju par objektu [9]. Kriminālā vardarbība (Noziedzīgā vardarbība) ir tā, kas ietver tikai tās darbības, kas ir aizliegtas ar likumu un parasti ir saistītas, pielietojot fizisku spēku, kura bieži var izraisīt smagus miesas bojājumus[10].

Vardarbība: naidīguma un dusmu izpausme ar nolūku ievainot vai sabojājot cilvēkus vai īpašumu, izmantojot fizisku spēku[1].

Vardarbība tiek definēta kā visnopietnākais fiziskas vai verbālas agresijas veids, kas var radīt nopietnu miesas vai psiholoģisku kaitējumu. Vardarbības pārvēršanas par noziedzīgu vardarbību procesu nosaka likums[11,12].

Faringtons vardarbību raksturo kā fizisku, verbālu vai psiholoģisku uzbrukumu vai apvainojumu, nodomu izraisīt cietušajam bailes, skumjas vai sāpes, varas nevienlīdzību starp spēcīgākajiem, kas vardarbīgi izturas pret vājākajiem[4].

Definīcija **piesaistes stilam** – tas ir veids, kā cilvēki izturas pret apkārtējiem ciešu attiecību kontekstā, kas lielā mērā ietekmē pašapziņu un starppersonu uzticēšanos[2]. Piesaistes stili— tās ir reaģēšanas stratēģijas, aktivizējot piesaistes sistēmu, kas ir atkarīga no kvalitātes, pašreizējo mijiedarbību ar piesaistes figūrām un no iekšējām reprezentēšanas iepriekšējo mijiedarbību ar šo vai citām piesaistes figūrām. Piesaistes teoriju ir izstrādājis Dž. Boulbijs [4], tā sevī apvieno emocionālo un kognitīvo attīstību [7], un ietekmējas no etoloģiskās teorijas, kas izskaidro piesaistes uzvedību, kas sākas ar dzimšanas un turpinās līdz mūža galam cilvēkā. Hazans un Šeivers pielietoja Boulbija idejas pētīt romantiskas attiecības[8]. Arī šajā nodaļā ir sniegts pārskats par pētījumu, kuras mērķis ir izpētīt piesaisti.

Lai saprastu kriminālās attieksmes pret vardarbību būtību, ir svarīgi apskatīt to, izmantojot jēdzienu "piesaistes stils". Lai empīriski pārbaudītu, vai ir saikne starp šiem diviem konstruktiem "attieksme uz vardarbību" un "piesaistes stili", tika izvēlēti divas nepārprotamas metodikas. Izvēlētas metodes, šiem mērķiem - "Aptauju par ievainojamības piesaistes stilu" VASQ un "nomērāma Skala kriminālās attieksme pret vardarbību" CAVs.

Metode

88 vīriešu dzimuma studenti, kuri studē Rīgas universitātēs, vecumā no 16 līdz 55 gadiem ($Mdn = 23$ gadi. $SD=8.41$). Pētījums veikts attālināti, izmantojot pakalpojumu Google Forms, starp cilvēkiem, kas brīvprātīgi piekrita piedalīties pētījumā. Dalībnieki anonīmi aizpildīja aptaujas anketu, norādot tikai demogrāfiskos datus, piemēram, vecumu, izglītību, ģimenes stāvokli un profesionālo darbību. Statistiskā datu apstrāde tika veikta, izmantojot programmu SPSS 26.0.0.0 un Excel 2010.

Lai izmērītu attieksmi pret *neseksuālu noziedzīgu vardarbību*, tika izmantota CAV skala [10]. Skala satur 20 apgalvojumus. Zemi kopējie rādītāji norāda uz izteiktu nepieņemšanu vardarbībai, un augsti kopējie rādītāji liecina par vardarbības apstiprināšanu.

Nedrošo piesaistes stilu aptauja VASQ ir 22 [3]apgalvojumi, kas veido skalu: neaizsargātība un divas apakšskalas: nedrošība un tuvuma meklēšana un tie ir "viendimensijas" Piesaistes stili.

Izmantojot skalas "Piesaistes nedrošība" un "Tuvuma meklēšana", tiek izveidots nominālais mainīgais "piesaistes stils" ar trim kategorijām - piesaistes stiliem: "Drošs piesaistes stils" ("*Secure Style*"), "Nedrošs izvairīgs piesaistes stils" ("*Insecure Avoidant Style*"), "Nedrošs

trauksmais piesaistes stils" (*Insecure Anxious Style*), tie ir "divdimensiju" piesaistes stili Atkarībā no piesaistes veida pieaugušajiem ir atšķirīgs skatījums uz sevi, partneri un attiecībām ar viņu [6].

Rezultāti

Dati apstrādāti ar programmu SPSS 26.0.0.0 un iegūti statistiski nozīmīgi rezultāti. "Viendimensijas" piesaistes stilam konstatēta statistiski nozīmīga pozitīva saistība starp kriminālo attieksmi uz vardarbību un mainīgo lielumu "Neaizsargātības piesaiste" ($rS(88) = .27^*$, $p = .012$), kā arī pozitīva statistiski nozīmīga sakarība starp kriminālo attieksmi un mainīgo "nedrošības piesaistes" ($rS(88) = .34^{**}$, $p = .001$). Citiem vārdiem sakot, jo augstāks ir "Neaizsargātības" un "Nedrošības" piesaistes, jo spēcīgāka attieksme uz vardarbību. "Divdimensiju" piesaistes stilam konstatēja, ka kriminālā attieksme uz vardarbību ir izteiktāka dalībniekiem ar Nedroša satraucoša stila piesaistām, proti, *Anxious style*, nekā dalībniekiem ar Drošu pieķeršanās stilu, *Secure style* ($U = 268,5$; $p = 0,002$). Vērtības efekts novērtēts kā $r=0,37$. Attieksme uz vardarbību bija izteiktāka dalībniekiem ar Nedrošu izvairīgu stilu (*Avoidant style*) nekā dalībniekiem ar Drošu piesaistes stilu (*Secure style*) ($U = 138,0$; $p = 0,024$), vērtības efekts novērtēts kā $r=0,34$.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Šī pētījuma pētniecības jautājums: "vai pastāv saikne starp piesaistes stiliem un kriminālo attieksmi pret vardarbību?" Rezultāti parādīja kopējo likumsakarību - jo augstāks līmenis, "Neaizsargātības" un "Nedrošības" piesaistes stiliem, jo spēcīgāk izteikta attieksme uz vardarbību un otrādi, kā arī, ka izteiktākas kriminālās attieksmes uz vardarbību ir dalībniekiem ar "Nedrošs, trauksmais" piesaistes stilu, kā arī ar "Nedrošs, izvairīgs" piesaistes stilu, nekā dalībniekiem ar Drošu piesaistes stilu. Šie rezultāti liecina, ka studentiem ar nedrošu piesaistes stilu ir pozitīvāka attieksme pret noziedzīgu vardarbību.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS

1. American Psychological Association. (2009). *APA concise dictionary of psychology*. American Psychological Association.
2. American Psychological Association. (2020). *APA concise dictionary of psychology*. American Psychological Association.
3. Bifulco, A., Mahon, J., Kwon, J. -H., Moran, P. M., & Jacobs, C. (2003). The Vulnerable Attachment Style Questionnaire (VASQ): an interview-based measure of attachment styles that predict depressive disorder. *Psychological Medicine*, 33(6), 1099–1110.
4. Bowlby J. (1988). *A Secure Base: Parent-child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Basic Books.
5. Farrington, D. P. (1993). Understanding and preventing bullying. *Crime and justice*, 17. Chicago: University of Chicago Press.
6. Hazan C., Shaver P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3).
7. Karen, R. (1994). *Becoming attached: First relationships and how they shape our capacity to love*. Oxford University Press.
8. Mikulincer, M. Shaver P. (2007) *Attachment in adulthood: structure, dynamics, and change*. The Guilford Press New York London
9. Plotka, D. Igonin, N. Blumenau. (2016). Implicit attitudes and measurements: effect of context. *International business: Innovations, Psychology, Economics*, 2 (12), 7–150.
10. Polaschek, D. L. L., Collie, R. M., Walkey, F. H. (2004). Criminal attitudes to violence: Development and preliminary validation of a scale for male prisoners. *Aggressive Behavior*, 30, 484-503.
11. Riedel, M., & Welsh, W. N. (2002). *Criminal violence: Patterns, causes, and prevention*. Los Angeles: Roxbury.

12. Simane-Vigante, L., Plotka, I., & Blumenau, N. (2016). Implicit and explicit measures of antisocial attitudes of criminal offenders. *Rural Environment. Education. Personality. (REEP). Proceedings of the 9th International Scientific Conference*, 9, 309-314.
13. Simane-Vigante, L., (2021) Preliminary adaptation of criminal attitudes to violence scale in Latvian and Russian Rural Environment. *Education. Personality. (REEP). Proceedings of the International Scientific Conference (Latvia) 2255-8071*

Pētījums par saistību starp subjektīvo vientulības sajūtu un depresīvo stāvokli studentiem

Marina Jegorova

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija

m.jegorova@inbox.lv

Zinātniskā vadītāja: Doc., Mg. sc. soc. Peļaka Viktorija

Zinātniskā konsultante: Doc. Psych, prof. Irina Plotka

ANOTĀCIJA

Šī pētījuma mērķis ir izpētīt saistību starp subjektīvo vientulības sajūtu un depresīvo stāvokli studentiem. Hipotēze: "pastāv pozitīva saistība starp subjektīvo vientulības sajūtu un depresīvo stāvokli studentiem". Pētījumā piedalījās studenti ($N = 51$, vecums 18-31 gads, $Mdn = 23$), vīrieši - 20, sievietes - 31. Pašvertējuma procedūras: University California Los-Angeles (UCLA) vientulības skala; Becka depresijas skala. Rezultāti – ir atrasta saistība starp subjektīvo vientulības sajūtu un depresīvo stāvokli.

Atslēgas vārdi: depresīvs stāvoklis, subjektīvā vientulības sajūta.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the relationship between subjective feeling of loneliness and depression in students. A hypothesis was: "there is a positive relationship between the subjective feeling of loneliness and depression in students. The study involved students ($N = 51$, age 18-31 years, $Mdn = 23$), men - 20, women- 31. The following methods were used: University California Los-Angeles (UCLA) Loneliness Scale; Beck's depression inventory. Results- the positive relationships between subjective feeling of loneliness and depression were found.

Key words: depressive state, subjective feeling of loneliness

IEVADS. INTRODUCTION

Cilvēki ir sociālas būtnes, kurām ir nepieciešama droša sociālā vide, lai izdzīvotu. Apmierinošas sociālās attiecības ir būtiskas garīgajai un fiziskajai labklājībai. Sociālo attiecību pārkāpšana var izraisīt vientulības sajūtu. Savukārt vientulības sajūta var izraisīt dažādus garīgus traucējumus, piemēram, depresiju, pārmērīgu alkohola lietošanu, vardarbību pret bērniem, miega problēmas un personības traucējumus [8,9,10,12,15,16,18]. Iepriekšējie pētījumi apstiprina saistību starp subjektīvām vientulības izjūtām un depresiju [1,8,11,19,22]. Turklāt vientulības sajūta var būt nozīmīgs depresijas faktors pandēmijas laikā [8,9,10,15,16,18].

Pētījuma **mērķis:** izpētīt saistību starp subjektīvo vientulības sajūtu un depresīvo stāvokli studentiem. Hipotēze: Pastāv pozitīva saistība starp subjektīvo vientulības sajūtu un depresīvo stāvokli studentiem. **Metode:** pētījumā piedalījās studenti ($N = 51$, vecums 18-31 gads, $Mdn = 23$), vīrieši - 20, sievietes - 31. Pašvertējuma procedūras: University California Los-Angeles (UCLA) vientulības skala; Becka depresijas skala.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Cilvēka spēja veidot ciešas attiecības ar citiem cilvēkiem ir viena no svarīgākajām veselīgas personības spējām. Ciešas attiecības ietekmē indivīda personīgo un sociālo attīstību. No pieķersšanās teorijas viedokļa bērnībā aizsākto ciešo attiecību kvalitāte rada pamatu vēlākai attīstībai. Ja šīs attiecības ir drošas, tās veicina pašapziņu, pārliecinātu apkārtējās vides izpēti un noturību, risinot dzīves situācijas un krīzes [4].

Subjektīvā vientulības sajūta nav tas pats, kas sociālā izolācija. Cilvēki var būt izolēti, bet nejutas vieni. Tajā pašā laikā cilvēki var būt citu cilvēku apskāvienos un joprojām justies vientuļi. Politīķi un pētnieki nereti ignorē abu atšķirību, tāpēc ir grūti saprast, kas var palīdzēt cilvēkiem mazināt vientulības sajūtu. Vientulība ir subjektīva plaisas sajūta starp cilvēka vēlamo sociālo kontaktu līmeni un viņa faktisko līmeni [20].

Kognitīvā pieeja liecina, ka vientulība ir plaisa starp faktisko un vēlamo sociālās aktivitātes daudzumu un/vai kvalitāti [14]. Šajā kontekstā Psihiskās neatbilstības teorija [6] liecina, ka vientulību veido izziņas, pieredzes un sociālo attiecību gaidu savstarpējās saiknes nekonsekvence. Savā paplašinātajā teorijā Weiss (2007) apgalvo, ka tas, vai attiecības ir funkcionāli aizvietošanas, ir galvenā distresa īpašība, kas izpaužas kā vientulība [19].

Svarīgi minēt, ka 15-24 gadu periodā vientulības pieredze izpaužas visspilgtāk. Šī tendence ir saistīta ar sociālās lomas maiņu – pāreju uz neatkarību. No vienas puses, pieaug sociālo kontaktu skaits, rodas vajadzība pēc uzticamām attiecībām, atzinības, no otras puses, rodas vēlme pēc attāluma, vientulības [23].

Saskaņā ar APA definīciju vientulība ir emocionāls un kognitīvs diskomforts vai trauksme, ko cilvēks uzskata par vienu vai citādi izolētu. Psiholoģiskā teorija un pētījumi piedāvā vairākas perspektīvas: sociālā psiholoģija uzsver emocionālo stresu, kas rodas, ja netiek apmierinātas iedzīmtas vajadzības pēc tuvības un biedriskuma; Kognitīvā psiholoģija uzsver nepatīkamas un satraucošas pieredzes nozīmi, kas rodas no uztvertās neatbilstības (t.i., kvantitātes vai kvalitātes trūkuma) starp cilvēka vēlamajām un faktiskajām sociālajām attiecībām. Psihologi no eksistenciālā vai humānistiskā viedokļa var uzskatīt vientulību kā neizbēgamu, sāpīgu cilvēka stāvokļa aspektu, kas tomēr var veicināt pašapziņu un sevis pilnveidošanu [2].

Dažādās pieejās subjektīvās vientulības sajūtas jēdziens tiek aplūkots no dažādiem skata punktiem. Šajā darbā vientulības definīcija ir aplūkota no kognitīvās teorijas viedokļa, kurā teikts, ka vientulības pieredze ir personiska uztvere. Tā ir atkarīga no vajadzību līmeņa, apmierinātības ar vajadzībām, un no sociālajām normām. Kā specifiska subjektīva nepatīkama rakstura pieredze, kuras cēlonis ir indivīdu sociālo attiecību kvantitatīva vai kvalitatīva samazināšanās, kā neatbilstība starp vēlamajām un faktiskajām sociālajām attiecībām vai saitēm [14,17].

Depresīvā stāvokļa jēdziens tiek uzskatīts par noteiktu depresijas pazīmju klātbūtni indivīdā, tas ir negatīvs, afektīvs stāvoklis, sākot no nelaimes un neapmierinātības līdz ārkārtējai skumju, pesimisma un izmisuma sajūtai, kas traucē ikdienas dzīvei.

Saskaņā ar APA, depresija ir negatīvs, emocionāls stāvoklis, kas svārstās no nelaimes un neapmierinātības līdz ārkārtējai skumju, pesimisma un izmisuma sajūtai, kas traucē ikdienas dzīvei. Vienlaikus mēdz notikt arī dažādas fiziskas, kognitīvas un sociālas pārmaiņas, tostarp izmaiņas ēšanas vai gulēšanas ieradumos, enerģijas vai motivācijas trūkums, grūtības koncentrēties vai pieņemt lēmumus un izstāšanos no sociālajām aktivitātēm [2].

Depresija ir izplatīts garīgs traucējums. Tiek lēsts, ka 5% pieaugušo visā pasaulē cieš no šīs slimības. Depresiju raksturo pastāvīgas skumjas un intereses vai prieka trūkums par iepriekš izdevīgām vai patīkamām aktivitātēm. Tas var arī traucēt miegu un apetīti. Nogurums un slikta koncentrēšanās spēja ir izplatīta depresijas gadījumā. Depresija ir galvenais invaliditātes cēlonis visā pasaulē. Depresijas sekas var būt ilgstošas vai atkārtotas, un tās var krasi ietekmēt cilvēka spēju darboties un dzīvot pilnvērtīgu dzīvi [21].

Beka kognitīvā teorija apgalvo, ka emocionāli traucējumi, piemēram, trauksme un depresija, rodas disfunkcionālas informācijas apstrādes rezultātā. Mijiedarbojoties viņu individuālajām ievainojamībām un vides stresa faktoriem, bērni var attīstīt negatīvas kognitīvās struktūras vai "shēmas". Jaunu dzīves stresa faktoru klātbūtnē šīs ķēdes tiek aktivizētas un automātiski ģenerē kļūdainas negatīvas domas par sevi, vidi un nākotni [3].

Šīs pastāvīgās negatīvās domas un uzskati, ko atbalsta pamatā esošās neadaptīvās kognitīvās struktūras, galu galā izraisa depresijas afektīvas uzvedības simptomus, piemēram, skumjas, bezcerību, motivācijas problēmas un regresīvu uzvedību [5].

Iepriekšējie pētījumi apstiprina saistību starp subjektīvām vientulības izjūtām un depresiju [1,8,11,19,22]. Turklāt vientulības sajūta var būt nozīmīgs depresijas faktors pandēmijas laikā [8,9,10,15,16,18].

Metode

Pētījumā piedalījās studenti (N = 51, vecums 18-31 gads, *Mdn* = 23), vīrieši - 20, sievietes - 31. Datu apstrāde veikta, izmantojot datorprogrammu SPSS-TIAL un Excel-2017.

Pašvertējuma procedūras:

D. Rasela un M. Fergusonā UCLA (University California Los-Angeles) vientulības skala, lai diagnosticētu subjektīvās vientulības sajūtas līmeni. Anketa sastāv no 20 jautājumiem ar četrām iespējamām atbildēm (bieži, dažreiz, reti, nekad).

Beka depresijas skala, lai diagnosticētu depresijas simptomu smagumu. Anketa sastāv no 21 jautājuma, uz kuriem tiek dotas četras atbildes, respondentam jāizvēlas viens no tiem. Anketai ir 2 apakšskalas:

Kognitīvi-afektīvā apakšskala atspoguļo tādas depresijas izpausmes kā skumjas, pesimisms, neveiksmes sajūta, neapmierinātība ar sevi, vainas apziņa, soda sajūta, pašizliedzība, sevis apsūdzība, pašnāvības domu klātbūtne, asarošana, aizkaitināmība, sociālās atsvešinātības sajūta, neizlēmība.

Somatizācijas apakšskalā atspoguļotas tādas depresijas izpausmes kā: dismorfofobija, grūtības darbā, bezmiegs, nogurums, apetītes zudums, svara zudums, rūpes par veselību, dzimumtieksmes zudums.

Rezultāti

Datu apstrāde veikta, izmantojot datorprogrammu SPSS-TIAL un Excel-2017

Šī pētījuma rezultātā tika konstatēta pozitīva korelācija starp subjektīvo vientulības sajūtu un depresijas stāvokli studentu vidū. Saistība ir statistiski nozīmīga ($p < .001$, liela efekta lielums $rs = .56$). Pamatojoties uz šī pētījuma rezultātiem, var teikt, ka subjektīvā vientulības sajūta studentiem ir saistīta ar depresīvu stāvokli. Tas nozīmē, ka studenti ar zemu subjektīvo vientulības sajūtu ir mazāk pakļauti depresijai. Tajā pašā laikā studenti, kuri jūtas vientuļi, biežāk piedzīvo depresiju.

Tika konstatēta arī pozitīva korelācija starp subjektīvām vientulības izjūtām un depresijas kognitīvi-afektīvajām izpausmēm ($p < .001$, vidējais efekta lielums $rs = .48$). Šis rezultāts liek domāt, ka jo augstāks ir subjektīvās vientulības sajūtas līmenis, jo vairāk ir tādi kognitīvi afektīvi depresijas stāvokļa simptomi kā skumjas, pesimisms, neveiksmes sajūta, neapmierinātība ar sevi, vainas sajūta, soda sajūta, sevis apsūdzība, pašnāvības domu klātbūtne, raudāšana, aizkaitināmība, sociālās atsvešinātības sajūta, neizlēmība. Savukārt, jo izteiktākas ir šīs depresīvā stāvokļa izpausmes, jo vientuļāks cilvēks jūtas.

Turklāt tika konstatēta pozitīva sakarība starp subjektīvo vientulības sajūtu līmeni un depresijas somatiskajām izpausmēm ($p < .001$, liela ietekme $rs = .58$). Šie rezultāti liecina, ka jo vairāk indivīds ir neapmierināts ar sociālo sakaru kvalitāti vai kvantitāti, jo vairāk izpaužas depresijas stāvokļa somatiskie simptomi, piemēram, ķermeņa dismorfofobija, grūtības darbā, bezmiegs, nogurums, apetītes zudums, svara zudums, rūpes par veselību, dzimumtieksmes zudums.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Šī pētījuma hipotēze "pastāv pozitīva saistība starp subjektīvo vientulības sajūtu un depresīvo stāvokli studentiem", tika izvirzīta, pamatojoties uz iepriekšējo empīrisko pētījumu

rezultātiem, kuros konstatēta pozitīva saistība starp subjektīvo vientulības sajūtu un depresīvo stāvokli studentiem. Šī pētījuma rezultātā tika konstatēta pozitīva korelācija starp subjektīvo vientulības sajūtu un depresijas stāvokli studentu vidū. Pamatojoties uz šī pētījuma rezultātiem, var teikt, ka subjektīvā vientulības sajūta studentiem ir saistīta ar depresīvu stāvokli. Tas nozīmē, ka studenti ar zemu subjektīvo vientulības sajūtu ir mazāk pakļauti depresijai. Tajā pašā laikā studenti, kuri jūtas vientuļi, biežāk piedzīvo depresiju.

Tika konstatēta arī pozitīva korelācija starp subjektīvām vientulības izjūtām un depresijas kognitīvi-afektīvajām izpausmēm. Turklāt tika konstatēta pozitīva sakarība starp subjektīvo vientulības sajūtu līmeni un depresijas somatiskajām izpausmēm.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS

1. Alsubaie, M., Stain, H., Webster, L., Wadman, R. (2019). The role of sources of social support on depression and quality of life for university students. *International journal of adolescence and youth*, 24(4), 484–496.
2. American Psychological Association. (2022). APA concise dictionary of psychology. American Psychological Association.
3. Beck, A. (1967). *Depression: Clinical, experimental, and theoretical aspects*. Harper and Row, New York.
4. Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss*. New York.
5. Clark, DA., & Beck, AT. (1991). *Scientific foundations of cognitive theory and therapy of depression*. John Wiley & Sons, New York.
6. Dykstra, P. A. & de Jong Gierveld, J. (1994). The theory of mental incongruity, with a specific application to loneliness among widowed men and women. *Theoretical Frameworks in Personal Relationships* (pp. 235-259).
7. Elmer, T., Mephram, K., & Stadtfeld, C. (2020). Students under lockdown: Comparisons of students' social networks and mental health before and during the COVID-19 crisis in Switzerland. *PLoS ONE*, 15(7), 1–22.
8. Joiner, T., & Rudd, M. (1996). Disentangling the interrelations between hopelessness, loneliness, and suicidal ideation. *Suicide Life Threat Behavior* (pp. 19-26).
9. Kasomo, D. (2013). Loneliness and Depression among University Students in Kenya. *Global Journal of Human Social Science*.
10. Lee, C. M., Cadigan, J. M., & Rhew, I. C. (2020). Increases in loneliness among young adults during the COVID-19 pandemic and association with increases in mental health problems. *Journal of Adolescent Health*, 67(5), 714-717.
11. Lee, C., Dickson, D. A., Conley, C. S., & Holmbeck, G. N. (2014). A closer look at self-esteem, perceived social support, and coping strategy: a prospective study of depressive symptomatology across the transition to college. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 33(6), 560-585.
12. Mushtag, R., Shoib, S., Shah, T., & Mushtag, S. (2014). Relationship Between Loneliness, Psychiatric Disorders and Physical Health. A Review on the Psychological Aspects of Loneliness. *National library of medicine*.
13. Peplau, L., Perlman, D. (1982) *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory*. Wiley.
14. Peplau, L., Miceli, M., & Morash, B. (1982). *Loneliness and Self-Evaluation*. New York.
15. Rich, A. R., & Scovel, M. (1987). Causes of depression in college students: A cross-lagged panel correlation analysis. *Psychological Reports*, 60(1), 27–30.
16. Richardson, T., Elliott, P., & Roberts, R. (2017). Relationship between loneliness and mental health in students. *Journal of Public Mental Health*, 16(2), 48–54.
17. Russell D. W., Peplau L. A., & Cutrona, C.E. (1980). The revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of Personality and Social Psychology* 39, (pp. 472–480).
18. Vanhalst, J., Luyckx, K., Teppers, E., & Goossens, L. (2012). Disentangling the longitudinal relation between loneliness and depressive symptoms: Prospective effects and the intervening role of coping. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 31(8), 810–834.
19. Weiss, R. (2007). *Reflections on extended Bowlby theory*.
20. Wigfield, A & Alden, S. (2018). Loneliness and isolation – understanding the difference and why it matter. *AgeUK*.
21. World Health Organization (n.d.). <https://www.who.int/home>
22. Wright, K. B., King, S., & Rosenberg, J. (2014). Functions of social support and self-verification in association with loneliness, depression, and stress. *Journal of Health Communication*, 19(1), 82–99.
23. Ишмухаметов, И. (2006). Психометрические характеристики Шкалы одиночества UCLA (версия 3): изучение студентов ВУЗА. *Computer Modelling and New Technologies*, 10(3), 89-95

Study of the relationship between self-esteem and achievement motivation among students

Aleksandra Teterina

Latvia, Baltic International Academy, Psychology, Master programme,
aleksandratt1@gmail.com

Scientific supervisor: Dr. psych. prof. Irina Plotka

Scientific consultant: Assoc. prof., Dr. of Eng. Nina Blumenau

ABSTRACT

Goal: to study the relationship between achievement motivation and self-esteem among students. **Participants:** 72 students aged 17-47 years (Mdn=23). **Methods:** Rosenberg's self-esteem scale, The Mehrabian Achieving Tendency Scale, State Self-Esteem Scale. **Results:** strong linear positive relationships were found between achievement motivation and state self-esteem, performance-oriented self-esteem, social self-esteem, global self-esteem. A moderate positive linear relationship was found between achievement motivation and appearance-oriented self-esteem.

Key words: achievement motivation, appearance self-esteem, global self-esteem, performance self-esteem, social self-esteem, state self-esteem.

INTRODUCTION

Highly motivated students are the future resource for the development and progress of a nation [14]. At the same time, Brown and colleagues [5] point out that motivating university students is still a problem because some students' enthusiasm for learning is unpredictable. Students' failures in academic process, as well as misdirected motivation, are largely related to the beliefs that these students form: about their competence, about their physical and intellectual qualities, about their ability to interact with the environment. These beliefs are related to the construct of self-esteem. In this regard, some researchers suggest that low achievement motivation may be due, among other things, to a factor of low self-esteem [14,20]. However, whether there really is a relationship between these two factors as such, and what the nature of this relationship is, is still an open question, although it has been being actively investigated [2,3,7,13,18,19,26,28]. Thereafter, the following purpose and the objectives of this study were proposed.

Goal of the research is to study the relationship between achievement motivation and self-esteem among students. **Method. Participants.** 72 women, Russian-speaking students of higher education institutions in various countries, aged 17 to 47 years (Mdn = 23). **Instruments.** Self-assessment measures: (1) Rosenberg's self-esteem scale [24]; (2) The Mehrabian Achieving Tendency Scale [16]; (3) State Self-Esteem Scale [12]. **Procedure.** Testing of the subjects was carried out online using the Google-Forms from February 10 to March 30, 2022. The participants were invited voluntarily. They were asked to fill out a questionnaire, which first asked their gender, age, marital status, place and course of study, followed by the passage of three self-assessment measures. **Statistical methods.** The subsequent statistical processing of the obtained results was carried out in Microsoft Excel 2010 and Statistical Package for the Social Science (SPSS-28.0.1.1). The following methods of data analysis were applied: descriptive statistics, checking data for compliance with the normal distribution law using the

Kolmogorov-Smirnov test modified by Lillifors and the Shapiro-Wilk test, Spearman's non-parametric rank correlation test (r_s).

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

The concept of self-esteem. An analysis of the concept of self-esteem has shown that there is no unambiguous interpretation of this concept, as well as its content. Self-esteem is appropriate to consider as a stable feature or attitude of an individual towards him/her-self, which manifests itself in a feeling of approval or disapproval of oneself, or as a judgment about one's own worth, which turn out to be in the individual's attitudes [1]. However, in addition to a global, stable construct, it is also advisable to consider self-esteem as a changeable state, representing a person's self-evaluative emotional reactions to valence events.

According to Plotka and colleagues [21], among modern theories of self-esteem, 3 main approaches can be distinguished: global self-esteem (self-esteem as a personality trait), state self-esteem (self-esteem as a state) and self-evaluation of domain specific self-esteem (self-esteem as a multidimensional construct based on self-assessment in each specific area [6,9,10,11,22,23,25]).

The concept of achievement motivation. The construct of achievement motivation is considered as the desire to work well and be successful, as well as the desire to overcome difficulties and cope with obstacles that arise along the way [1].

The main theories of achievement motivation are: McClelland's [15], which is based on the ideas of Murray [17] and attempts to explain and predict behavior and performance based on a person's need for achievement, power, and belonging; Atkinson's theory [4], according to which each person is simultaneously commanded by two motives: achieving success and avoiding failure; Elliot and McGregor's [8] achievement motivation model, which suggests two broad classes of goals: mastery achievement ("mastering" a given task or required skills) and performance demonstration (showing superior performance compared to others).

Main existing empirical researches on the relationship between achievement motivation and self-esteem were analyzed [2,3,7,13]. These studies indicated that there is a relationship between achievement motivation and self-esteem, this relationship is observed in representatives of different cultures, both sexes.

RESEARCH FINDINGS

1. General state self-esteem has a strong positive relationship with achievement motivation $r_s(72) = .63, p < .001$, large effect size.

2. Performance self-esteem has a strong positive relationship with achievement motivation $r_s(72) = .51, p < .001$, large effect size.

3. Social self-esteem has a strong positive statistically significant relationship with achievement motivation $r_s(72) = .66, p < .001$, large effect size.

4. Appearance self-esteem has a moderate positive statistically significant relationship with achievement motivation $r_s(72) = .49, p < .001$, mean effect size.

5. Global self-esteem has a strong positive statistically significant relationship with achievement motivation $r_s(72) = .54, p < .001$, large effect size.

Evaluation of the results. These results confirm the findings of previous researches [2,3,7]. In particular, the strong relationship found between achievement motivation and global self-esteem is consistent with the findings made by Hein and Hagger [13]. The authors hypothesized that the presence of autonomous personal motives (particularly in the context of physical activity) increases an individual's overall achievement motivation, which in turn has an effect on global self-esteem.

Ajayi [2] suggests that the relationship between self-esteem and achievement motivation is causal, and that the level of achievement will depend specifically on assessment results or self-worth judgments. Chen and colleagues [7] argue that in order to increase the level of achievement of students, to reduce their self-restraint from achieving meaningful results, it is necessary to increase their self-esteem.

Limitations. The study was conducted on a target sample (72 people), which calls into question the relevance of applying its results in relation to the total students population.

Research prospects. (1) Enlargement of the sample and specification of its socio-cultural parameters, (2) involvement of implicit methods [see 27] , (3) application of other measurements of the constructs.

CONCLUSION

As a result of the study, an answer was obtained to the research question ‘Is there a connection between achievement motivation and self-esteem among students?’ A linear positive relationship was revealed between the studying constructs, which means that the higher the students' self-esteem, the higher their achievement motivation, and vice versa. Although the study has some limitations, it clarifies the correlation of the explored constructs and points to the prospects for further research.

REFERENCES

1. American Psychological Association (2019). *Concise Dictionary of Psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.
2. Ajayi, B. V. (2002). Relationship between self-esteem and achievement motivation of women in colleges of education, Kwara State. *The Nigerian Journal of Guidance & Counselling*, 8(1), 221–230.
3. Arhin, V. & Amoako, I. (2019). Relationship between self-esteem and academic achievement among university undergraduate psychology students, Ghana. *Asia Pacific Journal of Education, Arts and Sciences*, 6(2), 104-108.
4. Atkinson, J. W. (1964) *An introduction to motivation*. Princeton, N. J.: D. Van Nostrand.
5. Brown, L., Herd, K., Humphries, G., & Paton, M. (1998). The role of the lecturer in practice placements: what do students think? *Nurse education in practice*, 5(2), 84-90.
6. Brown, J. D. & Marshall, M. A. (2006). The three faces of self-esteem. In M. Kernis (Ed.), *Self-esteem: Issues and answers* (pp. 4-9). New York: Psychology Press.
7. Chen, Z., Sun, K. & Wang, K. (2018). Self-Esteem, achievement goals, and self-handicapping in college physical education. *Psychological Reports*, 121, 690–704.
8. Elliot, A. J., & McGregor H. A. (2001). A 2x2 achievement goal framework. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 501-519.
9. Fleming, J. S., & Courtney, B. E. (1984). The dimensionality of self-esteem: II. Hierarchical facet model for revised measurement scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(2), 404–421.
10. Fox, K. R. (2000). Self-esteem, self-perceptions and exercise. *International Journal of Sport Psychology*, 31, 228 – 240.
11. Harris, M. A., & Orth, U. (2019, September 26). The Link Between Self-Esteem and Social Relationships: A Meta-Analysis of Longitudinal Studies. *Journal of Personality and Social Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/pspp0000265>
12. Heatherton, T. F., & Polivy, J. (1991). Development and validation of a scale for measuring state self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 895-910.
13. Hein, V., & Hagger, M. S. (2007). Global self-esteem, goal achievement orientations, and self-determined behavioural regulations in a physical education setting. *Journal of sports*

14. Manafi, D., Movahhed H. & Hejazi Y. (2015). Analyzing the Role of Self-Esteem Dimensions. *International Journal of Agricultural Management and Development*, 6(3), 319-325.
15. McClelland, D. C. (1987). *Human motivation*. Cambridge University Press.
16. Mehrabian, A. (1969). Measures of achieving tendency. *Educational and Psychological Measurement*, 29, 445-451.
17. Murray, H.A. (1938). *Explorations in personality*. Oxford University Press.
18. Nwankwo, B. E., Obi, T. C., & Agu, S. A. (2013). Relationship between self-esteem and achievement motivation among Undergraduates in South Eastern Nigeria. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 13 (5), 102-106.
19. Odame-Mensah, S. (2019). Effect of Self-Esteem on Achievement Motivation among University Students. *International Journal of Research and Scientific Innovation*, 6 (8), 211-214.
20. Olaoye, O. & Olaoye, D. (2018). Assessment of Self-esteem, Locus of Control and Achievement Motivation of Female Students in Kwara State Colleges of Education, Nigeria. *Educational Process: International Journal*, 7, 209-221.
21. Plotka, I., Blumenau, N., Ozola, E., Pogildjakova, S., & Drozdova, J. (2016). Research of self-esteem of youth using implicit association tests and self-reported procedures. *Society. Integration. Education. Proceeding of the International Scientific Conference. Volume I*, 483-497.
22. Robins, R. W., Hendin, H. M., & Trzesniewski, K. H. (2001). Measuring global self-esteem: Construct validation of a single-item measure and the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 151-161.
23. Robins, R. W., Trzesniewski, K. H., Tracy, J. L., Gosling, S. D., & Potter, J. (2002). Global self-esteem across the life span. *Psychology and aging*, 17(3), 423–434.
24. Rosenberg, M. (1965). *Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES)* [Database record]. APA PsycTests.
25. Rosenberg M., Schooler C., Schoenbach C. & Rosenberg F. (1995). Global self-esteem and specific self-esteem: Different concepts, Different outcomes. *American Sociological Review*, 60, 141–156.
26. Shim, S.S., Ryan, A.M. & Cassady, J. (2012). Changes in self-esteem across the first year in college: The role of achievement goals. *Educational Psychology*, 32, 149–167.
27. Zeigler-Hill, V., & Jordan, C.H. (2010). Two faces of self-esteem: Implicit and explicit forms of self-esteem. In B. Gawronski & B.K Payne (Eds.), *Handbook of Implicit Social Cognition Measurement, Theory and Applications* (pp. 392-407). New York, London: The Guilford Press.
28. Zoabi, K. (2012). Self-esteem and motivation for learning among minority students: A comparison between students of preacademic and regular programs. *Creative education*, 3(8), 1-7.

Деловое общение в публичном пространстве: типы речевого поведения

Ирина Диманте

Латвия

Балтийская Международная Академия

dimanteirina@inbox.lv

ABSTRACT

The intention of a person associated with a business or public communicative environment to position themselves in a definitive way which seems to be the most appropriate in a given working situation is expressed in certain linguistic behavior. The linguistic behavior chosen by a speaker creates a perceived stereotype of the speaker by other people which defines the speaker's status and position in the business communication area. According to the hierarchy, types of linguistic behavior can be considered as dominant, linear and subordinated with an acceptable subdivision into borderline and mixed.

Key words: communication, dominant type, linear type, subordinated type

АННОТАЦИЯ

Стремление человека, связанного с деловой или публичной коммуникативной средой, позиционировать себя определённым образом нередко находит выражение в избрании особого типа речевого поведения. Реализуемый говорящим конкретный тип общения, в свою очередь, формирует стереотип восприятия данного человека окружающими, тем самым определяя его статус и положение в коммуникативном пространстве. В зависимости от особенностей присущих им характеристик, типы речевого поведения могут подразделяться на доминирующий, линейный и подчинительный, с допустимым подразделением на пограничный и смешанный.

Ключевые слова: коммуникация, доминирующий тип, линейный тип, подчинительный тип

ВВЕДЕНИЕ. INTRODUCTION

Характер восприятия человека в публичном пространстве формируется в зависимости от его внешности, манер и *типа речевого поведения*.

Каждый говорящий отличается своим индивидуальным стилем *речевого поведения*. Но в зависимости от заданной установки, сложившихся обстоятельств и языкового окружения, *коммуникатор*, как правило, также дополнительно моделирует определённый *тип речевого поведения*, который имеет свои отличительные характеристики.

Основное отличие смоделированного *типа речевого поведения* от собственного речевого стиля заключается в том, что первый, подобно узнаваемой театральной роли, имеет распространённый характер и отмечается сходством применения языковых технологий, а также может использоваться в целях манипуляции. Избранный говорящим *тип речевого поведения*, отвечает его представлениям о результативности коммуникативного процесса. В свою очередь, среди окружающих также формируется определённый стереотип восприятия этого человека. Таким образом, определяется и закрепляется его статусное положение в коммуникативном пространстве.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ. BASIC PROVISION

В публичной среде успешному деловому общению и принятию верных решений во многом помогает идентификация *типа речевого поведения*, который реализуется конкретным *коммуникатором*. Это даёт возможность обнаруживать манипулирование и, снимая маски, распознавать истинные интересы и устремления представителей делового мира.

Ниже предлагаются условные наименования и характеристики трёх типов *речевого поведения* и приводятся примеры реализующих их коммуникаторов, по аналогии с известными персонажами, как вымышленными, так и реально существующими [3, 164 - 165].

1. Коммуникатор, моделирующий доминирующий тип речевого поведения (ДРП), имеет общее условное наименование - лидер.

Характерные черты представителя ДРП. В процессе общения предпочитает занимать активную позицию. Стремится играть роль ведущего. Демонстрирует уверенность, значимость и осведомлённость. Речевым поведением коммуникатор подчёркивает свой особый статус. Реализуемая *лидером* установка – дать понять деловому окружению, что его мнение является авторитетным, поэтому с ним следует считаться, и это даёт ему право настаивать на своём, даже не имея достаточных на то оснований.

Доминирующий *тип речевого поведения* может отличаться агрессивностью. Например, самонадеянный, нетерпеливый или недостаточно воспитанный *лидер* способен нарушать речевой этикет, не к месту вставляя свои замечания и комментарии и даже перебивая оппонента. Самоуверенный *лидер* в любой ситуации хочет быть замеченным. Поэтому он стремится высказывать своё мнение даже в тех случаях, когда это неуместно. С другой стороны, знающий, но амбициозный лидер может иметь предрасположенность к нравоучениям или длительным философским рассуждениям, что может мешать деловому общению, затягивая его и лишая конкретики и конструктивности.

ДРП имеет большое распространение среди ряда профессий, связанных с активной коммуникацией (например, среди журналистов, преподавателей, менеджеров, политиков, проповедников, юристов, артистов, общественных деятелей и др.). Кроме того, он характерен для лиц, являющихся руководителями или занимающих ключевые позиции в организации. В речи таких персон нередко слышны властные нотки, которые сохраняются даже тогда, когда обстановка уже не является рабочей, а коммуникация перестаёт быть деловой. В зависимости от социальной среды и присущих им нравственных установок, среди представителей ДРП можно выделить определённые подтипы.

Приведём лишь некоторые примеры обозначений возможных подтипов и их представителей: *эгоцентрик* (*Лир* «Король Лир», профессор Хиггинс «Пигмалион»/«Моя прекрасная леди», политик Дональд Трамп), *примадонна* (*Миранда Пристли* «Дьявол носит Прада»), *распорядитель* (*Фамусов* «Горе от ума»), *командующий войском* (*Константин Ивлев* из телепередачи «На ножжах», шеф-повар Виктор Петрович из сериала «Кухня», доктор Быков из сериала «Интерны»), *активистка* (*Элиза Дулитл* «Пигмалион»/«Моя прекрасная леди»), *вещающий гурзу* (*латвийские священнослужители*

- архиепископ Збигнев Станкевич и кардинал римско-католической церкви Янис Пуятс, литературовед, писатель, журналист, кинокритик и сценарист Дмитрий Быков) и др.

Ниже, в качестве примера ДРП (**доминирующий коммуникатор – лидер**) будет рассмотрен подтип, обозначенный как **вещающий гуру**.

В основе речевого поведения *вещающего гуру* заложено представление о том, что факты (на которые ориентирован сам коммуникатор), логика, аргументация и собственная убежденность – это основные механизмы в создании успешной коммуникации для воздействия на окружающих.

Речевое поведение *гуру* характеризуется тем, что говорящий всеми вербальными и невербальными средствами и способами старается подчеркнуть объективность, логичность, важность своего сообщения. *Гуру* постоянно стремится доминировать в коммуникативном пространстве. Его тактика рассчитана на убеждение собеседника в правдивости и ценности сказанного. Особенности коммуникативного поведения дают возможность начитанному *гуру* не только завладеть, но и длительное время удерживать внимание собеседников. Интеллектуального *гуру*, как правило, отличает уверенный тон и богатая, нормированная речь, которой присущи четкая структурированность, информативная насыщенность, использование терминов, применение риторических фигур и обилие этикетных формул. *Гуру* аргументирует свои положения с помощью приведения доказательств, но также не гнушается вербализации очевидного, ссылаясь на общеизвестные факты. Он бывает подчеркнута серьезен и сконцентрирован, демонстрируя солидность и даже важность, для большей убедительности позволяет себе жесты значительности. В споре с трудом признаёт свою неправоту, но объясняет промахи воздействием каких-то внешних факторов или досадной случайностью.

Особенности риторики *гуру* во многом предопределены его профессиональной принадлежностью. Если это человек из мира науки, то его речь информативно избыточна, насыщена терминами, приближается к письменной, что может затруднять процесс восприятия и требует усиленного внимания и терпения, а в результате порождает напряжённость. Внешне *гуру* ориентирован на собеседника, но часто он ориентирован сам на себя или на цель, ради которой он общается. Для этого он комментирует сказанное и задаёт наводящие вопросы таким образом, что собеседник вынужден заниматься обсуждением проблем, важных для *гуру*.

Гуру может настолько упиваться собственной речью, что, подобно токующему глухарю, перестаёт слышать и видеть окружающих и, всё более углубляясь в свои рассуждения, нередко так отдаляется от заданной темы, что трансформирует деловую дискуссию в монолог, лишённый конструктивности.

Однако, если в харизматичном *гуру* объединяются способности аналитика, философа, психолога и проповедника, он в состоянии увлекать слушателей и даже воздействовать своими выступлениями на большие массы людей, призывая их совершать определённые действия. Примеры из истории известны. К сожалению, в современном мире своими способностями искусного владения речью беззастенчиво пользуются некоторые создатели т. н. «пирамид», псевдоцелители, псевдопроповедники и им подобные, нередко собирающие огромные аудитории [4, 129 - 131].

2. Коммуникатор, моделирующий линейный тип речевого поведения (ЛРП), имеет общее условное наименование - партнёр.

Характерные черты представителя ЛРП. В процессе общения *коммуникатор* нередко занимает нейтральную позицию и соблюдает коллегиальные отношения, независимо от того, предрасположен ли он сам к сотрудничеству или же делает это только по необходимости. Им соблюдается речевой этикет и осознаётся необходимость считаться с очерченными статусом рамками. Реализуемая *партнёром* установка – убедить окружающих в своей толерантности. Он может демонстрировать лояльность, терпимость, умеренность и готов к ведению диалога. Своё недовольство выражает в мягкой или шутливой форме, нередко через посредников. Но бывает готов к решительным возражениям, если категорически не согласен с оппонентом, когда речь идёт о важных для *партнёра* вопросах.

ЛРП используется при создании образа «своего человека», миротворца, полезного друга и доброжелателя, равнодушного к проблемам коллег. Это может быть как искренним проявлением чувств, так и применяться в целях манипулирования, например, для получения нужной информации, в расчёте на её дальнейшее использование для достижения своих целей или же реализации далеко идущих планов. Речевое поведение подтипов ЛРП в большей степени отличается разнообразием, нежели у ДРП и ПРП, поскольку среди линейных коммуникаторов нередко встречаются пограничные или смешанные подтипы. Приведём несколько характеристик.

Попечитель. В деловом пространстве *коммуникатор*, именуемый здесь как *попечитель*, демонстрирует заинтересованность в делах сотрудника, в его продвижении по служебной лестнице, в его личной жизни, вербально и невербально демонстрируя сопереживание.

Он предрасположен к активному диалогу и полилогу. Но его речевое поведение нередко характеризуется тем, что говорящий нагружает коллег нередко бестактными вопросами, которые не касаются деловых тем.

Он доверительным тоном предлагает советы, которые, на его взгляд, помогут разобраться с проблемами. Применяя особый речевой инструментарий, *коммуникатор* формально объединяет себя с собеседником, например, часто прибегает к наиболее распространённому приёму – использованию личного местоимения *мы*. Им активно используется невербальная реакция на озвученное: сочувственное или участливое выражение лица, кивание, вздохи, поджимание губ, настороженность, сосредоточенность, подпирание подбородка рукой для демонстрации повышенного внимания и т.д.

Наставник. *Коммуникатор наставник* в большей степени ссылается на здравый смысл и стимулирует рассуждения относительно причин и последствий происходящего в рабочей среде, используя вопросительные конструкции. Реализация речевого поведения этого подтипа в обширном *публичном пространстве* (например, на занятиях, репетициях, собраниях или заседаниях) может осуществляться в виде наставлений и поучений, например, заведующим, тренером, учителем, служителем храма.

Наблюдатель. В диалоге тактика *коммуникатора наблюдателя* нередко рассчитана на информационное опустошение собеседника. Он не предрасположен к активному диалогу. Но, желая направить разговор в нужное русло и, если позволяет статус, *наблюдатель* может активно задавать наводящие вопросы, с целью извлечения нужной информации.

Перечислим примеры возможных подтипов из известных литературных произведений: *наставник /попечитель* (*Стародум «Недоросль»*), *соратник* (*главная героиня романа «Дамский мастер»*), *наблюдатель* (*Николай Завалишин «Кафедра»*), *дипломат* (*полковник Пикеринг «Моя прекрасная леди»*), *критик* (*Чацкий «Горе от ума»*) и др.

3. *Коммуникатор, моделирующий подчинительный тип речевого*

поведения (ПРП), имеет общее условное наименование - *пособник*.

Характерные черты представителя ПРП. В процессе общения *коммуникатор* предпочитает не занимать активную позицию и играть роль ведомого. Реализуемая *пособником* установка – расположить к себе собеседника. Для этого он предпочитает соблюдать речевой этикет и говорить комплименты. В зависимости от коммуникативной ситуации, готов активно общаться или же, наоборот, молча слушать. Вербально и невербально *пособник* демонстрирует соглашательство.

Среди *коммуникаторов*, моделирующих ПРП в деловой среде, достаточно распространённым является тип, условно обозначенный как *приспособленец*.

Он предрасположен к манипуляциям: может демонстрировать восхищение собеседником или согласие с его мнением даже тогда, когда их взгляды расходятся. Максимально задействовав все вербальные и невербальные способы, *приспособленец* стремится подчеркнуть своё подчинение и продемонстрировать отсутствие собственной точки зрения и инициативы в присутствии лидирующего собеседника, а также готовность к активности по распоряжению сверху.

Отметим некоторые возможные подтипы ПРП: *приспособленец* (Максим Петрович - «Горе от ума»), *прислужник* (Молчалин - «Горе от ума»), *скромница* (Майя - «Кафедра»). Например, запоминающийся образ *скромницы* с задатками *манипулятора* в фильме Э. Рязанова «Служебный роман» сумела воссоздать актриса Лия Ахеджакова, сыграв роль секретарши.

В невербальном отношении *приспособленец* выражает согласие мимикой (взгляд снизу), жестами (кивание, чуть склонённая голова, опущенные плечи, съёживание). Он может даже доходить до подражания объекту преклонения (стиль одежды, манера держаться, хобби, посещение одних и тех же мест), а также перенимать *тип* его *речевого поведения*, который реализует с коллегами, которые ниже его по статусу. Демонстрируя особое отношение к сотруднику, обычно занимающему более высокое положение, *приспособленец* занимается запоминанием высказываний этого коллеги и при случае цитирует его в его же присутствии. Из наблюдательного *приспособленца* нередко формируется искусный *манипулятор*.

Манипулятор. *Речевое поведение* манипулятора обычно представляет собой сочетание характеристик ЛРП и ПРП (линейного и подчинительного типов речевого поведения), по сути являясь смешанным типом. Наиболее заметным классическим примером *манипулятора* является Чичиков из произведения Н. В. Гоголя «Мёртвые души». *Манипулятор* - как правило, руководствуется исключительно собственной прагматикой и личными интересами, лишь минимально связанными с успешным решением общих задач или деловых вопросов.

Моделируемое *манипулятором* *речевое поведение* базируется на представлении – не лишённом оснований – что озвученная им завышенная характеристика руководителя или полезного коллеги будет способствовать их расположению к *коммуникатору* и ориентировать на выгодные тому решения и поступки. В зависимости от характера и наклонностей собеседника, *речевое поведение манипулятора* может быть реализовано как в безыскусной, так и в изощрённой форме. В первом случае в основе реализации лежит неприкрытая лесть, выражаемая оценочным образом. В случаях особой заинтересованности в расположении к себе собеседника, *манипулятор* готов ублажать его слух изысканными фигурами речи, с использованием метафор и гипербол: *Губернатору*

намекнул как-то вскользь, что в его губернию въезжаешь, как в рай ... [1, 12]; *Ваши штиц – прелестный штиц! Я гладил всё его: как шёлковая - шёрстка!* [2, 72]. Это особый подтип коммуникатора, речевое поведение которого кардинально меняется в зависимости от коммуникативного повода и окружения. *Манипулятор* подобен актёру, играющему заданную роль любезного сослуживца – или партнёра, или подчинённого. Он никогда не возражает вышестоящим, даже когда это необходимо и целесообразно для общей пользы. Тем самым лишая стоящих сверху объективного взгляда на реальное состояние дел. *Коммуникатор* во всём соглашается с руководством, независимо от того, объективно или субъективно принимаются решения и какой степени сложности даются, казалось бы, невыполнимые поручения. Он уже заранее знает, кому из работоспособных коллег или нижестоящих сотрудников перепоручит решение трудоёмких задач. Даже тогда, когда в рабочем порядке к *манипулятору* напрямую обращаются с вопросом, ожидая объективного комментария как от специалиста, он со словами: *мы же одна команда, мы должны действовать сообща* - продолжает поддерживать любую непопулярную или даже ошибочную позицию начальства, нанося урон общему делу.

Однако, *речевое поведение* стратегически мыслящего *манипулятора* отличается продуманностью и дальновидностью. В деловом пространстве им демонстрируется якобы внимательное и серьёзное отношение к рассмотрению актуальных вопросов. В вербальном отношении – это (располагая нужной информацией) сказать то, что понравится; не говорить того, что не понравится; похвалить то, что следует (реальные достижения), соответственно выразить неудовольствие относительно чего-то другого (допущенные кем-то из коллег промахи) и т.п. В зависимости от смены ситуации или настроения, он в нужный момент переменит тему разговора, демонстрируя внимание и озабоченность относительно состояния личных дел собеседника. В результате *манипулятор* достигает желаемого и успешно продвигается по служебной лестнице.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. CONCLUSION

Аналоги перечисленных здесь ярких представителей (из литературных произведений, телепередач и кинофильмов), которые встречаются в публичном коммуникативном пространстве, в реальности не всегда настолько заметны в своих коммуникативных проявлениях. Однако, сравнение с приведёнными персонажами позволяет идентифицировать тип речевого поведения конкретного коммуникатора, помогает снять с него маску и выявить занимаемую им позицию. Кроме того, знание коммуникационного инструментария, формирующего определённый тип речевого поведения, может помочь распознавать завуалированные интересы и устремления деловых партнёров, определять предпочтения собеседников, вскрывать истинные намерения конкурентов и публичных персон, а также подмечать манипулирование, памятуя слова Олдоса Хаксли о том, что «не только во имя добра, но и во имя зла язык сделал нас людьми» [5, 165].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ. REFERENCES

1. Гоголь Н. В. (1978) Мёртвые души. Собрание сочинений в 7-ми томах. Т. 5. – Москва «Художественная литература». - 541 с.
2. Грибоедов А.С. (1892) Горе от ума. Полное собрание сочинений А. С. Грибоедова. – С.-Петербург: Издание А. Ф. Маркса. – 393 с.
3. Диманте Ирина (2018) Типы речевого поведения в деловом пространстве //Valoda – 2018. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXVIII Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”. 164. -171. lpp.
4. Диманте Ирина (2019) Деловая коммуникация: стереотипы речевого поведения. //Valoda – 2019. Valoda

dažādu kultūru kontekstā. XXIX Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”. 128. -137. lpp.

5. Слобин Дэн, Грин Джудит (2009) Психоллингвистика/ Д. Слобин. Психоллингвистика. Хомский и психология/ Дж. Грин: Пер. с англ./ Под общ. ред. и с предисл. А. А. Леонтьева. Изд. 5-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ». – 352 с.

Research of emotional intelligence and psychological well-being

Maria Stepanko, Latvia

Baltic International Academy, Riga

Professional Bachelor's degree program «Psychology»

maryst1101@inbox.lv

Adviser of work: Mag. Psych. Doc. V. Petlaka

ABSTRACT

Goal: find out if there is relationship between emotional intelligence and psychological well-being. **Participants:** 112 people aged from 18-36. **Method:** the research is based on comparison of levels under scales of psychological well-being and scales of emotional intelligence. **Results:** positive significant correlations were found between both emotional intelligence variables and psychological well-being scales. **Conclusion:** Detailed analysis demonstrates positive relationship between the components of emotional intelligence and psychological well-being.

Keywords: Emotion intelligence, psychological well-being, empathy, self-acceptance

INTRODUCTION

Nowadays, the issue of well-being is very acute, people spend much less time in each other's company than it did a few years ago, which cannot but leave its mark on the general state of the psyche.

It is rational to assume that competent and effective interaction with other individuals is impossible without awareness of one's own emotions and other people's emotions, the ability to regulate and control them. Thus, this study will focus on the relationship of emotional intelligence with psychological well-being.

The methodological basis of the study is questionnaire "Scale of psychological well-being" by [19] in the adaptation of Fesenko P.P. and Shlevenskaya T.D., and the questionnaire of emotional intelligence "EmiN" by [13].

Goal: investigate relationship between emotional intelligence and psychological well-being.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Psychological well-being - a state of happiness and contentment, with low levels of distress, overall good physical and mental health and outlook, or good quality of life [3]. For a full-fledged study of psychological well-being as a concept, it is necessary to identify the main approaches to its study, i.e., eudemonic and hedonistic theoretical approaches.

The eudemonic approach states that happiness is the result of full psychological functioning, through which a person can develop and realize his potential.

The hedonic approach, in turn, defines happiness as the predominance of positive emotions over negative emotions [22].

Speaking of eudemonism, it is impossible not to mention the multidimensional model of psychological well-being by K. Riff, aimed at realizing the potential of the individual through

six key characteristics: autonomy, environmental control, personal growth, positive relationships with others, purpose in life and self-acceptance.

For better understand the model proposed by K. Riff, it is worth analyzing each scale proposed by her separately.

K. Riff notes that the identified components of psychological well-being correlate with various structural elements of theories, in which one way or another we are talking about the positive functioning of the individual. For example, "self-acceptance" (as a component of psychological well-being according to K. Riff) correlates not only with the concepts of "self-respect" and "self-acceptance" introduced and developed by A. Maslow, K. Rogers, G. Allport and M. Yahoda. It also includes a person's recognition of his strengths and weaknesses, correlated with the concept of individuation by C. G. Jung, as well as a mostly positive assessment of a person's own past, described by E. Erickson as part of the process of ego integration.

Emotional intelligence - type of intelligence that involves the ability to process emotional information and use it in reasoning and other cognitive activities [2].

The concept of the «emotional intelligence» was widely introduced into psychological usage in 1990 by J. Meyer & P. Saloway. They defined emotional intelligence, as "a group of mental abilities that contribute to awareness and understanding of one's own emotions and emotions of others" [23].

Russian scientist D. V. Lyusin understands by emotional intelligence such abilities as understanding one's own and others' emotions and managing one's own and others' emotions. To clarify this definition, it is necessary to disclose what meant by the ability to understand and manage emotions.

The ability to understand emotions means that a person can recognize an emotion, that is, determine the very fact of having an experience of one or another emotion in himself or another person. He can identify an emotion, i.e., establish which particular emotion he or another person is experiencing, and find a verbal expression for it; understands the reasons that caused this emotion, and the consequences to which it can lead.

The ability to manage emotions means that a person: can control the intensity of emotions, if necessary, drown out excessively strong emotions; it can control the external expression of emotions, restrain facial expressions, if required, can, if necessary, arbitrarily cause one or another emotion. Both the ability to understand and the ability to manage emotions directed both to one's own emotions and to the emotions of other people.

Therefore, D. V. Lyusin speaks about intrapersonal and interpersonal emotional intelligence. These forms of emotional intelligence imply the actualization of different cognitive processes and skills, but they have a strong connection with each other.

Thus, we can imagine emotional intelligence as a construction having a dual nature, where cognitive abilities lie in one part, and personal characteristics of an individual in the other

Many researchers associate emotional intelligence with psychological constructs that are closely related to subjective well-being [4]. It was found that high rates of positive emotional states and a decrease in negative emotional states [24], life satisfaction [10] are the best psychological functioning and social competence (Rivers et al., 2012) as well as more favorable social relations [8].

Other studies have focused on the relationship between emotional intelligence and variables related to the well-being of young people, such as physical and mental health [21], as well as stress perception [15].

Consequently, it can be stated that there is clear evidence that emotional intelligence abilities predict aspects related to personal well-being and a positive relationship between life satisfaction and subjective happiness [16, 18].

Method

Participants: 112 participants, 64 female participants aged 18 to 36, *Mdn*=23.5. 48 male participants aged 18 to 36 *Mdn*=22. Instruments: "Test of emotional intelligence of Lyusin" ("Questionnaire for measuring emotional intelligence", EmIn) (Lyusin, 2006). Ryff Psychological Wellbeing Scale (PWB) (1989) Adapted by T.D. Shevelenkova and T.P. Fesenko, (2005).

Procedure

Research was divided into 3 stages. (1) The instruments were converted into online form by using Google Forms. (2) Participants were asked to fill the internet form, containing 2 instruments with total of 130 questions. (3) Gathered data was processed with corresponding keys, after which it was imported into SPSS 20.0 and Excel programs for analysis and interpretation.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

A detailed analysis of the results demonstrates a clear positive relationship between the components of emotional intelligence and psychological well-being.

In general, these results are consistent with other studies analyzing the relationship between emotional intelligence and happiness [1, 18] or related variables such as personal and social adaptation [6, 7, 8, 17, 22, 26].

Also, the results obtained are consistent with previous studies, in which it was found that self-esteem indicators of EI are associated with eudemonic well-being, which may indicate that self-esteem of one's EI is associated with the assessment of life as meaningful and pleasant.

CONCLUSION

The findings of the study confirm the idea that emotional intelligence and psychological well-being are interrelated. The higher the level of emotional intelligence, the higher the level of psychological well-being, hypothesis is confirmed. More precisely, it showed that as the ability to understand and emotional regulation increases, their subjective well-being, also increases. The important role of emotional regulation should be emphasized, since it is an additional factor related to well-being. Control scale in the methodology of D. V. Lyusin's emotional intelligence research indicate that the results on this scale may be questionable and it is not worth taking into account their significant correlations with the PWB scales.

In conclusion, I want to say that emotional intelligence is a plastic construct, and it is possible to develop and strengthen its ability to understand and regulate emotions, both its own and those around it, which will definitely help to communicate better in society, and therefore increase the level of psychological well-being.

ACKNOWLEDGEMENT

I sincerely want to express my gratitude to all the people who helped me in this work. I express my gratitude to Psy. Professor I. Plotka and Dr. Sc. Scientific associate. Prof. N. Blumenau for help in the statistical part of the work. I also express my gratitude to my supervisor Mag. Psy. Doc V. Petlaka.

REFERENCES

1. Acosta F.P., Clavero F.H. (2018). Relationship between happiness, emotional intelligence and sociodemographic factors in secondary education. *Anu. Psicol*; 48:34–42

2. American Psychological Association. (n.d.). *Apa Dictionary of Psychology*. American Psychological Association. <https://dictionary.apa.org/emotional-intelligence>
3. American Psychological Association. (n.d.). *Apa Dictionary of Psychology*. American Psychological Association. <https://dictionary.apa.org/well-being>
4. Balluerka N., Gorostiaga A., Alonso-Arbiol I., Aritzeta A. (2016). *Peer attachment and class emotional intelligence as predictors of adolescents' psychological well-being: A multilevel approach*. J. Adolesc.
5. Berrios M.P., Augusto-Landa J.M., Aguilar-Luzón M.C. (2006). *Perceived emotional intelligence and job satisfaction among nurse professionals*. Index Enferm; 54:30–34.
6. Ciarrochi J.V., Chan A., Bajgar J. (2001). *Measuring emotional intelligence in adolescents*. Personal. Individ. Differ. 32: 197–209. doi: 10.1016/S0191-8869(01)00012
7. Ciarrochi J.V., Chan A.C., Caputi P. (2000). *A critical evaluation of the emotional intelligence construct*. Personal. Individ. Differ. 2000; 28:539–561.
8. Dawda D., Hart S.D. (2000). *Assessing emotional intelligence: Reliability and validity of the Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i) in university students*. Personal. Individ. Differ. 28:797–812.
9. Fernández-Berrocal P., Extremera N. (2016). *Ability emotional intelligence, depression, and well-being*. EMR. 8:311–315.
10. Fernández-Berrocal P., Extremera N., Ramos N. (2004). *Validity and reliability of the Spanish modified version of the Trait Meta-Mood Scale*. Psychol. Rep. 94:751–755.
11. Fischer, A. H., Kret, M. E., & Broekens, J. (2018). *Gender differences in emotion perception and self-reported emotional intelligence: A test of the emotion sensitivity hypothesis*.
12. Furnham A., Petrides K.V. (2003). *Trait emotional intelligence and happiness*. Soc. Behav. Personal.
13. Lyusin D.V. (2006). *A new technique for measuring emotional intelligence: the Emln questionnaire*. Psychological diagnostics. No. 4. P. 3 – 22
14. Lyusin D.V. (2009). *Questionnaire for emotional intelligence Emln: new psychometric data. Social and emotional intelligence: from models to measurements*. Moscow: Institute of Psychology RAS, pp. 264 – 278.
15. Mikolajczak M., Roy E., Luminet O., Fillée C., de Timary P. (2007). *The moderating impact of emotional intelligence on free cortisol responses to stress*. Psychoneuroendocrinology
16. Mikulic I.M., Crespi M.C., Cassullo G.L. (2010). *Emotional Intelligence, vital satisfaction and resilient potential assessment in a sample of students of psychology*. Anu. Investig. 17:169–178.
17. Palmer B., Donaldson C., Stough C. (2002). *Emotional intelligence and life satisfaction*. Personal. Individ. Differ; 33:1091–1100.
18. Rey L., Durán A., Extremera N. (2005). *La inteligencia emocional percibida y su influencia sobre la satisfacción vital, la felicidad subjetiva y el "engagement" en trabajadores de centros para personas con discapacidad intelectual*. Ansiedad Estrés; 11:63–73.
19. Ryff C.D. (1989). *Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being* // Journal of Personality and Social Psychology 57. P. 1069–1081.
20. Ryff C.D. (1995). *Psychological well-being in adult life* // Current Directions in Psychological Science. 4. P. 99–104
21. Saklofske D.H., Austin E.J., Minski P.S. (2003). *Factor structure and validity of a trait emotional intelligence measure*. Personal. Individ. Differ; 34:707–721..
22. Salovey P., Bedell B., Detweiler J.B., Mayer J.D. (1999). *Coping intelligently: Emotional intelligence and the coping process*. In: Snyder C.R., editor. Coping: The Psychology of What Works. Oxford University Press; New York, NY, USA: pp. 141–164.
23. Salovey P., Mayer J.D., Goldman S.L., Turvey C., Palfai T.P. (1995). *Emotional attention, clarity, and repair: Exploring emotional intelligence using the Trait Meta-Mood Scale*. In: Pennebaker J.W., editor. *Emotion, Disclosure, & Health*. American Psychological Association; Washington, DC, USA: pp. 125–151.
24. Sánchez-Álvarez N., Extremera N., Fernández-Berrocal P. (2016). *The relation between emotional intelligence and subjective well-being: A meta-analytic investigation*. J. Posit. Psychol. 11:276–285.
25. Schutte N.S., Malouff J.M., Hall L.E., Haggerty D.J., Cooper J.T., Golden C.J., Dornheim L.(1998). *Development and validation of a measure of emotional intelligence*. Personal. Individ.
26. Vázquez C., Hervás G., Rahona J.J., Gómez D. (2009). *Bienestar psicológico y salud: Aportaciones desde la Psicología Positiva*. Anu. Psicol. Clínica Salud.;5:15–28.

**REĢIONĀLĀ POLITIKA, EIROPAS
PĒTĪJUMI**

REGIONAL POLICY, EUROPEAN STUDIES

Соціальне самопочуття біженців та тимчасово переміщених осіб на початку війни 2022 року

Марина Бірюкова

Україна

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Study programme

birmarine@gmail.com

доктор соціологічних наук, професор кафедри, доцент

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналітичному опису соціальних характеристик й практик, що здійснювали біженці й внутрішньо переміщені особи російсько-української війни 2022 року. Висновки, які зазначено в тексті, зроблено на основі результатів соціологічного дослідження, яке проводилося у червні-липні 2022 року науковцями кафедри соціології і публічного управління Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». На основі аналізу результатів Інтернет опитування (N=1170 осіб) охарактеризовано біженців і ВПО як стійку соціальну групу й надано оцінку впливу соціального капіталу на вибудовування стратегій і тактик при прийнятті рішення про переміщення, визначення мотивів стримування від'їзду.

Ключові слова: біженці, внутрішньо переміщені особи, російсько-українська агресія, соціальні практики, соціальний капітал

ABSTRACT

The article is devoted to an analytical description of the social characteristics and practices carried out by refugees and internally displaced persons of the Russian-Ukrainian war of 2022. The conclusions indicated in the text are made on the basis of the results of a sociological study, which was conducted in June-July 2022 by scientists from the Department of Sociology and Public Administration of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". Based on the analysis of the results of an Internet survey (N=1170 people), refugees and IDPs were characterized as a stable social group and an assessment was made of the impact of social capital on building strategies and tactics when making a decision to move, determining the motives for deterring departure.

Keywords: refugees, internally displaced persons, Russian-Ukrainian aggression, social practices, social capital

INTRODUCTION

Вибухове збільшення групи біженців і внутрішньо переміщених осіб (ВПО) після 24.02.2022 зумовлено обширним театром військових дій, терористичною тактикою збройних сил Росії, урбаніцидом й фактами геноциду, швидким просуванням агресора вглиб території України в перші тижні війни, що викликало фрустрацію і частково панічні настрої серед мирного населення України.

Унікальність групи біженців і ВПО України, яка актуалізувалася в цьому році, характеризується різким збільшенням її обсягів, динамікою й хвилями зростання її кількості, формалізацією консолідуючого фактора, ризиками та втратами, що її супроводжують, невизначеністю термінів перебування в ній, необхідністю під час переміщення та на новому місці звертатися до нових практик для вирішення актуальних потреб.

Саме цим питанням й присвячено дослідження, яке було ініційовано науковцями кафедри соціології і публічного управління Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»).

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Одна й з перших робіт, яка присвячена соціологічному аналізу біженців і ВПО 2022 року, належить проф. І. Рушенку. Харківський дослідник визначив явище швидкого вимушеного переселення українців як Великий Вихід Українського Народу, що зірвав з місць постійного перебування близько 14 млн. осіб [3]. При цьому відомі соціологи й інтернет видання України вже з березня 2022 року відслідковують й публікують статистичні дані, що відображають настрої та оцінки українських біженців 2022 року [1, 2, 4].

RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUATION OF RESEARCH RESULTS

Дослідження науковцями НТУ «ХПІ» проводилося у червні-липні 2022 року за допомогою Інтернет-опитування (N=1170 осіб), вибірка стихійна, регіональна за принципом снігового кому. Методологією дослідження виступили теорії соціального капіталу, соціальних практик та соціального партнерства.

В опитані взяли участь мешканці України, які до початку воєнної агресії 24 лютого 2022 року, проживали на території усіх областей України. До опитування вдалося залучити представників всіх регіонів окрім Автономної Республіки Крим. Респонденти окремих територій становили від 2% до 10% обсягу вибірки. Найбільша кількість опитаних представляє Харківську область як ядро ініціювання дослідження.

В цілому, представники соціальної групи біженців і ВПО України 2022 року мають типові соціальні риси й здійснюють певні соціальні практики, що зумовлені спільними мотивами щодо переїзду та характеризуються подібними стратегіями й тактиками, які базуються на певному соціальному капіталі й підтримуються визначеним колом соціальних партнерів.

На момент опитування респонденти здійснили нижче вказані практики щодо переміщення:

- знаходяться у передмісті (в селі, на дачі) (4%);
- знаходяться в межах області, в сусідній області (10%);
- знаходяться в Центральних областях України, віддалених від фронту (20%)
- знаходяться в Західному регіоні України (16%);
- переткнули кордон, перебувають в іншій країні (28).
- 22 % вирішили не виїждати з рідних домівок.

Більшість з опитаних мають родину й дітей, 3/4 опитаних мають вищу освіту, вони зайняті в різноманітних галузях господарства (велику кагорту становлять освітяни й науковці, представники ІТ-сфери й сфери послуг), самозайняті й власники бізнесу; мають такий обсяг економічного капіталу, що дозволяє віднести їх до представників середнього класу в Україні, що зазвичай супроводжувалося більш високим доходом, професійними компетенціями та повагою з боку інших.

Серед біженців й ВПО превалюють представники міського населення, що пов'язано із концентрацією в містах більш молодого населення як наслідок і більш мобільного і зосередження в містах великої кількості дітей, які потребували опіки й рятунку; меншою «прив'язаністю» городян до господарства, яке є важливим джерелом доходу; більшим доступом до транспортних засобів для здійснення переїзду; більш високим рівнем освіти та використанням різних каналів отримання інформації про переїзд. Відсутність налагоджених місць укриття у містах України, в той час коли селяни завжди могли використати власний погреб як сховище, також збільшило відсоток городян серед біженців й ВПО.

Початок війни викликав вибух різних емоцій у респондентів, які загалом відмічають, що дуже нервували. Їх лякали, виводили з себе фактичні події війни такі, як вибухи поблизу місця проживання, звуки бомбардування, та віддалених вибухів, пострілів, а також відображення подій у ЗМІ, соціальних мережах. Це стосувалося й загального виду

наслідків бомбардування (руйнування, пожежі, воронки), які так щедро надавали ЗМІ й соціальні мережі на початку війни. Люди швидко звикли до періодичного завивання сигналу повітряної тривоги й необхідності ховатися у сховище. За результатами дослідження жінки описують власні емоції як менш тривожні в порівнянні з чоловіками (рис. 1). Тобто, до так званої «акустичної агресії» чоловіки виявились більш вразливими.

За результатами дослідження респонденти на початок війни мали різні типи психологічних станів, які виникали час від часу та поєднувалися.

За оцінками переважної більшості респондентів (78%), їх стан був звичайний, більш-менш нормальний, спокійний, і між тим більше половини відмічає (55%), що почували себе час від часу напружено й нервово.

Рисунок 1 – Оцінка респондентами власних реакцій взагалі за виборкою і за статтю, де 5 – Дуже нервували, лякали, виводили з себе; 4 – Скоріше лякали чим ні, 3 – Важко відповісти, 2 – Скоріше не лякали, ніж так; 1 – Залишали байдужим; 0 – Я виїхав до всього цього

Багато респондентів (53%) вказують, що не могли повірити у те, що відбувається, відчували нереальність подій. Близько 40 % опитаних фіксували наявність зібраного й рішучого стану, були готові до необхідних дій, в той же час більше половини українців-учасників дослідження втратили сон і апетит, відчували апатію.

Кожен третій з опитаних оцінив власний стан як роздратований та агресивний, приблизно стільки ж відмічають «ступор, відсутність чіткого мислення», майже половина – стан страху та пригнічення. Кожен п'ятий респондент незалежно від віку наближався у своїх самопочуттях до панічних і майже стільки ж тих, хто внутрішньо мобілізувався й відчув потребу діяти. Кожен десятий з опитаних фіксує, що в нього загострилися хронічні захворювання.

Під час дослідження було з'ясовано, що респонденти-представники самої старшої вікової групи рідше відчували негативні психологічні стани (за виключенням відчуття загострення хронічних захворювань, що викликано об'єктивними віковими особливостями), а найбільш вразливими до них були біженці й ВПО віком від 26 до 40 років. Представники саме цієї вікової групи у більшості своєї мали неповнолітніх дітей та несли відповідальність за власних батьків. В той же час саме вони демонстрували найбільшу трудову активність, будували кар'єру, та війна саме їм ставить виклики щодо виконання їх сімейних та професійних ролей в нових умовах великих ризиків та невизначеності.

На момент опитування, червень-липень 2022 року, респонденти оцінюючи власний психологічний стан вказують, що відчують себе на «6» балів, за шкалою від «0» до «10», де «0» означає максимальний рівень спокою, впевненості в тому, що все буде добре, а 10 – максимальний рівень паніки, страху, невпевненості. Іншими словами, все ж таки почуття тривоги, невпевненості превалює. Влітку 2022 року страх панував передусім серед опитаних середнього віку (26-40 років), респондентів, які так і не виїхали з прифронтових територій (оцінка власного емоційного стану наближається до 7) та мешканців півдня й сходу України. Мешканці центральних областей України влітку 2022 року оцінюють власний емоційний стан як спокійний, майже впевнений (оцінка – 3,12).

CONCLUSION

За результатами дослідження 24 лютого 2022 року стало точкою відліку динамічного зростання ступеня самоідентифікації себе як представника єдиної політичної нації українців, яким є чим пишатися, що втрачати, захищати й виборювати. Й це про нас кажуть «Харків місто героїв», нація незламних. Й неважливо залишився ти в країні, виїхав за кордон, рятуючи дітей й батьків, кожен з нас на своєму фронті не тільки чекає на перемогу, а й воює, вчить, вчиться, в загалі працює, тримаючись разом. В цілому до консолідуючого фактора, що згуртував опитаних в соціальну групу, ми відносимо майже однакові психологічні реакції на події, що пов'язані з початком воєнної агресії РФ, схожі рейтинги соціальних практик щодо вирішення проблем з евакуацією, аналогічні пріоритети причин відкладання переїзду незалежно від регіону проживання, віку, освіти й матеріального становища респондентів.

Але на початку війни респонденти мешканці України відчували різні психічні стани, переважно негативні. Більшість опитаних мали певну занепокоєність відносно початку воєнних дій з боку Росії і це передусім мешканці півдня України (Запорізьська, Херсонська, Миколаївська, Одеська області).

Їх лякали як фактичні події війни, так і їх відображення у ЗМІ, соціальних мережах. Й на момент опитування, червень-липень 2022 року, респонденти відчували себе більш врівноважено, але все ж таки почуття тривоги, невпевненості превалювало.

REFERENCES

1. Antonovych, O. G. (2022). 67% of immigrants speak Ukrainian with locals. Data from a sociological study. <https://1zahid.com/news/67-pereselentsiv-namagayutsya-z-mistsevymy-govoryty-ukrayinskoyu-dani-sotsiologichnogo-doslidzhennya/>.
2. Dembitskyi, S. S. (2022). Indicators of national-civic Ukrainian identity. Press release. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>
3. Rushchenko, I. P. (2022). The great exodus of the Ukrainian people (the phenomenon of displaced persons in 2022). *Ukrainian Society*, 06, 155-168.
4. Ukrainian refugees: attitudes and assessments (March 2022) <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>.

Politiskais nepotisms un meritokrātija

Mg.iur. **Irina Cvetkova**
Pretendents uz doktora grādu
tiesību zinātnē
Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija
irina.cvetkova@bsa.edu.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā ir aplūkota tāda plaši izplatīta parādība politiskajā un ekonomiskajā dzīvē ka nepotisms. Šajā parādībā ir vērojama ne tikai nopietna ētiska problēma, tā rada arī destruktīvas korupcijas izpausmes draudus attiecīgajās jomās. Līdz ar ko, nepotisma politika skar visas sabiedriskās dzīves sfēras un rada zināmus draudus pienācīgai valsts attīstībai. Rakstā tika izdarīti secinājumi par nepotisma destruktīvo ietekmi uz sabiedrību un valsts attīstību un meritokrātijas priekšrocībām.

Atslēgas vārdi: korupcija, meritokrātija, nepotisms, valsts pārvalde.

ABSTRACT

The article addresses such a common phenomenon in political and economic practice as nepotism. This phenomenon is not only a serious ethical problem, but also a danger of destructive corruption in the relevant areas. Thus, the policy of nepotism affects all spheres of public life and poses a threat to the proper development of the state. The article draws conclusions about the destructive impact of nepotism on society and the development of the country and the benefits of meritocracy.

Keywords: corruption, meritocracy, nepotism, public administration.

IEVADS. INTRODUCTION

Pirmo reizi terminu “meritokrātija” zinātniskajā un sociāli politiskajā apritē ieviesa M.Jangs 1958.gadā, nosakot, ka meritokrātija ir uz sasniegumiem balstīta vara.[1] Autors apraksta XIX.gs. Lielbritāniju, kura visās nozīmīgākajās nozarēs tika valdīta uz nepotisma pamata - sabiedrībā vissvarīgākie amati tika sadalīti, pamatojoties uz neformāliem sakariem. Tēju visas nozīmīgās amata vietas valstī tika mantotas: ārsta dēls kļuva par ārstu, advokāta dēls - par juristu, neatkarīgi no izglītības, prasmēm un talanta. Likumsakarīgi tas radīja Lielbritānijas sociālas un ekonomiskas atpalicības draudus no citām valstīm.

Līdz ar ko, XIX.gadsimta pēdējā trešdaļā Lielbritānijā sākās sociāli politiskās sistēmas fundamentālas reformas, kuru pirmais posms bija civildienesta reforma - tika ieviesta obligātā izglītība un absolūti visus svarīgākus amatus sāka aizstāt ar augstskolu un liceju absolventiem pēc konkurētspējas atlases kritērijiem. Rezultātā, vienlīdzīgu iespēju princips ir radījis Lielbritānijā spēcīgāku civildienestu pasaulē.

Taču minēta reforma nebija atrisinājusi vēl vienu būtisku problēmu - izglītības sistēmas atpalicību, kas rada nepieciešamību īstenot arī izglītības sistēmas reformu. Otra reforma paredzēja ievērojamu stipendiju palielināšanu ģimnāziju audzēkņiem un vispārēju valsts finansējuma palielināšanu, no kurām ievērojama daļa tika veltīta skolotāju algu celšanai. Reformu rezultātā Lielbritānijas valsts pārvaldes, izglītības un rūpniecības sistēmā triumfēja meritokrātiskie principi. Meritokrātijas naratīvs tolaik bija sekojošs: **intelekts + centieni = sasniegumi.**

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Meritokrātija joprojām ir ietekmīga koncepcija, kas saistīta ar postindustriālās sabiedrības attīstību, kuras galvenais kapitāls ir zināšanas un intelekts. Mūsdienu meritokrātisku taisnīguma koncepciju aprakstījis amerikāņu sociologs D.Bells. Viņš uzsver, ka

personas vietu sociālajā hierarhijā lielākoties nosaka kvalifikācija, kuru apliecina diplomi, sertifikāti, licences utt. Meritokrātiska sabiedrība ir "sertificēta sabiedrība", kurā rezultātu apliecināšana ar grāda, kvalifikācijas eksāmena vai licences iegūšanu, kļūst par priekšnosacījumu prestižāka darba iegūšanai. Sociologs uzsver, ka sabiedrībai ir vajadzīgi uzņēmēji un novatori, kuri ir spējīgi palielināt tās produktīvās bagātības apjomu. Sabiedrībai ir vajadzīgi politiķi, kas to var labi vadīt. Dzīves kvalitāti jebkurā sabiedrībā lielā mērā nosaka tās pārvaldības kvalitāte. Sabiedrība, kas savu galveno institūciju priekšā neizvirza labākos cilvēkus, ir socioloģiski un morāli absurda.[2]

Nākas konstatēt, ka Latvijas politikā un valsts pārvaldē meritokrātijas principi nedarbojas. Valstsvīri vēl arvien ir jaunieši, valodnieki, ģeogrāfi, tūrisma speciālisti, pianisti un sociālie darbinieki utt.

Būtiskais cēlonis tam ir tas, ka mūsdienu Latvija ir pēcpadomju valsts. Tie, kas trīsdesmit gadus atpakaļ tiecās pēc neatkarības, stāvēja uz barikādēm, bija Atmodas patiesie līderi, izrādījās nesagatavoti un nespējīgi īstenot sabiedrības un valsts reālu pārvaldību. Aizvien vara faktiski pieder valdošai birokrātijai, kura izauga no padomju varas ar savu nomenklatūru, partijas funkcionāriem utt.

Līdz ar ko, ir vērojams milzīgais PSKP locekļu skaits, kuri ieņēmuši augstākus valsts amatus un kļuvuši par ierēdņiem. Tieši tie mantoja un nostiprināja nepotismu valsts pārvaldes iestādēs ka atlases kritēriju - personīga lojalitāte, tuvība kādai ietekmīgai personai vai partijai, ieskaitot radniekus. Latvijas valsts pārvaldes struktūras caur un cauri, no augšas līdz lejai caurvij nepotisms.

Taču Eiropas vietējo pašvaldību hartā, kuru Latvija ratificēja 1996.gadā, ka viens no galvenajiem ir nostiprināts uz kompetenci balstīts princips, pieņemot darbinieku darbā. Hartas 6.panta 2.punkts skaidri nosaka, ka vietējo valdību darbinieku dienesta apstākļiem jābūt tādiem, kas atļauj augstas kvalifikācijas darbinieku pieņemšanu darbā, balstoties uz nopelniem un kompetenci; šajā nolūkā ir jānodrošina atbilstoši mācību un darba samaksas apstākļi un karjeras iespējas.[3]

Arī Eiropas Padomes 02.04.2019. skaidrojošā memorandā "Cīņa ar nepotismu vietējās un reģionālajās pašvaldībās" tika uzsvērts, ka uzticības mazināšanās valsts ierēdņiem izraisa jaunus stimulus oficiāli aizliegtu līdzekļu izmantošanai, vēl vairāk vājinot politiskās sistēmas atbildību un leģitimitāti.[4, 35]

Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera vēl 2010.gadā puda viedokli, ka izvēloties jaunus ministrus, ir svarīgi novērtēt viņu profesionalitāti konkrētajā nozarē, svešvalodas zināšanas, godīgumu un labas komunikācijas spējas.[5] Taču šis jautājums tā un palicis neatrisināts un daudzi Latvijas politiķi vēl aizvien uzstājas ar iniciatīvām par to, ka par ministriem būtu izvirzāmi nozares profesionāļi, nevis tie tiek izvēlēti no koalīcijas deputātiem.[6]

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Nepotisms ir sarežģīta un daudzpusīga parādība, kura būtiski ietekmē uz valsts politisko dzīvi un nācīgas un varas savstarpējām attiecībām. Taču kumošanas uzplaukums valstiskā līmenī padara tās izskaušanu par gandrīz neiespējamu arī sociāli ekonomiskajā jomā un veicina korupciju. Jāuzsver, ka pēc būtības nepotisms ir ne vien korupcijas izpausme, bet arī valsts pārvaldes sistēmas destruktīvs elements, kas izraisa zināmu politiskā negatīvisma pieaugumu.

Nepotisms valsts pārvaldē apgrūtina politisko personu rotāciju, radot būtiskus riskus un negatīvi ietekmējot normālai un konstruktīvai valsts mehānismu darbībai. Līdz ar ko, nepotisms kavē efektīvu valsts attīstību, liedzot talantīgajiem un pārmaiņām gataviem jaunās paaudzes pārstāvjiem iekļūt politiskajā elitē.

Latvijas valsts pārvaldes morālai atveseļošanai un varas pienācīgai pilnveidošanai būtu vitāli svarīgi ieviest meritokrātijas principus. Taču jāatzīst, ka meritokrātijas sistēmas leģitimitātei ir nepieciešama ne vien politiķu, bet arī sabiedrības griba un pietiekams atbalsts.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Young, M. (1958). *The Rise of the Meritocracy 1870-2033*. Penguin books.
2. Bell, D. (1972). *On meritocracy and equality*. Public Interest.
3. Eiropas vietējo pašvaldību harta. Eiropas Padome. Strasbūra. (15.X.1985). nr.122. Publicēts: "Latvijas Vēstnesis", 37, 28.02.1996.
4. Council of Europe. Reprot 2019 02 April. *Combattre le népotisme au sein des pouvoirs locaux et régionaux*. Report № CG36(2019)16
5. LTRK:ministriem jābūt nozares profesionāļiem (12.10.2010) Retrieved from <https://nra.lv/latvija/politika/33034-ltrk-ministriem-jabut-nozares-profesionaliem.htm>
6. AS politikis: Loģiski būtu ļaut par ministriem virzīt arī nozares profesionāļus (08.11.2022) Retrieved from <https://www.diena.lv/raksts/viedokli/latvija/as-politikis-logiski-butu-laut-par-ministriem-virzit-ari-nozares-profesionalus-14289288>

US -Saudi Relations From 1931 To 2018 And the Birth of Petro-Dollar

Olando Ngalim FONYUY

Latvia

Baltic International Academy

Business Management and Administration

Drizzy2050@gmail.com

Scientific Supervisor:

Lecturer at BIA, Igor Kuznetsov

ABSTRACT

The US-Saudi relations are one of the most complicated bilateral alliances in the Middle East. The relationship stress has been tested by many thorny issues, including American support for Jewish mandate in Palestine, Arab Israeli conflict, oil embargo, 9/11 attacks and recently with the Jamal Khashoggi crisis. This article discusses the historical evolution of US-Saudi relations from the years 1931-2018.

Keywords: US-Saudi Relations, Arms Deal, Petro-Dollar, Aramco, OPEC

ANOTĀCIJA

ASV un Saūda Arābijas attiecības ir viena no sarežģītākajām divpusējām aliansēm Tuvajos Austrumos. Attiecību stresu ir pārbaudījuši daudzi sarežģīti jautājumi, tostarp amerikāņu atbalsts ebreju mandātam Palestīnā, arābu Izraēlas konflikts, naftas embargo, 11. septembra uzbrukumi un nesēnā Džamala Khašogi krīze. Šajā rakstā apskatīta ASV un Saūda Arābijas attiecību vēsturiskā attīstība no 1931. līdz 2018. gadam.

Atslēgvārdi: ASV un Saūda Arābijas attiecības, ieroču darījums, naftas dolārs, Aramco, OPEC

INTRODUCTION

The kingdom of Saudi Arabia was founded officially in 1932, and so it rapidly began to seek international recognition. Britain, France, and other European countries had been quick to recognize Saudi Arabia in 1929, since America then had no interest in Saudi Arabia. Harry St John Philby ironically of British origin was instrumental in the possible political and economic rapprochement between Riyadh and Washington recognition, which finally came in 1931.

Charles R. Crane, a former American ambassador decided to tour Saudi Arabia at his own expense in search of water and gold. He employed an engineer named Karl Twitchel and after many months of search he found no gold and the water he found was inadequate for agriculture but advised the king that the eastern area of the country had oil in commercial quantities.

The then king Al-Saud gave Karl his blessings but the decision to exploit these oil fields had to be taken 12,000 miles away in Washington. He returned home to persuade American companies to invest, coincidentally the California oil company who had won concessions in neighboring Bahrain to drill oil wells which they were interested, Thus, one of their senior staffs followed Karl to Saudi Arabia for feasibility studies and for an arrangement to be reached [8].

The Standard Oil Company of California (SOCAL) won a sixty-year concession and after many years of trial, oil is discovered in 1938. (Council on Foreign Relations, 2018). With second world war around the corner, the United States realized that oil was going to be an important asset in the future. Roosevelt quickly recognized Saudi oil fields in his famous statement "The defense of Saudi Arabia is vital to the defense of the United States" [9]. With the influx of American engineers and their families, increased in commercial ties and pressure from the companies, formal diplomatic ties are established and solidified in Egypt by 1945 with king Abdullaziz aboard the USS Quincy. (Council on Foreign Relations, 2018).

With the granting of concession to Standard Oil of California to exploit Saudi oil, the company name later changes to Aramco (Arab-American Oil Company) and agreement on 50/50 profit sharing, [1]. This was because the United States never wanted to give direct subsidy to Saudi Arabia and with the outbreak of Korean war, they feared communist contagion in the middle East, soviet increasing influence, and American access to oil. In a move to contain the spread of communism, by giving more money to oil producing countries there by maintaining pro-western governments, the US state department approved the 50/50 agreement and once the deal was sealed the US government received 6 million dollars from Aramco and paid Saudi Arabia 110 million dollars [3].

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Before diving into the historical evolution of US-Saudi relations it will be prudent for us to ask ourselves the question of what strengthens these relations other than oil.

1. 3 Pillars of America

Oil: Saudi Arabia has one of the largest crude oil reserves worldwide and relies on oil exports chiefly since it represents 95% of its export earnings. Oil is important but it does not explain such strong ties since there are other oil exploiting countries like Russia, Venezuela, Nigeria. Rachel Bronson in her book titled “Thicker than Oil,” (2006), argues that Saudi Arabia’s strategic location and religious identity are the two other factors other than oil.

Strategic Location: America aims to control the Persian trade routes and gulf region during WW2. This serves as a logistical pathway for troops engaged in conflict in Japan. The United States forces-built airfields in Saudi- Arabia and it shortened some roads to the pacific theater. The land lease act which was a WW2 program in charge of providing food, shelter and other needs to countries considered vital to American national security to Saudi Arabia. This clearly explains it as Dean Acheson argues that “Saudi Arabia lies between the vital red sea and Persian Gulf shipping routes and across the direct air route to India and far East”.

Again, Roosevelt’s director of office for war mobilization from 1943-45 called James Byrnes testified that FDR had “Saudi- Arabia’s strategic location, its oil resources and prestige of Al-Saud throughout the Arab world and the defense of Saudi Arabia was vital to the defense of the United States.”

After the war, the value of Dhahran ports increased and was being used as a hub by Trans world airways between Europe and growing markets in East and South Asia. The News Times reported the potential strategic value of the base since it had the ability to handle all genres of aircraft.

Furthermore, during the cold war, the importance of Dhahran airport increased since it was within a thousand miles striking distance to USSR and in 1979 acted as a hub for US weapons going to Afghanistan. America equally need Saudi Arabia to contain Iran [3].

Religious Identity: America has always valued Saudi’s religiosity since the dawn of the cold war. The Saudi’s saw communism as godless and America on the other hand was fighting its archrival ideologically. So, both countries remained partners naturally since they were fighting the same course. America saw the religious Saudi Arabia as a strong counter revolutionary tool against nationalist secular movements in the region in the 1950’s, 60’s and 70’s. [3].

2. WW2 Relations

Saudi Arabia was quick to declare its neutrality when the war started, even though it provided its bases to be used by the allied forces. In 1943, its oil fields are destroyed by Italy thereby limiting oil companies’ activities and the number of tourists visiting the two holy sites (Mecca and Medina) declined leading to economic hardship in the kingdom. To resolve this issue, the king requested financial assistance from both Americans and British, the British gave their

support even though it was meager. The king then turned to California Oil Company for help and a memo was sent to President Roosevelt asking him to help Saudi-Arabia.

Initially, America was reluctant to help but as they saw that Britain was gaining a lot of influence in the Region, the US department of state sent a telegram to the American delegation in Cairo to provide the king with all the necessary assistance he needed to revive its economy and proposed experts in engineering (agricultural and mechanical engineers) since they were areas that lagged behind and the cost of recruiting such engineers had to be met by the American government [8].

3. Post WW2 Relations

After the second world war, America sought the permission of the Saudis to construct a permanent military airbase close to the oil fields to support the movement of men and goods into the Burma theater. The US army air corps completed the Dhahran's air force project which made the Saudis feel more secured. The increase American presence on Saudi soil began to be welcomed with mixed feelings by the masses but the Saudi ruling class was ok with this massive American presence on its soil. To balance these moves, the Saudi government increased troops and security relations whenever it felt threatened and reduced it when it was not too dangerous [10].

With signs of the cold war, America knew that the Dhahran airport was going to be of strategic importance since it was within a striking distance to USSR. The security conditioned of Saudi Arabia was becoming a call for concern since it feared encirclement by Yemen, Jordan, and Hashemites in Iraq. The king feared that the Hashemites could comeback for vengeance since their land was taken from them in 1924 and this fear lasted until early 1990's.

4. Mutual Defense Agreement in 1951

The main reason Saudi-Arabia concluded a defense Agreement with the United States was that it was surrounded by British bases of which Britain had some affinity with its arch enemies (Iraq and Jordan) who were both members of Bagdad pact and close to its oil fields. The military agreement involved the leasing of Dhahran airport under the supervision of Military and Advisory Group (MAAG) and was later changed in 1959 to US Military Training Mission (USMTM) [10].

The Mutual Defense Agreement equally provided trained American military staff to train Saudi military officials on military tactics, organization, and command. Contingency plans were equally envisaged in case of possible soviet attack and a document drafted by the US military and National Security Council (NSC) released which says in case of a possible attack, Saudi oil fields should be destroyed. President Truman approved this NSC26/4 which stated that in an event on Saudi oil fields, "oil fields should be plugged with substances which will make it impossible to reopen them" and it is alleged that the CIA shipped some explosives in preparation for such an attack. The United States equally contemplated using radiological weapons but feared its effects on operators. All these information was classified and unknown to the Saudis [3].

Again, President Eisenhower was instrumental in the creation of the Baghdad pact and saw the union as a pro-capitalist alliance which could be used to contain communism. But the Saudis saw this move as a strategy America was using to maintain close ties with its enemies particularly Iraq at the time. Out of frustration the Saudis excommunicated American aids in the country and in 1955, Saudis went closer to Egypt and signed a mutual defense pact with Nasser as president of Egypt who was a pro-revolutionary and pro-soviet. Saudi equally replaced American trainers with Egyptian ones. Relations with America were normalized once again in 1956 with Suez Canal crisis when America opposed British, French, and Israeli occupation of the canal and their neo-imperial ambitions to make it part of the soviet camp.

This improved American image and these circumstances made Nasser less attractive and reassured Saudis of American Backing [3].

5. OPEC Oil Crisis

The 1970's was considered as an important turning point in Saudi American relations. American-Saudi relations had already gone through many hard times namely, American support for Jewish state in a Palestine mandate. In 1970's the oil crisis starts and the strength of the Saudi- American relations is tested in 1973 when the Yom Kippur war starts and American naturally supports Israel against the Arabs. An Egyptian radio broadcast on June 6th claimed a combine Anglo-American attack on Egyptian airfields. Egypt reacted by breaking diplomatic relations with American and Britain. King Faisal made an official statement in an interview with an international media saying that "America's complete Israeli support against the Arabs makes it completely difficult for us to continue supplying the United States with oil or even remain friends with them."

Saudi Arabia owns 25% of OPEC oil exports so it was easier for them to get other OPEC members to follow this oil embargo. OPEC members had a meeting in Kuwait on October 15 and opted for an increase in oil prices by 70% while reducing its supply. As one of the delegates at the conference puts it; "we are in charge of our own products." Amid the Watergate scandal that made the president unpopular, veteran diplomat and secretary of state Henry Kissinger was sent to Riyadh to strike a deal with the Saudis [10].

Terms of the DEAL

- America pledge military as well as financial support to Saudi Arabia
- Oil had to be sold only in dollars (petro-dollar)
- US gradually transfers Aramco to the Saudis which becomes Saudi-Aramco
- Saudi promises to lower oil prices

Source: Wong, A. (1974).

The question is how did this deal strengthen diplomatic ties between both states? It will be cautious for me to go back to 1944 with the creation of Bretton Woods System. This system established a method of payment based on dollar. Convertibility to Gold was set at 35USD an ounce. This arrangement made the dollar the universal currency and countries had to peg their Gold for dollars since the amount of dollars ought to reflect the quantity of Gold a country had (gold standard). America through its Federal reserve began printing more money that did not reflect the quantity of Gold it had, the international community called on to this and out of frustration, Nixon suspended the convertibility.

The supply of American dollars plummeted since people were reluctant to use USD. The United States started thinking of other clever means to get people to use its currency and finds this answer in 1974 when it signs that deal with Saudi Arabia and one of the terms of the deal is; oil had to be sold only in dollar. This marks the birth of Petro-dollar and a revival of American dollar since any country desiring oil needed USD, the demand for dollar increased thanks to Saudi Arabia [14].

6. Cold War Era Relations

Saudi Arabia supported America against communist expansion since it saw communism as godless, and Americans respected the Saudi- religiosity which prompted an American famous historian called Bernard Lewis to say, "All Muslims are pious and should not tolerate any atheist creed." The United States believed that Soviet Communism was based on hostility towards religious practice and the more a country was religious, the more pro-capitalist it became [3]. In 1979, USSR invaded Afghanistan, young Iranians, Saudis, and Pakistanis fought alongside the Afghans against USSR. The most prominent youth among them was Osama Bin Laden who created Al-Qaeda, 9 years years after [1].

7. Gulf War

America sent close to 500,000 troops to maintain peace in Saudi Arabia during Iraq –Iran war in 1980. In 1990, Iraq invaded Kuwait, an oil producing country and Saudi Arabia being an oil producing state and close to Iraq feared it could be attacked as well. When Iraqi troops stepped into Kuwait, George Bush immediately termed it an invasion and vowed to protect Kuwait as well as Saudi Arabia. The UNSC authorized the use of force and Bush gave orders to the American soldiers to spearhead an international coalition in an attack on Saddam’s Army called Operation Desert Storm. By March 1991, Iraqi forces surrendered and left Kuwait.

8. 9/11 Attacks on America and Saudi Alleged Sponsor of Terrorism

Relations become sour between both countries when it is announced that 15 out of the 19 terrorists are of Saudi origin and some political analysts claim that Bin Laden increased Saudi nationals on the operation to damage Saudi American relations [1]. The death toll surpassed that of the Japanese attack on Pearl Harbor making it the deadliest on American soil. Al-Qaeda spent close to half a million dollar just to destroy World Trade Center and Pentagon while the United States government spent 55 billion dollars for damages and reparation (Carter and Cox, 2011). The congressional joint inquiry into intelligence community activities before and after the terrorist attacks of 9/11 drew the world’s attention on Saudi alleged role of supporting terrorism. These allegations were written in a 900 pages report contained in FBI and CIA documents. This congressional joint inquiry had little evidence to prove that Saudis were accomplices or funded the attacks and they lacked jurisdiction to investigate of that magnitude. The FBI and CIA eventually came up with their findings, but they remain classified and not opened to the public.

In 2016, the senate select committee on inquiry declassified two pages from the joint FBI-CIA investigations conducted in 2005. The report says Saudi Arabia was in contact with the hijackers and might have provided them with financial assistance [2]. Before the 9/11 attacks, Saudi approval ratings in America was high but immediately after the attacks it plummeted. The Saudi government issued a statement condemning the act. The American defense board which is a think tank made up of experienced foreign policy elites, held a meeting to decide the fate of Saudis. One of the conference delegates called Murawiec was very radical in his thoughts and suggested in his presentation that Saudi Arabia be punished by seizing Saudi oil fields and giving holy sites (Mecca and Medina) to an autonomous body. His recommendations were rejected by the White House, but the Saudis took it serious [2].

In 2003 the Saudi government asked for the release of all the classified documents of alleged involvement in terrorist acts so that they could refute related the alleged facts. The 2004 report of bipartisan national commission on terrorist attacks on United States exonerated the Saudis on basis of insufficient evidence [2]. In the last days of Obama presidency, he vetoed a bill that was going to allow victims of 9/11 attacks sue Saudi Arabia.

Jeff Stein, a Newsweek columnist argued that CIA and Saudi officials conspired to keep 9/11 details secret [12]. This makes perfect sense because even though 15 out of 19 terrorists were of Saudi origin, Bush never envisaged the possibility of attacking Saudi Arabia but instead declared his war on terror attacking other Middle Eastern Countries.

9. Yemen and US-Saudi Relations

America blindly supports Saudi bombing campaigns in Yemen. The Obama administration provided the Saudis with intelligence, arms aerial support to fight the Houthis rebels backed by Iran. This campaign has led to a lot of casualties and has been a subject of debate in American congress, with critics pushing for an end to the American sales of weapons to Saudi Arabia. The Obama administration in its last days suspended the sales of some weapons due to the high casualties recorded (Council on Foreign Relations, 2018). Senators who disagreed with the proposed sales of arms to the Saudis argue Saudi bombings in Yemen using American

Ammunition violates international humanitarian law and that further US sales will be considered implicit support for Saudi killing of innocent civilians. While those who favor more sales argue that there is need to improve Saudi military operations by providing them with more technologically advanced weaponry and intelligence to its air force.

Iranian weaponry as well as material support for the Houthi rebels has made Saudis paranoid since they have intercepted a lot of missiles coming from Yemen. Iranian backed Houthi bombing campaigns have received international criticism and report issued by UN human rights council organized group of international and regional eminent experts on Yemen attributed the high casualties to uncontrolled airstrikes and violation of human rights by Houthi's rebels [2].

In November 2018, defense secretary Jim Mattis and secretary of state Pompeo Mike called for a ceasefire within 30 days. Despite the call for ceasefire by high-ranking US officials, Houthi rebels and coalition forces continue their fight for the strategic port which serve as a point of entry for food and aid called Hudaydah. This port is of great importance to the rebels because serves as a hub for transit of weapons coming from Iran into Yemen. The Saudi-backed Yemeni government is reported to have sent 10,000 troops to counter the rebels' activities and regain the strategic port.

No matter how congress opposes American support for Saudi in Yemen, the United States cannot cut its ties with Saudi Arabia because they have similar interest when it comes to containing Iran's hegemonic ambitions, fighting terrorism, and combatting ballistic missiles launched by Houthi rebels against Saudis/Emirati territory. Yemen happens to be the home of Al-Qaeda in Arabian Peninsula and has roots in the southern and central parts of the country, this explains why America will not back away from a fight with this murderous sect.

10. Arms Deal

Following the terms of the 1974 deal in which America pledged to support the Saudis with arms, Saudi Arabia is number one importer of American arms according to Stockholm Peace Research Institute. In 2010 the kingdom expressed its desire to make the biggest purchase of arms in the history of America. The package represents a 60 billion dollars deal which will go a long way to improve relations between both countries.

Major US Defense Sales to Saudi Arabia from January 2009 to April 2018 with Values in Billion Dollars

Formal Notification Date	System In	Recipient Force	Pos. in Value
August 2009	CNS-ATM	RSAF	1.500\$
August 2009	TASS	RSAF	0.530\$
September 2009	SANG MODERN	SANG	0.177\$
September 2010	Blanket Order P	RSAF	0.350\$
October 2010	F-15 Sales, Weaponry	RSAF	29.400\$
November 2010	Javelin Missiles	-	5.8\$
June 2011	Armored Cars/Sensor Weapons	SANG	0.963\$
September 2011	Howitzers and Radars	-	0.886\$
October 2011	Up-Armored HMMWVS	RSLF	0.033\$
December 2011	Patriot System Engineering	-	0.120\$

August 2012	link-16 systems	RSAF	1.015\$
November 2012	PAC-2 Missiles	RSADF	0.430\$
June 2013	Marx V Patrol Boats	RSNF	1.200\$
August 2013	Follow Out Support	RSAF	1.200\$
October 2013	Slamer Jsow Harpoon	RSAF/MOD	1.290\$
November 2013	C-41 Systems Upgrade	RSAF	1.100\$
December 2013	Tow2a and 2Brf Missiles	RSLF/SANG	1.070\$
April 2014	Training and Advisory G	MOI	0.080\$
August 2014	Awacs modernization	RSAF	2000\$
October 2014	Patriot Air Defense System	-	1.750\$
May 2015	MR-60 helicopters	-	1.900\$
July 2015	Ammunition/Pac-3 Missiles	RSLF	5.900\$
October 2015	Hawk Helicopters/Ships	RSNF/RSLF	11.747\$
November 2015	Air to Ground Munitions	RSAF	1.290\$
February 2016	MK-15/Block IB Baseline	RSNF	0.354\$
August 2016	MIA2S Tanks	RSLF	1.150\$
December 2016	CH-47F Helicopters	RSLF	3.510\$
January 201	PTDS Aerostats	RSLF	0.525\$
May 2017	Naval Training Blanket Order	RSNF	0.750\$
June/Oct 2017	53V-Radar and Defense Terminal	RSLF/RSADF	15.500\$
March 2018	TOW2B Missiles	RSLF	1.500\$
April 2018	Paladin Howitzer System	RSLF	1.310\$
TOTAL			138.914\$

Source: US Defense Security Cooperation Agency (DSCA).

This figure is expected to rise since the newly elected president Trump struck a deal in 2017 worth 400 billion dollars and the Saudis equally maintained an army of lobbyist in America. It is estimated that Saudi Arabia spends on Average 6 million dollars yearly lobbying congress.

11. American Education of Next Generation Saudis

Late king Abdullah initiated a state-sponsored scholarship scheme that would enable academically distinguish students to pursue their studies in America. The number of Saudi students studying in America dramatically increased from 2000-2015. The Saudis believe that an increase in literacy will have cumulative economic, political, and social effect on their society since the educated and more exposed youths could make new political or social reform demands [2].

12. US-Saudi Trade and Financial Ties

Saudi Arabia is the largest US trading partner in Middle East. In 2018 US-Saudi trade was 31.2 billion dollars, which implies it increased by 4.54% as compared to 2017. Saudi imports increased by 23.02% while exports decreased by 16.87%. Saudi Arabia imports vehicles and machinery from US, while the US imports hydrocarbons from Saudi Arabia [2]. The US imports 876,000 barrels of crude oil a day from Saudi Arabia and the latter is the second supplier of oil to the US behind Canada [5].

Again, Saudi wealthy princes have invested in tech companies like Uber, Tesla. Saudi Arabia has investments in the United States worth 800 billion dollars. When US congress tried to pass a law that will allow families of 9/11 victims sue Saudi Arabia, they threatened to pull 750 billion from US economy [7].

13. Khashoggi Crisis

US-Saudi relations were put to test when Washington columnist of Saudi origin Jamal Khashoggi entered the Saudi consulate in Istanbul for some paperwork on 2nd of October 2018 and was grisly murdered by Saudis. This incident drew international condemnation with some political analyst anticipating the end of Saudi American relation. Trump vowed to punish the culprits but as the case evolve, he became more interested in 110 billion deal he struck with Saudis few months back.

The test of this relationship was to avoid the severing of diplomatic, strategic, energy, economic and security ties with the Saudis because a possible sanction on Saudi Arabia could have repercussions on American economy or push Saudis to the Russian or Chinese orbit.

CONCLUSION

The US-Saudi relations are a complicated one characterized mainly by oil for arms and security and despite the difficult moments both countries have been through. It is in their own interest to stay together since America needs Saudi Arabia to contain Iran's hegemonic ambitions and help fight terrorism in Middle East. On his part, Saudi Arabia equally needs American arms and protection for survival.

REFERENCES

1. Alia, C. (2017). "US-Saudi Relations: A timeline". www.Aljazeera.com. Retrieved November 18, 2022.
2. Blanchard, C. (2018). "Saudi-Arabia: Background and US Relations" Congressional Research Service, RL-3353. www.crs.gov.
3. Bronson, R. (2006). "Thicker than Oil: America's Uneasy Partnership with Saudi-Arabia." Oxford University Press, 384 pp.
4. Cohen, A. (2018). "US-Saudi Relations Stress Tested by Kashoggi Crisis". *Forbes*. Accessed November 10, 2022.
5. Egan, M. (2018). "Saudi Arabia is Second Supplier of Oil to the United States". *CNN Business*. Accessed November 18, 2019.
6. Korte, G. (2016). "Why Obama Doesn't Want 9/11 Families Suing Saudi Arabia". *USA Today*. Retrieved November 11, 2022.
7. Mcshane, L. (2016). "Saudi Arabia Threatens to Pull \$750B From US Economy if Congress Allows them to be Sued for 9/11 Attacks". *New York Daily News*. Accessed November 11, 2022.
8. Odah. S. O. (1988). *Saudi American Relations 1968-1978: A Study in Ambiguity*. (Ph.D. Thesis) University of Salford. Accessed November 15, 2022.
9. Ottoway, D. (2009). "US and Saudi Since 1930's". *Foreign Policy Research Institute*. Retrieved from www.fpri.org.
10. Pollack, J. (2002). *Saudi-Arabia and the United States, 1931-2002*, *Middle East Review of International Affairs*. Vol 6, No. 3.
11. "President George H.W. Bush orders Operation Desert Shield". (1990). Retrieved from <https://www.history.com/.amp/this-day-in-history/bush-orders-operation-desert-shield>

12. Stein, J. (2018). "CIA and Saudi Arabia Conspired to Keep 9/11 Details Secret". Newsweek. Accessed November 15, 2022.
13. "What's the Future of US support Saudi War in Yemen?" (2018). Retrieved from <https://worldview.stratfor.com/article/whats-future-us-support-saudi-war-yemen>.
14. Wong, A. (1974). "The Untold Story Behind Saudi Arabia's 41 Year Debt Secret". Bloomberg. Accessed November 23, 2022.

Влияние экономической активности представителей старших возрастных групп в обеспечение экономики Латвии трудовыми ресурсами

Виктор Козлов, Латвия

Балтийская Международная Академия, Рига

Региональная экономика и экономическая политика

edelves.113@gmail.com

доктор инженерных наук

асс. проф. Жанна Цауркубуле

АННОТАЦИЯ

В странах ОЭСР в условиях старения населения перед государственными органами встает задача обеспечения экономики трудовыми ресурсами. Старение населения снижает уровень экономической активности и увеличивает средний возраст рабочей силы, повышает пенсионную нагрузку на работающих. Один из возможных путей решения этой проблемы – повышение экономической активности представителей старших возрастных групп. Важнейшим фактором участия работников старших возрастов в рабочей силе является пенсионное законодательство, регулирующее возраст выхода на пенсию, ее размер, возможность сочетать получение пенсии и работу. Трудовая деятельность пожилых – одна из ключевых составляющих активного долголетия, и любые меры государственной политики, способствующие ее расширению, важны как для роста экономики, так и для благополучия стареющего общества в целом.

Ключевые слова: экономическая активность, государственная политика стимулирования занятости, человеческий капитал.

ABSTRACT

OECD valstīs sabiedrības novecošanas kontekstā valsts aģentūras saskaras ar uzdevumu nodrošināt ekonomiku ar darbaspēka resursiem. Iedzīvotāju novecošanās samazina ekonomiskās aktivitātes līmeni UN palielina darbaspēka vidējo vecumu, kā arī palielina pensiju slogu. Strādniekiem. Viens no iespējamajiem šīs problēmas risināšanas veidiem ir vecāku vecuma grupu pārstāvju ekonomiskās aktivitātes palielināšana. Būtiskākais faktors gados vecāku darbinieku līdzdalībai darba tirgū ir pensiju likumdošana, kas regulē pensionēšanās vecumu, tā lielumu, spēju apvienot pensijas saņemšanu UN darbu. Veco ļaužu darbs ir viena no galvenajām aktīvas novecošanas sastāvdaļām, UN jebkuri valsts politikas pasākumi, kas veicina tā paplašināšanos, ir svarīgi gan ekonomikas izaugsmei, gan visas novecojošas sabiedrības labklājībai.

Key words: ekonomiskā aktivitāte, valdības politika nodarbinātības veicināšanai, cilvēkkapitāls.

INTRODUCTION. ВВЕДЕНИЕ

Значительные изменения в демографическом развитии Латвии в последние годы требуют формирования новых подходов в вопросах оценки влияния развития населения на экономику страны.

Сокращение населения затронуло практически все регионы Латвии и почти все этнические группы. Депопуляция обуславливается низкой рождаемостью и высокой смертностью населения.

Современной Латвии свойственны старение населения, повышение демографической нагрузки и эмиграция экономически-активного населения в развитые страны ЕС, поэтому рост занятости пожилых людей рассматривается как объективная необходимость.

Актуальность исследования.

Научные исследования в области социальной политики развитых стран отражают четкую тенденцию сдвига парадигмы с оказания помощи пожилым людям на эффективное использование социального и трудового потенциала человека старшего возраста.

Участие старшего поколения в трудовых отношениях представляет собой важный аспект исследования с точки зрения экономики, социологии и психологии. Экономически стареющее население является существенным трудовым ресурсом, зачастую недооцененным. Экономически активные представители старшего поколения обладают ценными профессиональными знаниями, но также имеют и свои особые потребности, мотивацию к вовлеченности в трудовую активность.

Экономическая активность населения старшего возраста позволяет более полно реализовать трудовой потенциал, компенсировать дефицит труда в ряде секторов. Многие пожилые работники обладают ценными профессиональными компетенциями. Очень велика их роль в технически сложных отраслях, научных, медицинских, проектно-конструкторских организациях, где особое значение имеет сохранение и передача накопленных компетенций, опыта. Для самих пожилых работников труд является не только источником заработка, но и важной составляющей качества и уровня жизни.

Таким образом, актуальность исследования заключается в значимости комплексной оценки экономической активности населения старшего возраста и ее влияние на экономику страны.

Целью настоящего исследования является комплексное исследование современных подходов в оценке влияния на экономическую активность населения старших возрастов размера пенсий, уровня здоровья и особенностей спроса на труд с учетом специфики современной экономики Латвии.

В соответствии с указанной целью в исследование поставлен ряд задач, которые были проанализированы в ходе исследования:

- классифицировать основные теоретические и эмпирические исследования влияния пенсий, уровня здоровья и спроса на экономическую активность и занятость населения старших возрастов.

- провести анализ динамики экономической активности населения старших возрастов в Латвии.

- исследовать влияния размера пенсий, уровня здоровья и особенностей спроса на труд населения старших возрастов.

- исследовать конкурентоспособность между молодыми и возрастными работниками на рынке труда в Латвии.

- разработать методику для исследования экономической активности населения старшего возраста.

- выявить перспективы эффективного использования социального и трудового потенциала лиц данной возрастной категории на основе предложенной методики.

Объектом исследования являются население трудоспособного возраста Латвии от 50 до 75 лет.

Предметом исследования является оценка факторов и особенностей рынка труда Латвии, влияющих на экономическую активность населения старшего возраста.

Теоретической и методологической основой исследования являются положения, отражающие современные взгляды на стратегию, подходы и практику экономической активности населения старшего возраста.

В процессе исследования использовались абстрактно-логический, аналитический, монографический, экономико-статистический, социологический, экспертный, кластерный методы, а также методы экономико-математического анализа, моделирования и прогнозирования.

Анализ нормативно-правовых актов различного уровня, статистических и демографических данных, результатов социологических опросов, контент-анализ материалов вебсайтов.

Информационную базу исследования составили данные

1. Международные базы данных макроэкономических показателей, основных характеристик рынков труда и демографии в различных странах. В их число входят данные, собираемые экспертами Всемирного Банка (<https://data.worldbank.org/>), Международной организации труда (далее МОТ, <http://www.ilo.org/ilostat/>), Организации экономического сотрудничества и развития (далее ОЭСР, <https://data.oecd.org/>), Всемирной организации здравоохранения (<http://www.who.int/gho/database/en/>), проекта The Human Mortality Database (сайт проекта: <http://www.mortality.org/>).

2. Данные ЦСУ, в том числе анализ трудоспособного населения за период 2010–2022 годов и заработной плате по категориям персонала и профессиональным группам работников.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Старение населения является глобальным явлением, практически в каждой стране мира наблюдается рост численности и доли пожилых людей в общей численности населения. В 2019 году в мире насчитывалось 703 миллиона человек в возрасте 65 лет и старше. В глобальном масштабе доля населения в возрасте 65 лет и старше увеличилась с 6% в 1990 году до 9% в 2019 году. В большинстве стран мира жизнь за пределами возраста 65 улучшается. В глобальном масштабе человек в возрасте 65 лет в 2015–2020 годах проживал в среднем еще 17 лет. К 2045–2050 годам эта цифра увеличится до 19 лет. Между 2015–2020 и 2045–2050 годами ожидаемая продолжительность жизни в возрасте 65 лет, по прогнозам, увеличится во всех странах [1].

В последние годы прогресс старения привел к некоторым глобальным ответным мерам. В 2002 году Политическая декларация и Мадридский международный план действий по проблемам старения, принятые 160 государствами – членами ООН, стали новой повесткой дня по проблемам старения в XXI веке. В рекомендациях этих документов были определены три приоритетных направления деятельности: участие пожилых людей в развитии; обеспечение здравоохранения и благосостояния в пожилом возрасте; и обеспечение для пожилых людей широких возможностей и благоприятных условий [2].

В Декларации лидеров стран «Большой двадцатки», которая была принята на саммите в Осаке (Япония, 2019 г.), было отмечено, что старение населения в странах – членах G20 происходит разными темпами. Принимая во внимание общие черты и различия в демографической структуре стран «Большой двадцатки», признана важность содействия здоровому и активному обществу пожилых людей, которое позволяет трудящимся участвовать на рынке труда в пожилом возрасте, продолжая при этом расширять участие молодежи, женщин и инвалидов в экономической деятельности, а также стимулирование к созданию рабочих мест и гибкая организация труда, стремление к повышению качества занятости и расширению возможностей трудоустройства работников посредством обучения на протяжении всей жизни, поскольку трудовая жизнь, как ожидается, будет более продолжительной, стремление к улучшению условий труда для всех, включая работников по долгосрочному уходу в соответствии с национальными условиями [3].

В развитых государствах используются различные формы и способы стимулирования занятости лиц пожилого возраста. В большинстве стран в последние годы были проведены реформы для продолжения трудовой активности людей пожилого возраста.

Страны, поддерживающие развитие человеческого потенциала на протяжении всей жизни, скорее всего, будут иметь более высокие показатели участия пожилых людей в волонтерской деятельности, работе и участии в жизни своего общества, а также на рынке труда [4].

Новый виток интереса к концепции активного долголетия возник на волне глобального демографического кризиса в начале 1990-х гг., когда устойчиво начала расти доля лиц третьего (60+) и особенно четвертого (75+) возраста, в то время как численность трудоспособного населения и детей неуклонно сокращалась, что привело к значительному увеличению нагрузки на социальные фонды и систему социального обслуживания. В стратегическом документе ЕС «Европа для всех возрастов» обозначены четыре угрозы демографических изменений: увеличение спроса на услуги социального обслуживания, рост расходов на пенсионное обеспечение и социальные гарантии, рост потребностей лиц старшего возраста, неравенство в доступе к ресурсам и разнообразие социальных рисков для старшего поколения [5].

Концепция активного долголетия стала официальным приоритетом в поддержке и проведении исследований старения населения Всемирной организации здравоохранения. Эксперты ВОЗ определяют активное долголетие как процесс оптимизации возможностей для здоровой, активной и безопасной жизни в целях повышения качества жизни населения в процессе старения [6].

В Европейском Союзе концепция активного долголетия приобретает особое значение в силу высокой степени взаимозависимости государств ЕС и тенденции унификации нормативно-правовой базы в отношении граждан старшего возраста. В целях мониторинга основных сфер реализации активного долголетия в ЕС разработаны базовые принципы расчета индекса активного долголетия. Данный индекс охватывает разнообразные сферы вовлеченности лиц старшего поколения в региональный социум, причем занятости в разных возрастных группах посвящен отдельный субиндекс. В этом контексте важно оценивать влияние на уровень и качество жизни, социально-экономического статуса человека на его здоровье в пожилом возрасте [7].

Теоретическая часть исследования основывается на экономической теории, объясняющей причины экономической активности населения старшего возраста. Существует две исследовательские практики анализа этого явления.

Первая практика основывается на работах Д.Хикса, и предполагает, что индивид принимает решение о степени своего участия на рынке труда на основании текущего уровня ставки заработной платы и нетрудовых доходов.

Вторая практика основывается на моделях жизненного цикла, предложенных Ф.Модильяни, и предполагает, что решение принимается и на основании будущих потоков доходов и расходов на потребление.

Статическая и динамическая теория спроса на труд населения старших возрастов представлена в работах Д. Хамермеша.

Теоретическая модель, объясняющая особенности формирования заработных плат работников старших возрастов, сформулирована Э. Лезиром и дополнена Р. Хатченосом.

Исследования, посвященные эмпирическому анализу различных аспектов влияния пенсионной системы на предложение труда населения старших возрастов, весьма многочисленны.

Большинство исследований посвящено пенсионным системам развитых стран мира (например, США – М. Боскин, А. Гастман, Т.Штейнмейер, А. Крюгер, Дж. Пишке, Дж. Мастоубони; Германии – А. Берш-Супан; Австрии – С. Стаубли, Дж. Цвимюллер; Швейцарии – С. Стаубли, Р. Лалив).

Под руководством Дж. Грубера и Д. Вайза в течение более чем десятилетия группа исследователей анализировала различные аспекты влияния пенсионной системы на экономическую активность в 12 развитых странах.

Существуют также работы, посвященные анализу этого явления для развивающихся стран (например, в Китае – М. Нинг с коллегами; Бразилии – де Карвалхо Филхо; Мексике – Л. Хуарес; Индии – Н. Каушан) и стран Центральной и Восточной Европы (Польши – П. Стрзелеки и др.).

На принятие решения о выходе с рынка труда для индивидов влияет как установленный пенсионный возраст, так и размер пенсий. Здоровье в теории экономики труда рассматривается в рамках концепции человеческого капитала, предложенной Г. Беккером и дополненной М. Гроссманом. Количественные оценки влияния здоровья на экономическую активность населения старших возрастов были получены такими исследователями, как Дж. Баунд, Д. Двайер, О. Митчелл, К. МакГарри, Р. Дисней, Е. Зуччели, Д. Ау, К. Коил, К. МакГири и другие. Они показали, что ухудшающееся с возрастом здоровье является самым важным нефинансовым фактором, влияющим на решение о выходе с рынка труда для населения.

Теоретическая модель, объясняющая особенности формирования заработных плат работников старших возрастов, сформулирована Э. Лезиром и дополнена Р. Хатченосом. Эмпирические исследования по данной теме охватывают разные ее аспекты. Различные исследователи, например, В. Скребекк, ван Оуэрс, Дж. МакЭвой, Д. Вальдман, Дж. Миллер, П. Стефан, С. Левин, Б. Братсберг, Б. Андерссон, Л. Крепон, П. Илмакуннас и другие, анализировали возрастные изменения индивидуальной производительности и показали, что работники старших возрастов в среднем характеризуются более низкой производительностью труда. Другая важная тема исследований – дискриминация лиц старших возрастов при найме и увольнении с работы (Д. Ньюмарк, В. Сток, С. Адамс, Т. фон Вочтер). Дж. Грубер, Д. Вайз, А. Маннелл, А. Ву, А. Калвидж, А. Каптейн, К. де Вос, Р. Бёхейм, С. Цан, У. Жао анализировали взаимодействие на рынке труда разных возрастных групп.

Несмотря на имеющиеся в указанных работах обращения к различным аспектам проблемы, комплексных исследований основных детерминант экономической активности населения старших возрастов Латвии пока нет.

Полученные в ходе исследования теоретические положения дополняют и развивают науку в области региональной экономики и экономической политики в ракурсе вопросов оценки экономической активности населения старших возрастов Латвии и становится драйвером решения вопросов, вызванных демографическим старением населения. Возрастание значимости населения старшего возраста на рынке труда обуславливает создание благоприятных условий для реализации его ресурсного потенциала. Систематизированные научные подходы и полученные выводы закладывают основу новому направлению научных исследований индивидуальных особенностей человека, наличие и доступность услуг в здравоохранении региона, наличие современного медицинского оборудования и возможности применения медицинских технологий, которые способны поддерживать организм в приемлемой для активной жизни форме на протяжении долгих лет.

Кроме того, коронавирусная инфекция внесла свои коррективы во все сферы занятости населения и раскрыла возможности трудовой деятельности населения старших возрастов. Пандемия наглядно продемонстрировала необходимость углубления нашего понимания структуры, происхождения и последствий взглядов на старение в целях повышения благосостояния на протяжении всей жизни, которое, в свою очередь, внесло коррективы в структуру рынка труда во всех странах, особенно повлияло на изменения занятости населения старших возрастов, которые являются одной из основных групп риска во время пандемии [8].

Проведенный анализ показывает, что сокращение численности рабочей силы и снижение производительности труда в условиях значимого роста доли пожилого населения приводит к замедлению роста экономики и усилению нагрузки на государственный бюджет.

Результаты эмпирических оценок позволяют сформулировать рекомендации для органов государственной власти (в первую очередь, Министерства благосостояния и Министерства здравоохранения):

-здоровье оказывается более важным фактором по сравнению с пенсией, определяющим экономическую активность населения старшего возраста, таким образом, для стимулирования роста экономической активности населения старшего возраста особое внимание должно уделяться улучшению здравоохранения: с одной стороны, улучшению системы медико-санитарной помощи населению, с другой, формированию здорового образа жизни, особенно молодых групп населения.

-отсутствие конкуренции молодых и пожилых работников на латвийском рынке труда в 2014-2020 годах позволяет предположить, что повышение уровня занятости населения старшего возраста (например, в результате повышения пенсионного возраста) не приведет к увеличению безработицы среди молодых работников.

Предложенная методика оценки для исследования экономической активности населения старшего возраста может быть востребована на этапе анализа социально-экономических программ планирования и оценки эффективности использования социального и трудового потенциала лиц данной возрастной категории.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION. РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ ОЦЕНКА

Проведено самостоятельное комплексное исследование основных детерминант экономической активности населения старших возрастов в Латвии для оценки социально-экономической политики государства как одного из комплексных индикаторов благосостояния, который определяется тремя основными группами факторов: здоровье, участие в жизни общества и безопасность.

-подтверждено на основании различных эконометрических моделей, что высокий размер пенсий по старости повышает вероятность выхода с рынка труда для пенсионеров.

-показано, что влияние оказывает не сам по себе размер пенсий, а его соотношение с заработной платой индивида. В результате рост пенсий, наблюдавшийся в период 2014-2020 гг., не привел к снижению экономической активности населения старшего возраста, так как сопровождался ростом заработных плат.

-показано впервые для Латвии, что негативное влияние низкого уровня здоровья населения старших возрастов на их экономическую активность имеет динамический характер, то есть чем дольше индивид испытывает плохое состояние здоровья, тем с большей вероятностью он станет экономически неактивным.

-выявлено, что низкий уровень здоровья оказывает большее влияние на экономическую активность населения старшего возраста, чем размер пенсий, как на микроуровне (при принятии отдельными индивидами решения о выходе с рынка труда), так и на макроуровне (при оценке вкладов динамики обоих факторов в изменение экономической активности населения старших возрастов).

-установлено, что рост предложения труда населения старших возрастов с 2014 по 2020 год поддерживался сохранением спроса на них со стороны работодателей, что привело к росту занятости данной возрастной группы.

-показано, что молодежь и население старшего возраста занимают разные рабочие места на рынке труда: молодежь намного чаще работает в быстроразвивающихся отраслях, в основном в сфере услуг, в то время как пожилые остаются в менее динамично развивающихся отраслях промышленности и сельского хозяйства, а также в образовании и здравоохранении. В результате работники старшего возраста сформировали отдельный сегмент рабочих мест.

-установлено, что увеличение занятости населения старших возрастов и снижение занятости молодежи представляют собой два независимых явления, не связанных между собой. На основании этого делается вывод, что молодые и пожилые работники не являлись конкурентами на рынке труда.

CONCLUSION. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Здоровье, уровень пенсий и спрос на лиц старших возрастов оказывают существенное влияние на экономическую активность и занятость пожилых. Таким образом, политика, направленная на увеличение уровня здоровья, изменение пенсионной системы, рост спроса на эту возрастную группу приведет к удержанию пожилых на рынке труда.

1. Высокий уровень занятости населения при прочих равных условиях означает более высокий экономический рост и таким образом увеличение благосостояния населения в будущем.

2. Ни в одной стране мира государственная пенсия не восполняет в полной мере утраченный заработок. Везде выход с рынка труда ведет к снижению потребления.

3. Рост занятости означает повышение страховых взносов и, следовательно, увеличение размеров пенсий, что снижает риски бедности для тех пожилых, кто уже закончил свою трудовую карьеру.

4. Согласно демографическим прогнозам, в следующие 20 лет численность рабочей силы при условии сохранения уровней экономической активности на текущем уровне может сократиться на 10%. Вовлечение населения старшего возраста позволит смягчить данную проблему. Полученные результаты показывают, что в Латвии основным фактором, определяющим выход с рынка труда, является здоровье. Таким образом, низкий уровень здоровья выступает фактором, во многом определяющим невысокую экономическую активность лиц старших возрастов в Латвии. Меры государственной политики, направленные на снижение смертности лиц старших возрастов в долгосрочной перспективе, окажутся в наибольшей степени эффективными.

Основная проблема в данном случае – эффект от этих мер будет крайне постепенным, так как быстрыми мерами добиться серьезного повышения уровня здоровья невозможно.

5. Повышение пенсионного возраста и реформирование пенсионной системы приведет к росту экономической активности, причем, как показывает опыт других стран, он будет достаточно быстрым. При этом можно предположить, что рост экономической активности и занятости среди населения старших возрастов не приведет к росту безработицы среди молодежи.

6. В условиях снижения численности населения в трудоспособном возрасте растущая экономическая активность лиц старшего возраста приведет к сохранению и даже повышению уровня спроса на их труд. С другой стороны, в условиях технологической трансформации, рабочие места, на которые могут претендовать лица старших возрастов, будут оставаться на периферии рынка труда, не требовать высокого уровня квалификации и характеризоваться низкими уровнями производительности труда и заработной платы.

REFERENCES. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ

1. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). World Population Ageing 2019: Highlights (ST/ESA/SER.A/430). [Электронный ресурс]. URL: <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Highlights.pdf>.
2. Мадридский международный план действий по проблемам старения 2002 года. [Электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/ageing_program_ch1.shtml (дата обращения: 07.07.2022).
3. G20 Osaka Leaders' Declaration. [Электронный ресурс]. URL: <https://g20.org/en/g20/Documents/2019-Japan-G20%20Osaka%20Leaders%20Declaration.pdf>.
4. Global AgeWatch Index 2015 Insight report. [Электронный ресурс]. URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2018/10/AgeWatch2015.pdf>.
5. McGlynn C. EC legislation prohibiting age discrimination: «Towards a Europe for All Ages»? // Cambridge Yearbook of European Legal Studies. – 2000. – V. 3. – P. 279–299
6. Gauthier A.H., Smeeding T.M. Time use at older ages: cross-national differences // Research on Aging. – 2003. – V. 25. – № 3. – P. 247–274.
7. Darin-Mattsson A., Fors S., Kåreholt I. Different indicators of socioeconomic status and their relative importance as determinants of health in old age // International journal for equity in health. – 2017. – V. 16. – № 1. – P. 1–11.
8. Влиянии пандемии на мировую экономику. /Доклад World Economic Outlook Международного валютного фонда (МВФ)-2020 [Электронный ресурс] URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

Problems and risks of integration of drones into Latvian economics

Daniil Danileiko

Latvia

Baltic International Academy

Regional economics and economic policy

dannbox@gmail.com

Scientific supervisor:

Prof., Dr.oec., Alexander Masharsky

ABSTRACT

The drone or unmanned aerial vehicle (UAV) industry is developing rapidly in Latvia. In addition, drones are used not only for shooting – making photographs or filming TV and cinema, but also in many sectors of the economy – agriculture and forestry, real estate, construction, energy and others. The present article is dedicated to the close consideration of integration of drones (UAV) into Latvian economics. The following aspect to be considered in the article – risks, possible threats, tips and future areas of use. A special attention is given to creation of drone regulation with regard to national peculiarities. This article analyzes the experience of integrating unmanned aerial vehicles on the examples of the countries of the European Union, as well as on the example of the Baltic countries.

Keywords: drones, unmanned aerial vehicle, integration, agriculture.

ANOTĀCIJA

Latvijā strauji attīstās dronu jeb bezpilota lidaparātu industrija. Turklāt bezpilota lidaparāti tiek izmantoti ne tikai šaušanai – fotografējot vai filmējot TV un kino, bet arī daudzās tautsaimniecības nozarēs – lauksaimniecībā un mežsaimniecībā, nekustamajā īpašumā, celtniecībā, enerģētikā un citās. Šis raksts ir veltīts dronu (UAV) integrācijas Latvijas ekonomikā rūpīgai apskatei. Rakstā jāņem vērā sekojošais aspekts – riski, iespējamie draudi, padomi un turpmākās lietošanas jomas. Īpaša uzmanība tiek pievērsta dronu regulējuma izveidei, ņemot vērā nacionālās īpatnības. Šajā rakstā ir analizēta bezpilota lidaparātu integrācijas pieredze uz Eiropas Savienības valstu, kā arī Baltijas valstu piemēriem.

Atslēgvārdi: droni, bezpilota lidaparāts, integrācija, lauksaimniecība.

INTRODUCTION

Technology is growing rapidly more so than ever over the last few decades. As technology becomes more advanced, it has become cheaper and more accessible for customers, allowing people to solve various problems. In the past few years, prices have dropped in most of tech sector, including computer hardware. Over the past few years, drones have become central to the functions of various businesses and governmental organizations and have managed to pierce through areas where certain industries were either stagnant or lagging behind. From quick deliveries at rush hour to scanning an unreachable military base, drones are proving to be extremely beneficial in places where man cannot reach or is unable to perform in a timely and efficient manner.

Risks of integration of drones

1. Quite new technology.

Drones have now moved beyond just a cool new technology, and becoming literally life savers and indispensable assistant for a large number of areas. Like all new technological developments, drones have been rushed to market with little regard for security. Threat for privacy, increasing of number of collisions at air are only future problems which should be solved in the future. Unless it made the trust for drones will be hesitating. The problem is that

drone technology and use is advancing much faster than any attempts at regulation. And it is likely to get worse.

2. Limited altitude as well as useful payload.

One of the most established rules of drone flight, and one that applies to both recreational and professional drone pilots, is that they can only fly at a maximum altitude of 300 meters. This figure has been hammered so often into the minds of drone pilots that it has become an indelible part of the way things are done. In terms of physical capability, there's nothing that can stop drones from flying above 300 meters. Although air pressure decreases with an increase in altitude, the reduction in lift only makes it impossible for drones to fly at an altitude of around 13,000 feet (around 4km). In short, the payload is the weight a drone or unmanned aerial vehicle (UAV) can carry. It is usually counted outside of the weight of the drone itself and includes anything additional to the drone – such as extra cameras, sensors, or packages for delivery. Technologies are developing so fast that it is very likely we will see the significant increase of payload for drones in three-five years, and not for only commercial drones.

3. Limited flight time due to short battery capacity.

Most drones fly for a half-hour, at most, until they're grounded for recharging or battery swap-out. Charging can take 60 to 90 minutes, keeping that drone on the ground when its operator wants it to be in the air doing productive, billable work. Designing a drone with longer battery life, and therefore longer flying time, challenges engineers. The greater the battery's power capacity, usually expressed in milli-Ampere-hours (mAh), the heavier the battery required. Rocket engineers face much the same problem. The greater the fuel tank capacity, the heavier the fully-fueled rocket becomes. Consumer drones run on electricity, unlike the drones of supreme class in the military that use some form of a combustion engine (or solar). Your drone must have a reliable power source, and that means batteries. The problem with batteries is that they are heavy, must be charged, and they are typically expensive. And it is important to keep in mind, batteries on motorized vehicles typically don't last long.

4. Appropriate software is required.

Most drone manufacturers have opted for proprietary software to control their respective drones. Thanks to special software the effectiveness of use of drones significantly increases. For example, if a farmer wants to launch a drone in order to inspect the field, it is very convenient to have a program "FarmVision" which essentially assists to choose the most suitable and beneficial route of flight. Such software as Propeller Auto, Shturman, NavigatorSky are indispensable for many drone's pilots. They provide full confidence and safety during the flight and save a lot of nerves and energy for the drone's owner.

Recent examples of application of drones include terrorist groups using drones in surveillance activities and delivering chemical, biological, radiological, nuclear and explosive materials in conflict zones, and an environmental group which repurposed a hobby drone to enter the secure airspace of a nuclear site and crash into a building highlighted the current reality of the threat posed by the illicit use of drones.

Top risks of drone usage are closely tied with cyber-security [2]:

- GPS spoofing. A way to take control of a drone. Attackers feed drones with false GPS coordinates and take full control of the platform (guidance of flight). Security researchers have demonstrated how a hijacked drone can be used to hijack other drones, ending in a drone swarm under the control of cyber criminals. It is easy to realize that in such a case, the threat potential increases drastically and can be compared to the way botnets perform DDoS attacks, taking over a significant amount of systems and Internet of Things (IoT) devices.

- Downlink intercept. Allows a criminal accessing all transmitted data between the drone and the controller. Since the majority of commercial drones systems interact with their base using unencrypted communication channels, they can become vulnerable to exploitation by a cyber-criminal who can intercept and have access to sensitive data drone exchanges with the base such as pictures, videos, and flight paths.
- Data exploitation. Critical infrastructure is protected in the terms of digital and physical security. The use of drones can overcome physical security limitations and cybersecurity protections, for a mini computer mounted on a small drone can approach undetected sensitive areas and carry out nefarious operations, mimic a Wi-Fi network to steal data, hijack Bluetooth peripherals, perform keylogging operations to steal sensitive passwords, as well as compromise access points, unsecured networks, and devices.

A group of scientist states [2] that with technological advances, new hazards and exposures (vulnerabilities) always come to light, including:

1. Injury to people or damage to property arising from drones that fall from above or crash into buildings or other aircraft
2. Privacy, as virtually all drones are equipped with cameras
3. Cyber liability, as drones capture significant amounts of data that is stored within the drone or beamed to the cloud
4. Financial loss if drone usage causes business interruption

According to reputable aviation experts [3] the drone's industry will encounter with the following threats:

1. Airspace Threats
2. Vehicles for Weapons
3. Low-Tech Corporate Espionage
4. High-Tech Corporate Espionage
5. Smuggling
6. Collisions
7. The Difficulty of Enforcing the Rules
8. Drone-Based Hacking

A couple of benefits of drones—their portability and advanced technology—can also prove to be great liabilities. Small drones are easy and attractive targets to thieves, and the industry hasn't developed many internal safeguards for stolen drones. Unlike the traditional aircraft industry, which has a tracking system and serial numbers for aircraft parts, the drone industry hasn't adopted either a tagging or tracking system. In other words, there's almost no chance of recovering a stolen drone.

Another benefit that could become a potential liability is the flexibility of the technology—that is, a drone's potential as a broad-use aircraft. In theory, the same drone that photographs a parcel of land for a realtor on one day could be used to survey a hazardous chemical spill the following day.

The European regulatory framework is based on the following principles [4]:

- **A risk-based and proportionate approach:**

The new framework will introduce three categories of operations (open, specific and certified) according to the level of risks involved. A different regulatory approach will be adopted for each category. Low-risk operations ("open" category) will not require any authorization, but will be subject to strict operational limitations. For medium risk operations, operators will have to require an authorization from the national aviation authority on the basis of a standardized risk assessment or a specific scenario (specific

category). Finally, in case of high-risk operations, classical aviation rules will apply (certified category).

- **A sharing of responsibilities between the EU and the Member States:**

To bring the necessary flexibility, Member States will be able to define "zones" to restrict the access of certain portions of their airspace or on the contrary relax the conditions there. By doing so, national specificities will be addressed at the most appropriate level. Registration and authorizations will also be implemented at national level on the basis on common rules.

By the end of 2020, the European Commission have adopted two regulations covering unmanned aircraft operations in the Open and Specific categories [4]. The first regulation defines rules and procedures for the operation of unmanned aircraft. The second one defines the technical specification applicable to the drones authorized to be operated under the open category.

Latvia holds a huge opportunities and potential of application of UAV in agriculture business. Everything to do with commercial agriculture involves a long-term commitment and a vast range of cumbersome but important processes. The good news is that, through the use of new technology, some of these processes can be simplified. Agricultural drones have been changing the face of farming and cultivation (preparation of soil for crops) heavily the past 3-5 years, and provide brand new opportunities to make agricultural processes easier and a lot more efficient. They also completely change the way that many farmers and other entities go about their business. It is also important to note that the use of such technology is also a lot safer than the manual labor of farm workers.

The emergence of drones in the technology market in the 21st century is a significant step into the future. This technological breakthrough has turned the view of the modern world so much that it was difficult to foresee it. In that way, agricultural drone is an amazing advance technology, which is becoming a tool like any agricultural equipment. Various reasons have behind this, like comparatively cheap agricultural drone with advanced imaging capabilities and sensor are giving specific data to the farmer. By using this data, farmer can increase yields and reduce crop damage. Moreover, less use of pesticides reduces environmental damages. However, farming is an input-output problem. With using of drone, farmer can reduce inputs – water and pesticides and maintaining same output, it will be overcoming the food shortage. Agricultural drone changes farmer's ability to monitor and manage the key aspect of farm business that is impossible to sustain in remote place. Moreover, food production companies and research institute try develop agricultural drone capabilities.

As a result, this technology relies on the targeted combination of market pull and technology push activities. So, from the market needs agricultural drone innovation comes and it established as new innovation technology to help meet the needs of agricultural sector.

CONCLUSIONS

Any system has advantage and disadvantage and drones cannot be exceptional. Drones provide useful missions to prevent injuries, accidents, and hazards when it involves navigating in an environment that is not suitable for human survival. Today, drones are now undergoing a commercialization process because it is now being manufactured and produced by technological and logistics companies around the world.

On the one hand, drones are very popular because mass media networks patronize its functionality and efficiency when capturing videos and images. You will notice that drones are common in touristy areas due to travel blogger promotions. Video bloggers use drones to further increase the popularity of their videos; hence, promoting the device to other new vloggers [5].

Travel companies use drones to maximize the tourism potential of an area that is popular to all tourists.

On the other hand, there are concerns or troubles in drones that affects user's navigation routine. A local government unit sometimes restricts the use of drones when there is an ongoing military conflict. Drones are also blocked from entering a restricted zone such as military facilities that are conducting experimentation and active military training inside their camps. These growing restrictions prompts drone users to consider the rules and regulations of drone usage to a certain area so that they will not be subjected to either ethical or legal violations. User violators are at risk for legal apprehension that could mandate them to pay for financial compensation or imprisonment for several days if caught violating laws [5].

The drone industry is also advancing in Latvia at a rapid pace. Large numbers of UAVs are being sold and used around the whole country. For example, in 2020 Latvia State Police has acquired 50 drones for monitoring road traffic. Number of private users of drones in Latvia is hard to say, however, it's figure is increasing each year.

Integration of UAV in agriculture sector of Latvian economics is one of prior and important direction of development of drone's industry. Although agriculture is one of the largest industries in Latvia, the fields that are managed with the technologies of intensive or classic agriculture still dominate. However, the introduction of new approaches in agriculture would not only benefit the environment, but would help make economically beneficial decisions.

Besides that, special attention should be given to the market for military drones in Latvia which is expected to fast development in 2020-2025 years. The UAVs will enhance aerial surveillance and reconnaissance capabilities of the National Armed Forces, as well as reinforce indirect fire support control capabilities. The UAVs will also be used in search, rescue and other similar civilian operations.

At the same time, the drone industry is expected to generate huge number of jobs, according to preliminary calculation it is about 10 000 working places in Latvia. Mainly it refers to developing of proper software (IT-specialists/programmers) and construction of drones (engineers).

The use of such technologies help improves living conditions of Latvian residents, namely farmers, policemen, firefighters, delivery workers. There are benefits and challenges in the use of UAVs. Governments are trying to keep pace with these developments by framing proper rules and regulations.

BIBLIOGRAPHY

1. "Introduction of a regulatory framework for the operation of drones, European Aviation Safety Agency" A-NPA 2015-10, p.41. Available on: <https://www.easa.europa.eu/sites/default/files/dfw/A-NPA%202015-10.pdf>
2. A. Solodov, A. Williams, "Analyzing the Threat of Unmanned Aerial Vehicles (UAV)". 2017
3. Brian Buntz, "8 Drone-related Security Dangers". 2017, Available: <https://www.iotworldtoday.com/2017/03/09/8-drone-related-security-dangers/>
4. Drone Rules. EU Regulations Updates. Available on: https://dronerules.eu/lv/professional/eu_regulations_updates
5. Grind Drone. Advantages and Disadvantages of Drone Technology. Available on: <https://grinddrone.com/drone-features/advantages-and-disadvantages-drone>

Interethnic Communication as Interaction of Carriers of Various Collective Ethno-cultural Identities

Vladislav Volkov,

Dr. sc. soc., associate professor, Baltic International Academy

ABSTRACT

The article analyzes the phenomenon of interethnic communication as a type of social communication that is carried out between carriers of different cultures for their effective interaction. The public space of interethnic communication is institutionalized on the basis of various social statuses and roles assigned to the collective identities of the ethno-national majority and ethnic minorities. If the liberal values of equality are formal in society, then the pronounced ethno-social stratification encourages the fragmentation of the general civil public space. In this situation, a scientific discourse is preferable, which considers it important to use the positive potential of the multiculturalism of civil society and the communication links between its constituent actors, focused on achieving agreement (J. Rawls, C. Calhoun, J. Habermas, etc.).

Keywords: interethnic communication, majority and minority identities, ethnic groups, liberal values, equality

INTRODUCTION

In sociology interethnic communication is considered as a type of social communication that is carried out "between people of different cultures" for their effective interaction (Rogers, Hart, Müike 2002, p. 5, 7). The relationship between different ethnocultural identities is the goal of interethnic communication. In the process of such communication, a certain degree of interethnic solidarity of people is formed and a certain degree of mutual recognition of the statuses of their ethno-cultural identity is realized. In this sense, it is hardly necessary to consider as such communication the interaction of people with different ethnic identities due, for example, to their economic specialization in the conditions of division of labor (Hechter 1996, p. 90 – 98; Rotčič 1999, p. 34 – 61). In general, interethnic communication and the identities of the ethno-cultural groups that participate in it are extremely closely related. At the same time, the relationship between these social phenomena is extremely contradictory. Sociologists and social psychologists recognize the importance of communication as a factor influencing the formation of the social identity of groups, but, at the same time, emphasize that the identity of a social group is unthinkable without distancing from the identity of other groups and limiting contacts with them (Jenkins 2006, p. 5; Tajfel 1978, p. 77 – 98; Turner 1982, p. 19 – 21), since ethnic groups with a pronounced identity claim their individual and collective rights. Some scholars even say that interethnic communication leads to the blurring of boundaries between the identities of ethnic groups (Hechter 1975, p. 22 – 34). Although this relationship is not so unambiguous, as it was shown, for example, by F. Barth (Barth 1996, p. 75 – 82). For example, G. H. Mead believed that communication forms the interactive nature of social identity, combining elements of the identity of the parties to the interaction (Mead 1996, p. 222). A. Schütz saw in the "life world" of a person the results of the interactive influence of others (Schütz, 2003, p. 402 – 403, 802). However, the question of the degree of adaptation of the parties to the ethno-cultural interaction to the values of the other side of communication and to the very need for such communication is open.

Interethnic communication is understood as a type of social, cultural, and information exchange that promotes mutual influence and mutual understanding between ethnic groups. Understanding interethnic communication as a process of exchanging social and cultural values allows us to determine whether ethnic groups seek mutual benefit in their relations with each other in the process of interaction. The absence of mutual benefit, the expected reaction from another ethnic group means the termination of communication-exchange, leads to a decrease in mutual trust and influence of one group on the other (Gatignon 1986, p. 534 – 536). It should be noted that ethnic groups, as self-referential social systems (Leydesdorff 2003, p. 1 – 3), and their active representatives seek to control interethnic communication in order to prevent the erosion of their identity.

Interethnic communication in national democratic states implements two relationships between ethnic groups. On the one hand, such communication in societies with a well-established character of interethnic relations is carried out between ethnic groups, whose identities often have different status in society. This is especially evident in national states, where the ethno-cultural, linguistic content of the national identity is associated with the identity of the ethno-national majority. While the identities of ethnic minorities are present in the public space of national states and are considered as one of the forms of national identity, depending on the level of development of democracy. On the other hand, differences in the status of the identities of the ethnic majority and minorities in democratic and liberal states coexist with the principle of equal rights of people, regardless of their ethnic origin and cultivated ethnic identity. However, in reality, there are quite contradictory relations between the principle of subordination of the majority and minority identities and the principle of liberal equality.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

As the diverse practice of interethnic contacts shows, especially in nation-states with distinctly accentuated differences between the ethno-national majority and ethnic minorities, the common space of communication between various social, including ethno-cultural groups, is adjusted by the established identities of these groups and their official and unofficial institutionalization. The nature of interethnic communication (its depth, variety of connections, the degree of reproduction in different generations of people, etc.) is determined by the consensus established in society between ethnic groups in relation to the most important societal values. In multi-ethnic societies, the totality of these values includes not only those that underlie the economic and socio-political, which are generally non-ethnic in nature, but also those that ensure the functioning of the identities of the ethno-national majority and ethnic minorities. Intensive inter-ethnic communication indicates an established consensus on these values among ethnic groups. In it, institutionalized values that have a transpersonal character are realized and reinforced in personal forms of human interaction. Conversely, the lack of need for such communication speaks not so much about its socio-psychological barriers among carriers of different ethnic identities, but rather about the weakness or lack of such a value consensus at the level of ethnic groups. In this context, researchers of modern nations just emphasize the pernicious approach to them, based solely on the recipes of assimilatory nationalism of the 18th – 19th centuries. The identities of modern multi-ethnic nations are a complex entity that includes both the identities of the ethno-national majority and other ethnic groups and minorities. And not always such a societal consensus between ethnic groups is established, giving rise to a conflict in national states between their territorial, civil and ethno-cultural characteristics of the organization (Brubaker 1996, p. 67 – 69; Deutsch 1979, p. 270 – 290; Smith 1986, p. 149 – 150). Such a consensus should also be established at the level of the general civil political culture, which includes respect for both the rights of the ethno-national majority and ethnic minorities. Otherwise, civil nationalism will be no different from cultural nationalism (Smith 1995, p. 100 – 102). Moreover, we cannot limit ourselves only to respect for the individual dignity of people with a different ethnic identity. The civic culture of multi-ethnic societies should also include respect for the results of the realization of the collective identity of ethnic groups. Therefore, for the formation of a societal consensus in multi-ethnic societies, public discussions of ethno-political issues concerning the interests of both the ethno-national majority and ethnic minorities are extremely important.

As shown by P. Berger and T. Luckmann, social identity is defined, first of all, by the diversity of people's social activities, which results in the social structure of a society that needs "order, governance and stability". And the "institutional order" of society imposes "profiled identities" (Berger, Luckmann 1995, p. 87, 146 – 151, 265). J. Baudrillard generally believed that in postmodern conditions, social identity is rigidly imposed in the "constant universal mobilization" of individuals (Baudrillard 2000, p. 14). The idea of imposing social identity by established social structures and institutions of power was also recognized by M. Foucault

(Foucault 2002, p. 8; Foucault 1999, p. 17). Therefore, the parameters of interethnic communication reproduce the existing order of society, including the dynamic nature of the relations of power and dominance between the ethno-national majority and ethnic minorities. The identities of some ethnic groups that have less social and cultural capital than others can be manipulated and "symbolically abused" (Bourdieu 2005, p. 169). Such views of some sociologists are a kind of reaction to the weakening of the role of national states in the regulation of interethnic relations.

J. Habermas nevertheless considers it important to use the positive potential of the multiculturalism of civil society and the communication links between its constituent actors, focused on achieving agreement. But for this, it is necessary that the society at the level of the basic values of the "life world" has a "context" of the processes of mutual understanding (Habermas 2000, p. 69, 90, 139, 158, 163 – 170, 199, 202). This can be facilitated by the public sphere of society, which implements the political participation of citizens through mechanisms of joint discussions open to all citizens (Fraser 1990, p. 56 – 80; Habermas 1989, p. 1). The content of the general public sphere of democratic multi-ethnic states is determined by the interweaving of liberal values that protect the equality of citizens, regardless of their ethnic origin and cultivated ethno-cultural identity, and the existing institutionalization of the identities of the ethno-national majority and ethnic minorities.

The public space of interethnic communication is institutionalized on the basis of various social statuses and roles assigned to the collective identities of the ethno-national majority and ethnic minorities. If the liberal values of equality are formal in society, then the pronounced ethno-social stratification encourages the fragmentation of the general civil public space. This leads to the relativization of liberal values and universal moral norms, depending on the assessment of "one's own" and "others" in the processes of interethnic communication (Gert 2016; Freeman, Littlejohn, Pearce 1992, p. 311 – 329; Harman 1975, p. 3 – 22; Wong 1984, p. 23 – 36). However, the public space only partially includes the manifestations of the collective identities of ethnic groups, leaving out the areas of active intra-ethnic interactions, in which the languages of ethnic groups that are not official are most actively functioning (Eidheim 1969, p. 49 – 53).

There is also a partial variable ethnic categorization of individual representatives of other ethnic groups (Barth 1996, p. 75 – 82). But the existing ethnosocial differences and even their inequalities are not in themselves an obstacle to interethnic communication. The success of interethnic communication depends on the degree of openness of the identities of those ethnic groups that participate in this process (Kim 2006, p. 284, 291), as well as on whether representatives of ethnic minorities perceive the existing type of relations between them and the ethno-national majority as fair, taking into account their interests as non-dominant social groups (Rawls 2005, p. 60 – 61, 84, 126 – 134, 395 – 396).

There are different ways of sociological interpretation of interethnic communication, which is carried out within a multi-ethnic society, depending on the understanding of the features of the societal integration of this society. Thus, in Talcott Parsons' theory, social communication should realize and reproduce societal integration, which is dominated by a single culture that serves to "stabilize the system". Although Parsons admitted that there is a differentiation of culture in society at the level of its "subsystems", he did not specifically analyze models of social communication that take into account the differentiation of normative culture (Parsons 2000, p. 470, 490 – 497, 543 – 545).

After the Second World War, the sociological school began to focus on the understanding of interethnic communication in multi-ethnic societies as a way to integrate the ethno-cultural identities of ethnic minorities into the common national and civil identity. There is also an increase in the attention of researchers to the status of social communication in society as a whole, since it is considered a mechanism for expanding the base of socio-ethnic integration by actively attracting the potential of previously ignored ethnic groups and minorities. This idea is most actively defended in various versions of liberal multiculturalism and as a variant of it –

interculturalism). For example, Jurgen Habermas specifically focuses on the analysis of the social resources of the widest possible range of different social groups with the status of majority and minority (Habermas 2001, p. 244), but recognizing each other as equal partners, implementing "paradigms of mutual understanding" (Habermas 2010, p. 17 – 18). In addition, the strengthening of communication systems strengthens the independence of civil society and its institutions from the pressure of political, administrative and economic life (Habermas 1989, p. 2 – 37, 56, 83, 147). In particular, the development of civil society institutions is of particular interest to ethnic and other social minorities, whose collective identities, for one reason or another, have not received adequate recognition by the official structures of the national state.

CONCLUSIONS

However, some researchers still do not consider it realistic in modern circumstances to solve fundamental social problems through communication and compromise between social groups (Flyvbjerg 1998, p. 222 – 224). The reasons are diverse – this is the pressure of government institutions on the processes of social communication (Foucault 2002, p. 330), the conflicting nature of social communication itself (Calhoun 1996, p. 205, 212 – 216, 221 – 222), too deep socio-cultural differentiation in modern society (Johnson 2006, p. 2 – 11, 63 – 68, 97, 175), the insignificant possibilities of the public sphere of bourgeois society in reducing social injustice (Thomassen 2010, p. 16, 21, 48, 87, 152), etc. However, such criticism can be considered faultless if we do not take into account the real need of many social groups and minorities to achieve positive recognition in society, in the pursuit of social justice, including the redistribution of power. We can agree with the opinion of Jean Cohen and Andrew Arato that the common collective identity of a multicultural and multi-ethnic society requires a constantly renewed communicative discourse between the bearers of different identities (Cohen, Arato 2003, p. 457 – 463, 470, 479, 484 – 485, 495).

REFERENCES

- Barth, F. (1996). *Ethnic Groups and Boundaries*. – Hutchinson, J., Smith, A. D. (eds.) *Ethnicity*. Oxford: Oxford University Press. Pp. 75 – 82.
- Baudrillard, J. (2000). *Symbolic Exchange and Death*. London: SAGE Publications.
- Berger, P., Luckmann, T. (1995). *The Social Construction of Reality. A Treatise on Sociology of Knowledge*. Moscow: Medium.
- Bourdieu, P. (2005). *Sociology of Social Space*. Moscow: Institute of Experimental Sociology; Saint Petersburg: Aleteia.
- Brubaker R. (1996). *Nationalism Refrained. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press.
- Calhoun, C. (1996). *Critical Social Theory: Culture, History, and the Challenge of Difference*. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers.
- Cohen, J., Arato, E. (2003). *Civil Society and Political Theory*. Moscow: Ves' Mir.
- Deutsch, K.W. (1979). *Tides among Nations*. New York: Free Press.
- Flyvbjerg, B. (1998). Habermas and Foucault: thinkers for civil society? – *British Journal of Sociology*. Vol. 49, No. 2. June. Pp. 210 – 233.
- Foucault, M. (2002). *Intellectuals and Power*. Part 1. Moscow: Praxis.
- Foucault, M. (1999). *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*. Moscow: Ad Marginem.

- Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. – *Social Text*. Duke University Press. No. 25 (26). Pp. 56–80.
- Freeman, S. A., Littlejohn, S.W., Pearce W. B. (1992). Communication and moral conflict. – *Western Journal of Communication*. Vol. 56. Issue 4. Pp. 311 – 329.
- Habermas, J. (2010). *Between Naturalism and Religion. Philosophical Essays*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (2001). *Involving the Other. Essays on Political Theory*. Saint-Petersburg: Nauka.
- Habermas, J. (2000). *Moral Consciousness and Communicative Action*. Saint-Petersburg: Nauka.
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge Massachusetts: The MIT Press.
- Harman, G. (1975). Moral Relativism Defended. – *Philosophical Review*. No. 84. Pp. 3 – 22;
- Hechter, M. (1996). Ethnicity and Rational Choice Theory. – Hutchinson, J., Smiths, A.D. (eds.) *Ethnicity*. Oxford University Press. Pp. 90 – 98.
- Hechter, M. (1975). *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in the British Development, 1536-1966*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Gatignon, H. (1986). An Exchange Theory Model of Interpersonal Communication. *Advances in Consumer Research*. Volume 13. Pp. 534 – 536.
- Gert, B. (2016). *The Definition of Morality*. <https://plato.stanford.edu/entries/morality-definition/> (8.2.2016).
- Jenkins, R. (2006). *Social Identity*. (2d ed.) New York: Routledge.
- Johnson, P. (2006). *Habermas: Rescuing the public sphere*. London, New York: Routledge.
- Kim, Y.Y. (2006). From Ethnic to Interethnic. The Case for Identity Adaptation and Transformation. – *Journal of Language and Social Psychology*. Vol. 25. No. 3.
- Leydesdorff, L. (2003). *A Sociological Theory of Communication. The Self-Organization of the Knowledge-Based Society*. Irvine, CA: Universal-Publishers.
- Mead, G. H. (1996). Internalized Others and the Self. – Dobrenkov V. (ed.) *Western European sociology of the XIX century*. Moscow: International University of Business and Management.
- Parsons, T. (2000) *The Structure of Social Action*. Moscow: Academic Project.
- Rawls J. (2005). *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Rogers, E. M., Hart, W. B., Miike, Y. (2002). Edward T. Hall and The History of Intercultural Communication: The United States and Japan. – *Keio Communication Review*. No. 24.
- Rotčīiilds, Dž. (1999). *Etnopolitika: konceptuālās aprises*. Rīga: AGB.
- Schütz, A. (2003). *A world that glows with light*. Moscow: Russian Political Encyclopedia.
- Smith, A.D. (1995). *Nations and Nationalism in Global Era*. Cambridge: Polity Press.
- Smith, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, New York: Basil Blackwell.
- Tajfel, H. (1978). The achievement of group differentiation. – *Differentiation between social groups. Studies in the social psychology of intergroup relations*. London: Academic Press. Pp. 77 – 98.
- Thomassen, L. (2010). *Habermas: A Guide for the Perplexed. Continuum*.

Turner, J. C. (1982). Towards a cognitive redefinition of the social group. – Tajfel H. (ed.) *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wong, D. (1984). *Moral Relativity*. Berkeley CA: University of California Press.

"Long Road to the Dunes": Implicit Competence and Self-determination of Forced Ukrainian Migrants in Latvia

Plotka Irina Danilivna

Doctor of Psychology, Professor,
Psychological Program Manager,
Baltic International Academy, Riga, Latvia

Podshyvalkina Valentyna Ivanivna

Doctor of Sociology, Professor, Visiting Researcher,
Baltic International Academy, Riga, Latvia

ABSTRACT

Background: The article examines the explicit and implicit competencies of forced migrants, describes its markers, and the types of strategies for the stay of refugees in the country of temporary resettlement.

Methods: The research is located in qualitative methods. We used the principles and techniques of the so-called "grounded theory" to analyze data gathered through free interviews with eight forced migrants.

Results: We found that forced migrants are guided in their choice of a place of forced displacement both on the basis of explicit competence, in the formation of which social ties provide a significant role, and on their own poorly reflected experience of experiencing the hardships associated with forced departure from their native places. Moreover, based on this, four strategies for choosing the place of temporary movement: an unambiguous explicit choice; an unambiguous explicit-implicit choice; an indirect implicit-explicit choice; an indirect implicit choice were described. At the same time, we noted that there were significantly more markers of implicit competence in the informants' narratives than indicators of explicit competence, and they were more diverse.

Conclusions: Our research contributes to the literature on migrant identity practice concerning the structures of the personality self-determination model by proposing to separate implicit and explicit competence, with the former associated with social relationships, and the latter with manifestations of autonomy. Future research may draw a larger sample of the influence of social and autobiographical contexts on the attitude towards temporary resettlement in another country, as well as the direction and intensity of attitudes toward integration into the Latvian society of refugees from Ukraine.

Keywords: Displacement, Forced Migrant, Implicit Competence, Self-Determination

Background

Forced migrants from Ukraine in 2022 joined the annually growing number of refugees in the world. In 2021, there were more than 30 million of them, which has become one of the pressing global problems of the new century [31]. More than 10 million Ukrainians were forced to leave their homes, half of them left the country, primarily to the EU countries, the UK, the USA, and Canada. According to the UNHCR, as of August 5, 2022, there are 3,933,695 Ukrainians in Europe for temporary protection or similar national protection schemes[32],

The Baltic countries, including Latvia, provided active assistance to forced migrants from Ukraine and accepted over 35 thousand forced Ukrainian migrants (as of August 12, 2022) [33].

There are many types of migration. It can be caused by natural and man-made disasters. Chernobyl has become one of the man-made symbols of internal forced migration. The beginning of the 21st century was marked by a fairly wide labor migration of Ukrainians, primarily to European countries. In 2014, Ukraine faced the internal migration of 1.7 million residents from Russian-occupied Crimea, and parts of the Donetsk and Luhansk regions. Russia's aggression since February 24, 2022, is associated with a new wave of forced resettlement of Ukrainians to regions that are safe for their life [26].

The problem of forced migrants is a problem for both the country that migrants represent and the country that receives them. At the same time, the relevance of the topic is dictated by

both scientific and pragmatic challenges. Wartime is a time of uncertainty and risk. The process of deciding to move is a little rationalized process since rapidly changing contexts and the weight of the analyzed factors are accompanied by a high emotional coloring of events and do not allow a fully reflexive approach to solving the problem. War with particular acuteness actualizes the meaning of everyday contextual knowledge or implicit competence. Many details of the context of life activity determine survival strategies. These details vary: explosions, the smell of gunpowder, broken tanks and spent shell casings, a fire for cooking once a day, cold basements, overnight stay in the subway, checkpoints...

Extreme conditions associated with threats to life, for people of non-extreme activities, actualize hidden reserves of knowledge and skills, in other words, implicit competence, which can be understood as a hidden, non-obvious aggregated competence associated with effective problem-solving in conditions of uncertainty and threats to life. In other words, the practices of involuntary resettlement in the face of military threats are largely determined by the ability to quickly, the little-realized process of transdisciplinary learning as the basis for their successful adaptation. In this regard, one can agree with the opinion of Z. Bauman, who called modern society a society of individual security, which means that evacuation and forced departure can be considered a condition for avoiding threats to one's own health and property [12].

Forced migrants from the country that has been attacked, first of all, are women with children and elderly parents due to restrictions on the departure of men. The gender aspect of this problem gives particular relevance to the study of the practice of temporary resettlement of residents of areas subjected to aggression from other countries. First of all, we are talking about the self-determination of the resettlement practices of young women of working age, saving themselves and their children and loved ones from the threat of destruction. However, migrants to different countries, including European countries, can be considered not only as an object of care but also as a population resource for the host. Hence, the study of the specifics of forced migrant strategies is of particular importance for society as a whole and for the governments of both countries: both the country that has been subjected to aggression and the host country.

Psychologists and sociologists are trying to deal with the large-scale phenomenon of Ukrainian refugees. At the same time, the very choice of a country of asylum turned out to be beyond the scope of scientific reflection. Of course, there are many factors that determined the choice of country. Each of the countries hosting Ukrainian refugees has its own cultural characteristics and opportunities for a reception. We tried to understand the peculiarities of the choice of Latvia as a temporary asylum for Ukrainian migrants.

From a scientific point of view, discursive markers of explicit and implicit competence in the search for answers to military challenges and methods of identification, as well as the role of national (political and ethnic) identity in the setting for temporary resettlement in other countries, are of interest. The implicit competence of internally displaced persons is determined, in our opinion, firstly, by the variety of rapidly replenished scientific knowledge, the assimilation of which occurs in the course of a person's entire life, with the development of areas of its application, including through new types of life activity. Secondly, a system of human practices (educational or forced displacements) that requires transdisciplinary implicit competence, which ensures the formation of "personal knowledge" (according to M. Polanyi) [24], grasping significant connections in new contexts, and allows finding adequate ways to resolve emerging situations. Such competence can be considered the basis for the self-determination of personality.

In our work, we explore the role of implicit competence in the self-determination of the lives of forced migrants. In doing so, we strive for a deeper understanding of discursive markers of explicit and implicit competencies of displaced persons.

The article is organized as follows: the first part of our article examines the scientific literature related to the concepts of migration and the self-determination of internally displaced persons. Then we detail the methodological framework used to conduct this study. We present the results with commentary, a critical discussion of our results, and the strengths and

weaknesses of the study. In conclusion, we draw conclusions summarizing the key perspectives and define the prospects for future research.

LITERATURE REVIEW AND THEORETICAL FOUNDATIONS

The term "migration" refers to resettlement, namely the territorial movement of the population, which is associated with a change of place of residence. Many typologies of migration testify to the complexity of the phenomenon itself, the variety of factors that affect the movement of people, and the presence of various theories that, within the framework of various sciences, explain it and clarify the conceptual apparatus for describing it. Traditionally, we are talking about labor migration, about the "brain drain" - relevant for many post-Soviet countries, including Ukraine and Latvia [6, 7,10, 17,18, 23]. For Ukraine, the last decade was marked by forced migration of the population due to the temporary occupation of some of its territories by the Russian Federation.

In the official documents of Ukraine and Latvia, two official types of migration are distinguished: "forced migrants" and "refugees" in terms of state assistance and legal status. Common in these statuses is the very moment of coercion. According to M. Slyusarevsky and O. Blinova [8], the differences from a psychological point of view lie in the fact that a person with refugee status is dominated by remoteness from a dangerous place, while a forced migrant has the moment of assessing the place of resettlement, that is, he chooses a place for resettlement in that or some other degree. In our opinion, this statement does not fully reflect reality, since a migrant has the opportunity to choose one of these statuses with different possibilities and consequences, which means making a vital decision with varying degrees of possible reflection.

We are impressed by two ideas. One of the ideas is that forced migrants are "ordinary people and "purposeful actors" immersed in certain life circumstances, belongs to D.Turton [29].

G. Uehling, in turn, insists that "moving to another country is, to a certain extent, their attempt to build their world in new circumstances" [33].

We agree with D. Massey [20], the author of the synthetic theory of migration, that all approaches to understanding migration can be conditionally divided into two large groups: those that focus on the factors and causes of migration, and those that rely on analysis mechanisms of self-development and self-support of migration. We can also accept the clarifications of N. Sakız [25], who clarifies that migration studies focus either on the motivational component of migration (forced or voluntary) or on the adaptation component - on the consequences of migration and ways to correct the behavior of a migrant. Our work can be attributed rather to the second approach.

The concept of self-determination is taken as the basis of our study. In its most general form, self-determination is understood as the ability of a person to determine his behavior. In other words, self-determination is the ability of a person to make decisions about how to behave and to use these decisions as causal prerequisites for his behavior. According to the ideas of E. Desi and R. Ryan, the readiness to manage or self-determination of one's behavior provides competence, autonomy, and social ties [16].

Competence is one of the key elements of the theory of determination. With all the diversity, to understand competence in its most general form, competence is the availability of knowledge, experience, and skills necessary for effective activity in a given subject area. Competence - potential readiness to solve problems with knowledge of the matter; includes content (knowledge) and procedural (skill) components and implies knowledge of the essence of the problem and the ability to solve it; constant updating of knowledge, possession of new information for the successful application of this knowledge in specific conditions, i.e. possession of operational and mobile knowledge. Competence is the possession of a certain

competence, i.e. knowledge and experience of their activities, allowing them to make judgments and make decisions.

Many researchers note the ambivalence of the concepts of competence. Since the end of the 20th century, the question "...is competence a personal attribute, an action or the result of an action..." has been debatable [11, p. 3]. We are interested in the opinion of Weinert, who notes that "many implicit (in word usage) and explicit (in the theoretical frame of reference) definitions of competence are so heterogeneous that only a small, vague conceptual core remains" [25, p. 26].

We agree with the opinion that the theory of self-determination is more about explicit competence [35]. In our pilot study, we tried to show that implicit competence is most pronounced in terms of life risks and is largely associated with the need for autonomy. Implicit competence is understood by us as a latent aggregated competence in effective problem-solving under conditions of uncertainty.

In this article, we are trying to study the experience of forced migrants from the eastern, southeastern, and central regions of Ukraine, who ended up in Latvia due to threats of shelling and occupation. At the same time, we strive to show how our informants tried, with varying degrees of reflexivity, to decide on the choice of the country of temporary residence, both with the help of social connections and intuitively, taking responsibility for the choice made. This indicates that the unforeseen circumstances of a given time and space may lead a forced migrant to use both explicit and implicit competencies that help him at different stages of deciding to move to another country.

Methods

The choice of methods was determined by the goals and objectives of the study. The purpose of the research project is to study the role of implicit competence in the self-determination of the life path of internally displaced persons.

The following tasks were set

1. To identify discursive markers of explicit and implicit competencies of displaced persons.
2. To reveal the relationship of implicit competence with the praxeological features of the life of refugees.
3. To identify the features of the social and autobiographical contexts of the stay of Ukrainian refugees in Latvia.
4. To determine the specifics of the ethnic attitudes of the refugees.
5. To reveal the role of national (political and ethnic) identity in the context of temporary resettlement in Latvia.
6. To determine the relationship of the integration-disintegration attitude towards the host country with the assessment of psychological well-being.
7. To determine
8. To reveal the direction and intensity of the attitude towards ethnocultural similarities and differences (positive or negative) of refugees from Ukraine.

The idea of the study was based on the fact that, on the one hand, the uniqueness of the experienced experience of migrants is difficult to formalize but is transmitted through the personal testimonies of the migrants themselves, and on the other hand, narratives and discourses become an important element of migrants' self-reflection, allowing them to develop their strategy and establish itself in its correctness. engaging in communication with different people and telling them about the experience and the difficulties of deciding to resettle.

The methodology of so-called qualitative research was chosen, which seems to be the most appropriate for the purposes and objectives of the study. Modern psychology, they are increasingly turning to the study of hidden, non-public, intimate, subjective spheres of human life in rapidly changing conditions, including those associated with risk.

The purpose of qualitative research is to identify existing relevant opinions, including unexpected ones. according to R. Merton. Their quantitative shares at the stage of qualitative research are not important and can be determined later.

It should be noted that, in general, interest in qualitative methods occurs against the background of a theoretical understanding of the constructivist activity of people and the formation of a constructivist approach in the humanities. Appeal to qualitative methods in this case, in our opinion, is appropriate because our study is addressed to the analysis of people's activities, which implies a plurality of outcomes of their own decisions. Any decision-making process is presented as a series of successive choices made by the subject from the set of all possible ones, of which only one is real, and the rest are conceivable as logically possible, i.e. representing possible facts or connections of things consistently. In addition, from our point of view, the use of qualitative methods in our case is justified, since new, only emerging phenomena and processes, including rapidly disappearing, transitional ones, are characterized by unformed internal and external relations, their stochastic and random character. The life cycle of such newly growing phenomena can be historically short, while their influence on subsequent events and people's lives can be great. We also add that qualitative methods, in our opinion, are effective for the study of statistically insignificant events, which, despite this, can have a decisive influence on the course of social processes. It is important to emphasize that the use of qualitative methods is advisable in the study of the subjective, personal component of migration processes, which is characterized by incomplete identity of externally observed behavior and internal meanings and motives. In such situations, the typicality of manifestations can mask real meanings and meanings, both following malicious intent, and because inner experiences are always unique, and forms of expression are objective and typical. Let us also add that qualitative methods are effective for studying the hidden, intimate, non-public side of a person's life, which, under cultural and social norms, is not shown in principle, may contradict them, and develop not to be shown for a certain period, but potentially in the future may become dominating in society [5].

At the heart of the research design, therefore, the emphasis of the criteria for choosing research methods has been shifted from procedural features to features of individual and group experience as a whole [5].

A free interview method with a list of main topics for discussion was chosen.

From our point of view, free interviews are appropriate in our case, since it allows us to take into account the diversity of opinions of informants with different experiences of experiencing direct military events. In other words, free interviews in our case are appropriate for studying the qualitative originality of the experiences of people included in certain relatively well-known situations. This made it possible to imagine the main blocks of possible experience, and its task is to display the diversity of experience as much as possible. The main blocks of experience that we single out can be represented in different ways in individual experiences. It is the qualitative originality of the intersection of the trajectories of various experiences that forms the basis for the use of free interviews in our study.

Main topics for discussion: What specific events in your life preceded your departure from Ukraine? What were you guided by when deciding to leave Ukraine? Why did you choose Latvia as a temporary refuge? How did you settle in Latvia? (housing, employment, financial situation). Do you have connections with fellow migrants like you, and what are they like? What is your current emotional state? How important is your nationality to you and what is its role in your life in Latvia? How familiar are you with the local culture and what have you done to get to know Latvia better? What are your plans regarding your stay in Latvia? What do you like and dislike about Latvia? Do you visit the Help Center for Ukrainians in Latvia and how often? To what extent did the work of the Center help in your settling in Latvia?

Based on this, the use of qualitative methods involves: - the selection of informants, not so much based on their socio-demographic characteristics, but based on taking into account their experience in solving a particular problem; the orientation of the wording of questions to

reflect the life experience of the informant; the use of strategies that allow repeated appeals to the informant related to the clarification of information; taking into account the need not so much to maintain anonymity, which in some situations is impossible, but to preserve the personal motivation of the informant in the study and its continuation.

Eight women aged 30 to 60 took part in the hour-long interview. We emphasize that according to V. Smal [28], women in the middle age categories also became forced migrants after the annexation of Crimea and the occupation of parts of the Donetsk and Lugansk regions. We also took into account the activity of hostilities in different regions of Ukraine. but at the same time, we considered that "the intensity of hostilities, as measured by combat casualties, is not a good general predictor of bias" [33, p.12]. We paid attention to the life experiences of internally displaced persons, not to the intensity of the fighting that forced them to migrate.

Thus, among the informants were: 2 women from Mariupol and its suburbs, 2 from Kharkiv, 2 women from the south of Mykolaiv and Odesa, and one woman each from Kyiv and the Dnieper.

Table 1. Sample Description

Code	City	Age	Additional characteristics
I 1	Kyiv	32	Married, traveled pregnant with a small son
I 2	Dnieper	60	Married, two daughters, granddaughter
I 3	Odesa	36	Married, two small daughters
I 4	Mykolaiv	46	Single
I 5	Kharkiv	56	Divorced, adult son
II 6	Kharkiv	45	Married, son and husband
II 7	Mariupol	51	At the stage of divorce from her husband, the mother of 4 children, was in the hospital with the outbreak of hostilities
I8	Mariupol	43	Married, two sons, husband works in Latvia

In addition, when selecting informants, marital status, the presence and age of children, and the timing of departure from Ukraine were taken into account. The number of informants was determined according to the criterion of repeatability of key variants of positions. The processing of the results took place in 2 stages - a general analysis of judgments on the research topic and an analysis of a free interview using the principles and techniques of the so-called "grounded theory" [27].

Findings

The analytical process allowed us to capture the main decision-making situations related to the choice of the country of temporary migration and the interpretation of the contexts of these decisions. We present key statements from participants to document the scope of our analysis.

General analysis of the study results

So, in conditions of uncertainty, from our point of view, the role of implicit competence increases [22]. Confirming signs in the case of refugees from zones of military conflict can be an assessment of the very possibility of aggression, the time of making decisions on a detour from the zone itself, and decisions on moving to a country of temporary residence; additional transit movements away from a dangerous place; moving from decision influenced by others to self-decision: indirect measuring scales that appear in narratives.

The subject of wide discussion before the start of the aggression became in the Ukrainian and international media both the unreality of the threats of attack and the rapid occupation of the country if the threats were realized. The "alarm suitcase" became a marker of reflection of possible threats. An emergency suitcase containing documents and a set of necessary simple

things like a change of linen, matches, a flashlight, water, and food became the starting point for making subsequent decisions. The approach to limiting things was dictated by different forecasts for the speedy end of the war and for the possible hardships of the proposed movements. It is he who is often mentioned in the stories of informants. His fees, as well as the decision to move, were made at different times.

I 4. "On the fourth day, when the air raid alerts, sirens, and explosions really began, I already had a backpack packed like all people, of course. He was always with me. Even while going to the store, although it is closed. Documents about education, diploma, passport, housing documents, money, a bottle of water, a change of linen, and warm clothes.

Let's start with an assessment of the probability of an invasion.

I 5. "Kharkiv is located next to the Russian border. It didn't fit in my head that something was possible from the other side. A week before, friends from America called. I said that everything is calm and they worry about nothing. I started to collect the "alarming" suitcase half an hour after the first explosions. A neighbor, a former military man, claimed that everything would be over in five days. Will agree. Until the end of February, I was in Kharkiv, not taking the situation seriously at first, because I thought that it would end right now. Literally on February 24 at 5:30 in the morning: flying planes, saboteurs running around the city (then they managed to break into the city once in Kharkiv), shooting, explosions. And the situation. doesn't fit in my head at all. Planes were flying."

I 3. "For me, everything was a complete surprise, but not for a husband who is an analyst by profession. He expected and warned me that I needed to leave. I didn't want to "Come on, nothing like that will happen." Well, I was wrong."

I 4. "At 8.00 in the morning, I went out on my own business. A neighbor stopped me in the yard and said: "You know that the war." I didn't believe it. I think it's just an old man who has seen enough news of some kind. I went out to the avenue and saw a bunch of people. I then realized that they did not understand where to go: to a shelter, or to relatives, or to work, or to gather with their families. They talked and thought about what to do. And still, I didn't believe it. I went to work for a few more days. I would never have thought that there would be a murder of real civilians, that schools and houses would be bombed, and that everything is so serious".

I 1. "I immediately understood that this was a war from the morning of the first explosions. When you heard about it, you were more confident that you could somehow act more decisively and confidently in these conditions. And I was confused, panic began. And my husband tells me: "No, it's just now that several explosions will sound, it cannot be that they will go to Kyiv and take Kyiv."

Most of the informants were distrustful of not only the formal information, but also the explosions themselves, air raids, tanks on the streets, and the landing troops. Reality overturned the existing knowledge and experience. And explicit knowledge was stronger than reality.

The difficult decision to leave for a safer place on the day of the beginning of the aggression was made by only two of the 8 informants. Many put off the decision to move and tried to clarify the official information and compare it with their own experience.

I 3. "On the same day (the beginning of the war) we crossed the border with Moldova. On February 24 at noon, I was already sitting with my bags packed and waiting for my husband to arrive from work. We folded separately my and my children's suitcase for my husband, in case he could not leave so that things would not have to be overloaded. That is, there was no separate "alarming" suitcase"

I 4. "On the very first day, my relatives called me and immediately said: "Take a ticket and fly to Riga. War. Take a plane and fly." I asked for three days to think. So urgent. Fly to a foreign country. Airports were bombed the following days. And it got harder and harder. At one point, my friend called and said: You have 40 minutes - to make a decision. After these three weeks, I visited the unprepared, abandoned bomb shelter, a real battle was going on next to this bomb shelter, and in the morning I saw burnt tanks and helped the police collect cartridges and shells. My decision (was) made in 40 minutes and it was a consequence

of the fact that I had seen enough after the plane and the turntables were flying very low, especially when people began to leave my multi-story building en masse and there were just a few people left on the floor of the elderly pensioners. It also works very psychologically and morally. I could (fly out) if I were more resolute and more interested in the political situation in the country. I could react more sharply, but, unfortunately, I don't follow the political situation that much."

I 2. "I didn't intend to (leave) at all. I said: No, I'm not going anywhere. After 3 weeks, I realized that something had to be done. I was just afraid to let them go alone (two daughters and granddaughter).

I 5 "After the first explosions, my son immediately went to Western Ukraine. I refused to go with him. I escorted him through the fields through the checkpoints."

But in all cases, the search for a final solution took several weeks and even several months, and was accompanied first by internal movements, and then in some cases by movements across several countries.

I 6. "Still, I made up my mind, and first, there was Western Ukraine. I stayed in Western Ukraine for five days. We came to relatives from Kharkiv and we left in early March. Yes, yes, yes, we have considered the options. We tried to figure out whether to leave or not. I did not come to western Ukraine alone, I came with my husband. He is liable for military service because of his age. he has from 18 to 60. He would not have been able to leave with me, so we first arrived in western Ukraine through Lviv. We first came to relatives, but this is not our final stop. No, the decision did not come immediately. It seemed to me that on the Western a little, well, as we say, such a word "we will sit out" because it was quieter there. But here are the conditions that were there, with strangers, we traveled with one bag literally, that is, only the most necessary things: documents and one bag (with things). It's impossible to stay away for so long."

For many, the process of deciding to leave was dragged out for weeks for various reasons, including objective ones: the encirclement of the city, a direct invasion of its borders, as well as the difficulty of determining the immediate threats and hardships of life in military conditions. Difficult decisions to leave were made in the face of uncertainty and risk. First of all, the decision to leave most often arose as a family problem. This is the responsibility for the safety of children and the problems of personal safety. Family members were included in the decision-making process and helped to implement it.

Competence is an integral part of the personality's self-determination, as the basis for its activity and the ability to independently choose ways to ensure its well-being. Explicit competence consists of knowledge and information about complex situations in peacetime and wartime, gleaned from scientific sources, textbooks, and the media throughout their lives and ways of existing in it and overcoming them.

I 4. "A relative gave serious arguments, I conducted my monitoring and made sure that this is true. Of course, I immediately found it on the way to Bulgaria I went to some Latvian sites, found some phones, and already called even on the way from Odessa to Bulgaria. I already called this phone and found out what I was to do upon arrival, where should I go, and how to make myself known. Somehow, I liked it all. I had no questions about where to go".

In our study, such explicit competence is described in the informants' narratives in such markers as reflective, informational progressive, promising, modern, thoughtful, ready-made, reliable, principled, tested, authoritative, orderly, verifiable, planned, prepared, formalized, documentary, persisting, multivariate, filtered, stable, imaginary. The core of such competence is both professional competence and active personal information searches of migrant women using modern sources of information.

At the same time, we note that there were significantly more markers of implicit competence in the informants' narratives than indicators of explicit competence, and they were more diverse.

Their diversity, in our opinion, can be reduced to five main groups:

Markers associated with the description of effectiveness: unreliable non-authoritative, unverifiable, unformed, undocumented, unretentive, indeterminate, unpredictable, scarce, ambiguous, hidden, uninterrupted, disordered indeterminate, vital, spontaneous, unprepared, stable, changing-unchangeable, inconclusive, possible, unresolved.

Temporal markers such as untimely, real, inevitable, changeable, algorithmic, slow-fast, increasing, impossible, new, inconclusive, and spontaneous.

Multiplicity markers: non-variant or low-variant, detailed, spatial, temporal, material, different, mixed, mass-non-mass, unusual.

Integrity markers: unordered, sufficient, continuous, preliminary, simple, simplified.

Existential markers: vital, emotional, scary, threatening, extreme, tragic, every day, financial, healing, cultural, linguistic, material, vital, everyday, problematic, solvable, natural, difficult, hard, experienced, acquired, chosen.

Of particular importance is the correlation between the importance of social ties and the need for autonomy in the process of choosing a country of temporary residence.

Social ties and relationships were at the heart of the decision-making process, primarily in the form of specific assistance in organizing the move.

First of all, we are talking about personal connections and contacts with people who are included in the social life of Latvia from different positions: these are the closest relatives (parents, aunts, uncles, etc.), family members working in Latvian organizations, enterprises or who have transferred their business to Latvia, friends, and acquaintances.

I 5. The decision to move to Latvia was made in Poland after trying to find work in Poland or Germany. "My aunt Zlata from Riga called and asked how things were going. Then she asked me to send her copies of my documents. She went to the clinic and found out that I could be hired. The law just came out that Ukrainian doctors are taken without the knowledge of the Latvian language, and you can learn the language for free. Perhaps this information was, but I, at least, I did not hear about it, I had no idea how to live on. That is, I understood that for me to somehow exist, I need to work: wash floors or pick strawberries (it was not very interesting). The aunt's call was the starting point for the decision."

I 1. Left Kyiv on the first day of the war for one of the regions, but the new house was next to the military unit. It was decided to go abroad with a girlfriend without any specific plan. Poland and Germany were considered, where acquaintances had already left. "I was very nervous. We're going somewhere we don't know. I began to pray for God to guide me. I prayed for a long time. And suddenly a call from a friend of her husband with an offer of help and an invitation to Riga. There is no such language barrier here. And we went, counting on at least some support.

I 7. She temporarily traveled with three children to Ukrainian territory in the Zaporizhzhia region to visit relatives. "We started to settle down at my aunt's, but the curfew, air raid alarms, and fear will suddenly blow up the dam and the water of the Kakhovka reservoir will simply wash away the new housing. But when the Internet finally started working, my former student and her parents constantly wrote to me and invited me with their children to Ramava near Riga. One evening, a call - tomorrow a bus to Poland, and from there, volunteers will take you directly to Ramava. Found a house. And then in a rural school, they didn't even promise a job. Only wash the floors in the pharmacy. It somehow touched me - 31 years of teaching experience. We left spontaneously."

Employees and management of organizations were also included in the decision-making process with varying degrees of support.

I 2. "I really didn't want to leave, but my daughters were working remotely for a Latvian company and the company's management offered to help find housing. The girls considered different options and found an apartment not far from their work. The road ahead for him and his granddaughter was not easy, and I decided to accompany them. It was scary to let my girls go alone."

But no less important are social ties, relationships, and the role repertoire associated with them: relative, spouse, parent, child, friend, student, neighbor, group member, member of the territorial community, volunteer, employee, leader, owner, fellow traveler, tourist, citizen, citizen, owner, outsider, enemy.

Social relations often acted as an attractor for deciding to leave in the form of an offer of concrete help and support. These were family members, relatives and friends, and even strangers.

We found that the internal evaluation system of migrant women of these relations is expressed in such dimensions as: friend or foe; near-far; home - non-home; hard-soft; good bad; solidary - non-solidary; loyal-disloyal; caring - uncaring; cooperating-non-cooperating; joint-unjoint; sympathetic - unsympathetic; joint-separate; benevolent - unfriendly; emotional-unemotional; empathetic: loved-unloved; self-organizing-non-self-organizing; patriotic-unpatriotic; organized-unorganized; troublesome - not troublesome; supporting-non-supporting; offering-non-offering; accompanying-non-accompanying; receiving - non-receiving; having joined - not connected; meeting-non-meeting; inviting-non-inviting; giving-non-giving; social-asocial; local-non-local; folk-non-folk; governmental-non-governmental; national-international.

At the same time, positive modality certainly prevails in the rating scales, which indirectly indicates the importance of social ties and relationships in deciding to move.

The very duration of decision-making was associated with an attempt to focus on objective information, but in the end, the key decision was made spontaneously and, at the same time, at the stage of the immediate decision to move to Latvia, the majority made fundamentally independent. In other words, at a certain stage, there was an acute need for autonomy, the need to show one's will, to take the situation under personal control, relying on one's strengths and weaknesses.

I 6 "Yes, that is, everyone made some decisions for themselves. Nobody quilted anyone. The situation is that everyone is responsible for himself. Everyone made for himself the decision because there were nuances. Everyone has chosen their path."

At the same time, such qualities of informants as pride, sociability, modesty, and strength of mind can be attributed to the positive aspects of manifestations of autonomy, while carelessness, slowness, apathy, emotionality, and anxiety can be attributed to the weak.

From our point of view, in wartime conditions and difficult decisions, the role of implicit competence increases and makes it possible to make non-controversial decisions, the effectiveness of which is extremely difficult to assess due to very rigid contexts. The context is understood by us as a system of internal (individual psychological characteristics, knowledge, and experience), as well as external (objective, sociocultural, etc.) conditions of life and activity of the individual, which affect the perception, understanding, and transformation of a particular situation, giving meaning and meaning to this situation as a whole and its components. Internal contexts include states of health, anxiety, fears, uncertainty, and others. To external contexts - air raid signals, shelling, direct hostilities, lack of food, encirclement, occupation of settlements, intermediate evacuations.

In war conditions, when the objective criteria for the effectiveness of activities are weakened due to the uniqueness and originality of each specific situation, then implicit competence becomes more productive and attractive from the point of view of resolving a specific situation. In situations of military threats, generalized, typical, and standardized knowledge loses its power, and ingenuity, or, according to Sternberg, "street smart" provides better adaptation to the external environment, changing it or choosing the best behavior strategy.

Coming to Latvia is usually the result of social support and an independent autonomous decision, while such context components as the activity of the host party: the authorities, and citizens, including through the Center for Assistance to Ukrainians, are important.

Significant personal circumstances include the availability of work for yourself or your husband (in some cases), found by relatives, acquaintances, or on your own, or the opportunity to find it. Favorite work, and favorite employment act both as a source of income and as a means of distraction from the experiences associated with the war.

A specific autobiographical context [22] can be a divorce from a husband, reunification with a husband working in a host country, the state of health of one's own, and children, fear of being a burden to loved ones, pregnancy, and accompanying loved ones.

Based on this, four strategies for choosing the place of temporary movement in the system of two vectors can be distinguished: unambiguity - mediation, explicitness - implicitness.

an unambiguous explicit choice of the country of temporary residence with a possible objective assessment of the option due to the experience of working in the chosen country of family members, including remotely, but without personal experience of staying in it or other countries.

An unambiguous explicit-implicit choice of a country for temporary asylum with a possible objective assessment of the option and experience of staying in several countries, allowing you to include both reflection and intuition.

Indirect implicit-explicit choice of a country for temporary asylum with experience of staying in the chosen country and other countries and analysis of direct additional information about Latvia.

Indirect implicit choice of country for temporary asylum based on intuitive decision making, almost blindly.

All of these options need further testing. This typology helps to understand that in extremely risky situations with a rapid change in the situation and contexts of one's own life, complete reflection becomes almost impossible. And risky decisions can be decisions of the least evil, the best of the worst. At the same time, making such decisions only rationally cannot be a guarantee of well-being, since any rational choice is primarily a reflection of typical and generalized properties that do not fully take into account the individual characteristics and feelings of a particular refugee.

Peculiarities of National and Ethnic Identity of Internally Displaced Persons

The regions of Ukraine inhabited by Ukrainians, Russians, Jews, and other nationalities and with the fairly wide use of the Russian language were subjected to aggression by Russia. According to the results of the 2001 census of the population of Ukraine, the national composition of the country was presented as follows: 77.8% of Ukrainians, and 17.3% of Russians, a significant part of which lived in the southeastern regions of the country.

Identity issues for forced migrants are among the most frequently discussed issues. First of all, the issues of maintaining or changing identity in the country of forced migration are discussed. In particular, «it is argued that in the modern multicultural society, rigidly determined algorithms for the formation of a national identity, characteristic of previous historical epochs, are being changed for the principle of variability, choice, and construct of identity comes» [19].

Of interest is the idea of a context-dependent identity about the presence of many forces that influence identification processes. These fluctuations can be caused by opportunities, both psychological and material, such as gaining respect and dignity or finding a job or a better home.

In our study, we tried to determine the specifics of the ethnic attitudes [36]of refugees and the role of national (political and ethnic) identity in the context of temporary resettlement in Latvia.

The following stories from participants illustrate this situation:

I 5. “My father is Russian, my mother is half Ukrainian, and in Russian-speaking Kharkiv, I felt Russian, but not Russian, since February 24 we are all Ukrainians without embroideries, without demonstrations, deep in our souls”

I 7. “When they had already entered Ukrainian territory and saw the Ukrainian flag and tired Ukrainian soldiers on the bus, everyone was crying. We’ve just been shot at and there’s silence. We arrived and couldn’t believe it. We believed we could get there. I have always felt like a Ukrainian. In Lviv, they somehow talked more about this than in Mariupol. But now I don’t know where to go back. I have a mother and daughter in the occupied territory and I am worried about them.”

I 4. “I have always considered myself a man of the world. I speak both Ukrainian and Russian fluently without an accent. But here I realized that I love Ukraine and I like to speak Ukrainian. It is one of the melodic languages after Italian. And now pride for Ukrainian soldiers has been added. The whole world marveled at their resilience. Now I am proud to say that I am Ukrainian.”

I 3. “Yes, I am half Ukrainian, half Jewish, but at the same time, my mother is half Ukrainian, half Russian. Probably for the most part I am Ukrainian, but I know for sure that Jewish blood flows somewhere in me. Something like this, a Ukrainian with Jewish blood.

First of all, we note that half of the respondents either both or one of the parents were of Russian origin, and before Russia’s aggression they were inclined to identify themselves with Russians. At the same time, regardless of ethnicity, after the aggression, all the respondents definitely felt like citizens of Ukraine, in other words, a civic Ukrainian identity was sharply manifested. Personal experience of tragic experiences prompted all informants to use the Ukrainian language more often.

The study showed that although knowledge of the Russian language was considered by some as a factor that would help them adapt to a new country, at the same time, a certain prevalence of pro-Russian ideas in the Russian-speaking environment contributes to an even greater civic Ukrainian identity. Informants had to deal with the fact that not knowing the Latvian language in some cases made it difficult for them to solve some issues, but the remark “Sorry, I’m from Ukraine” in the absolute majority of cases changed the situation to an orientation towards help or vice versa to accept help. Local residents understand the problems of Ukrainians both at the level of ordinary people and at the level of government.

I 5. “I understand that Latvians who come to the dentist are determined to be spoken to in Latvian. I ask my assistant to tell them that I am a Russian-speaking doctor from Ukraine and, unfortunately, I cannot speak Latvian yet. The language barrier does not prevent them from thanking me after the reception.

Along with attempts to preserve their own culture, there is an unequivocal tendency to study the Latvian language and Latvian culture. First of all, we note the interest in the Latvian culture. The country has made it possible to get to know the country through the introduction of free trips around the country. Differences between cultures rather indicate the level of adaptation of migrant women, and the commonality in cultures is perceived through the prism of gratitude for help and support.

I 3. “I think that having moved to another country, it became possible to look, as it were, into someone else’s “garden”. And I think about why I am here and what I am doing here for my country, what I will learn.”

Most of the informants intend to return home.

I 3. “Then, when they stop shelling Ukraine at all, then I will return to Ukraine, later, when the risk will be reduced to nothing. Right now, Odessa is quite calm, except for air raid warnings both day and night (for example, from 3:00 to 3:45). I myself was not in Odessa with sirens. I can’t imagine how you can sleep under a siren, how you can run to the basement under a siren. I have only one friend who is still running into the vestibule when the siren howls, but she gave birth to a child on February 27.

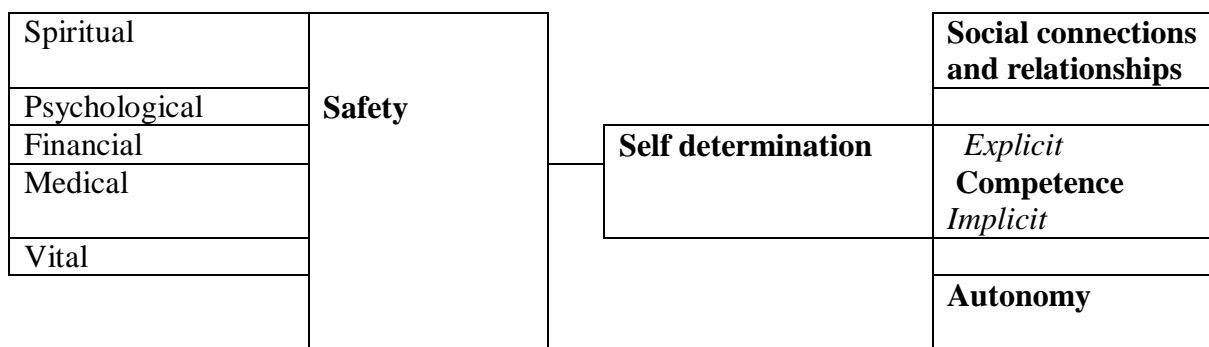
Most likely, Mariupol residents will remain in Latvia.

I 8. “Definitely not in Mariupol (we are not returning). I don’t see the point (to return) to the territory of Ukraine either, because it is not known what will happen next. Avoid one to get into another? Yes, it's scary, scary. This animal fear, when the blood freezes in your veins, that you don’t understand how much you have left to live and, if it does, then it’s better to let it be right away - so that no one suffers. God forbid you to go through this again. The only thing we want is to change the status from temporary protection to family reunification, and since my husband has been working here for a long time, he has a working residence permit here.”

Thus, gratefully accepting help from Latvia, understanding not simple problems, including those related to ethnic relations within the country, most informants feel like representatives of another country to which they want to return.

Having carried out free, axial, and selective coding, we clarified the structures of concepts that describe the semantic messages of forced Ukrainian migrants.

Figure 1. The structures of concepts that describe the semantic messages of forced Ukrainian migrants

The key in our opinion was the concept of security, and most often it was not only about vital security (housing, food) but also spiritual (culture, language, education), psychological (patriotism, dignity, self-realization), financial, and medical. At the same time, explicit competence was provided through social connections and relationships, while implicit competence was associated with autonomy and personal responsibility. The proposed scheme can be used for further research.

Discussion

Thus, the use of the concept of implicit competence, from our point of view, is fruitful for understanding the decision-making process in difficult situations that threaten the lives and well-being of people in war conditions. This concept reflects the internal decision-making mechanism and self-confidence in making complex, ambiguous decisions. On the one hand, external assistance acts as a kind of impetus in decision-making, but in the process of realizing one's own needs, one's own values lead to an understanding of one's autonomy and responsibility. This probably explains the rather high self-organization of internally displaced persons. From a scientific point of view, clarification of the content of competence in the system of concepts proposed by E. Deci and R. Ryan [16] of the components of self-determination will make it possible to clarify their relationship and significance in a very difficult situation with a risk to life.

On the one hand, the dissemination of information, and social and volunteer support for refugees is an important conditions for their survival, but at the same time, the independence

and responsibility of women who decide to go to a safer place at their peril and risk help them find the most appropriate ways to respond to military challenges. and threats.

Our study involved women with different military experiences and with different periods of decision-making about moving to a particular country, to a certain extent corresponding to their needs and capabilities. The results obtained allow us to explain the rather active position of internally displaced persons from Ukraine. This means that strong-willed, professionally trained, highly organized women are temporarily pouring into the society of the host country, who not only gratefully accept help, support, and sympathy, but actively try to solve their problems on their own in cooperation with other refugees.

CONCLUSION

The study began with the search for an answer to the question about the discursive markers of implicit competence and how it affects the everyday practices of forced Ukrainian women refugees. The results show that forced migrants are guided in their choice of a place of forced displacement both on the basis of explicit competence, in the formation of which social ties provide a significant role, and on their own poorly reflected experience of experiencing the hardships associated with forced departure from their native places. This conclusion indicates that forced migrants perceive their refugee status as a personal responsibility. This study clarifies the structures of the personality self-determination model proposed by Deci and Rayon by proposing to separate implicit and explicit competence, with the former associated with social relationships, and the latter with manifestations of autonomy.

With a sufficiently high probability of their safe return to their homeland soon, both countries face the problem of humanitarian support, spiritual development, and the national identity of forced Ukrainian migrants, especially their children. In the conditions of the beginning processes of Ukraine's integration into the EU, not only the integration of refugees into the European space as new residents of the EU countries but also the provision of psychologically comfortable return to Ukraine of temporary migrants as people with personal experience of living according to European standards is of particular importance. At the same time, migration processes can become productive for the host country in terms of forming loyalty to their culture in the present and future.

It seems promising to continue researching the influence of social and autobiographical contexts on the attitude towards temporary resettlement in another country, as well as the direction and intensity of attitudes toward integration into the Latvian society of refugees from Ukraine. Of particular importance is the study of the strategies of refugee mothers in relation to their children, primarily the preservation of their own Ukrainian identity and the assimilation of the culture of the host country, relying on large samples that allow for multi-group analysis and the use of quantitative methods that would offer support for inferential statistics to judge features of their self-determination with the corresponding variables, for example. gender, generational cohort, education, social media, and more.

REFERENCES

1. Андрушко Я. С. Психологія мігранта в дискурсі соціально-психологічних досліджень // Вісник Національного університету оборони України. 2 (55), 2020
2. Гандзілевська Г. Б. Життєві сценарії українських емігрантів (психолого-акмеологічний дискурс): монографія. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2018. 484 с
3. Гендерний вимір внутрішнього переміщення: світовий досвід і ситуація в Україні. Методичне керівництво / Олена Уварова, Марія Ясеновська. Харків, 2020. <https://rm.coe.int/pub-alter-gender-vimir/16809f2b03>
4. Нестеренко Н. Самотність внутрішньо переміщених осіб України: теоретичний аналіз проблеми//Baltic Journal of Legal and Social Sciences, 2022 No. 1
5. Подшивалкіна В.І. З приводу застосування якісних методів у соціології, або Який досвід ми вивчаємо? //Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2008. №4.- С.197-206

6. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять // Політичний менеджмент. — 2006. — 2 (17). — С. 127-139 <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/7.pdf>
7. Риндзак О. Т. Міграційна політика в Україні: виклики та інтеграційні перспективи: монографія / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього»; наук. ред. д. е. н., проф. У. Я. Садова. Львів: Каменяр, 2019. 422 с.
8. Слюсаревський М., Блінова О. Міграція як соціально-психологічне явище: види, функції, чинники та закономірності // Світогляд, 2015, №5 (55). С. 41-54
9. Титаренко Т.М. Життєві домагання як соціально-психологічний механізм самоздійснення особистості // Життєві домагання особистості: (кол. монографія) / [за ред. Т.М. Титаренко]. — К.: Педагогічна думка, 2007. — Розд. 1, гл. 1.1. — С. 26.
10. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2018. – 396 с. https://idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf
11. Ashworth, P., Judy Saxton, J. (1990) On ‘Competence’ // Journal of Further and Higher Education. Volume 14, Issue 2 <https://doi.org/10.1080/0309877900140201>
12. Bauman, Z. (2000) Liquid Modernity. Polity Press. — 230 p.
13. Bazgan, M., Norel, M. Explicit and Implicit Assessment of Intercultural Competence
14. // Procedia - Social and Behavioral Sciences 76 (2013) 95 – 99
15. Deci, E., Ryan, R. (2000) The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior Psychological Inquiry, Vol. 11, No. 4, p/ 227–268
16. Deci E.L., Ryan R.M. (2008) Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life’s domains // Canadian Psychology. № 49. С. 14 – 23.
17. Freidenfelde, I. Migrācijas tendences un tās ietekmējošie faktori. *Ekonomika un uzņēmējdarbība*. Nr.22, 2012, 30.-35.lpp. <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/14029>
18. Indāns, I. ‘Starptautiskās migrācijas raksturojums Eiropas kontekstā.’ izdevumā Depopulācija Latvijā: attīstība, cēloņi un sekas (Rīga: Latvijas Universitāte, 2011) 36. -39. lpp. https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4788/29570-Ivars_Indans_2012.pdf?sequence=1
19. Hack-Polay, D., Mahmoud, A., Kordowicz, M., Madziva, R., & Kivunja, C. (2021) “Let us define ourselves”: forced migrants’ use of multiple identities as a tactic for social navigation // BMC Psychology Volume 9 <https://bmcpublishing.biomedcentral.com/articles/10.1186/s40359-021-00630-6>
20. Massey, D. S. (1990) Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration, *Population Index*, 56(1), pp. 3–26
21. Melander, E., Öberg, V. (2007) The Threat of Violence and Forced Migration: Geographical Scope Trumps Intensity of Fighting // *Civil Wars* 9(2):156-173
22. Plotka, I., Igonin, D., Blumenau, N. (2016) Implicit Attitudes and Measurements: Effect of Context (Monograph) // *INTERNATIONAL BUSINESS: Innovations, Psychology, Economics*, Vol. 7, No. 2 (12)
23. Podshyvalkina, V., Melnik, N. International, National and Humanitarian Dimensions of Security in the Southern Border Regions of Ukraine // *Contemporary Socio-Economic Issues of Polish-Ukrainian Cross-border Cooperation*. - Warsaw, 2017.- P.138-139
24. Polanyi, M. (1958) *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*.- 494 p. <https://www.livelib.ru/author/302017-majkl-polani>
25. Sakız, H. (2015). Establishing an Inclusive Psychology of Migration: An Alternative Model. *GÖÇ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ. THE JOURNAL OF MIGRATION STUDIES*. Volume:1 No:1 January-June. pp. 150-175 [file:///C:/Users/Dell/Downloads/214055-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96-482806-1-10-20201012-2.pdf](file:///C:/Users/Dell/Downloads/214055-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-482806-1-10-20201012-2.pdf)
26. Sasse, G. (2020) War and Displacement: The Case of Ukraine, *Europe-Asia Studies*, a. Volume 72. Issue 3 347-353, <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1728087>
27. Strauss, A., & Corbin, J. (1994). Grounded Theory Methodology: An Overview. In N. Denzin & Y. Lincoln Handbook of Qualitative Research. 1st ed. (pp. 273–284).
28. Smal’, V. (2016) Velykye pereseleniya: skilky naspravdi v Ukraini vnutrishno peremishchenykh (Kyiv, Vox Ukraine),
29. Turton, D. (2003) Refugees, Forced Resettlers and ‘Other Forced Migrants’: Towards a Unitary Study of Forced Migration (Geneva, UNHCR) <https://www.unhcr.org/research/working/3f818a4d4/refugees-forced-resettlers-other-forced-migrants-towards-unitary-study.html>
30. Schneider, K. (2019). What Does Competence Mean? *Psychology*, 10, 1938-1958. <https://doi.org/10.4236/psych.2019.1014125>
- 31.

32. UNHCR Operational Update (5 August 2022) Ukraine Refugee Situation - Operational Data portal <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
33. Ukraine refugees Latvia <https://eng.lsm.lv/article/society/society/over-36000-ukrainian-refugees-registered-in-latvia.a469440/#:~:text=Since%20the%20beginning%20of%20Russia's,of%20Interior%20on%20August%2015>
34. Uehling, G. (2017) 'A Hybrid Deportation: Internally Displaced from Crimea in Ukraine', in Pikulicka-Wilczewska, A. & Uehling, G. (eds). P.12
35. Van der Kaap-Deeder, J., De Houwer, J., Sean Hughes, S., Spruyt A., Vansteenkiste, M. (2018) The development and validation of an implicit measure of competence need satisfaction // *Motivation and Emotion* 42(5)
36. Volkov, V. The Identities of Ethnic Minorities in Latvian Academic Scholarship in 1991– 2014 // *Ethno review*. 2015. Issue 5. C. 149-166 .
37. Weinert, F. E. (1999). Concepts of Competence Contribution within the OECD Project Definition and Selection of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations (DeSeCo). Neuchatel: Bundesamt für Statistik. (pp. 3-34).

**IEKĻĀUŠANAS RISINĀJUMI TULKOŠANĀ,
PEDAGOĢIJĀ UN SOCIĀLAJĀ DARBĀ**

**INCLUSION SOLUTIONS IN
TRANSLATION, PEDAGOGY AND SOCIAL
WORK**

Sociālās palīdzības organizatora profesionālās izdegšanas sindroma veicinošie faktori un preventīvie pasākumi Rīgas Sociālajā dienestā

Sigita Gedvila, Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīga
Maģistrantūra, Sociālā labklājība
Profesionālā maģistra studiju programma
“Sociālais darbs”
gedvila.s@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: Docente, Mg.sc.pol. Andra Mite

ANOTĀCIJA

Zemā sociālā darba speciālistu kapacitāte un profesionālais izdegšanas sindroms pēdējos gados ir kļuvusi par aktuālu parādību, kas viena otru ietekmē. Raksts sniedz ieskatu par sociālās palīdzības organizatoru izdegšanas veicinošajiem faktoriem un preventīvajiem pasākumiem tās mazināšanai Rīgas Sociālajā dienestā. Sociālās palīdzības organizatoru izdegšanas problēmas risināšana ir svarīga tā iemesla dēļ, ka tas ir būtisks resurss sociālajā darbā, vienlaikus katra darbinieka labbūtība organizācijā sniedz veiksmīgus rezultātus pašai organizācijai. Ņemot vērā, ka starp sociālās palīdzības organizatoriem dominē darba vides izdegšanas veicinošie faktori, nepieciešams pilnveidot un attīstīt preventīvos pasākumus izdegšanas mazināšanai Rīgas Sociālajā dienestā.

Atslēgvārdi: izdegšanas veicinošie faktori, preventīvie pasākumi izdegšana mazināšanai, profesionālā izdegšana, Rīgas Sociālais dienests, sociālās palīdzības organizatori

ABSTRACT

In recent years, the low capacity of social work specialists and the professional burnout syndrome have become an actual phenomenon that affects each other. The article provides an insight into the contributing factors to the burnout of social assistance organizers and preventive measures to reduce it in the Riga Social Service. Addressing social worker burnout is important because it is a vital resource in social work, while the well-being of each employee in the organization results in successful outcomes for the organization itself. Taking into account that the factors promoting burnout of the work environment prevail among the organizers of social assistance, it is necessary to improve and develop preventive measures to reduce burnout in the Riga Social Service.

Keywords: contributing factors to burnout, preventive measures to reduce burnout, professional burnout, Riga Social Service, social assistance organizers

IEVADS. INTRODUCTION

Sociālajos dienestos sociālo darba speciālistu vidū ir novērojama zema kapacitāte un vienlaikus, ņemot vērā, ka pasauli pēdējos gados pārņem krīze pēc krīzes, piemēram, Covid-19 krīze, Ukrainas civiliedzīvotāju bēgļu krīze un energoresursu krīze. Šo krīžu ietekmē ir pieaudzis arī sociālā darba speciālistu, tai skaitā sociālās palīdzības organizatoru darba apjoms. Šie jaunie 21. gadsimta notikumi, sabiedrībā rada tādas izjūtas, kā - apjukumu, stresu, bailes, neziņu, emocionālo nogurumu, nomāktību, dusmas un daudzas citas negatīvas emocijas ar, kurām sabiedrība reaģē ar emocionālo attieksmi pret notiekošo. Emocijas ar, kurām sabiedrība saskaras ikdienas, gan darbā, gan mājās atstāj lielu ietekmi uz darba produktivitāti un veselību kopumā. Šīs dažas nosauktās emocijas ir raksturīgas 21. gadsimtā bieži pieminētajai problēmai – *profesionālais izdegšanas sindroms*.

Pēc “Benu aptiekas” sadarbībā ar tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centru SKDS veselības monitoringa veiktā pētījuma rezultātiem, tika konstatēts, ka vairāk nekā puse, proti 58% Latvijas iedzīvotāju saskaras ar izdegšanas simptomiem. Monitoringā tika secināts, ka ar

izdegšanu visbiežāk saskaras tieši sievietes, jeb 62% no respondentiem. Turklāt, pētījumā tika noskaidrots, ka ar izdegšanu saskaras visbiežāk rīdzinieki, proti, 61% no visiem respondentiem.[4] No minētā var secināt, ka tieši šajās kategorijās ietilpst arī palīdzošo jomu speciālisti, kas visbiežāk ir tieši sievietes.

Līdz ar to, ņemot vērā, ka darbinieku kapacitāte ir zema un krīžu radītais darba slogs rada lielu risku darbinieku profesionālajai izdegšanai. Šo iemeslu dēļ tika pētīts vai Rīgas Sociālā dienesta (turpmāk – Dienests) sociālās palīdzības organizatoru vidū ir novērojamas izdegšanas sindroma pazīmes. Kā arī, lai sociālās palīdzības organizators spētu efektīvi pildīt savas profesionālās lomas ir būtiski laicīgi izprast profesionālās izdegšanas sindroma veicinošos faktorus un rast iespēju tās preventīvi jau novērst saknē.

Pētījumā tika pielietota jauktā metožu pieeju, kura ietver gan kvantitatīvo un kvalitatīvo pieeju kombināciju. Kā kvalitatīvā pētījuma metode tika pielietota strukturētās intervijas, intervējot trīs vecākos sociālos darbiniekus palīdzības jomā, savukārt kā kvantitatīvo pētījuma pieeja tika pielietota aptaujas metode, kuru aizpildīja 47 respondenti no 79 sociālās palīdzības organizatoriem.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Kalifornijas Universitātes profesore Kristīna Maslača (*Christina Maslach*) izdegšanu skaidro kā psiholoģisku sindromu, kas parādās kā **ilgstoša reakcija uz hroniskiem stresa faktoriem darbā**. Šīs reakcijas trīs galvenās dimensijas ir nepārvarama spēku izsīkšana, cinisma un atrautības sajūta no darba, kā arī neefektivitātes un sasniegumu trūkuma sajūta.[6]

Psihologs Dž.S.Grīnbergs (*J.S.Greenberg*) skaidro, ka izdegšana ir faktors, kas veicina zemu profesionālo morāli, darba kavējumus, darba kvalitātes krišanos, fiziskas slimības un distresu, alkohola un narkotiku lietošanu, konfliktus ģimenē un dažādas psiholoģiskas problēmas.”[3] Savukārt krievu pētnieks V.V.Boiko (*B.B. Бойко*) izdegšanu skaidro kā personas profesionālās deformācijas formu. Emocionālo izdegšanu definē, ka tas ir personas izstrādāts **psiholoģiskās aizsardzības mehānisms**, kas izpaužas pilnīgā vai daļējā emociju izslēgšanā, to var skaidrot, kā atbildes reakciju uz noteiktām psihiski traumējošām darbībām. [2]

Dažādi autori izstrādājot izdegšanas attīstības posmus, izvērtējuši kādu laika posmu ņemt vērā kā atskaites punktu, arī attīstības posmi tiek izdalīti pēc dažādiem kritērijiem, lai spētu nošķirt, nākamo attīstības posmu. Apvienojot vairāku autoru izstrādātos izdegšanas attīstības posmus, var izšķirt piecus dažādus posmus:

1. “Medusmēnesis”;
2. Brīdinājums;
3. Viegla izdegšana;
4. Vidēja izdegšana;
5. Nopietna izdegšana [1].

Profesionālās izdegšanas sindroms ir ilgstošs process, kurā cilvēka ķermenis un emocijas par sevi dod noprast jau laicīgi, lai spētu preventīvi profesionālo izdegšanu novērst.

K. Maslačas un M. Leitera uzskatīja, ka izdegšanas sindroma cēloņi ir neatbilstības rezultāts starp personību un darbu. Izdegšanas veicinošos faktorus izdala divos līmeņos, kas ir individuālais jeb personības faktoru līmenis un darba vides līmenis. Individuālā līmeņa izdegšanas veicinošie faktori balstās uz tādiem rādītājiem, kā indivīda demogrāfiskie rādītāji, personības rādītāji, kā, piemēram, zema pašcieņa, bailes gūt panākumus, bailes piedzīvot neveiksmi, darbinieka neprasmē būt elastīgam, uzmanības trūkums attiecībā uz savām vajadzībām, izteikta agresivitāte, nepietiekams sociālais atbalsts, nespēja veidot robežas.[5] Vienlaikus, pēc K. Maslačas pētījumiem, tiek izdalīti seši svarīgākie izdegšanas veicinošie **darba vides faktori**:

1. Nesamērīga darba slodze;

2. **Nesamērīgs atalgojums;**

3. **Kontroles trūkums** - trūkst autonomijas, piekļuve resursiem un teikšana svarīgu lēmumu pieņemšanā;

4. **Emocionālā atbalsta un kopības sajūtas trūkums** - ir svarīgi veidot koleģiālas pozitīvas attiecības, jo līdzcilvēku atbalsts ir būtisks profesionālā izdegšanas sindroma aizsardzības faktors;

5. **Taisnīguma trūkums** – atalgojuma nesamērība pret ieguldīto darbu, šķietami nepamatots kolēģa paaugstinājums vai kāda cita netaisnīga rīcība veicina izsīkumu;

6. **Vērtību neatbilstība** - darbiniekiem rūpīgi jāpārdomā, cik svarīgi ir saskaņot savas vērtības ar dienesta vērtībām.[7]

Profesionālā izdegšanas sindroma preventīvos pasākums, tā pat kā veicinošos faktorus, visbiežāk iedala divos līmeņos individuālajos un organizācijas līmenī. Pie individuālajiem preventīvajiem pasākumiem tiek iedalīti tādi pasākumi kā –

1. **Iemācies pateikt “nē”, “robežu nospraušana;**
2. **Rūpēties par savām fiziskajām vajadzībām un hobijiem;**
3. **Izmanto pārtraukumus un atjaunot humora izjūtu;**
4. **Izvērtēt prioritātes,**
5. **Apzināties savas stiprās puses un paplašināt profesionālās zināšanas;**
6. **Prast relaksēties.**

Savukārt, kā darba vides faktori preventīvie pasākumi tiek iedalīti kā :

1. **Atbalsts no vadības;**
2. **Supervīziju nodrošināšana;**
3. **Mainīt tiešos darba pienākumu;**
4. **Sabalansēt katra darbinieka klienta lietu sadalījumu.**

Pētījuma laikā tika novērota kūtra darbinieku iesaiste, kas arī liecina par izdegšanas pazīmēm, kā arī liels darba apjoms un neieinteresētība notiekošajā darba vides klimata noteikšanā. Vienlaikus, pēc pētījuma datiem tika secināts, ka galvenokārt darba vides faktori veicina sociālās palīdzības organizatoru izdegšanu, taču efektīvākais veids, kā to mazinātu būtu ikdienā piekopt individuālos preventīvos pasākumus.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Pēc pētījuma rezultātiem tika, secināts, ka starp sociālās palīdzības organizatoriem Dienestā ir novērojamas **izdegšanas pazīmēs, kuras saistītas ar emocionālo pārgurumu un emocionālo noslodzi**. Proti, sociālās palīdzības organizatori jūtas emocionāli iztukšoti, ir sajūta, ka strādā par daudz, jūtas “izspiesti kā citroni”, kā rezultātā vēlas pavadīt laiku vientulībā, distancēties un atpūsties no visa un visiem. Vienlaikus, atsaucoties uz teorijā aprakstītajām izdegšanas sindroma attīstības posmiem, ka tie darbinieki, kuriem ir novērotas “izdegšanas” pazīmes, viņi, atrodas starp posmiem “medusmēnesis”, “brīdinājuma posms” un “vieglas izdegšanas posms”.

Dienestā sociālās palīdzības organizatoru būtiskākie izdegšanas sindroma veicinoši faktori ir:

- **liela darba slodze** (darba vides faktors);
- **nesamērīgs atalgojums** (darba vides faktors);
- **neskaidri darba pienākumi** (darba vides faktors);
- **darbaholisms** (individuālais faktors);
- **bailes piedzīvot neveiksmi** (individuālais faktors).

Vienlaikus var secināt, ka Dienestā dominē tieši **darba vides izdegšanas sindroma veicinošie faktori**, kas savukārt rezonē, ar to, ka būtiskākās izdegšanas sindroma pazīmes, kuras dominēja starp sociālās palīdzības organizatoriem bija liels emocionālais nogurums,

kurš ir saistīts tieši ar šiem veicinošajiem faktoriem, kuri izkristalizējās pēc aptauju un interviju sniegto atbilžu apstrādes.

Pēc pētījuma datiem tika konstatēts, ka preventīvie pasākumi izdegšanas mazināšanai, kuri tiek pielietoti starp sociālās palīdzības organizatoriem ir:

- **Rūpes par savām fiziskajām vajadzībām un hobijiem** (veselīgs miegs, garās pastaigas svaigā gaisā, veselīgs uzturs) – Individuālā līmenī;
- **Izmanto pārtraukumus un atjauno humora izjūtu** - Individuālā līmenī;
- **Paplašina savas profesionālās zināšanas** - Individuālā līmenī;
- **Supervīzijas nodrošināšana** – darba vides līmenī;
- **Saņemts atbalsts no tiešās vadības (teritoriālā centra ietvaros)** – darba vides līmenī;
- **Sabalansēta darba slodze (teritoriālā centra ietvaros)** – darba vides līmenī;
- **Komandas saliedēšanas pasākumi (teritoriālā centra ietvaros)** – darba vides līmenī.

Pēc apkopotajiem datiem, tika konstatēts, ka gan pašiem darbiniekiem, gan Dienestam ir jāpildinveido instrumenti kā preventīvi rīkoties, lai mazinātu ikdienas stresu. Vienlaikus pēc respondentu sniegtajām atbildēm tika secināts, ka starp sociālās palīdzības organizatoriem ir mazs procentu skaits, kuri ir jau “izdeguši” un tai pat laikā ir mazs procentu skaits, kuri ikdienā veic preventīvus pasākumus individuālajā līmenī. Vienlaikus, tika secināts, ka pārsvarā **sociālās palīdzības organizatoru izdegšanu veicina tieši darba vides faktori**, savukārt preventīvos pasākumus pārsvarā veic individuālā līmenī.

Ikvienas organizācijas struktūra sākas ar vadību, taču, lai organizācija pilnvērtīgi un efektīvi veiktu savas funkcijas, nepieciešams rūpēties par saviem padotajiem visos līmeņos. Līdz ar to Dienesta galvenajai prioritātei vajadzētu būt darbinieka labsajūtai, nodrošinot labvēlīgus un veselīgus darba vides apstākļus. Dienesta struktūrvienību vadītājiem ir jābūt par paraugu saviem darbiniekiem, lai viņiem būtu stimuls ieguldīt arī savus resursus. No minētā var secināt, ka profesionālā izdegšanas sindroma problēma var būt liels risks arī pašam Dienestam.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pēc teorijas apskates un pētījuma rezultātiem tika izstrādāti secinājumi un priekšlikumi par sociālās palīdzības organizatoru izdegšanu Dienestā.

Secinājumi:

1. Izdegšanas sindroms ir ilgstošs process, kas tiek iegūts laicīgi nerisināta, darba vietā radītā stresa rezultātā.
2. Izdegšanas sindroms tiek saprasts kā fizisks, emocionāls un garīgs izsīkuma stāvoklis, kas visbiežāk ir sastopams palīdzozo profesiju pārstāvjiem, tai skaitā sociālā darba speciālistiem.
3. Pēc K.Maslačas izstrādātā modeļa, izdegšanas sindroms izpaužas kā emocionālais izsīkums, depersonalizācija un personīgo sasniegumu redukcija.
4. Izdegšanas sindroma definīcijas ir dažādas, citi izdegšanu definē kā profesionālo emocionālo pārgurumu, savukārt citi kā psiholoģisko aizsardzības mehānismu kā atbildes reakciju uz traumējošām darbībām.
5. Būtiska problēma saskatāma, ka ne visi darbinieki spēj apzināties cik izdegšanas sindroms var būt nopietns, ja to laikus nepamana un neizprot tā simptomus.
6. Rīgas Sociālajā dienestā dominē darba vides izdegšanas sindroma veicinošie faktori - liela darba slodze, nesamērīgs atalgojums un neskaidri darba pienākumi.

Priekšlikumi:

1. Rīgas Sociālā dienesta sociālās palīdzības organizatoriem jānodrošina iespēja apgūt stresa menedžmenta un/vai izdegšanas sindroma apmācību seminārus vismaz reizi gadā.
2. Rīgas Sociālajā dienestā nodrošināt katru darbinieku ar konceptuālu informatīvo bukletu par izdegšanas pazīmēm, riskiem un preventīvajiem pasākumiem darba vietā.
3. Rīgas Sociālajā dienestā būtu nepieciešams veidot seminārus, kuru mērķis ir skaidrot un motivēt darbiniekus, ikdienā piedomāt par saviem ikdienas paradumiem, kas ietekmē viņu dzīves kvalitāti.
4. Rīgas valstspilsētas pašvaldības līmenī, jāmeklē iespējas kā sociālās palīdzības organizatoriem nodrošināt konkurētspējīgu atalgojumu, tādējādi nodrošinot esošās slodzes izlīdzinājumu un piesaistot speciālistus ar atbilstošu izglītību.
5. Organizēt sociālās palīdzības organizatoriem dažādus ārpus darba pasākumus, saliedēšanas pasākumus, sporta svētkus, kur var izpausties ar fiziskajām aktivitātēm.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES.

1. Ģeģere A. & Merkulova I. (2018). Izdegšanas sindroms sociālā darba speciālistiem. Rīga, "Salana Art" SIA. (22.lpp)
2. Бойко В.В. (1996). Энергия эмоций в общении, взгляд на себя и других. Москва (133 lpp)
3. Гринберг, Дж. (2004). Управление стрессом. 7-издание. Санкт-Петербург, Питер (178 lpp)
4. Griezīņa A. (2021). Aptauja: vairāk nekā puse Latvijas iedzīvotāju regulāri saskaras ar izdegšanas simptomiem. Pieejams <https://www.reitingi.lv/lv/news/darbs/146828-aptauja-vairak-neka-puse-latvijas-iedzivotaju-regulari-saskaras-ar-izdegšanas-simptomiem.html>
5. Lāčauniece A. (2021). Izdegšanas sindroms un garīgās pārslodzes. Pieejams https://www.dbt.lv/upload/file/Metodiskie2021/4_MI_L%C4%81%C4%8Dauniece.pdf
6. Maslach C.(2016). Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. <https://doi.org/10.1002%2Fwps.20311>
7. Saunders E. (2019). 6 Causes of Burnout, and How to Avoid Them. Retrieved from <https://hbr.org/2019/07/6-causes-of-burnout-and-how-to-avoid-them>

Covid-19 pandēmijas noteikto ierobežojumu ietekme uz antisociālas uzvedības tendencēm Jauniešu mājā dzīvojošajiem jauniešiem

Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīga
Studiju virziens “Sociālā labklājība”
Profesionālā maģistru studiju programma
“SOCIĀLAIS DARBS”
maģistrante **Agrita Katajeva**
akatajeva@gmail.com

Zinātniskā darba vadītāja: Mg.soc.d Evita Gorbunova

ANOTĀCIJA

Covid-19 pandēmija ir palielinājusi nepieciešamību izprast īpašu antisociālas uzvedības veidu – uzvedību, kas palielina slimības pārnesšanas risku. Gan pirms, gan Covid-19 pandēmijas noteikto ierobežojumu laikā jauniešiem nemainījās antisociālas uzvedības izpausmes. Pandēmijas izplatības mazināšanai noteiktie ierobežojumi var pastiprināt ilgstošās sociālās aprūpes iestādē dzīvojošo jauniešu antisociālas uzvedības izpausmes. Hipotēze daļēji apstiprinājās.

Atslēgas vārdi: jaunieši; Jauniešu māja; antisociālā uzvedība, Covid-19 pandēmija.

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic has increased the urgency of understanding a specific form of antisociality: behaviors that increase risk of disease transmission. These results indicated that young people show antisocial behavior. There is currently no evidence that antisocial behavior tendencies increased before and during the Covid-19 pandemic. Restrictions relating to Covid-19 impact at antisocial behaviour among youth living in child long-term institutional care. Hypothesis partially supported.

Key words: youth; *the Youth House*; antisocial behaviors; the Covid-19 pandemic.

IEVADS. INTRODUCTION

Lai arī Covid-19 pandēmijas ierobežošanai veiktie pasākumu ietekmē kopējo noziedzīgo nodarījumu skaits Latvijā ir samazinājies, tajā skaitā arī nepilngadīgu personu izdarītie noziegumi, tomēr aizvien aktuāls ir jautājums par jauniešu izdarītajiem likumpārkāpumiem saistībā ar narkotiku un citu psihotropo vielu iegādāšanos, lietošanu un pārdošanu, vardarbību gan kā cietušajiem, gan kā vardarbību veikušajiem, noziegumiem pret personu mantu un citiem pārkāpumiem. (Tieslietu ministrija, 2018).[1]

Latvijā, saskaņā ar Jaunatnes likumu par jauniešiem tiek uzskatītas personas vecumā no 13 līdz 25 gadiem (LR Saeima, 2009).[2] Ņemot vērā pierādījumus, ka antisocialitāte ir tieksme iesaistīties dažādās darbībās, kas tieši vai netieši kaitē citu cilvēku labklājībai, Covid-19 pandēmija ir palielinājusi nepieciešamību izprast īpašu antisociālas uzvedības veidu – uzvedību, kas palielina slimības transmisiju sabiedrībā, kā arī noteikt šādas uzvedības riska veicinošos faktoros. Šāda uzvedība ietvēra sabiedrisko vietu apmeklēšanu bez īpaša iemesla, sejas masku un aizsarglīdzekļu nelietošanu, kā arī nepietiekamas distances ievērošanu no citiem sabiedriskās vietās. Daži pētījumi liecina, ka var būt slimības izplatības riska uzvedība, kas atšķiras atkarībā no indivīda un paredz uzvedību dažādās jomās, tostarp fizisko agresiju, sociālo agresiju un noteikumu pārkāpšanu [3] Saskaņā ar Agneva (Agnew, 2006) vispārējās deformācijas teoriju (*GST, Agnew's General Strain Theory*), postulē, ka indivīdiem, kas

piezīvo stresa faktorus, rodas negatīvas emocijas, kas var novest pie antisociālas uzvedības kā stresa pārvarēšanas stratēģijas (Agnew and Brezina, 2019).[4]

Pastāv daudz pētījumu par Covid-19 slimības izcelšanos, izplatību un ietekmi uz garīgo veselību, tomēr ir maz pētījumu par Covid-19 ietekmi uz antisociālu uzvedību. Pētījumā par teorētisko pamatu tiek arī izmantoti pētījumi par antisociālu uzvedību (Loeber, et al, 2009); Loeber, et al, 1983, kā minēts Eley, et al, 1999; Eley, et al, 2003; Frick & Viding, 2009); (Agnew&Brezina, 2019) [4, 5-7], Covid-19 vīrusa izcelšanos, būtību un ietekmi uz jauniešu veselību (Escobedo, et al, 2022; Hao, et al, 2020; Huang, et al., 2021.; Ryan, Cui J., et al, 2019; Reuter, 2021)[8-12].

Pētījuma novitāte: darbā tika novērtēta Covid-19 pandēmijas ierobežojumu ietekme un uztvere no Jauniešu mājas klientu/jauniešu un darbinieku skata punkta, kā arī pētīts vai un kā pandēmijas ierobežojumi ietekmēja jauniešu antisociālās uzvedības izpausmes.

Pētījuma mērķis: Veikt Covid-19 pandēmijas ierobežojumu ietekmes izpēti uz antisociālās uzvedības tendencēm Jauniešu mājā dzīvojošajiem jauniešiem.

Metodes:

- Daļēji strukturēta intervija jauniešu fokusa grupai;
- Daļēji strukturēta intervija jauniešu mājas darbinieku fokusa grupai;
- Aptauja “Nosliece uz deviantu uzvedību diagnosticēšana” metodika (Orel, 2004) lingvistiskā adaptācija latviešu valodā;
- Patstāvīgā salīdzinājumu analīze.

GALVENIE TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE NOTEIKUMI. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Pastāv dažādi uzskati un teorijas, kas skaidro jauniešu antisociālu uzvedību. Vieni to definē, kā uzvedību, kas pārkāpj citu cilvēku tiesības vai labklājību un bieži vien ir pretrunā ar vecumam atbilstošām normām un noteikumiem (Frick et al., 2018).[13] Antisociāls – apzīmē vai demonstrē uzvedību, kas krasi novirzās no sociālajām normām un arī pārkāpj citu cilvēku tiesības. Ļaunprātīga dedzināšana un vandālisms ir antisociālas uzvedības piemēri (APA, 2013).[14] Runājot par antisociālo uzvedību, nepieciešams pievērst uzmanību tās izpausmju formām:

Deviantā uzvedība izpaužas kā sociālo normu pārkāpšana. Visbiežāk deviantā uzvedība izpaužas kā agresija, nevēlēšanās mācīties, negatīvas uzvedības demonstrēšana. Šāda uzvedība var izpausties kā aiziešana no mājām, klaiņošana, alkohola un narkotisku vielu lietošanā;

Delinkventā, kad ir jau noformējusies jauniešu uzvedība, kas ietver sabiedriskās kārtības noteikumu pārkāpumus. Visbiežāk šāda uzvedība izpaužas kā apvainojumi, fiziska vardarbība vērsta pret indivīdu, aizdedzināšanā, demolēšanā, izspiešanā, sīkās zādzībās;

Adiktīvā uzvedībā, kuru raksturo kā bēgšanu no sevis, savām problēmām, narkotikām, no kurām nav vēl izveidojusies atkarība. Tas var izpausties bulīmijā, anoreksijā, patstāvīgā datorspēļu spēlēšanā, narkotiku lietošanā un pašnāvībā (Zmanovskaja, 2008 kā minēts Amosova, 2017, Pogrebnaja, 2018).[15;16]

Antisociālas uzvedības rašanos lielākoties apskata caur psiholoģiskām teorijām (Eksistenciāli-humānistiskā teorija, Psihodinamiskā teorija, Psihoanalītiskā teorija, Biheiviorālā teorija, Sociāli kognitīvā teorija), iekļaujot sociālus un psiholoģiskus mehānismus un attiecās pie mikrolīmeņa teorijām, gan no socioloģiskām (Mērtona spriedzes teorija, Sociālās lokalizācijas teorija, Kontroles teorija, Diferenciālo saistību teorija), attiecinot tās pie makrolīmeņa teorijām, un visaptverošām jeb kompleksa teorijām, kas apvieno dažādus uzskatus, idejas un teorijas (piemēram, Faringtona pieeja). Pagājušā gadsimta 80. gados pētot antisociālo uzvedību pievērsa uzmanību agresijai, līdz ar to bija aktuāla frustrācijas-agresijas hipotēze (Dollard et al., 1939) un Lorencs (Lorenz, 1966), kurš uzskatīja, ka agresijai raksturīgs

uzkrāties un atbrīvoties. Savukārt viena no ietekmīgākajām Alberta Banduras (Bandura, 1973) Sociālās iemācīšanās teorijām (Social Learning Theory) tika izvirzīta hipotēze, ka agresīva uzvedība attīstās caur sociālajiem mācīšanās procesiem.

Vēlāk divu desmitgažu laikā attīstoties psihopatoloģijas jomai, mainījās teorijas un empīriski pētījumi.

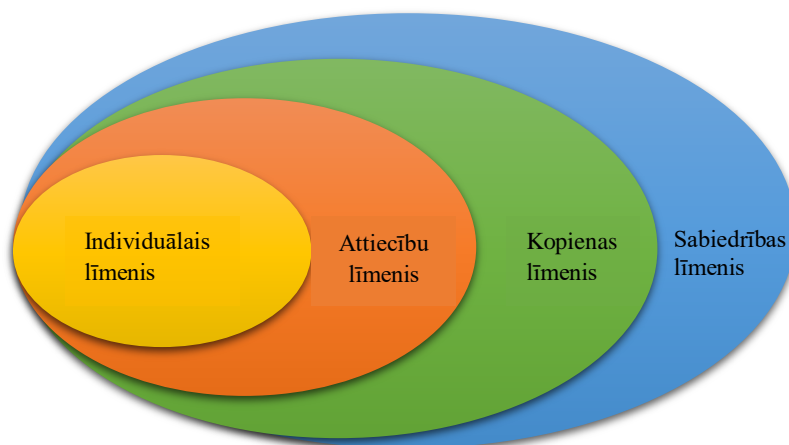
Psihopatoloģiskajā attīstības modelī Mofits (Moffit, 2002 kā minēts Amosova, 2017)[15] izšķir divus antisociālus jauniešu tipus: ar patstāvīgu dzīvesveidu un ierobežotu dzīvesveidu. Vīrietis ar ierobežotu dzīvesveidu bērnībā uzvedas normāli, bet ir nosliece uz tādiem pārkāpumiem kā vandalisms, klaiņošana, bet jaunieši ar patstāvīgu dzīvesveidu kopš bērnības atšķiras ar uzvedības traucējumiem un pusaudžu vecumā piedalās smagākos noziegumos.

Sabiedrības veselības modelis akcentē vides un ārējo faktoru ietekmi uz uzvedību. Šī modeļa priekšrocība ir preventīvas stratēģijas, kur vardarbība tiek pakļauta sistemātiskam, zinātniski pamatotam, un nepārtrauktam iejaukšanās procesam.

Trešais modelis pēta cilvēka antisociālas uzvedības faktorus ģimenē un apkārtējā vidē. Saskaņā ar šo teoriju rupja, nicinoša attieksme pret bērnu, vardarbība bērnībā, vardarbība pusaudža gados, veicina antisociālas uzvedības izpausmes, kas noved pie smagiem noziegumiem, likumpārkāpumiem un pašnāvības (Amosova, 2017).[15]

Tomēr neviena no šīm teorijām pilnībā neizskaidro antisociālas uzvedības rašanās iemeslus. Tāpēc tiek izstrādāti visaptveroši antisociālas uzvedības modeļi, kas iekļauj sevī dažādus faktorus un to mijiedarbību.

Saskaņā ar *PVO sociāli ekoloģisko modeli*,[17] antisociāla uzvedība tiek aplūkota kā mijiedarbības rezultāts starp individuālajām īpašībām, attiecībām ar vienaudžiem, partneriem un ģimenes locekļiem, plašākiem sabiedriskiem apstākļiem, kas var palielināt agresīvas un antisociālas uzvedības iespējamību (Wallinius, 2012).[18] Modelis uzsver nepieciešamību apsvērt vairākus agresīvas antisociālas uzvedības cēloņus un mijiedarbību starp šiem cēloņiem, kas var darboties dažādos līmeņos (Wallinius, 2012). [18]

Attēls 1. PVO sociāli ekoloģiskais modelis (CDC, 2022)

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Izvērtējot pētījumā iegūtos datus – analizējot aptauju un interviju datus, var secināt, ka:

1. Covid-19 noteikto ierobežojumu laikā un to starplaikos jaunieši uzrāda antisociālas uzvedības izpausmes - tendence izvairīties no attālinātām mācībām un mācībām kopumā, vāja

pašdisciplīna plānojot sociālās un nesociālās brīvā laika aktivitātes, kā arī konstatēti administratīvie un kriminālpārkāpumi.

2. Par būtisku faktoru, kas ļauj apšaubīt jauniešu agresīvas uzvedības novērtējumu darbinieku vidū ir Covid-19 pandēmijas laikā daļēja “kontingenta” nomainīšanās, tomēr analizējot individuāli katra jaunieša sniegtās atbildes, tika secināts, ka Covid-19 noteiktie ierobežojumi ietekmēja viņu antisociālās uzvedības tendences.

3. Jauniešu pašdestruktīvās uzvedības tendences parāda, ka viņus ir nepieciešams virzīt uz psihologa/psihoterapeita konsultāciju. Tātad, hipotēze daļēji apstiprinās.

SECINĀJUMI, PRIEKŠLIKUMI. CONCLUSION

Kopējie pētījumā iegūtie dati parāda jauniešu noslieci gan uz deviantu uzvedību, gan arī norāda uz depresijas pazīmēm, kas saskaņojas ar to, ka dažādi traucējumi pastāv “kopesamībā”. Pētījums parāda, ka darbinieki var nepareizi interpretēt jauniešu garīgās veselības stāvokli, zināšanu trūkuma dēļ, kas savukārt var ietekmēt intervences metodes izvēli, ietekmējot tās efektivitāti. Jauniešiem nepieciešama gan uzvedības traucējumu terapija, gan depresijas ārstēšana. Tāpat pētījums parāda atšķirīgus uzskatus par uzticēšanos darbinieku un jauniešu starpā.

Mikrolīmenis:

- Sociālo darbinieku apmācība par antisociālu uzvedību, iekļaujot gan psihoterapijas metodes, gan pedagoģiskās metodes;
- Prosociālās uzvedības veicināšana;
- Jauniešu izglītošana;
- Sociodrāmas metode.

Mezolīmenis: Nodrošināt Jauniešu mājas vadības ciešāku sadarbību ar pašvaldību, sociālo dienestu, bāriņtiesām, SOS Bērnu ciematu asociācijas vadību.

Makrolīmenis:

- Nodrošināt sadarbību starp institūcijām un subjektiem, organizācijām, ar mērķi noteikt vajadzības un konfliktus;
- Valdībai ieviešot jaunu politiku ir nepieciešams pētīt arī subjektīvo līmeni, lai izprastu, kā tas ietekmē noteiktas kopienas.
- Informācijas sistēma, kas iekļautu pētījuma rezultātus par intervences ietekmi (piemēram, sociālās korekcijas programma) par jauniešu uzvedības izmaiņām (antisociālās uzvedības tendencēm) dažādu laika intervālos (longitudinālais pētījums).

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Jaunatnes likums. Pieņemts: 08.05.2008. Stājas spēkā:01.01.2009. Publicēts Latvijas Vēstnesis, Nr.82, 28.05.2008. <https://likumi.lv/ta/id/175920>
2. Jaunatnes likums. Pieņemts: 08.05.2008. Stājas spēkā:01.01.2009. Publicēts Latvijas Vēstnesis, Nr.82, 28.05.2008. <https://likumi.lv/ta/id/175920>
3. Niv, S., Tuvblad, C., Raine, A., & Baker, L. A. (2013). Aggression and Rule-breaking: Heritability and stability of antisocial behavior problems in childhood and adolescence. *Journal of criminal justice*, 41(5), 10.1016/j.jcrimjus.2013.06.014. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2013.06.014>.
4. Agnew, R., & Brezina, T. (2019). General strain theory. In M. Krohn, N. Hendrix, G. Penly. American Psychological Association.(2015). APA Dictionary of Psychology. Second edition.
5. Loeber, R, Burlre, J.D., & Pardini, D.A. (2009). Development and etiology of disruptive and delinquent behavior. *Annual Review of Clinical Psychology*, 5, 291- 310. doi:10.1146/annurev.clinpsy.032408.153631.
6. Eley, T. C., Lichtenstein, P., & Stevenson, J. (1999). Sex differences in the etiology of aggressive and nonaggressive antisocial behavior: results from two twin studies. *Child development*, 70(1), 155–168. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00012>.

7. Eley, T. C., Lichtenstein, P., & Moffitt, T. E. (2003). A longitudinal behavioral genetic analysis of the etiology of aggressive and nonaggressive antisocial behavior. *Development and psychopathology*, *15*(2), 383–402. <https://doi.org/10.1017/s095457940300021x>.
8. Escobedo, R. A., Kaushal, D., & Singh, D. K. (2022). Insights Into the Changing Landscape of Coronavirus Disease 2019. *Frontiers in cellular and infection microbiology*, *11*, 761521. doi:10.3389/fcimb.2021.761521.
9. Hao, X., Cheng, S., Wu, D. (2020) Reconstruction of the full transmission dynamics of Covid-19 in Wuhan. *Nature* *584*, 420–424. doi: 10.1038/s41586-020-2554-8.
10. Huang, C., Huang, L., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Gu, X.(2021). 6-month consequences of Covid-19 in patients discharged from hospital: a cohort study. *The Lancet*. *397*(10270):220–32. doi: 10.1016/S0140-6736(20)32656-8.
11. Ryan, F.J., Hope, C.M., Masavuli, M.G. (2020). Long-term perturbation of the peripheral immune system months after SARS-CoV-2 infection. *BMC Med*, *20*, 26 doi: 10.1186/s12916-021-02228-6.
12. Reuter, P. R., Forster, B. L., & Kruger, B. J. (2021). A longitudinal study of the impact of COVID-19 restrictions on students' health behavior, mental health and emotional well-being. *PeerJ*, *9*, e12528. <https://doi.org/10.7717/peerj.12528>.
13. Frick, P.J., Robertson, E.L., Clark, J.E. (2018). 6—Callous—unemotional traits. In: Martel, M.M. (Ed.), *Developmental Pathways to Disruptive, Impulse-Control and Conduct Disorders*. Academic Press, 139–160, 10.1016/B978-0-12-811323-3.00006-7.
14. APA. (2013) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Fifth edition. Washington, DC: American Psychiatric Press.
15. Amosova O.C. C. (2017). Antisocial behavior by young people: factors, causes, methods of prevention and correction. Retrieved from: <https://e.lanbook.com/journal/issue/303126> .
16. Pogrebnaja, O. (2018). Pusaudžu asociālās uzvedības profilakse skolas mežniecībā. Retrieved from: <https://vital.lib.tsu.ru/vital/access/services/Download/vital:8607/SOURCE01>.
17. CDC. (2002). *The Social-Ecological Model: A Framework for Prevention*. Retrieved from: <https://www.cdc.gov/violenceprevention/about/social-ecologicalmodel.html>.
18. Wallinius, M. (2012). Aggressive antisocial behavior- clinical, cognitive, and behavioral covariates of its persistence. Department of Clinical Sciences, Lund University.

Sociālā darba resursi vardarbības mazināšanai izglītības iestādē

Olga Loiteršteine, Latvija;
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīgas filiāle;
Profesionālā maģistra studiju programmas
„SOCIĀLAIS DARBS”
e-pasts: olga.loitersteine@inbox.lv;
Baltijas Starptautiskās akadēmijas
studiju virziena "Sociālā labklājība" vadītāja,
docente, Mg.sc.pol. Andra Mite

ANOTĀCIJA

Gadu no gada vardarbība Latvijas izglītības iestādēs nemazinās un ir pat manāms tās pieaugums. Sistemātisku, pētījumos balstītu un budžetā ietvertu vardarbības prevences plānu Latvijā nav. Pētījumā tika apkopoti dažādu autoru un pētnieku skaidrojumi par vardarbības fenomenoloģiju, kā arī apkopota vardarbības aktualitāte un sociālā darba resursi vardarbības mazināšanai izglītības iestādēs Latvijā. Tika veikts pētījuma rezultātu novērtējums un izstrādāti priekšlikumi preventīvam darbam vardarbības mazināšanai izglītības iestādēs.

Atslēgas vārdi: bērns, izglītības iestāde, preventīvie pasākumi, vardarbība.

ABSTRACT

Year after year, violence in Latvian educational institutions does not decrease, but its increase is noticeable. There are no systematic, research-based and budgeted violence prevention plans in Latvia. The study collected the explanations of various authors and researchers about the phenomenology of violence, as well as the actuality of violence and social work resources for reducing violence in educational institutions in Latvia. An evaluation of the results of the study was carried out and proposals for preventive action to reduce violence in educational establishments were developed.

Keywords: child, educational institution, preventative measures, violence.

IEVADS. INTRODUCTION

Vardarbība, ir globāli sociāla problēma gan Latvijā, gan visā Pasaulē. Nav zināms, cik daudz bērnu Latvijā ikdienā cieš no vardarbības vai ir saskārušies ar kādu no tās veidiem, jo tas valsts līmenī netiek pētīts. Nezināšana par problēmas apmēriem ir sekas Latvijas bērnu tiesību sadrumstalotajai politikai un tam, ka notiek cīņa ar sekām pēc vardarbības, nevis mērķtiecīga risku novēršana.[5]

Pētījumā par skolnieku dzīvi izglītības iestādēs, ko 2015. gadā veica (OECD) Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija, starptautiskajā aptaujā iezīmē skumju situāciju Latvijā. Saskaņā ar aptaujas datiem, 2015. gadā skolu vardarbības ziņā, Latvija ieņem pirmspēdējo vietu no 35 dalībvalstīm.[6] Aptaujas dati liecina, ka vardarbība, joprojām, ir viena no lielākajām mūsdienu skolu problēmām. Vidēji pētījumā iesaistīto valstu vidū, aptuveni 4% respondenti (aptuveni viens uz visu klasi) ziņoja, ka regulāri - vismaz dažas reizes mēnesī - tiek sisti, grūstīti un citādi fiziski aizskarti.[6] Bet 2018.gadā (OECD) Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas pētījumā Latvija izsmiešanas un fizisku pāridarījumu ziņā skolas vidē ieņem jau līderes pozīciju.[7]

Tikai tad, kad Latvija Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas pētījumā sasniedza skumjo pirmo vietu pasaulē vienaudžu savstarpējās vardarbības jomā, valstiskā līmenī parādījās skaidrība, ka izglītības iestādēs vajadzētu nopietni par šo problēmu runāt. Skolnieku uzvedībā atspoguļojas kopējā sabiedrības attieksme pret vardarbību. Būtiskākais ir tas, ka sabiedrībai ir jāmainās un skolnieki ar šo vēstījumu var un varētu palīdzēt mazināt neizpratni par pāridarījumiem skolās.[8]

Pētījuma mērķis: Analizēt sociālā darba resursus vardarbības mazināšanai izglītības iestādē.

Pētījumā tika izmantota kvalitatīvā un kvantitatīvā pētniecības metode, kas sevī ietver: informācijas apkopojumu par dažādu autoru un pētnieku skaidrojumiem par vardarbības fenomenoloģiju, kā arī vardarbības aktualitāti un sociālā darba resursu analīzi vardarbības mazināšanai izglītības iestādēs.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Vārds “vardarbība” apzīmē noteiktu darbību, procesu, tīša fiziska spēka vai varas lietošanu, reāli vai tikai draudot, pret sevi, citu cilvēku, cilvēku grupu vai sabiedrības daļu, kā rezultātā tiek izraisītas vai ar augstu varbūtību var tikt izraisītas traumas, nāve, psiholoģisks kaitējums, attīstības traucējumi vai deprivācija (sociālo saikņu zudums).[16] Vardarbību nav iespējams saskaitīt, izmērīt pat ja to varētu aptvert tīri ārēji. Vardarbībai ir skaidri izteikta negatīva nozīme, un tā faktiski tiek identificēta tieši ar ļaunumu kopumā.[17]

Izglītības iestādē bērns pavada lielu daļu savas ikdienas, tāpēc ir svarīgi, lai šī vide bērniem būtu droša un draudzīga. Nevienam nav svešas situācijas, kad izglītības iestādes skolnieki ir neiecietīgi viens pret otru. Skolnieki mēdz nežēlīgi un agresīvi risināt savstarpējos konfliktus un nesaskaņas. Pēc psihoanalītiķa Zigmunda Freida (Sigmund Freud) teorijas, konflikti no civilizācijas sākuma tiek atrisināti, izmantojot varu, proti, ar vardarbību. Interesu konflikti starp cilvēkiem tiek fundamentāli atrisināti, izmantojot vardarbību.[19]

Vardarbības izplatība izglītības iestādēs Latvijā gadu gadiem pieaug, un tai ir nelabvēlīga tendence, uz ko norāda dramatiskie, Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas pētījumu radītāji 2015.gadā, kas sastādīja 30.6%.[9] Savukārt, 2018.gadā tas procentuāli palielinājās līdz 35.5%[10] procentuālajā daudzumā Latvijā skolnieku vidū, kuri bija atbildējuši, ka vismaz dažas reizes mēnesī cieš no vienaudžu agresijas. Pārsteidzošākais ir tas, ka Latvijas skolnieki šo vardarbību neuztver kā problēmu, bet jau kā noteiktu normu. Tas, savukārt, audzē problēmu lielākā un plašākā dziļumā.[11]

Likumiski noteikts, ka izglītojamam ir tiesības uz dzīvībai un veselībai drošiem apstākļiem izglītības iestādē un tās organizētajos pasākumos.[1] Izglītības iestādē, regulēšanai saistītais iestādes normatīvais dokuments ir iekšējās kārtības noteikumi, kurā jānosaka kārtību un rīcību plānus saistošo jautājumu par vardarbības gadījumu atklāšanā, mazināšanā un novēršanā.[3]

Likumiski ir arī noteikta starpinstitucionālā sadarbība, un tas, kādā veidā vardarbības gadījumu risināšanā izglītības iestādēm jāsadarbjas ar citām institūcijām.[2] Neskatoties uz likumā noteikto, vērojams starpinstitūciju sadarbības trūkums.[12]

Viens no iesaistītiem pedagogiem skolnieku tiesību aizsardzībā izglītības iestādē ir sociālais pedagogs. Risinot vardarbības gadījumus, sociālais pedagogs strādā gan ar skolniekiem, gan skolotājiem un izglītības iestādes atbalsta komandu, gan skolnieku vecākiem un nepieciešamības gadījumos arī ar tiesībsargājošām iestādēm un bērnu tiesību aizsardzības institūcijām.[15]

Ar mērķi veicināt bērnu tiesību un interešu aizsardzību, nodrošinot nepieciešamās informācijas apstrādi un sekmējot starpinstitūciju sadarbību, tika izstrādāta Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēma, kurā iekļauta bērnu tiesību aizsardzībai nepieciešamā informācija, integrējot valsts un pašvaldību institūciju, par nepilngadīgajiem, kuriem vajadzīgs atbalsts, un gadījumiem, kad veicami preventīvi pasākumi bērnu tiesību aizsardzībai.[2][4] Arī vecāku līdzdalība izglītības iestādes dzīvē nodrošina pozitīvu ietekmi uz bērnu mācību sasniegumiem, attiecībām ar skolas pedagogiem un citiem skolniekiem, izglītības iestādes klimatu un to apmeklējumu.[18] Vecākiem jāpalīdz pedagogiem radīt bērnos izpratni par savstarpējām attiecībām un toleranci. Lai izglītības iestāde varētu palīdzēt skolniekam, arī vecākiem jābūt atvērtiem uz sadarbību un iesaistīšanos izglītības iestādes dzīvē.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Statistikas rādītāji šobrīd neatspoguļo vardarbības pret bērniem patieso situāciju izglītības iestādēs Latvijā, jo tajās netiek veikta vardarbības gadījumu iekšējā sistemātiskā datu apkopošana, kā arī vardarbības gadījuma informācija netiek izlaista ārpus izglītības iestādes. Ar mērķi izprast situāciju - tiek veikti lokālie pētījumi. Tie, savukārt, raksturo tikai vardarbības pieredzi vai uzskatus.

Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmā netiek atspoguļota visa informācija un pietrūkst būtisku pamatdatu[13], un tas neļauj sistēmu lietot pilnībā un izmantot to arī agrīnai prevencei. Ne visai veiksmīgi norit arī starpinstitūciju sadarbība jo institūcijas saistībā ar vardarbības gadījumiem, vairāk strādā pašas par sevi, kontaktējoties tikai atsevišķos gadījumos.

Svarīgi ir cīnīties ne tikai ar vardarbības sekām, bet arī novērst cēloņus - veicot preventīvus pasākumus izglītības iestādēs. Ļoti svarīga loma izglītības iestādēs ir sociālam pedagogam. Lai veiktu vardarbību gadījumu atklāšanu, mazināšanu un to novēršanu izglītības iestādēs ir nepietiekošs sociālo pedagogu skaits[14], jo sociālam pedagogam jāstrādā gan ar visiem izglītojamiem, gan ar viņu vecākiem, skolas pedagogiem un jāsadarbojas ar citām institūcijām. Arī likumiski nav noteikts izglītojamo skaits uz vienu sociālo pedagogu.

Skolas pedagogi un skolnieku vecāki pietiekami agri var pamanīt bērna uzvedības problēmas, tādejādi, vardarbības gadījumu atklāšanā, mazināšanā un novēršanā ļoti svarīgi ir kopīgā sadarbība starp skolas pedagogiem, skolniekiem un skolnieku vecākiem. Tomēr skolnieku vecāku izglītošana vardarbības gadījumu risināšanai izglītības iestādēs ir nepietiekoša, un vecāki nav iepazīstināti ar izglītības iestādes Iekšējās kārtības noteikumiem. Lai mazinātu vardarbības izplatību izglītības iestādēs, jāveido izglītojošie pasākumi skolniekiem un skolnieku vecākiem jau no sākumskolas līmeņa, līdz mācību programmas apguvei izglītības iestādēs.

SECINĀJUMI, PIEKŠLIKUMI. CONCLUSION

Pētījuma laikā tika akcentēts ļoti nozīmīgs priekšnoteikums sekmīgam rezultātam, ka, lai panāktu vardarbības mazināšanu izglītības iestādēs, tikai kopīga sadarbība ar skolas pedagogiem, skolniekiem, skolnieku vecākiem un arī starpinstitucionālā sadarbība, vardarbības gadījumu atklāšanā, mazināšanā un novēršanā var dot labus risinājumus un rezultātus.

Ieteicams izveidot izglītības iestādēs iekšējās uzskaites sistēmu, vardarbību gadījumu uzskaitē. Nepieciešama aktīvāka skolnieku un to vecāku iesaistīšanās vardarbības gadījumu atklāšanai, mazināšanai un novēršanai. Visu izglītības iestāžu vardarbību novēršanas aktivitātes ir un būtu jāveic kopā ar skolniekiem un to vecākiem, tādejādi, ieviešot sistēmiskas pārmaiņas, radot uzlabotu komunikācijas klimatu un piederības nostiprināšanu skolai.

Starpinstitucionālās sadarbības nostiprināšanai izveidot uzraudzības un atbalsta grupas, kuras būtu neatkarīgas no institūcijām, kas iesaistītas darbā ar vardarbības jautājumiem izglītības iestādēs. Svarīgākie no atbalsta grupas pienākumiem būtu kontrole par Nepilngadīgo personu atbalsta sistēmas datu kvalitāti, ka arī starpinstitucionālās sadarbības izvērtēšana un pilnveidošana.

Lai īstenotu augstāk minētus ieteikumus, būtu nepieciešams, palielināt sociālo pedagogu skaitu. Tā realizēšanai nepieciešams, izvērtēt sociālā pedagoga darba specifiku, darba uzdevumus, pieejamos resursus - noteikt nepieciešamo sociālo pedagogu skaitu izglītības iestādēs, kas būtu atkarīgs, no katras izglītības iestādēs skolnieku skaita.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Izglītības likums Pieņemts: 29.10.1998. Stājas spēkā: 01.06.1999. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 343/344, 17.11.1998.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 24, 24.12.1998

2. Bērnu tiesību aizsardzības likums Pieņemts: 19.06.1998. Stājas spēkā: 22.07.1998. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 199/200, 08.07.1998.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 15, 04.08.1998.
3. Ministru kabineta Noteikumi par kārtību, kādā apgūst speciālās zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā, šo zināšanu saturu un apjomu Pieņemts: 01.04.2014. Stājas spēkā: 10.04.2014. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 71, 09.04.2014 <https://likumi.lv/ta/id/265516-noteikumi-par-kartibu-kada-apgust-specialas-zinasanas-bernu-tiesibu-aizsardzibas-joma-so-zinasanu-saturu-un-apjomu>
4. Ministru kabineta noteikumi Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmas noteikumi Pieņemts: 25.03.2014. Stājas spēkā: 28.03.2014 Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 62, 27.03.2014. <https://likumi.lv/ta/id/265255#p15>
5. Anstrate V. (LTV Ziņu dienesta korespondente), Paula Dēvica (Latvijas Radio korespondente) Bērnu tiesību sadrumstalotā politika liedz apzināt patieso situāciju ar vardarbību pret bērniem Latvijā https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vecaki-un-berni/bernu-tiesibu-sadrumstalota-politika-liedz-apzinat-patieso-situaciju-ar-vardarbibu-pret-berniem-latvija.a373850/?utm_source=lsm&utm_medium=theme&utm_campaign=theme (Organisation for Economic Co-operation and Development <https://www.oecd.org/about/>)
6. Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija Pētījums par vardarbību skolās <https://jauns.lv/raksts/zinas/239300-petijuma-par-vardarbibu-skolas-latvijai-pazemojosi-rezultati> (skatīts 15.03.2022.g.)
7. Ozola-Balode Z. (2019) Latvijā skolās augstākie mobinga rādītāji gan OECD, gan ES valstu vidū <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/latvija-skolas-augstakie-mobinga-raditaji-gan-oecd-gan-es-valstu-vidu.a340493/>
8. Izglītības un zinātnes ministrija Vienoti pret mobingu - mazinās skolās esošo emocionālo un fizisko vardarbību <https://www.izm.gov.lv/lv/jaunums/vienoti-pret-mobingu-mazinas-skolas-esoso-emocionalo-un-fizisko-vardarbibu>
9. Jauns.lv (2017) SIA "Izdevniecība Rīgas Viļņi" Pētījumā par vardarbību skolās Latvijai pazemojuši rezultāti <https://jauns.lv/raksts/zinas/239300-petijuma-par-vardarbibu-skolas-latvijai-pazemojosi-rezultati>
10. Centrālā statistikas pārvalde “Skolnieku Īpatsvars kuri vismaz dažas reizes mēnesi cieta no skolas biedru vardarbības”2018 https://admin.stat.gov.lv/system/files/publication/2021-08/Nr_06_Berni_Latvija_2021_%2821_00%29_LV_EN_0.pdf
11. Iesalnice R. Informācija par vardarbību skolās <https://r3ps.lv/data/documents/Par-vardarbibu-skola-Rasa-Iesalnicee.pdf>
12. Vanaga I. Vardarbība pret skolotāju. Vai jālabo likumi? LV portāls <https://lvportals.lv/norises/305379-vardarbiba-pret-skolotaju-vai-jalabo-likumi-2019>
13. Labklājības ministrija Informatīvais ziņojums “Par Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmas pilnveidi” <https://www.lm.gov.lv/lv/media/14804/download>
14. Labklājības ministrija Diskusija "Sociālais darbinieks izglītības iestādē" 2020. https://www.youtube.com/watch?v=8dKaonT_hCo
15. Valsts izglītības attīstības aģentūra (2019) “Izaugsme un nodarbinātība” <https://www.profesijupasaule.lv/socialais-pedagogs>
16. Apvienoto Nāciju Organizācijas programmas “Teguldījums bērnos – Eiropas rīcības plāns, lai novērstu sliktu izturēšanos pret bērniem” <https://www.spkc.gov.lv/lv/media/1951/download>
17. Гусейнов А.(1994.) Понятия насилия и ненасилия (с.35-36) <https://guseinov.ru/wp-content/uploads/2020/06/A.A.-Гусейнов.-Понятия-насилия-и-ненасилия.pdf>
18. Шакурова М.(2004) Методика и технология работы социального педагога Издательский центр «Академия» ISBN 5-7695-1777-8 https://www.academia.edu/7080897/%D0%A8%D0%B0%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0?email_work_card=view-paper Pdf 266lpp
19. Вайбель П. Теории насилия (2018.) (с.260-265) DOI: 10.22394/0869-5377-2018-1-261-278 http://logosjournal.ru/arch/98/122_13.pdf

Resiliences pieeja sociālajā darbā ar jauniešiem

Tatjana Liepa, Latvija
Baltijas starptautiskā akadēmija, Rīga
Maģistratūra, Sociālā labklājība
tatjanaliepa@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: Dr.paed., Mg.soc.d. Jeļena Laškova

ANOTĀCIJA

Darba mērķis bija izpētīt resiliences pieejas metodes sociālajā darbā ar jauniešiem un izstrādāt rekomendācijas metožu popularizēšanai Sociālajos dienestos. Resilience ir spēja attīstīties un saglabāt subjektīvo labklājību smagos apstākļos, kā arī bez nopietnām psiholoģiskām sekām pārvarēt negatīvus dzīves notikumus, paaugstinātu stresu, adaptēties pārmaiņām.

Viens no efektīvākajiem veidiem ir Sociālā dienesta atbalsta grupas, lai palīdzētu stiprināt personisko resilienci ielu jauniešiem. Resilience ir spēja attīstīties un saglabāt subjektīvo labklājību grūtos apstākļos, kā arī pārvarēt negatīvus dzīves notikumus un adaptēties pārmaiņām. Apkopojot pētījuma rezultātus tika izvirzīti vairāki priekšlikumi, lai popularizētu resiliences pieeju sociālajā darbā: Labklājības Ministrijai izstrādāt un organizēt sociālo darbinieku apmācības par Resiliences pieeju sociālajā darbā; ieviest Rīgas Sociālajā dienestā jaunu sociālo pakalpojumu - atbalsta grupu ielu jauniešiem; organizēt atbalsta grupu jauniešiem Rīgas Sociālajā dienestā; paplašināt Rīgas Sociālā dienesta pakalpojumus ielu jauniešiem; organizēt sociālās kampaņas un informēt par atbalsta pasākumiem ielu jauniešiem Rīgas Sociālajā dienestā.

Atslēgas vārdi: atbalsta grupa, ielu jaunieši, resilience

ABSTRACT

The aim of the work was to study resilience approach methods in social work with young people and develop recommendations for popularizing the methods in Social Services. Resilience is the ability to develop and maintain subjective well-being in difficult conditions, as well as to overcome negative life events, increased stress, and adapt to changes without serious psychological consequences.

One of the most effective ways is through Social Service support groups to help build personal resilience in street youth. Resilience is the ability to develop and maintain subjective well-being in difficult circumstances, as well as overcome negative life events and adapt to changes. Summarizing the results of the research, several proposals were put forward to popularize the resilience approach in social work: the Ministry of Welfare should develop and organize training for social workers on the Resilience approach in social work; introduce a new social service in the Riga Social Service - support groups for street youth; organize a support group for young people in the Riga Social Service; expand the services of the Riga Social Service for street youth; organize social campaigns and inform about support measures for street youth in the Riga Social Service.

Key words: support group, street youth, resilience

IEVADS. INTRODUCTION

Pēdējos gados viena no sociālajam riskam pakļautā grupa ir ielu jaunieši, kuru raksturo kā specifisku jauniešu subkultūru. Tie ir gan jaunieši, kas aizmukuši vai padzīti no mājām un nakšņo uz ielas, gan jaunieši, kurus pieaugušie nepietiekami uzrauga un aprūpē [1]. Bieži vien šie jaunieši nonāk Sociālā dienesta redzeslokā dēļ skolas neapmeklēšanas (tai skaitā atkarību izraisīto vielu lietošanas) [2]. Pašreizējā bērnu tiesību aizsardzības politika nespēj atrisināt ielas jauniešu problēmu, garantēt viņiem vienlīdzīgas iespējas uz attīstību [1]. Ielu jauniešiem var būt ir jebkurš zēns vai meitene, kuram iela ir galvenā socializācijas vieta, un tā ir kļuvusi par viņa ierasto mājokli un/vai iztikas avotu [3].

Resiliences pieeju izmanto arī sociālajā darbā ar ielu jauniešiem, vēršot uzmanību uz viņu resursiem, talantiem un iespējamo potenciālu [4]. Jēdzienu Resilience sociālajā darbā visbiežāk tiek lietots, kā procesa raksturojums, akcentējot riska un aizsardzības faktorus. Spēja adaptēties un reorganizēties krīzes situācijās raksturo resilienci kā procesu. Resiliences pieeja sociālajā darbā ar jauniešiem tiek izmantotas vairākas metodes, lai stiprinātu jaunieša dzīvesspēku [5]. Viens no pirmajiem mērķiem ir optimisma attīstīšana un esošās situācijas pieņemšana, kā arī atbildības uzņemšanās par savu dzīvi un koncentrēšanos uz potenciālo risinājumu. Vēršot uzmanību uz sociālā resursu atbalsta tīkla veidošanu, tai skaitā apzinoties augsta riska apstākļus un izaicinājumus nākotnes stratēģijas plānošanā, un īstenošanā [1].

Pētījuma mērķis ir izpētīt Resiliences pieejas metodes sociālajā darbā ar jauniešiem un izstrādāt rekomendācijas metožu popularizēšanai Sociālajos dienestos. Pētījuma metodes: teorētiskās- literatūras, pētījumu un statistisko datu analīze; empīriskās - aptauja (instruments – anketa) Rīgas Sociālā dienesta sociālajiem

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Resiliences fenomens – palīdz izskaidrot kā cilvēks saglabā savu psihisko un fizisko veselību, kaut arī saskarēs ar izteikti nelabvēlīgiem apstākļiem, intensīviem stresoriem un paaugstināta riska situācijām [6]. Resiliences teorija apgalvo, ka svarīgākais nav traumatiskā notikuma raksturs, bet gan tas, kā mēs ar tām tiekam galā. Kad mēs saskaramies ar grūtībām, nelaimēm vai vilšanos, resilience palīdz mums atgūties. Tas palīdz mums izdzīvot un atgūties, saskaroties ar traumatisku notikumu un sadzīvot ar to [7]. Sociālais darbinieks var īstenot dažādas aktivitātes un izmantot atšķirīgas metodes, lai stiprinātu jauniešu vajadzības, bet tam ir jābūt skaidram un mērķtiecīgam procesam, apzinoties kuras no septiņām augstākminētajiem elementiem ir jāapstiprina [8].

Pēdējās desmitgades laikā Resiliences teorija ir kļuvusi arvien svarīgāka sociālā darba jomā, jo īpaši, ja tā ir saistīta ar bērniem [9]. Viens no galvenajiem virzītājspēkiem Resiliences teorijas izmantošanai sociālā darba kontekstā ir ideja, ka resilienci veidojošu faktoru identificēšana var palīdzēt riska situācijās nokļuvušiem indivīdiem [10].

Ielu bērnu kā riska jauniešu grupas Resiliences fenomens bieži vien netiek ņemts vērā, jo parasti ielu jaunieši netiek uzskatīti par elastīgiem. Ielu bērni lielākoties tiek klasificēti kā neaizsargāti jaunieši, kuriem nepieciešama aprūpe un atbalsts, un šajā deficīta skatījumā netiek ņemti vērā līdzekļi un resursi, kas viņiem ļauj sasniegt resilienci, jeb dzīvotspēju. Tomēr ielu jaunieši ir ārkārtīgi izturīgi [11].

Ir dažādas pieejas ar kurām var palielināt resilienci, proti, individuālās, starppersonu un skola un pašvaldība. Individuālā pieeja ir sasniegumu uzlabošana, atbalsts pārejas vecumos, veicināt veselīgu uzvedību. Starppersonu pieeja ir vecāku, aprūpētāju, skolotāju, citu darbinieku un vienaudžu atbalsts. Skolas un pašvaldības ietekme ir veidot skolas pieejamību visiem un veidot skolu kā kopienas centru [12].

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Resilience ir spēja attīstīties un saglabāt subjektīvo labklājību grūtos apstākļos, kā arī pārvarēt negatīvus dzīves notikumus, paaugstinātu stresu un adaptēties pārmaiņām bez nopietnām psiholoģiskām sekām. Terminam Resilience ir vairāki sinonīmi - dzīvesspēks, labizjūta, viedums, garīgums, optimisms. Sociālais darbinieks var īstenot dažādas aktivitātes un izmantot atšķirīgas metodes darbā, bet tam ir jābūt skaidram un mērķtiecīgam procesam, balstoties uz vairākiem elementiem – kompetence; pārlicība; saikne un attiecības; raksturs; ieguldījums; grūtību pārvarēšana; un kontrole.

Apkopojot pētījuma praktiskās daļas iegūtos rezultātus tiek izvirzītas vairākas rekomendācijas, lai popularizētu Resiliences pieeju sociālajā darbā:

- Labklājības Ministrijai izstrādāt un organizēt Sociālo darbinieku apmācības par Resiliences pieeju sociālajā darbā.
- Ieviest Rīgas Sociālajā dienestā jaunu sociālo pakalpojumu - atbalsta grupa ielu jauniešiem.
- Atbalsta grupas jauniešiem organizēšana Rīgas Sociālajā dienestā.
- Rīgas Sociālā dienesta pakalpojumu paplašināšana ielu jauniešiem.
- Sociālā kampaņa/ informēšana par atbalsta pasākumiem Rīgas Sociālajos dienestos.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Resiliences attīstīšanai tiek izmantotas vairākas metodes, kā – stresa mazināšanas tehnikas, emociju atpazīšanas un pašvadības prasmes, iekšējo un ārējo resursu apzināšanās. Un viens no veidiem, kā veicināt resilienci ir atbalsta grupas, kur jaunieši ar līdzvērtīgām grūtībām var saņemt psihoemocionālo atbalstu un attīstīt savu resilienci. Balstoties uz pētījumā iegūtajiem rezultātiem tika secināts, ka Sociālo dienesta atbalsta grupās, lai stiprinātu personisko resilienci ielu jauniešiem būtu aktuāli aktualizēt tēmas par iekšējo un ārējo resursu apzināšanos un stiprināšanu, sevis apzināšanos un iepazīšanu, vērtību sistēmas pārskatīšanu un gribasspēka attīstīšanu un fokusēšanos uz nākotni (mērķu izvirzīšanu un potenciālo risinājumu apzināšanu).

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

5. Metodoloģiskās vadlīnijas praktiskam ielu jaunatnes darbam Rīgas Pašvaldībā (Centra apkaime), Rīga 2019. Pieejams: [https://izglitiba.riga.lv/media/RD_IKSD/2019/01_2019/MV_PIJD%20GALA\(1\).pdf](https://izglitiba.riga.lv/media/RD_IKSD/2019/01_2019/MV_PIJD%20GALA(1).pdf) [Apmeklēts 2022.gada 12.martā].
6. Labklājības Ministrija. Sociālais darbs Latvijā. Pieejams: https://www.socialwork.lv/wp-content/uploads/2019/10/Socialais_darbs_Latvija_Nr2_2019.pdf [Apmeklēts 2022.gada 12.martā].
7. ChildrenandyoungPeople. Pieejams: <https://www.mentalhealth.org.uk/a-to-z/c/children-andyoung-people> [Apmeklēts 2022.gada 12.martā].
8. Sociālais darbs ar gadījumu. Teorijā praksē. Latvijas Republikas Labklājības ministrija, Rīga 2021. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/16355/download> [Apmeklēts 2022.gada 12.martā].
9. Folke, C. (2006). Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-Ecological System
10. Pretsch, J., Flunger, B., & Schmitt, M. (2012). Resilience predicts well-being in teachers, but not in non-teaching employees. *Social Psychology of Education: An International Journal*, 15(3), 321–336.
11. Dykes, G. 2016. Coping, resilience and post-traumatic growth: Adverse childhood experiences and social work students. *The Social Work Practitioner-Researcher*, 28:18-35.
12. Roga-Wiles V. Ko nozīmē būt jauniešiem – vecumposma specifika un izaicinājumi. Sociālais darbs Latvijā. 12.lpp. Pieejams: https://www.socialwork.lv/wp-content/uploads/2019/10/Socialais_darbs_Latvija_Nr2_2019.pdf [Apmeklēts 2022.gada 23.martā].
13. Condly, S.J. 2006. Resilience in children: a review of literature with implications for education. *Urban Education*, 41:211-236.
14. National Libray of Medicine. (2019) FactorsthatPromoteResilienceinHomelessChildrenandAdolescentsinGhana: A QualitativeStudy. Pieejams: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6617399/> [Apmeklēts 2022.gada 1.aprīlī].
15. Macalane J. Malindi, Linda C. Theron. (2010). TheHiddenResilienceofStreetYouth. Pieejams: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/008124631004000310?journalCode=sapc> [Apmeklēts 2022.gada 1.aprīlī].
16. UCL Institute of Health Equity. Local action on health inequalities: “Building and young people’s resilience in schools”. 2014. Pieejams: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/355766/Review2_Resilience_in_schools_health_inequalities.pdf [Aplūkots 2022.gada 3.septembris].

Starpinstitucionālās sadarbības modelis bez vecāku gādības palikušā bērna reintegrācijai sabiedrībā

Inese Upe

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija

Profesionālā maģistra studiju programma „Sociālais darbs”

ineseupe@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs:

Mg. sw., lekt. Anna Jegorova

ANOTĀCIJA

Darba uzmanības centrā ir bez vecāku gādības palikušo bērnu reintegrācija pēc nonākšanas ārpusģimenes aprūpē. Bērnu aktuālās problēmas, dzīves prasmju un socializācijas nepietiekama attīstība prasa situācijas risināšanā iesaistīto institūciju un profesionāļu vienotu, koordinētu un efektīvu sadarbību. Izstrādātais sadarbības modelis uz ārpusģimenes aprūpes atbalsta centra pamata, kā arī pētījumā gūtie rezultāti, dos iespēju uzlabot starpinstitucionālo sadarbību veiksmīgai bioloģiskās ģimenes atkalapvienošanai vai, ja tas nav iespējams, bez vecāku gādības palikušo bērnu reintegrācijai sabiedrībā.

Atslēgvārdi: starpprofesionāļu komanda, starpinstitucionālā sadarbība, bez vecāku gādības palikušais bērns, reintegrācija

ABSTRACT

The paper focuses on reintegration of orphaned children in extra-familial care. The child's actual problems, insufficient life skills and socialization demand united, coordinated and effective coordination of involved institutions and professionals. The developed cooperation model based on extra-familial care center and results of the research will provide a possibility to improve inter institutional cooperation for successful reunification of a biological family or reintegration of an orphaned child in society.

Keywords: interprofessional team, interinstitutional cooperation, an orphaned child, reintegration.

IEVADS. INTRODUCTION

Joprojām Latvijā rodas situācijas, kad bērns ir kļuvis par bez vecāku gādības palikušo bērnu. Pēc statistikas datiem, kas apkopoti pētījumā „Bērni Latvijā 2021”, Latvijā 2021.gadā ar bāriņtiesas lēmumu pārtrauktas aizgādības tiesības 1009 bērniem.[1] Situācijā, kad bērna bioloģiskajiem vecākiem pārtrauc aizgādības tiesības un bērns nonāk ārpusģimenes aprūpē, ar bez vecāku gādības palikušā bērna dzīvesvietas, aprūpes personu, bērna juridiskā statusa, saskarsmes ar vecākiem vai citām bērnam tuvām personām, bērna attīstības, veselības, izglītības, sociālās rehabilitācijas u.c. jautājumu risināšanu saskaras virkne dažādu institūciju. Lai bērns varētu pēc iespējas veiksmīgāk reintegrēties, nepieciešams visu bērna situācijas risināšanā iesaistīto institūciju un profesionāļu pēc iespējas vienotāka un koordinētāka sadarbība.

Pētījuma mērķis - pēc speciālās literatūras izzināšanas un analītiskā pētījuma rezultātu apkopošanas, pilnveidot starpinstitucionālās sadarbības modeli bez vecāku gādības palikušo bērnu reintegrācijai sabiedrībā.

Izmantotās metodes: literatūras un avotu analīze, anketēšana, intervija, datu matemātiskā analīze, modelēšana.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Veicot sociālo darbu ar ģimenēm un bērniem, pati svarīgākā un nozīmīgākā funkcija sociālajam darbiniekam - sniegt atbalstu un palīdzību ģimenes funkcionalitātes saglabāšanai, nodrošināt visu iespējamo palīdzību bērna augšanai savā bioloģiskajā ģimenē.

Tomēr Latvijā pēdējos piecos gados joprojām saglabājas augsti rādītāji gan vecāku aizgādības tiesību pārtraukšanā un atņemšanā, gan bērna adopcijas piekrišanai, gan arī bērniņa atstāšanai Baby box[2] novietnēs (skatīt 1.tab.).

1.tabula. Bāreņu un bez vecāku gādības palikušo bērnu ārpusģimenes aprūpe pēdējo piecu gadu laikā [3]

Gads	Bāreņi un bez vecāku gādības palikušie bērni (KOPĀ)	Ārpusģimenes aprūpē esošie bērni	Ievietoti audžuģimenē	Ievietoti aizbildņa ģimenē	Ievietoti SAC
2021.	1009	5910	1413	3983	514
2020.	1170	6004	1377	4059	568
2019.	1304	6252	1355	4276	621
2018.	1321	6438	1246	4398	794
2017.	1614	6669	1173	4459	1037

Analizējot Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas apkopotos datus redzams, ka ir pietiekoši liels bez vecāku gādības palikušo bērnu skaits, kuriem nepieciešams piemeklēt atbilstošu audžuģimeni, kā arī, gadījumos, kad nav iespējams bērnam nodrošināt aprūpi ģimeniskā vidē, tiek risināts jautājums par bez vecāku gādības palikušā bērna aprūpes nodrošināšanu sociālās aprūpes institūcijā.[4]

Bez vecāku gādības palikušajiem bērniem sociālās reintegrācijas rezultāts ir bez vecāku gādības palikušā bērna adaptācija un integrācija sabiedrībā, tas ir - emocionālo traumu pārstrāde, traumatizācijas seku mazināšana, savu personīgo vajadzību apzināšanās un to realizācijas iespējas, kā arī to realizācijas iespējamība, apzinoties sabiedrībā pastāvošās morāles un tiesiskās normas, kā arī apgūto dzīvesprasmju realizācija.

Starpinstitucionālās sadarbības rezultātā nepieciešams izstrādāt turpmākās sadarbības nostādnes. Būtiska nozīme ir starpinstitucionālās darba grupas regularitātei, proti, periodiski pārskatot izstrādāto plānu par ģimenes atvēršanas būtisko jautājumu īstenošanu, var redzēt rezultātu vai lemt par plāna korekcijas nepieciešamību.

Labas starpinstitucionālās sadarbības gadījumā jau savlaicīgi tiek domāts par iespējamo bērna šķiršanu no ģimenes. Bērna dzīvesvietas bāriņtiesas pārstāvji un sociālais darbinieks ģimenēm ar bērniem sazinās ar tuvāko atbalsta centru par bērna ievietošanu audžuģimenē, ja nepieciešams, organizējot starpinstitucionālo tikšanos ar atbalsta centru, bāriņtiesu, sociālo darbinieku ģimenēm ar bērniem, kā arī pieaicinot audžuģimeni, lai vienotos par turpmāko sadarbību. Bāriņtiesas kompetencē ir noteikt tikšanās kārtību, savukārt sociālais darbinieks darbā ar ģimenēm un bērniem atbalsta un seko līdzī, kā ģimene risina sociālo situāciju un novērš šķēršļus, kuru dēļ bērni tika šķirti no ģimenes. Atbalsta centrs organizē tikšanos un informē sociālo darbinieku ar ģimenēm un bērniem par tikšanās kārtību un norisi. Atbalsta centra sociālais darbinieks, audžuģimene un sociālais darbinieks darbā ar ģimenēm un bērniem sastāda bērna attīstības plānu.

Starpinstitucionālās sadarbības virsmērķis ārpusģimenes aprūpes jomā ir bez vecāku gādības palikušā bērna reintegrācija, respektīvi, bērna kā pilnvērtīgas, emocionālās traumas pārstrādājušas personības integrēšana sabiedrībā.

Ārpusģimenes aprūpes joma, nepieciešamība pēc kuras iesaistīšanās sākas brīdī, kad bērns tiek izņemts no savas bioloģiskās ģimenes, ir profesionāli koordinēta starpinstitucionālās un strapprofesionāļu darbību kopums, kuras dažādos sadarbības posmos var pārklāties. Katram starpinstitucionālās komandas dalībniekam izvirzāmi uzdevumi, kas vērsti uz kopīgā mērķa īstenošanu: bez vecāku gādības palikušā bērna reintegrēšanu sabiedrībā.

Starpinstitucionālajā komandā tiek iekļauti: sociālais darbinieks, psihologs, audžuģimenes pārstāvji, bez vecāku gādības palikušā bērna bioloģiskie vecāki, bērna bioloģiskās ģimenes sociālais darbinieks, bāriņtiesas pārstāvis, bērna interešu izglītības skolotājs/trenēris, policijas pārstāvis, ģimenes ārsts, Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas pārstāvis, utml.

Starpprofesionāla un starpinstitucionāla sadarbība ir būtiska sastāvdaļa kvalitatīva sociālā darba nodrošināšanai. Veiksmīgas sadarbības pamatā ir katra darbinieka izpratne par saviem profesionālajiem uzdevumiem, zināšanām, darba prasmēm, amata pienākumiem un patiesa vēlme izmantot citu speciālistu zināšanas gadījumos, kad nepieciešamās profesionālās darbības nevar veikt savas profesijas vai institūcijas ietvaros. Tieši tāpēc institūcijām ir noteiktas atšķirīgas funkcijas un dažādu profesiju speciālistiem ir atšķirīgi darba uzdevumi.

Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

Apkopojot pētījuma ietvaros veiktās aptaujas dalībnieku atbildes par aktuālajiem jautājumiem starpinstitucionālajā sadarbībā, redzams, ka respondentu viedoklis dalās, bet visbūtiskākais, ko būtu nepieciešams aktualizēt, ir bez vecāku gādības palikuša bērna emocionālā traumatisma mazināšana, tā uzskata 36% respondentu, tāpat būtiski aktualizēt bez vecāku gādības palikuša bērna reintegrāciju, tā norāda 31% respondentu. Pa 7% respondentu norāda, ka jāaktualizē arī tādi jautājumi, kā sadarbība ar bioloģisko ģimeni, sadarbība ar izglītības iestādēm un sadarbība ar medicīnas iestādēm. 12% respondentu norāda, ka būtiski starpinstitucionālajā sadarbībā būtu aktualizēt visus augstāk minētos jautājumus, tas norāda, ka speciālisti bieži vien saskaras ar bez vecāku gādības palikuša bērna problēmu kompleksu, ko nevar atstāt bez uzmanības kopumā.

Visa ārpusģimenes aprūpe, reintegrācija un ar bez vecāku gādības palikušu bērnu sistēma praksē dažkārt nonāk pretrunā ar normatīvo aktu regulējumu, tā norāda 2% aptaujāto. 5% atbilžu tiek norādīts uz problemātiku, kurā nonāk bez vecāku gādības palicis bērns, tas ir mājokļa jautājums, sasniedzot pilngadību un darba iespējas, lai nodrošinātu savu labklājību. Viens no piedāvājumiem respondentu atbildēs bija garantēta darba vieta bez vecāku gādības palikušam bērnam, beidzot izglītības iestādi.

15% respondentu norāda uz nepieciešamību starpinstitucionālās sadarbības organizēšanā. Būtiski, lai sadarbība starp institūcijām un speciālistiem būtu cieša, ievērojot datu aizsardzību un pārliecinoties, ka bērna intereses tiek aizsargātas un tiek uzklauts viņa viedoklis. Viens no ieteikumiem, kas izskanēja atbildēs, bija izskatīt iespēju bez gādības palikušajam bērnam, uzsākot ārpusģimenes aprūpi, liegt tikt ar bioloģiskajiem vecākiem. Tas ļautu stabilizēt bērna emocionālo stāvokli, kas, savukārt, ir pretrunā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma prasībām.

20% respondentu ieteikumos norāda uz būtisku nozīmi pakalpojumu savlaicīgai pieejamībai bez vecāku gādības palikušam bērnam. Svarīgi, lai pakalpojumi būtu pieejami nepieciešamajā apjomā nevis uzliekot limitu iespējamo pakalpojumu apjomam. Viens no ieteikumiem ir nodrošināt bez vecāku gādības palikušam bērnam psihologa pakalpojumus vismaz piecus gadus pēc pilngadības sasniegšanas. Uzsākot patstāvīgo dzīvi, jauniešiem sākas paši lielākie emocionālie pārdzīvojumi, kuri noved līdz destruktīvām darbībām. Nodrošinot nepieciešamo atbalstu, tiktu veicināta reintegrācija un sabiedrības labklājība.

Visvairāk respondenti akcentējuši nepieciešamību, t.i., 51% apmērā, par, to kā atbalstīt bez vecāku gādības palikušu bērnu gadu pirms pilngadības sasniegšanas, lai meklētu efektīvus veidus reintegrācijas problēmu risināšanā. Bez vecāku gādības palikušam bērnam nepieciešams atbalsts, komunikācija, padziļinātu zināšanu apguve vismaz gadu pirms pilngadības sasniegšanas un turpinot to arī pēc pilngadības sasniegšanas.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pēc autores domām, lai bez vecāku gādības palikušais bērns pēc iespējas veiksmīgāk varētu pārstrādāt piedzīvotās emocionālās traumas, sekmējot bērna atgriešanos viņa bioloģiskajā

ģimenē, kā arī veicināt vispusīgu un pilnvērtīgu bērnu personības attīstību, pēc bērna ievietošanas audžuģimenē, nepieciešams izveidot starpinstitucionālās sadarbības komandu un nodrošināt tās regulāru darbību, kā arī pieņemto vienošanos īstenot praktiskajā darbībā.

Latvijas Republikas normatīvajos aktos nav vienotu prasību par starpinstitucionālās sadarbības nodrošināšanu bez vecāku gādības palikušo bērnu aprūpē, tāpat, aktos un metodiskajos ieteikumos nav aktualizēts jautājums par bez vecāku gādības palikušo bērnu reintegrācijas nepieciešamību.

Gadījumos, kad bez vecāku gādības palikušais bērns tiek atgriezts bioloģiskajiem vecākiem, nepastāv iespēja bērnam turpināt saņemt psihosociālos pakalpojumus, kuri būtu nepieciešami bērna emocionālo traumu mazināšanai, drošas piesaistes veidošanai, kā arī bērna turpmākai reintegrācijai sabiedrībā.

Ņemot vērā pētījuma rezultātus, autore izsaka priekšlikumu lūgt Labklājības ministriju un Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekciju sadarbībā ar ārpusģimenes aprūpes atbalsta centriem izstrādāt vienotu darba metodiku, tai skaitā vienotus ieteikumus par starpinstitucionālo sadarbību.

Tāpat, lai sekmētu bez vecāku gādības palikušo bērnu reintegrāciju un veicinātu ģimenes atkalapvienošanos, nepieciešams īstenot vienotu uz pēctecību balstītu psihosociālo pakalpojumu kopumu gan bez vecāku gādības palikušajam bērnam, gan viņa bioloģiskajai ģimenei, gan arī audžuģimenei, kura nodrošina bērna aprūpi un audzināšanu.

Iespēja pilnveidot psihosociālo pakalpojumu klāstu atbalsta centrā bez vecāku gādības palikušajiem bērniem, ļautu sekmēt viņu emocionālo traumu pārstrādi, dzīvesprasmju pilnveidošanu un reintegrāciju.

Nodrošināt mentora pakalpojumus bez vecāku gādības palikušajiem bērniem gan pirms, gan pēc pilngādības sasniegšanas, lai stiprinātu jauniešu dzīvesprasmes un sekmētu reintegrēšanos sabiedrībā.

Liela nozīme ir veicināt sadarbību starp pašvaldībām un atbalsta centru, un bez vecāku gādības palikušo bērna aprūpi veikušo audžuģimēni, nodrošināt vai turpināt nodrošināt psihosociālos pakalpojumus, kuri veicinātu bērnu emocionālo traumu pārstrādi, reintegrāciju u.c., kā arī stiprinātu bērna bioloģisko vecāku resursus.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Baby box-vieta bērna dzīvībai vai glābējsilīte ir īpaši izveidotas, triecienizturīgas durtiņas, kuras atverot, bērnu var ielikt zīdaiņu gultiņā ar augstām organiskā stikla malām <https://babybox.lv/glabejsilites-latvija/> (sk.06.05.2022.)
2. Bāriņtiesas loma deinstitucionalizācijas procesā. Pieejams: <https://www.bti.gov.lv/lv/media/257/download> (sk.05.08.2022.)
3. Labklājības ministrijas Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas 2017.gada – 2021.gada publiskais pārskats www.bti.gov.lv/lat/zinas_par_ienstadi/parskati_un_atskaites/ (sk.05.05.2022.)
4. Statistikas dati par bāriņtiesu darbu. Pieejams https://data.stat.gov.lv:443/api/v1/lv/OSP_PUB/START/VES/AA/AAL/AAL020 (sk.09.08.2022.)

Preventīvais sociālais darbs ar jauniešiem

Ina Timermāne, Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīgas filiāle,
Profesionālā maģistra studiju programmas
„Sociālais darbs”

inatimermāne@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: Baltijas Starptautiskās akadēmijas
Studiju virziena „Sociālā labklājība” vadītāja
docente, Mg.sc.pol. Andra Mīte

ANOTĀCIJA

Pēdējos gados aktuāla problēma ir jauniešu antisociālā uzvedība un atkarību izraisošo vielu lietošana. Katrā Latvijas pašvaldības teritorijā preventīvais sociālais darbs ar jauniešiem notiek izmantojot pieejamos sociālā darba resursus, sociālā dienesta un citu iesaistīto institūciju sadarbību, kas ir ļoti atšķirīgas. Analizējot pieejamos sociālā darba resursus darbā ar jauniešiem Valmieras novadā un veidojot atbalsta programmu preventīvajam sociālajam darbam ar jauniešiem un viņu ģimenes locekļiem tika uzklauts sociālo darbinieku viedoklis izmantojot intervēšanas metodi. Attīstot jaunu atbalsta programmu tika veikta mērķa grupas sociālo problēmu izpēte, jauniešu antisociālo uzvedību cēloņu analīze, atkarības vielu lietošanas paradumi, kā arī izvērtēts sniedzamais atbalsts jaunieša integrēšanai sabiedrībā.

Atslēgas vārdi: jaunieši, preventīvais sociālais darbs, preventīvie pasākumi, sociālā riska ģimene

ABSTRACT

In recent years, the antisocial behaviour of young people and the use of addictive substances have become a topical problem. In each territory of the local government of Latvia, preventive social work with young people takes place using the available social work resources, cooperation between the social service Office and other involved institutions, which are very different. By analysing the available social work resources in working with young people in Valmiera municipality and creating a support programme for preventive social work with young people and their family members, the opinion of social workers was heard using the interviewing method. When developing a new support program, research was carried out on the social problems of the causes of antisocial behavior of young people, habits of substance abuse use, as well as evaluation of the support to be provided for the integration of the young person into society.

Keywords: young people, preventive social work, preventive measures, social risk family

IEVADS.INTRODUCTION

Pēdējā desmitgadē Latvijā novērots, ka palielinājies pusaudžu un jauniešu skaits kuriem ir uzvedības un atkarību problēmas. Ģimenē vecāku nepietiekamā pienākumu pildīšana, neizpratne par jaunieša vecumposma īpatnībām bieži ir iemesls tam, ka jauniešiem ģimenē jūtas vientuļš un nesaprasts un viņš sāk meklēt atbalstu ārpus mājas.

Lielākajās pilsētās ir pieejami atbalsta centri, interešu izglītība, sporta pulciņi, bet mazāk apdzīvotās vietās, kā arī lauku teritorijās trūkst piedāvājuma jauniešiem brīvā laika pavadīšanai.

Pētījumā kā galvenā aktualitāte tiek norādīta, ka jauniešiem gan savu vecumposma īpatnību, gan sociālās vides ietekmes, kā arī vecāku vienaldzīgās attieksmes dēļ parādās uzvedības un atkarību izraisošo vielu lietošanas problēmas, un tiek skaidroti iespējamie risinājumi kā nodrošināt jauniešiem preventīvos pasākumus minēto problēmu mazināšanai, nodrošinot pozitīvas attieksmes veidošanos, paaugstinot motivāciju sevis pilnveidošanai un integrācijai sabiedrībā.

Pētījuma **mērķis** ir analizēt sociālā darba resursus darbā ar jauniešiem, veidot atbalsta programmu preventīvam darbam ar jauniešiem.

Pētījumā pielietotās metodes: zinātniskās literatūras analīze, pielietota intervēšanas un anketēšanas metode, matemātiski statistiskā metode

SVARĪGĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Sabiedrībā jauniešiem vienmēr ir bijusi nozīmīga loma, jo viņš ir sabiedrības nākotnes pamats. Jaunieši mūsdienās aktīvi piedalās gan sabiedriskajā, gan politiskajā dzīvē.

Latvijā palielinās vecāka gadagājuma iedzīvotāju skaits, bet samazinās jauniešu skaits.

Par Jaunieti Latvijā tiek uzskatīta persona no 13-25 gadiem.[1]

Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) 2021.gada veiktās aptaujas dati par nabadzības riska rādītājiem liecina, ka 2020.gadā Latvijas nabadzības riskam bija pakļauti 439 tūkstoši jeb 23,4% valsts iedzīvotāju.[5]

Ē.Eriksons(E.Erikson, 1902-1994) runā par cilvēka „Es” attīstību, kā veidojas un attīstās tieši Ego. Ē.Eriksons par personības ietekmējošo nozīmīgāko faktoru uzskata sociālo vidi. Pusaudža un agrās jaunības vecumposmā tiek minēti jaunieši no 12-19 gadu vecumam.. Šajā periodā būtiskākais ir „Es” identitātes atrašana vai arī intensīva tā meklēšana. Ē.Eriksons norādīja, ka personības attīstība notiek visa mūža garumā.[3]

Lai nodrošinātu efektīvu un koordinētu jaunatnes politikas īstenošanu ir izstrādāta „Jaunatnes politikas valsts programma 2022.-2024.gadam”.[6]

Uz 2020.gada septembri Latvijā bija reģistrētas 41 jauniešu organizācija.[7]

Termins „prevencija” – ir savstarpēji saistītu mērķtiecīgu metožu, pasākumu sistēma, kas veidota no tādiem savstarpēji saistītiem instrumentiem, kas dos iespēju novērst likuma pārkāpumus vai iejaukties pirms šis pārkāpums noticis.[2]

Sociālā darba praksē saskaramies ar to, ka „Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā” nav tiešas norādes par preventīvo darbu. Katrā pašvaldībā prevenciju sociālajā darbā veic atšķirīgi.[8]

Preventīvo darbu iedala trīs līmeņos:

- Primārā līmenī - izglītojošas un informējošas aktivitātes
- Sekundārā līmenī - pasākumi, kas novērš problēmu tālāku attīstību
- Terciāra līmeņī - nepieļaut atkārtotu nodarījuma izdarīšanu..[2]

Viens no galvenajiem sociālā darbinieka uzdevumiem darbā ar jaunatni ir preventīvie pasākumi, kur jaunieši tiek atbalstīti savu vajadzību realizācijā. Nepieciešamības gadījumā preventīvā darbā jāiesaista starpprofesionāļu un starpinstitūciju speciālistus.

Deviantā uzvedība - izturēšanās, kas atšķiras no visizplatītākajām, vispārpieņemtajām, kā arī noteiktajām normām un standartiem. Pusaudžu atšķirīgās izturēšanās iemesli ir nepietiekama uzraudzība, tuvinieku uzmanības trūkums, vēlme izvairīties no skolotāja un vecāku aprūpes, slikta izturēšanās pret biedriem, nemotivēta tieksme mainīt garlaicīgu vidi.[9]

Uzvedības traucējumu noteicošās grupas ir: skolas, ģimenes, vienaudžu vides, sabiedrības sociāli ekonomiskie, vecumposmu, korekcijas-profilakses faktori.[10]

. Sociālā darbā ar ģimeni norādītas pielietotās sociālā darba teorijas, starpinstitūciju sadarbības aspekti.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI, NOVĒRTĒJUMS. RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUTATION OF RESEARCH RESULTS

Pētījumā tika iepazītas pētnieku atziņas par jauniešu vecumposma īpatnībām, Jaunatnes darbību Latvijā, piedāvā NVO atbalsts darbam ar jauniešiem, iepazīts termins „prevencija” un tā iedalījums, sociālā riska ģimenes raksturojums, sociālā darba teorijas un metodes, starpinstitūciju sadarbība.

Noskaidrots, ka Latvijā preventīvais sociālais darbs ar jauniešiem tikai attīstās.

Pētījuma laikā sociālā darba speciālisti sarunā atklāja, ka sociālā darbā ar jauniešiem jābūt individuālai pieejai, jāiesaista visi ģimenes locekļi, jāizvērtē atbalsta pasākumi, jāpiesaista Jauniešu centra speciālists.

Lai uzlabotu Valmieras novadā preventīvo sociālo darbu ar jauniešiem, sociālā darba speciālisti minēja sekojošo:

- ✓ Vairāk jauniešu atbalsta centri
- ✓ Konstruktīvāka sadarbība ar izglītības iestādēm
- ✓ Atkarību speciālists jauniešiem
- ✓ Vairāk sociālās rehabilitācijas pakalpojumus
- ✓ Ģimenes nometnes bērniem kopā ar vecākiem
- ✓ Brīvprātīgo vecāku darbs ar jauniešiem

Pētījuma mērķis ir sasniegts, jo veicot preventīvo sociālo darbu ar jauniešiem var uzlabot jauniešu uzvedību un mazināt atkarības vielu lietošanu. Problēmas sagādā sociālās rehabilitācijas pakalpojumu pieejamība, trūkst speciālisti, ilgi jāgaida pakalpojums.

Veicot anketēšanu jauniešiem noskaidrots, ka vairākums jauniešu neapmeklē izglītības iestādi, brīvā laikā vairākums pavada laiku uz ielas.

Jauniešu viedoklis par aktivitātēm - rīkot vairāk aktivitātes dabā, atvērt Jauniešu atbalsta centrus Apvienību teritorijās. Strenču Apvienības jaunieši rosināja sakārtot sporta laukumus un piesaistīt sporta pulciņu speciālistu.

Pētījuma darbs centrēts uz preventīvo sociālo darbu ar jauniešiem un darba ietvaros tika izstrādāta programma ar preventīviem pasākumiem jauniešiem un viņu ģimenes locekļiem. Sociālā darbā ar jauniešiem nepieciešams veikt preventīvo sociālo darbu visos līmeņos.

SECINĀJUMI, PRIEKŠLIKUMI.CONCLUSIONS

Pētījuma laikā tika noskaidrots, ka veicot „agrīnā intervencē” preventīvo darbu ar jauniešiem un viņu ģimenes locekļiem tika uzlabota ģimenes funkcionēšanās. Preventīvo sociālo darbu ar bērnu ir jāuzsāk jau agrās bērnības vecumposmā un jāveic iesaistot visu ģimeni.

Secināms, ka sociālie darbinieki sniedzot konsultācijas jauniešiem, dod iespēju jauniešiem iepazīt savas vērtības un vajadzības, izzināt viņa iekšējos resursus, apgūt jaunas prasmes saskarsmē, sadarbībā, rosina izvērtēt nākotnes profesijas apgūšanu, palīdz viņam integrēties sabiedrībā;

Secināms, ka ir nepietiekams interešu un sporta pulciņu nodrošinājums vairākās Valmieras novada Apvienību teritorijās.

Balstoties uz pētījuma rezultātiem ieteiktie priekšlikumi:
Preventīvais sociālais darbs ar jauniešiem jāveic mikro, mezo, makro līmenī.

Jauniešiem Valmieras novada pašvaldības teritorijā nepieciešams uzlabot kultūras pasākumus un sporta aktivitātes Apvienību teritorijās.

Izglītības iestādēm vairāk rīkot izglītojošos pasākumus, pieaicinot dažādu jomu speciālistus, iesaistīt karjeras speciālistus un vietējos uzņēmējus, veidot skolēnu pašpārvaldi un rosināt aktīviem vecākiem iesaistīties brīvprātīgā darbā ar jauniešiem.

Valmieras novada pašvaldībai ieteikums izveidot „Atbalsta komandu” no speciālistiem, kuri izstrādātu mērķtiecīgu sociālās rehabilitācijas programmu ar kompleksiem pakalpojuma veidiem jauniešiem ar uzvedības un atkarības vielu lietošanas problēmām

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Jaunatnes likums, 1.pants. Latvijas Vēstnesis, 82(3866), 28.05.2008., Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta Ziņotājs, 13, 10.07.2008. Pieejams: [Jaunatnes likums \(likumi.lv\)](http://likumi.lv)
2. Girgensone, B. Mihailovs, IJ.(2016) terminu skaidrojošā vārdnīca ģimenes un bērnu tiesībās. Rīga: SIA „Izdevniecība Drukātava”, 280 lpp.
3. Karpova, A.(1998) Personība. Teorijas un to rādītāji. Rīga, Zvaigzne ABC, 90-91 lpp.

4. Vorobjovs, A.(2002) Sociālā psiholoģija. Teorētiskie pamati. Rīga: SIA „Izglītības soli”, 194 lp.
5. Jaunatnes politikas valsts programma 2022.-2024.gadam. Jaunatnes starptautisko programmu aģentūra. Pieejams: [Jaunatnes politikas valsts programma | Izglītības un zinātnes ministrija \(izm.gov.lv\)](#)
6. Latvijā joprojām ir viens no augstākiem nabadzības riska rādītājiem starp Eiropas Savienības dalībvalstīm.(2022) Publikācija, „Latvijas Avīze”. Pieejams: [Latvijā joprojām ir viens no augstākajiem nabadzības riska rādītājiem starp Eiropas Savienības dalībvalstīm | LA.LV](#)
7. Jauniešu organizācijas. Pieejams: [Jaunatnes organizāciju saraksts | Izglītības un zinātnes ministrija \(izm.gov.lv\)](#)
8. Moors, M., Grohova, I. *Preventīvā sociālā darba vieta sociālās drošības sistēmā*. Rīga: RSU Zinātniskā konference, 2014.g. 10. un 11.aprīlis. Tēzes: 421 lpp.
9. Deviantā uzvedība. Pieejams <https://lv.housepsych.com/deviantnoe-provedenie-default.htm>.
10. Uzvedības traucējumus noteicošās faktoru grupas. Pieejams: <https://lv.housepsych.com/deviantnoe-provedenie-default.htm>.

MĀKSLA UN DIZAINS

ART HISTORY AND DESIGN

Funkcionālu ofisu interjera kritiskā analīze

Katrīna Megija Deičmane

Latvija

Baltijas Starptautiskā Akadēmija

Datordizains

katrina.megija@gmail.com

Zinātniskais vadītājs:

Mg. Art, Mihails Kopeikins

ANOTĀCIJA

Šī darba ietvaros autors veic kritisko analīzi trīs konkrētiem biroju darba vietu interjeriem, kā rezultātā sniedz secinājumus kādam būtu nepieciešams būt funkcionālam, lietišķam un modernam ofisu interjeram balstoties uz analizētajiem piemēriem. Pētījums attiecas uz biroju telpām, kurām jārada nopietnu, uzticamu atmosfēru un lietišķu vizuālo tēlu. Mērķis ir sniegt pēc iespējas precīzākus secinājumus par veiksmīgu biroju interjera telpu izveidi, jo tēmas aktualitāte un problēma ir cieši saistīta ar strauju tehnoloģiju attīstību un interjera dizaina attīstību un modernizāciju.

Atslēgvārdi: interjera dizains, biroju telpas, analoģu analīze

ABSTRACT

Within the framework of this work, the author performs a critical analog analysis of three specific office workplace interiors, which is why he provides conclusions on what would be needed for a functional, practical and modern office interior based on the analyzed examples. The study refers to office spaces that need to create a serious, reliable atmosphere and a business-like visual image. The goal is to provide as accurate conclusions as possible about the creation of successful office interior spaces, since the topicality and problem of the topic is related to the rapid development of technology and the development and modernization of interior design.

Keywords: interior design, office premises, analog analysis

IEVADS. INTRODUCTION

Pētījums attiecas uz ofisu jeb biroju telpām, kurām ir jārada nopietnu, uzticamu atmosfēru un lietišķu vizuālo tēlu. Tēmas aktualitāte ir saistīta ar telpu modernizāciju un straujo tehnoloģiju attīstību, tādējādi vēlme ir veikt kritisko analīzi dažādām biroju interjera dizaina realizācijām. Ofisa interjers ir svarīga sastāvdaļa darbiniekiem - veicina darbinieku ikdienas labklājību, ērtu tehnoloģiju un telpu izkārtojuma izvēle paātrina darbu un darba kvalitāti.

Pētījuma objekts ir publikas telpas interjers, šajā gadījumā, t. i., ofisa telpu interjers, tādā pētījuma priekšmets ir konkrēti izvēlēto analoģu ofisa telpu analīze, telpas, kurās tiek veikts ikdienas darbs ar klientiem, dažādu pakalpojumu sniegšanai.

Galvenais pētījuma mērķis ir veikt pēc iespējas precīzākus secinājumus par veiksmīgu biroja telpu interjera dizainu balstoties uz analizētajiem analoģiem, cenšoties sniegt pēc iespējas objektīvāku viedokli. Kā galvenās metodes, lai veiktu objektīvāku kritisko analoģu analīzi, tiek pieņemts veikt analīzi saturiskajai nozīmei telpas interjera dizainā, kompozīcijas risinājumā, tonālajā un koloristiskajā risinājumā, stilistiskajā un tehniskajā risinājumā.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Kritiskā analoģu analīze ir svarīgs posms, ja tiek veikts kāds lielāks projekts dizaina sfērā (un, protams, arī citās). Šāda veida analīze sniedz iespēju veikt analīzi par konkurentiem, labiem analoģiem un sliktākiem analoģiem, lai radītu sevis labāko rezultātu konkrētajā projektā.

Tiek izvēlēts analizēt vidējā slāņa ofisu interjera dizainus. Šādām biroju telpām, kas strādā ar klientiem, pārsvarā nepieciešams būt labi apgaismotām, tādā veidā radot uzticamu vidi, izrāda cieņu klientam un tīrības sajūtu telpā. Kā arī nepieciešama pareiza darbinieku galda virsmu apgaismošana, lai rūpētos par darbinieka veselību un komfortu. Cilvēkiem, kas vairākas stundas pavada pie datora, ir ieteicams telpu apgaismojuma izvēlē izvēlēties halogēno apgaismojumu, tas saudzē cilvēka redzi un labsajūtu.

Telpu kopšana nevar radīt grūtības, tas nozīmē, ka ieteicams ir izvēlēties mēbeles un materiālus, kas nerada komplikētu to kopšanu, kā arī ir iespēja izvēlēties materiālus uz kuriem ir mazināta putekļu redzamība. Tīrība biroja telpās pamatojama ar klientu uzticību un cieņas izrādīšanu, ka uzņēmuma interesēs ir radīt pozitīvu enerģiju šajās telpās un veiksmīgu sadarbošanos starp darbinieku un klientu.

Biroju interjeru krāsu izvēle var būt dažāda, taču gaišie toņi dod priekšroku tumšām telpām. Interjera dizains ofisu telpām nepieciešams moderns, lietišķs un neuzbāzīgs, kas rada pārliecību klientam, ka uzņēmums ir veiksmīgs, tā pakalpojumi ir kvalitatīvi un tiem tiek pievērsta nopietna uzmanība.

Interjera dizainam ir jāseko līdzi tehnoloģiju aktualitātēm un pieņemtajiem ergonomikas likumiem, kā piemēru var sniegt invalīdus ratiņkrēsļā. Visiem klientiem ir jābūt gaidītiem šajā firmā, tāpēc nevar aizmirst par invalīdu tualetēm, durvju platuma izmēriem (1,1m) u. tml. Šāda uzņēmuma attieksme atstās labu priekšstatu. Modernāku tehnoloģiju izvēle dos priekšstatu par uzņēmuma veikto darbu kvalitāti un iespējām, kā arī atvieglo darbinieku ikdienu.

Ofisu telpas ieteicams veidot plašas, iespēju robežās, tas rada darbiniekiem brīvības un nenospiestības sajūtu. Katram darbiniekam, veiksmīgākajā gadījumā, ir nepieciešama individuāla telpa vai telpu nodalījums vienam no otra, lai darbinieks spētu pēc iespējas veiksmīgāk veikt savus darba pienākumus, kā arī šādā veidā rūpēties par labklājību un privātu vidi. Privāta telpa sniedz iespēju arī klientam justies brīvāk un veikt komunikāciju privātā un uzticamā atmosfērā.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN NOVĒRTĒJUMS. RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUTION OF RESEARCH RESULTS

1. attēls. Analogs nr.1 [1].

Analogs nr.1 ir firmas “NowyStyl” radītais projekts “Brainly” kādam Polijas uzņēmuma Krakovā. Uzņēmums lielu uzmanību pievērš ergonomikas likumu ievērošanā un funkcionālajam interjera dizainam.

Interjera projekts veikts ļoti labā līmenī. Sasniedzot gandrīz izcilu veikumu telpas funkciju mērķim. Profesionālā līmenī veikta telpu realizācija ievērojot saturisko nozīmi, telpu kompozīciju, kā arī koloristisko un stilistisko risinājumu. Secinātas dažas nepilnības interjera projektā, kā, piemēram, uzgaidāmās zonas sēdvietas. Sēdvietas ir neērtas un vecāka gājuma cilvēkiem nepiemērotas, tās ievēro kopējo stilistiku, taču nav komfortablas un funkcionālas.

Telpa veidota demokrātiska no sociālā un estētiskā aspekta, jo darba galdam ir vairākas sēdvietas, netiek nodalīti privātie sektori šajā telpā un nav pārdomāts par skaņas absorbācijas iespējām. Biroja telpās bieži vien ir kopēji lieli kabineti, kuri tiek nodalīti ar nelieliem skaņas izolācijas nodalījumiem vai plauktiem, taču šāds risinājums traucē darba izpildes kvalitātei.

Kopumā telpa ir stilistiski un koloristiski pievilcīga un viegli saprotama. Kolorīta izvēle nav uzbāzīga un dekoratīvie elementi padara telpu mājīgu un uzticamu.

2. attēls. Analogs nr.2 [2].

Analoga interjera projekts veikts labā līmenī, sasniedzot veiksmīgu veikumu telpas funkcijas mērķiem, taču ne tik veiksmīgs projekts kā analogs nr.1. Telpa veidota pievilcīga un ļoti eleganta, taču koloristiskais risinājums ir neizdevies un pārspīlēts. Pārslogoti tiek izmantota baltā krāsa, radot sterilu, diskomfortablu vidi. Netiek pārdomāts darbinieku komforts atpūtas zonā, krēsli ir stilistiski atbilstoši un pievilcīgi, taču nav praktiski. Telpas stilistika ir moderna un viegli uztverama, kā arī ir padomāts par ergonomiku biroja telpās. Kā, piemēram, apgaismojuma izvietojums, darbinieku telpās apgaismojums it virs darba virsmas, piemeklēti atbilstoši krēsli sēdošam darbam u.tml. Taču par dabīgo apgaismojumu telpās nav padomāts, jo lielajiem logiem nav uzstādītas žalūzijas, vai kas cits, kas sniedz iespēju regulēt dabīgā apgaismojumi nokļūšanu telpā. Dabīgais apgaismojums, piemēram, saulainā dienā var apgrūtināt darba vides redzamību, piemēram, informāciju, kas tiek rādīta portatīvajā datorā.

Tiek nodalītas telpas ar stikla nodalījumiem, iedalot vienā nodalījumā 1-2 darbiniekiem (noproto pēc foto attēla) un radot privātu, konfidencionālu vidi darbam, kas arī veicina veiksmīgāku darba kvalitāti.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pētījuma ietvaros autora mērķis bija veikt pēc iespējas precīzākus un objektīvākus secinājumus par veiksmīgu un izdevušos biroja telpu interjera dizainu. Pamatojoties un veikto kritisko analoģu analīzi ar pāris piemēriem autors izsaka savus secinājumus un kopsavilkumu par katru no piemēriem.

Grūtības rada vēlme pēc iespējas objektīvāk sniegt viedokli par izvēlētajiem analogiem biroja telpām. Taču neskatoties uz to, tiek veikta analīze un sniegta teorētiskā un praktiskā daļa pētījumam pēc iespējas īsāk un konkrētāk.

Izdarītais darbs ir veikts veiksmīgi un rūpīgi. Šāda tipa kritiskās analīzes ir nepieciešams veikt, ja tiek veikts kāds interjera dizaina projekts. Analogu analīzes veiksmīgi sniedz iespēju nepieļaut citu dizaineru kļūdas un mācīties no tām.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Uzņēmums “NowyStyl”, projekts “Brainly”. Iegūts no <https://nowystyl.com/en/projects/242/brainly/>
2. Uzņēmums “office570”. Iegūts no <https://www.office570.com/>
3. Simone Schleifer, (2005). Small Offices. Evergreen.
4. Liene Jākobsone, (2020). Interjera dizains. Grāmata online. https://www.academia.edu/45065673/Interjera_dizains
5. FENIX, (2013). INNOVATIVE MATERIALS FOR INTERIOR DESIGN. Formica.
6. Darba aizsardzības likums. Iegūts no <https://likumi.lv/ta/id/26020-darba-aizsardzibas-likums>
7. Ministru kabineta 2009.gada 24.aprīļa noteikumi Nr.359 “Darba aizsardzības prasības darba vietās”. Iegūts no <https://likumi.lv/ta/id/191430-darba-aizsardzibas-prasibas-darba-vietas>
8. Bonava. Skandināvu stila funkcionalitāte pret padomju mantojumu. Iegūts no <https://www.bonava.lv/par-kompaniju/preses-relizes-old/skandinavu-stila-funkcionalitate-pret-padomju-mantojumu>
9. K SENUKAI. Skandināvu stila minimālisms un plašums interjerā. Iegūts no <https://www.ksenukai.lv/kp>

Mākslas un dizaina tehnoloģiskā korupcija

Kristīne Ilze Ziemulāne

Latvija

Baltijas Starptautiskā Akadēmija

Datordizains

kriksi31@gmail.com

ANOTĀCIJA

Šī darba ietvaros autore pievērš uzmanību mākslas un dizaina tehnoloģiskās korupcijas problēmai, pamatojoties uz mūsdienu naudas rotācijas veidu parādīšanos digitālās mākslas jomā, kā arī veic salīdzinājumu starp digitālās un tradicionālās mākslas, dizaina svarīgumu cilvēka psiholoģiskai ietekmei un garīgai izaugsmei. Tiek veikts NFT legālā faktora ietekme uz ekonomiku un mākslas tirgus attīstības pētījums.

Atslēgvārdi: māksla, dizains, NFT, ekonomika, psiholoģija

ABSTRACT

Within the framework of this work, the author draws attention to the problem of technological corruption of art and design, which leads to the emergence of modern money circulation methods in the field of digital art, furthermore makes an importance comparison between digital and traditional art, design influence on human spiritual and psychological growth. Additionally a research on the impact of the NFT legal factor on the economy and the development of the art market is conducted.

Keywords: art, design, NFT, economics, psychology

IEVADS. INTRODUCTION

Kā darba pētāma problēma ir izvirzīta mākslas un dizaina tehnoloģiskā korupcija, kuras aktualitāte ir saistīta ar kriptovalūtas mahinācijām un tradicionālās mākslas zudību modernajā pasaulē. Šajā darbā autore koncentrējas uz galveno problēmu ar kuru saskaras jebkurš mūsdienu mākslinieks – mākslas digitalizācijas popularizācija. NFT un kriptovalūtas savstarpējā mijiedarbība nav kontrolējama, tāpēc mūsdienu māksliniekam ir svarīgi noteikt digitāli monitārās pozīcijas.

Darbā tiek izmantota mākslas un dizaina savstarpējo veidu un to noteicošo ārējo faktoru funkcionalitātes salīdzināšanas metode, kā arī tiek noskaidrota tradicionālās mākslas nepieciešamība cilvēka pozitīvai psiholoģiskai ietekmei un iekšējās pasaules izaugsmei.

Šī pētījuma galvenais mērķis ir noskaidrot, kāpēc digitālā māksla tiek ļaunprātīgi izmantota korupcijas mērķos un ar kādiem veidiem var panākt tradicionālās mākslas uzplaukuma vilni sabiedrībā.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Mūsdienās jaunam māksliniekam ir vienlaikus gan viegli, gan grūti bīdīties pa karjeras kāpnēm. Tehnoloģijām progresējot atklājas valūtas mahinācijas veidi, kuri laika gaitā papildinās un kriptovalūta ir viena no digitālo aktīvu klasēm, kas izveidota, izmantojot kriptogrāfijas metodes, kas ļauj cilvēkiem tos droši pirkt, pārdot vai tirgot. Atšķirībā no tradicionālajām fiat valūtām, ko kontrolē valstu valdības, kriptovalūtas var apgrozīt bez monetārās iestādes, piemēram, centrālās bankas, ko daļa cilvēku aktīvi izmanto savā labā. [1] Autores darbā tiek izskatīts kriptovalūtas iegūšanas - NFT, kas ir unikāls un tirgojams digitālais žetons, kas apstiprina aktīva legālas īpašumtiesības. Žetona īpašumtiesības var apzīmēt tādus

īpašumus kā digitālā māksla, attēli, videoklipi, mūzika, spēļu preces, pasākumu biļetes un tūkstošiem citu priekšmetu.

Tradicionālās mākslas vērtība vienmēr variējās, bet pašlaik tā krīt dēļ iesaistīšanas kriptovalūtas iegūšanā. Veicot pētījumus ir zināms, ka māksla ietekmē cilvēka emocijas un noskaņu. Māksla ir daļa no mūsu kultūras. Tā izgaismo iekšējo pasauli un veicina cilvēku radošumu un iztēli, salīdzinot ar tās digitalizācijas veidu nevar teikt to pašu, jo to nevar pataustīt, izjust, izskatīt no dažādiem leņķiem.

Pētījuma rezultāti un to izvērtējums

Kaut arī pēdējo divu gadu laikā NFT guva lielu popularitāti atverot jaunas biznesa iespējams lērumam cilvēku, radās autores izvirzītā problēma – tradicionālās un digitālās mākslas autoru savstarpējā konkurēšana. Tā kā NFT var būt ne tikai digitāla māksla, cilvēki dažreiz nonāk līdz absurdam un tērē lielu naudas summu uz, piemēram, ekrāna uzņēmumu [5]. Mūsdienās var manīt digitālo īpašumu pārāku novērtēšanu un tradicionālas mākslas vērtības pazemināšanos, jo dēļ digitālās popularizācijas daudzi dizaina klienti domā, ka uzgleznot ainu izmaksātu daudz mazāk, nekā izveidot logo. Galvenie NFT impērijas problēmu faktori ietekmē ne tikai ekonomiskās izaugsmes neveiksmīgumu, bet arī ekoloģiju, kas tiek piesārņota kriptovalūtas krāšanas mašīnu darbību dēļ.

Var teikt, ka dēļ digitalizācijas mūsdienās tradicionālās mākslas autoriem nav tik plašu iespēju, kā agrāk. Konkrēti skarot kriptovalūtas apmaiņu pret žetona īpašumtiesībām, ir jāmin, ka galvenais faktors, kas ietekmē joprojām veiksmīgu darbību NFT sfērā ir sabiedrības aktīva idejas bīdīšana starp klientiem un izpildītājiem, jo lielāks pieprasījums, jo lielāks piedāvājums.

Mākslas vērtību nenosaka pats objekts un tā izskats, bet gan tā popularizācija, emocionālās ietekmes līmenis uz cilvēku. Piemēram, aina veidota ar akvareļu krāsām no nezināma mākslinieka var būt izvērtēta uz \$ 50, savukārt, pielīmēts ar lenti pie sienas banāns [4] tika nopirkts par \$ 120 000.

Katram cilvēkam ir savs viedoklis par mākslu, cik cilvēku, tik viedokļu, tomēr tika pierādīts, ka tradicionālā māksla rod daudz pozitīvāku emocionālo un garīgo iespaidu uz cilvēku nekā digitāli tēli. Māksla patiesībā ir daļa no tā, ko vēsturnieki uzskata par nepieciešamu, lai cilvēku grupu uzskatītu par sabiedrību. Māksla kopā ar rakstniecību, pilsētām, valdību, reliģiju un sociālo struktūru ir pats dzīves pamats, kā mēs, cilvēki, to esam zinājuši gadu tūkstošiem, tāpēc tas nav jaunums, ka mākslai ir gan garīga, gan fiziska ietekme uz cilvēku.

Piemēram, mūzika, ko arī uzskata par mākslu, var būtiski ietekmēt koncentrēšanos. Ir veikts daudz pētījumu par tā spēju palīdzēt cilvēkiem uzlabot koncentrēšanos, un tādas teorijas kā Mocarta efekts liecina, ka šis efekts attiecas pat uz telpisko izpratni. Fiziski dejošana ir tas, ko vairums cilvēku jūtas spiesti darīt, dzirdot lipīgu ritmu. Tomēr bez dejošanas ir arī īpašs fizisks efekts, ko ne visi izjūt: zosāda. Pētījumi liecina, ka 50% cilvēku saskaras ar šo parādību un tas ir mūzikas satraukuma rezultāts. Tika konstatēts, ka dopamīna ražošana bija ļoti augsta, kamēr dalībnieki klausījās mūziku, un tas varētu likt domāt, kāpēc mūzika ir bijusi tik liela daļa no kultūrām visu laiku.

Savukārt vizuālā māksla var radīt daudz tādu pašus efektus, ko rada mūzika. Vispārējās laimes un miera sajūtas var atrast un izmantot, izmantojot mākslas terapiju. Daudzi cilvēki izmanto šīs mākslas priekšrocības, lai mazinātu ciešanas un risinātu problēmas savā dzīvē, un tiek uzskatīts, ka daļēji šis efekts izraisās dēļ iesaistīšanās ritmiskā aktivitātē (Malchiodi, 2012). [5] Ņemot vērā psiholoģiskā pētījuma rezultātus var secināt, ka tradicionālai mākslai piemīt terapeitiskas īpašības, kas nav tik raksturīgi digitāli izveidotai mākslai.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Apkopojot analīzes rezultātus autore var secināt, ka dēļ digitālās mākslas popularizācijas tiek korupcionēta ekonomiskā aprīte un galvenais faktors, kas ietekmē mākslas un dizaina

vērtības veidošanos ir sociālā ietekme uz cilvēka skata uztveri. Iegūstot sabiedrības saprašanu par mākslas izvērtēšanu var palīdzēt apstādināt tehnoloģisko korupciju dizaina jomā.

Autores izvirzītās iepriekš mākslas un dizaina tehnoloģiskās korupcijas problēmu var risināt ar cilvēku tradicionālās mākslas ieinteresēšanas palīdzību.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

17. Cryptocurrency: Definition and Current Prices (2022). Retrieved from [https://www.nerdwallet.com/article/investing/cryptocurrency#:~:text=Cryptocurrency%20\(or%20%E2%80%9Ccrypto%E2%80%9D\),such%20as%20a%20central%20bank.](https://www.nerdwallet.com/article/investing/cryptocurrency#:~:text=Cryptocurrency%20(or%20%E2%80%9Ccrypto%E2%80%9D),such%20as%20a%20central%20bank.)
18. What is an NFT and how does it work? 2022 Retrieved from <https://collector.club/what-is-an-nft/>
19. Why is art important? 2021 Retrieved from <https://www.eden-gallery.com/news/why-is-art-important>
5. Arts on th brain 2020 Retrieved from <https://scholarblogs.emory.edu/artsbrain/2020/05/07/how-does-art-affect-us/>

[4]

[5]

Vinila ierakstu interneta veikala lapas koncepcija

Polina Judina, Latvija

Baltijas starptautiskā akadēmija, Rīga

Bakalaura, Digitālās vizualizācijas dizainers (Datordizainers)

polina3101@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: prof., MG. ART, Mihails Kopeikins

ANOTĀCIJA

Nosaukums: Vinila plāksnes interneta veikala lapas koncepcijas izstrāde. **Mērķi un uzdevumi:** funkcionāla pamata noteikšana un optimāla risinājuma meklēšana lapas ārējam izskatam, kas atbilst mērķauditorijas prioritātēm. Atrast pareizo līdzsvaru starp lapas izskata iestatījumiem un vispārējiem principiem, kas ir atkarīgi no UX/UI principiem un lietošanas scenārija. Izveidot mērķauditorijai vispievilcīgāko interneta veikala lapas vizualizāciju. **Aktualitāte** ir tāda, ka ar katru gadu vinila plāksnīšu popularitāte pieaug. Šobrīd vinila plastikas pārdošanai pasaulē ir sasniegusi savu virsotni pēdējo 25 gadu laikā. **Koncepcija:** galvenā ideja ir izveidot ērtu un vienkāršu veikala lapas izmantošanu. **Jauninājuma elementi, darba novitate:** kompozīcijas pamatprincipu un konkrētu stilistisko risinājumu, tonālo un krāsu risinājumu izmantošana palīdzēs labāk orientēties veikala lapā, neizraisot diskomfortu klientam.

Atslēgas vārdi: Adaptīvitate, interfeiss, moduļa režģis, navigācija, meklēšana direktoriājā, tīmekļa dizains, UX/UI.

ABSTRACT

Title: Development of the concept of the web-shop of vinyl records. **Goals and objectives:** Determining the functional basis and searching for an optimal solution for the external appearance of the page that meets the priorities of the target audience. Finding the right balance between page appearance settings and general principles depends on UX/UI principles and usage scenario. Create the most attractive visualization of the online store page for the target audience. **Relevance:** lies in the fact that every year the popularity of vinyl records is increasing. At the moment, sales of vinyl records in the world have reached their peak in the last 25 years. **Concept:** The main idea is to create a user-friendly and easy-to-use store page. **New elements, newness:** using basic principles of composition and specific stylistic solutions, tonal and color solutions will help you better navigate the shop page without causing discomfort to the customer.

Key words: Adaptive, directory search, interface, module grid, navigation, UX/UI, web design.

IEVADS. INTRODUCTION

Darba tēma ir vinila plāksnes interneta veikala lapas koncepcija. Pētījuma objekts veikals ir oriģināls vinila plāksnīšu un tehnikas veikals "Vinylla.lv. Pētījuma priekšmets ir interneta veikala lapas "Vinylla.lv" dizains.

Galvenā darba problēma ir tāda, ka jebkuram biznesam ir individuāls raksturs – tas ir ne tikai vizuālā noformējumā, bet arī uzvedības aspektā – tas, kādas vērtības ir veikalam, kādus mērķus liek sev un kādus pakalpojumus un preces piedāvā.

Mērķauditorijas problēmu analīze izraisīs vispārējo likumsakarību izpratni un ļaus atrast piemērotu projekta modeli. Kā arī tiks veikta kritiska esošo risinājumu analīze tirgū, savukārt tas savukārt ļaus identificēt galvenās kļūdas un negatīvos risinājumus, lai izvairītos no to turpmākās darbības. Vērtēšanas kritēriji ir nozīmīgums un problemātika (formas, tēmas un satura savstarpējā atbilstība); kompozīcija un mākslinieciskā vērtība (kompozītrisinājums); koloristiskais izteikums (koloristiskais un tonālais risinājums); fantāzija un oriģinalitāte (stilistiskais risinājums); radošā risinājuma kvalitāte un profesionālisms (tehniskais risinājums).

Pamatojoties uz visām veiktajām analīzēm, tiek veidota koncepcija, kurai ir skaidra struktūra (objekta forma, kompozīcija, moduļa tīkliņš, struktūra un lietošanas scenārijs). Koncepcija ir sava veida hipotēze, kurai nepieciešama veselības pārbaude.

Šī darba aktualitāte ir tāda, ka ar katru gadu vinila plates popularitāte arvien pieaug. Vieniem pircējiem tas lielākoties ir saistīts ar nostalgiju par pagātni, bet citiem tas ir vienīgais

pieņemamais mūzikas nesējs. Šobrīd vinila plastikas pārdošana pasaulē ir sasniegusi savu virsotni pēdējo 25 gadu laikā. Tie tiek iegādāti dažādos veikalos un veikalos. [1]

Šī darba beigu rezultāts ir lapas vizualizācija, kurai ir skaidra struktūra un stilistisks noformējums, lai saprastu apjomu, kā arī paveikto darbu prezentāciju.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Koncepcija ir nākamā projekta ideja, kas ietver emocionālus un vizuālus elementus. Tātad koncepcija ir tā, kā cilvēks redz paveikto darbu galīgo rezultātu. Bez skaidras koncepcijas nav iespējams izveidot projekta integrālo un pareizo dizainu. Lai izstrādātu kvalitatīvu koncepciju, ir jābalstījas uz esošajām tehnoloģijām. Kvalitātes koncepcijas izstrādei jābalstījas uz pastāvošajām tehnoloģijām un patērētāja prasību.

Projekta pamatideja ir radīt atmosfēru, ērtu un vienkāršu veikala lapas izmantošanu, kur pircējs varēs izvēlēties un veikt tālāku pirkumu ne tikai pēc ārējā izskata, bet arī izmantojot detalizēts preču kategoriju filtrs.

Pamatojoties uz mērķauditorijas analīzi, ir jāuzskata, ka potenciālais klients ir ļoti aizņemts. Klienta nav iespējams pastāvīgi pārraudzīt vietnes katalogu. Tāpēc bija svarīgi pārdomāt sistēmu, kurā klients varēs uzstādīt ātru meklēšanu veikala katalogā. Reģistrētais lietotājs varēs konfigurēt katalogu personiskajā kabinetā pa filtriem un vēlāk saņemt paziņojumus par vajadzīgās preces pieejamību veikalā, vai iespēju rezervēt preci. [sk. Pielikumi 1]

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Izvēloties elementu lielumu, jāņem vērā daudz faktoru: elementu ieguldījums kompozīcijas informācijas saturā un to atrašanās vieta tīmekļa lapā, kā arī kontrastattiecības starp tām. [5]. Tika pieņemts lēmums izmantot diagonālo kompozīciju. Lappuses elementi ir novietoti kreisajā augšējā stūrī. [sk. projekta daļu. Firmu stila grāmata 8) atkarībā no galvenās izvēlnes aktivitātes maiņas kompozīcija mainās. Tagad optiskais centrs atrodas augšējā labajā stūrī, bet pārējie elementi izvietoti pa diagonāli. [sk. Pielikumi 2]

Projektā fokusa punkts atrodas galvenās izvēlnes laukā vai preces fotoattēlos. Bet ir svarīgi atcerēties, ka, ja atšķirība starp tām nebūs liela, tad lietotāju acis tiks mestas. [sk. Pielikumi 3]

Pamatojoties uz to, ka šī lapa ir veikals, var secināt, ka vispirms ir jāinteresējas par personu ar fotoattēliem, bet pēc tam jāizlasa teksts. [3]. Izmantojot izpētīto informāciju, tika pieņemts lēmums izmantot Asimetrisko bilanci. [sk. Pielikumi 4]

Kā kopīga interneta veikala vietnes "Vinylla.lv" stilistika ir kalpojusi stils – granžs ar pop arta elementiem. Šis virziens nav tik populārs vietņu dizainā, bet bieži sastopams kā atsevišķs elements lapās.

Šāds stils sākotnēji tika izmantots, lai noformētu rock grupas, bet vēlāk tā ieguva plašāku lietojumu. Stils ir sava veida pretstats lakoniskajam, gludajam komerckompāniju vietņu stilam. [2, 4].

Vinila plāksnes veikala stilam bija svarīgi izveidot pievilcīgu, atmosfērisku un ērtu lapu, lai klients varētu baudīt procesu un bez īpašām grūtībām izvēlēties sev vēlamu preci. Pareiza līdzsvara bilance starp stiliem palīdzēs izveidot nepieciešamo atmosfēru un nodot noteiktu šarmu lapai, piesaistīt un ieinteresēt klienta uzmanību. [sk. Pielikumi 5]

Tonālais risinājums ir ļoti svarīgs kontrastu hierarhijas izveidei lapā, savukārt tas savukārt palīdz lietotājam vieglāk orientēties tīmekļa vietnē un pareizajā kārtībā lasīt informāciju. Kontrastam starp tekstu un fonu jābūt vismaz 15 –20%, pretējā gadījumā šīs

informācijas pieejamība samazinās. Jāizvairās no intensīviem kontrastiem, lai izvairītos no iespējamā diskomforta.

Kā galveno fonu tika nolemts izmantot tumšu krāsu gammu. Informācija uz tumšā fona tiek uztverta vieglāk. Ne visas vienumu un fona kombinācijas ir atļautas, tāpēc tika nolemts izveidot tonālu spektru, kas ir derīgs lietošanai vietnes noformēšanā.

Jāapsver arī vietnes koloristika. Ar krāsu var runāt ar lietotāju, ietekmēt emocijas un uztveri, kā arī piesaistīt un pārslēgt uzmanību uz noteiktiem elementiem. Jāturas pie krāsu kompozīcijas. Krāsa ir pati ar savu masu un starojuma spēku un piešķir plaknei citu vērtību un ir pilnvērtīga kompozīcijas daļa. No krāsu gammas izvēles atkarīgs, kā lietotājs uztvers vietni. [6]

Tika pieņemts lēmums izmantot brūngano-zaļo krāsu paleti (haki). [sk. Pielikumi 6]

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

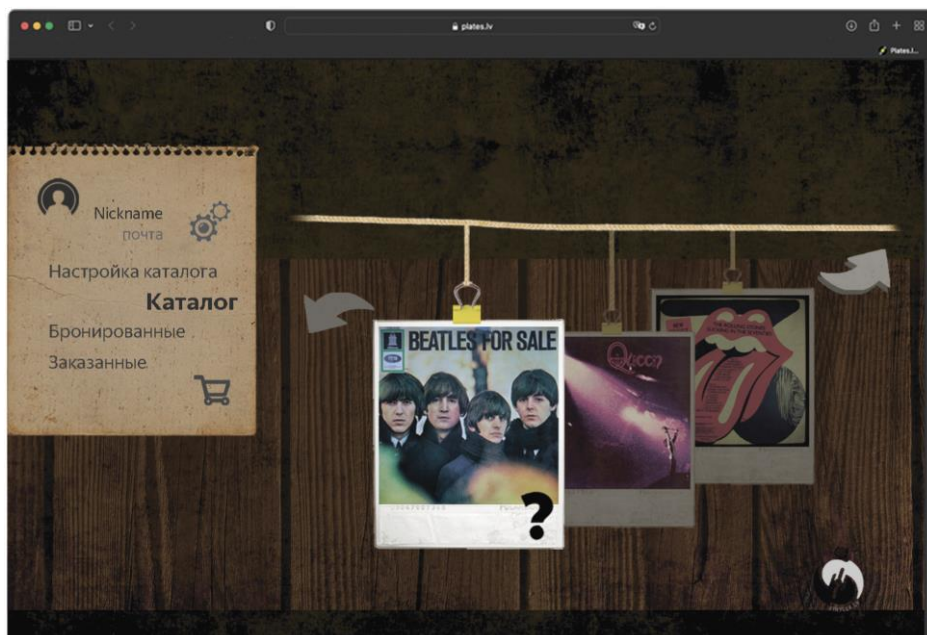
Darbā ir iekļauti aspekti, kas jāņem vērā, izstrādājot koncepciju interneta veikala lapai. Pētījumā tika iegūta informācija un secinājumi par to, kā uzlabot situāciju veikala lapā. Rezultātā ieguvām prognozējamu konkurences priekšrocību tirgū.

Balstoties uz šiem principiem, tika izveidots “Vinylla.lv” lapas prototips.

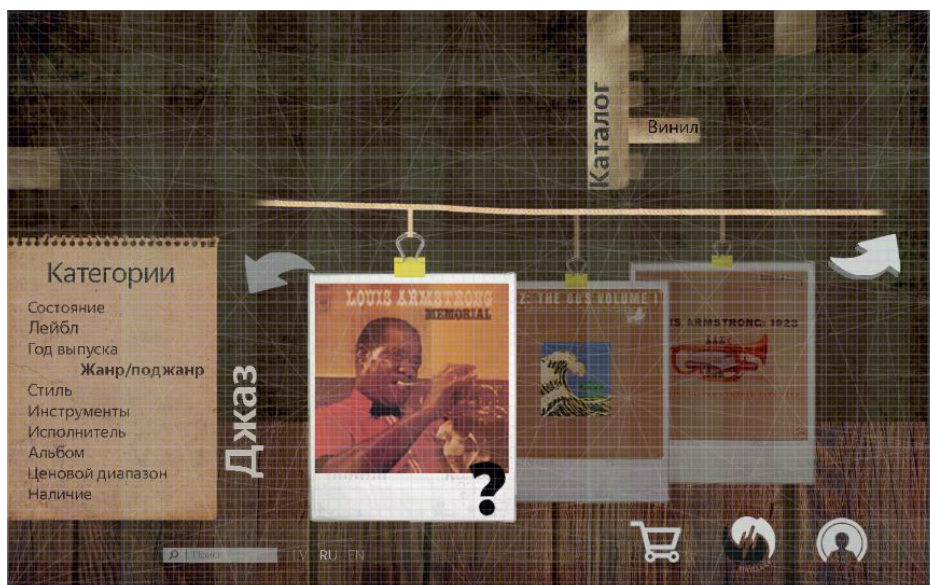
LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Alex (2020). Why are vinyl records gaining popularity? Почему виниловые пластинки набирают популярность? <https://v-mire.net/pochemu-vinilovye-plastinki-nabirayut-populyarnost/>
2. Fotokomok (2015) Website style selection. Выбор стилистики сайта. <https://fotokomok.ru/vybor-stilistiki-sajta/>
3. Artificial Intelligence (2020). Composition in Web design, types and principles, examples. Композиция в Web дизайне, виды и принципы, примеры. <https://intellect.icu/kompozitsiya-v-web-dizajne-vidy-i-printsipy-primery-181>
4. Idbi (2021). Grunge style in web design: features and principles of style. Стиль гранж в веб-дизайне: особенности и принципы стиля. <https://idbi.ru/blogs/blog/stil-granzh-v-veb-dizayne>
5. О. Л. Голубева. «Искусство» (Москва 2004). Основы композиции. ст. 91
6. Иоханнес Иттен. Аронов (2021). Искусство цвета. ст. 35–36

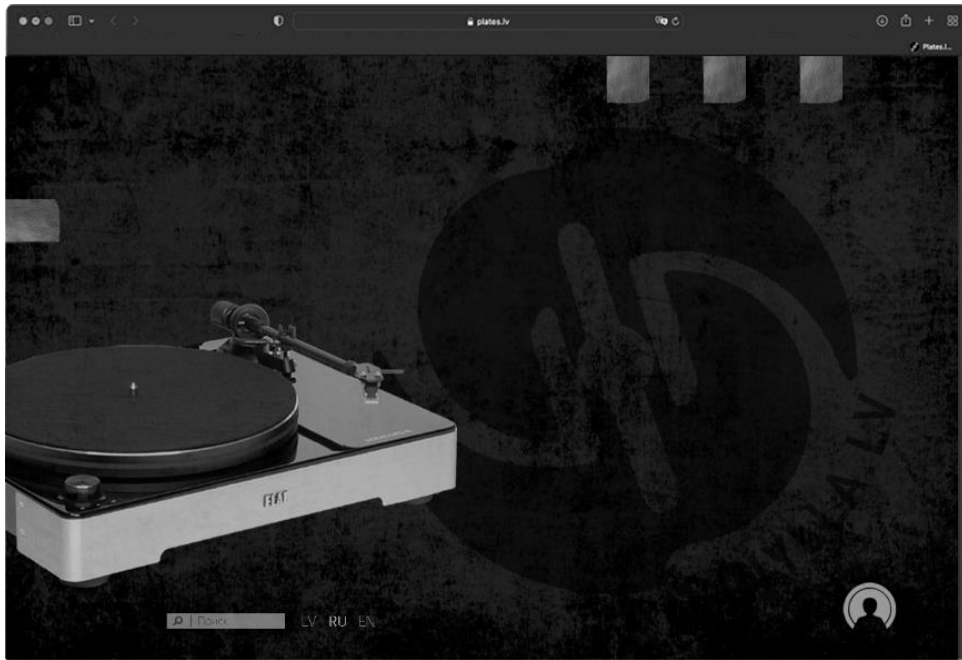
PIELIKUMI. ATTACHMENTS. ПРИЛОЖЕНИЯ

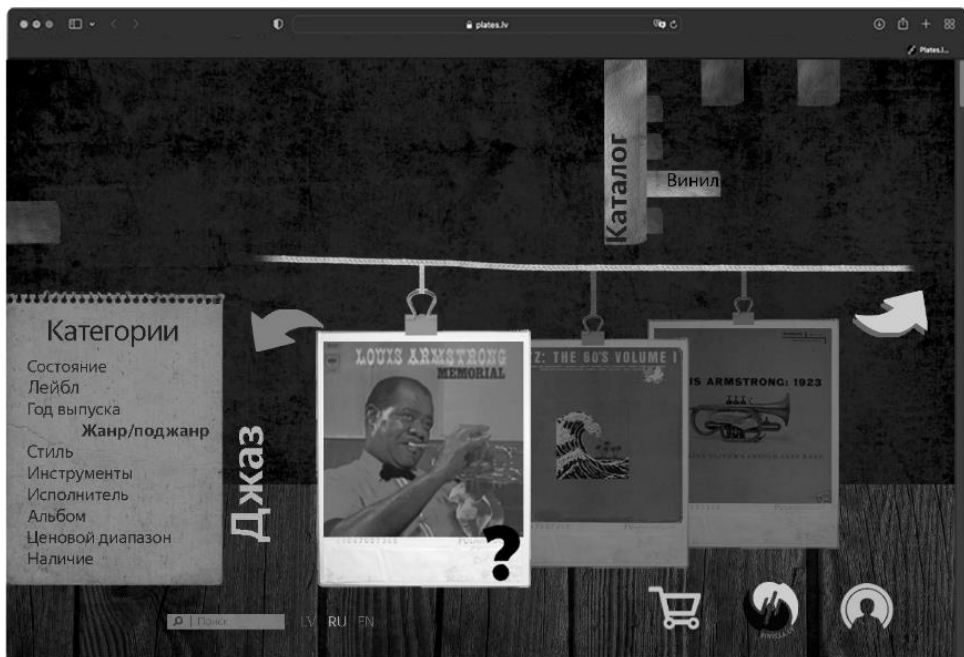
1. Профила lapa.

2. Vinila katalogs. Maketa lapa ar moduļu sistēmu.

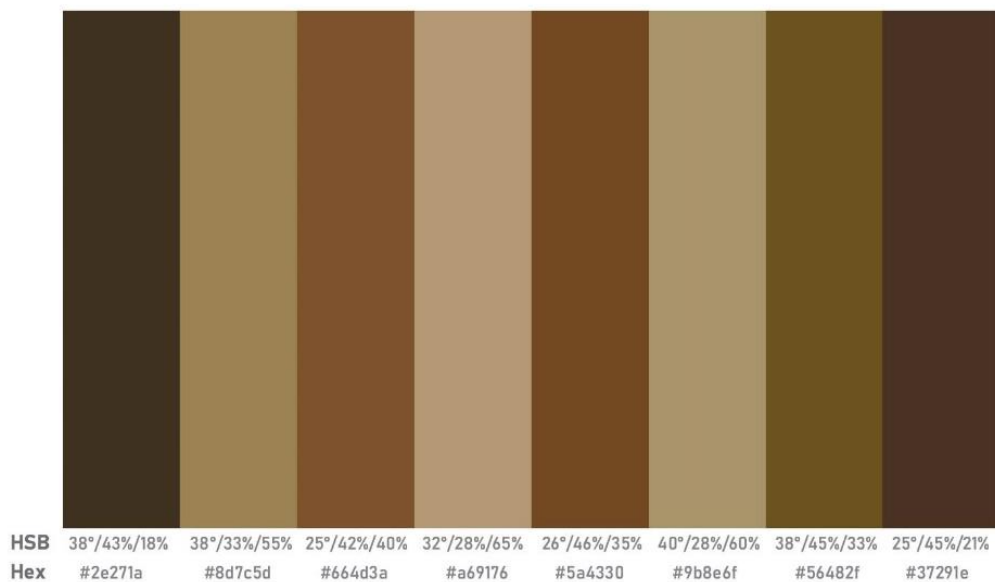
3. Galvenā lapa. Ahromātiskās.

4. Vinila katalogs. Ahromātiskās.

5. Informācija par produktu.

6. Krāsu palete.

KOMUNIKĀCIJU TEHNOLOĢIJAS UN TŪRISMS

COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND TOURISM

Adaptation of the Latvian Tourism Enterprises under Covid-19 Conditions

Darja Stankovska, Latvia

Baltic International Academy, Riga

Student of the Master program “Management of communication in the leisure and entertainment industry”

darja.stankovska.balode@gmail.com

Scientific supervisor:

MA in Tourism management, Alona Rogale-Homika

ABSTRACT

Covid-19 preventive safety measures have fundamentally influenced the changes in the Latvian tourism enterprises. The measures were introduced by the government of the Latvian Republic and influenced the tourist flow, moreover on the operating conditions of the tourism enterprises of Latvia. The aim of the article is to highlight the changes that appeared in the work of tourism enterprises during the Covid-19 pandemic.

Keywords: Covid-19, Latvia, tourism sector, tourists, safety measures.

ANOTĀCIJA

Covid-19 preventīvie drošības pasākumi būtiski ietekmējuši izmaiņas Latvijas tūrisma uzņēmumos. Drošības pasākumus ieviesa Latvijas Republikas valdība, un tie ir ietekmējuši tūristu plūsmu, kā arī Latvijas tūrisma uzņēmumu darba apstākļus. Šī raksta mērķis ir uzsvērt Covid-19 pandēmijas laikā tūrisma uzņēmumos notikušās izmaiņas.

Atslēgas vārdi: Covid-19, drošības pasākumi, Latvija, tūrisma nozare, tūristi.

IEVADS. INTRODUCTION

During Covid-19 pandemic the tourism sphere has experienced various challenges and therefore had to make changes in the working process in order continue operating. The enterprises had to follow the requirements of the governmental institutions in order to prevent the spread of the virus. Moreover, the amount of the tourists decreased significantly, due to the border closure and reduction of the flights. Therefore, the author is going to consider the changes in the sphere of tourism under the influence of the pandemic [3,4,5].

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

The Covid-19 infection pandemic has covered all the countries in the world, influencing almost all the spheres of human life. The Disease Prevention and Control Center has confirmed 962 085 cases in Latvia from 2020-2022 [1]. According to the regulations of the Cabinet of Ministers of the Republic of Latvia, the epidemiological safety measures had to be taken to limit the spread of Covid-19 infection, these included the restrictions related to tourism and travel, requirements for passenger transport services, as well as the provision and use of transport services [2].

Therefore there were requirements on the governmental level, the implementation of which was monitored by the governmental institutions, such as police, border service, Ministry of Health and many others. Certain requirements for the entering the Republic of Latvia was introduced. According to the regulations of the Cabinet of Ministers of the Republic of Latvia, it was prohibited to enter the Republic of Latvia from particularly high-risk countries, countries in which such an epidemiological situation has been established, including a particularly high

incidence of Covid-19 infection [2]. The list of the countries with the high epidemiological risk was changing every week, consequently, it influenced the order of the entering the Latvia, and the documents preparation procedures for tourists. Moreover, when the mandatory self-isolation was introduced, it required tourists to reserve additional quarantine days at the hotel, which was not possible for some people in sight of the financial opportunities.

Table 1. The majority of visitors by countries in 2019 [3 created by the author]

Country	Visitors
Russia	279,4 thousand
Germany	243,0 thousand
Lithuania	209,5 thousand
Estonia	171,1 thousand
Finland	110,8 thousand
UK	108,0 thousand

The author needs to emphasize that according to the official statistics of Latvia in 2019 2.85 million foreign and Latvian visitors stayed at Latvian tourist accommodation establishments in 2019, the majority of visitors came from Russia (279.4 thousand), Germany (243.0 thousand), Lithuania (209.5 thousand), Estonia (171.1 thousand), Finland (110.8 thousand) and the United Kingdom (108.0 thousand) [3].

Table 2. The percentage of visitors by countries in 2020 [4 created by author]

Country	Visitors
Latvia	51,1 %
Lithuania	12,2 %
Estonia	9,4 %
Russia	5 %
Finland	4,7 %
Germany	3,7 %
Other countries	13,9 %

However in 2020, when the infection began rapidly spreading the tourists amount decreased to 1,46 million. Moreover, 51,1% of the visitors staying at tourism accommodations were from Latvia. Visitors from Russia, which were the majority of visitors in 2019, have reached only 5 % [4].

This is connected to the fact, that border closure did not allow to travel freely, and in addition to visa obtaining the additional documents before entering had to be prepared, such as Covidpass form, vaccination certificate or negative test certificate.

As the author has mentioned above, the tourism enterprises, especially hotels and hostels, had to follow the requirements of the government, which were: keeping a distance of 2 meters wherever possible (except between members of the same household); in all public outdoor spaces, everyone except children up to the age of 13, had to wear a mask; wherever possible, had to be provided the opportunity for hand hygiene (hand washing or disinfecting with a disinfectant containing at least 70% alcohol solution or accustomed effect against coronaviruses); both customers and employees had to be informed about the precautionary measure compliance [5].

All these requirements had to be adapted in order to continue working process. At the introductory phase the investments related to the human resource sphere and in the equipment of the hotel had to be done. According to the requirements:

- The more frequent disinfection of the surfaces;
- New equipment in order to ventilate the premises;
- New furniture to allow 2 meters distancing;
- Providing staff with the rapid tests;
- Providing clients with the hygienic equipment;
- Providing staff with the hygienic equipment.

We also should consider the fact that it was not possible to serve the food in the hotels, and the staff had to serve the food instead of the buffet. This required additional expenses on the staff salary. However, adapting to these requirements was new to the management of the hotels, the requirements were implemented.

SECINĀJUMI. CONCLUSIONS

The tourism enterprises, within the framework of this particular work, hotels and hostels had experienced big financial losses during Covid-19 pandemic. The tourist flow has decreased for 50 % from 2019-2020 year, when the spread of Covid-19 was noted in all the world's countries. The cause of the tourism flow decreasing was linked to the fact of bordure closure and the entering requirements. Considering all these factors, and moreover the governmental requirements for epidemiological safety measures, enterprises had to adapt to these requirements in order to preserve business. Overall, we may conclude that tourism sphere has survived the Covid-19 pandemic and is continuing to develop. This we can observe by the data from the Central Statistical Bureau of Latvia, which stated that number of hotels and other accommodation establishments in 2019 was 847, in 2020 – 700 and in 2021 – 757 [6]. This is showing that the tourism sphere is returning to its' normal functioning.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. SPKC (2021) Covid-19 statistika. [Internet source]. Available at: <https://www.spkc.gov.lv/lv/covid-19-statistika> [Accessed 26.11.2022]
2. LR MK noteikumi Nr. 662 “Epidemioloģiskās drošības pasākumi Covid-19 infekcijas izplatības ierobežošanai”, 28.09.2021. Rīga: Latvijas Vēstnesis
3. Cental Statistical Bureau of Latvia (2020) „In 2019, number of visitors hosted at Latvian tourist accommodation establishments has grown by 1.6 %” [Internet source]. Available at: <https://stat.gov.lv/en/statistics-themes/business-sectors/tourism/press-releases/1849-latvian-hotels-and-other> [Accessed: 26.11.2022]
4. Central Statistical Bureau of Latvia (2021) „Tourism in Latvia 2021” [Internet source]. Available at: https://admin.stat.gov.lv/system/files/publication/2021-08/Nr_18_Turisms_Latvija_2021_%2821_00%29_LV_EN.pdf [Accessed: 26.11.2022]
5. LR MK noteikumi Nr. 360 “Epidemioloģiskās drošības pasākumi Covid-19 infekcijas izplatības ierobežošanai”, 09.06.2021. Rīga: Latvijas Vēstnesis
6. Central Statistical Bureau of Latvia (2022) „Tourism in Latvia 2022” [Internet source] Available at: https://admin.stat.gov.lv/system/files/publication/2022-08/Nr_20_Turisms_Latvija_2022_%2822_00%29_LV_EN.pdf [Accessed: 26.11.2022]

Перспективные направления рекреационно-оздоровительного туризма в Азербайджане

Ramal Sadiyev

Latvija, Baltijas starptautiskā akadēmija

Maģistra studiju programma

„Komunikācijas vadība izklaides un atpūtas industrijā”

ramalsadiyev03@gmail.com

Zinatniskā vadītāja

Maģistra studiju programmas

„Komunikācijas vadība izklaides un atpūtas industrijā” direktore

Dr.sc.pol., as.prof. M. Gunare

Raksta mērķis: noskaidrot, kā var izmantot Azerbaidžānas atpūtas un veselības tūrisma iespējas. Veselīgs dzīvesveids, paaugstināta vitalitāte un indivīda harmoniska attīstība ir kļuvuši par daļu no mūsdienu vērtību sistēmas, kas rada priekšnoteikumus šī tūrisma veida paātrinātai attīstībai, tajā skaitā salīdzinoši jaunajam virzienam - retrītam, kas var kļūt par vēl vienu faktoru tūristu piesaiste.

Цель статьи: выяснить, каким образом можно использовать возможности рекреационно-оздоровительного туризма в Азербайджане. Здоровый образ жизни, повышение жизненной активности и гармоничное развитие личности стали частью современной системы ценностей, что создаёт предпосылки для ускоренного развития данного вида туризма, в том числе и относительного нового его направления – ретритов, которые могут стать ещё одним фактором привлечения туристов.

Ключевые термины: Азербайджан, оздоровительно-рекреационный туризм, виды оздоровительно-рекреационного туризма, ретрит.

ВВЕДЕНИЕ. INTRODUCTION

Актуальность исследования. На всемирном экономическом форуме 2022 года было заявлено, что потребность в развитии туризма как никогда высока [1]. А оздоровительный и рекреационный туризм занимает в этом развитии не последнее место, особенно с учётом минувшего пандемийного периода, о чём свидетельствуют многочисленные исследования в разных странах мира [2,3]. Лечение и оздоровление являются одной из важнейших туристических мотиваций [4]. Азербайджан обладает большим туристическим потенциалом, но в то же время сталкивается с серьёзными проблемами по преодолению кризиса в туристической сфере в связи с последствиями пандемии коронавируса и военного конфликта в Нагорном Карабахе. Таким образом, *проблема исследования* заключается в необходимости разобраться, как использовать оздоровительно-рекреационный сектор туризма Азербайджана для привлечения туристов в будущем.

Дизайн данного исследования заключается в обзоре существующих видов оздоровительного и рекреационного туризма и конкретно тех видов, которые представлены в Азербайджане, пилотного исследования (метод *опроса с помощью анкетирования*) в данном случае латвийской аудитории и выводов о наиболее перспективных для развития видах рекреационно-оздоровительного туризма в Азербайджане.

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISIONS

Рекреационно-оздоровительный туризм состоит из рекреации и оздоровления. Следует рассмотреть их отдельно. Но начать следует с более серьёзного направления – *оздоровительного*. Прежде всего необходимо отметить, что понятия оздоровительный, лечебный и медицинский туризм многими авторами рассматриваются как эквивалентные. В англоязычной среде принято использовать следующие термины:

wellness tourism (оздоровительный туризм), *medical tourism* (медицинский туризм) и *health tourism* (лечебно-оздоровительный туризм) [5].

Оздоровительный туризм нацелен на профилактику заболеваний, при этом осуществляется он здоровыми людьми. Медицинский туризм осуществляется людьми, имеющими какие-то заболевания. Лечебно-оздоровительный, в свою очередь, сочетает в себе элементы лечебного (медицинского) туризма и оздоровительного туризма [6]. Именно лечебный туризм предполагает поправку здоровья и пребывание в санаторно-курортных и медицинских учреждениях [7]. Таким образом, представляется, что медицинский, лечебный и оздоровительный туризм выступают подвидами лечебно-оздоровительного туризма [8].

Оздоровительный туризм делится на следующие подвиды: бальнеология (лечение купанием: душ, ванны, баня) [9], грязелечение (их часто совмещают с гелиотерапией – использование возможностей солнечного света), климатотерапия (используются климатические особенности региона). На базе традиционных климатических, бальнеологических, и грязевых курортов появились и новые формы оздоровления - SPA, wellness, фитнес. На многих курортах задействованы wellness-программы (оздоровительные, антистрессовые, косметологические), которые подходят и абсолютно здоровым людям. Основа популярности этого направления в XXI веке – победа профилактического направления в современной медицине, а также мода на здоровое тело и здоровый дух [10].

Рекреационный туризм подразумевает путешествие с целью восстановления сил, которые были затрачены на работу. Рекреация (лат. *recreatio* - восстановление) - комплекс оздоровительных мероприятий, осуществляемых с целью восстановления нормального самочувствия и работоспособности здорового, но утомлённого человека. Понятие охватывает все виды отдыха - санаторно-курортное лечение, туризм, любительский спорт, рекреационное рыболовство и т. п. Восстановление эмоциональных и психологических сил, здоровья и трудоспособности путём отдыха вне жилища: на лоне природы, в туристической поездке и т. п. Специализированными предприятиями для рекреации считаются санатории, профилактории, пансионаты и другие [11]. То есть рекреационный туризм также, как и оздоровительный может подразумевать лечебные и профилактические процедуры, - поэтому их часто и объединяют, - но этим не ограничивается.

Здесь следует сделать акцент на таком относительно новом для Латвии и Азербайджана виде туризма, как *ретрит*. Определений ретрит-туризма достаточно много, но в целом это уединённое времяпрепровождение, посвящённое себе и восстановлению своих душевных сил [12]. Английское слово «*retreat*» переводится, как уединение, затворничество, удаление от общества. Однако ретрит-туры не всегда подразумевают именно затворничество, скорее это уход от привычной повседневности, в которой не хватает времени для саморазвития. Ретрит-тур - это путешествие, главная цель которого - самопознание, духовное или физическое развитие и самосовершенствование, а также восстановление жизненной энергии. Программа ретрит-путешествий - это медитации, различные практики и свободное время для размышлений. Подобный формат туров позволяет укрепить тело, очистить энергетическую оболочку, наполниться энергией и открыть для себя новые горизонты самопознания [13]. Виды ретрита бывают следующие:

✓ Йога-ретрит. В основе этого направления лежит изучение асан и обучение медитации. Также может практиковаться абсолютная тишина, при которой нужно уделять внимание правильному дыханию, ощущению тела и разума.

✓ Темный-ретрит. Один из самых сложных видов ретрита, так как подразумевает абсолютную тишину и отсутствие света на протяжении многих часов медитации.

✓ Семейный ретрит. Направлен на познание супругами друг друга — в ходе медитаций, совместных прогулок на природе и общения за рамками “реального” мира.

✓ Корпоративный и групповой ретрит. Его главная цель — помочь увидеть ситуацию или проект со стороны, показать новые возможности и смыслы, сплотить членов команды.

✓ Лайт-ретрит. Подразумевает нахождение на природе в одиночестве или в компании близкого человека. Мотивирует соблюдать режим сна, много гулять, читать книги, заниматься практиками. При таком отдыхе рекомендуется отказаться от использования гаджетов [12].

Таким образом, *рекреационно-оздоровительный туризм* – это достаточно широкое направление туризма, подразумевающее различные виды отдыха, связанные с оздоровлением тела и души, начиная от лечения болезней и заканчивая його-турами и медитативными практиками.

Результаты исследования. Research results. Азербайджан - яркое, колоритное, многонациональное, мультикультурное государство на перекрестке исторических дорог Азии и Европы. Здесь древние архитектурные шедевры, пряный колорит Востока, гостеприимство и темперамент Кавказа встречаются с европейской утонченностью и западным прогрессом, образуя уникальный симбиоз.

Рекреационно-оздоровительный потенциал Азербайджана располагает большими возможностями. Если говорить именно об оздоровительных предложениях, то в стране представлены бальнеологические курорты с лечебной грязью, минеральными водами и нафталанской нефтью. Самый уникальный курорт Азербайджана - это Нафталан, находящийся в 50 километрах к юго-востоку от города Гянджа. Это единственный курорт в мире, использующий для лечения минерал Нафталан (лечебная нефть), месторождение которого находится только здесь. В санаториях Нафталана лечат такие заболевания как ревматизм, артриты, радикулиты, псориаз, нейродермит, экзема и женские болезни. Здесь создан искусственный горный лесопарк, а также озеро и пляж. Лечение осуществляется в санаторном комплексе «Чинар» путем нефтяных ванн и обмазываний с последующим облучением солнечными или ультрафиолетовыми лучами [14]. Климатические курорты обладают лечебным климатом и используют морскую воду, солнечные ванны, ванны горячего песка, горный климат и прочее. В грязелечебницах используют ил и грязь озёр и грязевых вулканов. Также предлагается лечение заболеваний органов дыхания и их профилактика в солевых санаториях, которые расположены над солевыми пещерами [15].

Если сосредоточиться на рекреационном аспекте туризма в Азербайджане, то тут вступают в игру культурные и исторические объекты страны, гастрономический туризм во всём его многообразии, событийный туризм и многие другие. В целом в Азербайджане присутствуют практически все виды туризма в той или иной стадии развития. В том числе и ретрит-туризм, хотя он и не так популярен, как остальные виды туризма. Есть отдельные специалисты, которые проводят именно такие туры, в чём можно убедиться при поиске ретрит-мероприятия в поисковике google.com [16, 17, 18].

Пилотный опрос жителей Латвии (350 человек, от 20 до 60 лет, регулярно путешествующих) о перспективных видах туризма в Азербайджане, то есть о том, что они находят наиболее привлекательным, показал следующее.

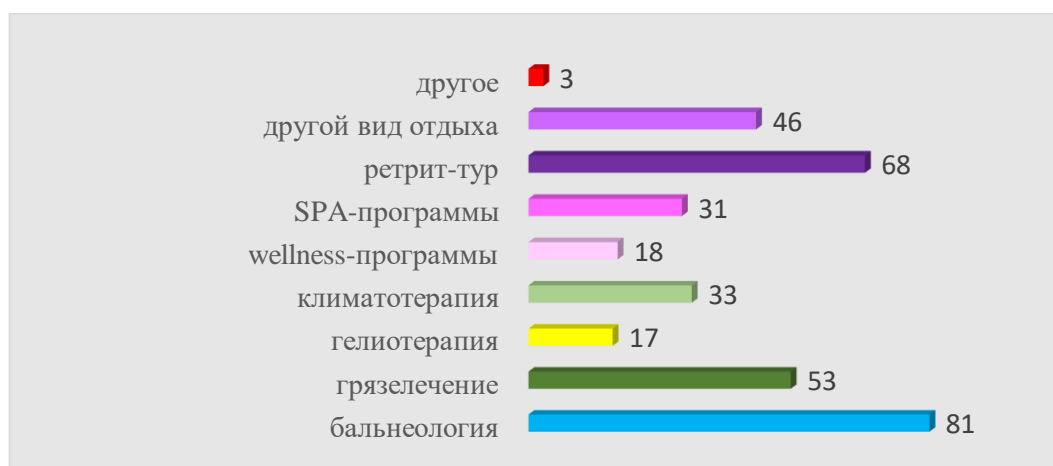

Рис. 1. Виды рекреационно-оздоровительного туризма, предпочитаемые жителями Латвии при поездке в Азербайджан

Как видно из рисунка, наибольший интерес вызывает бальнеология и ретрит-туры, затем идёт грязелечение и всё остальное. Правда, 46 человек предпочли бы другой вид отдыха в Азербайджане. Таким образом, можно сделать выводы относительно того, какие виды рекреационно-оздоровительного туризма следует развивать.

ВЫВОДЫ. CONCLUSIONS

1. Рекреационно-оздоровительный потенциал туризма Азербайджана располагает большим потенциалом.
2. Виды рекреационно-оздоровительного туризма представлены в Азербайджане достаточно широко: бальнеология, грязелечение, гелиотерапия, климатотерапия, wellness- и SPA-программы, ретрит-туры.
3. У жителей Латвии наибольший интерес вызывает бальнеология и ретрит-туры, затем идёт грязелечение и всё остальное. Именно эти виды туризма в Азербайджане и стоит предлагать латвийцам.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ. LIST OF USED LITERATURE

1. World Economic Forum, 2022. Towards resilience and sustainability: Travel and tourism development recovery. *World Economic Forum Annual Meeting*. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/travel-tourism-index-resilience-sustainability/> [accessed 5 December 2022]
2. Fan X., Lu J., Qiu M., Xiao X., 2022. Changes in travel behaviors and intentions during the COVID-19 pandemic and recovery period: A case study of China. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*. 28 April 2022. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2213078022000378> [accessed 5 December 2022]
3. Humagain P., Singleton P.A. Exploring tourists' motivations, constraints, and negotiations regarding outdoor recreation trips during COVID-19 through a focus group study. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*. 2021 Dec; 36. Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8479512/> [accessed 5 December 2022]
4. Lusty K., 2022. 2022 Travel and Tourism Statistics. *Access*. Available at: <https://blog.accessdevelopment.com/2022-tourism-and-travel-statistics> [accessed 5 December 2022]
5. Google.com, 2022. Wellness tourism, medical tourism, health tourism. Available at: <https://blog.accessdevelopment.com/2022-tourism-and-travel-statistics> [accessed 6 December 2022]
6. Савельева Н.А., Колесников Р.В., Шмелёва Т.В., 2020. Медицинский туризм: вопросы терминологии. *Вестник Евразийской науки*. Т. 12, № 2. с. 66. [онлайн] Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/n/meditsinskiy-turizm-voprosy-terminologii/viewer> [см. в Интернете 6 декабря 2022 года]
7. Иванов В.Д., Марандыкина О.В., 2021. Специальные виды туризма: лечебный туризм. *Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация*. [онлайн] Доступно:

- <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsialnye-vidy-turizma-lechebnyy-turizm/viewer> [см. в Интернете 6 декабря 2022 года]
8. Соколов А.С., Манько Н.П., Гуляев В.Г., 2017. Теоретико-методологические аспекты медицинского туризма. *Вестник РМАТ* [онлайн] Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-metodologicheskie-aspekty-meditsinskogo-turizma> [см. в Интернете 7 декабря 2022 года]
  9. Турфирма «Дюна». Что такое бальнеологический курорт? Доступно: <http://www.dunaspb.ru/pages/276/> [см. в Интернете 6 декабря 2022 года]
  10. Драчёва Е.И., 2010. *Специальные виды туризма. Лечебный туризм*. КноРус медиа. С. 35. [онлайн] Доступно: http://loveread.ec/read_book.php?id=67157&p=1 [см. в Интернете 6 декабря 2022 года]
  11. Поискослов, 2018. Рекреация. *Поискослов – значение слов*. Доступно: <https://xn--b1algemdcsb.xn--p1ai/wd/%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F> [см. в Интернете 6 декабря 2022 года]
  12. Смирнова Н., 2020. *Дальше от города – ближе к себе. Что такое ретрит-отдых?* Доступно: <https://www.gosrf.ru/dalshe-ot-goroda-blizhe-k-sebe-chto-takoe-retrit-otdyh/> 8F [см. в Интернете 6 декабря 2022 года]
  13. Travel4us.ru, 2022. Ретрит – новый вид туризма. *Путешествия от А до Я – сборник информации, связанно с путешествиями*. Доступно: http://www.travel4us.ru/publ/info/general_info/retreat_travel/7-1-0-367 [см. в Интернете 6 декабря 2022 года]
  14. AZRU, 2017. Туристско-рекреационный потенциал Азербайджана. *AZRU – единый информационный портал азербайджанцев России*. Доступно: <https://azru.org/turistsko-rekreatsionnyj-potentsial-azerbajdzhana/> [см. в Интернете 6 декабря 2022 года]
  15. Ахмедова И.И., Джафарова Г.Д., 2016. Лечебно-оздоровительный туризм и его перспективы в Азербайджанской республике. *Приволжский научный вестник*. Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/n/lechebno-ozdorovitelnyy-turizm-i-ego-perspektivy-v-azerbaydzhanskoj-respublike> [см. в Интернете 6 декабря 2022 года]
  16. Уроки медитации. Азербайджан, 2022. *Instagram. Уроки медитации. Азербайджан. Йога, медитации, философия, вегетарианство*. Доступно: https://www.instagram.com/urokimeditacii_azerbaijan/ [см. в Интернете 6 декабря 2022 года]
  17. Гаджиев В., 2022. Йога-ретрит с Дадой Саданандой. Доступно: https://um-team.tilda.ws/page3228158.html?fbclid=IwAR14zaqF4jXbiZYcFxmRuGUS03a_rvzysC-SZfvN8bzNEmfDQjpOMQVj7SQ [см. в Интернете 6 декабря 2022 года]
  18. Alpha Omega, 2022. Ретрит в Ленкоране: «Познание себя». *Urban – городской онлайн-журнал о Баку и его жизни*. Доступно: <https://www.urban.az/kiss-fly/retrit-v-lenkorane-poznanie-sebya-7519> [см. в Интернете 7 декабря 2022 года]